O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
JAMOAT XAVFSIZLIGI UNIVERSITETI

RAQAMLI KRIMINALISTIKA: HOLATI, TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

2025-yil 29-may

ЦИФРОВАЯ КРИМИНАЛИСТИКА: СОСТОЯНИЕ, ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Материалы международной научно-практической конференции

29 мая 2025 года

DIGITAL FORENSICS: STATE, TRENDS, AND PROSPECTS

Materials of the international scientific and practical conference

May 29, 2025

TOSHKENT

KBK – 67.4
R - 89

Ushbu ilmiy-amaliy anjuman O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universitetining ilmiy-tadqiqot ishlari rejasi doirasida o‘tkazildi.

Jinoyatchilikka qarshi kurashning jinoiy-huquqiy va kriminologik muammolari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. 2025-yil 29-may. Toshkent., O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, 2025. – 477 bet.

Mas’ul maharrir:

Rustambayev M.X. - O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti boshlig‘i, polkovnik, yuridik fanlar doktori, professor.

Tahrir hay’ati:

Mirazov D.M. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi boshlig‘i, polkovnik, yuridik fanlar doktori, professor;

Qo‘shayev N.M. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi boshlig‘ining o‘rinbosari, mayor, yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

Taxirov F. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi professori, yuridik fanlar doktori, professor;

Usmonova M.A. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi professori, yuridik fanlar doktori, professor;

Inagamdjanova Z.F. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi professori, yuridik fanlar doktori, professor;

Zakurlayev A.K. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi professori, yuridik fanlar doktori, professor;

Nurmuhammedova G.B. - O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi dotsenti, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Alimov M.I. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi dotsenti, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Ashurova N.O‘. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi dotsenti, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Ataniyazov J.K. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi dotsenti, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Xo‘jamberdiyev F.K. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi dotsenti, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

Mazkur to‘plamga kiritilgan materiallarning mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlar sanasining to‘g‘riligiga hamda tanqidiy fikr mulohazalarga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

© O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, 2025

ВВОДНОЕ СЛОВО

Глубокоуважаемые гости, коллеги и специалисты в области юриспруденции!

Разрешите выразить искреннее приветствие в связи с открытием научно-практической конференции, посвящённой актуальной теме: «Цифровая криминалистика: состояние, тенденции и перспективы».

Проведение данной конференции приурочено к стремительному развитию цифровых технологий и их внедрению в сферу уголовного судопроизводства и криминалистики. В условиях стремительной цифровизации всех сфер общественной жизни особую значимость приобретает формирование современной, технологически оснащённой системы раскрытия, расследования и предупреждения преступлений.

Цифровая криминалистика как новая и динамично развивающаяся отрасль научного знания отражает стремление правоохранительных органов эффективно реагировать на вызовы времени, включая киберпреступность, транснациональные угрозы и использование цифровых доказательств в уголовном процессе.

Среди наиболее значимых достижений последних лет в области цифровой криминалистики следует особо выделить поэтапное внедрение передовых технологий по идентификации, фиксации и анализу цифровых следов, что значительно расширило возможности правоохранительных органов в раскрытии и расследовании преступлений, совершаемых в информационно-коммуникационной среде. Существенный прогресс достигнут и в разработке современных методик работы с электронными доказательствами, включая алгоритмы их сбора, верификации, хранения и представления в судебных процессах с соблюдением принципов допустимости и достоверности.

Параллельно осуществляется формирование целостной нормативно-правовой базы цифровой экспертизы, направленной на унификацию процедур, обеспечение процессуальных гарантий и повышение уровня правовой определённости при взаимодействии

субъектов расследования. Немаловажным аспектом реформ стало системное укрепление кадрового и технического потенциала экспертных учреждений, включающее модернизацию лабораторной инфраструктуры, внедрение автоматизированных средств анализа данных, а также подготовку высококвалифицированных специалистов, способных эффективно функционировать в условиях цифровой трансформации криминалистической практики.

Настоящая конференция представляет собой важную научную и профессиональную площадку, призванную обеспечить комплексный анализ достигнутых результатов, критическую рефлексию над существующими вызовами, а также обмен мнениями по перспективам дальнейшего развития цифровой криминалистики.

В работе конференции принимают участие ведущие представители юридической науки, судейского и прокурорского корпусов, специалисты в области криминалистики, цифровой экспертизы и информационных технологий, а также молодые исследователи, что создаёт прочную основу для межпоколенческого научного диалога и интеграции теории с правоприменительной практикой.

Особое внимание в рамках дискуссий предполагается уделить следующим направлениям:

совершенствование механизмов получения, фиксации и оценки цифровых доказательств;

повышение эффективности правовых и технических средств киберрасследования;

обеспечение процессуальных гарантий при цифровом вмешательстве;

укрепление международного сотрудничества в сфере цифровой криминалистики;

формирование этических и правовых стандартов обращения с персональными данными.

Уважаемые коллеги!

Убеждён, что результаты работы конференции внесут значительный вклад в развитие научной и практической мысли, будут способствовать дальнейшему совершенствованию национальной модели уголовной юстиции в условиях цифровизации, а также обеспечат основу для выработки конструктивных предложений по актуализации законодательства в соответствии с современными правовыми и технологическими реалиями.

Желаю всем участникам конференции содержательной и продуктивной научной работы, глубоких исследований, конструктивного обмена мнениями, а также вдохновения и новых достижений в вашей профессиональной деятельности!

Благодарю за внимание.

Начальник Университета общественной безопасности Республики Узбекистан, Заслуженный юрист Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор
РУСТАМБАЕВ М.Х.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ УКРЕПЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ КАЗАХСТАН И РЕСПУБЛИКОЙ УЗБЕКИСТАН В УСЛОВИЯХ ПОИСКА ОПТИМАЛЬНОЙ МОДЕЛИ СУДОПРОИЗВОДСТВА

Адилов Санжар Аскенович
заместитель министра внутренних дел МВД РК,
к.ю.н. генерал-майор полиции

Рассматривая вопрос о правовых основах укрепления международного сотрудничества по уголовным делам между Республикой Казахстан и Республикой Узбекистан, следует отталкиваться от задач, которые стоят перед уголовным процессом обоих государств. В условиях поиска оптимальной модели судопроизводства, именно стоящие перед правосудием задачи позволяют достигнуть построения такого механизма правоприменения, когда публичные интересы власти и частный интерес простого гражданина смогут находится в состоянии равновесия, обеспечивающего приоритет первой без ущерба интересам второго. В этой связи необходимо провести сравнительно-правовой анализ норм, регламентирующих задачи уголовного процесса как в Республике Казахстан, так и в Республике Узбекистан. Безусловно, обе нормы направлены на построение системы гарантий как со стороны правосудия, так и со стороны интересов простых граждан, но при внимательном рассмотрении, можно обнаружить некоторые разногласия и пробелы, без устранения которых невозможно обойти проблемы возможного альтернативного толкования установленных законом предписаний, влекущих ошибочное представление о стоящих перед правосудием задач. Предпримем попытку обосновать изложенные положения. В Республике Казахстан задачи уголовного процесса сформулированы в ст.8 УПК РК 2014 года. Аналогичная норма содержится в ст.2 УПК Республики Узбекистан 1994 года. Однако, в отличие от Казахстана, в

Узбекистане в наименовании нормы используется термин не «уголовный процесс», а «уголовно-процессуальное законодательство». Возникает вопрос, являются ли данные дефиниции идентичными, или же в самом наименовании уже кроется отличие между двумя механизмами судопроизводства, позволяющее судить о разных подходах к стоящим перед ним задачами.

В теории общепринято разграничивать различное смысловое значение термина «уголовный процесс» и употреблять его для определения различных сфер его применения. В частности, В.М. Савицкий, в своей работе «Что такое уголовный процесс?» отмечал, что это особый вид государственной деятельности, осуществляемой специально управомоченными органами.[1] Между тем, указанное определение не в полной мере охватывает содержание указанной деятельности, поскольку в ее основе лежит совокупность правовых норм, ее регламентирующих, а также возникающие в ходе ее осуществления и в связи с ней правоотношения, закрепленные в едином кодифицированном законе: УПК. Помимо этого, уголовный процесс (о чем говорится в трудах известных ученых-процессуалистов) – это не только система научных знаний об уголовно-процессуальной деятельности и регламентирующем ее законодательстве, но и система знаний, преподаваемых в учебных заведениях.[2]

Из сказанного следует, что рассматриваемый термин своим содержанием охватывает не только теоретическую триаду, представляющую содержание уголовно-процессуального права (самостоятельная отрасль, наука, учебная дисциплина), но и порядок самой деятельности специально управомоченных органов государства и их должностных лиц по осуществлению правосудия по конкретному уголовному делу, (непосредственно уголовный процесс),

[1] Савицкий В.М. Что такое уголовный процесс? - М.,1979. - С. 84.

[2] См.: Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. - М. 1956. С.50: Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.1. - М.1968. С.32-35: Уголовный процесс / под ред. К.Ф.Гуценко. - М. 2000. С.11-12; Курс лекций по общей части уголовного процесса. - Барнаул. 2000. С. 8; Учебник для студентов юридических вузов и факультетов (Под общ.ред.доц. Никифоровой Е.Н. - Т. «Адолат», 2000. - 361 с.-С.8-9

регламентированный соответствующим кодифицированным законом (ч.1 ст.1 УПК РК и ст.1 УПК Республики Узбекистан). При этом, несмотря на разность изложения, суть указанных предписаний сводится к одному: УПК является единым и обязательным источником права, обязательным для всех участников судопроизводства, включающим в себя положения иных законов, регулирующих порядок уголовного судопроизводства. В основе такого толкования положено то, что уголовно-процессуальное право - понятие сложное, емкое, неоднозначное, включающее в себя множество разнообразных сторон и аспектов. Известный русский юрист И.Я. Фойницкий по этому поводу отмечал: «Право наказания создает для государства право на деятельность, имеющую задачей осуществления карательной власти в каждом отдельном случае…Власть производства уголовных дел для наказания виновных есть уголовно-судебная власть или уголовное судопроизводство в субъективном смысле. Система правил, которыми определяется такое производство, образует судебно-уголовное право, или уголовное судопроизводство в объективном смысле. Правила эти в каждой стране устанавливаются законами и обычаями, из совокупности которых составляется его уголовно-процессуальное законодательство»[3].

Из сказанного следует, что «уголовный процесс», как общий термин, охватывается понятием «уголовно-процессуальное законодательство» и, следовательно, каких-либо существенных отличий, позволяющих по-разному трактовать наименование рассматриваемых в УПК обоих государствах норм: нет.

По своему содержанию задачи подразделяются на общие и специальные.

[3] Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т.1. - СПб, 1996 .- С. 3.

В Республике Казахстан (ч.1 ст.8 УПК РК)

Общие	Специальные
Защита лиц, общества и государства от уголовных правонарушений	1. Пресечение уголовных правонарушений
	2. Беспристрастное, быстрое и полное раскрытие, расследование уголовных правонарушений
	3. Изобличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, совершивших правонарушение
	4. Справедливое судебное разбирательство и правильное применение уголовного закона

Установленный законом порядок производства по уголовным делам должен обеспечивать защиту от необоснованного обвинения и осуждения, незаконного ограничения прав и свобод человека и гражданина, а в случае незаконного обвинения или осуждения невиновного – незамедлительную и полную его реабилитацию, а также способствовать укреплению законности и правопорядка, предупреждению уголовных правонарушений, формированию уважительного отношения к праву (ч.2 ст.8 УПК РК).

В Республике Узбекистан (ст.2 УПК РУзб.)

Общие	Специальные
Чтобы каждый, совершивший преступление, был подвергнут справедливому наказанию и ни один невиновный не был привлечен к ответственности и осужден.	1. Быстрое и полное раскрытие преступлений.
	2. Изобличение виновных.
	3. Обеспечение правильного применения закона

Как видно из текста приведенных таблиц, содержание норм, регламентирующих задачи судопроизводства, несмотря на общее внутреннее единство, показывают несколько разный подход к обозначению первоочередных задач: в Казахстане более широко, а в Узбекистане-более конкретно. Так в числе специальных задач

уголовного процесса казахстанский законодатель, помимо общих с Республикой Узбекистан задач, обозначает их превентивный характер, независимость от какого-либо воздействия извне, обязательность и неотвратимость наказания и справедливость судебного разбирательства. Как общая задача обозначена защита лиц, общества и государства от уголовных правонарушений. В Республике Узбекистан общей задачей выступает положение о справедливости наказания, исключающего привлечение к ответственности и осуждение невиновного, как это и было закреплено при союзном законодательстве бывшего СССР. Но несмотря на кажущиеся отличия, по сути, задачи уголовного судопроизводства в обоих государствах направлены на достижение одинаковой цели: установление истины по делу и справедливость итогового решения (ст.85 УПК Р Узб.; ч.4 ст.38, п.7 ч.1 ст.430 УПК РК). Из этого можно сделать вывод, что концептуально они тождественны.

Между тем, последовательность изложения задач в обоих государствах, на наш взгляд, требует уточнения в зависимости от их значимости для всего уголовного процесса в целом, а также от их функциональной направленности. Полагаем, что общие задачи судопроизводства должны касаться как публичного, так и частного интереса его участников и эти направления должны быть первоочередными и должны быть объединены в одно целое в первом абзаце рассматриваемой нормы. А специальные задачи, как средство достижения общих задач, должны следовать за ними. На наш взгляд, подобное изложение последовательности общих и специальных задач уголовного процесса соответствовало бы интересу как Республики Казахстан, так и Республики Узбекистан, исключая произвольное их толкование в зависимости от сложившихся в ходе судопроизводства обстоятельств.

Рассматривая специальные задачи, можно также прийти к выводу о некоторой непоследовательности либо расплывчатости используемых в норме дефиниций. Предпримем попытку обосновать данное утверждение. В числе первой специальной задачи

казахстанский законодатель обозначил пресечение уголовных правонарушений. Мы полагаем, что такой подход законодателя несколько ограничен. Пресечение правонарушений - это только часть правоохранительной деятельности, позволяющая применение соответствующих мер к правонарушителю или правонарушителям, лишающая их реальной возможности продолжать совершение преступления.[4] Тем самым за рамками указанной задачи осталась такая важная часть, как предупреждение правонарушений (как подготавливаемых, так и совершаемых или оконченных) и вытекающая из этого их профилактика. В этой связи мы полностью согласны с мнением А.Н. Гущина и его коллег о том, что предупреждение преступления, это не только пресечение, но и предотвращение общественно-опасного поведения конкретного лица (лиц) до наступления общественно-опасных последствий.[5] Более того, лучший профилактический способ предупреждения правонарушений – это неотвратимость наказания с постановкой соответствующего приговора или иного итогового процессуального решения. Полагаем, что в диспозиции рассматриваемой нормы должны содержаться оба понятия: и «предупреждение», и «пресечение».

Среди специальных задач казахстанским законодателем на первый план выдвинуто «беспристрастное», а затем «быстрое и полное раскрытие, расследование уголовных правонарушений». Полагаем, что данное положение достаточно спорно. Беспристрастность означает отсутствие собственного интереса, не подверженного какому-либо влиянию извне. Между тем в досудебных стадиях именно интерес ведомства превалирует над всеми иными интересами, обусловливаясь тезисом о неотвратимости наказания, а также оценочными критериями, определяющими эффективность деятельности органов уголовного преследования. Даже следственного судью (эпизодического участника досудебного производства), лишь с

[4] Гущин А.Н. Оперативно-розыскная деятельность: совершенствование форм вхождения ее результатов в уголовный процесс: Учеб.-практ. пособие / А.Н. Гущин, Н.А. Громов, Н.П. Царева. - Москва: Шумилова, 2003 (ПИК ВИНИТИ). – 115 с.-С.8

[5] Гущин А.Н. Указ.раб. -С.8-9

большой натяжкой можно признать беспристрастным субъектом, санкционирующим содержание под стражей, не будучи уверенным в том, что подозреваемый действительно виновен и что его вина будет доказана (иначе акт судебного санкционирования превратился бы в произвол власти, а формализм принятия решения позволил бы заменить судью цифровой программой с искусственным интеллектом). Поэтому следует признать правоту узбекского законодателя, который не ввел указанное понятие в число специальных задач судопроизводства. Полагаем, что термин «беспристрастно» в указанном контексте носит больше эмоциональный, а не правовой характер и казахстанскому законодателю, применительно к задачам, стоящим перед досудебными стадиями уголовного процесса, следует от него отказаться.

Что же касается быстроты и полноты раскрытия и расследования правонарушений (преступлений), то следует согласиться с мнением казахстанского процессуалиста А.Л. Хан, о том, что это не совсем совместимые понятия, поскольку на момент досудебной деятельности, вывод о полном раскрытии преступления невозможен, поскольку окончательное решение принадлежит суду. То же относится и к «быстроте», т.к. применительно же к дефиниции «раскрытие преступлений»[6], следует использовать термин «*своевременность»,* так как полнота означает цельное, вполне законченное, исчерпывающее, а своевременность - осуществленное в нужный момент,[7] то есть в пределах установленных законом сроков. В этой связи было бы целесообразным использовать в редакции ч.1 ст.8 УПК РК, не «быстрое и полное», а «быстрое, своевременное и качественное раскрытие и расследование правонарушений (преступлений)».[8] Что же

[6] См.: Гущин А.Н. Указ.раб.-С.8; Гаврилов А.К. Раскрытие преступлений на предварительном следствии (правовые и организационные вопросы). Волгоград, 1976. С.19; Чистякова В. С. Соотношение дознания и предварительного следствия в советском уголовном процессе. — М., 1987. С.11; Дубинский А.Я. Указ. работа.-С.12; Петелин Б. Я. Место организации расследования преступлений в борьбе с преступностью. — М., 1989.С.30

[7] Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М.: «Русский язык», 1990. С.553

[8] Хан А.Л. Система и процессуальный статус органов, осуществляющих досудебную деятельность: Учебное пособие. -Караганды, 2004.-146 с.- С.19-24

касается остальных задач, то казахстанский законодатель, по сравнению с узбекским, здесь более последователен и его формулировка предпочтительней, поскольку одно лишь изобличение без привлечения к уголовной ответственности виновных лиц противоречит самой сути уголовного процесса, также как и обеспечение правильного применения закона без справедливого судебного разбирательства.

Предлагается изложить общую норму, регламентирующие задачи уголовного процесса в обоих государствах в следующей редакции:

«…1. Задачами уголовного процесса являются защита лиц, общества и государства от уголовных правонарушений, от необоснованного обвинения и осуждения, а также предупреждение, пресечение, быстрое, своевременное и качественное раскрытие и расследование уголовных правонарушений, изобличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, их совершивших, справедливое судебное разбирательство и правильное применение уголовного закона.

2. Установленный законом порядок производства по уголовным делам должен обеспечивать защиту от незаконного ограничения прав и свобод человека и гражданина, а в случае незаконного обвинения или осуждения невиновного - незамедлительную и полную его реабилитацию, а также способствовать укреплению законности и правопорядка, предупреждению уголовных правонарушений, формированию уважительного отношения к праву…».

Полагаем, что подобное изложение задач судопроизводства не противоречит конституционным принципам обоих государств, выступая правовой основой для международного сотрудничества Республики Казахстан и Республики Узбекистан в сфере уголовного судопроизводства.

IJTIMOIY HAYOTNING TURLI SOHALARINI RAQAMLASHTIRISHNING DAVLAT-HUQUQIY MUAMMOLARI VA ULARNING YECHIMI

Jo‘raboy Toshqulov
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Davlat va huquq institutining bo‘lim boshlig‘i, yuridik fanlar doktori, professor
joraboy89@gmail.com +998946564863,

Hamdamov Shahzod Maqsud o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Davlat va huquq instituti tayanch doktoranti
shahzodhamdamov1895@gmail.com

Raqamlashtirishning ijtimoiy hayotning turli sohalariga, shu jumladan davlat va huquq sohalariga jadal sur’atlar bilan kirib kelishi ularning jamiyatda tutgan o‘rni va roli, mohiyati, maqsadi, vazifalari va funksiyalarida inqilobiy o‘zgarishlar yuz berishiga olib kelishi inkor etib bo‘lmaydigan haqiqat ekanligi sir emas. Raqamli inqilob davlat organlari tizimida va ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishda, huquqbuzarliklarning oldini olish va ularni bartaraf etishda, davlat hokimiyatini amalga oshirish shakllari va usullarida, davlat bilan fuqarolar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni, jismoniy shaxslar bilan yuridik shaxslar, yuridik shaxslar bilan yuridik shaxslar, davlat organlari bilan fuqarolik jamiyati institutlari, davlatlararo, davlatlar bilan xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar o‘rtasidagi munosabatlarda tub o‘zgarishlarga olib kelishi mumkinligi ehtimoldan xoli emas.

Ijtimoiy hayotning turli sohalariga raqamlashtirish texnologiyalarining jadal sur’atlar bilan kirib kelishi davlat va huquqqa ham o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmaydi. Shu munosabat bilan, **birinchidan**, ushbu jarayonning tezlashuvi va takomillashuvi davlat va huquqqa bo‘lgan yondashuvlarni, davlat-huquqiy mavzularda ilmiy izlanishlar olib borish prinsiplari va metodlarini qayta ko‘rib chiqishni; **ikkinchidan**, raqamlashtirish bilan bog‘liq holda vujudga keladigan jarayonlarni

boshqarish va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, ushbu munosabatlarning rivojlanishi, takomillashuvi va mazmunan boyishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan omillarning oldini olish, ularga barham berish, raqamlashtirishga tish tirnog‘i bilan qarshi bo‘lganlarni javobgarlikka tortish, raqamlashtirish bo‘yicha xalqaro hamkorlikning tashkiliy-huquqiy muammolarining yechimini topish choralarini ko‘rishni; **uchinchidan**, raqamlashtirish sohasida katta yutuqlarga erishgan davlatlarning tajribasini o‘rganish bo‘yicha keng qamrovli va chuqur ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishni taqozo qiladi [1].

Ushbu muammolarning yechimini topishda quyidagilarga alohida e’tibor qaratilishi lozim:

– raqamlashtirish sharoitida davlat va huquqqa oid mavzularda ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirishda tadqiqot obyekti va predmetiga eskicha yondashuv, ilmiy izlanish prinsiplari va metodlaridan ma’lum bir darajada voz kechish, zamonaviy yondashuv, prinsiplar va metodlarga asosiy e’tiborni qaratish;

– ta’limning turli bosqichlarida yuridik fanlarni o‘qitishda raqamlashtirish talablaridan kelib chiqib o‘quvchi-talaba-tinglovchilarga bilim berish metodologiyasini yaratish va o‘qish jarayoniga tatbiq etish;

– raqamlashtirishni davlat va huquq sohalariga tatbiq etishning tashkiliy-huquqiy asoslari, o‘ziga xos xususiyatlari, maqsadi, vazifalari, afzalliklari, ijobiy natijalari, raqamlashtirish bo‘yicha xorijiy davlatlarda erishilgan yutuqlarni oddiy va omma uchun tushunarli tilda bayon etilgan maqolalar, risolalar chop etish, radio eshittiruvlari, teleko‘rsatuvlarni muntazam ravishda amalga oshirish, o‘quvchi-talaba-tinglovchilar uchun o‘quv qo‘llanmalar va darsliklar chop etish;

– raqamlashtirish bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish bo‘yicha mamlakatimizda erishilgan yutuqlarni sarhisob qilib tegishli xulosalar chiqarish, o‘z yechimini kutayotgan muammolarni aniqlash va ularni hal qilishning tashkiliy-huquqiy asoslari haqida taklif va tavsiyalar tayyorlash bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borish uchun davlat grantlari ajratish;

– raqamlashtirish jarayonida vujudga kelishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy munosabatlarni samarali tartibga solishni ta’minlaydigan huquqiy bazani yaratishda rivojlangan davlatlar tajribasini o‘rganishga bag‘ishlangan chuqur ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirishga alohida e’tibor berish [2];

– raqamlashtirishning davlat va huquq sohasiga kirib kelishi va uning istiqbollaridan kelib chiqib davlatning vazifalari va funksiyalarida yuz berishi mumkin bo‘lgan o‘zgarishlarni oldindan aniqlash, ushbu o‘zgarishlarni hisobga olgan holda davlat organlari faoliyatini va qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha har tomonlama va chuqur ilmiy asoslantirilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish;

– raqamlashtirish bilan bog‘liq holda kelajakda sodir etilishi mumkin bo‘lgan huquqbuzarliklar, ayniqsa elektron tijorat, shaxsiy ma’lumotlar, kiberxavfsizlik, davlat xavfsizligi, harbiy xavfsizlik, davlat sirlariga tajovuz qiluvchi kabi jinoyatlarning oldini olish, ularning sodir etilishi sabablari va shart-sharoitlarini oldindan aniqlash metodologiyasini yaratish, unga asoslanib ushbu jinoyatlarga barham berish, hech bo‘lmaganda ularni kamaytirishning tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlarini ko‘rish;

– raqamlashtirishning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy-ma’rifiy, ayniqsa davlat va huquqiy hayotda jadal sur’atlar bilan kirib kelishi qator institutsional o‘zgarishlarni amalga oshirishni taqazo qiladi [3]. Shu munosabat bilan ushbu o‘zgarishlarning mazmun-mohiyati, asosiy yo‘nalishlari, tashkiliy-huquqiy asoslari, ularning natijalari qanday bo‘ladi degan savollarga asoslantirilgan javob topish ilmiy jamoatchilik oldida turgan muhim vazifalardan biridir;

– raqamlashtirish texnologiyalari imkoniyatlaridan huquq ijodkorligi sohasida samarali foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu imkoniyatlardan maksimal foydalanish huquq ijodkorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan yangi huquq normalariga bo‘lgan ehtiyojlarini xolisona aniqlashga xalaqit beradigan omillarni chetlab o‘tish, huquq ijodkorligiga idoraviy yondashuvga chek qo‘yish, aynan bir-huquq normasining turli normativ-huquqiy hujjatlarda takrorlanishning oldini

olish, huquq normalari o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarga barham berish, milliy huquq normalarining xalqaro huquq normalariga mosligini ta’minlash bilan bog‘liq muammolarning yechimini tezkor va ko‘p mehnat sarf qilmasdan topish imkonini beradi. Mazkur imkoniyatlardan unumli foydalanishning nazariy-amaliy va tashkiliy masalalarini hal qilishni keng qamrovli va chuqur ilmiy izlanishlarsiz tasavvur qilish mushkul;

– hozirgi kunda sun’iy intellekt sohasidagi algoritmlar, yangi mobil ilovalar yoki finex yechimlar o‘ta tezkor amaliyotga tatbiq etilayotganligi, kundalik hayotimizda ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilayotgan to‘g‘ri, shuningdek yolg‘on-noto‘g‘ri ma’lumotlar o‘rni muhim o‘rin egallayotgani, onlayn media an’anaviy ommaviy axborot vositalarni axborot maydonidan siqib chiqarayotgani, elektron tijorat onlayn to‘lovlar odatiy tus olayotgani kabilar amaldagi davlat organlari va boshqa siyosiy institutlar hamda huquq normalari va institutlarining amaldagi voqelikka moslashishini taqazo qiladi [4]. Bunday moslashish o‘z-o‘zidan, avtomatik tarzda yuz berishi amalda mumkin emas. Moslashish yo‘llari, shakllari, vositalari, usullari ilmiy jihatdan asoslanishni talab qiladi;

– xalqaro tajribaga ko‘ra, raqamlashtirish ko‘pchilik hollarda davlat boshqaruvi sohasida amalga oshirilgan. Bu birinchi navbatda “Elektron hukumat” konsepsiyasini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq qilishdan boshlangan. Elektron hukumat – bu aholiga va biznesga davlat xizmatlarini elektron shaklda, internet orqali ko‘rsatish, davlat idoralari o‘rtasida axborot almashinuvini raqamli vositalar orqali amalga oshirishdir [5]. Elektron hukumatni tashkil qilish va uning faoliyatini raqamlashtirish borasida Koreya Respublikasi, Daniya, Finlandiya, Singapur, Estoniya [6] kabi davlatlar katta yutuqlarga erishganligi jahon hamjamiyati tomonidan e’tirof etilgan. Ushbu davlatlarning tajribasini o‘rganishga bag‘ishlangan ilmiy izlanishlarni olib borish – davr talabi [7].

Raqamlashtirish vakolatli davlat organlari tomonidan xilma-xil ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilishi uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni to‘plash, ularni tizimlashtirish, tahlil qilish, tegishli xulosalar chiqarish, tegishlicha

tasdiqlash va amaldagi ijrosini monitoring qilishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Rivojlangan davlatlarda raqamli texnologiyalarni amaliyotga tatbiq qilish natijasida, soliqlarni undirishni, ushbu sohaga mas’ul idoralarning faoliyatini, kameralar orqali transport vositalarining harakatlanishini va haydovchilarning yo‘l harakati qoidalariga amal qilishini, poliklinikalardagi epidimiologik vaziyatni monitoring qilish orqali haqiqiy ahvolga oid aniq ma’lumotlar to‘plash va ular asosida to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga erishilgan. Bunday yo‘l bilan qaror qabul qilish va uning ijrosini monitoring qilish qaror qabul qiluvchi idora xato va kamchiliklarini hamda idoraviy ta’sirni kamaytirishga, moddiy va jismoniy resurslarni to‘g‘ri taqsimlashga, xolislik va oshkoralikni ta’minlashga imkon bergan. Ushbu tajriba ham atroflicha va chuqur o‘rganilishi, buning natijasida chiqarilgan xulosalardan kelib chiqib vakolatli davlat organlarining normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilish va ularning ijrosini monitoring qilish jarayonini takomillashtirishning tashkiliy-huquqiy choralari ko‘rilishi lozim.

Raqamlashtirish texnologiyalarini siyosiy hayotga tatbiq etish borasida katta tajriba to‘plagan mamlakatlarda davlat bilan fuqarolar o‘rtasidagi munosabatlar jarayoniga kiritishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu sohada “elektron demokratiya” imkoniyatlaridan maksimal foydalanish yaxshi natijalar berishiga umid qilinmoqda [8]. Xususan, davlat va hukumat boshlig‘i bilan fuqarolarning bevosita muloqotini internet imkoniyatlaridan foydalanib tashkil qilish, ijtimoiy tarmoqlarda dolzarb masalalar bo‘yicha jamoatchilik muhokamalarini o‘tkazish, onlayn so‘rovlar o‘tkazish, elektron ommaviy va xususiy murojaatlarga oshkora elektron javoblar berish, fuqarolarning davlat organlari faoliyatini nazorat qilishining samarali shakl va usullarini joriy qilish, parlament va mahalliy davlat hokimiyat organlari saylovlari hamda referendumlarda onlayn ovoz berishda raqamlashtirish imkoniyatlaridan foydalanish bo‘yicha rivojlangan davlatlarda ma’lum bir tajriba to‘plangan. Ushbu tajriba yutuqlari va kamchiliklari hamda o‘z yechimini kutayotgan muammolarini ilmiy tahlil qilish foydadan xoli emas.

Raqamlashtirishning iqtisodiyotning turli tarmoqlari, xususan sanoat, qishloq xo‘jaligi, chorvachilikka, moliy-kredit, soliq, bank tizimiga,

transport va aloqa sohalariga, madaniyat, ta’lim, ilm-fan, tibbiyot, xizmat ko‘rsatish va xalqaro munosabatlarga kirib kelishi davlat oldiga qator yangi tashkiliy-huquqiy vazifalarni qo‘yadi. Bular **birinchidan**, yuqorida zikr etilgan sohalarni raqamlashtirish bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy bazani yaratish; **ikkinchidan**, ushbu sohalarni raqamlashtirish jarayonini boshqarish mexanizmi bilan bog‘liq muammolarni hal qilish; **uchinchidan**, yuqorida qayd etilgan sohalarda sodir etilishi mumkin bo‘lgan huquqbuzarliklarning oldini olish va ularga barham berish choralarini ko‘rish; **to‘rtinchidan,** raqamlashtirishning tashkiliy-huquqiy asoslariga tajavuz qilganlik uchun javobgarlikka tortish bilan bog‘liq masalalarni hal qilish; **beshinchidan**, raqamlashtirishda yuqori ko‘rsatkichga erishgan davlatlar bilan tajriba almashish, kadrlar stajirovkasi va malaka oshirishini tashkil qilish; **oltinchidan**, raqamlashtirilayotgan sohalar va axborot texnologiyalari bo‘yicha chuqur bilimga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash choralarini ko‘rish; ye**ttinchidan**, alohida sohalarni raqamlashtirish bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalar va darsliklar tayyorlash hamda ularni chop etish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Исхакова Л.Ф. Трансформация государства и права в сифровую эпоху (публично-правовой аспект). – Ташкент: Институт государства и права Академик наук Республики Узбекистан, 2021. – 143 с.

2. Исхакова Л., Хамдамова Ф. Правовое регулирование информационно-коммуникационных технологий Республики Узбекистан: публично-правовой аспект. – Ташкент: Институт государства и права Академии наук Республики Узбекистан, 2021. – 143 с..

3. Normuroda S., Asadova S. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarni rivojlantirishning usullari Наука и технология в современном мире. – 2024. – Т. 3. – №. 14. – S. 25-29.

4. Shoaxmedova N. Mobil ilovalar faoliyatini sun’iy intellekt yordamimda optimallashtirish // Digital transformation and artificial intelligence. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – S. 97-105.

5. O‘zbekiston Respublikasining “Elektron hukumat to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-395-son. 09.12.2015. // https://lex.uz/docs/2833860

6. Toxirov A.B. Elektron hukumatning xalqaro tajribasi // Tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g‘oyalar. – 2025. – T. 1. – №. 8. – S. 347-353.

7. Axmedshayeva M., Xusanbayev O. O‘zbekiston Respublikasida “Elektron hukumat”ni rivojlantirishning dolzarb masalalari \\ O‘zbekiston qonunchiligi tahlili.2019. №3 – 9-14 b.

8. Лазаричева Е.С. Муниципалный уровен электронной демократии: теоретические и практические аспекты //Власт. – 2013. – №. 4. – С. 39-43.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDAGI JINOYATLAR VA ULARGA QARSHI KURASHISH BO‘YICHA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Mirazov Davron Miragzamovich

Jamoat xavfsizligi universiteti “Jinoiy-huquqiy fanlar” kafedrasi boshlig‘i, yu.f.d., professor

Axborot texnologiyalarining keng miqyosda rivojlanishi bir vaqtning o‘zida ko‘p turdagi jinoyatlarning sodir etilishiga imkon yaratdi, shu sababdan O‘zbekiston Respublikasida ham mazkur sohani tartibga solishga doir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan:

– O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni;

– “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonuni;

– O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot-texnologiyalari va kommunikatsiyalarining joriy etilishini nazorat qilish, ularni himoya qilish tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ–4452-sonli qarori va boshqalar.

Bundan tashqari mazkur sohani tartibga solish maqsadida bir qator xalqaro hujjatlar ham qabul qilingan bo‘lib, bulardan,

– Internet va kompyuter tarmoqlari, axborot texnologiyalaridan foydalanib, sodir etilayotgan jinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha Budapesht konvensiyasi (23.11.2001 y. Budapesht) (O‘zbekiston a’zo bo‘lmagan),

– Mustaqil davlatlar xamdo‘stligiga a’zo davlatlarning axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashishdagi hamkorlik to‘g‘risidagi kelishuv (28.09.2018y. Dushanbe) va boshqalarni sanab o‘tish mumkin.

Mazkur xalqaro va milliy normativ-huquqiy hujjatlarda ushbu turdagi jinoyatlarning nomlari ham turlicha atalgan, chunonchi, kiberjinoyat, axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etilgan jinoyat va boshqalar.

Axborot texnologiyalaridan foydalanib, sodir etilayotgan jinoyatlarning eng ko‘p tarqalgan turlari:

– virusli dasturiy ta’minotni tarqatish;

– foydalanuvchining maxfiy ma’lumotlarini o‘g‘irlash;

– boshqa odamlarning intellektual faoliyat mahsulotlarini o‘g‘irlash;

– ijtimoiy tarmoqlarda boshqalarning akkauntlarini buzish;

– yolg‘on ma’lumot tarqatish, tuhmat qilish;

– millatlararo nizo yoki dinlararo adovatni qo‘zg‘atish;

– bank plastik kartalari (karta rekvizitlari) bilan noqonuniy operatsiyalar;

– qimmatli qog‘ozlar bozoridagi Internet-firibgarlik;

– Internetdagi moliyaviy piramidalar;

– mobil aloqa bilan bog‘liq jinoyatlar;

– elektron tijorat sohasidagi va boshqa jinoyatlar hisoblanadi.

Ushbu turdagi jinoyatlarni jinoiy-huquqiy nuqtai nazardan qamrab olish bilan bog‘liq masalalar jinoyat qonunchiligimizda har bir turdagi jinoyatlarning alohida bandlarida yoki alohida turdagi jinoyatlarda nazarda tutilgan.

Shunday bo‘lsa-da, amaliyotda uchrayotgan ayrim turdagi axborot texnologiyalar yordamida sodir etilayotgan ijtimoiy xavfli qilmishlarni jinoyat sifatida e’tirof etish bilan bog‘liq masalalar ham mavjud.

Ushbu ijtimoiy xavfli qilmishlarni o‘z navbatida bosqichma-bosqich jinoiy-huquqiy cheklash dolzarb hisoblanadi.

Ushbu turdagi jinoyatlarning zararlari borasida mutaxassislar bir qancha faktlarni sanab o‘tdilar. Ularga qo‘shimcha sifatida 2021-yil davomida 1 000 dan ortiq firibgarlik va 1 300 dan ortiq o‘g‘rilik faqatgina bank plastik kartasidan noqonuniy pulni yechib olish bilan bog‘liq holda sodir etilgan va natijada jabrlanuvchilarga 12 mlrd. dan ortiq zarar yetkazilganligini keltirib o‘tmoqchiman.

Mazkur ko‘rsatkich har yili karrasiga ortib borayotganligi esa, bu sohada tergovchilarning ham maxsus bilimlari va salohiyatlarini talab etadi.

Aniq misollarga o‘tsak:

1) 2020-yil sentabr oyida noma’lum shaxslarning ayrim banklar (“Ravnaq bank” va “O‘zsanoatqurilishbank”) tomonidan fuqarolarga ochilgan VISA to‘lov tizimlariga qilgan kiberhujumi natijasida 466 ming AQSh dollari pul mablag‘lari talon-toroj qilingan;

2) fuqaro B unga tegishli bo‘lgan ATB “Infinbank” Qo‘qon filialidan ochilgan “HUMO” plastik kartasi orqali o‘zining “Uzsard” plastik kartasiga “Infinbank” mobil ilovasidan pul o‘tkazish jarayonida ilovaning texnik nosozligini bilib, axborot tizimidan foydalangan holda 530 marta pul ko‘chirishni amalga oshirib, 265 mln so‘m pul mablag‘larini yashirin ravishda o‘g‘irlagan;

3) aka-ukalar “Turonbank” ATB Farg‘ona filialidan o‘z nomlariga ochilgan “Uzcard” plastik kartochkasidan “Humo” plastik kartochkasiga “My Turon” mobil ilovasi orqali pul ko‘chirish davomida mobil ilovasidagi texnik nosozlikni bilib, bank hisobidan 617.432.383 so‘m mablag‘larini yashirin ravishda o‘g‘irlashgan;

4) noma’lum shaxs fuqaro K.ga qo‘ng‘iroq qilib, o‘zini Payme to‘lov tizimi xodimi sifatida tanishtirib, unga tegishli plastik kartaning himoya kodini qo‘lga kiritib, PayMe to‘lov tizimi yordamida, karta hisobidan 40 mln. so‘m miqdoridagi pul mablag‘larini o‘g‘irlagan;

5) 2022-yilda fuqaro D. “Telegram” ijtimoiy tarmog‘i foydalanuvchilarining mablag‘larini qo‘lga kiritish maqsadida, “Telegram” ijtimoiy tarmog‘ida harflar o‘rniga smayl bilan yozilgan kanal tashkil qilib,

ushbu kanalga “Android” operatsion tizimi bloklash xususiyatiga ega zararli bo‘lgan dasturlarni joylashtirib, tarmoq foydalanuvchilarining mobil qurilmalarini blokka tushirib, O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan mobil qurilmasi blokka tushirilganligi, blokdan chiqarish uchun bir sutka davomida jarima to‘lashi to‘g‘risida dasturda aks etgan matn bilan aldab, 233 nafardan ortiq ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilaridan jami 15 mln. so‘m pul mablag‘larini pul o‘tkazish yo‘li bilan qo‘lga kiritib kelgan;

6) noma’lum shaxs fuqaro M.ga “Telegramm” ijtimoy tarmog‘i orqali 200.000 so‘m pul yutug‘iga ega bo‘lganligi haqida xabar jo‘natib, plastik kartasining raqamini olgach, hisobida bo‘lgan mablag‘larini talon-toroj qilgan.

Yuqoridagi misollardan ko‘rinib turibdiki, aksariyat hollarda fuqarolarning bank plastik kartalaridan pul mablag‘larini o‘g‘irlashning asosiy turi jahon amaliyotida rivojlanib ketgan “fishing”, “bulling”, “grifing” va boshqa usullar orqali amalga oshirilmoqda.

Bu borada xorij tajribasiga to‘xtalsak, 2016-yil mart oyida Singapur politsiyasi tarkibida telekommunikatsiya vositalarida sodir etiladigan firibgarlik jinoyatlariga qarshi kurash uchun Kiberfiribgarliklarga qarshi kurash markazi tashkil etilgan (Anti-scam center). 2018-yildan boshlab, aholiga tushuntirish ishlarini olib borish va bu kabi jinoyatlarning oldini olish maqsadida Markaz tarkibida maxsus “Call-markaz” faoliyati yo‘lga qo‘yilgan.

Bir qancha tahlillar va tadqiqot natijalariga ko‘ra, bu turdagi jinoyatlarga qarshi kurashishni samaradorligini oshirish uchun bir qancha takliflar ilgari suriladi:

Dastlab, Singapur va boshqa o‘nlab davlatlar tajribasi singari kiberjinoyatlarga qarshi kurashish markazlari negizida tun-u, kun faoliyat olib boruvchi “kol markaz” faoliyatini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq.

Keyingisi, Elektron mablag‘larini noqonuniy yo‘l bilan qo‘lga kiritish holatlarining barvaqt oldini olish bo‘yicha Singapur davlatida ijobiy natija bergan dasturiy mahsulotlarni (“IPIFICATION”) O‘zbekistondagi to‘lov tashkilotlari, to‘lov va mobil operatorlari faoliyatiga joriy etish.

Yana bir muhim taklif, bank kartalaridan mablag‘larni talon-toroj qilinib, ofshor zonalar yoki boshqa xorijiy davlatlardagi hisob raqamlarga o‘tkazilishini o‘z vaqtida to‘xtatib qolish va o‘z egalariga qaytarilishini ta’minlash maqsadida Ichki ishlar vazirligi TQD Kiberxavfsizlik markazi tarkibida Markaziy bank hamda to‘lov operatorlari (UzKARD, HUMO) mas’ul vakillaridan iborat doimiy faoliyat yurituvchi ishchi guruh tashkil qilish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi [Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. The general part. 1994, September 22. Available at: https://lex.uz/ acts/111453/.
2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining ma’lumotlari [Information of the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan] Available at: https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/crime-and-justice-2
3. Rustambayev M.X. The course of the Criminal Law of the Republic of Uzbekistan 1 full part of the criminal doctrine periodical for higher education institutions. 2nd ed. Tashkent, 2018, pp. 195-199.
4. Usmonaliyev M. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General section. Tashkent, Yangi asr avlodi, 2010, p. 321.
5. Mualliflar jamoasi. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General section. Academy of the Ministry of Internal Affairs. Tashkent, 2009, p. 356-358.
6. Yendolseva A.V. Utrata litsom svoy prejney obshesvenniy opastnosti kak uslovie osvobojdeniya ot ugolovnoy otvetsvennosti [Loss by a person of his former public danger as a condition of exemption from criminal liability.] // – Yurist’-Pravoved’№ 6 (79), Moscow., 2016. – P.74–78
8. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006-yil 3- fevraldagi 1-sonli «Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to‘g‘risida»gi qarori 2-bandining ikkinchi xatboshisi // [Second paragraph of Paragraph 2 of the resolution of the plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated February 3, 2006 No. 1 "on the

practice of imposing punishment for a crime by the courts"] – Tashkent.: 2006 // Available at:https://lex.uz/docs/1455976

11. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2004-yil 21- maydagi “Jazolarni liberallashtirish to‘g‘risidagi qonunni iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarga nisbatan qo‘llashning ayrim masalalari haqida”gi № 4-sonli. Qarori. [Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated May 21, 2004 No. 4 "on certain issues of applying the law on the liberalization of punishments to crimes in the field of Economics." Resolution] – Tashkent.: 2004 // Available at: https://lex.uz/docs/1454894

12. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2017-yil 11- oktabrdagi “Firibgarlikka oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi №35-sonli Qarori. [Resolution of the plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated October 11, 2017 No. 35 "on judicial practice in cases of fraud]– Tashkent.: 2017. // Available at: https://lex.uz/docs/3399888

13. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2013-yil 11- dekabrdagi «Tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq ishlar bo‘yicha sud amaliyotining ayrim masalalari to‘g‘risida»gi №20-sonli Qarori. [Resolution of the plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated December 11, 2013 No. 20 " on certain issues of judicial practice in cases related to entrepreneurial activity] –T.: 2013 // Available at: https://lex.uz/docs/2307198

14. O‘zbekiston Respublikasining “Sudlar to‘g‘risida”gi Qonuni, 28.07.2021 yildagi O‘RQ-703-son [Law of the Republic of Uzbekistan “on courts”, dated 28.07.2021 No. 703] – Tashkent.: 2021 // Available at: https://lex.uz/docs/5534923

15. Yaponiya jinoyat-protsessual kodeksi (Keydzi-soshyo-xo). Qonun № 131. 10.07.1948 y. [Criminal Procedure code of Japan (Keydzi-soshyo-Ho). Law No. 131. 10.07.1948 y.]

16. Qirg‘iziston Respublikasi JPKning 24-27-moddalari. (Ugolovno-protsessualniy kodeks Kirgizskoy Respubliki ot 28 oktabrya 2021 goda № 129. [Articles 24-27 of the Code of the Kyrgyz Republic.

(Criminal Procedure code of the Kyrgyz Republic 28 October 2021 No. 129.] Available at: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527

17. Qozog‘iston Respublikasi JPKning 32,33,35-36 moddalari [Articles 32.33.35-36 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan]

МЕРЫ БОРЬБЫ И ПРОФИЛАКТИКИ ИНТЕРНЕТ-МОШЕННИЧЕСТВОМ

Намысов Ерлан Думанович
доктор философии по юридическим наукам (PhD),
ассоциированный профессор
e-mail: ynamysov@inbox.ru

С развитием современных информационных технологий и широким распространением доступа в Интернет мошенничество стало одной из самых серьезных опасностей, как для людей, так и для компаний. Преступники совершают различные мошеннические действия на цифровых платформах, среди которых фишинг, кибератаки, кража персональных данных, денежные махинации и другие виды мошенничества. Рост числа пользователей Интернета и расширение их сетевого поведения делают данное исследование актуальным. Объем интернет-мошенничества растет с каждым годом, что является большой проблемой для правоохранительных органов, правоведов и специалистов по кибербезопасности.

Этому способствовал неподготовленный и неэффективный переход к рыночной экономике, а также становление и развитие ее институтов способствовали созданию условий для криминализации части населения и формированию прибыльного «черного» рынка. Что обусловило необходимость формирования отдельных видов мошенничества. Мошенничества отличаются быстротой адаптации к новой деловой практике и изменениям законодательства, маскировкой под гражданско-правовые сделки, использованием фиктивных компаний и нотариусов, применением технических средств, знанием

требований законодательства, регулирующего сделки, и другими факторами.

Все это усугубилось в результате отсутствия работы в период карантина, перехода на сетевую торговлю и стремления людей избежать физического контакта. В этом период сформировался настоящий рынок товаров и услуг, который быстро перерос в сетевые торговые отношения. В реальности люди были вынуждены приспосабливаться к нормам современного общества, а поскольку у них не было соответствующего опыта использования Интернета и знаний о проблемах безопасности и надежности сети, они были склонны становиться жертвами мошенничества. Данный феномен несет социокультурные изменения, ибо образ жизни современного человека во многом зависит от онлайн-ресурсов: от онлайн-покупок до банковских операций.

При этом развитие информационных и коммуникационных технологий продолжает ускоряться, и мошенники активно адаптируются к новым условиям. С развитием технологий возникают новые способы мошенничества, которые требуют актуальных стратегий предотвращения.

В Республике Казахстан на государственном уровне поднимаются вопросы борьбы с интернет-мошенничеством. Президент Республики Казахстан в ходе своих выступлений регулярно поднимает данный вопрос. Так, из послания следует, что «отдельное внимание следует уделить валу интернет- и телефонного мошенничества. Правоохранительным органам нужно усилить информационно-аналитическую работу по выявлению и нейтрализации подобных угроз. Следует также системно повышать правовую и финансовую грамотность граждан» [1].

Изложенное свидетельствует о намерении первых лиц государства и всего аппарата искоренить данную проблему, однако на данный момент, согласно данных статистики, прилагаемых усилий не достаточно. Необходима совместная плодотворная и продуктивная борьба с фактами проявления интернет-мошенничества, а для этого

необходимы усилия всего мирового сообщества, так как за частую, преступника и жертву разделяют государственные границы.

За последние несколько лет в Республике Казахстан значительно увеличилось количество случаев интернет-мошенничества, что свидетельствует о нарастании проблемы. В 2020 г. было зарегистрировано 14 220 случаев интернет-мошенничества, что стало первым существенным признаком активизации этого вида преступного поведения. Затем эта тревожная тенденция усугубилась: число случаев интернет-мошенничества выросло до 21 405 в 2021 г. и, несмотря на некоторое снижение, достигло 20 569 в 2022 г. Поскольку уже зафиксировано 9 545 случаев интернет-мошенничества, ситуация не стабилизируется даже в первой половине 2023 г. [2].

Приведенные статистические данные указывают на серьезную проблему, которую необходимо решать как обществу в целом, так и правоохранительным организациям с помощью мер государственного принуждения. Интернет-мошенничество ставит под угрозу не только способность граждан поддерживать свою финансовую безопасность, но и их веру в цифровой мир, который становится все более и более важным для повседневной жизни. Интернет-мошенничество не только наносит жертвам психологический вред, но и подрывает их доверие к безопасности в Интернете. Для того чтобы цифровое общество оставалось стабильным и развивалось, необходимо бороться с этим видом преступлений.

В современную цифровую эпоху существуют различные способы мошенничества, а также методы его пресечения. Мошенничеству в Интернете могут подвергаться не только физические лица, но и предприятия, учреждения, органы местного самоуправления, органы государственной власти, организации различных форм собственности. Распространение мошеннических сообщений по электронной почте или на сайтах, используемых физическими и юридическими лицами, другими субъектами управления и подобными организациями, является одним из часто используемых способов мошеннических действий. При своевременном принятии специальных мер

безопасности можно защитить имущество и имущественные права от несанкционированного проникновения «сетевых» злоумышленников.

Следует отметить, что эффективность мер противодействия минимальна, если рассматривать статистику случаев интернет-мошенничества. В ходе исследования мы выяснили, что диапазон этих измерений достаточно широк. В данном случае имеет место противоречие: несмотря на широкое применение профилактических мер, в некоторых аспектах частота преступлений с использованием интернет-технологий действительно растет. Это можно объяснить особенностями оборудования, используемого для их совершения, так как в этом случае сложно выяснить, как совершается преступление, выявить, задокументировать и собрать доказательства. Учитывая вышесказанное, важно рассмотреть вопрос о том, каким образом службы и ведомства могут взаимодействовать для привлечения правонарушителей к ответственности, поскольку, к сожалению, примеры нераскрытого мошенничества не являются аномалией в современной практике [3, с. 193].

Все большее значение приобретают усилия государственных органов, включая ужесточение наказания для мошенников, совершенствование законодательной базы в области кибербезопасности и расширение международного сотрудничества в борьбе с киберпреступностью. Ключевым моментом в этом вопросе может стать превенция, поэтому очень важно проводить образовательные инициативы, направленные на повышение уровня понимания населением того, как защитить себя от мошенничества в Интернете и как соблюдать основные правила безопасности. Данные меры помогут создать более безопасную среду в Интернете для всех пользователей и успешную кампанию по борьбе с мошенничеством в Интернете.

Проблема интернет-мошенничества выходит далеко за рамки определения этого термина. Мы можем лишь отметить, что интернет-мошенничество и другие мошеннические действия в сети не имеют определения в законодательстве Республики Казахстан, что, на наш

взгляд, является проблемой. Как можно бороться с чем-то, если не знаешь, что это такое? Решение этого вопроса позволит ответственным органам эффективно бороться с компьютерным мошенничеством. Однако важно привести п. 4 ч. 2 ст. 190 Уголовного кодекса Республики Казахстан, который предусматривает уголовную ответственность за мошенничество совершенное путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы [4], что в какой-то степени аккумулирует в себе понимание интернет-мошенничества.

Ученые также предприняли попытку восстановить законодательную справедливость. Так, О.В. Левашова и Е.Ю. Сурнова считают, что мошенничество в Интернете следует определять, как особый вид мошеннических действий или махинаций, при которых используется один или несколько компонентов Интернета, таких как чаты, доски объявлений, электронная почта, сайты с различными товарами и другие элементы, позволяющие потенциальному преступнику заманить потенциальную жертву, вызвав у нее интерес к определенной информации [5, с. 115].

Данное определение позволяет понять, что сегодня мошенники становятся все более искусными в использовании технологических и социальных приемов для завоевания доверия клиентов, несмотря на видимость надежности и продуманности. Они умеют копировать сертификаты безопасности, дублировать товарные знаки и даже внешний вид сайтов. Кроме того, мошенники получают доступ к данным клиентов, таким как пароли и реквизиты банковских карт, путем фишинга и использования мошеннических схем. Данным уловкам подвержены даже опытные пользователи. В связи с этим важно понимать, что для определения степени безопасности сайта недостаточно только его внешнего вида. Пользователям следует проявлять осторожность, следить за адресной строкой браузера, проверять сайты и стараться ограничить публикацию своих персональных данных.

Интернет-мошенничество, которое Н.Ю. Дусева определяют как хищение чужого имущества или приобретение права на имущество

путем обмана и злоупотребления доверием совершаемое через сеть Интернет, по мнению автора, является подвидом обычного мошенничества [6, с. 191].

Наиболее полное, на наш взгляд, определение дано интернет-мошенничеству А.Е. Струковым, по мнению ученого данное мошенничество является разновидностью киберпреступности, которое заключается в завладении чужим имуществом или получении права на имущество путем обмана или злоупотребления доверием. Данные киберпреступления совершаются в Интернете с помощью информационно-коммуникационных устройств, систем или сетей, а также других способов доступа в интернет-пространство в пределах их соединений, направленных против компьютерных систем, компьютерных сетей и вычислительных систем, компьютерных данных [7, с. 11].

Проведенный анализ данных определений позволяет прийти к следующим выводам. Определение интернет-мошенничества, данное Н.Ю. Дусевой, подчеркивает суть этого явления как хищения имущества путем обмана и злоупотребления доверием, является простым и понятным. При этом оно может показаться слишком широким, в нем не указаны конкретные способы совершения интернет-мошенничества и не прослеживается связь между ним и преступностью.

С другой стороны, определение интернет-мошенничества, данное А.Е. Струковым, является более полным и актуальным. В нем интернет-мошенничество выделяется как особый вид киберпреступлений и подчеркивается его цифровой аспект. В определении также перечислены средства и методы, используемые для его совершения, в том числе информационно-коммуникационные системы и средства. При этом следует отметить, что данное определение может быть излишне специализированным и не учитывать все виды интернет-мошенничества. Определение может быть дополнено подробными сведениями о различных проявлениях

этого явления и о совершенствовании тактики мошенничества с течением времени.

Под интернет-мошенничеством, использующим информационно-коммуникационные устройства, системы, сети и иные способы доступа в интернет-пространство, по нашему мнению, следует понимать вид киберпреступлений, заключающийся в завладении чужим имуществом или приобретении права на имущество путем обмана и злоупотребления доверием. Сюда относятся различные виды мошенничества, совершаемые с использованием интернет-платформ и виртуальных сред с целью незаконного получения выгоды путем использования, направленные на материальное обогащение.

В последнее время резко возросла популярность таких криптовалют, как Bitcoin (BTC), Litecoin (LTC), Namecoin, Zerocoin, Quark, Megacoin, Namecoin, Peercoin, Worldcoin и др. Они представляют собой децентрализованные цифровые активы, которые не управляются правительствами или центральными банками. Однако с ростом интереса к криптовалютам растет и их использование в незаконной деятельности. Так как децентрализованные цифровые валюты, такие как биткойн, позволяющие осуществлять платежи без посредников и обеспечивающие анонимность, естественно, привлекают организованные преступные группировки. Эти группировки используют криптовалюты для проведения транзакций в DarkNet – части скрытой сети Интернет. Основой DarkNet является технология Onion Router (TOR), обеспечивающая высокий уровень анонимности.

Одним из важных аспектов является тот факт, что криптовалюты не регулируются в большинстве стран, в том числе и в Казахстане. Согласно действующему законодательству, криптовалюты не считаются ни электронными деньгами, ни наличными, ни ценными бумагами. В связи с этим требования по регистрации и ведению учета не распространяются на их операции.

Все это подчеркивает сомнительность правового положения криптовалют, а также неформальность и непрозрачность операций с

ними. Отсутствие регулирования делает использование криптовалют юридически неоднозначным и может облегчить их незаконное использование. В связи с развитием технологий и компьютеризацией общества мошенничество и другие уголовные преступления все чаще совершаются преступниками, активно использующими новейшие научно-технические разработки. Криптовалюты сегодня являются частью этих технических разработок и используются для сокрытия денежных потоков.

Интернет-мошенничество проявляется в контексте использования криптовалют и децентрализованных финансовых технологий следующими способами:

– злоумышленники могут создавать фальшивые веб-сайты и электронные письма, которые выглядят как подлинные биткоин-биржи и кошельки. Они могут запрашивать персональные данные и пароли пользователей, чтобы получить доступ к их криптовалютным счетам и похитить деньги;

– коммерческие структуры могут использовать первичные предложения монет (ICO) для заработка, гарантируя инвесторам значительную прибыль от вложенных средств. Однако такие проекты часто становятся объектом мошенничества и исчезают после получения финансирования;

– в Интернете широко распространены мошеннические схемы, обещающие инвесторам большие доходы от вложений в биткоины;

– злоумышленники с помощью вредоносного ПО получают доступ к компьютерам и кошелькам пользователей, похищают приватные ключи и крадут криптовалюты;

– нерегулируемые криптовалютные биржи могут удерживать средства пользователей или устанавливать неоднозначные комиссии и курсы обмена;

– такие схемы часто работают как финансовые пирамиды, где первые инвесторы получают деньги от новых участников до тех пор, пока они не разрушатся;

– приложения и кошельки, доступные в онлайн-магазинах, могут быть поддельными и предназначенными для хищения средств пользователей;

– криптовалюты могут использоваться для теневых сделок на «темных рынках», где продаются наркотики, оружие и другие незаконные товары и услуги;

– злоумышленники могут предлагать поддельные товары и услуги, требовать оплату в криптовалюте, а после получения платежа исчезать [8, с. 70].

В результате в настоящее время Интернет является крупнейшей в мире информационно-телекоммуникационной сетью, поскольку он способствует обмену информацией по различным дисциплинам и уровням знаний, а также выполнению договорных обязательств, трудовых и иных задач. Несмотря на то что эта сеть содержит средства защиты от преступных действий злоумышленников, она все еще уязвима и нуждается в действиях соответствующих сторон для предотвращения преступлений.

Для того чтобы не стать жертвой мошенников в Интернете необходимо соблюдать ряд мер безопасности и предосторожности, среди которых следует выделить:

1. Аутентификация и пароли:

– использование сильных и уникальных паролей;

– включение двухфакторной аутентификации (2FA).

2. Сетевая и программная безопасность:

– регулярное обновление операционных систем и программного обеспечения;

– использование надежных антивирусных программ;

– защита домашней сети паролем и настройка маршрутизатора;

– избегание открытых Wi-Fi сетей для чувствительных операций;

– проверка безопасности сайта перед проведением онлайн-платежей.

3. Осознанное поведение и финансовая бдительность:

– осторожность при открытии электронных писем от незнакомых отправителей;

– проверка адресов электронной почты и доменов отправителей;

– осторожное размещение информации в социальных сетях;

– ограничение доступа к личным данным;

– покупка у надежных онлайн-магазинов;

– регулярная проверка финансовых отчетов и банковских выписок;

– бдительность и подозрительность по отношению к предложениям и выигрышам;

– обучение современным методам мошенничества и немедленное сообщение о мошенничестве органам правопорядка.

Эффективность стратегий по пресечению и предотвращению интернет-мошенничествам была оценена в контексте данной научной статьи. Исследование показало, что ряд переменных, таких как целесообразность их внедрения, осведомленность пользователей и динамика изменений в среде информационных угроз, влияют на то, насколько эффективны меры безопасности в Интернете. Запрещая злоумышленникам доступ к личной информации и финансовым ресурсам пользователей, меры аутентификации, сетевой и программной безопасности оказывают существенное влияние на снижение риска интернет-мошенничества.

Также была подчеркнута важность грамотного поведения и финансовой осведомленности. Для снижения успешности интернет-мошенничества и защиты интересов пользователей очень важны обратная связь с пользователями, просвещение и более глубокое понимание современных стратегий мошенничества. Несмотря на значительные успехи в борьбе с Интернет-мошенничеством, преступники постоянно совершенствуют свои стратегии. Для эффективной борьбы с интернет-мошенничеством государственные органы бизнес и общество в целом должны работать сообща, постоянно отслеживать, адаптировать и совершенствовать меры безопасности.

Список использованных источников:

1. Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество [Электронный ресурс]: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 г. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/ K22002022_2

2. Основные показатели органов уголовного преследования: аналитический обзор [Электронный ресурс] // Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Информационный сервис. URL: https://www.qamqor. gov.kz/

3. Березняк В.А. Предотвращение мошенничества в интернете // Научный вестник Днепропетровского государственного университета внутренних дел. – 2023. – № 1. – С. 190–196.

4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V // Казахстанская правда. – 2014. – 9 июля.

5. Левашова О.В., Сурнова Е.Ю. Понятие мошенничества с использованием мобильных средств связи и сети Интернет // Государственная служба и кадры. – 2021. – № 2. – С. 114–117.

6. Дусева Н.Ю. Интернет-мошенничества: понятие и история развития // Научные исследования высшей школы по приоритетным направлениям науки и техники: сборник статей Международной научно-практической конференции. – В 2 ч. Ч.2/ – Уфа: АЭТЕРНА, 2018. – С. 191–192.

7. Струков А.Е. Понятие и способы мошенничества // Вестник магистратуры. – 2022. – № 1-2 (124). – С. 10–12.

8. Екимцев С.В. Понятие и сущность мошенничества // Современное общество и право. – 2023. – № 1 (62). – С. 68–73.

RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA MEHNAT HUQUQI NORMALARINI MODERNIZATSIYA QILISHNING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI

Usmanova Muborak Akmaldjanovna
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi professori

So‘nggi yillarda jahonda globallashuv jarayonlarining tez suratlar bilan rivojlanishi, axborot texnologiyalarining va raqamli innovatsiyalarning keng joriy etilishi, barcha mamlakatlar aholisi hayotining turli jabhalarida tub o‘zgarishlar qilinishini taqozo etmoqda. O‘zbekistonda raqamlashtirish jarayonlarining mehnat sohasini qamrab olishi munosabati bilan yollanma mehnat amaliyotida yangicha yondoshuv va mexanizmlar, kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash uchun sharoit yaratish, shuningdek, mehnatkashlarning huquq va manfaatlarini har tomonlama himoya qilishning zamonaviy muammolari mehnat munosabatlarini huquqiy tartibga solishni davr talabiga moslashtirish vazifasini ko‘ndalang qo‘ymoqda. Shu sababli bir qator muhim vazifalarni hal etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri sanaladi. Shuni ta’kidlash kerakki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 2020–2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida ish vaqti va mehnat me’yorlari bo‘yicha qonunchilikni qayta ko‘rib chiqish, xodimlarning mehnat huquqlarini himoya qilishga oid samarali mexanizmlarni ishlab chiqish[9] kabi bir qator ustuvor vazifalar belgilab olindi.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi milliy rivojlanishimizning yangi bosqichini boshlab beradi." Biz ushbu strategiyada yurtimizda yashayotgan har bir fuqaroning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini eng oliy qadriyat etib belgiladik”[10].

9 Mirziyoev SH.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021. – B.31.
[10] O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning inauguratsiya marosimidagi nutqi (6 noyabr 2021 yil). // https://president.uz /uz /’lists/ view/

Raqamlashtirish sharoitida mehnat qonunchiligini samarali isloh qilish masalasi hozirgi kunning dolzarb mavzularidan biri hisoblanadi. Bu jarayon xodimlar huquqlarini himoya qilish, mehnat munosabatlarini avtomatlashtirish va yangi raqamli texnologiyalarga moslashuvchanlikni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Avvalo, mehnatni avtomatlashtirish va axborot texnologiyalarining integratsiyasi yangi ish formatlarini vujudga keltirmoqda, bu esa mehnat qonunchiligining yangilanishini tabiiy ravishda talab qilmoqda. Buning uchun mamlakatimiz hayotiga innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va ishlanmalarni joriy etish bo'yicha davlat organlari va tadbirkorlik subyektlarining uzviy hamkorligini ta'minlash, barcha soha va tarmoqlarda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishni raqamli texnologiyalar bilan qamrab olish, bu borada zamonaviy bilimlarni chuqur egallagan, intellektual salohiyatli kadrlarni yetishtirish orqali, mamlakatda "axborotlashgan jamiyat" muhitini yaratish obyektiv zaruratdir. Bunday jiddiy o'zgarishlar sharoitida xodimlar huquqlarini himoya qilish va ularning ijtimoiy xavfsizligini ta'minlash masalalari dolzarb muammo sifatida yuzaga chiqadi. Amaldagi qonunchiligimizni esa raqamli iqtisodiyot sharoitida bu kelib chiqayotgan muammoli masalalarni hal qilish bo'yicha yetarli darajada samarali ishlamoqda deb bo'lmaydi. Shunga ko'ra, mehnat qonunchiligini takomillashtirish masalasi bugungi kunda nafaqat milliy, balki xalqaro darajada ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi, mehnat migratsiyasi, yangi ishlab chiqarish texnologiyalarining joriy etilishi mehnat munosabatlarini yanada kengroq tartibga solishga ehtiyojni kuchaytirmoqda. Ushbu ehtiyoj bir necha asosiy sabablar bilan bog'liq bo'lib, bular:

- birinchidan, mehnat qonunchiligi fuqarolarning mehnat huquqlari va manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 23-moddasiga muvofiq,[11] har bir inson mehnat qilish, adolatli va qulay mehnat sharoitlariga ega bo'lish huquqiga egadir. Shu nuqtai nazardan, milliy qonunchilik xalqaro mehnat standartlariga muvofiq

[11] O'zbekiston Respublikasi va inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar. //'Mas'ul muharrir A.X.Saidov. –T.:Adolat, 2002, 48-54-betlar

ravishda yangilanishi zarur. Mehnat shartnomalarining shaffofligi va ish beruvchi hamda xodim o‘rtasidagi munosabatlarning qonuniy asosda rivojlanishi mehnat huquqlarini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega;

- ikkinchidan, ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashuvi va raqamlashuvi mehnat bozorida yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. Bunday sharoitlarda xodimlarning huquq va majburiyatlarini aniq belgilab berish uchun qonunchilikning aniq va tushunarli bo‘lishi muhimdir. Shuningdek, mehnat huquqlarini buzganlik uchun javobgarlik choralarini ***kuchaytirish mehnat munosabatlarini tartibga solishga yordam beradi;***

- uchinchidan, O‘zbekiston mehnat migratsiyasi jarayonlarida faol ishtirok etayotgan davlatlardan biri sifatida xalqaro mehnat huquqlarini amalga oshirishga katta e’tibor qaratishi lozim. Bu nafaqat milliy mehnat qonunchiligini mustahkamlash, balki mehnat migrantlarining xorijdagi huquqlarini himoya qilish uchun ham zarur. Xalqaro mehnat tashkiloti konvensiyalariga qo‘shilish va ularni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish mehnat migrantlari huquqlarini himoya qilishning samarali usullaridan biridir;

- to‘rtinchidan, mehnat qonunchiligi ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Aholi bandligi, ish haqi kafolati, mehnat sharoitlarining yaxshilanishi ijtimoiy adolat tamoyillarini ro‘yobga chiqaradi. Shu sababli, ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish va mehnat qonunchiligini yanada takomillashtirish zarur;

- beshinchidan, kuchli mehnat qonunchiligi ish beruvchilar uchun xalqaro bozorda ishonchlilik va barqarorlikni ta’minlaydi. Huquqiy tartibga solingan mehnat munosabatlari xorijiy investorlar uchun ham qulay muhit yaratadi, bu esa mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamlashtirish mehnat munosabatlari tizimiga quyidagi asosiy yo‘nalishlarda ta’sir ko‘rsatadi:

Mehnat munosabatlarini zamonaviy sharoitlarda samarali tashkil etish uchun avtomatlashtirish, masofaviy ishlash amaliyotini tartibga solish va elektron axborot tizimlaridan foydalanish kabi masalalar dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ish jarayonlarini avtomatlashtirish mehnat munosabatlarini shakllantirishda muhim qadam hisoblanadi, chunki bu jarayon mehnat

shartnomalarini onlayn shaklda tuzish imkonini yaratadi. Avtomatlashtirilgan jarayonlar orqali ish beruvchi va xodim o‘rtasidagi munosabatlarni tezkor va samarali tashkil qilish, shuningdek, hujjatlar aylanishini osonlashtirish mumkin.

Shuningdek, pandemiya davrida keng tarqalgan masofaviy ishlash amaliyoti mehnat qonunchiligida yangi yondashuvlarni talab qildi. Masofadan ishlash sharoitida ish vaqti va dam olish vaqtiga doir qoidalarni aniq belgilash zarur. Ish o‘rinlarining xavfsizligini ta’minlash, shuningdek, xodimlarning ish yuklamasini adolatli taqsimlash masalalari ham katta ahamiyatga ega. Bu jarayonlarni me’yoriy-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solish ish beruvchi va xodim o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Mehnat munosabatlarida elektron axborot tizimlaridan keng foydalanish , raqamli platformalar orqali hujjat aylanishini tashkil etish ish yuritishni osonlashtirish, vaqtni tejash va jarayonlar shaffofligini ta’minlash imkonini beradi. Bunday tizimlar orqali ish jarayonlari haqidagi ma’lumotlarni avtomatik ravishda saqlash va kuzatish mumkin, bu esa nazoratni yaxshilaydi va suiiste’mol holatlarini kamaytiradi. Shu tariqa, raqamli texnologiyalar mehnat munosabatlarining samaradorligini oshirish va ish jarayonlarini zamonaviy standartlarga muvofiqlashtirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Mehnat qonunchiligini raqamlashtirish talablariga moslashtirishda quyidagi asosiy jihatlarga e’tibor qaratilishi lozim:

Mehnat munosabatlarini raqamlashtirish jarayonida elektron mehnat shartnomalari, raqamli imzo va elektron reestrlardan foydalanish huquqiy jihatdan to‘liq ta’minlanishi lozim. Bunday mexanizmlar mehnat shartnomalarini oson va tezkor tuzish imkonini berish bilan birga, ularning huquqiy kuchga ega bo‘lishini kafolatlaydi. Raqamli imzo mehnat shartnomalarini tasdiqlash jarayonini soddalashtiradi va ish beruvchi bilan xodim o‘rtasidagi kelishuvlarning aniq va shaffof bo‘lishini ta’minlaydi. Shuningdek, elektron reestrlar orqali mehnat shartnomalari, ish haqi va ish vaqtiga oid ma’lumotlarni avtomatik ravishda saqlash va kuzatish imkoni yaratiladi, bu esa hisobot berish jarayonlarini yengillashtiradi.

Xodimlar va ish beruvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni samarali nazorat qilish uchun mehnat bozori ma’lumotlarini raqamlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamlashtirilgan ma’lumotlar tizimi orqali ishsizlik darajasini tahlil qilish, mehnat resurslari taqsimotini kuzatish va mehnat bozorining talab va taklifini aniqlash mumkin. Bunday tizim mehnat munosabatlarini tartibga solishda asosiy omil sifatida xizmat qilib, ish beruvchi va xodim o‘rtasidagi potensial muammolarni oldindan prognoz qilishga yordam beradi.

Raqamlashtirish jarayonida yangidan paydo bo‘layotgan kasblar va frilanserlik kabi yangi ish formatlari uchun huquqiy kafolatlarni yaratish ham muhim. Zamonaviy iqtisodiyotda mehnat bozoridagi talab va taklif tez o‘zgarib, yangi kasblar va ishlash formatlari shakllanmoqda. Bunday sharoitda huquqiy hujjatlarning yangi realliklarga moslashuvchan bo‘lishi kerak. Yangidan paydo bo‘layotgan kasblarning huquqiy maqomini belgilash, ularning mehnat shartlarini aniqlash va frilanserlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchilar uchun ijtimoiy kafolatlar yaratish bu yo‘nalishdagi muhim vazifalardandir.

Shuningdek, elektron tizimlarda xodimlar haqidagi ma’lumotlarning maxfiyligini ta’minlash mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Maxfiylikni ta’minlash uchun zamonaviy axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish, ma’lumotlar bazalarini himoyalash va kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirish lozim. Xodimlarga oid ma’lumotlar, jumladan, shaxsiy ma’lumotlar va ish faoliyatiga oid ma’lumotlar, noqonuniy tarzda tarqalishi yoki suiiste’mol qilinishi ehtimoliga qarshi maksimal darajada himoyalanishi kerak. Bu borada huquqiy normalarni takomillashtirish, axborot xavfsizligi standartlarini joriy etish va axborot tizimlari operatorlari uchun aniq majburiyatlarni belgilash muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, mehnat munosabatlarining raqamlashtirilishi jarayonida huquqiy kafolatlarni yaratish, ma’lumotlarni shaffof va xavfsiz tarzda boshqarish hamda yangi mehnat formatlariga moslashuvchan mexanizmlarni ishlab chiqish mehnat bozorini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi.

Shaffoflikni ta’minlash va mehnat munosabatlarini yanada aniq, qonunchilikka muvofiq tashkil etishda elektron tizimlarni joriy etishning ahamiyati juda katta. Barcha mehnat munosabatlarining elektron tizimlarda qayd etilishi nafaqat qonunbuzarliklarni aniqlashni osonlashtiradi, balki ularning oldini olishga ham ko‘mak beradi. Bu borada barcha ma’lumotlarning markazlashtirilgan elektron bazada saqlanishi muhim o‘rin tutadi. Mehnat shartnomalari, ish vaqtini qayd etish, ish haqini hisob-kitob qilish, xodimlarning mehnat staji haqidagi ma’lumotlarning to‘liq va aniq holda saqlanishi qonunbuzarliklar yoki noaniqliklar kelib chiqish ehtimolini minimallashtiradi. Bunday tizimlar orqali inspeksiyalar qonunchilikka zid holatlarni tezda aniqlab, zarur choralarni ko‘rishlari mumkin. Shu orqali shaffof va samarali mehnat bozori shakllanadi.

Raqamli platformalarning joriy etilishi ish jarayonlarining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Hujjatlarni yuritishni avtomatlashtirish mehnat resurslarini tejabgina qolmay, vaqt tejashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, ishga qabul qilish yoki ishdan bo‘shash jarayonlarida elektron platforma orqali barcha zarur hujjatlar tayyorlanib, markazlashtirilgan tizimda saqlanadi. Bu jarayonlarni tezlashtiribgina qolmay, hujjatlardagi xatoliklarni kamaytiradi va inson omili ta’sirini minimallashtiradi.

Fuqarolar uchun qulaylik masalasi ham raqamli texnologiyalar joriy etilishida alohida ahamiyatga ega. Xodimlar endi o‘zlariga tegishli ma’lumotlarni olish uchun turli idoralarga murojaat qilishga yoki vaqt va mablag‘ sarflashga majbur bo‘lmaydilar. Masalan, mehnat shartnomasining nusxasini olish yoki mehnat staji haqidagi ma’lumotlarni talab qilish fuqarolar tomonidan onlayn tarzda amalga oshiriladi. Bunday imkoniyat xodimlar uchun yangi qulayliklar yaratib, ularning o‘z mehnat huquqlarini himoya qilishda yanada ishonchli mexanizmga ega bo‘lishlarini ta’minlaydi. Bundan tashqari, bunday onlayn ma’lumotlar orqali ish beruvchilar ham xodimlarning tajribasini, stajini yoki mehnat huquqlari bilan bog‘liq ma’lumotlarni osonlik bilan tekshirib olishlari mumkin.

Shu tariqa, mehnat munosabatlarida elektron tizimlardan foydalanish nafaqat shaffoflik va ish samaradorligini oshiradi, balki fuqarolarga qulaylik

yaratish orqali umumiy mehnat bozorini takomillashtiradi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi mehnat sohasidagi munosabatlarni yanada samarali, ochiq va qulay shaklga keltirishda muhim omil hisoblanadi.

Mehnat qonunchiligini raqamlashtirish sharoitida yanada samarali bo‘lishini ta’minlash uchun:

1. Elektron hukumat va mehnat munosabatlari sohasidagi raqamli platformalarni rivojlantirish: Elektron hukumat va mehnat munosabatlari sohasidagi raqamli platformalarni rivojlantirish nafaqat davlat boshqaruvidagi samaradorlikni oshiradi, balki mehnat munosabatlarini zamonaviylashtirib, ularni shaffof, samarali va fuqarolar uchun qulay qilishga ko‘maklashadi. Bu mehnat bozorining rivojlanishiga, ish joylarida qonunbuzarliklarning oldini olishga va umumiy iqtisodiy barqarorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

2. Xodim va ish beruvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni raqamli vositalar orqali tartibga soluvchi huquqiy hujjatlarni takomillashtirish: huquqiy hujjatlarni takomillashtirish nafaqat mehnat munosabatlarini raqamlashtirish jarayonini huquqiy asos bilan ta’minlaydi, balki mehnat bozoridagi shaffoflikni oshirish, qonunbuzarliklarning oldini olish va xodimlar huquqlarini yanada samarali himoya qilishga yordam beradi. Shu tariqa, xodim va ish beruvchilar o‘rtasidagi munosabatlarning huquqiy kafolatlari mustahkamlanadi hamda mehnat munosabatlari sohasida raqamli transformatsiya jarayoni samarali tarzda amalga oshiriladi.

3. Yangi texnologiyalar bo‘yicha kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish: mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshirish, ish joylarini saqlab qolish va iqtisodiyotning uzluksiz rivojlanishini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy ko‘nikmalarga ega bo‘lgan kadrlar nafaqat o‘z kasblarida yuksak muvaffaqiyatga erishadilar, balki yangi texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish orqali ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarining innovatsion rivojlanishiga hissa qo‘shadilar.

4. Raqamli iqtisodiyotga mos kasblar uchun yangi standartlar va normalarni joriy etish: mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshirish, ishchi kuchining global bozorga integratsiyasini ta’minlash va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun zarur. Bu jarayonda

innovatsiyalarni joriy etish, ta’lim va huquqiy tizimlar o‘rtasidagi hamkorlikning kuchaytirilishi o‘ta muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, mehnat huquqi sohasida raqamlashtirishni keng yo‘lga qo‘yilishi, mehnat munosabatlarini takomillashtirishda, bu orqali fuqarolarimizning mehnat sharoitlarini yanada yaxshilash hamda mamlakatimizning o‘z oldiga qo‘ygan buyuk maqsadi – Yangi O‘zbekistonni[12] barpo etishda muhim omildir. Zero, bu jarayonda barqarorlik va innovatsion yondashuv orqali samarali islohotlarni amalga oshirish kelgusi rivojlanishning asosi bo‘lib xizmat qiladi.

ЧТО ТАКОЕ ЦИФРОВАЯ КРИМИНАЛИСТИКА?

Баратов Миродилжон Хомуджонович
заведующий отделом Института государства и права Академии наук Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор,

Хакимов Равшан Тулкунович
главный научный сотрудник Института государства и права Академии наук Республики Узбекистан, доктор юридических наук, доцент,

Акрамходжаев Бори Тохтаходжаевич
старший научный сотрудник Института государства и права Академии наук Республики Узбекистан, кандидат юридических наук, доцент.

Цифровая криминалистика – это часть кибербезопасности, которая фокусируется на извлечении, анализе и изучении цифровых доказательств, как правило, в уголовных или судебных разбирательствах. Если вы рассматриваете карьеру в области цифровой или компьютерной криминалистики, необходимо понимать историю цифровой криминалистики, текущие принципы и сложные

[12] Mirziyoev Sh.M. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. www.xs.uz rasmiy sayti. 20.12.2022

правовые вопросы, связанные с ней. Это позволит вам принять более обоснованное решение о том, подходит ли вам этот карьерный путь.

Отслеживая истоки цифровой криминалистики

История цифровой криминалистики восходит к 1980-м годам, что делает ее относительно новой областью в большой схеме вещей. Несмотря на сравнительно недавнее начало, эта область прошла довольно долгий путь.

Возникновение цифровой криминалистики в 1980-х и 1990-х годах

Ранние формы цифровых данных впервые появились в конце 1970-х годов, но только в 1980-х годах область цифровой криминалистики набрала обороты. В это время все больше людей стали приобретать персональные компьютеры, и начали происходить преступления, связанные с компьютерами. На самых ранних этапах стратегии цифровой криминалистики использовались для анализа компьютерных систем и сбора доказательств для уголовных расследований. Область цифровой криминалистики зародилась в начале 90-х годов, когда был скомпрометирован цифровой компьютер. Программа ФБР CART, ранее известная как «Программа магнитных носителей», а отец компьютерной криминалистики Майкл Андерсон был главным руководителем этой программы[13].

К 1990-м годам в этой области были разработаны основополагающие методы и формальные методики сбора доказательств и расследования преступлений. Позже в этом десятилетии использование Интернета стало более распространенным, что привело к необходимости в более надежных методах цифровой криминалистики для решения растущих проблем, таких как кража личных данных и взлом.

Усилия по стандартизации в 2000-х годах

[13] https://kriminalisty.ru/category/izvestnye-kriminalisty/; Ruff, N., 2008. Windows memory forensics. Journal in Computer Virology 4, 83–100. doi:10.1007/s11416-007-0070-0; https://online. champlain. edu/blog/evolution-digital-forensics#:~:text=Early%20forms%20of%20digital%20data,related%20crimes%20started%20to%20occur.

К началу 2000-х годов все больше людей стали пользоваться Интернетом по всему миру, что привело к широкому распространению киберпреступности. В ответ на это сфера цифровой криминалистики начала работать над стандартизацией своих процессов. В это время были основаны Международная ассоциация специалистов по компьютерным расследованиям (IACIS)[14] и Национальный институт стандартов и технологий (NIST)[15], которые начали руководить передовыми методами.

В течение оставшейся части начала 2000-х годов специалисты по цифровой криминалистике работали над совершенствованием этих стратегий, одновременно адаптируясь к меняющемуся цифровому ландшафту.

Эволюция инструментов цифровой криминалистики

Криминалистические инструменты развивались на протяжении многих лет, помогая в расследованиях по мере изменения масштаба и повсеместности технологий. Одним из ранних инструментов, используемых и сегодня, является дубликатор жесткого диска, часть оборудования, которая может копировать все файлы с одного устройства на чистый диск для более доступного расследования и исследования.

Инструменты для расшифровки также прошли долгий путь, особенно при взломе паролей устройств для анализа и расследования. Сегодня устройства для восстановления паролей используют алгоритмы типа brute force[16] и даже атаки по словарю для доступа к устройствам, защищенным паролем. Вот некоторые примеры других инструментов цифровой криминалистики, которые обычно используются сегодня:

Просмотрщики файлов и инструменты анализа файлов

Инструменты для анализа баз данных и сетей

Инструменты анализа реестра

[14] https://www.iacis.com/
[15] https://www.nist.gov/
[16] https://www.anti-malware.ru/threats/brute-force

Понимание процесса цифровой криминалистики

Процесс цифровой криминалистики может варьироваться в зависимости от типа проводимого расследования или типа анализируемого преступления. Однако в целом в ходе цифровой криминалистической экспертизы выполняется базовая последовательность шагов для получения наилучших результатов.

На начальном этапе процесса конкретные цифровые носители изымаются, как правило, правоохранительными органами. Затем дубликатор жесткого диска или аналогичный инструмент используется для создания судебной копии данных, о которых идет речь. Это позволяет безопасно вернуть исходное устройство в хранилище, пока файлы и другие цифровые доказательства анализируются.

В ходе анализа или расследования процесса файлы тщательно изучаются на предмет наличия доказательств. Конкретные собранные доказательства могут включать электронные письма, журналы чатов, историю просмотров и файлы. Оттуда результаты расследования документируются в отчете. Правоохранительные органы и соответствующие агентства могут продолжать участвовать в этом аспекте расследования.

Изучение применения цифровой криминалистики[17]

С таким количеством цифровых устройств и форм цифровых данных потенциальные приложения цифровой криминалистики кажутся бесконечными. Вот некоторые общие примеры приложений:

Расследование компьютерных преступлений

Кража интеллектуальной собственности

Нарушения безопасности данных и безопасности

Выявление доказательств мошенничества или несанкционированного доступа

Гражданское судопроизводство в судебном порядке

[17] https://www.unodc.org/documents/e4j/Cybercrime_Module_4_Introduction_to_Digital_Forensics_RU.pdf

Реагирование на инциденты во время или после инцидента кибербезопасности

Анализ вредоносного ПО[18]

Расследование несанкционированного трафика и сетевого трафика при веб-атаке

Практические ограничения в реальных сценариях

Профессионалы отрасли по-прежнему сталкиваются с практическими проблемами, несмотря на значительные достижения в области цифровой криминалистики за последние несколько десятилетий. Шифрование данных — это проблема, которая затрудняет расшифровку паролей и анализ данных в уголовных и гражданских расследованиях. Шифрование подразумевает преобразование текста или данных в нечитаемый код, который можно расшифровать только с помощью кода расшифровки. Текст или данные можно расшифровать только с помощью кода расшифровки. С годами хакеры и другие киберпреступники стали более продвинутыми в шифровании своих данных, что требует от следователей по цифровой криминалистике активизировать свою игру по расшифровке.

Аналогичным образом, по мере того, как облачные вычисления и использование мобильных устройств становятся все более распространенными, сфера цифровой криминалистики с трудом поспевает за этими развивающимися технологиями.

Правовые аспекты цифровой криминалистики[19]

Помимо практических ограничений, окружающих сферу цифровой криминалистики, профессионалы, работающие в этой области, должны также учитывать множество правовых аспектов, которые вступают в игру. Это особенно касается использования цифровых доказательств в судах, а также целостности и подлинности данных.

[18] https://habr.com/ru/articles/709742/

[19] Цифровая криминалистика: учебник для вузов / В.Б. Вехов [и др.]; под редакцией В.Б. Вехова, С.В. Зуева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 490 с.// https://www.iuaj.net/node/3388; Зуев, С. В. Цифровая среда уголовного судопроизводства: проблемы и перспективы / С. В. Зуев // Сибирский юридический вестник. — № 4 (18). — 2018. С. 118—123.

Использование цифровых доказательств в судах

В Соединенных Штатах многие законы ограничивают сотрудников правоохранительных органов и специалистов по цифровым расследованиям в отношении того, какие доказательства могут быть приняты и использованы в суде.

Например, Закон о защите конфиденциальности электронных коммуникаций (ECPA)[20] затрудняет получение ордеров на обыск передаваемых сообщений (например, данных VOIP), чем хранимых сообщений.

Между тем, даже когда цифровые доказательства могут быть использованы в суде, требования к цепочке поставок и аудиторским следам делают чрезвычайно сложным для специалистов по компьютерной криминалистике предоставление подлинных доказательств в каждом случае. Те, кто работает в этой области, должны понимать все тонкости этих законов и следовать передовым практикам для поддержания целостности данных.

Роль следственных инструментов в судебных делах[21]

Инструменты для расследования прошли долгий путь в цифровой криминалистике и продолжают играть важную роль в уголовных и гражданских делах. Такие инструменты и методы, как криминалистическая визуализация, криминалистический анализ, анализ данных и криминалистическое тестирование, позволяют экспертам собирать доказательства и проводить осмысленный анализ данных, который может раскрыть дело.

Разнообразные отрасли цифровой криминалистики

В области цифровой криминалистики различные отрасли сосредоточены на различных областях знаний. От компьютерной криминалистики и криминалистики мобильных устройств до криминалистики цифровых изображений и баз данных – обязательно найдется ниша, которая соответствует вашим интересам.

[20] https://www.solix.com/ru/products/answers/ecpa-explained-understanding-digital-communication-privacy-laws/

[21] https://toshkent.sud.uz/ru/%d1%

Изучение компьютерной криминалистики

Эта отрасль цифровой криминалистики занимается данными, обнаруженными на компьютерах и цифровых носителях. Практики компьютерной криминалистики, как правило, используются в основном в гражданских и уголовных делах, связанных с компьютерами, с использованием общих методов, таких как восстановление данных и следование четкой цепочке поставок для обеспечения наиболее веских доказательств.

Представление криминалистики мобильных устройств[22]

В последние годы отрасль криминалистики мобильных устройств значительно разрослась, поскольку все больше людей используют мобильные устройства (такие как смартфоны и планшеты) для создания и обмена данными по всему миру. Отрасль криминалистики мобильных устройств фокусируется на любом типе устройств с возможностями коммуникации и некоторой формой внутренней памяти. Примерами являются мобильные телефоны, планшеты, устройства GPS (глобальная система позиционирования) и КПК (персональный цифровой помощник).

Понимание сетевой криминалистики

Другим аспектом цифровой криминалистики, который следует учитывать, является сетевая криминалистика, которая фокусируется на мониторинге и анализе сетевого трафика для юридических доказательств или обнаружения вторжений. Сетевая криминалистика обычно используется, когда правоохранительным органам необходимо захватить сетевой трафик в рамках уголовного расследования или когда сеть отслеживается на предмет несанкционированного трафика и других вторжений. Работа по сетевым криминалистическим расследованиям может быть сложной, особенно потому, что сетевой трафик постоянно меняется и, следовательно, его может быть трудно изучать.

Мир судебно-медицинского анализа данных

[22] https://euroasia-science.ru/yuridicheskie-nauki/%D0%

Анализ криминалистических данных (FDA)[23] изучает структурированные данные, часто связанные с финансовыми преступлениями. Кто-то, работающий в области анализа криминалистических данных, может стремиться раскрыть шаблон, указывающий на мошеннические действия на устройстве или в учетной записи. Такие данные могут поступать из определенных программных устройств, приложений или даже из сообщений электронной почты, и анализ такого типа данных требует большого опыта.

Освоение цифровой криминалистики изображений[24]

Цифровая криминалистика изображений (или цифровая медиакриминалистика) – еще одна растущая отрасль цифровой криминалистики, которая появилась в последние годы. Эта область фокусируется на мультимедийных файлах, включая аудиозаписи, изображения и видео. Часто следователи ищут признаки подделки или манипуляции, но это может варьироваться от одного расследования к другому.

Взгляд на криминалистику баз данных

Еще одной сложной нишей в более широкой области цифровой криминалистики является криминалистика баз данных, которая включает в себя расследование и анализ отдельных баз данных для выявления признаков преступления. Преступления, совершенные в отношении базы данных, могут включать несанкционированный доступ и подделку данных. Такие расследования часто необходимы после существенной утечки данных или при возникновении подозрений на более масштабное и продолжающееся преступление.

Изучение криминалистики Интернета вещей[25]

[23] https://iterbi.ru/courses/cybersecurity/forensic-data-analytics/

[24] Трущенков И.В. Возможности использования цифровой фотосъемки в формате RAW в работе судебных экспертов // Судебная экспертиза. №2 (22). - Саратов, 2010. С. 100-103.-0,2 п.л.

[25]См.: Баранников С.Н., Абесалашвили М.З., Колодий А.С. Основы компьютерной криминалистики (форензика): теоретические и практические аспекты // Вопросы российского и международного права. 2024. Том 14. № 7А. С. 467-473.

В последние годы использование устройств Интернета вещей (IoT) значительно возросло по всему миру. Эти устройства (от умных помощников до дверных звонков с подключением по Wi-Fi) призваны облегчить нам жизнь — к сожалению, они также могут привести к нарушениям безопасности и киберпреступности. В частности, хакеры используют устройства IoT для проведения крупномасштабных атак (например, атак ботнетов).

В ответ на это возникла новая отрасль цифровой криминалистики, известная как криминалистика IoT. Эта ниша сосредоточена на исследовании и анализе смарт-устройств, других технологий IoT и данных, генерируемых этими устройствами. Хотя эта отрасль области все еще относительно молода, она уже успешно предоставила цифровые доказательства, полезные для дел, связанных с конфиденциальностью и утечками данных.

Значение цифровой криминалистики в современном мире

Невозможно переоценить, как цифровая криминалистика решает и даже предотвращает киберпреступность в сегодняшнем постоянно подключенном мире. Сама эта область прошла долгий путь с момента своего зарождения в 1980-х годах — и она будет продолжать развиваться и отвечать меняющимся потребностям мира по мере появления новых технологических инноваций.

Кража интеллектуальной собственности становится все более серьезной проблемой по всему миру. В частности, это происходит, когда изобретения, идеи или другая информация человека используются или присваиваются без разрешения создателя. При таком количестве данных, циркулирующих в Интернете и в других местах, отслеживание случаев кражи интеллектуальной собственности может быть сложной задачей – и здесь в игру вступает цифровой криминалистический анализ.

Если вы заинтересованы в помощи в расследовании и судебном преследовании кражи интеллектуальной собственности и нарушения прав интеллектуальной собственности, то изучение цифровой криминалистики является логичным первым шагом. Аналогичным

образом, глубокое понимание того, что входит в расследование нарушений прав интеллектуальной собственности и как эта собственность может быть защищена, может помочь вам определить, является ли это правильным карьерным путем для вас.

Интеллектуальная собственность в цифровую эпоху

Всемирная организация интеллектуальной собственности (ВОИС) определяет интеллектуальную собственность (ИС) как «творения разума, такие как изобретения, литературные и художественные произведения, дизайн, а также символы, названия и изображения, используемые в торговле».

До эпохи Интернета защищать интеллектуальную собственность было проще, поскольку информация не распространялась так легко, как сегодня. Теперь данные можно отправлять по всему миру, копировать, делиться и дублировать за считанные секунды, что создает проблемы, когда дело касается защиты интеллектуальной собственности.

Распространенные примеры интеллектуальной собственности включают в себя (но не ограничиваются):

Патенты

Авторские права и товарные знаки

Коммерческая тайна

Промышленные образцы

Разные законы защищают разные типы интеллектуальной собственности, поэтому специалистам по цифровой криминалистике важно понимать нюансы, применимые к каждому типу.

Растущая обеспокоенность: кража интеллектуальной собственности[26]

К сожалению, кража интеллектуальной собственности становится актуальной проблемой во всем мире. Это серьезное преступление обычно попадает под федеральную юрисдикцию, а его

[26] См.: ҳттпс://спеструмдата.ру/блог/проверка-соискателя/нарушение-интеллектуалнйкҳ-прав-ответственност-и-методй-зашчитй/

потенциальные наказания варьируются от штрафов и взысканий до тюремного заключения и далее.

Определение кражи интеллектуальной собственности

Кража интеллектуальной собственности происходит, когда кто-то крадет или присваивает чужие запатентованные изобретения, уникальные идеи или другую новую информацию, защищенную законами об интеллектуальной собственности. Независимо от того, как совершается это преступление, оно может стоить больших денег и убытков первоначальному создателю.

Существует несколько различных типов кражи имущества, и все они должны быть хорошо известны специалистам по цифровой криминалистике, чтобы лучше понимать, как расследовать и преследовать эти преступления. Наиболее распространенные типы кражи интеллектуальной собственности включают кражи материалов, защищенных авторским правом, товарных знаков, патентов и коммерческих тайн.

Кража интеллектуальной собственности также может осуществляться в широком диапазоне сценариев. Иногда это просто вопрос человеческой ошибки, когда конфиденциальная информация случайно загружается в публичный аккаунт или когда общественность может получить к ней доступ иным образом. В других случаях случаи кражи интеллектуальной собственности более зловещи – например, когда сотрудники сознательно крадут конфиденциальную информацию у своих работодателей без разрешения или когда хакер или другой преступник использует доступ к данным.

Решающая роль цифровой криминалистики

Специалисты по цифровой криминалистике играют все более важную роль в расследовании и судебном преследовании воров интеллектуальной собственности. Более чем когда-либо мы полагаемся на цифровую криминалистику, чтобы выследить виновных, стоящих за этими преступлениями, даже если они находятся на другом конце света и прячутся за компьютером.

Разоблачение виновных: как цифровая криминалистика расследует кражу интеллектуальной собственности

Итак, какое именно отношение имеет цифровая криминалистика к расследованию и решению дел о нарушении прав интеллектуальной собственности и краже? Цифровая криминалистика играет роль во многих областях этих расследований, начиная с изучения общего масштаба и последствий преступления. На этом этапе эксперты по цифровой криминалистике могут анализировать цифровые следы, отслеживать источники несанкционированного доступа и даже определять общую стоимость нанесенного ущерба.

Наряду с этими расследованиями специалисты по цифровой криминалистике также могут оказать помощь в:

Выявление мест, где мог произойти несанкционированный доступ.

Выявление схем утечки данных.

Выступление в качестве экспертов-свидетелей во время судебных слушаний при предоставлении доказательств.

Обеспечение соблюдения правовых норм на всех этапах расследования кражи интеллектуальной собственности.

Реконструкция хронологии нарушений прав интеллектуальной собственности.

Установление цепочки поставок цифровых доказательств и других документов, связанных с самим расследованием.

Обнаружение нарушений прав интеллектуальной собственности

Специалисты по цифровой криминалистике также используют в своих расследованиях различные специальные стратегии и инструменты: от методов обнаружения нарушений прав интеллектуальной собственности до инструментов для выявления случаев правонарушений.

Стратегии обнаружения нарушений прав интеллектуальной собственности

Вот некоторые примеры методов и стратегий, которые следователи по цифровой криминалистике могут использовать при рассмотрении нарушений прав интеллектуальной собственности:

Метаданные (например, временные метки и водяные знаки)

Даты создания и изменения файла

Информация о пользователе

Изменения или несоответствия в метаданных (что может быть признаком фальсификации)

Исходящий и входящий сетевой трафик и потоки данных

Несанкционированный доступ или перемещение файлов

Журналы доступа (включая информацию о времени и месте входа)

Инструменты для обнаружения нарушений прав интеллектуальной собственности

В дополнение к вышеперечисленным стратегиям и ресурсам для выявления кражи интеллектуальной собственности, эксперты по цифровой криминалистике могут также использовать ряд инструментов для расследования предполагаемых случаев нарушения прав интеллектуальной собственности. Примерами таких инструментов являются поисковые платформы на основе ботов, краулеры и другое программное обеспечение для упреждающего поиска областей в Интернете, где интеллектуальная собственность используется незаконно.

Реальные случаи: уроки нарушений прав интеллектуальной собственности

Экспертам по цифровой криминалистике есть чему поучиться на примере предыдущих случаев кражи интеллектуальной собственности и того, как они расследовались и решались.

Расследование громкой кражи интеллектуальной собственности

За эти годы было много случаев громкого воровства интеллектуальной собственности. Возможно, один из самых известных случаев произошел, когда Tesla подала в суд на другого производителя электрических внедорожников, утверждая, что

компания (Rivian Automotive) незаконно получила доступ к коммерческим секретам компании и использовала их[27]. Считается, что эти коммерческие секреты были украдены бывшими сотрудниками Tesla, которые позже основали конкурирующую компанию.

Защита интеллектуальной собственности: превентивные меры

Хотя тенденция нарушений прав интеллектуальной собственности вряд ли замедлится в ближайшее время, хорошая новость заключается в том, что существуют некоторые практические меры, которые каждый может предпринять, чтобы защитить свою интеллектуальную собственность и не стать статистикой.

Проактивные меры и правовые рамки

Прежде всего, всегда разумно иметь политику приемлемого использования, особенно для предприятий, которые обрабатывают большие объемы данных и информации, доступной для сотрудников и других заинтересованных лиц. Политика приемлемого использования помогает сотрудникам и другим пользователям понять, как и когда интеллектуальная собственность может быть использована законно, а когда нет . Эти проактивные усилия могут помочь создать защиту от кражи и нарушения.

Мониторинг данных и интеллектуальной собственности также является обязательным, поскольку многие компании теперь проявляют инициативу, отмечая наиболее подверженную риску интеллектуальную собственность и отслеживая ее более тщательно. Благодаря инициативному отслеживанию и использованию правильных инструментов (таких как мониторинг в реальном времени и оповещения при несанкционированном доступе) можно защитить интеллектуальную собственность от неправомерного использования, не нарушая производительности или эффективности.

Рассматриваете возможность получения степени магистра в области цифровой криминалистики онлайн?

[27] См: Rivian to face trial in Tesla trade secrets theft case, judge says//https://www.reuters.com/business/autos-transportation/rivian-face-trial-tesla-trade-secrets-theft-case-judge-says-2024-07-24/

По данным Комиссии по краже американской интеллектуальной собственности, кража интеллектуальной собственности обходится экономике США более чем в 225 миллиардов долларов в год. Имея надлежащее образование и опыт в области цифрового криминалистического анализа, вы можете внести свой вклад в лучшую защиту интеллектуальной собственности и предотвратить дорогостоящие случаи нарушения авторских прав.

Цифровая криминалистика – это быстрорастущая область, сосредоточенная на стратегической идентификации, сборе и анализе электронных доказательств. Передаваемые в двоичной форме и хранящиеся на многих устройствах, эти цифровые доказательства играют важную роль в преследовании электронных преступлений, уголовных расследованиях и даже в растущем спектре корпоративных проблем.

Независимо от сектора или варианта использования, цифровая криминалистика предоставляет убедительную возможность: возможность получать и анализировать множество электронных данных, которые могут установить факты различных дел и дополнить другие формы доказательств. Электронные доказательства могут быть скрытно подделаны, что затрудняет проверку их подлинности.

Некоторые указания можно найти в федеральных правилах доказательств в цифровой криминалистике. Тем не менее, становится все более очевидным, что строгое документирование должно быть встроено в получение и обработку электронных доказательств. В этом заключается ценность цепочки хранения цифровой криминалистики – мощного инструмента для отслеживания и защиты многих форм доказательств. Цепочка хранения предлагает существенную основу для современных специалистов по цифровой криминалистике.

Что такое цепочка поставок в цифровой криминалистике?

Цепочки хранения определяют, как цифровые судебные доказательства перемещаются в течение всего срока службы, охватывая такие критические процессы, как сбор, защита и анализ. Цепочка хранения в цифровой судебной экспертизе формирует

электронный след, организованный в хронологическом порядке, чтобы было легче определить, где изначально были собраны доказательства и что с ними произошло с тех пор.

Отслеживание доказательств имеет решающее значение, если уголовные дела доходят до суда. В таких ситуациях документация цепочки хранения гарантирует, что тот, кто «отвечал за доказательства в любой момент времени, может быть быстро установлен и вызван для дачи показаний в ходе судебного разбирательства, если это необходимо». Кроме того, цепочка хранения может установить релевантность этих доказательств, показав, что они были связаны с первоначальным преступлением и с тех пор оставались в неизменном состоянии.

Доказательства (и то, как с ними обращаются) должны быть тщательно задокументированы на каждом этапе, с критическими подробностями, включая то, кто собрал или проанализировал эти доказательства, когда это произошло и при каких обстоятельствах. Согласно Национальному институту стандартов и технологий (NIST), цепочка поставок должна также показывать, почему происходит передача доказательств и при каких обстоятельствах.

Основная цель протокола цепочки поставок — повысить целостность каждого доказательства, которое — при правильном обращении — занимает важное место в самых сложных и влиятельных расследованиях сегодняшнего дня. Однако для достижения этой цели все участники должны строго следовать требованиям цепочки поставок, начиная с сотрудника полиции на месте предполагаемого преступления и заканчивая расследованиями и судебными процедурами.

Форма цепочки поставок

Формы цепочки поставок предоставляют постоянные записи, подробно описывающие, как были получены, обработаны и переданы цифровые доказательства. Эти формы должны обновляться всякий раз, когда кто-то новый имеет возможность изучить или проанализировать конфиденциальные цифровые доказательства. Эти обновления

создают хронологическую запись и предоставляют сведения о том, как и почему каждое доказательство было собрано. Информация, сообщаемая в этой форме, может включать:

Описание электронных доказательств, часто включающее имена файлов или информацию об оборудовании.

Методы сбора таких доказательств, такие как изъятие физических активов.

Подробная информация о физических местах хранения цифровых доказательств

Данные о регистрации прибытия и убытия, подтверждающие, кто имел доступ к доказательствам в любой момент времени

Примеры цифровой цепочки поставок

Хотя цифровые цепочки хранения тесно связаны с уголовными расследованиями, они играют все большую роль в сохранении целостности данных во многих отраслях. Ниже мы выделяем несколько все более распространенных вариантов использования, которые демонстрируют динамичный и далеко идущий потенциал цифровых доказательств в криминалистике:

Здравоохранение и сектор общественного здравоохранения

Установление строгой цепочки поставок необходимо во время судебно-медицинской лабораторной экспертизы, в которой проверенные протоколы безопасности (например, запечатывание с защитой от несанкционированного доступа) обеспечивают целостность всех физических доказательств. Однако могут потребоваться дополнительные стратегии документирования, поскольку цифровые доказательства становятся все более распространенными.

Цифровая криминалистика может играть роль в расследованиях мошенничества в здравоохранении, связанных с завышенными расходами на услуги или неправильным выставлением счетов. Кроме того, она может влиять на дела о врачебной халатности. В любом случае цепочки поставок гарантируют, что различные типы доказательств могут быть признаны допустимыми в суде. Цепочки

поставок также могут способствовать соблюдению требований, особенно в отношении Закона о переносимости и подотчетности медицинского страхования (HIPAA).

Сектор финансовых услуг

Растущая подобласть цифровой криминалистики охватывает финтех-индустрию, в которой передовые технологические решения интегрируются в финансовые услуги. В то время как передовые финансовые технологии предлагают захватывающие возможности для ускорения и инноваций финансовых процессов, они также открывают двери для потенциальных злоупотреблений со стороны недобросовестных лиц, включая мошенничество или вымогательство.

В отчете журнала Forensic Science International: Digital Investigation показано, как можно использовать экспертизу цифровой криминалистики для «обеспечения сквозного судебно-медицинского анализа и посмертной реконструкции инцидентов, связанных с технической финансовой деятельностью».

Поскольку новые технологические решения используются и злоупотребляют ими, цепочки поставок станут критически важными инструментами для сбора доказательств электронных преступлений и привлечения виновных к ответственности. Как объясняет генеральный директор Retire-IT Кайл Маркс , это имеет решающее значение для обеспечения «успешного распоряжения ИТ-активами (ITAD) и предотвращения утечки данных».

Преодоление трудностей при поддержании цепочки поставок в цифровой криминалистике

Хотя строгие протоколы предписывают, как собирать и обрабатывать электронные доказательства, всегда существует большая вероятность того, что эти доказательства будут подделаны или станут недопустимыми. Как отмечает CISO MAG , «электронные доказательства бросают вызов суду из-за их целостности, когда отсутствие надлежащих руководящих принципов и недоступность соответствующих объяснений деталей и получения игнорируются».

Эти проблемы не являются непреодолимыми, но они требуют обширного обучения и четкой приверженности сохранению целостности электронных данных. Основные проблемы, которые стоит рассмотреть, когда мы предпринимаем шаги по улучшению цепочки поставок в цифровой криминалистике, включают:

Проблемы этики и соответствия – Соответствие имеет решающее значение для обеспечения подлинности и безопасности документации цепочки поставок. Доказательства, проверенные с помощью цепочки поставок, могут существенно повлиять на уголовные дела. Если происходит какая-либо фальсификация, это может сделать доказательства недопустимыми или даже повлиять на исход дела. К сожалению, этических проблем предостаточно, и, поскольку следы фальсификации трудно обнаружить, у многих может возникнуть соблазн пойти на уступки или иным образом скомпрометировать уязвимые доказательства.

Поддержание цепочки поставок – Поддержание надежной и безопасной цепочки поставок требует усилий и контроля. Необходимо соблюдать строгие протоколы, чтобы создать надежный бумажный или цифровой след. Эта цепочка поставок должна быть сохранена, чтобы к ней можно было обращаться по мере необходимости на протяжении всего юридического процесса. По мере появления новых технологий возможности обслуживания и контроля могут расширяться, например, цепочки поставок на основе блокчейна.

Защита цифровых доказательств – Важно проявлять осторожность при работе с цифровыми доказательствами, поскольку их можно легко скомпрометировать. Поэтому один из основополагающих принципов цепочки поставок – избегать работы с оригинальной копией. Вместо этого оригинальные доказательства следует сохранять в качестве мастер-копии, а эксперты должны работать с дубликатами для анализа. Однако, несмотря на принятие таких мер предосторожности, все еще существует множество способов, с помощью которых цифровые доказательства могут быть непреднамеренно или преднамеренно подделаны.

Изучение новых технологий – прорывные решения, такие как блокчейн, обещают встряхнуть нашу концепцию цепочки поставок. Такие характеристики блокчейна, как неизменяемость, могут сделать цепочку поставок более эффективной и безопасной. Тем не менее, очевидно, что необходимы дополнительные исследования, чтобы раскрыть как возможности, предоставляемые блокчейном, так и потенциальные проблемы или недостатки.

Таким образом, данные, извлеченные из средств ИКТ, которые могут быть использованы в суде, именуются электронными доказательствами (также известными как цифровые доказательства), а процесс идентификации, получения, сохранения, анализа и представления таких доказательств именуется цифровой криминалистикой. Цифровая криминалистика используется для расследования киберпреступлений, но также может помочь в уголовных и гражданских расследованиях. Например, команды по кибербезопасности могут использовать цифровую криминалистику для идентификации киберпреступников, стоящих за вредоносной атакой, в то время как правоохранительные органы могут использовать его для анализа данных с устройств подозреваемого в убийстве, включая также установление факта нахождения подозреваемого на месте происшествия в момент совершения убийства.

Список использованной литературы:

1. https://kriminalisty.ru/category/izvestnye-kriminalisty/; Ruff, N., 2008. Windows memory forensics. Journal in Computer Virology 4, 83–100. doi:10.1007/s11416-007-0070-0; https:// online. champlain.edu /blog/evolution-digital-forensics#:~:text=Early%20forms%20of%20digital%20data,related%20crimes%20started%20to%20occur.
2. https://www.iacis.com/.
3. https://www.nist.gov/.
4. https://www.anti-malware.ru/threats/brute-force.
5. https://www.unodc.org/documents/e4j/Cybercrime_Module_4_Introduction_to_Digital_Forensics_RU.pdf.

6. https://habr.com/ru/articles/709742/.

7. Цифровая криминалистика: учебник для вузов / В.Б. Вехов [и др.]; под редакцией В.Б. Вехова, С.В. Зуева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2024. – 490 с.// https://www.iuaj.net/node/3388; Зуев, С. В. Цифровая среда уголовного судопроизводства: проблемы и перспективы / С. В. Зуев // Сибирский юридический вестник. – №4 (18). 2018. – С.118-123.

8. https://www.solix.com/ru/products/answers/ecpa-explained-understanding-digital-communication-privacy-laws/.

9. https://toshkent.sud.uz/ru/%d1%.

10. https://euroasia-science.ru/yuridicheskie-nauki/%D0%.

11. https://iterbi.ru/courses/cybersecurity/forensic-data-analytics/.

12. Трущенков И.В. Возможности использования цифровой фотосъемки в формате RAW в работе судебных экспертов // Судебная экспертиза. – №2 (22). – Саратов: 2010. – С.100-103.

13. Баранников С.Н., Абесалашвили М.З., Колодий А.С. Основы компьютерной криминалистики (форензика): теоретические и практические аспекты // Вопросы российского и международного права. 2024. Том 14. № 7А. С. 467-473.

14. https://spectrumdata.ru/blog/proverka-soiskatelya/narushenie-intellektualnykh-prav-otvetstvennost-i-metody-zashchity/.

15. Rivian to face trial in Tesla trade secrets theft case, judge says//https://www.reuters.com/business/autos-transportation/rivian-face-trial-tesla-trade-secrets-theft-case-judge-says-2024-07-24/.

HARBIY XIZMATCHILARNING HUQUQIY HIMOYASINI NAZARIY ASOSLARI

Mirazov Davron Miragzamovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi boshlig‘I yu.f.d., professor, polkovnik,
Olimjonov Xushnudbek Maxamadsalim o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Davlat huquqiy fanlar va inson huquqlari kafedrasi dotsenti yu.f.b.f.d. (PhD), dotsent, mayor

O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligi, suvereniteti va hududiy yaxlitligini himoya qilish har bir fuqaroning muqaddas burchi hisoblanadi. Ushbu burchni O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida xizmat qilayotgan harbiy xizmatchilar o‘ziga sharaf deb bilib, ado etadilar. Chunonchi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 152-moddasida «O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari O‘zbekiston Respublikasining davlat suverenitetini va hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilish uchun tuziladi…»[1] deb belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasining Qurolli Kuchlari jamiyat hayotining muhim bo‘lagi bo‘lib, shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini ta’minlovchi asosiy bo‘g‘indir. Mazkur faoliyatni amalga oshirish jarayoni huquq normalari bilan tartibga solinadi hamda Konstitutsiya, harbiy qonunchilik va harbiy nizomlarning talablariga asoslanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Shavkat Mirziyoyev Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi majlisidagi nutqida “Ayni paytda butun dunyoda, jumladan, yon-atrofimizda xalqaro terrorizm, ekstremizm va radikalizm xavfi tobora ortib bormoqda, ayrim hududlarda qurolli to‘qnashuvlar hamon davom etmoqda. Ana shunday keskin vaziyatdan kelib chiqqan holda, mavjud tahdidlarga qarshi munosib zarba berishga tayyor bo‘lishimiz, O‘zbekistonning tinch va barqaror rivojlanishini ta’minlash maqsadida Qurolli Kuchlarimizni yanada isloh qilish, uning jangovar tayyorgarligi va qobiliyatini yuksaltirish bo‘yicha kelgusida amalga oshiradigan ishlarimizni izchil davom

ettirishimiz zarur... Uchinchidan, mamlakatimiz xavfsizligini ta’minlash va tashkiliy-shtat tuzilmalarini takomillashtirish bo‘yicha konseptual hujjatlar yangilangani munosabati bilan Qurolli Kuchlarni rejalashtirish va ularni qo‘llashning me’yoriy-huquqiy asoslarini qayta ko‘rib chiqish lozim”[2] deb ta’kidlab o‘tgan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma to‘qqiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqida bugun jahon miqyosida yurtimiz haqida so‘z ketganda “Yangi O‘zbekiston” iborasi tilga olinayotgani, bu keyingi yillarda taraqqiyotning mutlaqo yangi bosqichiga qadam qo‘yganimiz, erishayotgan zalvorli yutuqlarimizning e’tirofi ekanini alohida ta’kidladi.

Fikrimizcha, bugungi kunda harbiy xizmatchilarning vatanparvarligi, jangovar tayyorgarligi, bilim salohiyati va huquqiy himoyasi “Yangi O‘zbekiston”ga mos bo‘lishi lozim.

Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarining huquqiy himoyasini nazariy asoslari deyilganda harbiy huquq tushunchasiga alohida to‘xtalib o‘tish lozim.

Harbiy huquq - huquq sohasi sifatida milliy qurolli kuchlarni tashkil etish, qo‘shinlarning hayoti, hayoti va faoliyati sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar yig‘indisidir. Qoida tariqasida, u murakkab huquq sohasidir, chunki u ko‘pgina davlatlar va mamlakatlar milliy huquqining an’anaviy tarmoqlari (ma’muriy, fuqarolik, mehnat, jinoiy va boshqalar) va maxsus harbiy-huquqiy hujjatlar normalarini o‘z ichiga oladi[3].

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari va huquqni muhofaza qiluvchi organlaridagi xizmat davlatning maxsus xizmati hisoblanadi va alohida qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Darhaqiqat, yuqorida keltirib o‘tilgan sohalardagi davlat xizmatini tartibga soluvchi alohida qonunlar mavjud. O‘zbekistonda harbiy xizmatchilarning huquqiy himoyasining nazariy huquqiy asoslarini mustaqillik davridagi tarixiy rivojlanishdan kelib chiqib, to‘rt bosqichga ajratish mumkin bo‘lib, bu bosqichlarning har biri mamlakatimiz tarixida muhim ahamiyatga ega.

Birinchi bosqich, 1991-2000-yillarni o‘z ichiga olib, mazkur bosqich mustaqil O‘zbekiston siyosiy tizimi poydevorini barpo etish sohasida puxta va jiddiy ish olib borilgan davr bo‘ldi. Bu bosqichda amalga oshirilgan islohotlarning huquqiy negizini tashkil etuvchi me’yoriy-huquqiy hujjatlar sifatida O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi[1], «O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to‘g‘risida»gi[4], O‘zbekiston Respublikasining «Mudofaa to‘g‘risida»gi[5], «Vatan himoyachilari kunini belgilash to‘g‘risida»gi[6], «O‘zbekiston Respublikasining Davlat chegarasi to‘g‘risida»gi[7], “Fuqaro muhofazasi to‘g‘risida”gi[8] qonunlari qabul qilingan.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Harbiy xizmatchilar va harbiy majburiyatli shaxslarning, oddiy askarlar hamda boshliqlar tarkibiga kiruvchi shaxslarning davlat majburiy shaxsiy sug‘urtasi to‘g‘risida”gi[9], “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumharbiy Nizomlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmon[10]lari shular jumlasidan.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan harbiy qismlar va harbiy o‘quv muassasalari to‘g‘risida»gi Qarori[11] tasdiqlangan. Mazkur Qarorda, O‘zbekiston hududida joylashgan Sobiq ittifoqqa qarashli Ichki ishlar va Mudofaa vazirligining qismlari, birlashma, qo‘shilmalari, oliy o‘quv yurtlari, harbiy tuzilmalari mamlakatning qonuniy tasarrufiga olinishi belgilangan.

Bizning fikrimizcha, ushbu davrda O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini boshqarishning huquqiy asoslari, mudofaa tushunchasi, mudofaa sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari, mudofaani tashkil etish hamda Qurolli Kuchlarga rahbarlik qilish, davlat organlarining mudofaa sohasidagi vakolatlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolarning mudofaani ta’minlashdagi ishtiroki haqida to‘xtalib o‘tilgan.

Ikkinchi bosqich, 2001-2010-yillarni tashkil qilib, bu bosqichda harbiy huquq sohasidagi ustuvor yo‘nalishlar qamrab olingan. Bu bosqichda mustaqil rivojlanish yillarida to‘plangan tajribani tahlil etish va

umumlashtirish, rivojlangan davlatlarning harbiy huquq va harbiy boshqaruv bo‘yicha bosib o‘tgan yo‘lini chuqur tadqiq etish asosida ijobiy tajribani o‘tgan yillar mobaynida to‘plangan milliy tajribamiz bilan uyg‘unlashtirish asosida Qurolli Kuchlarimizni yanada takomillashtirish belgilab olindi. Ushbu bosqichda avvalgi bosqichdan farqli ravishda harbiy xizmatchilarning huquqlarining huquqiy-ijtimoiy himoyasini, harbiy intizomni mustahkamlashga ta’sirini tubdan kuchaytirish masalalariga katta ahamiyat qaratildi. Bu davrda amalga oshirilgan islohotlarning ustuvor yo‘nalishlari va vazifalari quyidagilardan iborat bo‘lgan:

- qurolli kuchlar harbiy xizmatchilariga munosib turmush sharoitini yaratish;
- huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash;
- muddatli harbiy xizmatchilarga qo‘shimcha imtiyozlar yaratish.

Shu bilan bir qatorda, ushbu davrda O‘zbekiston Respublikasining “Mudofaa to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi qonuniga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi va “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi[12], “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari rezervidagi xizmat to‘g‘risida”gi[13] qonunlari va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy xizmatchilariga turar joyni ijaraga olganlik (ijarada turganlik) uchun har oylik pul kompensatsiyasi to‘lash tartibi to‘g‘risida” Qarori[14], “Fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida muddatli harbiy xizmatni o‘tash shart-sharoitlarini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni[15] hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining oddiy askarlar va serjantlar tarkibida muddatli harbiy xizmatni o‘tayotgan harbiy xizmatchilarga qo‘shimcha imtiyozlar berish to‘g‘risida”gi Qarori[16] qabul qilindi.

Bizning fikrimizcha, ushbu davr mobaynida birinchi bosqichda qabul qilingan qonunlarni takomillashtirish, xorijiy tajriba, amalda bo‘lgan qonun hujjatlari va xalqaro huquq normalarini tahliliy o‘rganib chiqildi va mamlakatimiz mudofaa salohiyatini mustahkamlash, Vatanimiz

suvereniteti va hududiy yaxlitligini ta’minlashdek ustuvor vazifalar nuqtai nazaridan qayta yondashildi.

Uchinchi bosqich, 2011-yildan hozirgi davrlarni o‘z ichiga olib, ushbu davrda harbiy huquq sohasida keng qamrovli islohotlar amalga oshirildi. Harbiy xizmatchilarning huquqiy-ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash orqali milliy armiyamiz nufuzini yanada yuksaltirishga, uning faoliyatini zamon ruhiga monand yo‘lga qo‘yishga, e’tibor qaratildi. “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni[17]ning yettinchi ustuvor yo‘nalishi sifatida “mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish” belgilandi. Ushbu yo‘nalish doirasida ham harbiy xizmatchilarning ijtimoiy huquqiy himoyasi yanada mustahkamlandi.

Shuningdek, “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi[18], “O‘zbekiston Respublikasining Mudofaa Doktrinasi to‘g‘risida”gi[19], “O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati to‘g‘risida”gi[20], “O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi to‘g‘risida”gi[21], O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Davlat xavfsizlik xizmati to‘g‘risida”gi[22] qonunlari hamda “O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o‘tash tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi[23] qarori qabul qilindi.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari saflarida xizmat qilayotgan harbiy xizmatchilarning faoliyatini huquqiy tartibga solish bilan bir qatorda ularning huquqiy-ijtimoiy, ma’naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash va huquqiy himoya qilishning tartibga solish uchun xizmat qildi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida olib borilayotgan islohotlar to‘g‘risida ko‘plab ijobiy fikrlarni misol keltirish mumkin, lekin dunyoda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalar va harbiy-geostrategik vaziyatlar harbiy xizmatchilarning huquqiy himoyasini muntazam ravishda takomillashtirib borishni hamda bu sohadagi muammolarni yechimini topishni taqozo etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi – T., “O‘zbekiston” 2023 y.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Shavkat Mirziyoyev Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi majlisidagi nutqi
3. “Harbiy qonun” TSB. 2010 yil 10 mayda olingan. Asl nusxadan arxivlangan, 2012 yil 11 yanvar.
4. O‘zbekiston Respublikasining 1991 yil 30 avgustda qabul qilgan “O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasining 1992 yil 3 iyulda qabul qilingan “Mudofaa to‘g‘risida”gi, qonuni (Hujjat yangi tahrirda qabul qilingan).
6. O‘zbekiston Respublikasining 1993 yil 29 dekabrdagi “Vatan himoyachilari kunini belgilash to‘g‘risida”gi Qonuni.
7. O‘zbekiston Respublikasining 1999 yil 20 avgustda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasining Davlat chegarasi to‘g‘risida”gi Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasining 2000 yil 26 maydagi “Fuqaro muhofazasi to‘g‘risida”gi Qonuni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994 yil 26 yanvardagi “Harbiy xizmatchilar va harbiy majburiyatli shaxslarning, oddiy askarlar hamda boshliqlar tarkibiga kiruvchi shaxslarning davlat majburiy shaxsiy sug‘urtasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996 yil 9 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumharbiy Nizomlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992 yil 14 yanvarda “O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan harbiy qismlar va harbiy o‘quv muassasalari to‘g‘risida”gi Qarori.
12. O‘zbekiston Respublikasi 2002 yil 12 dekabrda “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi Qonuni.
13. O‘zbekiston Respublikasi 2003 yil 25 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari rezervidagi xizmat to‘g‘risida”gi Qonuni.

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 25 iyuldagi “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy xizmatchilariga turar joyni ijaraga olganlik (ijarada turganlik) uchun har oylik pul kompensatsiyasi to‘lash tartibi to‘g‘risida” Qarori.

15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 20 noyabrdagi “Fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida muddatli harbiy xizmatni o‘tash shart-sharoitlarini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

16. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 22 maydagi “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining oddiy askarlar va serjantlar tarkibida muddatli harbiy xizmatni o‘tayotgan harbiy xizmatchilarga qo‘shimcha imtiyozlar berish to‘g‘risida”gi Qarori.

17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.

18. O‘zbekiston Respublikasining 2016 yil 16 sentabrdagi “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi Qonuni.

19. O‘zbekiston Respublikasining 2018 yil 9 yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasining Mudofaa Doktrinasi to‘g‘risida”gi Qonuni.

20. O‘zbekiston Respublikasining 2018 yilning 5 aprelidagi “O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati to‘g‘risida”gi Qonuni.

21. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 18 noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi to‘g‘risida”gi Qonuni.

22. O‘zbekiston Respublikasining 2021 yil 6 iyuldagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Davlat xavfsizlik xizmati to‘g‘risida”gi Qonuni.

23. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 12 sentabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining harbiy xizmatni o‘tash tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi Qarori.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ: НАЦИОНАЛЬНЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Людмила Юрьевна Югай
Доктор юридических наук (DSc), доцент
Начальник отдела НИИ цифровой криминалистики
Правоохранительной академии Республики Узбекистан,
Ташкент, Республика Узбекистан ORCID: 0000-0003-0480-317x
E-mail: yugai.lyudmila@mail.ru, тел. +99899-8004763

На современном этапе цифрового развития киберпреступность является глобальной общемировой проблемой. Динамичное развитие и рост данной категории преступлений напрямую зависит от охвата сфер жизни общества коммуникационными технологиями. С каждым днем Интернет все больше проникает в нашу жизнедеятельность, что с одной стороны упрощает нашу жизнь, но с другой – делает ее уязвимей [1].

Согласно данным Global Digital 2025, в начале 2025 года в мире насчитывается 5,56 млрд интернет-пользователей, что соответствует уровню проникновения в 67,9%. За 2024 год количество пользователей увеличилось на 136 миллионов (+2,5%) [2].

В соответствии с ежегодным отчетом о цифровом пространстве страны аналитической платформы Datareportal Digital 2025: Uzbekistan количество интернет-пользователей в Узбекистане достигло 32,7 миллиона человек, что составляет 89 % от всего населения республики. При этом, по сравнению с прошлым годом рост составил 626 тысяч человек [3].

Как мы уже отмечали, расширение охвата населения сетью интернет, динамичное развитие цифровых технологий практически всех сферах жизни общества и государства, закономерно влекут за собой возрастание рисков и угроз совершения киберпреступлений.

В частности, согласно статистическим показателям МВД Республики Узбекистан за 2024 год в стране было совершено порядка

58800 киберпреступлений, из которых 97,7% связаны с банковскими пластиковыми картами граждан [4].

Вместе с тем, данная тенденция роста киберпреступности присуща не только нашей стране, но характеризуется практически во всех странах мира. В частности, в 2024 г. международная группа исследователей под руководством Оксфордского университета (Великобритания) составила впервые в истории «Мировой индекс киберпреступности» (World Cybercrime Index). Были определены страны, которые являются источником наибольшей угрозы. В пятерку «антилидеров» входят: Россия (58,39), Украина (36,44), Китай (27,86), США (25,01) и Нигерия (21,28) [5].

При этом, одной из причин роста киберпреступности ряд специалистов зачастую отмечают не уровень цифровой трансформации, а ненадлежащее правовое регулирование и отсутствие специализированной подготовки специалистов [6], [7], [8], [9].

Исходя из вышеуказанного, в целях системной целевой подготовки, переподготовки и повышения квалификации специалистов в сфере противодействия преступлениям, совершаемым с использованием цифровых технологий было принято Постановление Президента Республики Узбекистан ПП–17 от 22 января 2025 г. [10], согласно которому с 2025/2026 учебного года в Академии правоохранительных органов будет осуществляться подготовка магистров по специальности «Правовое обеспечение кибербезопасности», а в Академии МВД – бакалавров по направлению «Деятельность по противодействию преступлениям в сфере цифровых технологий».

Вместе с тем, противодействие киберпреступности подразумевает комплексный подход, который охватывает помимо подготовки специализированных кадров решение системных взаимосвязанных задач.

В связи с чем, 30 апреля 2025 г. было принято Постановление Президента №ПП–153 «О мерах, направленных на дальнейшее

усиление деятельности по борьбе с преступлениями, совершаемыми с помощью информационных технологий» [11].

Данное постановление определило в качестве уполномоченного органа в Республике Узбекистан по внедрению единой практики по противодействию преступности, координации деятельности и межведомственного взаимодействия Министерство внутренних дел. В соответствии с тем, что соответствующие статьи в Уголовном кодексе подследственны органам внутренних дел, данное положение является логически обоснованным и верным.

Согласно данному Постановлению предусмотрена до конца 2025 г. разработка проекта закона «О борьбе с киберпреступлениями, совершаемым с использованием информационных технологий». Данный законопроект направлен на определение приоритетных направлений и механизмов, а также ответственности государственных органов, банков, операторов платежных систем и платежных организаций.

Вышеперечисленные организации являются одними из субъектов, протоколы деятельности которых, взаимодействие и оперативный обмен информацией между которыми напрямую формируют соответствующие условия и обстоятельства для совершения киберпреступлений.

В соответствии с указанным постановлением предусматривается установление уголовной и административной ответственности для дропперов, которые допускали использование оформленных на них банковских карт, банковского счета, SIM-карт, электронных кошельков, электронных аккаунтов.

К примеру, в России рассматривается вопрос о рассмотрении использования искусственного интеллекта (ИИ) при совершении преступления в качестве отягчающего обстоятельства. [12].

В принятом Постановлении Президента Республики Узбекистан также предусматривается определение использования информационных технологий в качестве обстоятельств, отягчающего ответственность.

Помимо правовых решений, важное значение имеет и комплекс организационных мероприятий. В частности, предусмотрена интеграция транзакций и иных данных банков, операторов платежных систем и кредитных организаций С Единой платформой Центрального банка.

А.В.Минаков и Н.Д.Эриашвили отмечают, что исследование рисков системы электронных платежей показывает рост операций без согласия клиентов, сокращение доли возмещенного ущерба, рост мошеннических интернет-ресурсов, мошеннических телефонных номеров, рост компьютерных атак с использованием методов социальной инженении и фишинговых атак [13].

На наш взгляд, необходимо тесное взаимодействие банковских и электронных платежных структур с операторами связи, которые также должны принимать участие по выявлению мошеннических звонков.

В принятом Постановлении Президента предусмотрено внедрение мер по ограничению ложных звонков, которые используются при совершении киберпреступлений.

Зарубежный опыт показывает положительную практику по блокировке транзакций при помощи электронных платежных систем во время телефонных переговоров. Вышеуказанное позволяет снизить риски использования социальной инженерии при реализации мошеннических схем.

К примеру, в Индии, США, Канаде и других государствах [14] используется практика маркировки телефонных звонков, позволяющая абоненту видеть с какой организации осуществляется данный звонок.

Кроме того, важное значение имеет зарубежный опыт использования антифрод систем операторами связи для недопущения использования технологии SIP-телефонии, которая направлена на подмену телефонного номера и зачастую используется колл-центрами при совершении мошенничества.

В частности, в России в статье 46 Законе «О связи» № 319-ФЗ закреплена обязанность пресекать неверифицированные телефонные

вызовы закреплена. При этом предусмотрена административная ответственность по статье 13.2.1. КоАП РФ операторов связи за данного правила [15].

Реализация в полном объеме всех предусмотренных преобразований позволит повысить эффективность деятельности по противодействию киберпреступности на основе комплексного подхода, который включает в себя правовые, профилактические, организационные, технические, научные, образовательные и методические аспекты.

В заключение должны отметить, что преступность, в том числе и в сфере информационных технологий, а также совершаемая с использованием информационных технологий, постоянно трансформируется и соответственно требует постоянного обновления средств и методов противодействия.

Исходя из мнения ученых, передового зарубежного опыта и правоприменительной практики считаем необходимым:

во-первых, укрепить международное сотрудничество для обмена передовым зарубежным опытом, методикой раскрытия отдельных видов киберпреступлений, криминалистически значимой информацией, цифровыми доказательствами, сотрудничество с международными цифровыми платформами и организациями;

во-вторых, закрепить обязательства операторов связи использовать антифрод-системы для недопущения использования технологии подмены номеров, а также предусмотреть юридическую ответственность за нарушение данного требования;

в-третьих, внедрить обязанность операторов связи информирования банков о смене телефонных номеров лиц, входящих в реестр дропперов

в-пятых, рекомендуется изучить возможность внедрения зарубежного опыта финансовой ответственности операторов связи за невыполнение обязательств по предупреждению телефонного мошенничества и многое другое.

Использованная литература:

1. Буз С.И. Киберпреступления: понятие, сущность и общая характеристика // Юристъ-Правоведъ. – 2019. – № 4 (91). – С. 78-82.

2. https://datareportal.com/reports/digital-2025-global-overview-report (дата доступа: 10.03.2025).

3. https://datareportal.com/reports/digital-2025-uzbekistan (дата доступа: 10.03.2025).

4. Информация о деятельности Министерства внутренних дел Республики Узбекистан в 2024 году по предупреждению и профилактике правонарушений. URL: https://api-portal.gov.uz/ uploads/11/2025/03/18/62ec12c0-728e-8cb1-0732-2e034563a1c5_media_.pdf. (дата доступа: 10.03.2025).

5. Mapping the global geography of cybercrime with the World Cybercrime Index. URL: https://journals.plos.org/plosone/article?id= 10.1371/journal.pone.0297312 (дата доступа: 10.03.2025).

6. Обухова Л.А. Тенденции развития киберпреступности в сфере информационных технологий на территории россии // Общественная безопасность, законность и правопорядок в III тысячелетии. – 2019. – № 5-2. – С. 300-303.

7. Батурин Ю.М., Полубинская С.В. Совершенствование законодательных норм уголовно-правового цикла в контексте высокотехнологического будущего // Преступность в XXI веке. Приоритетные направления противодействия : монография / под ред. А. Н. Савенкова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2020. – (559 с.) С.78;

8. Николаева А.Б., Тумбинская М.В. Киберпреступность: история развития, проблемы практики расследования. URL: https://www.computer-museum.ru/articles/materialy-mezhdunarodnoy-konferenции-sorucom-2014/629/ (дата доступа: 10.03.2025).

9. Югай Л.Ю., Иминов А.А. Подготовка кадров по противодействию киберпреступности в Академии МВД Республики Узбекистан // Современное образование: традиции и инновации: материалы Четвер- той международной научно-методической

конференции / редколлегия: А.А.Редько, А.В.Волкова, С.А.Прокопова [и др.]. Выпуск 4. Волгоград: ВА МВД России, 2024. С. 129-132.

10. Постановление Президента Республики Узбекистан от 22.01.2025 № ПП-17 «О мерах по внедрению системы подготовки профессиональных кадров для сферы противодействия преступлениям, совершаемым с использованием цифровых технологий» // Национальная база данных законодательной информации, 27.01.2025, № 25.07.17/0073.

11. Постановление Президента №ПП–153. “О мерах, направленных на дальнейшее усиление деятельности по борьбе с преступлениями, совершаемыми с помощью информационных технологий” от 30 апреля 2025 г. // Национальная база данных законодательства, 06.05.2025 г., № 07/25/153/0411.

12. Зубицкий П. Использование искусственного интеллекта при совершении преступлений. URL: https://www.advgazeta.ru /mneniya/ ispolzovanie-iskusstvennogo-intellekta-pri-sovershenii-prestupleniy/ (Дата доступа: 13.05.2025)

13. Минаков А.В., Эриашвили Н.Д. Анализ рисков и безопасности электронных средств платежа // Образование. Наука. Научные кадры. – 2024. – № 1. – С. 274-281.

14. The Fight Against Robocall Spam and Scams Heats Up in India. URL: https://www.wired.com/story/india-robocall-spam-caller-id/?utm_ source=chatgpt.com (дата доступа: 10.03.2025).

15. Кодекс об административных правонарушениях РФ. URL: https://base.garant.ru/12125267/ (дата доступа: 10.03.2025).

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НИИ ЦИФРОВОЙ КРИМИНАЛИСТИКИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ АКАДЕМИИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАНА ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ

Мусаев Гайрат Фархадович
Начальник Научно-исследовательского института цифровой криминалистики Правоохранительной академии Республики Узбекистан, г. Ташкент
G.musayev@proacademy.uz.

Цифровая трансформация общества и государства обусловливает существенное ускорение обмена электронными данными, расширение охвата цифровой идентификацией граждан, увеличение масштабов оказания государственных, банковских услуг в удаленном режиме и многое другое. Однако вместе с этими преимуществами возникают новые глобальные вызовы, которые могут существенно угрожать безопасности всего государства и общества. С каждым годом растет число преступных посягательств, совершаемых в цифровой среде, которые становятся все более изощренными и направленными не только на граждан и частные компании, но и на государственные учреждения, банковский сектор, а также объекты критической инфраструктуры.

В 2020 году киберпреступность нанесла ущерб мировой экономике на триллион долларов, а в 2022 году — на шесть триллионов долларов. По предварительным оценкам, по данным Cybersecurity Ventures в 2025 году эта цифра превысит 10,5 триллиона долларов [1].

Однако, уже согласно последним прогнозам группы Criminal Cases Review Commission (CCRC) объём ущерба от киберпреступлений к 2025 году достигнет 12 триллионов долларов [2].

Должны отметить, что в 2024 году в Республике Узбекистан было зарегистрировано более 12 млн попыток совершения кибератак, в то время как в 2023 году этот показатель составил 11 млн. Количество

заявлений о мошенничестве, поступивших в 2024 году, возросло на 34% по сравнению с 2023 годом. Около 35% всех обращений приходится на мошенничество с платежными картами [3].

Вышеуказанное свидетельствует о возрастающих рисках и угрозах в цифровом пространстве не только Республики Узбекистан, но и во всем мире, которые требуют своевременного реагирования и адекватного решения.

На современном этапе деятельность по противодействию киберпреступности охватывает в себя комплекс правовых, организационных, технических, методических и иных мер.

При этом, значительный вклад в противодействие киберпреступности вносит Научно-исследовательский институт цифровой криминалистики Правоохранительной академии Республики Узбекистан (далее по тексту – Институт), созданный в соответствии с Постановлением Президента Республики Узбекистан ПП-229 «О мерах по организации научно-исследовательской деятельности в сфере цифровой криминалистики» от 21 июня 2024 г. [4].

Исходя из данного постановления Институт реализует следующие задачи:

– осуществление инновационных исследований в сфере цифровой криминалистики, анализ и внедрение на практике больших объемных данных («Big Data»), искусственного интеллекта и др.;

– оказание практической помощи правоохранительным органам в части цифровой криминалистики в проведении оперативно-розыскных мероприятий, доследственной проверки и следственных действий по выявлению, изъятию, хранению и исследованию цифровых следов преступлений;

– внедрение современных технологий и средств цифровой экспертизы;

– внедрение современных технологий и средств поиска, сбора и анализа цифровых данных, а также выявления преступлений,

совершенных с использованием крипто-активов, «облачных технологий» и других методов, в рамках расследования преступлений;

– участие в развитии международного научно-технического сотрудничества, реализацию научно-технических и инновационных проектов в сфере борьбы с киберпреступностью совместно с зарубежными партнерами;

– подготовка квалифицированных кадров, обладающих знаниями и навыками в сфере борьбы с киберпреступностью и использования современных технологий;

– разработка и совершенствование методик проведения судебных экспертиз по цифровой криминалистке;

– выявление имеющихся проблем в практике раскрытия и расследования преступлений, совершенных с использованием цифровых технологий, а также разработку предложений по их устранению.

Вместе с тем, начиная с ноября 2024 г. Институт производит различные виды компьютерно-технических экспертиз для судебно-следственных подразделений страны.

Кроме того, на сегодняшний день в целях выявления и раскрытия преступной деятельности, связанной с незаконным оборотом криптоактивов, возрастает необходимость в идентификации финансовых операций, связанных с легализацией преступных доходов, доказывании случаев финансирования терроризма, торговли наркотиками, оружием, а также установлении лиц, занимающихся распространением детской порнографии и многое другое.

С учетом вышеуказанного, Институт проводит исследования технологии распределенного реестра данных (Блокчейн) с использованием специализированных цифровых программ по инициативе следственных подразделений, которые позволяют установить транзакции, осуществляемые с представляющего следственный интерес криптокошелька.

Вместе с тем, Институт особое внимание уделяет методическому обеспечению судебно-экспертной деятельности. В частности,

Институт совместно ГЭКЦ МВД Республики Узбекистан разработали, утвердили и внесли в Государственный реестр Методику проведения экспертных исследований мобильных устройств [5].

Кроме того, в январе 2025 г. Министерством юстиции также была официально зарегистрирована Судебно-экспертная методика анализа и исследования больших данных, подготовленная Институтом совместно с ведущими специалистами Университета Амити (Индия), Университета Инха в Ташкенте (Республика Корея) и Ташкентского университета информационных технологий им Ал-Хорезми.

При этом, одним из направлений противодействия киберпреступности является подготовка, переподготовка и повышение кадров. В рамках образовательных направлений «Следственная деятельность» и «Прокурорская деятельность» бакалавриата на протяжении всего обучения осуществляется преподавание дисциплин, посвященных расследованию киберпреступлений и другим ключевым аспектам цифровой криминалистики.

На постоянной основе Институт проводит курсы повышения квалификации по вопросам противодействия киберпреступности и использования средств и методов цифровой криминалистики для следователей и дознавателей органов внутренних дел, прокуратуры, Национальной гвардии, Службы государственной безопасности и других ведомств.

Вместо с тем, специалисты отмечают, что современные тенденции трансформации преступности, характеризующиеся изменением технологий совершения традиционных преступлений, переходом их значительной части в киберпространство, появлением новых видов высокотехнологичных преступлений и правонарушений, обусловили новые требования к подготовке будущих специалистов [6]

В связи с чем, в соответствии с Постановлением Президента Республики Узбекистан ПП–17 «О мерах по внедрению системы подготовки профессиональных кадров для сферы противодействия преступлениям, совершаемым с использованием цифровых

технологий» от 22 января 2025 г. начиная с 2025/2026 учебного года предусмотрено введение в Академии правоохранительных органов будет магистратуры по специальности «Правовое обеспечение кибербезопасности», а в Академии МВД – бакалавриата по направлению «Деятельность по противодействию преступлениям в сфере цифровых технологий» [7]. Подготовка специализированных кадров по противодействию киберпреступности, основанной на изучении комплекса юридических и технических дисциплин, позволит существенно повысить эффективность расследования данной категории преступлений.

Должны отметить, что в целях реализации научных подходов при противодействии киберпреступности в соответствии с Постановлением Президента Республики Узбекистан №ПП–153 «О мерах, направленных на дальнейшее усиление деятельности по борьбе с преступлениями, совершаемыми с помощью информационных технологий» от 30 апреля 2025 г. в составе Института создан Центр содействия цифровому расследованию и борьбе с киберпреступлениями [8].

Задачами Центра определены:

– разработка обоснованных рекомендаций, внедрение их в правоприменительную практику в целях выявления причин и условий совершения киберпреступлений;

– разработка научно обоснованных предложений по выявлению и решению проблем, имеющихся в практике раскрытия и расследования киберпреступлений;

– научное и методическое обеспечение повышения эффективности следственной деятельности и совершенствования образовательного процесса в направлении киберпреступлений.

На сегодняшний день Институт тесно сотрудничает с Интерполом, Европолом, ОБСЕ, специализированными международными платформами и другими международными организациями, а также правоохранительными органами зарубежных стран. Киберпреступность имеют выраженный трансграничный

характер, что требует консолидации совместных усилий правоохранительных структур разных государств, международных организаций.

В заключение необходимо отметить, что на данном этапе Институтом осуществляется системная работа по формированию потенциала в развитии и укреплении цифровой криминалистики, по подготовке высококвалифицированных специалистов, способных эффективно противостоять современным цифровым угрозам. В условиях стремительно развивающихся технологий и постоянного появления новых форм киберпреступности необходимо продолжать совершенствовать свои образовательные программы, расширять научно-исследовательскую, судебно-экспертную деятельность, а также укреплять международное сотрудничество. Вместе с тем, предстоит работа по созданию новых судебно-экспертных методик, внедрению практики использования современного оборудования и развитию специализированных программ, чтобы соответствовать глобальным стандартам и новейшим достижениям в сфере цифровой криминалистики в условиях современных вызовов и угроз.

Список использованной литературы:

1. Улмас Баротов. Как не стать жертвой киберпреступлений? URL: https://uza.uz/ru/posts/kak-ne-stat-zhertvoy-kiberprestupleniy_687322 (дата доступа: 25.03.2025)

2. К 2025 году ущерб от киберпреступности превысит 12 трлн долларов. URL: https://plusworld.ru/articles/58284/

3. В Узбекистане за год совершено свыше 12 млн кибератак. URL: https://kun.uz/ru/news/2025/02/03/v-uzbekistane-za-god-sovershenosvyshe-12-mln-kiberatak (Дата доступа: 25.03.2025)

4. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-229 «О мерах по организации научно-исследовательской деятельности в сфере цифровой криминалистики» от 21 июня 2024 г. [Электронный ресурс]. - https://lex.uz/docs/6977762. – Дата доступа: 05.11.2024 г.

5. Sud-ekspertlik ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan tanqidiy ko‘rib chiqilgan va sud-ekspertlik sohasiga oid yagona reestrga kiritilgan uslubiy

qo‘llanmalar [Электронный ресурс]. - https://sudex.uz/?page_id=4801. – Дата доступа: 06.11.2024 г.

6. Симоненко А.В. Актуальные вопросы подготовки кадров для противодействия киберпреступности // Вестник Краснодарского университета МВД. – 2021. – № 4. – С. 6-14.

7. Постановление Президента Республики Узбекистан от 22.01.2025 № ПП-17 «О мерах по внедрению системы подготовки профессиональных кадров для сферы противодействия преступлениям, совершаемым с использованием цифровых технологий» // Национальная база данных законодательной информации, 27.01.2025, № 25.07.17/0073.

8. Постановление Президента №ПП–153. “О мерах, направленных на дальнейшее усиление деятельности по борьбе с преступлениями, совершаемыми с помощью информационных технологий” от 30 апреля 2025 г. // Национальная база данных законодательства, 06.05.2025 г., № 07/25/153/0411.

KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHDA SINGAPUR TAJRIBASI

Axrarov Baxrom Djabbarovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti professori,
Narimov Ikrom Shermatovich
Mustaqil izlanuvchi.

O‘tgan yillar davomida boy tabiiy resurslardan mahrum bo‘lgan Singapur davlati ko‘plab ichki muammolarni, jumladan, korrupsiyani amalda yengib, uchinchi dunyo davlatidan yuqori darajada rivojlangan, turmush darajasi yuqori bo‘lgan davlatga aylanishni amalga oshirishga muvaffaq bo‘lgan. Hozirda Singapur qattiq avtoritar davlat bo‘lib, u jahon reytingida korrupsiyaning yo‘qligi, iqtisodiy erkinlik va rivojlanish darajasi bo‘yicha yetakchi o‘rinlarni egallaydi.

1959—1990-yillarda Bosh vazir lavozimida ishlagan Li Kuan Yu o‘zining “*Singapur tarixi: uchinchi dunyodan birinchigacha*”[28] kitobida

[28] https://www.litres.ru/book/li-kuan-u/iz-tretego-mira-v-pervyy-istoriya-singapura-1965-2000-147663/

Singapurning mustaqil davlat bo‘lish yo‘lidagi og‘ir yo‘li, qarorlar qabul qilishdagi qiyin qadamlari, yosh suveren davlatning hokimiyat va farovonligi uchun kurashi haqida hikoya qiladi va korrupsiyaga qarshi qanday kurashish bo‘yicha tavsiyalarini bayon qiladi.

Singapur misoli shuni ko‘rsatadiki, siyosiy iroda, korrupsiyaga qarshi samarali qonunchilik va buzilmaydigan mustaqil korrupsiyaga qarshi agentlik bilan korrupsiyani bir necha yil ichida juda past darajaga tushirish mumkin, deydi.

Siyosiy iroda

Singapur davlati 1965 yilda mustaqillikka erishgach, Li Kuan Yu boshchiligidagi siyosiy yetakchilari davlat amaldorlari va fuqarolarning boyligi, daromadlari, biznes manfaatlari va moliyaviy operatsiyalarini ommaga e’lon qilish orqali ularga namuna bo‘lishga qaror qildilar. Hukumatning asosiy vazifalaridan biri aynan korrupsiyaga qarshi kurashish va fuqarolarning hukumatga ishonch darajasini oshirish edi. Li Kuan Yu boshchiligidagi Xalq harakati partiyasining shiori: “*Agar korrupsiyani yengmoqchi bo‘lsangiz, do‘stlaringiz va qarindoshlaringizni qamoqqa yuborishga tayyor bo‘ling*” edi.

Bosh vazir Li Kuan Yu, - “*Singapur faqat vazirlar va yuqori martabali amaldorlar buzuq va malakali bo‘lsa, omon qolishi mumkin. Singapurliklarga mehnat va katta mukofotlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatish zarur. Faqat shu yondashuv bilan odamlar, xorijliklar va mahalliy aholi Singapurga sarmoya kiritadilar; Shundagina singapurliklar aloqalar haqida orzu qilish va nufuzli do‘stlari va qarindoshlaridan sovg‘a olishga umid qilish o‘rniga, o‘zini anglash uchun harakat qiladi va o‘zlari va farzandlariga yaxshi ta’lim beradilar*”, deydi.

Hukumat vaziri Ong Pang Bun Qonunchilik assambleyasida so‘zlagan nutqida, - “*Hukumat o‘zining yuksak maqsadlari va niyatlariga qaramay, agar u o‘z shiorlarini amalda bajarmasa va korrupsiya safiga kirib ketsa, omon qolmasligini chuqur anglaydi. Shu bois hukumatimiz korrupsiyaga yo‘l qo‘ymaslik imkoniyatlarini kamaytirish, bunday jinoyatlarni tergov qilish jarayonini soddalashtirish, uyalmasdan bunday jinoyatga qo‘l urgan*

shaxslarni ayniqsa qattiq jazolash bo‘yicha qonunchilik va ma’muriy choralar ko‘rishni maqsad qiladi”, deydi.

Keyingi yillar ko‘rsatganidek, Singapur hukumati o‘z reja va niyatlarini amalga oshirish uchun yetarlicha siyosiy irodaga ega edi. Singapur rahbarlari korrupsiya va qonunbuzarliklarga chek qo‘ymasa, mamlakatning kelajagi yo‘qligini tushunib yeta olgan.

Mustaqillikning dastlabki davrlarida Singapur hatto *toza suv* va *qurilish qumlarini* ham chet davlatlardan import qilishga majbur bo‘lgan kambag‘al davlat edi. Qo‘shni davlatlar do‘stona munosabatda bo‘lmagan, kommunistik g‘oyalar aholi orasida mashhur edi. Singapur og‘ir iqtisodiy ahvolda bo‘lgan va qonunsizlik hamda korrupsiyaga to‘la bo‘lgan.

Bunday ahvolda mamlakatning kelajagi yo‘qligini anglagan holda, mamlakat rahbarlari korrupsiya va zulmga chek qo‘yish zarurligini anglab yetadi. Bu o‘zining qat’iyligi va izchilligi bilan ajralib turadigan butun chora-tadbirlar tizimini qabul qilish uchun asos bo‘ladi.

Mansabdor shaxslarning xatti-harakatlari tartibga solinadi, byurokratik tartib-qoidalar soddalashtiriladi, yuksak axloqiy me’yorlarga rioya etilishi ustidan qat’iy nazorat ta’minlanadi. Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirgan va bugungi kunda o‘z vakolatlarini saqlab qolgan organ Korrupsiya ishlarini tergov qilish bo‘yicha **ixtisoslashtirilgan byuro** tashkil qilingan.

Shu bilan birga, korrupsion harakatlar uchun jinoiy jazolar kuchaytiriladi, sud-huquq tizimining mustaqilligi oshiriladi, sudyalarning ish haqi keskin oshiriladi va ularning imtiyozli maqomi ta’minlanadi, poraxo‘rlik yoki korrupsiyaga qarshi tergovda ishtirok etishdan bosh tortganlik uchun jiddiy iqtisodiy jazo choralari joriy etilgan.

Ko‘pgina davlat idoralarida bojxona xodimlarini ishdan bo‘shatish kabi qattiq harakatlar amalga oshiriladi. Bu chora-tadbirlar davlatning iqtisodiyotga aralashuvini qisqartirish, mansabdor shaxslarning ish haqini oshirish, malakali boshqaruv kadrlarini tayyorlash bilan birlashtiriladi.

Mahalliy jargon tilida korrupsiyani nima deysiz deb so‘ralganda, – “foiz”, “ulish” “to‘lov”, “axloqsizlik” kabi iboralar bu *osiyolik turmush*

*tarzi*ning xususiyatlaridan biridir, deydi. Vazirlar va amaldorlar o‘z mavqeiga ko‘ra maoshiga yashay olmaydi.

Islohotlarni boshlagan mamlakat bosh vaziri Li Kuan Yu o‘zini va uning safdoshlarini “*burjua, inglizcha ma’lumotli yetakchilar guruhi*” deb ta’riflaydi. “Hukumat a’zolari hukumatda ishlamasdan ham o‘zlarini ta’minlashlari mumkinligiga ishonchlari komil edi – men va men kabi mutaxassislar bunga qodir edik... Ko‘pchiligimiz qamalganimizda yoki yo‘q bo‘lsak, oilamizni boqishi mumkin bo‘lgan ishlaydigan ayollarimiz bor edi. Vazirlar xalqning hurmati va ishonchiga sazovor bo‘lganligi sababli, davlat xizmatchilari o‘zini munosib tutib, ishonch bilan qaror qabul qilgan.

Li Kuan Yu hukumatining maqsadi Singapurni Janubi-Sharqiy Osiyoning moliyaviy va savdo markaziga aylantirish va mamlakatga xorijiy investorlarni jalb qilish bo‘lgan.

Singapurning korrupsiyaga qarshi strategiyasi

Li Kuan Yu hukumati korrupsiyaga qarshi kurashda bir qancha qiyinchiliklarga duch keladi. Ochig‘i, korrupsiyaga qarshi kurashni tartibga soluvchi qonun kuchsiz edi. Ko‘pgina korrupsion jinoyatlar uning faoliyati doirasidan tashqarida bo‘lgan va huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari o‘z vazifalarini samarali bajarish vakolatiga ega bo‘lmaganlar.

Qolaversa, qonunchilikning samarasizligi va ko‘p sonli mansabdor shaxslarning korrupsiyaga aloqadorligi tufayli jinoyat dalillarini topish juda qiyin bo‘lgan.

Hukumat amaldorlari tijorat sektoridagi ishchilarga qaraganda ancha kam daromadga ega bo‘lgan. Ularning ko‘pchiligi o‘z mansablaridan shaxsiy manfaat yo‘lida foydalangan. Aholining bilim darajasi va huquqiy madaniyati o‘ta past bo‘lgan. Natijada, pora davlat boyliklariga ega bo‘lish oddiy holga aylanib qolgan edi. Korrupsiya ishlarini tergov qilayotganlar mahalliy politsiyadan bo‘lib, bu hodisaga qarshi jiddiy kurashga ruhiy jihatdan tayyor emas edilar.

Britaniyaliklar tomonidan tuzilgan Korrupsiyani tergov qilish byurosi xodimlari mahalliy politsiyadan kelgani va bu hodisaga qarshi jiddiy kurashga ruhiy jihatdan tayyor emasligi bilan vaziyat yanada murakkablashgan edi.

“Bojxona xodimlari kontrabanda va taqiqlangan tovarlarini olib o‘tayotgan transport vositalarini ko‘rikdan o‘tkazishni “*tezlashtirish*” niqobida poraxo‘rlik avj olgan.

Markaziy ta’minot xizmati xodimlari ma’lum bir pora evaziga manfaatdor shaxslarga tender o‘tkazish uchun kelib tushgan arizalar to‘g‘risida ma’lumot berishgan. Import va eksport departamenti mansabdor shaxslari ruxsatnomalarni tezlashtirish uchun pora olgan. Pudratchilar qonunbuzarliklarga ko‘z yumish uchun xizmatchilarga doim pora berganlar. Do‘kon egalari va aholi sog‘liqni saqlash boshqarmasi xodimlariga axlatni tozalash uchun ham pul to‘lagan. Maktab direktorlari va o‘qituvchilari ofis materiallarini yetkazib beruvchilardan komissiya to‘lovlari olish oddiy hol bo‘lgan. Mamlakat keskin vaziyatda ekanini anglagan hukumat jamiyatda korrupsiyani ijtimoiy nomaqbul hodisaga aylantiradigan halollik va ochiqlik muhitini yaratishga qaror qiladi. Li Kuan Yu ta’kidlaganidek, "*halol va buzilmas bo‘lib qolish*" tamoyili uning faoliyatining asosiga aylangan. Korrupsiyaga qarshi strategiya mualliflari korrupsiyani nazorat qilish *milliy taraqqiyot uchun strategik ahamiyatga ega*, deb shior qilib olishadi.

Natijada, Singapur o‘z rahbarlarining siyosiy irodasi va korrupsiyaga qarshi mustahkam qonunchiligi tufayli korrupsiyani yengib, iqtisodiy rivojlanish bo‘yicha jahonda yetakchiga aylana oladi.

Birinchi qadam korrupsion harakatlar qilish imkoniyatlarini kamaytirish edi. 1960 yilda korrupsiyaga qarshi kurash strategiyasi "Korrupsiyani oldini olish to‘g‘risida"gi qonunda mustahkamlangan bo‘lib, u korrupsiya amaliyotlarini tekshirish byurosiga alohida vakolatlar beradi.

Qarorlar qabul qilish tartib-qoidalari soddalashtiriladi, qonunlardagi barcha noaniqliklarga aniq va sodda qoidalar chiqarish orqali, hatto ruxsatnomalar va litsenziyalarni bekor qilish darajasiga qadar barham beriladi.

Mustaqil byuro hokimiyatning eng yuqori pog‘onasidagi korrupsiyaga qarshi kurashdan boshlaydi. Hatto Li Kuan Yuning yaqin qarindoshlarini ham korrupsiyaga qarshi kurashda tergovlarga ham jalb etilgan. Korrupsiyada ayblangan bir qator vazirlar turli muddatlarga qamalgan, o‘z

joniga qasd qilgan yoki mamlakatni tark etgan. Ular orasida Li Kuan Yuning uzoq yillik hamkorlari ham bor edi.

Li Kuan Yu o‘z xotiralarida qonun ustuvorligi va qonun oldida tenglik tamoyilini barchaga, jumladan, yuqori lavozimli amaldorlar va uning yaqinlariga ham doimiy ravishda singdirib kelganini ta’kidlaydi. “Korrupsiyani yo‘q qilish uchun yuksak axloqiy tamoyillar, mustahkam e’tiqod va eng yaxshi niyatlarni targ‘ib qilishdan boshlash oson, ammo bu ezgu niyatlarga muvofiq yashash qiyin, deydi.

Buning uchun kuchli rahbarlar va istisnosiz barcha qoidabuzarlarga qarshi kurashish qat’iyati talab etiladi. Byuro xodimlari qo‘rqmasdan va qonunga muvofiq harakat qilishlari uchun siyosiy rahbariyat tomonidan to‘liq qo‘llab-quvvatlanishi kerak edi.

Sudlarga bo‘lgan talablar ham qaytadan ko‘rib chiqilib, sudyalarning maoshlari keskin oshirilgan, sudyalik lavozimlariga “*eng yaxshi advokatlar*” jalb qilinadi. Singapurlik sudyaning maoshi yiliga bir necha yuz ming dollarga yetkazilib, (1990-yillarda - 1 million dollardan ortiq bo‘lgan) o‘z o‘rnida sudlardan faqat qonunga bo‘ysunishlik joriy etilgan. Mas’ul lavozimlarni egallagan davlat amaldorlarining maoshlari xususiy korporatsiyalarning top-menejerlari uchun xos bo‘lgan darajaga ko‘tarilgan. Uyushgan mafiya guruhlari qattiq bostirilgan.

Li Kuan Yu siyosiy rahbarlarga eng yuqori maosh to‘lanishi kerak, chunki ular munosib va halol hukumat vakili sifatida bunga loyiq edilar, deb ta’kidlaydi. Agar ular kam maosh olishsa, ular korrupsiyaga moyil bo‘lishlari mumkin. Shunga muvofiq, Singapur davlat xizmatchilarining maoshlari xususiy sektorga nisbatan “*aql sohiblarining chetga ketishi*”ni oldini olish maqsadida yillar davomida doimiy ravishda oshirib borilgan.

Shunday qilib, 1989 va 1994 yillardagi qayta ko‘rib chiqishlar davomida Singapurdagi yuqori lavozimli davlat xizmatchilarining maoshlari shu darajada oshirilganki, ular dunyodagi eng yuqori darajadagi maoshli xodimlarga aylanishgan.

Biroq, bu formula yillik ish haqini avtomatik ravishda oshirishni anglatmaydi, xususiy sektorning yillik daromadlari oshsa, o‘z-o‘zidan davlat amaldorlarining maoshlari ham oshirilgan, negaki, xususiy sektor

daromadlari davlat amaldorlaridan ortiq daromadli bo‘lishlari davlat amaldorlarining xususiy sektorga o‘tib ketishlariga olib kelishi mumkin edi. 1995 yilda xususiy sektor daromadlari pasayganda, 1997 yilda barcha vazirlar va yuqori lavozimli amaldorlarning maoshlari mos ravishda kamaytirilgan.

Singapur rahbariyatining fikricha, saylovoldi tashviqoti uchun ko‘p mablag‘ sarflanishi ko‘plab Osiyo mamlakatlari uchun yomonlikdir. Saylovga katta miqdorda mablag‘ sarflagan g‘oliblar nafaqat sarflangan mablag‘ni qaytarishi, balki navbatdagi saylovlar uchun ham mablag‘ to‘plashi kerak edi. Bu korrupsion sxemalarni amalga oshirish uchun rag‘bat bo‘lib xizmat qiladi.

Shu bois Singapur Xalq harakati partiyasi yetakchilari saylovoldi kampaniyalarini o‘tkazish xarajatlarini kamaytirishga harakat qiladi. Partiya saylovdan so‘ng o‘z g‘aznasini to‘ldirishga, saylovlar oralig‘ida saylovchilarga sovg‘alar tarqatishga hojat qolmaydi.

“*Biz ish o‘rinlari yaratish, maktablar, shifoxonalar, mahallalar qurish orqali odamlarni bizga, xalq harakati Partiyasiga qayta-qayta ovoz berishga ishontira oldik, deydi. Odamlar uchun joriy etilgan ijtimoiy imtiyozlar odamlarning hayotini o‘zgartirdi va ularning farzandlarining kelajagi xalq harakati Partiyasi bilan bog‘liqligiga ishonch hosil qildi*”, deb ta’kidlaydi Li Kuan Yu.

Korrupsiya bo‘yicha tergov byurosi

Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini amaliyotga tatbiq etishda maxsus muassasa – Korrupsiyaga oid ishlarni tergov qilish byurosining o‘rni katta bo‘lgan. Davlat va xususiy sektordagi korrupsiyani tergov qiluvchi va ta’qib qiluvchi bu davlat idorasi 1952 yilda Britaniya mustamlaka hukumati tomonidan tashkil etilgan.

1960 yilda qabul qilingan "Korrupsiyaning oldini olish to‘g‘risida"gi qonun Byuroga keng qamrovli tergov vakolatlarini bergan.

Singapur hukumati qonunda ko‘zda tutilgan to‘xtatuvchi jazolar, agar ular samarali ijro etish bilan qo‘llab-quvvatlanmasa, samarali bo‘lmasligini bilar edi. Shuning uchun u Byuroni korrupsiyaga qarshi universal agentlikka aylantirdi. Uning asosiy vazifasi korrupsiyani tergov qilish bo‘lsa-da,

korrupsiya bilan bog‘liq boshqa jinoiy ishlarni tergov qilish vakolatiga ega edi.

Byuroning asosiy vazifalari davlat va xususiy sohadagi korrupsiyaga oid da’volarni o‘z ichiga olgan murojaatlarni ko‘rib chiqish, davlat xizmatchilari tomonidan sodir etilgan ehtiyotsizlik va ehtiyotsizlik holatlarini tekshirish, ularning harakatlari va qarorlarining qonuniyligini tekshirishdan iborat edi.

Byuroning ishlash usullari chinakam avtoritardir. Korrupsiyada gumon qilingan shaxslarni, agar qonun hujjatlariga muvofiq asoslar mavjud bo‘lsa, sud qarorisiz ushlab turish va qidiruvga berishning mutlaq huquqiga ega bo‘lgan. U nafaqat gumon qilinuvchiga, balki uning qarindoshlari va kafillariga nisbatan ham tergov olib borishi, ularning har qanday bank, ulush va joriy hisobvaraqlari hamda moliyaviy hisobotlarini tekshirishi mumkin bo‘lgan. Guvohlarni so‘roqqa chaqirishi, shuningdek, korrupsiya ishi bo‘yicha tergov jarayonida aniqlangan qonunbuzarliklarni tekshirishi mumkin bo‘lgan.

"Byuro ko‘plab singapurliklarning, ayniqsa korrupsion amaliyotlarga moyil bo‘lganlarning qalbida qo‘rquv uyg‘otadi. Singapur byurokratiyasi Byurodan hukmron partiyaning hamma narsani ko‘ruvchi ko‘zi sifatida qo‘rqadi. Byuro o‘zining samarali ishi va murakkab ish usullari uchun hurmatga sazovor bo‘lgan.

U "*Yuqumli ochko‘zlikni tergov qilish byurosi*" deb ham ataladi, - deydi Li Kuan Yu. Byuro har qanday fuqaroni, uning maqomi, martabasi va dinidan qat’i nazar, sudga berish huquqiga ega. Katta davlat xizmatchilari uchun istisnolar yo‘q qilingan.

O‘z faoliyati xususiyatiga ko‘ra korrupsiyaga olib kelishi mumkin bo‘lgan lavozimlarni egallab turgan huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari va davlat xizmatchilariga alohida e’tibor qaratilgan, doimiy nazoratda bo‘lgan.

Ishbilarmonlik muhitida shaffoflikni qo‘llab-quvvatlash uchun Byuro, shuningdek, xususiy sektordagi korrupsiyani, pora va qaytarib olish bilan bog‘liq ishlarni tekshiradi. Muayyan yetkazib beruvchidan tovar sotib olish uchun “pora” yoki “bonus” taklif qilgan, bergan yoki qabul qilgan har qanday shaxs qonun bo‘yicha jarima yoki qamoq jazosiga tortilishi joriy

etilgan. Bundan tashqari, sud olingan poraga teng miqdorda jarima solishi qonunlashtirilgan. Boshqa shaxs nomidan pora taklif qilgan yoki qabul qilgan har qanday shaxs ham xuddi o‘z nomidan harakat qilgandek jazoga tortilishi qonunlashtirilgan.

Bosh vazir devoni tarkibiga kiritilgan Byuroga bevosita unga bo‘ysunuvchi direktor boshchilik qiladi. Bu, asosan, Singapur Bosh vaziri devonining bo‘limidir.

Shunday qilib, agentlik politsiya va boshqa davlat idoralaridan mustaqil bo‘lib, butun byurokratiyadan, shu jumladan vazirlik darajasidagi amaldorlardan sezilarli darajada siyosiy va funksional mustaqillikka ega bo‘lgan.

Byuro uchta bo‘limdan iborat etib joriy etilgan: tergov bo‘limi, ma’lumot-axborot bo‘limi va yordamchi bo‘lim. Tergov bo‘limi eng katta bo‘lim bo‘lib, Byuro operatsiyalarini o‘tkazish uchun javobgardir.

Uning a’zolari tugallangan tergovni bo‘lim boshlig‘iga taqdim etadi, u mavjud dalillar asosida qonun hujjatlarida nazarda tutilgan choralarni ko‘rish taklifi bilan prokurorga murojaat qiladi. Jinoiy javobgarlikka tortish uchun asoslar yetarli bo‘lmagan taqdirda, Byuro direktori prokurorning roziligi bilan ishni intizomiy ishlar bilan shug‘ullanuvchi bo‘lim boshlig‘iga topshiradi.

Byuroning axborot va qo‘llab-quvvatlash xizmati davlat lavozimlariga tayinlash uchun nomzodlarni tanlab olish va ularni keyinchalik ko‘tarish, hattoki, davlat xizmatchilarining malakasini oshirish bilan shug‘ullanadi. Davlat xizmatiga nomzodlarni tanlash tanlov asosida amalga oshiriladi.

Bu xorijlik mutaxassislar Singapur fuqaroligini olganlarida ularga ruxsat berish jarayoniga yoki pudratchilarning davlat shartnomalarini yutib olishlari uchun tender jarayoniga o‘xshaydi.

Byuroning axborot va qo‘llab-quvvatlash xizmati korrupsiyaga uchragan davlat idoralarining ish tartiblarini tahlil qiluvchi hamda korrupsiyaga sabab bo‘lgan ma’muriy bo‘linmalar faoliyatini tashkil etish va tartibga solishdagi kamchiliklarni aniqlaydigan tadqiqot bo‘limi tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi.

Ma’muriy xizmat Byuroning moliyaviy va boshqaruv funksiyalarini amalga oshiradi va boshqa bo‘linmalarga ish yuritishni ta’minlaydi.

HARBIY XIZMATCHILARNING HUQUQIY HIMOYASINI HUQUQIY TARTIBGA SOLINISHINI RIVOJLANTIRISH

Olimjonov Xushnudbek Maxamadsalim o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Davlat huquqiy fanlar va inson huquqlari kafedrasi dotsenti yu.f.b.f.d. (PhD), dotsent, mayor

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga murojaatnomasida “Eng bebaho oliy ne’mat — tinchligimiz va osoyishtaligimizning qadriga etaylik, oilalarimiz, farzandlarimiz, kelgusi avlodlarimizning baxtu kamoli uchun bu ulug‘ boylikni asrab-avaylaylik deb ta’kidlab o‘tdilar[5].

O‘zbekiston Respublikasining «Mudofaa to‘g‘risida»gi Qonunida ham Qurolli Kuchlarni tuzishdan asosiy maqsadi, uning tarkibi yanada kengroq, aniqroq bayon qilingan. Ushbu qonunda: «Qurolli Kuchlar urushlar va qurolli mojarolarni qaytarish hamda oldini olish, O‘zbekiston Respublikasining milliy manfaatlarini, suvereniteti, hududiy yaxlitligini hamda aholining tinch hayotini himoya qilish uchun davlat tomonidan tashkil etilgan va saqlab turilgan harbiy birlashmalar, qo‘shilmalar va qismlarni, shuningdek, boshqa harbiy tuzilmalarni o‘z ichiga oladi» deb ko‘rsatilgan [1].

Bizning fikrimizcha, O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligi, suvereniteti, hududiy yaxlitligini himoya qilish va tinchligini ta’minlash har bir fuqaroning muqaddas burchi hisoblanadi. Ushbu burchni O‘zbekiston Respublikasida Qurolli Kuchlar safida xizmat qilayotgan harbiylar o‘ziga sharaf deb bilib, ado etadilar.

O‘zbekiston Respublikasining Qurolli Kuchlari jamiyat hayotining muhim bo‘lagi bo‘lib, shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini ta’minlovchi asosiy bo‘g‘indir. Mazkur faoliyatni amalga oshirish jarayoni huquq normalari bilan tartibga solinadi hamda Konstitutsiya, harbiy qonunchilik va harbiy nizomlarning talablariga asoslanadi.

Shunga ko‘ra, harbiy xizmatning asosini mustahkam intizom tashkil etib, har bir harbiy xizmatchi unvon hamda mansabidan, har qanday

holatdan qat’iy nazar, O‘zbekiston Respublikasi qonunlarida o‘rnatilgan tartib-qoidalar va harbiy nizomlarni so‘zsiz bajarishga majburdirlar.

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarning Intizom nizomi loyihasida *Yuksak harbiy intizomga* ....komandirlarning (boshliqlarning) o‘z bo‘ysunuvchilarga shaxsiy namunaligi va kundalik talabchanligi va ularning ijrochiligini nazorat qilishi, harbiy xizmatchilarning huquqlari va sha’nini hurmat qilish, ular haqida doimiy qayg‘urish, ishontirish, majburlash, jamoatchilik ta’siri kabi omillarni to‘g‘ri uyg‘unlashtirish va o‘rnida qo‘llash *orqali erishiladi.*

Harbiy qismda (muassasada) yuksak harbiy intizomni saqlash maqsadida komandir (boshliq) quyidagilarga majburdir:

-huquqiy targ‘ibot ishlarini tashkillashtirish, huquqbuzarliklarni oldini olish, harbiy xizmatni o‘tash uchun xavfsiz sharoitlarni ta’minlash, ko‘ngilsiz hodisalar va turli salbiy holatlarga yo‘l qo‘ymaslikka qaratilgan ishlarni olib borish;

-harbiy xizmatchilarning shaxsiyati, sha’ni va g‘ururini hurmat qilish, ularni huquqiy va ijtimoiy himoyasi to‘g‘risida qayg‘urish komandir (boshliq)ning muhim majburiyatidir.

Har bir harbiy xizmatchi o‘zining huquq va qonuniy manfaatlarining himoya qilinishiga to‘la ishonishi, komandir (boshliq) tomonidan uning shaxsiy daxlsizligini ta’minlanishi, o‘z sha’ni va g‘ururining hurmat qilinishiga g‘amxo‘rlikni his qilishi kerak[6].

Bizning fikrimizcha, harbiy xizmatchilarning huquqiy himoyasini huquqiy asoslarini takomillashtirishda quyidagi yo‘nalishlarda ishlar amalga oshirilishi lozim:

1) harbiy huquqning mohiyati va harbiy huquqning asosiy institutlari – davlatning harbiy tashkiloti, harbiy xizmat, uning turlari, tamoyillari, harbiy xizmatni o‘tash, uning turlari, tamoyillari, harbiy huquqning mazmun-mohiyati haqida chuqur va tizimli bilim berish.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga murojaatnomasida ta’kidlab o‘tganlaridek “Biz yoshlarimizni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning ona yurtga mehri va sadoqatini oshirishga yanada ko‘proq ahamiyat berishimiz kerak”.

Ushbu yo‘nalish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 23-fevraldagi 140-sonli “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori qabul qilingan edi[3].

Ushbu qaror yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga doir ishlar samaradorligini oshirish va faollashtirish, bu boradagi ta’lim-tarbiyaviy ishlarga mamlakatimiz fuqarolarini, davlat va nodavlat notijorat tashkilotlarini hamda fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini yanada faol jalb etish va yoshlar ongiga vatanparvarlik, mardlik tuyg‘ularini singdirish maqsadida qabul qilingan edi. Bizningcha, yoshlarimizni harbiy-vatanparvarlik to‘g‘risida tarbiyalanishining harbiy xizmatchilar huquqiy himoyasining huquqiy asoslarini takomillashtirishda o‘z o‘rni bor. Chunki, kelajakda bu yoshlar Milliy armiyamiz saflarini huquqiy ongi yuksak bo‘lgan, harbiy huquqni takomillashtirishga o‘z xissalarini qo‘shishadi.

2) harbiy xizmatchilarning huquqlari va ularning cheklanishi, majburiyatlari, huquqiy javobgarligi masalalari bo‘yicha so‘rovnomalar o‘tkazish.

Ushbu yo‘nalishda mavjud muammolarni o‘rganish bo‘yicha mansabdor shaxslar tomonidan yiliga bir marotaba huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy so‘rovnomalar o‘tkazilishi lozim. Chunki, zamon rivojlangani sayin harbiy xizmatchilarga jamiyatimizning turli sohalarida huquqiy himoya zarur bo‘ladi. O‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari bo‘yicha tegishli qonunchilik hujjatlari ishlab chiqilishi yoki o‘zgartirilishi lozim.

3) Harbiy xizmatchilarga harbiy qonunchilikda mavjud qonunlarni o‘rgatib borish.

Mazkur masala bo‘yicha harbiy xizmatchilarga qonunchilik va huquq-tartibotni mustahkamlash bo‘yicha harbiy boshqaruv organlari faoliyatini yanada takomillashtirish, shaxsiy tarkibning huquqiy madaniyatni oshirish, harbiy xizmatchilarning o‘z xizmat vazifalariga to‘la amal qilishlarini, belgilangan huquqlarining amalda tatbiq etilishini ta’minlash lozim. Ofitserlar tarkibi uchun alohida, kontrakt asosida xizmat qilayotgan oddiy askarlar, serjantlar tarkibidagilar uchun alohida, muddatli harbiy xizmatchilar uchun alohida, ya’ni barcha toifadagi harbiy xizmatchilar

minimum (lotinchadan – eng kam, eng oz) darajada bilishi shart bo‘lgan asosiy me’yoriy-huquqiy hujjatlar ro‘yxati berilgan. Harbiy xizmatchilar O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual, Fuqarolik, Mehnat kodekslarini va O‘zbekiston Respublikasining “Mudofaa to‘g‘risida”gi, “Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi, “Fuqarolarning murojaatlari to‘g‘risidagi” qonunlari hamda O‘zbekiston Respublikasining Milliy xavfsizlik konsepsiyasini bilishlari lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining Umumharbiy nizomlarini, Harbiy xizmatni o‘tash tartibini reglamentlashtiradigan me’yoriy-huquqiy dalolatnomalarni, O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlaridagi surishtiruv organlarining Yo‘riqnomasini, O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida davlat sirlarini himoya qilish bo‘yicha qo‘llanmani, O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirining 1994-yil 29-martdagi “Harbiy xizmatchilar va yig‘inlarga chaqirilgan harbiy majburlarni davlat va majburiy sug‘urtalash” haqidagi buyrug‘ini, O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirining buyruqlari va direktivalarini, O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlar Birlashgan shtabi boshlig‘ining buyruqlari va direktivalarini, Harbiy okrug qo‘mondonlarining buyruqlari va direktivalarini, Mashg‘ulot va ishlar, qo‘shinlarning kundalik faoliyatida xavfsizlik talablarini bilishi shartligi belgilab qo‘yilgan[2].

Fikrimizcha, ushbu direktivada ofitserlar tarkibi bilishi kerak bo‘lgan qonunlar “Harbiy xizmatchi” maqomiga ega bo‘lgan barcha ofitserlarga o‘rgatilishi lozim. Zero, davlatimiz rahbari ta’kidlaganlaridek “Ta’lim sifatini oshirish — Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakka-yu yagona to‘g‘ri yo‘lidir”.

4) davlatning harbiy faoliyatidagi xorijiy tajriba haqida ma’lumot berish, harbiy xizmatni tashkil etish, harbiy xizmatchilar faoliyatini huquqiy tartibga solish.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga murojaatnomasida “Har yili 500 nafar mutaxassisni eng nufuzli xorijiy oliygoh va markazlarda o‘qitib kelamiz” deb ta’kidlab o‘tdilar. Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarining huquqiy himoyasini

huquqiy tartibga solinishini rivojlantirish uchun 500 nafar mutaxassis ichida harbiy soha mutaxassislari ham bo‘lishi lozim. Chunki, rivojlangan xorij davlatlarining harbiy xizmatchilarining huquqiy himoyasini oshirish bo‘yicha amalga oshirgan ishlari, erishilgan ijobiy natijalarini milliy armiyamizga tatbiq etishimiz lozim. Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni “Yangi O‘zbekiston Strategiyasi”da ta’kidlaganidek “Bugun hech bir sohada ilm-fan yutuqlari va innovatsion texnologiyalarni amaliyotda qo‘llamasdan turib taraqqiyotga erishib bo‘lmaydi. Bu esa, keng va zamonaviy bilimga ega kadrlarni tayyorlash, ularning malakasini oshirish, xorijiy tajribalarni o‘zlashtirish kabi dolzarb vazifalarni oldimizga qo‘ymoqda”[4].

Ushbu yo‘nalish bo‘yicha xorijiy davlat vakili bo‘lgan Fransiya harbiy attashesi podpolkovnik Jan-Mari Xolsinger “Dunyo xaritasiga qaraydigan bo‘lsak, O‘zbekiston Afg‘oniston bilan chegaradosh. Ushbu davlatning shimoliga to‘g‘ri keladigan ayrim hududlarda terrorchi kuchlar harakatlari kuzatilmoqda. Shuning uchun O‘zbekiston Qurolli Kuchlari har doim terrorizmga qarshi kurashishga qobiliyatli bo‘lishi kerak. Bu nafaqat O‘zbekiston, balki butun dunyo uchun muhim”[7] deb ta’kidlab o‘tgan.

5) harbiy qonunchilikni rivojlantirish va davlatning harbiy tashkilotida qonun ustuvorligini mustahkamlashga ko‘maklashish orqali harbiy xizmatchilarning huquqiy himoyasini huquqiy asoslarini takomillashtirish.

Harbiy xizmatchilarning huquqiy himoyasini huquqiy asoslarini takomillashtirish harbiy huquq tushunchasi va uning manbalarini o‘rganish va ochib berishdan boshlanadi. Keyinchalik uning takomillashishi quyidagi yo‘nalishlar bilan uzviy bog‘liqdir. Vatan himoyasining huquqiy asoslari, mudofaa va harbiy xavfsizlik, davlat harbiy tashkilotining huquqiy holati, uning kadrlar bilan ta’minlanishi, harbiy xizmat va harbiy xizmatchilar (harbiy burchni bajarish va kontrakt bo‘yicha harbiy xizmatga kirish, harbiy xizmat, harbiy xizmatchilarning maqomi, harbiy xizmatchilarni moddiy ta’minlash), qo‘shinlarda huquqni muhofaza qilish faoliyati, harbiy sudlar, harbiy prokuraturalarni tashkil etish va faoliyati, yuridik xizmat, harbiy muassasa va korxonalarning huquqiy holati, harbiy iqtisodiyotni

boshqarish, intizom, qonuniylik va tartibni ta’minlash, xalqaro harbiy huquqning o‘rnak jihatlari va xorijiy davlatlarning harbiy huquqini qamrab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Mudofaa to‘g‘risida”gi qonuni. – T.: 2001.
2. O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirining 2003-yil 31-maydagi direktivasi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 23-fevraldagi 140-sonli “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori.
4. Shavkat Mirziyoyev “Yangi O‘zbekiston Strategiyasi” – Toshkent – 2021 158-bet.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabr kuni Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga murojaatnomasi.
6. https://kun.uz/news/Fransiya harbiy attashesi podpolkovnik Jan-Mari Xolsinger (https://xabar.uz/post/franciya-harbiy-attashesi-yaqin-kelajakda.

JINOYAT PROTSESSIDA ELEKTRON DALILLARNING O‘RNI

Alisher Temirovich Achilov
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizlik universiteti “Jinoiy-huquqiy fanlar” kafedrasi dotsenti, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori(PhD), Tel:(97)754-30-01; E-mail:achilov1976@mail.ru,
Shuhrat Xaliqulovich Mamatov
Bojxona instituti Maxsus-huquqiy fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi.

Dalillarni to‘plash va ro‘yxatdan o‘tkazish jarayonini zamonaviy texnik vositalarsiz tasavvur qilish qiyin. Buning sababi shundaki, dalillarni to‘playdigan tergov va boshqa protsessual harakatlar jarayonida, ashyoviy dalillarni to‘plashda va ularni protsessual tarzda birlashtirishda texnik vositalarning imkoniyatlaridan keng foydalaniladi.

Shu munosabat bilan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda qabul qilingan “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston — 2030” strategiyasining “Qonun ustuvorligini ta’minlash, xalq xizmatidagi davlat boshqaruvini tashkil etish” nomli 4-ustuvor yo‘nalishida davlat boshqaruvida ish yuritishni raqamlashtirish bo‘yicha quyidagi vazifalar belgilab olingan:

- “Elektron hukumat” tizimining yangi bosqichi – “Raqamli hukumat” tizimiga o‘tilib, barcha hujjatlar va munosabatlarning raqamli shaklda bo‘lishini ta’minlash;

- davlat boshqaruvida mavjud bo‘lgan 5 mingga yaqin funksiyani amalga oshirish jarayonlarini 100 foiz raqamlashtirish;

- yagona elektron reestr yaratish orqali jinoyat ishi qo‘zg‘atilishidan tortib ish yuzasidan hukm chiqarilguniga qadar bo‘lgan jarayonni individual raqam va QR kodi orqali kuzatib borish imkoniyatini joriy qilish;

- **dalillarni to‘plash va mustahkamlash** faoliyatini zamonaviy texnologiyalar va so‘nggi ilmiy yutuqlarni joriy qilish orqali to‘liq raqamlashtirish.

- 100 foiz jinoyat ishlari va materiallarning elektron shakldagi nusxasini yuritish va ushbu ishlar bo‘yicha elektron hujjat almashinuvini ta’minlash.

Ma’lumki, isbot qilish dalillar vositasida amalga oshiriladi. Shuning uchun ham dalil tushunchasi dalillar nazariyasi va isbot qilish huquqida asosiy, boshlang‘ich tushunchalardan hisoblanadi. Jinoyat protsessining maqsadlariga, ya’ni jinoyat sodir etgan har bir shaxsga adolatli jazo berilishi hamda aybi bo‘lmagan hech bir shaxs javobgarlikka tortilmasligi va hukm qilinmasligi, aybdorlarni fosh etishga erishish uchun zaruriy bir shartga amal qilinishi lozim.

Dalillar haqida gap ketganda bevosita dalillar tushunchasi va ta’rifiga e’tibor qaratish lozim bo‘ladi. Jumladan, dalil deb – Jinoyat protsessual kodeksning 81-moddasiga ko‘ra, ijtimoiy xavfli qilmishning yuz bergan bermaganligini, shu qilmishni sodir etgan shaxsning aybli-aybsizligini va ishni to‘g‘ri hal qilish uchun ahamiyatga molik boshqa holatlarni

surishtiruvchining, tergovchining va sudning qonunda belgilangan tartibda aniqlashiga asos bo‘ladigan har qanday haqiqiy ma’lumotlar jinoyat ishi bo‘yicha dalil hisoblanadi.

Bu ma’lumotlar guvohning, jabrlanuvchining, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining ko‘rsatuvlari, ekspertning xulosasi, ashyoviy dalillar, ovozli yozuvlar, videoyozuvlar, kinotasvir va fotosuratlardan iborat materiallar, tergov va sud harakatlarining bayonnomalari va boshqa hujjatlar bilan aniqlanadi.

Huquqshunos olimlar va amaliyotchilar o‘rtasida “raqamli” yoki “elektron” dalil tushunchasini qonunchilikda belgilash borasida turli xil qarashlar mavjud. Masalan, birinchi guruh olimlari “elektron dalil” tushunchasini to‘g‘ri deb hisoblashadi. Xususan, huquqshunos olim O.Sh.Pirmatov: “elektron dalil – texnika vositalaridan va axborot tizimlaridan hamda axborot texnologiyalaridan foydalanilgan holda yaratilgan, ishlov beriladigan, saqlanadigan hamda uni identifikatsiya qilish imkoniyatini beradigan boshqa rekvizitlariga ega bo‘lgan fuqarolik sud ishi uchun ahamiyatga ega bo‘lgan holatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan axborotdir”, degan tushunchani ilgari suradi. Shu bilan birga, olim raqamli dalillar tushunchasiga ham e’tibor qaratgan. Uning fikricha, raqamli dalil – iqtisodiy protsessual huquqda taraflarning talablari va e’tirozlarini asoslovchi holatlar bor yoki yo‘qligini sud tomonidan aniqlashga asos bo‘lib xizmat qiladigan har qanday faktik ma’lumot va iqtisodiy ishni to‘g‘ri hal qilish uchun ahamiyatga ega bo‘lgan boshqa holatlarni o‘zida mujassamlashtirgan hamda ikkilik sanoq sistemasi asosida yaratilgan dalillardir[1].

“Raqamli dalil” tushunchasi borasida taqdiqotchi B.Karimov tomonidan berilgan ta’rif haqiqatga ancha yaqin. Uning fikricha, raqamli dalil – raqamli qurilma va tarmoqda saqlangan yoki ular orqali uzatilishi bilan inson omili yoxud kiber jarayon natijasida yuzaga kelgan ish uchun ahamiyatli, qiymatlangan axborotdir [2]. Ma’lumki, raqamli dalillarning qiymatlanishi (xesh funksiya) ularning yaxlitligi va ishonchligini ta’minlashning asosiy sharti hisoblanadi. Biroq, berilgan ta’rifda raqamli dalillarning shakli bilan bog‘liq masalalar ochiq qolgan. Shunday bo‘lsada,

ta’rif nisbatan puxta va aniq ishlab chiqilgan. Raqamli dalillar yaxlitligini ta’minlashni huquqiy tartibga solish mexanizmi Rossiya va MDH davlatlarining jinoyat-protsessual qonunchiligida belgilanmagan. Shu bois bu borada, AQSHning NIST (2006), NIJ (2001), Buyuk Britaniyaning ASPO (2011), Interpol (2019), DFRWS (2008) kabi ilg‘or xorijiy amaliyotlar hamda ISO/IEC xalqaro standartlariga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq. Bunda raqamli dalillarning huquqiy maqomi hamda ular bilan ishlashning xalqaro tan olingan uslubiy mezonlari belgilangan[3]. Jumladan, AQSH Standartlar va texnologiyalar milliy instituti (National Institute of Standardsand Technology) raqamli dalil tushunchasi xususida Yoxan Kesey tomonidan berilgan ta’rifga iqtibos keltiradi. Yoxan Kesey (Eoghan Casey) raqamli dalillar yoki elektron dalillar sud protsessi tomonlari sud muhokamasida foydalanishi mumkin bo‘lgan, raqamli shaklda saqlangan yoki uzatilgan har qanday daliliy ma’lumotdir[4], deb hisoblagan.

Raqamli dalillar bilan ishlash qanday tashkil etiladi.

Raqamli dalillar bilan ishlash jarayoni ularni to‘plash, tekshirish, saqlash, transportirovka qilish va baholashning axloqiy, protsessual va uslubiy qoidalarini qamrab oladi. Ushbu jarayonlarning har biri mustaqil bosqich bo‘lib, bunda muayyan huquqiy va texnik talablarga rioya etiladi.

Raqamli dalillar bilan ishlashning uslubiy qoidalari barcha protsessual huquq sohalari uchun bir xil majburiy ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ushbu qoidalar shaxsning huquq va erkinliklari bilan bevosita bog‘liq. Qolaversa, huquqni qo‘llash amaliyotida raqamli dalillar bilan ishlash bo‘yicha shakllangan turli amaliyotlarni unifikatsiya qilish ehtiyoji mavjud. Shu bois, mazkur qoidalar muayyan vakolatli subyekt tomonidan tasdiqlanishi hamda xalqaro amaliyot va standartlarga moslashtirilishi maqsadga muvofiqdir.

Raqamli dalillar o‘ta ta’sirchan va tez o‘zgaruvchan xususiyatga ega. Shu sababli, ular bilan ishlashda maxsus tayyorgarlik talab etiladi. Sababi, birgina ehtiyotsizlik natijasida tergov uchun qimmatli bo‘lgan raqamli dalillarga zarar yetkazish yoki ularni yo‘qotib yuborish ehtimoli yuqori. Bundan tashqari, qonunni qo‘llovchi mutaxassis fikri yoki ekspert

xulosasini to‘g‘ri baholashi, samarali tergov yo‘nalishlarini belgilashi uchun ham raqamli dalillarni mustaqil tahlil etish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi zarur. Bunday bilimlarga ega bo‘lmaslik raqamli dalillarning maqbulligini xavf ostida qoldiradi yoki uning buzilishiga sabab bo‘ladi. Bu yuzasidan chiqarilgan sud hukmi esa qonunga ziddir. Shunga ko‘ra, sohada maxsus tergovchi, prokuror yoki sudyalarni tayyorlash maqsadga muvofiqdir.

Raqamli dalillarni baholashning qanday mezonlari mavjud.

Protsessual qonunchilikda raqamli dalillarni baholash tartibi va mezonlariga oid normalar belgilanmagan. Shu bilan birga, mamlakatimizda olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari, tergov va sud amaliyotida ham raqamli dalillarni baholash bo‘yicha yagona qoidalar mavjud emas. Biroq, xorijiy davlatlarda ushbu masala keng tadqiq etilgan va bu yuzasidan ilmiy asoslangan amaliyotlar shakllangan. Shu bois, nazariya va amaliyotdagi bo‘shliqlarni o‘rnini to‘ldirish, protsessual qonunchilik, tergov va sud amaliyotida yuzaga kelayotgan xatoliklarni oldini olishi hamda bartaraf etish uchun ilg‘or xorijiy tajribaga tayanish eng maqbul yechimdir.

Raqamli dalillarni baholashda qonunni qo‘llovchi dastlab, ularni to‘plash, saqlash, tekshirish va transportirovaka qilishda huquqiy, texnik va axloqiy normalariga rioya etilganini tekshirishi zarur[5]. Sababi, raqamli dalillar bilan ishlashda ish uchun ahamiyatga ega bo‘lmagan fuqarolarning shaxsiy ma’lumotlarini tahlil qilishga to‘g‘ri keladi. Bunda tergovchi, prokuror, sud, advokat, ekspert, mutaxassis va boshqa ishtirokchilar ushbu ma’lumotlarni oshkor etilmasligi va daxlsizligini ta’minlashlari shart.

Dalillarni baholashda raqamli dalilning barcha xususiyatlari hisobga olinadi. Dalillar ularning aloqadorligi, maqbulligi, ishonchliligi va yetarliligi jihatidan baholanadi.

Raqamli dalillarning maqbulligi bo‘yicha qaror qabul qilish.

Ushbu bosqichda raqamli dalillarning haqiqiyligi, yaxlitligi va ishonchliligi ikkinchi bosqich natijalariga asosan baholanadi. Masalan, raqamli dalillarni olish metodlari va vositalari ishonchliligi nuqtayi nazaridan baholanadi hamda ekspertlarning ko‘rsatuvlari solishtiriladi[6]. Natijalar haqiqiy deb topilishi uchun ular xolis tarzda talqin qilinishi,

xatolar, noaniqliklar va cheklovlar haqidagi ma’lumotlar oshkor qilinishi kerak[7].

V. Roussev, Antvi-Boasiakova, Venterlar tomonidan taklif etilgan mezonlar qanchalik mukammal bo‘lmasin, ularda raqamli dalillarni baholashning axloqiy talablari ko‘rsatilmagan. Ta’kidlash joizki, axloqiy talablar ham mazkur dalil turini baholashda prinsipial ahamiyatga ega. Zero, amaldagi qonunchilikka ko‘ra shaxsiy ma’lumotlar maxfiy ma’lumotlar sirasiga kiradi.

Xulosa qilib aytganda, ilg‘or xorijiy amaliyotlar va standartlarda raqamli dalillarni baholashning xalqaro darajada tan olingan qoidalari belgilangan[8]. Ularni milliy qonunchilikka moslashtirilishi quyidagi masalalarni ijobiy hal etilishiga yordam beradi:

birinchidan, huquqni qo‘llash faoliyati shaffofligi ta’minlanadi;

ikkinchidan, ishni sudga qadar yuritish va sud bosqichlarida raqamli dalillarni to‘plash, saqlash, tekshirish va baholashning ilmiy asoslangan, obyektiv, qonuniy va adolatli mexanizmi joriy etiladi;

uchinchidan, raqamli dalillar bilan ishlash sohasida nafaqat jinoyat sudlari uchun balki ma’muriy, fuqarolik, iqtisodiy hamda hakamlik sudlari uchun ham yagona uslubiy qoidalar belgilanadi;

to‘rtinchidan, sohada davlatlar o‘rtasida yuzaga kelgan nizolarda O‘zbekiston Respublikasi manfaatlari ishonchli himoyasini ta’minlash imkoniyatini beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, milliy qonunchilikda raqamli dalillar bilan ishlash qoidalarining aniq belgilanishi sud-huquq sohasida yuzaga kelayotgan xatoliklar va muammolarni ilmiy asoslangan holda, qonun yo‘li bilan hal etish imkonini beradi. Shu ma’noda, tadqiqot natijalari protsessual qonunchilik tizimida shakllanayotgan turli amaliyotlarni unifikatsiya qilish uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, ishlab chiqilgan nazariy qoidalar normativ huquqiy hujjatlarni tayyorlash va qabul qilish jarayonida ham huquqiy atamalarni bir xilda qo‘llash bilan bog‘liq muammolar yechimini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Пирматов О.Ш. Иқтисодий ва фуқаролик суд ишларинини юритишда электрон далилларнинг процессуал жиҳатлари. юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация. 2020. – Б. 1–155.

2. Каримов Бобуржон (2020). Научно-теоретические вопросы категории цифровых доказательств. Review of law sciences, 5 (Спецвыпуск), 149-153. doi: 10.24412/2181-919X-2020-149-153.

3. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs National Institute of Justice. Electronic Crime Scene Investigation: A Guide for First Responders, Second Edition. 2001. – P. 38.

4. Casey, Eoghan (2004). Digital Evidence and Computer Crime, Second Edition. Elsevier. ISBN 0-12-163104-4.

5. Хамидов Б. Рақамли экспертиза натижаларини текшириш ва баҳолаш // Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 3. – С. 91–97.

6. Antwi-Boasiako and Venter, 2017; US National Institute of Justice, 2004.

7. Б.Х.Хамидов. Кибержиноятларни тергов қилишда эксперт кўрсатув-ларини текшириш ва баҳолаш. International conference science and education / uluslararasi konferans bilim ve eğitim. 2021. http://doi.org/10.37057/T_1 (155–158).

8. Khamidov B. (2021). General-theoretical issues related to digital evidence: problem and solution. Norwegian Journal of Development of the International Science, (63-2), 8-16. doi: 10.24412/3453-9875-2021-63-2-8-16.

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАВОВОЙ ПРАКТИКЕ

Ашурова Нилуфар Уктамовна
Доцент кафедры "Уголовно-правовых наук"
Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан, PhD, Доцент

В настоящее время каждое демократическое государство имеет достаточный опыт защиты прав и интересов несовершеннолетних. То есть, уголовно-правовая защита несовершеннолетних осуществляется по-разному в разных странах на международном уровне. Анализ иностранного законодательства в его теоретическом, доктринальном или нормативно-правовом выражении во многих случаях помогает лучше понять национальные правовые институты, их природу и трудности в их функционировании.

Путем сопоставления государственных и правовых институтов, принципов и норм определяются общие закономерности, направления, этапы и перспективы правового развития. В этой связи, как отмечает М.Ансель, "Изучение зарубежного опыта открывает перед юристом новые перспективы, помогает ему лучше знать законодательство своей страны, поскольку особенности этого права особенно ярко проявляются при сравнении с другими системами.

Сравнение вооружает юриста идеями и фактами, которые трудно получить даже при глубоком знании своего права," также свидетельствует о том, что государства прошли уникальный путь в этом отношении.

На наш взгляд, мнения М.Анселя близки к нормам общественной жизни, и благодаря анализу зарубежной законодательной практики появится возможность более четко понять специфические аспекты национальной правовой системы и ее совершенствования.[29] Сравнительный анализ помогает юристам оценить эффективность

[29] Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права. М., 1991.

различных правовых институтов, найти оптимальные пути решения проблем и разработать подходы, соответствующие международным стандартам.

Говоря о вопросах защиты несовершеннолетних в уголовном законодательстве зарубежных стран, следует отметить, что этот вопрос в разной степени гарантирован в национальных уголовных кодексах разных стран. В результате изучения ряда зарубежных уголовных кодексов в законодательстве некоторых стран (Грузия, Испания, Польша, Германия, Швейцария, Австрия, Бельгия, Болгария, Дания, Швеция, Беларусь, Казахстан, Латвия, Азербайджан, Армения, Молдова, Таджикистан и Литва) имеется отдельная глава соответствующего кодекса, посвященная защите семьи. Такую главу трудно найти в Уголовных кодексах таких стран, как Нидерланды, Китай, Таиланд, Корея, Украина, Эстония и Аргентина. Поэтому мы сочли необходимым проанализировать уголовное законодательство развитых стран в этой области.

Уголовное законодательство США характеризуется наличием двух систем: федерального и законодательства отдельных штатов.

Каждая система самостоятельно определяет уголовно-правовой статус несовершеннолетнего через свои процедуры. При этом положения уголовных кодексов штатов в большинстве случаев не соответствуют нормам, изложенным в разделе 18 “Уголовные дела и уголовный процесс” (Crimes and Criminal Procedure)[30] Кодекса США. В уголовном законодательстве США несовершеннолетие потерпевшего рассматривается как обстоятельство, существенно повышающее уголовную ответственность. Согласно параграфу 25 главы 1 раздела 18 Кодекса США, лицо, достигшее 18-летнего возраста, получает дополнительное наказание, если оно использовало несовершеннолетнего для совершения насильственного преступления: его наказание в виде лишения свободы или штрафа увеличивается вдвое или втрое.

[30] LII now publishes state regulations for all 50 U.S. states. Updates are released quarterly // www.law.cornell.edu

Одним из квалифицируемых признаков убийства является совершение в отношении несовершеннолетнего в соответствии с параграфом 1111 главы 25 раздела 18 Кодекса США. Такое деяние признается убийством первой степени и приговаривается к смертной казни или пожизненному заключению.

Такое деяние признается убийством первой степени и наказывается смертной казнью или пожизненным лишением свободы.

В американском уголовном законодательстве существует понятие “законодательное изнасилование” (statutory rape), совершаемое в отношении несовершеннолетнего, которое означает половую связь с лицом, не достигшим установленного возраста, независимо от того, было ли дано согласие на половую связь или нет. Кроме того, знание обвиняемым возраста потерпевшего в большинстве штатов не имеет значения, и доказательство ошибки возраста не принимается.[31] В частности, раздел 18 Кодекса США

Согласно параграфу 2243 главы 109A, половое сношение с лицом в возрасте от 12 до 16 лет наказывается лишением свободы на срок до 15 лет.

Изнасилование не является федеральным преступлением, и ответственность за него определяется уголовными кодексами штатов. При этом преступление дифференцируется в зависимости от возраста потерпевшего.

Например, согласно Уголовному кодексу штата Нью-Йорк 1967 года,[32] выделяются три степени изнасилования: первая степень - преступление, совершенное в отношении лица, не достигшего 11 лет, вторая степень - преступление, совершенное в отношении лица в возрасте от 11 до 15 лет, и третья степень - преступление, совершенное в отношении лица в возрасте от 15 до 17 лет.

В уголовном законодательстве Великобритании несовершеннолетие потерпевшего также признается обстоятельством, усиливающим ответственность виновного лица. При этом не всегда

[31] Козочкин И.Д. Указ. соч. С. 367–368.
[32] New York Penal Law Title B - Principles of criminal liability // law.onecle.com

обращается внимание на то, что виновное лицо точно знает возраст потерпевшего.

В частности, Закон об инфантициде 1938 года (Infanticide Act[33]) предусматривает, что материнская

Убийство ребенка в возрасте до 12 месяцев (инфантицид) не рассматривается как смягчающее обстоятельство и квалифицируется как простое убийство (manslaughter) или может быть квалифицировано как тяжкое убийство (murder) по решению суда. Закон о преступлениях сексуального характера 2003 года (Sexual Offences Act[34]) устанавливает отдельные составы для различных нарушений сексуальной неприкосновенности несовершеннолетних в возрасте до 13 лет. Например, изнасилование и насильственные сексуальные действия в отношении таких несовершеннолетних наказываются пожизненным лишением свободы, а также закон предусматривает строгую ответственность за преступления сексуального характера, совершенные в отношении несовершеннолетних в семье (familial child sex offences).

Закон о домашнем насилии, преступлениях и жертвах (Domestic Violence, Crime and Victims Act[35]) 2004 года предусматривает наказание в виде лишения свободы на срок до 14 лет за смерть в результате незаконных действий членов семьи лица, не достигшего 16-летнего возраста. Этот закон также предусматривает строгую ответственность за преступления сексуального характера, совершенные в отношении несовершеннолетних в семье (familial child sex offences).

В Германии возраст уголовной ответственности для несовершеннолетних начинается с 14 лет. Лица в возрасте от 14 до 18 лет классифицируются как несовершеннолетние, а лица в возрасте от 18 до 21 года - как взрослые. Система правосудия для несовершеннолетних в Германии делает упор на воспитательные меры. Существуют молодёжные суды по уголовным делам и

[33] Infanticide Act. UK Public General Acts. 1938 // www.legislation.gov.uk
[34] Sexual Offences Act 2003. UK Public General Acts // www.legislation.gov.uk
[35] Domestic Violence, Crime and Victims Act. 4 March 2005 // https://www.gov.uk.

молодёжные прокуроры, которые занимаются делами несовершеннолетних. В судебном процессе участвует юношеская судебная служба (Jugendgerichtshilfe[36]).

Они являются социальными работниками, которые информируют суд о личном и семейном положении несовершеннолетнего и рекомендуют соответствующие воспитательные меры. Основными мерами наказания для несовершеннолетних в Германии являются воспитательные меры, общественные работы и условное лишение свободы.

Кроме того, согласно закону ФРГ 1998 года, уголовная ответственность за убийство ребенка (§ 217) была отменена, и это преступление теперь квалифицируется как простое убийство (§ 212). Убийство несовершеннолетнего не признается квалифицированным преступлением в немецком законодательстве и не выделяется в качестве отдельного состава.

В то же время, преступления, в которых несовершеннолетний должен участвовать в качестве потерпевшего, в Уголовном кодексе Германии включают сексуальные злоупотребления в отношении подопечных (§ 174), тяжкие сексуальные действия в отношении несовершеннолетних (§ 176a), случаи смерти в результате сексуальных действий в отношении несовершеннолетних (§ 176b), содействие сексуальным действиям несовершеннолетних (§ 180), похищение несовершеннолетних (§ 235) и торговлю детьми (§ 236).[37] Эти нормы обеспечивают защиту прав несовершеннолетних и дифференциацию ответственности за преступления против них в немецком законодательстве.

В частности, французское законодательство выделяет более квалифицирующие признаки для сексуальных преступлений в отношении несовершеннолетних. Учитывает такие современные реалии, как использование ИКТ, злоупотребление властью.

[36] Jugendgerichtshilfe. Folder Jugendgerichtshilfe. 885 KB, Stand: 29.11.2023 // https://www.justiz.gv.at

[37] Deutsches Strafgesetzbuch. Criminal Code in the version published on 13 November 1998 (Federal Law Gazette I, p. 3322), as last amended by Article 2 of the Act of 22 November 2021 (Federal Law Gazette I, p. 4906) // https://www.gesetze-im-internet.de

Санкции относительно строгие. Во Франции уголовная ответственность для несовершеннолетних начинается с 13 лет. Лица в возрасте от 13 до 18 лет находятся под особой правовой защитой, для которых существуют специальные суды и наказания. Эта система была сформирована на основе Закона "О преступной защите несовершеннолетних," принятого в 1945 году.[38] Также, согласно основным аспектам французского законодательства, лица в возрасте от 13 до 18 лет могут быть привлечены к уголовной ответственности, но при определении наказания учитываются их возраст и индивидуальные особенности. Суды отдают приоритет воспитательным мерам, таким как пробация, психологическое консультирование и общественные работы. В зависимости от тяжести преступления, лица в возрасте 16-18 лет могут быть рассмотрены в суде по делам взрослых. Существуют специальные учреждения для несовершеннолетних (Établissements Pénitentiaires pour Miners[39]), в которых осуществляется процесс обучения и воспитания.

В Японии уголовная ответственность за насилие в отношении несовершеннолетних (детей) установлена строгими нормами. В японском законодательстве насилие в отношении детей, физическое или психическое насилие, рассматривается как добровольное легкое и тяжкое преступление. В Японии возраст уголовной ответственности для несовершеннолетних начинается с 14 лет. Система правосудия для несовершеннолетних делает упор на воспитательные меры. Существуют суды по уголовным делам для несовершеннолетних, которые делают упор на воспитательные и реабилитационные меры. Существуют специальные воспитательные учреждения для несовершеннолетних, где молодые люди получают образование и воспитание.[40]

Вместе с тем, в Японии за насилие в отношении детей, например, физическое насилие (опьянение, избиение, травмирование), предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок до 10 лет,

[38] Table des matières concernant "adoption d'enfant". Annuaire de l'administration // https://www.senaat.be
[39] Établissement pénitentiaire spécialisé pour mineurs (ESM). 6 résultat(s) sur tout le territoire // https://lannuaire.service-public.fr
[40] Japan Penal Code // https://www.japaneselawtranslation.go.jp

за насилие, повлекшее причинение тяжких телесных повреждений или смерти, - наказание в виде лишения свободы на срок до 20 лет или длительные сроки принудительного труда, за психическое насилие (угрозы, психологическое давление) или причинение постоянных душевных страданий - наказание в виде лишения свободы на срок до 1-3 лет (ст.ст. 223, 224 УПК), за сексуальное насилие (сексуальная экономия в отношении ребенка), совершенное в отношении детей в возрасте до 13 лет, - наказание в виде лишения свободы на срок от 5 до 20 лет (ст.ст. 177, 178 УПК), за насильственное сексуальное насилие - наказание в виде лишения свободы на срок от 15 лет (ст. 177 УПК).

Можно сказать, что изучение уголовно-правовой защиты несовершеннолетних в зарубежной законодательной практике, в первую очередь, позволяет совершенствовать национальное законодательство.

Потому что, анализируя опыт разных стран, можно определить эффективные правовые механизмы, развить обобщенный (гуманистический) подход к несовершеннолетним и усилить меры уголовно-правовой профилактики. Если сделать общий вывод из законодательной практики вышеупомянутых зарубежных стран, то в некоторых странах сформированы эффективные системы защиты несовершеннолетних, подвергшихся насилию, включая оперативное оповещение, специальные реабилитационные центры, привлечение преступников к ответственности и оказание психологической и правовой помощи жертвам.

Ведь применение необходимой части этого опыта в национальной законодательной практике позволит укрепить правовые механизмы предупреждения преступности, гарантировать правовую защиту детей, подвергшихся насилию, и внедрить подходы, соответствующие международным стандартам. Кроме того, подобная практика играет важную роль в совершенствовании уголовно-правовых норм и эффективном направлении деятельности правоохранительных органов.

JINOYAT, JINOYAT-PROTSESSUAL VA MA’MURIY QONUNCHILIKNI ZAMONAVIY TALABLAR BILAN UYG‘UNLASHTIRISHDA VIDEOKUZATUV KAMERALARINING AHAMIYATI

Ibragimov Xakim Baxritdinovich
O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Jizzax mintaqaviy o‘quv markazi boshlig‘i o‘rinbosari-o‘quv bo‘limi boshlig‘i, mayor

O‘zbekiston Respublikasining jinoyat, jinoyat-protsessual va ma’muriy qonunchiligini zamonaviy talablar bilan uyg‘unlashtirish va bu borada 30 yillik amaliy tajribani tahlil qilishda, videokuzatuv kameralarining roli muhim ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda texnologiyaning tez rivojlanishi, huquqni muhofaza qilish organlarining samaradorligini oshirish va jinoyatlarni oldini olish maqsadida videokuzatuv kameralaridan keng foydalanilmoqda. Quyidagi jihatlar orqali bu integratsiyaning ahamiyatini yaqqol ko‘rishimiz mumkin:

Xususan, **Jinoyatlarni oldini olish borasida;**

Videokuzatuv kameralarining eng muhim afzalliklaridan biri - jinoyatlarni oldini olishdagi roli. Kameralar o‘rnatilgan joylarda jinoyat sodir etilishi ehtimoli sezilarli darajada kamayadi. Ular jinoyatlarni amalga oshirishda ayblanuvchilarni qo‘rqituvchi vosita sifatida ishlaydi, chunki kuzatuv kamerasi mavjudligi ular uchun xavf tug‘diradi.

Jinoyatlarni aniqlash va dalillarni to‘plash jarayonida;

Kameralar tomonidan olingan videomateriallar huquqni muhofaza qilish organlari uchun qiymatli dalil manbaiga aylanadi. Jinoyat protsessi davomida videokuzatuv tasvirlari ko‘pincha muhim dalillarni taqdim etadi, bu esa sud jarayonlarida adolatli qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Huquqni muhofaza qilish jarayonini soddalashtirish borasida;

Videokuzatuv kameralaridan foydalanish huquqni muhofaza qilish organlariga jinoyatlarni tez va samarali ravishda tekshirish imkonini beradi. Masalan, yo‘l harakati qoidalarini buzish yoki jamoat joylaridagi tartibsizliklar yuzasidan tahlil qilishda videokuzatuv tizimlari yordam

beradi. Bu tizimlar jinoyat-protsessual qonunchilikning zamonaviy talablariga mos keladigan tarzda ishlaydi.

Jinoyat-protsessual qonunchilikka ta’siri borasida;

Videokuzatuv kameralaridan olingan tasvirlar, o‘z navbatida, jinoyat-protsessual qonunchilikda yangi yo‘nalishlarning shakllanishiga olib keladi. Masalan, kameralar orqali qayd etilgan voqealar sud majlislarida yangi turdagi dalillar sifatida ko‘rilishi mumkin. Bu, o‘z navbatida, sud jarayonlarining shaffofligi va adolatini ta’minlashga yordam beradi.

Ma’muriy qonunchilikka ta’sir borasida;

Ma’muriy qonunchilikda ham videokuzatuv kameralarining roli katta. Kameralar yordamida jamoat joylarida xavfsizlikni ta’minlash va ularni qonuniy ravishda nazorat qilish tizimi takomillashadi. Masalan, jamoat joylaridagi qoidalarga rioya etilishini kuzatish, yo‘l harakati qoidalarini buzish holatlarini aniqlash va oldini olish uchun samarali vosita bo‘ladi.

Jamiyatda xalq ishonchini oshirishda;

Videokuzatuv kameralarining keng qo‘llanilishi jamiyatda huquqni muhofaza qilish organlariga bo‘lgan ishonchni oshiradi. Bu, o‘z navbatida, jinoyatlarni kamaytirishga va jamiyatdagi xavfsizlikni yaxshilashga xizmat qiladi. Jinoyat sodir etgan shaxslar uchun videokuzatuv tasvirlari jiddiy jazolarni ta’minlaydi va jamiyatda huquqni buzgan shaxslarni aniqlashni osonlashtiradi.

Shuningdek, Milliy gvardiya obyektlari qo‘riqlash tizimlarida qo‘llaniladigan texnik vositalarning harakatlanishi taqiqlangan hududlarda tartibbuzarlarni aniqlash, tartibbuzarlik haqida ma’lumotlarni uzatish, qabul qilish, qayta ishlash, tartibbuzarlarni ushlab qolish, obyektlarda tezkor aloqani tashkil etish va taqiqlangan hududlarni kuzatish, texnik qo‘riqlash vositasi (TQV) majmuasining barcha elementlari ishlashini nazorat qilish bo‘yicha belgilangan vazifalarni bajarish bilan bog‘liqdir. Texnik qo‘riqlash vositalarining asosiy afzalligi obyektlarda odamlarning xavfsizligini, kuzatilishning yuqori aniqligini va tezkor ta’sirlanishni ta’minlash, qo‘riqlashda jalb etiladigan jismoniy kuchning sonini kamaytirishdan iboratdir.

Videokuzatuv tizimlari turli muhitlarni, jumladan, jamoat joylari, biznes binolari va turar-joylarni vizual kuzatish va monitoringini ta’minlashda muhim vositaga aylandi. Ushbu tizimlar turli maqsadlarda, masalan, jinoiy faoliyatni aniqlash, gumonlanuvchilarni aniqlash va xodimlarning ish faoliyatini nazorat qilish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan video tasvirlarni olish va yozib olish uchun mo‘ljallangan. Biroq, videokuzatuv tizimlari xavfsizlikni buzish, ruxsatsiz kirish va nozik ma’lumotlarni o‘g‘irlash uchun zaif bo‘lishi mumkin. Shunday qilib, ushbu tizimlarning xavfsizligi va yaxlitligini ta’minlash uchun tegishli xavfsizlik texnikasini joriy etish juda muhimdir.

Xavfsizlik texnikasi videokuzatuv tizimlari xavfsizligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu usullar ruxsatsiz kirishning oldini olish, xavfsizlik buzilishini aniqlash va maxfiy ma’lumotlarni o‘g‘irlik yoki shikastlanishdan himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola video kuzatuv tizimlari xavfsizligini ta’minlashda xavfsizlik texnikasining ahamiyatini muhokama qilishga qaratilgan. Maqolada mijoz server texnologiyasi, video tahlili va jismoniy xavfsizlik choralari kabi videokuzatuv tizimlarida qo‘llaniladigan ba’zi asosiy xavfsizlik texnikasi ta’kidlanadi. Ushbu usullarni qo‘llash orqali tashkilotlar maxfiy ma’lumotlarni himoya qilishi, xavfsizlik buzilishining oldini olishi va videokuzatuv tizimlarining yaxlitligini saqlashi mumkin.

Kirish nazorati videokuzatuv tizimlarida qo‘llaniladigan yana bir muhim xavfsizlik texnikasidir. Kirish nazorati tizimga kirishni cheklash uchun parollar, biometrik tekshirish yoki smart-kartalar kabi autentifikatsiya mexanizmlaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Ushbu usul faqat vakolatli xodimlar tizimga va undagi maxfiy ma’lumotlarga kirishini ta’minlaydi.

Video tahlili, shuningdek, video kuzatuv tizimlarida qo‘llaniladigan muhim xavfsizlik texnikasi hisoblanadi. Video tahlili video tasvirlarni tahlil qilish va shubhali xatti-harakatlar yoki faoliyatni aniqlash uchun dasturiy ta’minotdan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Ushbu usul xavfsizlik xodimlariga profilaktika choralarini ko‘rish imkonini beruvchi potensial

xavfsizlik tahdidlarini muammoga aylanishidan oldin aniqlashga yordam beradi [1].

1-rasm. Hududni kuzatuv kamerasi orqali nazorat jarayoni.

Bundan tashqari, ular avtomobilning kelishini kuzatishga qodir. Ushbu usullardan tashqari, video kuzatuv tizimlarini himoya qilish uchun qulflar, kameralar va signalizatsiya kabi jismoniy xavfsizlik choralari ham qo‘llaniladi. Ushbu choralar ruxsatsiz kirishni oldini olish va tizimni jismoniy shikastlanishdan himoya qilish uchun mo‘ljallangan.

Obyekt hududini nazorat qilishga mo‘ljallangan kuzatuv kameralari iqlimiy omillar ta’sirida ishlay oladigan bo‘lishi yoki iqlimiy omillar ta’sirida ham ishlashga mo‘ljallangan germetik - termokojux ichiga o‘rnatilishi kerak.

Tungi vaqtlarda qo‘riqlanayotgan hudud yoritilishi videokuzatuv kamerasi sezuvchanligidan past bo‘lganda, ko‘rinadigan yoki infraqizil diapazondagi nurli qo‘riqlash yoritilish tizimi yoqilishi zarur. Qo‘riqlash yoritishning hududi videokuzatuv kamerasi ko‘rish hududi bilan mos bo‘lishi kerak. Bitta videokuzatuv kamerasi orqali

obyektning katta hududlarini kuzatish maqsadida, masofaviy o‘zgaruvchan fokusli obyektiv va masofadan turib boshqariluvchi aylanma qurilmalarni qo‘llash tavsiya etiladi. Obyekt xonalaridan tashqarisida o‘rnatilgan videokuzatuv kamerasi to‘plamiga avtomatik boshqariluvchi diafragmali obyektiv kiritilishi kerak. Videokuzatuv kameralaridan kelgan ma’lumotlarni aks ettirish maqsadida, uzoq muddat davomida qo‘zg‘almas tasvirlar bilan ishlashga mo‘ljallangan videoma’lumotlarni tasvirga chiqarish qurilmalari qo‘llanilishi kerak.

Barcha videoma’lumotlar raqamli video to‘plagichlarga yozilishi kerak. Videoarxiv uzluksiz rejim hamda tartibbuzarning qo‘riqlash zonasiga kirib kelishi haqidagi tashvish signali bo‘yicha yozib borilishi zarur. Videoma’lumotlarni bir oy muddatda saqlash maqsadga muvofiqdir [2]. Videokuzatuv tizimlarining asosiy funksiyalari - obyekt hududini ma’lum

bir qismlarining videomonitoringini olib borish va xavfsizlik xizmati operatoriga idrok etish, qayta ishlash va saqlash uchun maqbul bo‘lgan ko‘rinishdagi vizual ma’lumotlarni taqdim etishdan iborat. Modomiki xavfsizlikni ta’minlovchi texnik vositalar tuzilmasida videokuzatuvning asosiy vazifasi bo‘lib qo‘riqlanadigan obyektga begona shaxslarning kirib borishiga yo‘l qo‘ymaslik hisoblanganligi bois, videokuzatuv tizimlarini qo‘llash joylariga darvozalar (eshiklar), perimetr to‘sig‘i hamda obyekt atrofidagi yo‘llar va hududlar kiradi. Xavfsizlik xizmatining o‘ziga xos vazifalarini hal etish zaruriyati yuzaga kelganda videokuzatuv tizimlarining videokameralari ma’lum bir muhim zonalarga qaratilishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, O‘zbekistonning 30 yillik amaliy tajribasi, videokuzatuv kameralarining jinoyatlarni oldini olish, huquqni muhofaza qilish va ma’muriy nazorat sohalaridagi o‘rni bunday tizimlarning qanday rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirilgan jinoyat va ma’muriy qonunchilik tizimi, xavfsizlikni ta’minlashda muhim omilga aylanadi. Bu borada amalga oshirilgan islohotlar va yangi texnologiyalar, O‘zbekistonning huquqiy tizimini zamon talablari asosida takomillashtirishga yordam beradi. Bundan tashqari, video kuzatuv tizimlari turli muhitlarni vizual kuzatish va monitoringini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi, lekin ular xavfsizlik buzilishi, ruxsatsiz kirish va nozik ma’lumotlarni o‘g‘irlashda zaif bo‘lishi mumkin. Ushbu tizimlarning xavfsizligi va yaxlitligini ta’minlash uchun shifrlash, kirishni boshqarish, video tahlillari va jismoniy xavfsizlik choralari kabi to‘g‘ri xavfsizlik texnikasi muhim ahamiyatga ega. Xavfsizlikka ko‘p qatlamli yondashuvni amalga oshirish videokuzatuv tizimlarini xavfsizlik tahdidlaridan himoya qilishning eng samarali usuli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prabha M.S., & Nagarajan V. (2017). A survey on security issues in video surveillance systems. International Journal of Advanced Research in Computer Science, 8(4), 69-73.

2. Yusupov U.A., Erkinov A.U., Xavfsiz shahar konseptsiyasida video kuzatuv tizimilari va tizimni himoyalash usullari // eurasian journal of academic research// Volume 2, Issue 12 November 2022. 930-933-betlar.

3. Achilov F.B., Ochilov I.N., Mastanov N.T., Tadjitdinov G.B., Fyodorov A.B., Bozorov A.A., Murakayev I.I. Texnik qo‘riqlash vositalari: Darslik. – T.: HTI, 2020. – 400 bet.

RAQAMLI KRIMINALISTIKADA OCHIQ KODLI DASTURLAR, ULARNING IMKONIYATLARI, AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI

Raxmanova Mohidil Egamberdiyevna
O‘zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar vazirligi Akademiya Kriminalistik ekspertizalar kafedrasi o‘qituvchi
mohidil.rahmonova88gmail.com Tel: 971100203

Raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha jabhalariga chuqur kirib borgan bir davrda, kiberjinoyatlar soni ham ortib bormoqda. Raqamli kriminalistika — bu raqamli qurilmalardan olingan ma’lumotlarni tahlil qilish orqali jinoyatlarni aniqlash va tergov qilishga yo‘naltirilgan ilmiy soha bo‘lib, u zamonaviy jinoyatchilikka qarshi kurashda muhim rol o‘ynaydi. An’anaviy raqamli kriminalistika vositalari ko‘pincha yopiq kodli va qimmatbaho bo‘lib, ularni sotib olish va yangilab borish kichik budjetli tashkilotlar uchun qiyinchilik tug‘diradi. Masalan, EnCase dasturining bir foydalanuvchi uchun litsenziyasi $8,284 atrofida, FTK esa $12,114 dan yuqori turadi . Bu holat ochiq kodli (open-source) dasturlarga bo‘lgan ehtiyojni oshirmoqda, chunki ular ko‘pincha bepul yoki arzon bo‘lib, keng jamoaviy qo‘llab-quvvatlashga ega. [1] Ochiq kodli raqamli kriminalistika vositalari orasida Autopsy, The Sleuth Kit (TSK), Volatility, Wireshark va CAINE Linux kabi dasturlar ajralib turadi. Masalan, Autopsy dasturi fayl tizimlarini tahlil qilish, fayllarni tiklash va tarmoq faoliyatini kuzatish imkoniyatlarini taqdim etadi. Volatility esa xotira (RAM) tahlilini amalga oshirishda foydalidir, bu esa zararli dasturlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, ochiq kodli raqamli

kriminalistika vositalari bozori 2023-yilda $1.4 milliardga baholangan bo‘lib, 2032-yilgacha bu ko‘rsatkich $3.2 milliardga etishi kutilmoqda . Bu esa ushbu vositalarga bo‘lgan talabning ortib borayotganini ko‘rsatadi. O‘sishning asosiy omillaridan biri butun dunyo bo‘ylab kiberjinoyatlarning ko‘payishi bo‘lib, bu samarali tergov va hal etish uchun ilg‘or raqamli kriminalistika vositalarini talab qiladi. Buzg‘unchilik, ma’lumotlarning buzilishi va noqonuniy onlayn faoliyat kabi kiber tahdidlarning o‘sishi murakkab va tejamkor raqamli kriminalistika vositalariga talabni oshirdi. Moslashuvchan va tejamkor bo‘lgan ochiq manbali raqamli kriminalistika vositalari kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirmoqchi bo‘lgan tashkilotlar orasida katta qiziqish uyg‘otdi. Bundan tashqari, turli sohalarda raqamli ma’lumotlarning o‘sib borayotgan hajmi muhim ma’lumotlarni samarali tahlil qiladigan va chiqarib oladigan raqamli kriminalistika vositalariga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda va shu bilan bozor o‘sishini rag‘batlantirmoqda. Ushbu maqolada ochiq kodli raqamli kriminalistika vositalarining imkoniyatlari, ularning afzalliklari va cheklovlari, shuningdek, ularni amaliyotda qo‘llash tajribalari muhokama qilinadi. Maqola, shuningdek, ushbu vositalarning kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini ham yoritilgan.

Ochiq kodli raqamli kriminalistika vositalarining imkoniyatlari

Ochiq kodli raqamli kriminalistika vositalari jinoyat tergovlari va kiberxavfsizlik sohasida muhim rol o‘ynaydi. Ular orasida Autopsy, The Sleuth Kit (TSK), Volatility, Wireshark va Xplico kabi dasturlar ajralib turadi.[2]

Autopsy: Autopsy - bu smartfonlar va qattiq disklarni samarali tahlil qiladigan raqamli raqamli kriminalistika platformasi. U butun dunyo bo‘ylab ko‘plab foydalanuvchilar, jumladan huquqni muhofaza qilish idoralari, harbiylar va korporatsiyalar tomonidan kompyuter tizimida tekshiruvlar o‘tkazish uchun ishlatiladi. U qulay interfeysga ega, ma’lumotlarni tez qayta ishlaydi va tejamkor. Bu dastur grafik interfeysga ega bo‘lib, fayl tizimlarini tahlil qilish, o‘chirilgan fayllarni tiklash, veb-artifaktlarni ajratib olish, xesh filtrlash va kalit so‘zlar bo‘yicha qidiruv kabi funksiyalarni taqdim etadi .[3]

The Sleuth Kit (TSK): TSK buyrug‘li satr asosida ishlovchi vosita bo‘lib, disk tasvirlarini tahlil qilish, fayllarni tiklash va fayl tizimi darajasida tahlil qilish imkonini beradi .

Volatility: Bu dastur xotira (RAM) tahlilini amalga oshirishda foydalidir, bu esa zararli dasturlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega .

Wireshark: Tarmoq trafikini real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beruvchi vosita bo‘lib, u HTTP, FTP, DNS kabi protokollarni qo‘llab-quvvatlaydi .

Xplico: Bu dastur tarmoq forensikasi uchun mo‘ljallangan bo‘lib, internet yoki tarmoq protokollari orqali kerakli ma’lumotlarni ajratib olish imkonini beradi . [5]

FTK Imager. Bu ma’lumotlarni oldindan ko‘rish va tasvirlash vositasi bo‘lib, uning yordamida qattiq diskdagi, tarmoq diskidagi va CD/DVDdagi fayl va papkalarni o‘rganish mumkin.

Magnit RAM Capture: Magnet Ram Capture Magnet Forensics tomonidan taqdim etilgan ko‘plab vositalardan biridir. Bu kompyuterning jismoniy xotirasini saqlaydigan bepul vositadir. Bu raqamli kriminalistika ekspertlariga kompyuter xotirasidagi foydali artefaktlarni tiklash va tahlil qilishda yordam berishi mumkin.[4]

Kichkina xotira maydoniga ega bo‘lgan qurilma xotirada qayta yozilgan ma’lumotlar minimallashtirilganda ishlashi mumkin. Yig‘ilgan xotira ma’lumotlari RAW formatida eksport qilinishi va har qanday sud ekspertizasi vositalariga yuklanishi mumkin.

Qurilma tomonidan olingan RAM dalillariga jarayonlar va dasturlar, tarmoq ulanishlari, ro‘yxatga olish kitobi uyalari, zararli dasturlarning hujumi dalillari, shifrlangan kalitlar va fayllar, foydalanuvchi nomlari va parollar va odatda qattiq diskda saqlanmaydigan har qanday boshqa faoliyat kiradi.[6]

Ochiq kodli dasturlarning qiyosiy tahlili

Ochiq kodli dasturlarning afzalliklari bepul yoki arzon bo‘lib, kichik budjetli tashkilotlar uchun qulay hisoblanadi. Ochiq kodli dasturlarda dastur kodini o‘zgartirish ya’ni dastur yoki tizimga qo‘shimcha funksiyalarni qo‘shish, uni o‘zgartirish yoki boshqa tizimlar bilan integratsiya qilish

imkoniyati mavjud. Ochiq kodli vositalarda foydalanuvchilar kodga bevosita kirish huquqiga ega bo‘lganliklari sababli, dasturni yangi modullar bilan boyitilishi mumkin, maxsus ehtiyojlarga moslab o‘zgartirilishi mumkin va turli platforma yoki tizimlarga moslashtirilishi osonroq bo‘ladi. Shuningdek, jamoaviy rivojlantirish imkoniyatlari ham mavjud. Chunki bu ochiq kodli loyihalar ko‘pincha butun dunyo bo‘ylab dasturchilar hamjamiyati tomonidan birgalikda ishlab chiqiladi. Bu ko‘plab dasturchilar bir vaqtning o‘zida ishlashi tezroq rivojlanishiga, sabab bo‘lishi mumkin, ko‘proq odamlar kodni ko‘rib chiqadi va fikr bildiradi bu esa xatoliklarni tez aniqlash va tuzatishga, har xil tajribaga ega ishtirokchilar yangi yechimlar taklif qiladi, bu esa yangi g‘oyalar va takliflar kiritilishiga jamoa tomonidan muntazam tarzda yangilanib turishiga sabab bo‘ladi. Shuning uchun ochiq kodli vositalar kengaytirishga qulay va jamoaviy ishlash imkonini bergani uchun ham foydalanuvchilar orasida mashhurdir. Ochiq kodli dasturlar ba’zi hollarda rasmiy texnik yordam mavjud emasligi, sudda dalil sifatida qabul qilinishi uchun dastur vositalarining ishonchliligi va dalil zanjiri (chain of custody)ni ta’minlash zarurligi va ochiq kodli dasturlar xavfsizlik nuqtai nazaridan ba’zi zaifliklarga ega bo‘lganligini uning kamchiliklari deb qarash mumkin.[7]

Ochiq kodli raqamli kriminalistika vositalari zamonaviy jinoyatchilikka qarshi kurashda muhim rol o‘ynaydi. Ularning budjet tejamkorligi, moslashtirish imkoniyati va keng jamoaviy qo‘llab-quvvatlanishi ularni kichik va o‘rta budjetli tashkilotlar uchun foydalanishga sabab bo‘ladi. Biroq, ularning texnik qo‘llab-quvvatlashning cheklanganligi, huquqiy muammolar va xavfsizlik tahdidlari mavjudligini inobatga olish zarur. Kelajakda ochiq kodli vositalarning rivojlanishi, sun’iy intellekt va mashinaviy o‘rganish texnologiyalarining integratsiyasi bilan yanada samarali bo‘lishi kutilmoqda. Kelajakda bu texnologiyalar yanada aniqroq va tezkor natijalar beradi, masalan, yuzni tanib olish, giyohvand moddalarni tahlil qilish yoki elektron dalillarni avtomatik tahlil qilish mumkin. Aqlli uy qurilmalari, kameralar va sensorlar jinoyat dalillarini yig‘ishda muhim manba bo‘lishi mumkin. Ochiq kodli dasturlar IoT qurilmalarini tergov qilishda yordam beradi. **Virtual reallik va**

simulyatsiyalar yordamida jinoyat joyini 3D rekonstruksiya qilish sud jarayonlarida dalillarni aniqroq taqdim etish imkonini beradi.

Bu esa raqamli kriminalistika sohasida yanada chuqurroq tahlil va tezkor tergov imkoniyatlarini taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Joakim Kävrestad, Marcus Birath, Nathan Clarke - Fundamentals of Digital Forensics_ A Guide to Theory, Research and Applications-Springer (2024) 4-bet
2. A.Bhardwaj, K.Kaushik - Practical Digital Forensics. Forensic Lab Setup, Evidence Analysis, and Structured Investigation Across Windows, Mobile, Browser, HDD, and Memory (2023)
3. Adam Tilmar Jakobsen - Practical Cyber Intelligence_ A Hands-on Guide to Digital Forensics-John Wiley & Sons (2024)
4. M. Mason, Congressional Testimony, Statement before the House Judiciary Committee, Federal Bureau of Investigation, Washington, DC (www.fbi.gov/congress/congress07/mason101707.htm), 2007.
5. ASTM International, ASTM E2678-09 Standard Guide for Education and
6. Training in Computer Forensics, West Conshohocken, Pennsylvania (www.astm.org/Standards/E2678.htm), 2009.
7. Isa Ismail (Pharmacy Enforcement Division), Khairul Akram Zainol Ariffin (Center for Cyber Security, Universiti Kebangsaan Malaysia), Received 2024.02.14

PROKURATURA ORGANLARI FAOLIYATINI RAQAMLASHTIRISHNI LMIY-NAZARIY ASOSLARI

Muhammadjonov Abrorjon Akmaljon o‘gli
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Davlat va huquq instituti tayanch doktoranti
abrorma1997@gmail.com

Prokuratura organlari aniq hodisalar to‘g‘risida ishonchli va to‘liqroq ma’lumotga ega bo‘lgan taqdirda, tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilish ehtimoli yuqoriroq bo‘ladi. Agar prokuratura organlari tegishli axborot

ta’minotiga ega bo‘lmasa va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanmasa, prokuror qonunda belgilangan vaqt oralig‘ida ilmiy asoslangan, to‘g‘ri va samarali qaror qabul qila olmaydi[1].

Prokuratura organlari har kuni protsessual va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun ham, huquqni muhofaza qilish organlari butun tizimining faoliyati uchun ham zarur bo‘lgan ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan katta hajmdagi axborotni shakllantiradi va tahlil qiladi. Shu alohida ta’kidlash joizki, prokurorning o‘z funksiyalarini samarali va natijali amalga oshirishi, qabul qilinayotgan qarorlarni asoslantirishi, eng avvalo, axborot bilan ishlashni to‘g‘ri tashkil etish va yetarli darajada axborot bilan ta’minlashga bog‘liq.

Biroq, elektron axborot bilan ishlashda prokuror nafaqat axborot mazmunini tushunishi, balki ma’lumotlarni qayta ishlashning keng imkoniyatlaridan yaxshiroq foydalanishga yordam beradigan axborot texnologiyalari bilan ishlashning intellektual va mantiqiy kompetensiyalari va ko‘nikmalarini qo‘llay olishi kerak. O‘z faoliyatida ilg‘or axborot texnologiyalaridan foydalanadigan prokuror yuqori kasbiy mahoratni, o‘z ustida ishlash va yangi narsalarni o‘rganish qobiliyatini namoyish etadi, bu esa o‘z navbatida prokurorning o‘zining tashkiliy, nazorat va monitoring funksiyalarini takomillashtiradi[2].

Tadqiqotchi S.Mazurikning ta’kidlashicha, prokuratura organlari faoliyatini axborot bilan ta’minlash murakkab hodisa bo‘lib, prokuratura organlariga yuklatilgan maqsadlarga erishish, vazifalarni bajarish va funksiyalarni amalga oshirish imkoniyatini beruvchi prokuratura organlarining axborot resurslari tizimini yaratishga qaratilgan. Bundan tashqari, prokuratura organlari faoliyatini axborot bilan ta’minlash prokuratura organlarining samarali faoliyat ko‘rsatishi uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni olish, ro‘yxatga olish, saqlash, tahlil qilish, uzatish va ulardan foydalanishni tashkil etish, shuningdek, ushbu ma’lumotlarning xavfsizligini ta’minlash; prokuratura organlari tizimida sodir bo‘layotgan jarayonlar, ularning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligi to‘g‘risida jamoatchilikni to‘liq, ishonchli va tegishli ma’lumotlar bilan ta’minlash uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan[3].

Yuqori sur’atlarda rivojlanayotgan raqamlashtirish jinoyat protsessida prokuror nazorati faoliyatini optimallashtirish imkonini beradi. Prokuratura organlarini uchta ustuvor yo‘nalish - yuqori texnologik nazorat, raqamli infratuzilma va ishonch muhiti bo‘yicha raqamli transformatsiya qilish nazarda tutilgan.

Yuqori texnologik nazoratga o‘tish prokuratura organlari tomonidan vakolatlarni amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Yuqori texnologik nazorat raqamli infratuzilmani rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lib, u prokuratura organlarining fuqarolar, tashkilotlar va davlat organlari bilan universal raqamli muhitni yaratish asosida o‘zaro hamkorligini ta’minlashi kerak. Shu bilan birga, yangi universal raqamli muhit nafaqat prokuratura organlari tizimida, balki davlat organlarining boshqa tizimlari, shuningdek, fuqarolar bilan o‘zaro hamkorlikni qo‘llab-quvvatlashi kerak. Prokurorlar va davlat organlari rahbarlari, tergovchilar o‘rtasida yagona elektron ish bilan ishlash uchun yagona idoralararo raqamli onlayn platformani yaratish rejalashtirilgan. Onlayn platformaning joriy etilishi tezkor va to‘siqsiz idoralararo hamkorlikni yo‘lga qo‘yish imkonini beradi, bu esa jinoyat-protsessual faoliyatni sezilarli darajada optimallashtiradi.

Yagona raqamli onlayn platforma bilan ishlashning afzalliklarini baholash qiyin. Uning joriy etilishi buxgalteriya hisobining yagona axborot tizimini yuritish yo‘li bilan takroriy idoralararo hisobdan voz kechish imkonini beradi. Jinoyat haqidagi xabarni ro‘yxatdan o‘tkazishdan tortib hukm chiqarishgacha bo‘lgan barcha protsessual qarorlarni kuzatib borish funksiyasi jinoyat protsessi uchun muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Prokuror nazoratini real vaqt rejimida tezkor amalga oshirish uchun yagona idoralararo raqamli onlayn platformani yaratish zarur.

Shu munosabat bilan platformani ishlab chiqishda prokurorlar tomonidan qabul qilingan protsessual qarorlarning qonuniyligi va asosliligini onlayn tekshirish imkoniyatini nazarda tutish lozim. Bu prokurorlarga tergovchi va surishtiruvchilarga so‘rov yubormasdan qarorni asoslovchi materiallarni ko‘rib chiqish uchun olish imkonini beradi. Yagona idoralararo raqamli onlayn-platforma faoliyatining sharti aholining jinoyat to‘g‘risidagi xabar, shuningdek, protsessual harakatlar va qabul qilingan

protsessual qarorlar ustidan shikoyat bilan tergov organlariga murojaat qilish imkoniyati bo‘ladi. Bu jinoyat to‘g‘risidagi arizalarni qabul qilish va ro‘yxatdan o‘tkazishdan noqonuniy bosh tortish, murojaatlar bilan ishlashda sansalorlikni bartaraf etish, shuningdek, arizachilarni avtomatik rejimda o‘z vaqtida xabardor qilishni ta’minlashga yordam beradi. Natijada ushbu funksiya odil sudlovga erishish imkoniyatini oshiradi[4].

Jinoiy odil sudlov sohasiga va xususan, prokuror faoliyatiga raqamli texnologiyalarni joriy etish fan va amaliyotda eng ko‘p muhokama qilinayotgan masalalardan biri hisoblanadi. Ba’zi olimlar raqamlashtirishni an’anaviy jinoiy jarayonning yakuni sifatida ko‘rishadi va yaqin kelajakda tegishli dasturdan foydalanishni biladigan deyarli har qanday shaxs jinoiy ishlarni tergov qila olishiga ishonishadi[5].

V.N. Grigorev va boshqalar tomonidan o‘tkazilgan raqamli axborot platformalarini jinoyat protsessi sohasida huquqiy tartibga solish predmeti sifatida o‘rganish alohida qiziqish uyg‘otadi[6].

Bundan tashqari, prokuror nazoratini raqamlashtirish bevosita tadqiqot mavzusiga aylandi, masalan, K.Tabolina va V.Tabolinlarning ilmiy maqolasida [7]. Professor L.A.Voskobitovaning raqamli texnologiyalarni joriy etishga faqat muvozanatli va ehtiyotkorona yondashuv inson huquqlari kafolatlarining erishilgan darajasini saqlab qolgan holda zarar yetkazish emas, balki jinoyat ishlarini yuritishni takomillashtirish imkonini beradi, degan pozitsiyasi ham asosli ko‘rinadi[8]. Jinoyat protsessiga raqamli texnologiyalarni joriy etishni endilikda shartli ravishda bir qator nisbatan mustaqil yo‘nalishlarga ajratish mumkin. Birinchidan, bu jinoyat ishining an’anaviy shaklidan voz kechish va barcha jarayonlarni elektron muhitga o‘tkazishdir. O.S.Kapinus to‘g‘ri ta’kidlaganidek, jinoyatchilikka qarshi kurashda asosiy rol prokuratura organlariga yuklatilgan. Aynan prokuror huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtiradi, ularning samarali hamkorligini ta’minlaydi, bu esa zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan bevosita bog‘liq[9]. Ko‘rinadiki, jinoyat protsessining raqamli platformaga o‘tkazilishi prokurorlarga o‘z vakolatlarini sifat jihatidan yangi bosqichda amalga oshirish imkonini beradi.

Anna Churikova fikricha, prokuratura organlari faoliyatini raqamlashtirishning to‘laqonli huquqiy mexanizmini yaratish quyidagi asosiy vazifalarni hal qilishga qaratilgan bo‘lishi kerak: boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan samarali va oddiy hamkorlik qilish imkoniyatini ta’minlash, jinoyatlarni tergov qilish va jinoiy ta’qibni amalga oshirishda ularning faoliyatini muvofiqlashtirish; shaxs manfaatlari muvozanatiga rioya qilgan holda tergovning borishi va jinoiy ta’qibning amalga oshirilishi to‘g‘risida jamoatchilikka oshkoralikni ta’minlash va maxfiy axborotning sir saqlanishini ta’minlash; o‘ziga nisbatan jinoiy ta’qib amalga oshirilayotgan shaxs bilan samarali hamkorlik qilish, shu jumladan samarali axborot bilan ta’minlash[10].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Лушер В.В. (2014). Пйтанниа информатйзации орҳанив прокуратурй Украинй [Иссуес оф информатизатион оф тҳе просесуторс оффисе оф Украине]. Наукови праци Мизҳреҳионалнои Академии управлинниа персоналом. Но. 1. С. 114–117.

2. Ҳаидаи С. (2019). Информатйзациа прокурорскои дииалности: теоретйко-правови засадй [Информатизатион оф просесуториал активитй: тҳеоретисал анд легал принсиплес]. Актуални проблемй правознавства. Но. 2. С. 120–125.

3. Мазурйк С. (2016). Пониаттиа информациинохо забезпеченниа та класйфикациа информации в прокурорскии дииалности. [Тҳе сонсепт оф информатион суппорт анд классификатион оф информатион ин тҳе просесуторс оффисе.]. Актуални проблемй правознавства. Но. 3. С. 30–34.

4. Alexander Moiseev, Valentina Moiseeva,Nailya Danilina. Main Trends in the Digital Transformation of the Prosecutor’s Office and the Organization of Its Activities.

5. A.S.Aleksandrov, The Problems of the Theory of Criminal Procedural Proof, Which must be Solved in Connection with the Transition to the Digital Age. Judicial Authority and Criminal Process, 2018, no. 2, pp. 130-139.

6. V.N.Grigoryev, A.P.Sukhodolov, S.S.Ovanesyan, M.G.Spasennikova, V.V.Tyunkov, Russian J. of Criminology, 13(6), 873 (2019). DOI: 10.17150/25004255.2019.13(6).873-883.

7. K. Tabolina, V. Tabolin, 6th International Conference on Social, economic, and academic leadership (ICSEAL-6-2019), p. 376-381. https://download.atlantispress.com/article/125940960.pdf.

8. L.A.Voskobitova, Lex russica (Russian law), 5(150), 91 (2019).

9. O.S. Kapinus, Bulletin of the Academy of the General Prosecutor's Office of the Russian Federation, 4(66), 5 (2018).

10. Anna Churikova, Nina Manova, and Mikhail Lavnov. Legal Mechanisms for Digitalization of the Activities of Prosecution Authorities.

RAQAMLI KRIMINALISTIKADA ODAM DNKSI SUD BIOLOGIK EKSPERTIZANING HOLATI VA ISTIQBOLLARI

Saitova Niyyora Sobirjonovna

Adliya vazirligi huzuridagi X.Sulaymonova nomidagi Respublika sud ekspertizasi Markazi, Iste'mol mahsulotlari va ichimlik suvi tarkibini tahlil qilish ekspertizasi laboratoriyasi mudiri, 3-darajali adliya maslaxatchisi, maryn1787@gmail.com.

Raqamli kriminalistika – raqamli texnologiyalar va axborot tizimlarining rivojlanishi bilan bog‘liq holda paydo bo‘lgan, jinoyatchilik va tergov faoliyatida muhim rol o‘ynaydigan zamonaviy soha. U turli izlarni, shuningdek moddiy dalillarni o‘rganish orqali jinoyatga oid faktlarni aniqlashga xizmat qiladi. Bugungi raqamli texnologiyalar davrida ushbu sohaning rivojlanishi dolzarb muamolar sirasiga kirmoqda.

Shu o‘rinda shuni ta'kidlab ketish joizki, so‘nggi yillardagi kriminalistikadagi eng muhim yutuqlardan yana biri sifatida hodisa sodir bo‘lgan joylardan biologik izlar, ayniqsa, inson DNKsi namunalarini o‘rganishga asoslangan sud-biologik ekspertiza tizimi ham jadal rivojlanmoqda.

DNK asosidagi sud-biologik ekspertiza jinoyat joyidan olingan namunalarda aniqlangan genetik profilni gumonlanuvchilar yoki

ma’lumotlar bazasidagi shaxslar profillari bilan solishtirish yoxud gumondagi shaxslarni yaqin qarindoshlari bilan taqqoslash orqali aniqlik kiritish imkonini beradi. Ushbu metod bir vaqtning o‘zida yuqori aniqlik, o‘ziga xosligi bilan boshqa usullardan ajralib turadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, DNK ekspertizasi natijasida tergov ishlari samaradorligi 50-60% ga oshgan.

DNK ekspertizasi tadqiqotlari samaradorligini yanada oshirish maqsadida unda raqamli ma’lumotlardan keng foydalanish ancha yuqori natijakorlikni berib boshlagan.

XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida biologik fanlar va axborot texnologiyalarining tezkor rivojlanishi natijasida kriminalistikada molekulyar-genetik usullardan foydalanish keng miqyosda joriy qilindi. Ayniqsa, inson DNKsi asosida olib boriladigan ekspertiza usullari jinoyatlarning tergovi, sud-tibbiyoti, shaxsni identifikatsiyalash va qarindoshlik aloqalarini aniqlashda yuqori aniqlik va ishonchlilikni ta’minladi.

Kriminalistika sohasidagi eng muhim yutuqlardan biri hodisa sodir bo‘lgan joydan aniqlangan biologik izlarni tahlil qilish orqali ish uchun ahamiyatli bo‘lgan ma’lumotlarni aniqlashdan iboratdir. Bu ekspertiza tadqiqotlarining o‘ziga xosligi shundaki, odamning haq qanday biologik namunasini bir xildagi genetik profilga ega bo‘ladi (bir tuxumdan rivojlangan egizaklardan tashqari).

Dar haqiqat, odam DNKsi sud biologik ekspertizasi zamonaviy sud ekspertizasida Markaziy o‘rinlardan birini egallaydi va shaxsni aniqlashning eng aniq va ishonchli usullaridan biri hisoblanadi. Sud tergovlari amaliyotga joriy etilganidan beri u jinoyatlarni ochish usullariga katta ta’sir ko‘rsatdi va jinoyat protsessida dalillar bazasining ajralmas qismiga aylandi.

DNK tahlilining mohiyati organizmning har bir hujayrasida mavjud bo‘lgan noyob inson genetik kodini o‘rganishdir. Hodisa sodir bo‘lgan joyda aniqlanishi mumkin bo‘lgan qon, so‘lak, sochlar, teri zarralari, maniy va boshqa izlar kabi biologik materiallar gumon qilinuvchi yoki jabrlanuvchining shaxsini aniqlash uchun ishlatilishi mumkin. Bunday materialning oz miqdori ham tahlil qilishga imkon beradi, buning natijasida

ma’lum bir shaxsning jinoyatga aloqadorligini tasdiqlovchi yoki rad etadigan ishonchli natijalarga erishish mumkin. Zamonaviy DNK tekshiruvining aniqligi shunchalik yuqoriki, tahlilni to‘g‘ri o‘tkazishda xato qilish ehtimoli milliardga bittadan kam.

DNK tekshiruvining asosiy afzalliklaridan biri bu nafaqat aybdorni ko‘rsatish, balki aybsizni istisno qilish qobiliyatidir. Ko‘pgina mamlakatlarda biologik dalillarni qayta ko‘rib chiqish orqali odamlar noto‘g‘ri sudlangan holatlar qayta ko‘rib chiqilgan. Shunday qilib, DNK ekspertizasi nafaqat jinoyatlarni ochishda, balki inson huquqlarini himoya qilishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Bundan tashqari, dunyoning bir qator mamlakatlarida sudlangan shaxslarning DNK profillari asosida ma’lumotlar bazalari yaratilmoqda. Bu esa hodisa sodir bo‘lgan joyida biologik iz topilgan taqdirda, yangi jinoyatlarni tergov qilishda gumon qilinuvchilarning shaxsini tezroq aniqlash imkonini beradi.

DNK ekspertizasi, ayniqsa, qotillik, jinsiy erkinlikka qarshi, o‘g‘irlik va falokatlar kabi og‘ir jinoyatlarni tergov qilishda keng qo‘llaniladi. Shuningdek, u o‘g‘irlik va talonchilik uchun ishlatiladi, agar jinoyat joyida biologik kelib chiqish izlari qolsa.

Shunday qilib, DNK ekspertizasi nafaqat texnologik yutuq, balki adolatni tiklashga, begunohlarni himoya qilishga va haqiqiy jinoyatchilarni javobgarlikka tortishga yordam beradigan kuchli vositaga aylandi. Uning zamonaviy sud ekspertizasi uchun ahamiyatini ortiqcha baholab bo‘lmaydi-bu jinoyat protsessida haqiqatni aniqlashning eng samarali va ishonchli usullaridan biridir.

O‘zining aniq afzalliklariga qaramay, DNK ekspertizasining keng qo‘llanilishi ba’zi savollarni ham tug‘diradi. Bu, ayniqsa, maxfiylik, genetik ma’lumotlarni to‘plash va saqlashning qonuniyligi, shuningdek, suiiste’mol qilish ehtimoli bilan bog‘liqdir.

Shu bilan birga, zamonaviy dunyoda dalillarga asoslangan raqamli ma’lumotlar hajmi tez sur’atlar bilan o‘sib bormoqda. Bunday sharoitda kriminalistika fanining yana bir yo‘nalishi-paydo bo‘layotgan huquqiy,

texnik va axloqiy masalalarni, shu jumladan genetik tadqiqotlar sohasida hal qilishga yordam beradigan raqamli sud ekspertizasi birinchi o‘ringa chiqadi.

Raqamli sud ekspertizasi jinoyatlarni tergov qilish doirasida elektron ma’lumotlarni aniqlash, saqlash, tahlil qilish va taqdim etishga ixtisoslashgan sohadir. Uning imkoniyatlari, ayniqsa, jinoyatlar raqamli texnologiyalar yordamida - kiberhujumlardan tortib hujjatlarni soxtalashtirishgacha, shuningdek, agar kerak bo‘lsa, maxfiy ma’lumotlar, shu jumladan genetik ma’lumotlar bazalari bilan raqamli omborlarni himoya qilish orqali sodir etilayotgan sharoitda dolzarbdir. Raqamli sud ekspertizasining eng muhim jihatlaridan biri bu ma’lumotlarning yaxlitligi va ishonchliligini ta’minlashdir. Masalan, DNK profillarini raqam ko‘rinishida saqlashda, unga ruxsatsiz kirish, o‘qish yoki qalbakilashtirishdan yuqori darajada himoya qilishni talab qiladi. Maxsus shifrlash algoritmlari, raqamli imzolar va auditorlik jurnallaridan foydalanish ekspertiza davomida olingan ma’lumotlarning to‘plangan paytdan boshlab sudga taqdim etilgunga qadar o‘zgarishsiz qolishiga imkon beradi.

Bundan tashqari, raqamli kriminalistika katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilishga yordam beradi. Turli manbalardan yoki ma’lumotlar bazalaridan genetik profillarni solishtirish zarur bo‘lgan hollarda turli xil algoritmlari qo‘llaniladi. Bu nafaqat tahlil jarayonini tezlashtirishga, balki qo‘lda tekshirishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatoliklarni oldini olishga imkon beradi.

Raqamli texnologiyalar, shuningdek, ekspertizalarning takrorlanishi va shaffofligi uchun muhim vositaga aylanmoqda. Tahlilning barcha bosqichlari - namunalarni olishdan natijalarni olishgacha - raqamli protokolda qayd etilishi mumkin, bu esa qalbakilashtirish yoki qalbakilashtirish ehtimolini yo‘q qiladi va sud tomonidan ham, jamiyat tomonidan ham ekspertizaga ishonchni oshiradi.

Raqamli sud ekspertizasi shaxs huquqlarini himoya qilishga yordam berishi ham bir xil darajada muhimdir. Genetik ma’lumotlarning sezgirligini hisobga olgan holda, maxfiylik va ma’lumotlardan foydalanishni cheklash bo‘yicha qonunchilikka qat’iy rioya qilish kerak bo‘ladi. Zamonaviy

raqamli yechimlar tizimga kirish huquqi yaratishga imkon beradi, bunda faqat vakolatli shaxslar har bir murojaatni yozib, ma’lumotlarning ma’lum bir qismiga kirishlari mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, bugungi kunda raqamli sud ekspertizasi nafaqat yordamchi intizom, balki jinoyatlarni ochishda kompleks yondashuvning to‘liq va zarur tarkibiy qismidir. U Odam DNKsi sud-biologik ekspertizasining imkoniyatlarini to‘ldiradi, jarayonlarning texnologik va huquqiy xavfsizligini ta’minlaydi, shuningdek olingan ma’lumotlarning daliliy kuchini oshiradi. Texnologiyalarning jadal rivojlanishi va raqamli tahdidlarning kuchayishi sharoitida biologik va raqamli usullarning sintezi zamonaviy jinoiy tergov samaradorligi va adolatining kalitiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Butler J.M. (2015). Advanced Topics in Forensic DNA Typing: Interpretation. Academic Press.

2. Jobling M.A., Gill, P. (2004). Encoded evidence: DNA in forensic analysis. Nature Reviews Genetics, 5(10), 739–751.

3. Tarasenko R.A. va boshqalar. (2021). Digital Forensics in Forensic Biology. Journal of Forensic Science & Criminology, 9(2), 1–8.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi qarori, 2020.

5. Interpol DNA Database. (2023). https://www.interpol.int/ en/ Crimes/Genetics-and-DNA

6. Respublika sud ekspertiza markazi materiallari, 2023–2024-yillar.

7. Jarne P., Lagoda P.J., L.Microsatellites, from molecules to populations and back (англ.) // Trends in Ecology & Evolution : журнал. – Amsterdam, The Netherlands: Elsevier Science Publishers B. V., 1996. - Vol. 11, no. 10. – P. 424429. – ISSN 0169-5347. – doi:10.1016/0169-5347(96)10049-5. – PMID 21237902

8. Kashi Y., King D., Soller M. Simple sequence repeats as a source of quantitative genetic variation (англ.) // Trends in Genetics : журнал. — Amsterdam, The Netherlands: Elsevier Science Publishers B. V., 1997. —

Vol. 13, no. 2. — P. 74—78. — ISSN 0168-9525. — doi:10.1016/S01689525(97)01008-1. — PMID 9055609

9. López-Flores I., Garrido-Ramos M. A. The repetitive DNA content of eukaryotic genomes // Garrido-Ramos M.A. Genome Dynamics. — 2012. — T. 7. – C. 1-28. – ISBN 978-3-318-02149-3. — doi:10.1159/isbn.978-3-318-02150-9.

10. Nicklas JA, Buel E. Simultaneous determination of total human and male DNA using a real-time PCR assay. J Forensic Science. 2006;51(5):1005-1015. https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2006.00211.x

11. А. Я. Бекиш, О.-Я. Л. Бекиш. Медицинская биология и общая генетика. — 3-е изд. — Витебск: Издательство ВГМУ, 2018. – С. 222-224. — 420 с. — ISBN 978-985-466-924-3].

12. Генетика и криминалистика. URL: http:// unnatural.ru/

13. Дымшиц Г.М. Сюрпризы митохондриального геном // Природа. 2002. № 6

14. Евстропов Владимир Михайлович. Методы определения генетической идентичности биологических объектов. журнал Главный врач №5 2020 год УДК: 62.91: 612.112

15. Бородин П.Е., Войцеховский В.В., Бородин Е.А. От молекулярной биологии к молекулярной и персонифицированной медицине, медицине XXI века. Амурский медицинский журнал. 2016. № 1 (17). С. 68– 73.

HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASHISH VA OLDINI OLISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

To‘ychiyev Suxrob Umarali o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Jizzax mintaqaviy o‘quv markazi “Huquqiy fanlar” sikli katta o‘qituvchisi, kapitan

Jinoyatchilikka qarshi kurash quyidagi uchta quyi tizimning birligini ifodalovchi murakkab tizimli faoliyatdir: kurashni umumiy tashkil etish; jinoyatlarning oldini olish va huquqni muhofaza qilish. Bu “Qonun

ustuvorligini va u bilan himoyalangan manfaatlar, qadriyatlar va xulq-atvor normalarini ta’minlash maqsadida jamiyat va jinoyatchilik o‘rtasidagi faol to‘qnashuvni ifodalaydi, bu jamiyatning jinoyatning o‘ziga, uning sabablari va shartlariga qarshi maqsadli tajovuzkor faoliyatidir”.

“Kurash”biror narsani to‘liq yo‘q qilishni, yo‘q qilishni anglatadi. Jinoyatni butunlay yo‘q qilish mumkinmi? Ingliz tarixchisi va faylasufi Genri Bakl shunday yozgan edi: “Jamiyat jinoyat tayyorlaydi, jinoyatchi uni qiladi”. Professor I.I.Karpets ta’kidlaydi:”Jinoyat har qanday jamiyatga xosdir”. Shunga ko‘ra, savol tug‘iladi: jinoyatchilikni butunlay yo‘q qilish mumkinmi? Kriminologlar bu savolga shunday javob berishadi: insoniyat o‘zining uzoq tarixi davomida jinoyatlar va jinoyatlarsiz o‘zini eslay olmaydi. Shunga ko‘ra, jinoyatchilik ustidan mutlaq g‘alabaga erishib bo‘lmaydi, lekin jinoyatchilikka qarshi kurash jinoyatchilikning o‘sishini jilovlash va uning kengayishiga yo‘l qo‘ymaslik imkonini beradi.

Jinoyatga qarshi kurashning eng insonparvar vositasi bu profilaktikadir, chunki u jazoni emas, balki oldini oladi. “Profilaktika” atamasi bilan bir qatorda “oldini olish” atamasi ham qo‘llaniladi. Kriminologik adabiyotda ba’zi mualliflar ularni mustaqil deb hisoblaydilar, ularga turli xil ma’nolar qo‘shadilar. Aksariyat mualliflar bu atamalarni ekvivalent va shuning uchun bir-birini almashtirish mumkin deb hisoblashadi, chunki “oldini olish” atamasining o‘zi tom ma’noda biror narsani oldini oladigan yoki himoya qiladigan chora-tadbirlar majmuini anglatadi.

Huquqbuzarliklarning oldini olish - bu ushbu faoliyat jarayonida va uning natijalarida birlashtirilgan o‘zaro bog‘liq elementlar tizimi,

a) huquqbuzarliklarning oldini olishga ijtimoiy-huquqiy tartibga solish va halollik bilan boshqarishning alohida sohasi sifatida yondashish,

b) jamiyatning barcha sohalarini profilaktika faoliyati bilan qamrab olish,

c) kriminogen jarayonlar va obyektiv xarakterdagi hodisalarga shaxslar va jinoyatchilarga ta’sir qilish. jinoiy motivlar va xulq-atvor stereotiplarining paydo bo‘lishiga ushbu ta’sirni bostirish, zararsizlantirish va susaytirish uchun ularning ta’siri ostida shakllangan vaziyatlar,

e) kriminogen jarayonlar va hodisalarga cheklovchi va bostiruvchi ta’sirlarning kombinatsiyasi,

f) profilaktikaga ixtisoslashgan tashkiliy tuzilmalarni maqsadli rivojlantirish. Huquqbuzarliklar profilaktikasi-davlat organlari, mansabdor shaxslar, fuqarolar va jamoat birlashmalari tomonidan jinoiy obyektlarga ularni cheklash, yo‘q qilish yoki zararsizlantirish maqsadida ta’sir qilish bo‘yicha ko‘p bosqichli chora-tadbirlar tizimi. Kriminogen obyektlar deganda salbiy ijtimoiy jarayonlar, ularning o‘zaro aloqalari va hodisalari tushuniladi, ularning o‘zaro ta’siri jinoyatni keltirib chiqaradi va belgilaydi.

Huquqbuzarlikning oldini olish - davlat va jamiyatning jinoyatchilikka qarshi qaratilgan, uni yuzaga keltiruvchi sabablarni bartaraf etish yoki zararsizlantirish orqali uni ijtimoiy toqat qilinadigan darajada saqlashga qaratilgan faoliyati.

Huquqbuzarliklarning oldini olish - bu quyidagilarga qaratilgan chora-tadbirlar va ularni amalga oshiruvchi subyektlarning ko‘p bosqichli tizimi:

a) jinoyatning sabablarini, uning alohida turlarini, shuningdek ularga yordam beradigan shart-sharoitlarni aniqlash va bartaraf etish yoki zaiflashtirish va zararsizlantirish;

b) aniqlash va bartaraf etish. muayyan hududlarda yoki muayyan muhitda jinoyat sodir etishga bevosita turtki bo‘lgan yoki qo‘zg‘atadigan holatlar,

c) aholi tarkibida jinoyat xavfi kuchaygan guruhlarni aniqlash va bu xavfni kamaytirish,

d) xatti-harakatlari jinoyat sodir etishning real imkoniyatini ko‘rsatadigan shaxslarni aniqlash. Biz yuqorida sanab o‘tilgan ta’riflarning har biri bilan rozimiz, ammo bizning fikrimizcha, yuqoridagi ro‘yxatdan profilaktika tushunchasi Kuznetsova N.F. Huquqbuzarliklarning oldini olish jamiyatimizning butun taraqqiyoti, uning iqtisodiyoti, mafkurasi, madaniyati, odamlar o‘rtasidagi turli ijtimoiy munosabatlar bilan ta’minlanadi.

Huquqbuzarliklarning oldini olish jarayonining muhim tarkibiy qismi bu shaxsni shakllantirish sohasida, uning faoliyati motivlarida, shuningdek jinoyat sodir etilishiga sabab bo‘lishi mumkin bo‘lgan yoki

osonlashtiradigan holatlar sohasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri kriminologik omillarni bartaraf etish va antikriminogen sharoitlarni ta’minlash bo‘yicha ixtisoslashtirilgan faoliyatdir. Yuqoridagi ta’riflarga muvofiq profilaktika belgilaridan biri tizimlilikdir.

Mamlakatimizda huquqbuzarliklar profilaktikasining tizimliligi profilaktika faoliyatining turli darajalari – umumiy ijtimoiy, maxsus va individual birlashmasidan dalolat beradi.

Profilaktik chora-tadbirlarning tasnifi profilaktikaning murakkab ko‘p tomonlama tizimini tartibga solish va profilaktika faoliyatining turli subyektlarining roli va vakolatlarini aniq belgilash imkonini beradi. Profilaktik tadbirlarni rejalashtirish va tashkil etish vazifalariga eng mos keladigan tasnif quyidagi asoslarga asoslangan ko‘rinadi: profilaktika tadbirlarining ko‘lami, mexanizmi, hajmi, profilaktika tadbirlarining mazmuni, ularni amalga oshirish predmeti bo‘yicha. Profilaktik tadbirlar ko‘lamiga ko‘ra, chora-tadbirlarning uch guruhi ajratiladi: umumiy, maxsus va individual. Umumiy profilaktika jamiyatimizni rivojlantirish va har tomonlama takomillashtirishning butun jarayoni tomonidan izchil amalga oshiriladi. U ijtimoiy faoliyatning eng keng ko‘lamli, uzoq muddatli va samarali turlarini, eng yirik ijtimoiy tadbirlarni qamrab oladi. Bu hozirgi bosqichda jamiyatimizdagi deyarli barcha ijtimoiy- iqtisodiy o‘zgarishlarni o‘z ichiga oladi.

Huquqbuzarliklarning umumiy profilaktikasi tabiatan tabaqalashtirilgan bo‘lib, butun aholi yoki uning guruhlariga ta’sir qiladigan, umumiy iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa mezonlar bo‘yicha aniqlangan, jinoyat sodir etish ehtimolini keltirib chiqaradigan jinoyatni aniqlash va sabab bo‘lish jarayonlarini bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimini ifodalaydi Ushbu qonunning joriy etilishi jinoyatchilikning oldini olishga xizmat qilganiga shubha bo‘lishi mumkinmi? Shunday qilib, voyaga yetmaganlar o‘rtasida ko‘rsatkichlar bo‘yicha ular tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning o‘sishi kamaydi. Shunga ko‘ra, ushbu qonunning kattalar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soniga ta’siri. Jinoyatlarning ayrim guruhlari va salbiy xulq-atvori bilan tavsiflangan shaxslar guruhlari doirasida maxsus chora-tadbirlar amalga

oshiriladi. Huquqbuzarliklarning maxsus profilaktikasida kriminologik tadqiqotlar asosida yuqori kriminogen va yuqori qurbonlikka ega bo‘lgan ijtimoiy guruhlar, faoliyat sohalari va obyektlari aniqlanadi.

Huquqbuzarliklarning maxsus profilaktikasi jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun maxsus ishlab chiqilgan va maqsadli chora-tadbirlar majmuini o‘z ichiga oladi. Uning asosiy belgilari:

a) jinoyatchilik, uning alohida turlari va alohida jinoyatlarning oldini olishga qaratilgan maxsus ko‘rilayotgan chora-tadbirlarning yo‘naltirilganligi, ya’ni. maqsadlar ko‘lami, ularning ahamiyatiga qaramay, umumiy ijtimoiy profilaktikani amalga oshiradigan chora-tadbirlardan sezilarli darajada kamroq;

b) maxsus profilaktika vositalarining arsenali umumiy ma’muriy va umumiy ta’lim choralari va ta’sir qilish uchun maxsus ishlab chiqilgan ijtimoiy-huquqiy chora-tadbirlarning o‘zaro ta’siri bilan tavsiflanadi. Jinoyat, uning alohida turlari yoki muayyan jinoyatlarning oldini olish,

v) jinoyatning alohida profilaktikasi subyektlari jinoyatchilikka qarshi kurash asosiy (asosiy vazifalaridan biri) bo‘lgan tashkiliy tuzilmalardir.

Huquqbuzarliklarning umumiy ijtimoiy va maxsus profilaktikasi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bir-birini mustahkamlovchi faoliyatni ifodalaydi. Shu bilan birga, maxsus chora- tadbirlarni ishlab chiquvchi organlar mamlakat yoki mintaqadagi ijtimoiy va jinoiy vaziyatni tahlil qilish asosida umumiy ijtimoiy darajadagi chora-tadbirlarni yaxshilash bo‘yicha takliflar kiritadi, chunki ular maxsus profilaktika uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. xususan, jinoyatning maxsus profilaktikasi subyektlari tomonidan qo‘shimcha maqsadli ko‘rsatkichlar va muayyan umumiy ijtimoiy hodisalarni ochadigan resurs imkoniyatlaridan foydalanish orqali. Huquqbuzarlikning yakka tartibdagi profilaktikasi – davlat va nodavlat organlari, tashkilotlar va ularning vakillarining qonun hujjatlariga muvofiq tuzilgan, xolisona belgilangan ma’lumotlarga ko‘ra jinoyat sodir etilishi kutilishi mumkin bo‘lgan shaxslarni aniqlash va ularga ijobiy tuzatish ta’sir ko‘rsatish bo‘yicha faoliyati. Ular va ularni o‘rab turgani ijtimoiy mikro muhit.U shaxslarga nisbatan umumiy ijtimoiy va maxsus kriminologik choralarning spesifikatsiyasini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avezov G.A. Kriminologiya. Darslik2-nashr, qayta ishlangan va qo‘shimcha-M., 2021. 500 b.
2. Burxonov E.So‘zda fikr-M., 2023.589 b.
3. Berdiyev V.N.Kriminologiya darsligi-Peterburg nashriyoti, 2023.304b.
4. Golodnyuk M.N.,Zubkova V.I. Jinoyatning oldini olish.-M., 1990.112b.
5. Dolgova A.I. Kriminologiya.-M.,2022.384b.
6. Qodirov V.V., Erkinov V.E.Kriminologiya. -M.:Yurist,2021. 512
7. Kuznetsova N.F.,Luneev V.V.Kriminologiya.2-nashr, qayta ko‘rib chiqilgan va qo‘shimcha – M.: 2022. 640 b.
8. Latipov V.V. Zamonaviy jinoyatchilik tendensiyalari va O‘zbekistonda unga qarshi kurash. Davlat va huquq. - 2022. - 1-son.
9. Huquqbuzarliklarning oldini olishning nazariy asoslari /Rep. muharriri Zvirbul V.K.va boshqalar - M., 2017. 255 b.

JINOYAT PROTSESSIDA TAFTISH TARTIBIDA ISH KO‘RISHNING PROTSESSUAL TARTIBI

Xayrulla Zikirillayevich Kuchkarov
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti professori, yuridik fanlar doktori, dotsent

Odil sudlovni amalga oshirish natijasida sud tomonidan har bir jinoyat ishi yuzasidan qabul qilingan har qanday hukm, ajrim, qaror qonuniy, adolatli hamda asosli bo‘lishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 29-moddasiga[41] muvofiq, jinoyat uchun hukm qilingan har kim qonunda belgilangan tartibda hukmning yuqori turuvchi sud tomonidan qayta ko‘rib chiqilishi huquqiga ega.

Yuqori bosqich sudida ishlarni qayta ko‘rish - birinchi bosqich sudi qabul qilgan qarorlarni, uni qonuniy kuchga kirguniga qadar va kuchga

[41] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. (www.lex.uz)

kirgandan so‘ng tekshirib chiqish, sud tomonidan ishni hal etish chog‘ida yo‘l qo‘yilgan qonun buzish hollarini o‘z vaqtida va tez bartaraf qilish bilan ishning qonuniy, asosli va adolatli hal etilishiga xizmat qilishdan iborat.

Taftish instansiyasi sudi hukmlar va boshqa sud qarorlari apellyatsiya yoki kassatsiya tartibida ko‘rib chiqilganidan so‘ng, shikoyat berish va protest kiritish huquqiga ega bo‘lgan subyektlar murojaatlari asosida, mazkur qarorlarning qonuniyligi va asosliligini tekshiradi.

Sud qarorlarini qonuniyligi, asosliligi va adolatliligiga yuqori instansiya sudlarining e’tiborini oshirishga qaratilgan.[42] Demak, sud hukmi va qarorlari ustidan yuqori sudlar tomonidan nazoratning yuritilishi, eng avvalo, odil sudlovning samarasini ko‘tarishdan iboratdir.[43]

Bunday holatda, shaxsning huquq va qonuniy manfaatlarini to‘la ta’minlash, shu jumladan hukm (ajrim) yuzasidan yuqori instansiya sudining barcha bosqichlariga shikoyat keltira olish huquqini ta’minlash maqsadga muvofiq.

Sud qarorlarini qayta ko‘rib chiqish institutini yanada takomillashtirish nafaqat protsessual qonunchilik, balki fuqaro va tadbirkorlarning qonuniy manfaatlarini himoya qilishda ham muhim ahamiyatga ega.

Statistik raqamlarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, 2022 yilning yanvar-noyabr oylarida 18 ming fuqarolar viloyat sudlari qabul qilgan qarorlardan norozi bo‘lib, Oliy sudga murojaat qilgan. 2022 yil davomida 22 ming nafardan ziyod fuqarolar bevosita viloyat va unga tenglashtirilgan sudlar tomonidan qabul qilingan qarorlardan norozi bo‘lib, Oliy sudga murojaat etgan. Shikoyatlarning asosiy qismi jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarning qarorlari yuzasidan bo‘lib, bunday fuqarolar 9802 nafarni tashkil qiladi.[44]

Bundan ko‘rinib turibdiki, sudlarda ishning hajmi keskin ortganligi ishlarni qonunda belgilangan muddatda ko‘rib chiqish imkoniyatining yo‘qolishiga olib kelib, bu fuqarolarning o‘rinli e’tirozlari ko‘payishiga

---

[42] Сабиров Э.К. Судлар фаолияти очиқлигини таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари. // Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертацияси автореферати. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси, 2021. – Б. 17.

[43] Мухитдинов Ф.М. Жиноят-процессуал шакл: назарий ва методологик муаммолар. // юридик фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси И.М.Мўминов номидаги фалсафа ва ҳуқуқ институти. – 2005 й. – Б. 345.

[44] Исломов Б.Ж. Судьянинг онгида адолат, тилида ҳақиқат, дилида поклик ҳукмрон бўлиши керак. Тошкент: “Халқ сўзи” газетаси, № 26 (8369). 2023 йил, 8 февраль.

sabab bo‘ldi. Bundan tashqari uzil-kesil qaror qabul qilishda sud qarorlarining qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini uch bosqichli tizim vositasida tekshirish imkoniyatlari cheklanganligi sababi mazkur tizimni o‘rta bo‘g‘inning – viloyat sudlarining imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali takomillashtirish zarurligini ko‘rsatdi.

Shu munosabat bilan, O‘zbekiston Respublikasining 2023 yilning 27 sentabrdagi “Sud qarorlarining qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshirish instituti takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘RQ-869-sonli qonuni[45] qabul qilindi.

Mazkur Qonun bilan O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksiga qonuniy kuchga kirmagan sud qarorlarini shikoyat (protest) asosida apellyatsiya tartibida, qonuniy kuchga kirgan sud qarorlarini kassatsiya tartibida, apellyatsiya yoki kassatsiya tartibida ko‘rilgan sud qarorlarini taftish tartibida qayta ko‘rishga, shuningdek yuqori sudlar tomonidan sud qarorlarini bekor qilib, ishni yangidan ko‘rish uchun quyi instansiya sudlariga yuborish amaliyotini tugatishga doir protsessual normalarni nazarda tutuvchi o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi.

O‘zbekiston Respublikasida sud tizimi vertikal tartibda tuzilgan bo‘lib, quyi sudlar yuqori instansiya sudlariga bo‘ysunadi. Shuning uchun quyi sudlarni tashkiliy, boshqaruv va boshqa masalalar bo‘yicha qarorlar qabul qilishida yuqori sudlarning ta’siridan xoli bo‘lishini ta’minlash muhim ahamiyatga ega. Yuqori instansiya sudi tomonidan esa ishni qayta ko‘rish jarayonida asosan shikoyat qilingan sud qaroriga huquqiy baho beriladi.[46]

Sud qarorlarini qayta ko‘rishda viloyat sudlarining hamda ularga tenglashtirilgan sudlarning imkoniyatlaridan samarali foydalanishga,

[45] Ўзбекистон Республикасининг 2023 йилнинг 27 сентябрдаги “Суд қарорларининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини текшириш институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-869-сонли қонуни. // қонун ҳужжатлари маълумотлар базаси. (www.lex.uz).

[46] Арипов Д.Ў. Суд ҳокимияти мустақиллигини ташкилий-ҳуқуқий такомиллаштиришнинг замонавий тенденциялари. // Юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган (DSc) диссертацияси. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратураси Академияси. – 2022 й. – Б. 296.

fuqarolarning shikoyat qilish huquqidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga va noroziliklarning oldini olishga, shuningdek ortiqcha sarsongarchiliklarga yo‘l qo‘ymaslik maqsadi ko‘zlandi.

M.Ch.Azberganova fikricha, bu yangi kiritilgan o‘zgarish avvalgi tartibdan farqli o‘laroq quyi sudlar tomonidan yo‘l qo‘yilgan xato yoxud kamchiliklarni bartaraf etish va adolatni tiklash bilan jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash va qonuniylikni mustahkamlashga xizmat qilishi shubhasiz.[47]

X.Kayumov yozishicha, protsessual qonunchilikka kiritilgan mazkur o‘zgartirish va qo‘shimchalar, fuqarolarning odil sudlovga erishish samaradorligini yanada oshirish, jinoyat uchun hukm qilingan shaxslarga hukmning yuqori turuvchi sud tomonidan qayta ko‘rib chiqilishi huquqini to‘la ta’minlashga xizmat qiladi.[48]

Kiritilgan eng asosiy o‘zgarishlardan biri – taftish instansiyasi hisoblanib, ushbu instansiya sudi birinchi instansiya sudining qonuniy kuchga kirmagan va qonuniy kuchga kirgan hukmlarini apellyatsiya va kassatsiya tartibida berilgan shikoyat va kiritilgan protest bo‘yicha ishlarni qayta ko‘rib chiqadi.[49]

Shunday qilib, ishlarni ko‘rishda o‘rta bo‘g‘in sudlari, viloyat va ularga tenglashtirilgan sudlar imkoniyatlaridan to‘laqonli va samarali foydalanish maqsadida 2024 yil 1 yanvardan boshlab, sudlarda sud hukm, ajrim, qarori ustidan shikoyat qilishning yangi tartibi – ishlarni taftish tartibida ko‘rib chiqish instituti joriy etildi.[50]

---

[47] Азберганова М.Ч. Одил судлов тизимидаги ислоҳотлар инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш. Eurasian journal of law, finance and applied sciences. Innovative Academy Research Support Center. – Volume 3 Issue 12, December 2023. – P. 215. www.in-academy.uz

[48] Каюмов Х. Биринчи инстанция судининг ҳукм (ажрим)лари юзасидан юқори инстанция судининг барча босқичларга шикоят келтира олиш ҳуқуқини таъминлаш борасидаги ислоҳотларнинг ўзига хос хусусиятлари. // Ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn jurnal. – Toshkent: Jild: 04 Nashr: 03 / mart – 2024. – Б. 25.

[49] Байсариев Ш. Суд босқичларидаги ўзгариш ва янгиланишлар ортиқча оворагарчиликнинг олдини олади. // Одил судлов. Ўзбекистон Республикаси Олий суди. Илмий-амалий, ҳуқуқий журнал. – Тошкент, 2024 й. - № 2. – Б. 40-41.

[50] Жўраев И.Б. Жиноят ишларини юритишда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш кафолатлари // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations фанлараро илмий журнал. (Scientific Journal Impact Factor). – Тошкент: Ўзбекистон, 2023. № 6. – Б. 105.; Таирова Г.М. Адолат призмаси остида жиноят-процессуал қонунчилигининг таҳлили. // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations фанлараро илмий журнал. (Scientific Journal Impact Factor). – Тошкент: Ўзбекистон, 2024. № 2. – Б. 10.; Довудова Д.С. Жиноят процессининг суд муҳокамасида прокурор иштирокининг назарий ва амалий масалалари. // Юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, 2023. – Б. 156.

Taftish instansiyasi milliy qonunchilikka yangi joriy etilayotgan bo‘lsada, ayrim rivojlangan davlat qonunchiligida o‘z ifodasini topgan va amaliyotida qo‘llanilmoqda.[51]

Shaxs tomonidan sudning hukmi ustidan shikoyat keltira olish huquqi ma’lum muddat bilan chegaralanmaydi. Ya’ni shaxs, sud hukmi qonuniy kuchga kirgunga qadar apellyatsiya tartibida, hukm qonuniy kuchga kirgach esa kassatsiya tartibida, o‘z navbatida kassatsiya yoki apellyatsiya tartibida ko‘rilgan ishlar bo‘yicha taftish tartibida shikoyat keltirishi mumkin.

Endilikda taftish tartibidagi shikoyat Qoraqalpog‘iston Respublikasi jinoyat ishlari bo‘yicha sudi, viloyatlar va Toshkent shahar jinoyat ishlari bo‘yicha sudlari, harbiy sud tomonidan, ularning taftish tartibida qabul qilgan sud qarorlaridan norozi bo‘lib keltirilgan shikoyatlar esa, Oliy sudning Jinoyat ishlari bo‘yicha sudlov hay’ati tomonidan ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudning Jinoyat ishlari bo‘yicha sudlov hay’atida taftish tartibida ko‘rilgan ishlar bo‘yicha sud qarorlari ustidan manfaatdor shaxslarning murojaatiga asosan O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi yoki Bosh prokuror tomonidan taftish tartibida protest kiritilishi mumkin va taftish tartibidagi ushbu protest Oliy sudning rayosatida takroran taftish tartibida qayta ko‘rib chiqiladi.[52]

Amaldagi jinoyat-protsessual qonunchilikda sud ishni taftish tartibida ko‘rish chog‘ida quyi instansiya sudlari tomonidan moddiy huquq normalari to‘g‘ri qo‘llanilgan va protsessual qonun talablariga rioya etilganini ish materiallari bo‘yicha tekshirishi belgilandi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2024 yilning 25 iyundagi “Sudlar tomonidan **jinoyat ishlarini taftish tartibida ko‘rib chiqishning ayrim masalalari to‘g‘risida”**gi 18-sonli qarori[53]da ko‘rsatilishicha, taftish instansiyasi sudi JPKning 482-moddasiga muvofiq ishlarni taftish tartibida ko‘rishda taftish shikoyati (xususiy shikoyati), protesti (xususiy protesti) bo‘yicha ishning haqiqiy holatlari to‘liq

[51] Мазкур диссертациянинг хорижий тажрибага оид параграфида фикр юритилган.

[52] Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Advokatura. Darslik. Mualliflar jamoasi. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar Publish, 2024 y. – B. 93.

[53] Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2024 йилнинг 25 июндаги “Судлар томонидан **жиноят ишларини тафтиш тартибида кўриб чиқишнинг айрим масалалари тўғрисида”г**и 18-сонли қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлар базаси. (www.lex.uz).

aniqlanganligini va Jinoyat kodeksi normalari to‘g‘ri qo‘llanilganligini, ish yuritishni amalga oshirish chog‘ida JPK normalariga rioya etilgan-etilmaganligini, birinchi instansiya, apellyatsiya, kassatsiya va tegishli taftish instansiyasi sudi hukmining, ajrimining qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini ishda mavjud bo‘lgan hamda taftish instansiyasi sudi tomonidan qo‘shimcha ravishda tekshirilgan dalillar bo‘yicha tekshiradi.

Taftish instansiyasi sudida jinoyat ishi JPKning 521^{16}, 521^{21}-moddalari[54]ga asosan ko‘rilishi belgilab qo‘yilgan. Sud majlisi raislik qiluvchining sud majlisini ochishi, ko‘riladigan ishni e’lon qilishi, sud majlisiga kelgan ishtirokchilarning kelgan-kelmaganligini aniqlash, shundan keyin ishga kirishish yoki kirishmaslik to‘g‘risidagi masalani hal qilish bilan boshlanadi. Raislik qiluvchi sud tarkibini, sud majlisida hozir bo‘lgan ishtirokchilarning familiyalarini e’lon qiladi. Rad qilish asoslari bor yoki yo‘qligini aniqlaydi va bu haqda qaror qabul qiladi. Raislik qiluvchi sud majlisi ishtirokchilarining haq-huquqlarini tushuntiradi. Sud majlisi ishtirokchilarining iltimoslari bor-yo‘qligini so‘raydi. Bildirilgan iltimoslar bo‘yicha sud ajrim chiqaradi. Agar iltimoslarni qanoatlantirish zarur bo‘lsa, sud majlisi keyinga qoldirilishi mumkin. Shu bilan sud majlisining tayyorgarlik qismiga yakun yasaladi.

G.S.Dovudova yozishicha, taftish instansiya sudi quyi sudlarning qonuniy kuchga kirgan qarorlarini yuqori instansiya sudi sifatida tekshiradi.[55] F.F.Muxiddinova qayd etishicha, yuqori sud instansiyalari roli sezilarli darajada oshdi.[56]

Yuqori sud quyi sudning chiqargan hukmidagi xulosalari sud majlisida o‘z tasdig‘ini topgan dalillar bilan asoslangan deyish uchun jinoyat ishi bo‘yicha isbotlanishi lozim bo‘lgan holatlar sinchkovlik bilan to‘la, har tomonlama, xolisona tekshirilgan bo‘lishi kerak.

---

[54] Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. (www.lex.uz)

[55] Довудова Д.С. Жиноят процессининг суд муҳокамасида прокурор иштирокининг назарий ва амалий масалалари. // Юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, 2023. – Б. 134.

[56] Мухитдинова Ф.Ф. Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимиятининг қарор топиши ва ривожланиши. // юридик фанлари доктори диссертацияси автореферати. Тошкент: ТДЮИ. – 2011 й. – Б. 35.

Jinoyat-protsessual qonuni normalarining hukm bekor qilinishiga sabab bo‘ladigan darajada jiddiy buzilishi tushunchasi JPKning 488-moddasida[57] ifodalangan.

Bunday talabga nafaqat JPKning 488-moddasi ikkinchi qismida ko‘rsatib o‘tilgan qonun buzilishlari aniqlanganda, balki o‘sha moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan asoslar mavjud bo‘lganda, ya’ni, jinoyat-protsessual qonun normalarining boshqacha tarzda buzilishi ayblanuvchi, sudlanuvchi va protsess boshqa ishtirokchilarini qonunda belgilangan huquqlaridan mahrum qilgan yoki bu huquqlarni cheklangan yoxud sudga ish holatlarini har tomonlama, to‘la va xolisona aniqlashda boshqacha tarzda xalal bergan, hamda qonuniy va asosli hukm chiqarishga ta’sir etgan yoki ta’sir etishi mumkin bo‘lgan holda ham (ayb e’lon qilinmaganligi, sudlanuvchiga ayblov xulosasi nusxasining berilmaganligi, qonunga ko‘ra o‘tkazilishi shart bo‘lgan ekspertiza o‘tkazilmaganligi, sudlanuvchiga oxirgi so‘z berilmaganligi va boshqalar) rioya etilishi lozim.

Shuni nazarda tutish lozimki, jinoyat-protsessual qonuni normalari jiddiy buzilganligining aniqlanishi taftish instansiyasi sudini protestda keltirilgan boshqa vajlar (ayblovning isbotlanganligi, kvalifikatsiyaning to‘g‘riligi, jazoning adolatliligi to‘g‘risida va h.k.)ni ham mazmunan ko‘rib chiqish va ular bo‘yicha ajrimda tegishli xulosa chiqarish majburiyatidan ozod etmaydi.

Yana bir gap, qonunchilikda belgilangan taftish tartibida ishni ko‘rish doirasini yanada kengaytirib, taftish instansiyasida ishlarni ko‘rishda quyi instansiya sudlari tomonidan moddiy huquq normalari to‘g‘ri qo‘llanilgani va protsessual qonun talablariga rioya etilganini ish materiallari va yangi aniqlangan dalillar bo‘yicha tekshirishning aniq tartibi belgilansa, maqsadga muvofiq bo‘lardi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, taftish tartibida ish yuritish alohida, mutlaq bosqich bo‘lmasdan, balki jinoyat protsessining mustaqil bosqichi hisoblanadi. Mazkur bosqichda protsess ishtirokchilari yoki qonuniy kuchga kirgan sud qarori u yoki bu darajada daxldor bo‘lgan

[57] Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. (www.lex.uz)

shaxslarning protesti yoki shikoyati asosida tegishli mansabdor shaxslar tomonidan ushbu hujjatning qonuniyligi, asosliligi va adolatliligi tekshiriladi. Uning natijasida tegishlicha taftish tartibida berilgan shikoyat rad etilishi yoki ish qo‘zg‘atilib taftish instansiyasi sudiga ko‘rib chiqish uchun yuboriladi.

HARBIY JINOYAT PROTSESSIDA AXBOROT XAVFSIZLIGINING O‘RNI

Alimov Muhammadjon Islomiddin o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti kafedra dotsenti, yu.f.b.f.d. (PhD), dotsent

Harbiy jinoyat protsessida harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlarda dalillarni qayd etishda birinchi navbatda jinoyatchi shaxsining jinoyat protsessining maxsus subyekti ekanligi, jinoyatni sodir etish va uni yashirish usullari, jinoyat joyi va vaqti kabi omillar to‘g‘risida kriminalistik ahamiyatga ega ma’lumotlarni kirishi belgilangan[58].

Harbiy jinoyatining jinoiy-huquqiy tavsifi deganda, harbiy xizmatchilar tomonidan, shuningdek, harbiy yig‘inlar vaqtida harbiy xizmatga majbur shaxslar tomonidan harbiy xizmatni o‘tash tartibiga qarshi sodir etilgan jinoyatlar tushuniladi.

Harbiy xizmatni o‘tash tartibi — qo‘shinlar hayoti va jangovar faoliyati jarayonida yuzaga keladigan munosabatlar bo‘lib, ular qonunlar, harbiy qasamyod va nizomlarda belgilab qo‘yilgan. Ushbu hujjatlarda harbiy xizmat fuqaroning konstitutsiyaviy burchi ekanligi, yakkaboshchilik va undan kelib chiqadigan tobe shaxsning boshliqqa so‘zsiz itoat qilishi, ushbu munosabatlar subyektlari huquq va erkinliklarining aniq belgilab qo‘yilishi kabi harbiy tashkilot tamoyillari mustahkamlab qo‘yilgan.

Harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatning *obyekti* harbiy xizmat o‘tash tartibi bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi.

Harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatning predmeti Umumharbiy nizomlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda tartibga

[58] M.I.Alimov. Harbiy xizmatni o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlarni tergov qilishning kriminalistik metodikasi / –Toshkent. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, 2023. 95 б.

solingan harbiy xizmat o‘tash tartibi hisoblanadi.

Harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatining *obyektiv tomondan harbiy* xizmatchilar tomonidan harbiy xizmatning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda mazkur tartibni, sha’n qadr-qimmatni, harbiy mulkka qarshi qaratilgan harakat yoki harakatsizlikda namoyon bo‘ladi. Harbiy jinoyatlarning ijtimoiy xavfliligi ularning qo‘shinlar harbiy intizomi va jangovar tayyorgarligini susaytirib, mamlakatning mudofaa layoqatiga putur yetkazishdir[59].

Qurolli Kuchlar va boshqa harbiy tuzilmalar faoliyatining asosini hamda ularning o‘z vazifalarini bajarishining kafolatini harbiy xizmatni o‘tash tartibiga qat’iy va so‘zsiz rioya qilishni taqozo etadi.

Harbiy jinoyatlarning subyekti O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari (Mudofaa vazirligi, Milliy gvardiya, Ichki ishlar vazirligining qorovul qo‘shinlari, Favqulodda vaziyatlar vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmatining davlat chegarasini himoya qilish qo‘mitasi), Davlat xavfsizlik xizmati, boshqa vazirlik va idoralarning harbiy bo‘linmalari harbiy xizmatchilari, shuningdek, ularda harbiy yig‘inlarni o‘tayotgan shaxslar bo‘lishi mumkin.

Jinoyatchi shaxsi, harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlarning subyekti sifatida haqiqiy harbiy xizmatni o‘tayotgan harbiy xizmatchilar o‘rganiladi. Mazkur subyektlarning jinoyatchi shaxsi sifatidagi kriminologik tadqiqotlardagi o‘rni maxsus obyekti sifatida ko‘plab tipologik ma’lumotlar, kriminologik tavsif elementlari mavjud. Ammo harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlarda jinoyatchi shaxsning kriminologik xarakteridan kelib chiqqan holda, jinoyatlarni oldini olish maqsadida foydalaniladigan shaxs xususiyatlari bilan chegaralanadi.

Lekin, jinoyatchilarning bir qator shaxsiy xususiyatlari kriminologik tavsifdan chetda qoladi. Birinchi navbatda bu jinoyatchilarning “Harbiy kasbga oid” (professional) ko‘nikmalaridir. Ushbu ko‘nikmalar jinoyatni ma’lum bir uslubda va harbiy xizmatning xarakteridan kelib chiqqan holda sodir etishda ifodalandi hamda voqea sodir bo‘lgan joyda ma’lum “dastxat”

[59] Rustambayev M.X. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar. Maxsus qism/. – Toshkent: «Yuridik adabiyotlar publish», 2021/ - 630-b.

yoki “iz” qoldiradi. Ba’zi harbiy xizmatga oid jinoyatlar umuman borliqda biror iz qolishiga sabab bo‘lmaydigan harakatlar bilan ifodalanishi mumkinligi bilan isbotlash jarayonida o‘ziga xoslikni kasb etadi. Voqea joyida topilgan ashyoviy dalillar (jinoyat qurollari), harbiy mulk yoki o‘qotar qurollarning shaxsiy ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va sifatlariga hamda jinoiy tajribasi, kasbiy professionalizmi, ijtimoiy vazifasi, harbiy xizmatdagi amaliy tajribasi, jabrlanuvchi yoki komandir va boshliqlar bilan bilan o‘zaro munosabatlari va shu kabi omillarni aniqlashtiradi. Mazkur ma’lumotlarning aniqlangan jinoyatni sodir etish usuli, mexanizmi va sharoitlari bilan bog‘liqligi yangi mustaqil axborotni yaratadi, ushbu axborot esa qidiruv, ushlash va kelgusida jinoyatchini fosh etish usullarining to‘g‘riroq yo‘llarini, ya’ni tergov yo‘nalishini to‘g‘riroq tanlash imkonini beradi. Shuning uchun ham, harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlarni qaysi toifadagi harbiy xizmatchilar ko‘proq sodir etishlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar yaqqol kriminologik xarakterga ega bo‘lsa ham, jinoyatning kriminalistik tavsifida ham foydalaniladi.

Bugungi kunda harbiy xizmatchi shaxsi to‘g‘risidagi kriminalistik ahamiyatga ega bo‘lgan ma’lumotlar ikkita o‘ziga xos bo‘lgan axborot guruhlarga bo‘linadi. *Birinchisi,* noma’lum jinoyat sodir etgan harbiy xizmatchining voqea joyida, harbiy qism hududida bo‘lgan sutkalik naryadlar xotirasida hamda boshqa harbiy qismda qo‘shinlar xizmatini nazorat qiladigan qayd belgilarida va harbiy qism hududidagi kuzatuv kameralarida qoldirishi mumkin bo‘lgan izlarini o‘z ichiga oladi hamda uning shaxsini aniqlash va qidiruv yo‘nalishlari va usullarini tanlash maqsadida foydalaniladi. Ko‘pincha mazkur ma’lumotlar ayrim harbiy xizmatchilar toifasining umumiy xususiyatlari to‘g‘risida, ba’zan esa aniq harbiy xizmatchi yoki mansabdor shaxs to‘g‘risida tushuncha beradi. Jinoyat sodir etgan harbiy xizmatchilarni tezkor aniqlash va qidirib topish maqsadida shu kabi ma’lumotlar mazkur jinoyatlarni kim ko‘proq sodir etishi haqidagi kriminalistik ma’lumotlar bilan taqqoslanishi kerak.

Ikkinchi guruh esa ushlangan gumonlanuvchi yoki ayblanuvchining shaxsini o‘rganish natijasida olingan ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi va subyekt shaxsini batafsil kriminalistik baholash maqsadida ishlatiladi.

Mazkur maqsadlarda odatda nafaqat jinoyat sodir etgan harbiy xizmatchining harbiy xizmat o‘tash jarayonidagi maqsadlari, qiziqishlari, huquqiy ongidagi o‘zgarishlar, harbiy qism manfaatlariga va harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi qarashlari to‘g‘risida, balki uning aloqalari, jinoyatgacha, jinoyat davrida va undan keyin bo‘lgan harbiy qismdagi mansabdor shaxslarga ta’sir doirasi, xulqidagi o‘ziga xosliklar to‘g‘risida qaysi ma’lumotlar tergovchi va harbiy qismning shaxsiy tarkibni jinoyat sodir etishiga moyil bo‘lgan xizmatlar xodimlariga u bilan kerakli tergov-tezkor aloqani o‘rnatishga, haqqoniy ko‘rsatmalar olishga, uni fosh etishga yordam berishga, shuningdek, unga nisbatan eng ta’sirchan profilaktik choralar tanlashga qaratilgan ma’lumotlar yig‘iladi.

Mazkur ma’lumotlar kriminalistik tavsifning boshqa elementlarida aksini topadigan jinoyatchilar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni inobatga olgan holda jinoyat sodir etgan harbiy xizmatchilarni tiplarga ajratishning asosiga qo‘yilishi mumkin.

Ko‘plab tadqiqotchilar harbiy xizmat o‘tash tartibga qarshi jinoyatlarning sodir etilishini harbiy xizmat o‘tash tartibi bilan bog‘liq sohasida turli noqonuniy harakatlarni bajaruvchi harbiy xizmatchilar yoki mansabdor shaxslarni uzoq yillar davomida bir harbiy qism yoki muassasada xizmatni olib borishi bilan asoslaydi.

I.M.Maskevichning fikriga ko‘ra, “Harbiy jinoyatlarning tarixiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, uning darajasi, qoida tariqasida, umumiy jinoyatchilik darajasiga mos keladi. Harbiy xizmatchilar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning eng keng tarqalgan turi harbiy xizmatdan bo‘yin tovlash bo‘lgan. Harbiy jinoyatlarning hozirgi holati rivojlanishning noqulay dinamikasi, intensivligi, barqarorligi va latentligi bilan tavsiflanadi.[60]” deya ta’kidlaydi.

I.I.Israilovning ta’kidlashicha “Bo‘ysunish tartibiga va harbiy nizom munosabatlariga qarshi jinoyatlar uchun javobgarlik to‘g‘risidagi harbiy jinoiy qonunchilikning rivojlanish tarixi, umuman, qonunchilik sifatida, aniq tarixiy sharoitlar bilan belgilanadi. Mamlakat va uning Qurolli

[60] Мацкевич И.М. “Преступност военнослужащих” авт.реф.д.ю.н. Москва 2002. Ст. 4.

Kuchlari hayotida sodir bo‘lgan hamda ko‘rsatilgan qonun hujjatlarining o‘zgarishi va rivojlanishiga olib kelgan aniq obyektiv jarayonlarni bilish amaldagi qonun hujjatlarining mazmun-mohiyatini yaxshiroq tushunish va ochib berishga yordam beradi[61]”

Bunga misol tariqasida 98259 sonli harbiy qism brigada komandiri A.S. tomonidan uning 7 yillik mazkur brigadaga komandir vazifasida bajarishi oqibatida o‘zining atrofidagi moddiy manfaatdorlik lavozimlariga o‘zi bilan muqaddam birga ishlagan R.B., S.Z., O‘.V.lar va boshqalarni ofitserlarni tayinlashi oqibatida jinoiy guruh tarkibida davlat mulkiga ancha miqdorda zarar yetkazilishiga sabab bo‘lgan. Mazkur jinoyat ishi tahlili mazkur mansabdorlik lavozimidagi harbiy xizmatchilar faqatgina davlat mulkini talon-taroj qilish jinoyatini sodir etmay, balki ishdan bo‘sh vaqtlarda jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlarni ham sodir etganliklari ma’lum bo‘lgan[62].

Mazkur jinoyatlarni tahlili shuni ko‘rsatadiki qariyb 65% jinoyatlar mansabdor shaxslarning o‘zaro til biriktirishi natijasida sodir etilganligini ko‘rishimiz mumkin va davlat xamda jamiyat manfaatlariga juda ko‘p miqdorda zarar yetkazilayotganlini kuzatishimiz mumkin[63].

Barcha yuqorida keltirilgan harbiy xizmatini o‘tash bilan bog‘liq mansabdor shaxslar birgalikda harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlarni sodir etadilar. Shuning uchun ham kriminalistika nuqtai nazaridan mazkur harbiy xizmatchilarining tavsifini bir qator omillar sababli mustaqil guruhlarga bo‘linadigan keng ma’noda yig‘ma tushuncha deb tushunish kerak. Ularni batafsilroq ko‘rib chiqamiz.

Harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyat sodir etgan harbiy xizmatchilarni birinchi guruhiga bo‘ysunish va harbiy sha’nga rioya etish tartibiga qarshi jinoyatlar sodir etishga moyil bo‘lgan **muddatli harbiy xizmatchilar, kichik komandirlik va ofitserlik lavozimlarida haqiqiy harbiy xizmat o‘tayotgan harbiy xizmatchilar**ni kiritsak bo‘ladi. Mazkur

[61] Исраилов И.И. “Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений” авт.к.ю.н. Ростов-на-Дону – 2009.
[62] Исраилов И.И. “Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений” авт.к.ю.н. Ростов-на-Дону – 2009.
63 Muallif tomonidan o‘tkazilgan ijtimoiy so‘rovnoma natijalariga ko‘ra.

toifadagi harbiy xizmatchilarning aksariyati harbiy qismlarda ichki tartibni ta’minlash va kun tartibini nazorat qiluvchi komandirlik lavozimlarida bo‘lganliklari sababli aksariyat hollarda o‘zlarini yakka hukmron sifatida tasavvur etgan holda bo‘ysunuvidagi harbiy-xizmatchi va xodimlarni Umumharbiy nizomlar talablari asosida emas balki o‘zlari o‘ylab topgan “dembel-dux” (boshliq va bo‘ysunuvchi) ta’limoti asosida jamoani boshqarish lozimligini atrofdagilarga singdirishga harakat qiladilar. Aynan shu omil, ijtimoiy-psixologik jihatdan turli, aksariyati hollarda bo‘ysunish va harbiy sha’nga rioya etish tartibiga qarshi jinoyatlarni sodir etishda yaqqol jinoiy xarakterga ega qilmishlarga undovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur turdagi jinoyatlar statistikasini ko‘radigan bo‘lsak tan-jarohat bilan bog‘liq bo‘lgan jinoyatlar salmog‘i oxirgi yillarda kamayganligini ko‘rishimiz mumkin. Tan-jarohati bilan bog‘liq harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlar MDH davlatlarida umumiy jinoyatchilik statistikasida 2018 yilda 8 %, 2019 yilda 20 %, 2020 yilda 21%, 2021 yilda 7 % tashkil etgan[64].

Keyingi guruh tarkibiga harbiy mulkni saqlash yoki undan foydalanish tartibiga qarshi jinoyatlarni sodir etishga moyil bo‘lgan moddiy mansabdorlik lavozimlarida, shuningdek bevosita harbiy mulklarni tasarruf etish bilan bog‘liq lavozimlarda faoliyat yurituvchi harbiy xizmatchilarni kiritishimiz mumkin.

Mazkur toifadagi jinoyatlarni sodir etgan harbiy xizmatchilarni ikki guruhga ajratgan holda o‘rganamiz:

Birinchi – bevosita moddiy buyumlarni saqlanishi, tasarruf etilishi va foydalanilishi uchun javobgar bo‘lgan mansabdor shaxslar;

Ikkinchi – moddiy buyumlarni saqlanishi va foydalanishini bevosita o‘zlari tomonidan amalga oshiriluvchi ijrochi harbiy xizmatchilar sirasiga kiradi. Mazkur yuqoridagi har ikkala toifadagi harbiy xizmatchilarning jinoyatni sodir etilishi mexanizmi va xarakterini o‘rganganimizda aksariyat hollarda asosan amaldagi Jinoyat kodeksining 295-moddasi (Harbiy mulkni

64 Состояние преступности в государствах-участниках Содружества Независимых Государств в 2022 году - https://www.ksgp-cis.ru/about/obzory/sostojanie-prestupnosti-v-2019-godu?ysclid=ma0ny9vjw523566372 – murojaat sanasi 28.04.2025 yil.

behuda sarflash, yo‘qotish yoki ishdan chiqarish)da tartibga solingan jinoyatlarni sodir etilishida moddiy mansabdor shaxslarni qasddan harbiy mulkka nisbatan talon-toroj qilishga bo‘lgan intilishni shu bilan birga mansabdor shaxslarni harbiy mulkni tasarruf etish bilan bog‘liq holda moddiy manfaatdorlikka bo‘lgan qiziqish sababli sodir etilishini ko‘rishimiz mumkin.

Lekin, mazkur jinoyatlarni malakalashda aksariyat hollarda harbiy prokuratura tergovchilari tomonidan harbiy xizmatchilarni harbiy-kasbiy professionalizmidan kelib chiqqan hollarda mazkur toifadagi jinoyatlarni ayblovida qasddan sodir etilganligi bilan ayblanish holatlari uchraydi. Mazkur holatlar o‘z-o‘zidan harbiy texnika va harbiy mulkni tasarruf etish faoliyati bilan bog‘liq harbiy lavozimdagi harbiy xizmatchilarni o‘z faoliyatini yoki o‘ta darajada ehtiyotkorlik bilan, yoki o‘ta darajada beparvolik bilan bajarilishini ko‘rishimiz mumkin. Mazkur omillarning barchasi yuqoridagi toifadagi harbiy xizmatchilarni jinoiy javobgarlikka tortilishga moyilligini oshirgani barobarida, harbiy xizmat mashaqqatlarini beparvolarcha mensimaslik ruhiyatini shakllantirishga sabab bo‘ladi.

Keyingi guruh tarkibiga harbiy mansabdorlik jinoyatlarini sodir etishga moyil bo‘lgan jinoyatchi guruhiga ajratishimiz mumkin. Mazkur turdagi jinoyatlar aksariyat hollarda qo‘mondonlik tarkibidagi harbiy xizmatchi va boshliqlar tarkibiga kiruvchi harbiy xizmatchilar tomonidan sodir etilishini ko‘rishimiz mumkin. Ushbu toifaga kiruvchi mansabdor shaxslarni jinoyatchi portretini o‘rganganimizda ushbu toifa harbiy xizmatchilar o‘ta darajada o‘z-o‘ziga ishonish yoki o‘ta darajada beparvolik natijasida sodir etilishini ko‘rishimiz mumkin.

Tahlililar shuni ko‘rsatadiki, mazkur toifadagi harbiy mansabdor shaxslarning shu turdagi jinoyatlarni sodir etilishiga bir qancha omillar yetakchi rol o‘ynaganligini ko‘rishimiz mumkin. Masalan, harbiy rahbarlik mansabdor shaxslarni uzoq muddat bir joyda mansabdor lavozimlarda xizmat olib borishi, shuningdek mansabdor shaxslarni mansabdorlik vakolatlarini o‘z-o‘ziga Umumharbiy nizomlar talablaridan chiqqan holda vakolatlarni berishi aksariyat hollarda sabab bo‘lishini ko‘rishimiz mumkin.

Yuqorida keltirilgan omilning ta’siri ostida ushbu guruhlardagi harbiy xizmatchilar harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlarni sodir etishning turli usullarini kashf etadi, bunda ko‘pincha harbiy sohada shaxsiy tarkibni shtat lavozimlari va shaxsiy ma’lumotlari davlat siri darajasida maxfiylashtirilganligi sababli sohada axborot telekomunikatsiya yutuqlaridan foydalanish foizining kamligi shuningdek, tizimni elektronlashtirilmaganligi natijasida haligacha harbiy mulkni hisobi an’anaviy qog‘ozga qayd etilishi oqibatida yagona reestrni yo‘qligi harbiy mulk bilan bog‘liq jinoyatlarni sodir etilishiga sharoit yaratishini ko‘rishimiz mumkin.

Shuningdek, mazkur guruhga kiritilayotgan jinoyatchilarda yaqqol g‘ayriqonuniy jinoiy rejalarni oldindan tuzgan holda qasddan sodir etilishi – ularning o‘ziga xos xususiyatidir. Ular tomonidan sodir etilayotgan deyarli barcha harakatlar harbiy mansabdor shaxslarni moddiy manfaatdor bo‘lishiga va harbiy jamoada o‘z ta’sirini oshirish maqsadida sodir etilishini ko‘rishimiz mumkin[65].

Harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi sodir etilgan jinoyatlar sohasida mazkur turdagi jinoyatlarni sodir etishga moyil bo‘lgan harbiy xizmatchilarni jinoyat sodir etishida o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1) jinoyatga puxta va maqsadli tayyorgarlik ko‘rilganligi;

2) jinoyat sodir etilishida an’anaviy metodlardan foydalanganligi (muqaddam shu turdagi jinoyatlar ham aynan bir xil usulda sodir etilganligi);

3) jinoyat quroli sifatida harbiy moddiy buyumlar va qurol-aslaha vositalari va predmetlari ishlatilganligi;

4) jinoyatni yashirish choralari ko‘rilganligi;

5) voqea joyida (harbiy qismda) “tartib-intizom” o‘rnatilmaganligi.

Shu bilan birgalikda maxsus adabiyotlarda va olib borilgan ilmiy tadqiqotlarimiz natijasida harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlarni sodir etishda shaxsning kasalliklari insonning muttasil harbiy hayot rejimida

[65] Шестак В. А. Зарубежный опыт противодействия правонарушениям военнослужащих., Военно-юридический журнал, 2016, Н6.

yashaganligida vujudga keladi, ya’ni: doimiy harbiy hayotga o‘rganganligi, xaddan tashqari o‘zining yakka hokimlikda xis etishi, odatiy hayot rejimining buzilishi, bir doimiy hayot rejimidan ikkinchisiga rejadan tashqari o‘tishi, o‘zini tayyorlashga ajratiladigan vaqtning kamligi, axborot shovqinining sustligi kabi omillar harbiy xizmatchilarni jinoyat sodir etishlariga asosiy sabab bo‘lib xizmat qilishini ko‘rishimiz mumkin.

Albatta hozirda dunyo tajribasida mazkur masalalarni yoki kriminalistik nuqta’i nazardan va tibbiy-psixologik nuqta’i nazardan olimlar tomonidan o‘rganilgan holda yagona liderlikka intilishga moyil bo‘lgan komandirlarni psixologik holatini tadqiq etish va kriminalist olimlar tomonidan jinoyatni sodir etilishiga sabab bo‘lgan kriminalistik omillar tadqiq etish orqali masalani yechimini topish yuzasidan taklif ishlab chiqilmoqda[66].

Shu sababli, hozirgi kunda umumiy asoslarga ko‘ra amaliyotda o‘ta og‘ir va shaxs o‘limi bilan bog‘liq holatda sodir etilgan jinoyatlar yuzasidan majbariy tartibda sud tibbiyot psixiatrik ekpertiza tayinlanish amaliyoti mavjud. Mazkur amaliyotdan maqsad, shaxsning jinoyat sodir etishi jarayonida shaxsning ruhiy holati va uning harakatlariga huquqiy baho berish va jinoyatni malakalashda e’tibor qaratishimiz lozim bo‘lgan holat hisoblanadi. Masalan, qastdan odam o‘ldirish jinoyatini tergovchi tomonidan malakalash jarayonida uning kuchli ruhiy hayajon natijasida qastdan odam o‘ldirmaganligini isbotlovchi omil sifatida sud psixiatrik ekspertizasi muhim rol o‘ynaydi. Sababi, mazkur holatda qastdan odam o‘ldirganlik uchun javobgarlik JKning 98-moddasi bilan tartibga solinganligini e’tibordan chetda qoldirmasligimiz lozim.

Shu va boshqa omillarni hisobga olgan holda harbiy mansabdorlik jinoyatlarini ham tahlil etganimizda JKning 301-moddasi bilan tartibga solingan boshliq yoki boshqa mansabdor shaxsning o‘z hokimiyat yoki xizmat mavqeini suiiste’mol qilishi, hokimiyat yoki xizmat vakolati doirasidan chetga chiqishi, shuningdek, hokimiyat harakatsizligi Qurolli Kuchlarning manfaatlariga, harbiy xizmatchi yoki boshqa fuqarolarning

[66]Хананашвили М.М. Информатсионные неврозы. М.: Медицина, 1986. С. 290.

huquqlari yoki qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlariga ko‘p miqdorda zarar yoki jiddiy ziyon yetkazilishiga sabab bo‘lishi jinoyati yuzasidan tergov jarayonida harbiy mansabdor shaxsning sodir etgan mansab vakolati doirasidagi bir jinoyati aksariyat hollarga keyingi og‘ir oqibatlarni oldini olish maqsadida keyingi turdagi mansabdorlik jinoyatlarini sodir etilishiga olib kelishini ko‘rimiz mumkin. masalan, harbiy qism komandiri tomonidan shaxsiy tarkibni o‘q otish mashg‘ulotlarida yetarli darajada nazorat qilinmaganligi, shaxsiy tarkibni o‘q-dorilarni iqtisod qilib olib qolinishiga yoki behuda sarflanishiga olib keladi. Keyinchalik mazkur o‘q-dorilarni yo‘q qilish maqsadida komandir tomonidan qo‘shimcha amaliy o‘q otish mashg‘ulotini tashkil etishga yoki mazkur o‘q-dorilarni noqonuniy yo‘q qilish to‘g‘risida bo‘ysunuvchilarga og‘zaki ko‘rsatma berishi yetkazilgan mulkiy zarar va og‘ir oqibatni kelib chiqishiga qarab JKning 301-moddasida ko‘rsatilgan jinoyat tarkibini kelib chiqishiga sabab bo‘lishini ko‘rishimiz mumkin.

Shu sababli, mazkur turdagi jinoyatlarni malakalash jarayonida komandirning ruhiy holati va orqaga qaytib qarorini o‘zgartirish imkoni bo‘lmasligi holatini inobatga olgan holda malakalash va JKning shu turdagi jinoyatlarini malakalashda e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Shuningdek, harbiy xizmat o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlar yoki harbiy xizmatchilar tomonidan sodir etilgan intizomsizliklar yuzasidan harbiy qism komandiri yoki ta’lim muassasa rahbari tomonidan tayinlanadigan xizmat tekshiruvi va tergovga qadar tekshiruv borasida ham hozirgi kunda bir qator muammo va tushunmovchiliklar mavjud. Masalan, harbiy qism hududidan shaharga chiqishga ruxsat berilgan muddatli harbiy xizmat oddiy askari o‘z vaqtida harbiy qismga qaytib kelmasa yoki ma’lum bir muddatga kech qolsa mazkur masala amaldagi JKning 287-moddasi birinchi qismida ko‘rsatilgan jinoyat formal tarzda mavjud. Lekin, mazkur moddaning dispozitsiyasida muddatli harbiy xizmat harbiy xizmatchisining harbiy qism yoki xizmat joyini o‘zboshimchalik bilan tashlab ketishi, shuningdek, harbiy qismdan qisqa muddatga ruxsat berilganda, boshqa xizmatga tayinlanganda yoki boshqa xizmat joyiga o‘tkazilganda, xizmat safaridan, otpuskadan yoki davolash muassasasidan uzrli sabablarsiz **bir**

kecha-kunduzdan ortiq, lekin o‘n kecha-kunduzdan ko‘p bo‘lmagan muddat davomida xizmat joyida hozir bo‘lmasligi, shunday qilmishlar uchun intizomiy jazo chorasi qo‘llanilganidan keyin sodir etilsa jinoyat tarkibini berishi belgilangan. Ushbu holatda parallel ravishda qism komandiri tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Umumharbiy nizomlarining intizom nizomining 247-bandi talablarini buzganligi yuzasidan xizmat tekshiruvi tayinlanadi. Mazkur holatda amaldagi JPKning 329-moddasi tartibida 10 sutka muddatda tergovga qadar tekshiruv o‘tkazib qonuniy qaror qabul qilgan holda JPKning 527-moddasi tartibida harbiy prokurorga yuborilishi belgilangan.

Yuqoridagi holatda, ko‘rinib turibdiki xizmat tekshiruvi va tergovga qadar mazmunan bir xil bo‘lgan tushuntirish xatlari va boshqa aniqlashtiruvchi protsessual harakatlar orqali bir vaqtda olib boriladimi yoki har ikkala holat yuzasidan alohida-alohida ish yurituv olib boriladimi? Mazkur holatda hozirda amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarga aniqlik kiritilmagan. Lekin, amaliyotda hozirgi kunda holat yuzasidan xabar kelib tushgandan so‘ng xizmat tekshiruvini olib boruvchi mansabdor shaxs tomonidan xizmat tekshiruvi 7-8 kunda o‘tkazilib xulosasi beriladi va mazkur xulosa asosida tergovga qadar tekshiruv olib borayotgan mansabdor shaxs holatga aniqlik kiritgan holda qonuniy qaror chiqargan holda JPKning 527-moddasi tartibida harbiy prokurorga yuboradi.

Ushbu yuqoridagi holatda ko‘rinib turibdiki hozirda amalda bo‘lgan JPKning talablaridan chiqmagan holda O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari uchun yagona bo‘lgan xizmat tekshiruvni o‘tkazish tartibini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatni qo‘shma qaror asosida ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.I.Alimov. Harbiy xizmatni o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlarni tergov qilishning kriminalistik metodikasi / – Toshkent. O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, 2023. 95 б.

2. Rustambayev M.X. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar. Maxsus qism/. – Toshkent: “Yuridik adabiyotlar publish», 2021/ - 630-b.

3. Мацкевич И.М. “Преступност военнослужащих” авт.реф.д.ю.н. Москва 2002. Ст. 4.

4. Исраилов И.И. “Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений” авт.к.ю.н. Ростов-на-Дону – 2009.

5. Исраилов И.И. “Преступления против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений” авт.к.ю.н. Ростов-на-Дону – 2009.

6. Muallif tomonidan o‘tkazilgan ijtimoiy so‘rovnoma natijalariga ko‘ra.

7. Состояние преступности в государствах-участниках Содружества Независимых Государств в 2022 году -https://www.ksgp-cis.ru/about/obzory/sostojanie-prestupnosti-v-2019-godu?ysclid=ma0ny9vjw523566372 – murojaat sanasi 28.04.2025 yil.

8. Шестак В.А. Зарубежный опыт противодействия правонарушениям военнослужащих., Военно-юридический журнал, 2016, Н6.

9. Хананашвили М.М. Информатсионные неврозы. М.: Медицина, 1986. С. 290.

JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASH VA FOSH ETISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Xujamqulov Sirojiddin Safar o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Jizzax mintaqaviy o‘quv markazi “AKT va TQV” sikli katta o‘qituvchisi, katta leytenant

Mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko‘lamli ishlar, qonunlar, Prezidentimiz va hukumatimiz tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning zamirida faqat bir maqsad-mamlakatimiz aholisining tinch va osoyishta hayot kechirishini ta’minlash, xavfsizlikni barqarorlashtirish, jinoyatlarning oldini olish va ularga qarshi kurashish, odamlarning iqtisodiy ahvolini yaxshilashdan iborat. Bu

jarayonda eng zamonaviy usul va vositalardan foydalanish bugungi zamon talabi ekanligi hech kimga sir emas. Shu sababli hozirgi vaqtda axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga ehtiyoj kundan kunga ortib bormoqda. Shu qatorda jinoyatlarning oldini olish, ularga barham berish va jinoyatlarni keltirib chiqaruvchi shart-sharoitlarni bartaraf qilishda ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga talab kuchli.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 169-moddasi o‘g‘irlik deb nomlanib, unga ko‘ra o‘g‘irlik-o‘zganing mol-mulkini yashirin ravishda talon-toroj qilishdir. Mazkur moddaning uchinchi qismi “b” bandida kompyuter tizimiga ruxsatsiz kirib o‘g‘irlik qilganlik uchun javobgarlik nazarda tutilgan.

Mazkur moddaning uchinchi qismi “b” bandida nazarda tutilgan o‘g‘irlik asosan axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib sodir etilmoqda. Xo‘sh, axborot o‘zi nima? Mazkur masalaga oydinlik kiritib o‘tishimiz lozim bo‘ladi.

Axborot - biron voqea haqidagi batafsil xabar, ma’lumot. Davlatlar o‘rtasidagi muzokaralar natijasida tuzilgan bitim yoki shartnoma to‘g‘risida hukumatning rasmiy xabari. Xalqaro huquqda ikki va undan ortiq davlatlar o‘rtasida olib boriladigan diplomatik muzokaralar natijasida tuzilgan bitimlar, shartnomalar yoki qabul qilingan boshqa qarorlar haqidagi xabar ikki yoki undan ortiq davlatlar tomonidan rasmiy e’lon qilinadi. Ikki davlat o‘rtasida olib borilgan muzokaralar haqidagi Axborot odatda qo‘shma Axborot deb ataladi. Demak, axborot bu-biror bir jismoniy yoki yuridik shaxslarga tegishli bo‘lgan, ular tomonidan ishlangan, to‘plangan yoki saqlanayotgan ma’lumotdir.

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida o‘g‘irlik jinoyatini kompyuter tizimiga ruxsatsiz kirib sodir etish uchun jinoiy javobgarlik belgilangan. Axborotlardan foydalanish tartib-qoidalari, axborot texnologiyalari, axborot tizimlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonunida mustahkamlab qo‘yilgan. Ammo bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish natijasida boshqa turdagi jinoyatlar qatori o‘g‘irlik jinoyatlari ham sodir etilmoqda. Bunday jinoyatlar kiberjinoyatlar deb yuritiladi.

Birgina misol tariqasida aytadigan bo‘lsak, 2017 yilning yilning 7 fevral kuni Moskva shahrida bo‘lib o‘tgan Kiber xavfsizlik bo‘yicha xalqaro forum (Cyber Security Forum-2017)da kiber jinoyatlar olamida bugun eng ko‘p tarqalgan uchta xuruj qayd etildi. Ekspertlarning fikricha, fishing orqali ma’lumotlarni o‘g‘irlash, maxfiy maqsadga ega mobil ilovalar orqali elektron qurilmalarga kirib borish va aloqaning himoya qilinmagan kanallarini tomosha qilish orqali bugun ko‘pchilik internet foydalanuvchilari kiber jinoyatlarning qurboniga aylanmoqda.

Bugungi kunda kiber jinoyatchilikda muayyan shaxsning yoki obyektning geografik joylashgan nuqtasi to‘g‘risida xabar tarqatish, shaxsiy ma’lumotlar bazasini buzib kirish kabi xizmatlar ommalashgan. Xakkerlar bu kabi ma’lumotlarni internet va ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari tomonidan turli elektron resurslarga ularning foydalanish shartlarini o‘qimasdan turib kirishlari evaziga olishmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi hududida shu kabi jinoyatlarning oldini olish, ularga qarshi kurashish tizimini joriy qilish, tinchlik va xavfsizlikni ta’minlash maqsadida Prezidentimiz tomonidan 2017 yil 29 avgust kuni “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida loyiha boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3245-son Qaror qabul qilindi. Ushbu qaror asosida hududlarda jumladan, Toshkent shahrida “Xavfsiz shahar” yagona uskuna-dasturiy majmuani yaratish bo‘yicha bosqichma - bosqich chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi. Loyihani amalga oshirishni muvofiqlashtirish bo‘yicha komissiya tashkil etildi. Mazkur qaror asosida mamlakatimizning poytaxti Toshkent shahrida barcha obyektlarga jumladan, aholi gavjum joylarga, bozorlarga, oromgohlarga, korxona, muassasa, tashkilotlarga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘rnatish ishlari amalga oshirildi. Keyinchalik bu tartib, respublikamizning barcha viloyat, shahar va tuman markazlaridagi obyektlarga, ko‘p qavatli bino va inshootlarga ham o‘rnatilishi belgilandi. Bundan ko‘zlangan natija sodir etilishi mumkin bo‘lgan o‘zgalar va davlat mulkini o‘g‘irlik, talonchilik, bosqinchilik yo‘li bilan talon-taroj qilishning oldini olish, sodir etilganlarini fosh etish, jamoat tartibi va jamoat xavfsizligini ta’minlashdan iborat edi.

Darhaqiqat, bugungi kunda huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari, sodir etilgan jinoyatlarni fosh etishda joylarga va binolarga o‘rnatilgan videokuzatuv vositalaridan keng foydalanmoqda. Bundan tashqari yo‘l-harakati xavfsizligini ta’minlashda zamonaviy avtoregistratorlar, radarlar keng qo‘llanilmoqda.

Videokuzatuv moslamalaridan foydalanish, jinoyatlarni “issiq izi”dan fosh etishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga jazoni ijro etish koloniyalarida mahbuslarni nazorat qilish, jinoyat ishlarini tergov qilishda uzluksiz kuzatuvni ta’minlash, fuqarolarning shaxsiy xavfsizligini ta’minlashda ham ushbu texnikalardan keng foydalanilmoqda. Bu esa xavfsizlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, nafaqat jinoyatchilikka qarshi kurashish balki ularni fosh etish, shaxsiy xavfsizlikni ta’minlashda ham katta ahamiyat kasb etadi. Zero, bugungi kunda olib borilayotgan tub islohotlarning zamirida ham zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalangan xolda ijtimoiy sohani rivojlantirish, aholi salomatligi va xavfsizligini ta’minlash yotadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi 560-II-son Qonuni 11.12.2003.

2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 22.09.1994. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 29 avgustdagi “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida loyiha boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3245-son Qarori.

3. www.ictnews.uz sayti.

4. www.qomus.info sayti.

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA AXBOROT-TAHLIL FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH BUGUNGI KUNNING DOLZARB VAZIFASIDIR

Sarabekov X.D.
IIV Akademiyasi Tashkiliy-shtab faoliyati kafedrasi dotsenti, yuridik fanlar falsafa doktori

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining mamlakatimizni 2016 yildagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yakunlarini har tomonlama tahlil qilish hamda respublika Hukumatining 2017 yil uchun iqtisodiy va ijtimoiy dasturi eng muhim yo‘nalishlari va ustuvor vazifalarini belgilashga bag‘ishlangan kengaytirilgan majlisida anjuman qatnashchilariga “qilingan ishga doir hisobotlarga berilmasdan, asosiy diqqat-e’tiborni mavjud kamchiliklar va ularning ildizlarini puxta tahlil qilishga qaratish zarurligi” haqida ta’kidlagan. Axborot - tahlil faoliyati xalq xo‘jaligining barcha sohalarida amalga oshirilib kelinmoqda. , O‘zbekiston Respublikasining 2018 yil 23 avgustdagi “Ichki ishlar organlari boshqaruv, nazorat va shaxsiy tarkib bilan ishlashning samarali tizimini joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3919-sonli qarorning qabul qilinishi ichki ishlar organlarining boshqaruv, tahliliy-huquqiy va prognozlash faoliyatini yanada takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari hamda uning mexanizmlarini joriy etishning muhim huquqiy asosi bo‘ldi. Ichki ishlar organlari tizimida axborot – tahlil faoliyatini yanada takomillashtirish maqsadga muvofiq ekanligi bugungi kunni talabi bo‘lib qoldi. Mamlakatimizda jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida aniqlanayotgan amaliy muammolarni tizimli tahlil qilish va kriminogen vaziyatni prognozlash jarayonlari bevosita axborot-tahlil faoliyatiga oid “axborot”, “tahlil”, “faoliyat”, “pragnozlash”, “axborot-tahliliy ta’minot uslubiyati” va “axborot-tahliliy ish” kabi asosiy tushunchalarni o‘zlashtirish va ularni to‘g‘ri qo‘llashga bog‘liq barcha munosabatlarga ichki ishlar organlari da yangicha yondashuv lozimligini davrning o‘zi taqazo etmoqda.

Axborot – manbalari va taqdim etilish shaklidan qat'iy nazar shaxslar, predmetlar, faktlar, voqealar, hodisalar va jarayonlar to‘g‘risidagi ma'lumotlar hisoblanadi, *tahlil* – esa bir butunni fikran yoki amalda tarkibiy qismlarga bo‘lishga asoslangan ilmiy tadqiqot uslubi hamda biror narsani o‘rganish, tahlil etishga aytiladi.

Faoliyat – ichki ishlar organlarida biror bir ish bilan shug‘ullanish faoliyati tushuniladi

Pragnozlash – ichki ishlar organlarida kriminogen vaziyatni oldindan bilish, baho, xulosa va bashorat qilish. Ma'lum bir faoliyatning muqaddam davrdagi ko‘rsatgichlarini ilmiy asoslangan holda o‘rganish yuzasidan beriladigan xulosa.

Axborot-tahliliy ta'minot uslubiyati – ichki ishlar organlarida tahlilga asoslangan holda axborotni yaratish, qidirish, qayta ishlash va tarqatish tizimida qo‘llaniladigan vosita, uslub va usullar majmuasidir.

Axborot-tahliliy ish – ichki ishlar organlaridagi ish jarayonini mantiqiy, strategik va matematik uslublardan foydalanilgan holda muammoli vaziyatlarni o‘rganish va tahlil etish hamda ularni samarali tarzda yechish bo‘yicha tavsiyalar berish jarayonidir.

Ichki ishlar organlarining axborot-tahlil faoliyati – bu ichki ishlar organi boshlig‘ining huquq-tartibotni saqlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish, shuningdek ichki ishlar organining boshqa vazifalarini amalga oshirishda kechiktirib bo‘lmaydigan, asoslangan va omilkor boshqaruv qarorlarini ishlab chiqilishini ta'minlashga qaratilgan faoliyatdir.

Ichki ishlar organlarida axborot-tahlil faoliyatini amalga oshirishdan maqsad: *birinchidan*, mamlakatdagi, ayrim mintaqalardagi, tumanlar va shaharlardagi kriminogen vaziyatni o‘rganishga, mavjud kuchlar va vositalardan huquqbuzarliklarning oldini olish hamda ularni bartaraf etishda foydalanilishini samarali tahlil qilishga; *ikkinchidan*, huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlashga va ularni bartaraf etishga; *uchinchidan*, huquqbuzarliklarning, ularni sodir etgan shaxslar va huquqbuzarliklardan jabrlanuvchilarning aniq hisobini yuritishga, mazkur ma'lumotlarning tahlilini amalga oshirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining 2016 yil 16 sentabrdagi “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi qonunning 16-moddasiga asosan, ichki ishlar organlari profilaktika tadbirlarini rejalashtirish va o‘tkazish maqsadida jinoyatlar va ma’muriy huquqbuzarliklarning, ularni sodir etgan shaxslarning, huquqbuzarliklardan jabrlanganlarning, qidiruv e’lon qilinganlarning, bedarak yo‘qolganlarning, o‘qotar qurolga ega bo‘lganlarning hisobini yuritish hamda ushbu ma’lumotlarning tizimli tahlil qilishga hamda ma’lumot-axborot fondlarini shakllantirish, kriminalistik hisob-axborot tizimini yaratish, tezkor-qidiruv va kadrlarga oid hisoblarni, davlat statistika hisobotini va boshqa statistika hisobotini yuritishi lozim bo‘lgan majburiyati mavjud.

Ichki ishlar organlarida ma’muriy-hududda huquqbuzarliklar profilaktikasi, jamoat tartibini saqlash va jinoyatchilikka qarshi kurash vazifalarining muvaffaqiyatli ta’minlanishi ko‘p jihatdan axborot-tahlil faoliyatining qay darajada yo‘lga qo‘yilganligiga bog‘liq.

Ichki ishlar organlarining ma’muriy hududda sodir bo‘layotgan hodisa va jarayonlar mohiyati, ularning yuzaga kelish sabablari hamda kriminogen vaziyatning holati va xususiyatiga ta’sirini o‘rganish, tahlil qilish, ichki ishlar organlari faoliyatini tezkor vaziyat to‘g‘risidagi ma’lumotlar bilan ta’minlash hamda shu asosda salbiy omillarni bartaraf etish borasidagi ishlarning asosiy yo‘nalishlarini belgilashni tashkil etishi -. Ichki ishlar organlarida axborot-tahlil faoliyatining mazmunini tashkil etadi.

Ichki ishlar organlari faoliyati jarayonida yig‘ilgan, baholangan va sharhlangan ma’lumotlar asosida tayyorlangan hujjat axborot-tahlil faoliyatining natijasi hisoblanadi.

Ichki ishlar organlarida jinoyatchilik va huquqbuzarliklarga qarshi kurashish, ularni oldini olish, jamoat xavfsizligini ta’minlashda axborot-tahlil faoliyatining asosiy maqsadi, birinchi navbatda, tegishli yo‘nalishning to‘g‘ri va samarali tashkil etilishiga qaratilgan dolzarb vazifalarni hal etish bo‘yicha boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilishga mas’ul bo‘lgan xodimlarga ko‘maklashishdan iboratdir.

Ichki ishlar organlari tizimida axborot-tahlil faoliyati bilan shug‘ullanuvi xodimlar har tomonlama yetuk maxsus va umumiy ko‘nikmalarga ega xodimlar bo‘lishlari, axborot-tahlil va pragnozlash ishining usul va vositalarini bilishi

hamda yuzaga keluvchi vaziyatlarni tadqiq qilishda ulardan samarali foydalana olishlari lozim.

Ichki ishlar organlarida axborot-tahlil faoliyati jamoat tartibini saqlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirishni tashkil etishda o‘ta muhim elementga aylanib bormoqda.. Bunday axborotlarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

– ichki ishlar organlari hamda uning tashqi ta’sir obyektlarining holati va faoliyatini belgilovchi axborotlar;

– ichki ishlar organlari tizimining faoliyatini belgilovchi tashqi muhitning holati va ta’sirini ifodalovchi axborotlar.

Ichki ishlar organlarida axborot-tahlil faoliyatining mohiyati quyidagi jarayonlar bilan bog‘liqdir:

birinchidan; xizmat hududida kriminogen vaziyatga ta’sir ko‘rsatayotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, demografik, millatlararo va boshqa jarayonlar to‘g‘risida ichki ishlar va davlat boshqaruvi organlari, jamoat tashkilotlari va boshqa manbalardan kelib tushayotgan ma’lumotlarni yig‘ish, umumlashtirish va tahlil qilish;

ikkinchidan, jinoyatchilikka qarshi kurashish, huquqbuzarliklarning oldini olish, huquqiy tartibotni ta’minlash faoliyatidagi muammolarni kompleks tahlil qilish, jamiyat xavfsizligiga tahdid soluvchi jarayonlarini aniqlash va ularga imkon beruvchi shart-sharoit va omillarni o‘rganish bo‘yicha ijtimoiy va kriminologik tadqiqotlarini o‘tkazish, tahdidlar rivojlanish tendensiyalarini belgilash hamda pragnoz qilish;

uchinchidan, ichki ishlar organining faoliyat natijalarini baholash, xizmat hududida tezkor vaziyatni barqarorlashtirish va sohaviy xizmatlar faoliyatining samaradorligini oshirish bo‘yicha axborot-tahliliy hujjatlarini ishlab chiqish;

to‘rtinchidan, ichki ishlar organi rahbari uchun tahliliy ma’lumotlar, ma’ruza tezislari va hisobotlarni tayyorlash hamda ichki ishlar organida ma’lumot-axborot fondini shakllantirish.[67]

[67] И.Исмаилов,Д.С. Мухамадалиев, Э.У.Азизов Ички ишлар органларида бошқарув ва ахборот-таҳлил фаолияти асослари(дарслик) Тошкент Шарқ имкон пресс.2019 й. 168-бет.

O‘zbekiston Respublikasi hududlarida ichki ishlar organlari tizimini takomillashtirish borasida olib borilayotgan islohatlar natijasida, ularning kuyi bo‘g‘inlari bo‘lgan shaxar- tuman ichki ishlar bo‘limlarini aholiga yanada yaqinlashtirgan holda mustahkamlash, barcha darajadagi sohaviy xizmatlarini vazifalari va funksiyalarini aniq belgilash, kriminogen vaziyatni,xavf-xatarlarni hisobga olgan holda kuch va vositalarni samarali taqsimlashga qaratilgan keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilgan.

Ichki ishlar organlarida boshqaruv faoliyatini axborot-tahlil faoliyatisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shuning uchun ichki ishlar organlarida jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishda har bir sohadagi mavjud muammolar o‘rganiladi va tahlil qilinadi. Ichki ishlar organlari axborot-tahlil faoliyatini tashkil etishning murakkabligi:: *birinchidan*, shaxar-tuman hududlaridagi operativ vaziyatni muntazam ravishda o‘rganib borish va to‘g‘ri baholashga; *ikkinchidan*, shaxar-tuman ichki ishlarida axborot- tahlil faoliyatini o‘z vaqtida va samarali rejalashtirishga; *uchinchidan*, axborot- tahlil faoliyatini amalga oshirishda operativ vaziyatga qarab muntazam ravishda strategik va taktik usullarni o‘zgartirishga; *to‘rtinchidan*, axborot-tahlil faoliyatida fan va texnika yangiliklaridan o‘z vaqtida samarali foydalanib, samarali usullarni qo‘llashni va ilg‘or tajribalarni keng joriy etishga bog‘liqdir.

Jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashda ichki ishlar organlari boshqaruv subyektlarining samarali faoliyat olib borishlari uchun: *birinchidan*,Ichki ishlar organlarida axborot-tahlil bilan faoliyat olib boruvchi xodimlarini malakasini doimo oshirib borishga; *ikkinchidan*,ichki ishlar organlari axborot-tahlil faoliyatini to‘g‘ri tashkil etishga; *uchinchidan*,, tahlil faoliyatiga oid vazifalarni aniq belgilab berilishiga; *to‘rtinchidan*, ichki ishlar organlari axborot-tahlil faoliyatini tashkil etishda va axborotlarni yig‘ishda boshqa bo‘linmalar va jamoatchilikning hamkorligini samarali ta’minlashga*; beshinchidan*, axborot-tahlil faoliyatida ilg‘or xorij tajribalaridan foydalanish bilan bog‘liq jarayondir.

Ichki ishlar organlarida axborotlarni yig‘ish va tahlil qilish, ular asosida qarorlar qabul qilish, jinoyatchilikni prognozlashtirish va unga oldini olishni rejalashtirish hamda samaradorligini aniqlash, qarorlar ijrosini tashkil etish va nazorat qilishni o‘z ichiga olish jarayoni .aniqlash ichki ishlar organlari faoliyatini samarali tashkil etishga bog‘liqdir.

Ichki ishlar organlarida olingan axborotni ilmiy nuqtai nazardan har tomonlama tahlil qilishda axborotni ishonchligiga bog‘liqdir. Olingan axborot ishonchi bo‘lsa tahlil aniq bo‘ladi , shu asosda to‘g‘ri samarali boshqaruv qarorlari qabul qilinishiga asos yaratiladi. Jinoyatchilikka qarshi kurashda, profilaktik choralarni to‘g‘ri belgilashda,kriminogen vaziyatga moslashishda, jamoatchilik bilan ishlarni to‘g‘ri tashkil etishda aniq bo‘lmagan axborotlardan foydalanmaslik, ichki ishlar organlari axborot-tahlil faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Ichki ishlar organlarida ma’lumotlarni *yig‘ish*, *tizimlashtirish*, *tahlil qilish* hamda ma’lumotlar *manbalarini aniqlash* quyidagi mezon asosida amalga oshiriladi:

- axborot-tahlil ma’lumotlarini qayerlardan olish ro‘yxatini tuzish va qayerga taqdim etish tartibini belgilash;
- kelib tushayotgan ma’lumotlarning ahamiyati, to‘liqligi va ishonchligi nuqtai nazaridan ma’lumotlarni to‘plash va baholash;
- Ichki ishlar organlarida olingan ma’lumotlarni mazmuni, yo‘nalishi va tegishliligi bo‘yicha tizimlashtirish hamda ma’lumotlar bazasini shakllantirish.

Ichki ishlar organlarida rejalashtirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda quyidagi ma’lumotlar yig‘iladi va tahlil qilinadi:

- Shaxar-tuman ichki ishlar organlarining xizmat hududida ijtimoiy-iqtisodiy, demografik va kriminogen vaziyatga oid statistik ma’lumotlar;
- ichki ishlar organlarining , tezkor-qidiruv faoliyati natijalari, tartib-intizom va qonunchilikka rioya etish, kuch va vositalari holatiga oid ma’lumotlar;
- boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlarining va ichki ishlar organlarining kriminogen vaziyatga oid axborot-tahlil ma’lumotlari;
- sud-huquq amaliyotiga oid ma’lumotlar;

- ichki ishlar organlari faoliyatini kompleksa va nazorat tekshirish bo‘yicha tuzilgan ma’lumotnomalari;
- aholining ichki ishlar organlari faoliyatiga bo‘lgan munosabatiga oid ma’lumotlar;
- kriminogen vaziyat va jinoyatchilikka qarshi kurashish bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari;
- mahalliy va chet el ommaviy axborot vositalaridagi lavha va maqolalari hamda internet ma’lumotlari ichki ishlar organlari faoliyatiga doir.

Axborot tahlil faoliyatida ichki ishlar organlarining kuch va vositalari muvofiqlashtiriladi hamda taqsimlanadi, ichki ishlar organlarining ish natijalarini, tahlil faoliyati doirasida xizmat hududida vujudga kelayotgan tezkor va kriminogen vaziyatni hisobga olib, ichki ishlar organlaridagi kamchilik va muammolarni aniqlash va bartaraf etish choralarini ishlab chiqish uchun kompleks tahlilidan foydalaniladi. Kriminogen vaziyatni barqarorlashtirish bo‘yicha ishlarining samaradorligini oshirish maqsadida ichki ishlar organlarida kompleks tahlil ishlari olib boriladi. *Kompleks tahlil* kriminogen vaziyatni barqarorlashtirish maqsadida xizmat hududida tezkor vaziyat, tezkor-xizmat faoliyati natijalari, kuch va vositalaridan samarali foydalanish, ta’sir ko‘rsatuvchi tashqi omillarni tahlil qilish va baholashga qaratilgan bo‘lib,kuch vositalarni samarali yo‘naltirishga qaratilgan jarayon hisoblanadi..

Ichki ishlar organlarining xizmat hududlaridagi kriminogen vaziyatni domiy ravishda nazorat qilish va baholab borish jarayonida axborot-tahlil faoliyatida kompleks tahlilning *joriy*, *davriy*, *istiqbolli*, *navbatdan tashqari, muammoli* va *qiyosiy* kabi shakllaridan foydalaniladi.

Joriy tahlil. Ichki ishlar organlari shaxsiy tarkibining kundalik faoliyatini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, uning asosida muayyan huquqbuzarlik va jinoyatlarga ta’sir ko‘rsatish choralari ko‘riladi, kuch va vositalarni joy-joyiga qo‘yish uchun zarur qo‘shimchalar kiritiladi, boshqa turdagi boshqaruv tadbirlari amalga oshirishda ichki ishlar organlarida joriy

tahlil sutka, xafta, oy natijalari bo‘yicha amalga oshiriladi hamda operativ boshqaruvning kundalik qarorlarini qabul qilinadi.

Davriy tahlil. Ichki ishlar organlarida kriminogen vaziyatni barqarorlashtirishda jamoat xavfsizligi ta’minlash,huquqbuzarlik va jinoyatlar dinamikasini aniqlash, tezkor-xizmat faoliyati hamda yo‘l qo‘yilgan kamchilik va muammolarning sabablarini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, uning asosida keyingi davrda tezkor-xizmat faoliyati samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar tayyorlanadi va buning asosida amaliy-tashkiliy chora-tadbirlar rejalari ishlab chiqiladi va ichki ishlar organlarining chorak, yarim yil, to‘qqiz oy va yil yakuni natijalari bo‘yicha amalga oshiriladi.

Istiqbolli tahlil. Ichki ishlar organlarining bir yildan ortiq davrdagi jinoyatchilikka va huquqbuzarliklarga qarshi kurash, jamoat xavfsizligini ta’minlashdagi ish natijalari bo‘yicha faoliyatini tahlil qilish asosida kriminogen vaziyatni aniqlash maqsadida istiqbolli tahlilda qilinadi.Istiqbolli tahlilda ichki ishlar organlari xizmat hududlariga xos bo‘lgan jinoyatlarning sabablarini aniqlash, profilaktik ishlarni kuchaytirish va jinoyatchilikka qarshi kurashish faoliyatidagi tizimli muammolarni tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, uning asosida tezkor-xizmat faoliyatining samaradorligini oshirish bo‘yicha kompleks va maqsadli yo‘l xaritalari ishlab chiqiladi.

Ichki ishlar organlarining axborot-tahlil faoliyatida istiqbollarni belgilash quyidagi uslublar orqali amalga oshiriladi:

modellashtirish – kriminogen vaziyatga ta’sir etuvchi omillar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish asosida sodir etilayotgan jinoyatlarni oldini olish va kutilayotgan o‘zgarishlar bo‘yicha, ularga qarshi modelini yaratish va xulosalar ishlab chiqish uchun imkon yaratadi;Misol. “Xavfsiz poytaxt” modelini yaratish asosida Toshkent shahrida jinoyatchilikni va huquqbuzarliklarni oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirilgani.

e*kspertlar bahosi* – Ichki ishlar organlarida jinoyatchilikni va huquqbuzarliklarni oldini olish, jamoat xavfsizligi ta’minlash borasida har bir sohaga oid ekspertlar o‘rtasida so‘rov o‘tkazish yo‘li bilan muayyan

hududda jinoyat turlari bo‘yicha kriminogen vaziyatga baho berish natijasida kelgusidagi amalga oshirilishi lozim bo‘lgan dasturlarni ishlab chiqishga imkon yaratadi;

E*kstrapolyatsiya* – Ekstrapolyatsiya yordamida jarayonlar yuzaga kelishida, odatda, u yoki bu ko‘p miqdoriy obyekt tavsifi statistik tendensiyalarini yigishda, o‘zgarish nuqtasidan boshlanadi. Ekstrapolyatsiya usullari eng ko‘p tarqalgan va barcha prognozlash usullari orasida nisbatan ko‘p ishlab chiqilgan usullardan hisoblanadi.

Bir xil sharoitida muqaddam shakllangan kriminogen vaziyatni tahlil qilish, uning sodir etilishining sabab va sharoitlarini o‘rganish, shuning asosida mavjud kriminogen vaziyatning o‘zgarishini aniqlashga imkon yaratadi. Ekstrapolyatsiya usulining maqsadi quyidagicha hisoblanadi: Prognozlash obyektini xarakterlovchi o‘tgan davrga nisbati, tatbiq qilish qonuniyatlari aniqlanadi va mos xolda bu ma’lumotlarning o‘sish potensiallari to‘g‘risidagi statistik ma’lumotlarni tahlil qilish, so‘ngra tashqi muhitda emperik yoki dinamik qatorda bo‘lgan prognozlovchi kattaliklarning qiymatlari aniqlanadi.

Regresion taxlil - o‘rganilayotgan tasodifiy harakatning tasodifiy me’yorini va o‘rganilayotgan miqdoriy o‘zaro munosabatlar o‘rtasidagi boglanishni ishlash uchun ko‘llaniladi. Ya’ni, tasodifiy va iqtisodiy me’yorlar o‘rtasidagi bog‘lanish regresiya deb ataladi. Regresion tahlil – ushbu boglanishning taxlili usulidir.Regressiya o‘rtacha natija belgilarining omil belgilari bilan bog‘likligini ko‘rsatadi.

Prognozlash uchun regression taxlil usuli qo‘lanilayotganda matematik formula tuziladi. U formula prognozlashtirish obyekti bilan birga unga ta’sir etuvchi bitta yoki bir nechta omillarning boglanishini o‘zida aks ettiradi. Bu usul ishlatilayotgan obyektning xususiyatini taxlil qilishga imkon beradi. Bunda namuna tuzilib, undan so‘ng namunadagi bir ko‘rsatkichning ahamiyatini boshqa ko‘rsatkichga bog‘liqligi hisoblanadi.

Navbatdan tashqari tahlil. Ichki ishlar organlari hududlarida tezkor vaziyatning keskin o‘zgargan vaziyatdan kelib chiqqan holda bir nechta oy yakunlari bo‘yicha yoxud hay’at majlisi, yig‘ilishi va boshqa tashkiliy tadbirlarni o‘tkazish zarurati yuzaga kelgan sharoitda amalga oshiriladi.

Muammoli tahlil. Jinoyat turlarining past darajada fosh etilishi, jamoat joylardagi, retsidiv yoki o‘ta og‘ir jinoyatlarni oshib ketishi, muayyan turdagi jinoiy tajovuzlar soni yoxud giyohvand vositalar bilan bog‘liq va o‘q otar qurollarni qo‘llash yo‘li bilan sodir etilgan jinoyatlarning o‘sishini tahlil qilinish natijasida ichki ishlar organlarining tezkor-xizmat faoliyatidagi muammolarni tahlil etish va bartaraf etish chora – tadbirlarini belgilashdan iborat.

Qiyosiy tahlil. Ichki ishlar organlari tezkor-xizmat faoliyati bir xil sharoitda faoliyat ko‘rsatib kelayotgan ikki va undan ortiq ichki ishlar organlarining jinoyatchilik va huquqbuzarlikka qarshi kurashdagi, jamoat xavfsizligini ta’minlashdagi kuch vositalardan samarali foydalanishdagi muammolar sabablarini aniqlash maqsadida o‘tkaziladi.

Kompleks tahlil natijasida ichki ishlar organlarida boshqaruv jarayonida axborot-tahlil faoliyati jarayonida ma’lumotnoma, bildirgi, axborot-tahlil hujjatlar tayyorlanadi.

Axborot-tahlil hujjatlarida ichki ishlar organlaridagi kriminogen vaziyatning qisqacha tavsifi, tezkor-xizmat faoliyati natijalari, kamchilik va muammolari, ularning kelib chiqish sabablari, tezkor-qidiruv faoliyatining muayyan yo‘nalishidagi natijalari, ijobiy yutuqlar va ularga ko‘mak beruvchi omillar, faoliyat natijalariga ko‘ra namunali ichki ishlar bo‘linmalari, tezkor-xizmat faoliyatidagi kamchiliklari, shuningdek, xizmat ko‘rsatkichlari past bo‘lgan ichki ishlar organlari, yo‘l qo‘yilgan xatolar sabablari va bunga aybdor bo‘lgan mansabdor shaxslar, kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar hamda ularni amalga oshirish bo‘yicha boshqaruv qarorlari loyihalari to‘g‘risidagi ma’lumotlar o‘z aksini topishi lozim. Axborot-tahlil hujjatlarini to‘g‘ri tuzish natijasida ichki ishlar organlari faoliyatiga to‘g‘ri baho berish, boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, kadrlarni malakasi oshirish choralarini ko‘rish, kadrlar tarkibini sifat nuqtai nazaridan mustahkamlash, qo‘shimcha kuch va vositalarni jalb qilish, ilmiy va ilg‘or xorij tajribalaridan foydalanish, samarali xizmat intizomini o‘rnatish orqali ish unumdorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ichki ishlar organlarining xizmat hududlaridagi tezkor vaziyat va jinoyatchilikka qarshi kurashish holatini tahlil qilishda:

- Har bir mahalla, tuman-shahar, viloyat hududlaridagi “ yashil,” “sariq”, “qizil” hududlardagi jinoyatchilik darajasi, uning umumiy dinamikasi va eng ko‘p sodir etilayotgan jinoyat turlari, jinoyatchilikning tarkibiy tuzilishi, hududiy tarqalganligi va alohida turdagi jinoiy tajovuzlar, latent jinoyatlar, muayyan aholi guruhlarining jinoiy faolligi darajasi, voyaga yetmaganlar, ayollar, muqaddam jinoyat sodir etgan va doimiy daromad manbasiga ega bo‘lmagan shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar, jinoyatchilikning viktimologik jihatlari, uyushgan va iqtisodiy jinoyatlar, giyohvand vositalari va qurollarning noqonuniy muomilasi bilan bog‘liq jinoyatlar, jamoat joylarida kriminogen vaziyat, jazoni ijro etish muassasalarida sodir etiladigan jinoyatlar, yo‘l harakati xavfsizligi holatiga alohida e’tibor qaratiladi.

Ichki ishlar organlarida axborot-tahlil faoliyat natijalari axborot va tahliliy-huquqiy xarakterga ega bo‘lgan hujjatlar ko‘rinishida rasmiylashtiriladi.

Hujjat-keng ma’noda-ma’lumotlar qayd etilgan moddiy buyumlar(qog‘oz, kinoplyonka, fotopilyonka, magnitofon lentasi, perfaktorta va boshqalar). Hujjat matn, tasvir, tovush va boshqalardan iborat bo‘lishi mumkin. Huquq fanida hujjat deganda, odatda qonunda belgilangan shaklda tuzilgan va yuridik ahamiyatga ega bo‘lgan(shaxsning tug‘ilganlik, ma’lumot olganlik, nikohdan o‘tganlik, mehnat staji kabi) faktlarni tasdiqlovchi yozma aktlar tushuniladi.

2020-yil 18 dekabrdagi O‘zbekiston Respublikasining Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risidagi Qonunining 3-moddasida Normativ-huquqiy hujjat tushunchasi berilgan:

Normativ-huquqiy hujjat qonunchilikka muvofiq qabul qilingan, umummajburiy davlat ko‘rsatmalari sifatida huquqiy normalarni belgilashga, o‘zgartirishga yoki bekor qilishga qaratilgan rasmiy hujjatdir.

Axborot xarakterdagi hujjatlar ichki ishlar organlarida voqea, hodisa, jinoyatlar to‘g‘risida axborot beruvchi ma’lumotnomalar shaklida rasmiylashtiriladi yoki ma’lumotlar tuziladi, shuningdek bu axborotlar

chuqur tahlilsiz bo‘lib, oldindan qaror qabul qilish uchun adekvat ma’lumotni darhol olish imkonini beruvchi qisqa va aniq axborotlardan iborat bo‘ladi. Adekvat (lotincha adaeguatus- tenglashgan, mos, aynan bir, o‘xshash)- bilish nazariyasida narsa va hodisalarning xossalari va aloqalarini ularning obyektiv mazmuniga to‘g‘ri keladigan, aniq va mos qilib olish.Inson ongi obyektiv borliqni ijtimoiy amaliyot asosida adekvat aks ettira boradi.

Tahliliy xarakterdagi hujjatlar ichki ishlar organlarida muammolarni o‘rganilayotgan jarayonida chuqur tahlil asosida prognozlar berish va qabul qilingan boshqaruv qarorlarini ta’riflash, ularni tushuntirib berish hamda asoslantirish maqsadida tuziladi.

Axborot tahlil faoliyatini amalga oshiruvchi subyektlar ichki ishlar organlarida tahlil faoliyati natijalarini yozma shaklda bayon etishning quyidagi shakllaridan foydalanadi:

ma’lumotnoma - Ma’lumotnoma - bu:

1) u yoki bu faktlar va hodisalarni tavsiflovchi va tasdiqlovchi hujjat;

2) biografik yoki xizmat tusidagi faktlarni tasdiqlovchi hujjat.

Tashkilotning asosiy (ishlab chiqarish) faoliyatini aks ettiruvchi ma’lumotnomalar .

axborot ma’lumotnoma – ichki ishlar organlariga kelib tushgan voqea va hodisalar haqidagi, holat, vaziyat, ahvol haqidagi, hodisa va jarayonlar haqidagi, harakat, tadbir, faoliyat haqidagi, tashkilot yoki shaxs haqidagi axborotlarni aks ettiruvchi yozma ma’lumotlar . Masalan :Bildirishnoma - tarkibiy bo‘linmada tuziladigan va tarkibiy bo‘linma rahbari, tashkilot rahbarining o‘rinbosari yoki tashkilot rahbari bo‘lgan yuqori turuvchi rahbarga taqdim.

tahliliy ma’lumotnomalar – ichki ishlar organlarida biror bir hodisa, voqea va jinoyatlar to‘g‘risida o‘rganib, tahlil qilib yakuniy ma’lumotnoma tuzish asosida kamchiliklarni bartaraf etish borasida takliflar kiritish.

axborot-tahlil xati - ichki ishlar organlarida voqea hodisalar to‘g‘risidagi muammolarni yechimini topish va amalga oshirilgan ish yuzasidan aniq va qisqa tavsiflashni nazarda tutsa, *bayonot xati* - esa dolzarb muammoni yechimini topish borasida rahbarlarni e’tiborini jalb qilish

maqsadida ma’lumotnoma tayyorlanib, mazkur muammoni hal etish bo‘yicha takliflar aniq ko‘rsatilgan hujjatdan iborat bo‘ladi.

tahliliy sharh - ichki ishlar organlarida sodir etilgan voqea,hodisa va jinoyatlar bilan zudlik bilan tanishish uchun mo‘ljallangan ma’lumotnoma bo‘lib, unda muammoli vaziyatni zudlik bilan g‘al etish uchun kuch vositalaridan samarali foydalanish uchun aks ettirilgan takliflardan iborat ma’lumot hisoblanadi.

doklad – ichki ishlar organi rahbariga tayyorlanadigan ma’ruza matni bo‘lib, unda tahliliy ma’lumotlar, muammolar, kamchiliklar, va kamchiliklarni bartaraf etish uchun kelgusidagi amalga oshirilishi lozim bo‘lgan taklif va xulosalardan iborat bo‘lgan hujjatdir..

axborot svodkasi - kundalik navbatchilik qismida sodir etilgan voqea, hodisa va jinoyatchilik ahvoli to‘g‘risidagi hamda voqealar rivoji to‘g‘risidagi ma’lumotlar to‘g‘risidagi ma’lumotnoma..

tahliliy hisobot – ichki ishlar organlarida kriminogen vaziyatni doimiy tahlil etish natijasida , baholash, kuch vositalardan samarali foydalanish, tahlil etilgan davrdagi muammo va kamchiliklar, jinoyatchilikni prognoz qilish, diagrammalar tuzish, xulosa va kriminogen vaziyatni yaxshilash borasida tuzilgan takliflar aks ettirilgan hujjat. *tahliliy maqola* – ichki ishlar organlarida kriminogen vaziyatni yaxshilashga qaratilgan jamoatchilikni profilaktik ishlarga jalb etish borasidagi ochiq matbuotda chop etish uchun mo‘ljallangan material.

Bunda hujjatning mavzusi va ijrochisi to‘g‘risidagi ma’lumot ko‘rsatilgan asosiy varag‘i, hujjatning tizimi va tegishli varaqlarning raqamlanishi, amalga oshirilgan ishning dolzarbligi, mavzu yuzasidan olingan ma’lumotlar manbasining tahlili, qo‘llanilgan usullar, tadqiqot obyekti va predmeti hamda uning maqsad va vazifalari, tadqiqot mavzusi bo‘yicha aniq, mantiqiy va ketma-ketlikda, chiqarilgan xulosalar to‘g‘risidagi axborot hamda foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati aks ettiriladi.

Axborot xavfsizligi siyosati birinchi navbatda, tashkilotda axborot xavfsizligini ta’minlashning maqsad va vazifalarini faoliyatga singdirish uchun zarurdir. Faoliyat yuritayotgan har bir xodim shuni tushunishi kerakki, xavfsizlik xodimi nafaqat ma’lumotlar chiqib ketishini tekshiruvchi

xodim, balki kompaniya xatarlarini minimallashtirish va shu sababli kompaniya rentabelligini oshirishda yordamlashuvchidir.

muhim axborot infratuzilmasi — muhim strategik va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega bo‘lgan avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining, axborot tizimlari hamda tarmoqlar va texnologik jarayonlar resurslarining majmui;

muhim axborot infratuzilmasi obyektiga kiberhujum — kibermakonda muhim axborot infratuzilmasi obyektlariga apparat, apparat-dasturiy va dasturiy vositalardan foydalangan holda qasddan amalga oshiriladigan, kiberxavfsizlikka tahdid soladigan harakat;

muhim axborot infratuzilmasi obyektida kiberxavfsizlik hodisasi — kibermakonda muhim axborot infratuzilmasi obyekti faoliyati axborot tizimlarining ishlashida uzilishlarga va/yoki ulardagi axborotning ochiqligi, yaxlitligi va undan erkin foydalanilishining buzilishiga olib kelgan hodisa;

muhim axborot infratuzilmasi obyektlari — davlat boshqaruvi va davlat xizmatlari ko‘rsatish, mudofaa, davlat xavfsizligini, huquq-tartibotni ta’minlash, yoqilg‘i-energetika majmui (atom energetikasi), kimyo, neft-kimyo tarmoqlari, metallurgiya, suvdan foydalanish va suv ta’minoti, qishloq xo‘jaligi, sog‘liqni saqlash, uy-joy kommunal xizmatlar ko‘rsatish, bank-moliya tizimi, transport, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish, strategik ahamiyatga ega bo‘lgan foydali qazilmalarni qazib olish va qayta ishlash sohasida, ishlab chiqarish sohasida, shuningdek, iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida va ijtimoiy sohada qo‘llaniladigan axborotlashtirish tizimlari;

muhim axborot infratuzilmasi subyektlari — davlat organlari va tashkilotlari, shuningdek, mulk, ijara huquqlari asosida yoki boshqa qonuniy asoslarda muhim axborot infratuzilmasi obyektlariga egalik qiluvchi yuridik shaxslar, shu jumladan muhim axborot infratuzilmasi obyektlarining ishlashini hamda hamkorligini ta’minlovchi yuridik shaxslar va (yoki) yakka tartibdagi tadbirkorlar;

muhim axborot infratuzilmasining kiberxavfsizligi — muhim axborot infratuzilmasi obyektida kiberxavfsizlik hodisasini keltirib chiqarishi

mumkin bo‘lgan buzilishdan muhim axborot infratuzilmasi obyekti barqaror ishlashini ta’minlovchi himoyalanganlik holati.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. Toshkent- O‘zbekiston-2017. 235-B.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. 485-b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. - 464 b.
4. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T., 2017. – 72 b .
5. Ichki ishlar organlarida boshqaruv nazariyasi: Darslik / I. Ismailov, D.S.Muxamadaliyev, E.U.Azizov; mas’ul muharrir B.A.Matlyubov. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2019. – 264 b.
6. Ichki ishlar organlarida boshqaruv va axborot-tahlil faoliyati asoslari: Darslik / I.Ismailov, D.S.Muxamadaliyev, E.U.Azizov; mas’ul muharrir B.A. Matlyubov. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2019. – 561 b. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qattiq tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak / Sh.M.Mirziyoyev; – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. 104-b.
7. Axborot xizmatlari uchun amaliy qo‘llanma: jamoatchilik bilan samarali muloqot / N. Qosimova, G. Bobojonova, L. Islomova. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 201B.13,14.https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/UN_Docs_Effective-Communications_Uzb.pdf
8. Boshqaruv tahlilining axborot manbalari va ularni xalqaro standartlar asosida tashkil etish tajribasi Lazokatxon Raxmatjonovna Chinberdiyeva tayanch doktorant Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti Andijon, O‘zbekiston https://cdn.uza.uz /2022/ 12/14/06/33/fqcNywFnxI7HD52ZUDD3v3vWROgtfhzX.p
9. Sh.Aliyev. Organization of victimological prevention of persons affected by crimes. (elektron manba: 24.01.2025) file:///C:/ Users/ User/ Downloads/Zinoatdan_zabrlangan_sahslarning_viktimologik_prof.pdf

10. https://uz.wikipedia.org/wiki/Normativ-huquqiy_hujjatlar
11. https://jizzax.adliya.uz/surxondaryo/uz/interaktivnye-uslugi/sizning-savolingiz/questions.php?ELEMENT_ID=28165
12. https://tmatm.uz/site/wp-content/uploads/2015/09/Tizimli-ta-lil-va-uning-ullanishi.pdfKarimova V. Zaynutdinova M. Nazirova E. Sadikova Sh. Tizimli tahlil asoslari // Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, 2014.- 180b
13. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – T., 2006. – B.680.Ichki ishlar organlarida axborot-tahlil ishi:darslik Matchanov, Xasanov va boshq; IIV Akademiyasi-2023y. 16 bet.

ISH YURITISHNI ISTISNO QILUVCHI HOLATLARGA BAHO BERISHDA SUN’IY INTELLEKT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbayevich
Jamoat xavfsizligi universiteti “Jinoiy-huquqiy fanlar” kafedrasi dotsenti, yu.f.f.d.(PhD)

Ish yuritishni istisno qiluvchi qiluvchi holatlar bo‘yicha muammolar talaygina ekanligi, biroq amaliyot nuqtai nazaridan qonun hujjatlaridagi normalarni qo‘llashda turli xildagi yondashuvlar fuqarolarni qonun bilan qo‘riqlanuvchi huquq va manfaatlariga putur yetkazishi mumkinligini nuqtai nazaridan bir qancha tahlillarni amalga oshirdik.

Xususan, jinoiy-huquqiy munosabatlar ikki asosiy mezondan tashkil topgan: bular moddiy – jinoyat kodeksi va protsessual – jinoyat protsessual kodeksidir. Demak, jinoyat-protsessual kodeksida mavjud qoidalar barchasi jinoyat kodeksida nazarda tutilgan normalarga asosan shakllantirilishi lozim. Masalan, jinoyat ishini tugatish asoslarida nazarda tutilgan me’zonlar barchasi JKning XII bobi javobgarlikdan ozod qilishning turlarida belgilab qo‘yilganligi.

Yuqoridagilarga asosan, bugungi kunda Jinoyat kodeksida belgilangan, biroq Jinoyat-protsessual kodeksida ushbu me’zonlarni amalga oshirish tartibi nazarda tutilmagan bir necha holatga e’tibor

qaratmoqchimiz. Xususan, JKning IX-bobi qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar aniqlanganda ularni hal etish tartibi jinoyat protsessual qonunchilikda belgilanmaganligidir.

Quyidagi holatlar, ya’ni kam ahamiyatli qilmishlar; zaruriy mudofaa; oxirgi zarurat; ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash chog‘ida zarar yetkazish; buyruqni yoki boshqacha tarzdagi vazifani bajarish; kasb yoki xo‘jalik faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan asosli tavakkalchilik; jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud qo‘rqitish natijasida qilmish sodir etish jinoyatni istisno qiluvchi holatlar deb topiladi.”

Bunday holatlarda aksariyat tergovchi yoki boshqa huquqni qo‘llovchilar chindan ham qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlarga baho berishda subyektiv yondashadilar. Bugungi kunda ma’lumki aksariyat huquqiy maslahatlarni sun’iy intellekt orqali olishning yoki aniqlashning imkoniyatlari mavjud. Bu borada Oliy sudning rasmiy veb-sayti integratsiya jarayonini boshladi. Tashabbus sifatida ushbu qilmishning jinoiyligini istisno etuvchi holatlarni mavjud hujjatlardagi axborotlar tahlili asosida baho berishda inobatga olinishi bu jarayon istiqbolida sezilarli o‘zgarishlar olib kelgan bo‘lar edi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi JPKning 83-84-moddalarida nazarda tutilgan ayrim asoslarni qo‘llash mutlaqo subyektiv irodaga bog‘liqlikni bartaraf etishda sun’iy intellekt imkoniyatlari qo‘l keladi. Chunonchi, JPKning 84-moddasi 5-qismi 2-bandiga ko‘ra ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan yoki uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyatni birinchi marotaba sodir etgan shaxs qilmishiga chin ko‘ngildan pushaymonlik bildirsa, yetkazilgan zarar o‘rinini qoplasa va bu haqida arz qilsa jinoyat ishi tugatilishi mumkinligi keltirilgan. Biroq mazkur asos bilan ish yurituvni rad etish va tugatish bilan bog‘liq amaliy muammolardan biri bu mazkur asosni qo‘llash tegishli mansabdor shaxsning huquqi yoki majburiyatiga kirishi sud-tergov va himoya tarafining tortishuvlariga sabab bo‘lmoqda.

Bundan tashqari, ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar bo‘yicha huquqni qo‘llash faoliyatida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan tergov harakatlari va isbotlash chegaralari borasida ham aniq bir to‘xtam mavjud emas. Shu bois, shaxsni ayblilik masalasini hal etmay turib jinoyat ishini

qo‘zg‘atishni rad etish yoki jinoyat ishini tugatish masalasida shaxsni jinoyat sodir etgan shaxs sifatida e’tirof etish hamda ish yuritishni istisno qiluvchi holatlar bo‘yicha unga nisbatan jinoiy ta’qibni tugatishda isbotlash me’zonlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunonchi, jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad etish yoki jinoyat ishini tugatish masalasida shaxs reabilitatsiya qilinmaydi, biroq jabrlanuvchining fuqaroviy-huquqiy munosabatlarga ko‘ra fuqaroviy da’vo qo‘zg‘atish va qo‘llash imkoniyati bilan bog‘liq masalalarda isbotlov chegarasini baholash lozim bo‘ladi. Mazkur masalalarga oid isbotlash bilan bog‘liq me’zonlarni sun’iy intellekt algoritmlariga asosan baholash va uni jinoyat protsessida foydalanish ham mazkur masalalarni yuqori samara berishi mumkin.

Mazkur holatlarga baho berishda sun’iy intellekt imkoniyatlari qo‘l kelishi mumkin. Xususan, ushbu norma doirasiga shaxsning arizasi asosida o‘rganish, ishda mavjud dalillar, ko‘rsatuvlar va boshqa ma’lumotlardan tahlillar asosida uni rad etish yoki qanoatlantirish bo‘yicha tavsiyalar berishni nazarda tutish mumkin.

Xulosa sifatida bugungi kunda shiddat bilan rivoj topib borayotgan axborot texnologiyalari foydali taraflari bilan bir qatorda zararli jihatlariga qarshi kurashishni inobatga olish lozimligini ko‘rsatmoqda. Bu jarayonlarda shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilishda, tergovchilarni mazkur sohaga oid bilim va ko‘nikmalarini muntazam oshirib borishni taqozo etadi. Shu bois, bu borada zamonaviy jinoyatlarni va ularni tergov qilish uslublarini o‘rganib borish davrning dolzarb talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi [Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. The general part. 1994, September 22. Available at: https://lex.uz/ acts/111453/.

2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining ma’lumotlari [Information of the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan] Available at: https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/crime-and-justice-2

3. Rustambayev M.X. The course of the Criminal Law of the Republic of Uzbekistan 1 full part of the criminal doctrine periodical for higher education institutions. 2nd ed. Tashkent, 2018, pp. 195-199.

4. Usmonaliyev M. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General section. Tashkent, Yangi asr avlodi, 2010, p. 321.

5. Mualliflar jamoasi. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General section. Academy of the Ministry of Internal Affairs. Tashkent, 2009, p. 356-358.

6. Yendolseva A.V. Utrata litsom svoy prejney obshesvenniy opastnosti kak uslovie osvobojdeniya ot ugolovnoy otvetsvennosti [Loss by a person of his former public danger as a condition of exemption from criminal liability.] // – Yurist'-Pravoved'№ 6 (79), Moscow., 2016. – P. 74–78

7. Murodov B.B. Jinoyat ishini tugatish: nazariya va amaliyot. Monografiya. [Termination of a criminal case: theory and practice. Monography.]– Tashkent.: – 2015. P.128

8. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006-yil 3- fevraldagi 1-sonli “Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to‘g‘risida”gi qarori 2-bandining ikkinchi xatboshisi // [Second paragraph of Paragraph 2 of the resolution of the plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated February 3, 2006 No. 1 "on the practice of imposing punishment for a crime by the courts"] – Tashkent.: 2006 // Available at:https://lex.uz/docs/1455976

9. Xizmat safari natijalari O‘zbekiston Respublikasi Bosh Prokuraturasining 27.04.2022 yildagi 15/07-2-62925/22-sonli ma’lumotnomasi. [The results of the business trip of the Prosecutor General’s Office of the Republic of Uzbekistan dated 27.04.2022 15/07-2-62925/22-directory of numbers.]

10. Xizmat safari natijalari O‘zbekiston Respublikasi IIV Tergov Departamentining 21.03.2022 yildagi 18/2509-sonli ma’lumotnomasi. [Results of the business trip reference book of the Ministry of internal affairs of the Republic of Uzbekistan dated 21.03.2022 No. 18/2509]

11. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2004-yil 21-maydagi “Jazolarni liberallashtirish to‘g‘risidagi qonunni iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarga nisbatan qo‘llashning ayrim masalalari haqida”gi

№ 4-sonli. Qarori. [Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated May 21, 2004 No. 4 “on certain issues of applying the law on the liberalization of punishments to crimes in the field of Economics”. Resolution] – Tashkent.: 2004 // Available at: https://lex.uz/docs/1454894

12. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2017-yil 11- oktabrdagi “Firibgarlikka oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi №35-sonli Qarori. [Resolution of the plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated October 11, 2017 No. 35 “on judicial practice in cases of fraud]– Tashkent.: 2017. // Available at: https://lex.uz/docs/3399888

13. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2013-yil 11- dekabrdagi “Tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq ishlar bo‘yicha sud amaliyotining ayrim masalalari to‘g‘risida”gi №20-sonli Qarori. [Resolution of the plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated December 11, 2013 No. 20 “on certain issues of judicial practice in cases related to entrepreneurial activity] –T.: 2013 // Available at: https://lex.uz/docs/2307198

14. O‘zbekiston Respublikasining “Sudlar to‘g‘risida”gi Qonuni, 28.07.2021 yildagi O‘RQ-703-son [Law of the Republic of Uzbekistan “on courts”, dated 28.07.2021 No. 703] – Tashkent.: 2021 // Available at: https://lex.uz/docs/5534923

15. Yaponiya jinoyat-protsessual kodeksi (Keydzi-soshyo-xo). Qonun № 131. 10.07.1948 y. [Criminal Procedure code of Japan (Keydzi-soshyo-Ho). Law No. 131. 10.07.1948 y.]

16. Qirg‘iziston Respublikasi JPKning 24-27-moddalari. (Ugolovno-protsessualniy kodeks Kirgizskoy Respubliki ot 28 oktabrya 2021 goda № 129. [Articles 24-27 of the Code of the Kyrgyz Republic. (Criminal Procedure code of the Kyrgyz Republic 28 October 2021 No. 129.] Available at: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527

17. Qozog‘iston Respublikasi JPKning 32,33,35-36 moddalari [Articles 32.33.35-36 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan]

18. Ozarbayjon Respublikasi JPKning 37-44-moddalari [Articles 37-44 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan].

AXBOROT TIZIMI (TEXNOLOGIYALARI)DAN FOYDALANIB SODIR ETILAYOTGAN FIRIBGARLIK JINOYATLARINING BUGUNGI KUNDA KENG TARQALGAN TURLARI VA JINOYAT PROTSESSIDA MAZKUR JINOYATLARNI TO‘G‘RI MALAKALASH (KVALIFIKATSIYA) MASALALARI

Kudratov Bunyod Baxtiyorovich
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi kiberjinoyatlarga qarshi kurashishga va raqamli tergovga ko‘maklashish markazi boshlig‘i
bunyodbaxtiyorovichkudratov@mail.ru, +998945320747

So‘nggi yillarda mamlakat iqtisodiyotining raqamli sektori kengayib, uning asosiy o‘sish omillari hisoblangan elektron tijorat platformalari, raqamli servislar va ularda amalga oshiriladigan to‘lovlarni sifatli va xavfsiz qayta ishlash bilan bog‘liq moliyaviy texnologiyalar shiddat bilan rivojlanmoqda.

Shu bilan birga, keyingi vaqtlarda bank kartalaridan foydalangan holda o‘g‘rilik yoki firibgarlik holatlarining ko‘payishi aholining raqamli moliyaviy savodxonligi hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining malakasi yetarli emasligi, tijorat banklari, to‘lov tizimi operatorlari va to‘lov tashkilotlarida huquqbuzarliklarning oldini olishning zamonaviy tizimlari mavjud emasligidan dalolat bermoqda.

Oxirgi yillarda dunyo miqyosida axborot texnologiyalari vositasida sodir etilayotgan firibgarlik jinoyatlarining soni va ko‘lami tobora ortib bormoqda. Jumladan, “Statista” saytining ma’lumotlariga ko‘ra 2024-yilda dunyo bo‘yicha kiberjinoyatlar tufayli yetkazilgan zarar miqdori taxminan 9,22 trillion AQSH dollarini, yoki dunyo YAIMning 8 foizini tashkil etgan bo‘lsa, ushbu ko‘rsatkich 2025-yilda 12,5 trillion dollarga yetishi taxmin qilinmoqda.

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, raqamlarga nazar soladigan bo‘lsak, O‘zbekiston Respublikasida 2022-yilda 1813 ta, 2023-yilda 2055 ta hamda 2024-yilda 21036 ta axborot tizimi (texnologiyalari)dan foydalanib firibgarlik yo‘li bilan o‘zgalar mulkini talon-toroj qilish

jinoyatlari ro‘yxatga olinib, 2024-yilda ushbu toifadagi jinoyatlar 2023-yilga nisbatan 10 barobarga oshgan.

O‘tkazilgan tahlillarga ko‘ra, hozirda O‘zbekistonda axborot texnologiyalari yordamida sodir etilayotgan jinoyatlarni o‘z mohiyati va sodir etilish usullariga ko‘ra, quyidagi asosiy yo‘nalishlarga bo‘lish mumkin:

1. Soxta treyderlik – ijtimoiy tarmoqlarda haqiqatdan yiroq bo‘lgan natijalarni reklama qilib, kam sarmoya evaziga katta daromad va’da qilish orqali fuqarolar mablag‘ini qo‘lga kiritish. Bunda asosan onlayn birjalar (Binance, Meta Trader), soxta investitsiya platformalari (USM-holding) hamda Telegram va WhatsApp kabi messenjerlardan foydalaniladi.

2. Soxta savdo-sotiq e’lonlari – mavjud bo‘lmagan mahsulotlarni arzon narxda sotish yoki xizmatlarni ko‘rsatish haqida e’lonlar berish orqali oldindan pul undirish. Shuningdek, haqiqiy e’lon beruvchi bilan muloqotga kirishib, soxta yetkazib berish xizmati yordamida bank karta ma’lumotlarini qo‘lga kiritish. Bu maqsadda Telegram, Instagram va OLX platformalaridan foydalaniladi.

3. SIP-texnologiyalar yordamida aldash – aloqa raqamlarini almashtirish orqali o‘zini bank xodimi, huquqni muhofaza qiluvchi organ vakili yoki qarindosh sifatida tanishtirib, ishonchga kirish. Bunda fuqarolarga hisob raqamiga hujum bo‘layotgani, nomiga kredit rasmiylashtirilayotgani haqida ma’lumot berib, “tekshiruv”dan o‘tkazish bahonasida mablag‘larni o‘zlashtirish.

4. Soxta meros yoki sovg‘a – chet eldagi qarindoshidan qolgan meros yoki chet ellik shaxs tomonidan yuborilgan sovg‘ani olish uchun turli to‘lovlarni (bojxona to‘lovi, logistika xizmati, davlat boji kabi) amalga oshirish bahonasida fuqarolarni aldash.

5. Fishing hujumlar – soxta veb-sahifalar va zararli dasturiy ta’minotlar orqali foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini qo‘lga kiritish. Bunda “Telegram-Premium”ga obuna yutuqlari, soxta bank ilovalari, “Prezident tomonidan yordam puli”, “Kuniga 100 AQSH dollari daromad” kabi aldov yo‘llari qo‘llaniladi.

Bugungi kunda yurtimizda axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etilgan o‘g‘irlik va firibgarlik jinoyatlarni to‘g‘ri malakalash kvalifikatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 168-moddasi 3-qismi “g” bandiga ko‘ra, axborot tizimidan, shu jumladan axborot texnologiyalaridan foydalanib, aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish yo‘li bilan o‘zganing mulkini yoki o‘zganing mulkiga bo‘lgan huquqni qo‘lga kiritish jinoyatini kvalifikatsiya qilish amaliyotda bir xilda qo‘llanilishi lozim.

Chunki, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Firibgarlikka oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi 23.06.2023 yildagi 17-sonli Qarorining 22-bandida axborot tizimidan, shu jumladan axborot texnologiyalaridan foydalanib firibgarlik sodir etish (JKning 168-moddasi 3-qismi “g” bandi) deganda, moliya, bank muassasalari, fondlarda bo‘lgan mulkni aldov yo‘li bilan kompyuter texnikasi vositalari, aloqa vositasi, planshet yoki boshqa shu kabi texnik qurilmalar yordamida manipulyatsiya qilish orqali amalga oshiriladigan talon-toroj tushuniladi. Bunday firibgarlik kompyuter tizimida ishlov beriladigan, tegishli axborot tashuvchilarda saqlanadigan yoki ma’lumotlarni uzatish tarmoqlari bo‘yicha beriladigan axborotni o‘zgartirish yo‘li bilan ham, kompyuter tizimiga yolg‘on axborot kiritish yo‘li bilan ham sodir etilishi mumkin.

Shundan kelib chiqib, jinoyatni sodir etayotgan shaxs masofadan turib, axborot tizimidan yoki axborot texnologiyalaridan foydalanib jabrlanuvchini ishonchiga kirishi va jabrlanuvchining uning aldoviga ishonib, bank plastik kartasidan o‘zi pul mablag‘larni jinoyatchi ko‘rsatgan hisob raqamiga o‘tkazgan bo‘lishi lozim.

Shunga e’tibor qaratish lozimki, jinoyatni sodir etayotgan shaxs jabrlanuvchining ishonchiga kirib, uning plastik kartasidan foydalanish huquqini beruvchi bir martalik tasdiqlash kodini qo‘lga kiritib, jabrlanuvchini plastik kartasidagi pul mablag‘larni boshqa hisob raqamiga o‘tkazib olsa, jabrlanuvchi aldanganligi firibgarlik sifatida baholash emas, balkim o‘g‘irlikni sodir etishning usuli tariqasida baholash lozim. Chunki, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Firibgarlikka oid ishlar

bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi 23.06.2023 yildagi 17-sonli Qarorining 22-bandida “Axborot tizimidan, shu jumladan axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etilgan firibgarlik jinoyatini qonunga xilof ravishda (ruxsatsiz) axborot tizimiga kirib yoki undan foydalanib sodir etilgan o‘g‘irlik jinoyatidan farqlashda shuni nazarda tutish lozimki, firibgarlikda jabrlanuvchi aldov yoki ishonchi suiiste’mol qilinishi oqibatida mulkini yoki unga bo‘lgan huquqni axborot texnologiyalaridan foydalanib aybdor egaligiga ixtiyoriy ravishda o‘tkazadi, bunda mulk o‘z egaligidan chiqib ketayotganligini jabrlanuvchi anglagan bo‘lishi kerak”ligi ko‘rsatilgan.

Agar jabrlanuvchining plastik kartasidan foydalanish huquqini qo‘lga kiritgan jinoyatchi plastik kartadagi pul mablag‘larini boshqa hisob raqamiga o‘tkazishdan tashqari, ushbu plastik karta ma’lumotlaridan foydalanib banklardan onlayn kredit rasmiylashtirib olib, kredit mablag‘larini ham boshqa hisob raqamiga o‘tkazish yo‘li bilan talon-toroj qilsa, ushbu holat firibgarlik tariqasida kvalifikatsiya qilinadi. Sababi, shaxsning qasdi banklarning pul mablag‘larini talon-toroj qilishga qaratilgan bo‘lib, bunda ular jabrlanuvchining ma’lumotlaridan foydalangan hisoblanadi. Shu bois, jinoyat ishi bo‘yicha bank fuqaroviy da’vogar deb e’tirof etiladi. Bank kredit so‘ndirish uchun jabrlanuvchining plastik kartasidagi pul mablag‘larni kredit shartnomasi asosida o‘ziga o‘tkazib olgan bo‘lsa, jabrlanuvchi ham fuqaroviy da’vogar deb e’tirof etiladi.

Firibgarlik jinoyatini tergov qilishda tergovchilar gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchilar tomonidan jabrlanuvchini aldashda foydalanilgan saytlar, internet ijtimoiy tarmoqlar va reklama platformalaridagi ma’lumotlarni tekshirishi shart. Shuningdek, ular o‘zlarini o‘ylab topilgan yoki boshqa shaxs tariqasida tanishtirganliklari, boshqa shaxsga tegishli plastik kartalar va telefon raqamlaridan foydalanganliklarini aniqlashi lozim. Bu muhim, chunki o‘z shaxsiy ma’lumotlarini ko‘rsatgan, o‘z nomidagi plastik karta va telefon raqamidan foydalangan shaxs jabrlanuvchiga bergan va’dasini obyektiv sabablarga ko‘ra bajara olmagan

bo‘lishi mumkin. Bunday hollarda barcha dalillarni to‘plab protsessual tartibda tahlil qilish talab etiladi.

O‘zbekiston Respublikasi JKning 169-moddasi 3-qismi “b” bandida qonunga xilof ravishda (ruxsatsiz) axborot tizimiga kirib yoki undan foydalanib, o‘g‘rilik, ya’ni o‘zganing mol-mulkini yashirin ravishda talon-toroj qilish jinoyatini kvalifikatsiya qilishda bir qator holatlarni inobatga olish lozim.

Ya’ni, jabrlanuvchining bank plastik karta yoki boshqa hisob raqamlaridagi pul mablag‘larni yashirin ravishda talon-toroj qilishda shaxs axborot tizimiga noqonuniy yoki ruxsatsiz kirganligini yoki undan foydalanganligi aniqlanmog‘i lozim.

Axborot tizimiga noqonuniy kirish deganda, shaxs jinoyatni sodir etishda jabrlanuvchining kompyuter dasturlariga o‘rnatilgan himoya tizimini chetlab o‘tishi yoki uni ochib beradigan ma’lumotlarni noqonuniy yo‘l bilan qo‘lga kiritib, himoya tizimini ochib kirish orqali talon-toroj qilganligi tushuniladi.

Axborot tizimiga ruxsatsiz kirish deganda, jabrlanuvchi tomonidan kompyuter tizimiga kirib foydalanisha ruxsat etilgan, biroq undagi foydalanishga ruxsat bermagan pul mablag‘lar yoki boshqa obyektlardan talon-toroj qilishi tushuniladi.

Axborot tizimidan foydalanib deganda, shaxs axborot tizimida mavjud bo‘lgan nosozlik yoki himoyalanmagan qismidan foydalanib, undagi pul mablag‘lari yoki boshqa obyektlarni talon-toroj qilishi tushuniladi.

Bank plastik kartalari va ulardan foydalanish imkonini beruvchi ilovalarning barchasida himoya tizimlari mavjud bo‘lib, ular raqamli, chizmali (9 ta nuqtalardan iborat), yuz (Face id) yoki barmoq identifikatsiyasi bo‘lishi mumkin.

Shulardan, shaxs o‘zga shaxsning bank plastik kartasini ko‘lga kiritib, unga o‘rnatilgan PIN-kodni aniqlab, uni boshqa foydalanuvidagi telefonga yoki to‘lov operatorlarining ilovalariga ulab, undagi pul mablag‘larni talon-toroj qilsa, ushbu holat axborot tizimiga noqonuniy kirish tariqasida baholanadi.

Agar, shaxs o‘zga shaxsning bank plastik kartasini topib olgan va uni bankomatga solib, PIN kodini taxminiy terish orqali to‘g‘ri topgan bo‘lib, shu orqali undagi pul mablag‘larini talon-toroj qilgan bo‘lsa, ushbu holat amaliyotda talon-toroj qilingan summadan kelib chiqib, jinoyat kodeksining 169-moddasi 1-qismi va boshqa tegishli qismlari bilan malakalanmoqda.

Sababi amaliyotda biror-bir shaxs o‘zga shaxsning plastik kartasini topib olganidan so‘ng, undagi pul mablag‘larini banklarning xizmati orqali naqdlashtirganligi axborot tizimiga noqonuniy kirish deb baholanmayapti.

Shuningdek, shaxs o‘zga shaxsning plastik kartasining PIN kodini bilgan holda yoki plastik kartaning “NFC” tizimidan (Humo kartalarda mavjud) foydalanib, plastik kartadagi pul mablag‘larni do‘kon yoki boshqa xizmat ko‘rsatish joylarida sarflab yuborsa, bu holat ham amaliyotda axborot tizimiga noqonuniy kirish tariqasida baholanmasdan, zarar miqdoridagi kelib chiqib, jinoyat kodeksining 169-moddasi 1-qismi va boshqa tegishli qismlari bilan malakalanmoqda.

Axborot tizimiga noqonuniy kirishlik holatlari shaxs masofadan turib, o‘zga shaxsning plastik kartasini boshqa qurilmadagi ilovaga ulab olib, undan pul mablag‘larni sarflagan yoki boshqa hisobga o‘tkazish yo‘li bilan talon-toroj qilgan bo‘lishi lozim. Bu holatda shaxs o‘zga shaxsning plastik kartasini ulashdagi zarur bo‘ladigan bir martalik tasdiqlash kodini qaysi yo‘l bilan qo‘lga kiritganligi kvalifikatsiyaga ta’sir etmaydi.

Xulosa o‘rnida, mamlakatimizda axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etilayotgan firibgarlik jinoyatlarini besh asosiy turga bo‘lish mumkin: soxta treyderlik, soxta e’lonlar orqali savdo-sotiq firibgarligi, SIP-texnologiyalardan foydalanib davlat organlari xodimlari nomidan so‘zlash, soxta meros va sovg‘alar bahonasidagi firibgarlik hamda fishing hujumlar. Bu kabi jinoyatlarni tergov qilish va malakalashning o‘ziga xos murakkabliklari mavjud bo‘lib, jinoyatlarni to‘g‘ri malakalash uchun firibgarlik va o‘g‘irlik jinoyatlari o‘rtasidagi farqlarni aniq ajrata bilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot texnologiyalari orqali sodir etilayotgan firibgarlik jinoyatlariga qarshi kurashni kuchaytirish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- aholining raqamli moliyaviy savodxonligini oshirishga qaratilgan keng qamrovli dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

- huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining kiberjinoyatlarni aniqlash va tergov qilish sohasidagi malakasini muntazam ravishda oshirib borish;

- tijorat banklari, to‘lov tizimi operatorlari va to‘lov tashkilotlarida huquqbuzarliklarning oldini olishning zamonaviy tizimlarini joriy etish;

- jinoyat kodeksining axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etiladigan jinoyatlarga oid normalarini yanada takomillashtirish va amaliyotda bir xilda qo‘llash mexanizmlarini yaratish;

- axborot texnologiyalari sohasidagi xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish.

Axborot texnologiyalari sohasidagi firibgarlik jinoyatlariga qarshi kurashni samarali tashkil etish mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga, aholining moliyaviy xavfsizligiga hamda umuman, jamiyatda qonuniylikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. // “O‘zbekiston” NMIU. Toshkent – 2016. – B .19;

2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, O‘zbekiston Respublikasining Milliy qonunchilik bazasi (lex.uz);

3. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksi. https:// lex.uz/docs/111460;

4. O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga elektron (raqamli) dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni (2024), O‘zbekiston Respublikasining Milliy qonunchilik bazasi (lex.uz);

5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 17-son Qarori “Firibgarlikka oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi, Toshkent sh., 2023-yil 23 iyun;

6. Rustambayev M.X., “O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga sharxlar”, 2024-yil;

7. Abdullayev P.S. “Понятие доказательства в уголовно-процессуальном праве России (актуальные вопросы)” // Vestnik Moskovskogo universiteta. № 11. 2012. – S. 99-109;

8. Saveleva N.V. Проблемы доказательств и доказывания в уголовном процессе: учеб. пособие // Krasnodar : KubGAU, 2019. – B. 6;

9. Rajabov B.A.: Jinoyat protsessida dalillarni to‘plash, tekshirish va baholash: monografiya. – Toshkent: IIV Akademiyasi, 2019. – B. 112;

10. Xo‘janazarov A. Elektron ko‘rinishidagi ma’lumotlardan jinoyat-protsessual isbot qilishda foydalanishning umumnazariy asoslari. //Huquqiy tadqiqotlar jurnali. 7–son – T.: TDYUU, 2019. – B. 31.

KIBERJINOYAT ISHLARI BO‘YICHA EKSPERTIZA: AHAMIYATI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Anorboyev Amiriddin Ulug‘bek o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti bosh ilmiy xodimi, yu.f.b.f.d. (PhD)

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, uning boshqa texnologiyalar bilan o‘zaro integratsiyalashuvi natijasida bugungi kunda barcha soha va tarmoqlarni, xatto, kiberjinoyatlar bo‘yicha ekspertiza sohasini raqamlashtirish jarayonlari jadallashib bormoqda. Ekspertiza jarayonlarining ekspertiza tayinlash, ekspertizadan o‘tkazish, ekspertiza xulosalarini tayyorlash bugungi kunda bosqichma-bosqich raqamlashmoqda.

Umuman olganda, kiberjinoyat va ekspertiza o‘zaro boshqa-boshqa tushunchalar bo‘lib, **kiberjinoyat** kibermuhitda, shu jumladan, kibermakonda yoki undan foydalanib axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, shu jumladan, telekommunikatsiya, axborotlashtirish, sun’iy intellekt, raqamlashtirish infratuzilmasi, neyron, bio, kibertexnologiya va ularga oid boshqa texnik vositalar orqali har bir

davlatning jinoyat qonunchiligi bilan belgilagan va taqiqlangan, jazo qo‘llash tahdidi bo‘lgan aybli ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) sanalsa, **ekspertiza** ish holatlarini aniqlashga qaratilgan, ish uchun ahamiyatli hamda ekspert tomonidan fan, texnika, san’at yoki hunar sohasidagi maxsus bilimlar asosida sud-ekspert tekshirishlarini o‘tkazish va xulosa berishdan iborat bo‘lgan protsessual harakat hisoblanadi.

Shunga ko‘ra, kiberjinoyatlarni aniq va fosh etish uchun ekspertizaning muhim ahamiyatga ega.

Ta’kidlash kerakki, bugungi kunda ekspertiza sohasini raqamlashtirish uchun O‘zbekiston Respublikasida ham keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda, **xususan**, ekspertiza sohasiga oid **152 ta qonunchilik hujjati** qabul qilinib, har bir sohada ekspertizani raqamlashtirishga va kiberjinoyatlarga nisbatan ekspertiza tayinlashga e’tibor berilmoqda.

Birgina o‘tgan vaqt davomida kiberxavfsizlik subyektlarining axborot tizimlari va resurslari hamda muhim axborot infratuzilmasi obyektlari toifasiga kiritilgan axborot tizimlarini, shuningdek axborot tizimlari va resurslarini yaratish bo‘yicha texnik topshiriq loyihalarini kiberxavfsizlik talablariga muvofiqligi yuzasidan ekspertizadan o‘tkazish tartibi belgilandi[68], IIV Akademiyasida “Raqamli texnologiyalar sohasida jinoyatlarga qarshi kurashish faoliyati” yo‘nalishi bo‘yicha o‘quv jarayoni huquqbuzarliklar profilaktikasi, tezkor-qidiruv va ekspert-kriminalistika faoliyatlariga ixtisoslashgan holda dual ta’lim tizimi asosida tashkil etilishi belgilanib, 2025 yil 1 iyulga qadar IIV Akademiyasi tuzilmasida mavjud shtatlar doirasida kiberhuquq, aniq fanlar, raqamli texnologiyalar va axborot xavfsizligi hamda kriminalistik ekspertizalar kafedralarini o‘z ichiga oluvchi Kiberxavfsizlik va raqamli kriminalistika fakulteti tashkil etiladi[69], Tergovga qadar tekshiruv, surishtiruv va dastlabki tergov organlari tomonidan kripto-aktivlar bilan bog‘liq huquqbuzarliklar haqidagi

[68] Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати раисининг 2024 йил 15 октябрдаги 113-сон буйруғи (14.11.2024 й., рўй.: 3573-сон) билан тасдиқланган “Киберхавфсизлик талабларига мувофиқлик юзасидан экспертизадан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[69] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли технологиялар воситасида содир этиладиган жиноятларга қарши курашиш соҳаси учун профессионал кадрлар тайёрлаш тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2025 йил 22 январдаги ПҚ–17-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ma’lumotlarni aniqlash bilan bir qatorda quyidagi harakatlar amalga oshirilishi belgilandi:

axborot tashuvchi qurilmalarning xotirasini ko‘zdan kechirish;

kripto-hamyon manzili bo‘yicha ma’lumotlarning taqsimlangan reestrini tahlil qilish;

sud-kompyuter-texnikaviy ekspertizasini tayinlash;

qonunchilikda belgilangan tartibda xizmatlar provayderlariga tegishli so‘rovlarni yuborish;

bank siri bilan bog‘liq ma’lumotlarni olish bo‘yicha so‘rovlar yuborish[70].

Kiberjinoyatlar uchun ekspertiza nima uchun zarur?

1-dan, O‘zbekiston Respublikasidagi surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudya lavozimlarida faoliyat ko‘rsatayotgan shaxslar **turli oliy o‘quv tashkilotlarida o‘qigan bo‘lishi mumkin, biroq ularning asosiy mutaxassisligi huquqshunoslik bo‘lib, ularning deyarli barchasi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini yetarlicha tushunishmaydi va bilishmaydi;**

2-dan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orali kibermuhitda, shu jumladan, kibermakonda yoki undan foydalanib sodir etilgan kiberjinoyatlarga oid raqamli dalillarning o‘chib ketish, o‘zgarish, kiberjinoyat izlari yo‘qolishi xavfi mavjud va ushbu xavfni bartaraf etish uchun majburiy ravishda mutaxassis yoki ekspert ishtiroki shart.

3-dan, qayerda, qachon, qanday holatda kiberjinoyat kibermuhitda, shu jumladan, kibermakonda yoki undan foydalanib sodir etilganligi bo‘yicha xulosa berish uchun mutaxassis yoki ekspertning ishtirokini talab qiladi;

4-dan, mutaxassis amaldagi Jinoyat kodeksining 238-240-moddalariga asosan, ogohlantirilmaydi, ekspert esa, ogohlantiriladi va bu

[70] Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг 2024 йил 20 декабрдаги 44-сон, Бош прокуратуранинг 2024 йил 19 декабрдаги 14-сон ҳамда Истиқболли лойиҳалар миллий агентлигининг 2024 йил 18 декабрдаги 14-сон қарори (25.12.2024 й., рўй.: 3591-сон) билан тасдиқланган “Терговга қадар текширувни амалга оширишда ва жиноятларни тергов қилиш давомида аниқланган крипто-активларни олиб қўйиш, хатлаш, сақлаш ҳамда топшириш тартиби тўғрисида”ги Йўриқнома // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

esa, o‘z navbatida uning bergan xulosasi uchun mas’uliyatni his qilgan holda, to‘g‘ri xulosa berishga harakat qilishiga xizmat qilishi mumkin;

5-dan, kiberjinoyatlar xalqaro transchegaraviy jinoyatlar bo‘lib, uning boshqa jinoyatlar bilan o‘zaro aralash ko‘rinishda sodir etishi shaxsdan ko‘p bilim va tafakkurni talab qiladi va bunga esa, ekspertiza sohasi ixtisoslashgandir.

Hozirgi kunda kiberjinoyatlar uchun odatda sud-kompyuter-texnikaviy ekspertizasi o‘tkazib kelinadi, biroq texnik tomondan kompyuter texnikasi o‘zining tor ahamiyatga ega ekanligi ushbu ekspertizani qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Xususan, sud-kompyuter-texnikaviy ekspertizasi **kompyuter axboroti**, ya’ni axborot-hisoblash tizimlari, tarmoqlari va ularning tarkibiy qismlaridagi axborot[71]ning **kompyuter texnikasiga** bog‘liq holatlarini ko‘rib chiquvchi ekspertiza sanalsa, **kompyuter axboroti boshqa axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid infratuzilmalarga ham bog‘liq bo‘lishini unutmaslik zarur.**

Misol uchun, telekommunikatsiya tarmog‘i bilan kompyuter texnikasi turlicha vosita sanaladi, telekommunikatsiya tarmog‘ida kompyuter axboroti telekommunikatsiya, ya’ni signal orqali uzatiladi, biroq ushbu signalning tezligi, sifati kompyuter axborotining butligi va yaxlitligiga putur yetkazmasa, ushbu holatda, o‘tkaziladigan ekspertizani sud-kompyuter-texnikaviy ekspertizasiga bog‘lash noto‘g‘ri bo‘ladi.

Sababi **telekommunikatsiyalarning asosiy vazifasi axborotni** matn, tasvir, tovush, video yoki boshqa turdagi **signalni** radio, optik yoki boshqa elektromagnit t**izimlardan foydalangan holda uzatish, qabul qilish va ularga ishlov berishdan iboratdir**[72]. Ushbu jarayonda esa, kompyuter axboroti kompyuter texnikasi orqali emas, balki telekommunikatsiya tarmog‘i, vositalari, inshootlari va qurilmalar orqali harakatlanadi.

---

[71] Ўзбекистон Республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирининг 2020 йил 30 июндаги 208-мҳ-сон буйруғи (рўйхат рақами 3275, 2020 йил 30 июнь) билан тасдиқланган Телекоммуникация хизматларини кўрсатиш қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[72] Ўзбекистон Республикасининг “Телекоммуникациялар тўғрисида” 2024 йил 27 декабрдаги ЎРҚ–1015-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Amaliyotda “Elektromagnit moslashuv markazi” DUK tomonidan Axborotlashtirish va telekommunikatsiya sohasida nazorat inspeksiyasi va uning hududiy bo‘linmalarining topshiriqlari va o‘zaro hamkorligi asosida **mobil aloqa qamrovi o‘lchab kelinadi** va mobil aloqa qamrovining yetarlicha emasligi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 153-moddasida nazarda tutilgan ma’muriy huquqbuzarlikni vujudga keltiradi. Biroq, hozirda aloqa sifatini to‘liq o‘lchab berish texnologiyasidan ikkala tashkilot ham foydalanishmaydi. Sababi bu o‘lchov vositasi juda qimmat va uni moliyalashtirish uchun Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 153-moddasida nazarda tutilgan ma’muriy huquqbuzarlik bo‘yicha to‘langan jarimalar miqdorlari juda kam bo‘lganligi va u davlat budjetiga tushishligi sababli hali hanuz bu borada yuqoridagi tashkilotlar tomonidan yetarlicha islohot o‘tkazilmayapti.

Shu o‘rinda ta’kidlash kerakki, quyidagi uskuna, qurilma va vositalar orqali mobil aloqa sifatini o‘lchash imkoniyati mavjud. Xususan:

1. Drive Test (Yurish/Yurish testlari). Bu usulda maxsus o‘lchov uskunalari o‘rnatilgan transport vositalari orqali shaharlar va yo‘llar bo‘ylab harakat qilib, mobil aloqa sifati o‘lchanadi. Masalan:

Rohde & Schwarz TSME6: Bu uskuna LTE va 5G tarmoqlarining sifatini aniqlashda qo‘llaniladi. U GPS bilan integratsiyalangan bo‘lib, signal darajasi, sifat va interferensiya kabi parametrlarni o‘lchaydi[73].

PCTEL SeeGull IBflex®: Bu skaner 400 MGs dan 2.7 GGs gacha bo‘lgan diapazonda ishlaydi va kichik hujayralar va binolar ichidagi testlar uchun mo‘ljallangan[74].

2. Walk Test (Piyoda testlari). Piyoda yurish orqali aloqa sifatini o‘lchanadi. Bu usul, ayniqsa, yirik shaharlarda va odamlar ko‘p yuradigan joylarda foydalaniladi. Masalan, **Rohde & Schwarz TSMA Autonomous**

[73] chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://assets-us-01.kc-usercontent.com/ecb176a6-5a2e-0000-8943-84491e5fc8d1/e502ed4d-81e4-4334-ac7a-3ec80d0f2821/RS-TSME6_brochure.pdf.

[74] https://www.tadviser.ru/index.php/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82:PCTEL_SeeGull_IBflex_%D0%A1%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%8E%D1%89%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D0%BA.

Mobile Network Scanner: Bu uskuna Wi-Fi yoki Bluetooth orqali smartfonlar bilan bog‘lanib, ma’lumotlarni yig‘adi va tahlil qiladi[75].

3. Mobile Device Testing (Mobil qurilmalar orqali testlash). Mobil telefonlar orqali aloqa sifatini o‘lchashda qo‘llaniladi. Masalan, Samsung Galaxy S21+ 5G[76]: Polshadagi testlarda ushbu smartfonlar Rohde & Schwarz uskunalari bilan birgalikda qo‘llanilib, aloqa sifatini baholashda foydalanilgan.

4. MDT (Minimization of Drive Tests). Bu usulda mobil qurilmalar o‘zlari avtomatik ravishda aloqa sifatini o‘lchab, operatorga yuborishadi. Bu orqali doimiy va keng qamrovli ma’lumotlar yig‘iladi[77].

Yuqoridagi texnologiyalarning o‘zlari ham kiberxavfsizlik ta’minlanishiga muhtoj bo‘lib, boshqaruv tizimi, tarmoq shifrlovchisi, veb-brazuer va oxirgi nuqta xavfsizligi ta’minlansagina ushbu texnologiyalardan to‘liq foydalanish imkoniyati bo‘ladi[78]. 2016 yilda Polsha[79], 2020 yilda AQShda[80], 2021 yilda Kanadada, 2022 yilda Shveysariya[81]da, 2023 yilda Islandiyada[82], 2024 yilda Estoniyada[83]da mobil aloqa tarmog‘ining sifatini o‘tazish uchun xatto alohida tadqiqotlar olib borilgan holda, bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida bu borada qator muammolar mavjud. Ta’kidlash kerakki, aloqa sifati ham kiberxavfsizlik ta’minlanishiga va kibermuhitda, shu jumladan, kibermakonda kiberjinoyat sodir etilgan vaqtida uni tezkorlik bilan aniq topish imkoniyatini beradi.

---

[75] chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cdn.rohde-schwarz.com/au/TSMA_bro_en_3607-1513-12_v0900.pdf.

[76] https://www.samsung.com/ru/smartphones/galaxy-s21-5g/buy/?modelCode=SM-G996BZVDSER.

[77] https://www.sharetechnote.com/html/Handbook_LTE_MDT.html.

[78] https://www.rohde-schwarz.com/fi/products/cybersecurity/secure-web-browser_232366.html.

[79] chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.syspab.eu/wp-content/uploads/2017/01/Systemics-PAB_bro_en_5214-6774-32_v0102_final.pdf#:~:text=reliable%20operators%2C%20in%202015%2C%20UKE,quality%20of%20net%02works%20and%20customer.

[80] https://www.rohde-schwarz.com/us/solutions/critical-infrastructure/mobile-network-testing/stories-insights/article-qoe-5g-network-evaluation-for-us-network-operators_254564.html#:~:text=The%20independent%20wireless%20industry%20research,buzz%20in%20the%20telecommunications%20industry.

[81] chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://scdn.rohde-schwarz.com/ur/pws/dl_downloads/dl_common_library/dl_brochures_and_datasheets/pdf_1/Certificate-MNT-Bell-Canada-Q4-2021-Benchmarking-Campaign.pdf.

[82] https://www.rohde-schwarz.com/us/about/news-press/all-news/ecoi-commissions-rohde-schwarz-to-benchmark-icelandic -mobile-network-quality-with-etsi-methodology-press-release-detailpage_229356-1451264.html.

[83] https://www.rohde-schwarz.com/us/about/news-press/all-news/rohde-schwarz-and-telia-unlock-estonia-s-full-potential-with-comprehensive-mobile-network-benchmarking-campaign-press-release-detailpage_229356-1533252.html.

Biroq, mobil aloqa sifatini o‘lchash bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasida xatto alohida ekspertiza turi ixtisoslashtirilmagan va bu bo‘yicha kadrlar tayyorlash yo‘lga qo‘yilmagan, bunga oid texnologiyadan to‘la-to‘kis foydalanilmaydi. Vaholanki, mobil aloqa sifatini nazorat qiluvchi organ – Axborotlashtirish va telekommunikatsiya sohasida nazorat inspeksiyasiga birgina 2025 yil 1-choragida **1191 ta** murojaat kelib tushgan bo‘lib, ushbu murojaatlarning aksariyat aloqa sifati yaxshi emasligiga oiddir[84]. Bu esa, o‘z navbatida bu sohada islohot o‘tkazish zarurligini taqozo etadi.

Shuningdek, AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va boshqa rivojlangan davlatlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid quyidagi ekspertiza turlaridan foydalanishadi:

Kiberjinoyatlar bo‘yicha chet davlatlarda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud tomonidan qo‘llaniladigan asosiy ekspertiza turlari quyidagilardan iborat:

1) kompyuter-texnik (digital forensic) ekspertizasi

Maqsadi: Kompyuter, noutbuk, serverlardan axborot va boshqa ma’lumotlarni aniqlash, tiklash va tahlil qilish.

Asosan, kiberhujum manbasini aniqlash, fayllarni o‘chirish, shifrlash va o‘zgartirish holatlarini tahlil qilish, log fayllar orqali faoliyatni kuzatish uchun **qo‘llaniladi**.

2) mobil qurilmalar ekspertizasi

Maqsadi: Smartfon va planshetlarda saqlangan axborot va boshqa ma’lumotlarni o‘rganish.

Asosan, qo‘ng‘iroqlar, SMS, ilovalar, GPS ma’lumotlar, ijtimoiy tarmoq yoki messenjerlar, shu jumladan, WhatsApp, Telegram, Messenger chatlari, Internet faoliyati va brauzer tarixini tahlil qilish uchun qo‘llaniladi.

3) Tarmoq (network forensic) ekspertizasi

Maqsadi: Tarmoq orqali amalga oshirilgan kiberxujumlar yoki ma’lumotlar oqimi tahlilini amalga oshirish.

[84] chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://api-portal.gov.uz/uploads/147/2025/05/13/df766256-5068-f1ab-3d42-0b3195f31c82_media_.pdf.

Asosan, DDoS hujumlari, IP manzillarni aniqlash, VPN va proksi orqali yashirish holatlarini fosh etish uchun qo‘llaniladi.

4) Ma’lumot tiklash (data recovery) ekspertizasi

Maqsadi: O‘chirilgan, formatlangan yoki shikastlangan ma’lumotlarni qayta tiklash.

Asosan, kibersabotaj yoki kibero‘g‘rilik sodir etilganida ishonchli va zaruriy ma’lumotlarni saqlab qolish uchun qo‘llaniladi.

5) malvare tahlil ekspertizasi (malware analysis)

Maqsadi: Kiberjinoyat uchun foydalanilgan zararli dasturlar, shu jumladan, virus, troyan, ransomware kabi dasturlarni tahlil qilish.

Asosan, zararli dastur manbaini aniqlash, faoliyat mexanizmlarini o‘rganish uchun qo‘llaniladi.

6) elektron pochta va shaxsiy aloqa ekspertizasi

Maqsadi: elektron pochta yoki shaxsiy aloqa kanallari orqali yuborilgan axborotni tahlil qilish.

Asosan, elektron pochta yoki shaxsiy aloqa kanallari orqali yuborilgan axborotga aloqador tahdidlar, firibgarlik yoki shaxsiy ma’lumot o‘g‘irlash hollarini aniqlash uchun qo‘llaniladi.

7) kriptografiya ekspertizasi

Maqsadi: shifrlangan ma’lumotlar, parollar va kripto-valyuta harakatlarini tahlil qilish.

Asosan, kriptovalyuta bilan bog‘liq jinoyatlar, shifrlangan fayllar va dasturlarga oid axborotlarni tahlil qilish uchun qo‘llaniladi.

8) sud-kiber ekspertizasi (Cyber forensic auditing)

Maqsadi: sud jarayonida texnik dalillarni yuridik asosda taqdim etish.

Asosan, ekspert hisobotlari sudda qonunan dalil sifatida qabul qilinishi uchun qo‘llaniladi.

O‘zbekiston Respublikasida esa, yuqoridagi ekspertizalarning faqatgina birinchisi ko‘proq o‘llaniladi, biroq ko‘pchiligi qo‘llanilmaydi, qo‘llaniladigani ham sud kompyuter-texnik (digital forensic) ekspertizasi shaklida yoki mazmunida qo‘llaniladi. Biroq, sudlar tarixida sud-kiber ekspertiza umuman qo‘llanilmagan.

Ma’lumki, Jinoyat-protsessual kodeksining 81-moddasiga asosan, raqamli dalillar dalillarning turlariga kiritilib, JPKning 95^1-moddasida dalillarning maqbul emasligi nazarda tutilib, noma’lum manbadan yoxud jinoyat ishini yuritish jarayonida aniqlash mumkin bo‘lmagan manbadan dalilning olinishi dalilning maqbul emasligini nazarda tutadi.

Amaliyotda deyarli barcha ashyoviy buyumlar, narsa va predmetlar yoki ulardagi elektron (raqamli) ma’lumot va raqamli dalillar surishtiruvchi, tergov, prokuror yoki sud bayonnomasi bilan olinib, mutaxassis yoki ekspertga topshirilgan holda, ushbu dalillar olinishi vaqtida protsessual va texnik xatoliklarga yo‘l qo‘yilgan yoki yo‘l qo‘yilmaganlik holati bo‘yicha ekspertiza o‘tkazilmaydi va bu esa, o‘z navbatida dalillarni olishda, misol uchun, axborotning manbasi, yaratilgan tarixi haqida turlicha ma’lumotlar vujudga kelishi mumkin bo‘lgan holda, bu holat kiberjinoyatning sodir etilish usuli, vaqti, holatini aniqlash bilan bog‘liq jarayonlarga o‘z ta’sirini ko‘rsatmay qolmaydi. Ya’ni, kompyuter tizimidagi axborot boshqa vaqtda yaratilib, u boshqa qurilmaga ko‘chirilgan vaqtida yoki bayonnoma bilan olingan vaqtida yaratilgan vaqti boshqa vaqtni ko‘rsatib qolishi mumkin. Bu esa, kiberjinoyatning sodir etilgan vaqti bilan bog‘liq jarayonga kiberjinoyatchining aloqasi yo‘qligini ko‘rsatib qolish xavfi bor. Shu sababli sud-kiber ekspertizasi (Cyber forensic auditing) bilan ekspertizani tayinlash muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt bilan bog‘liq jarayonlarni aniqlash shaxsdan ko‘p bilim va tafakkurni talab qiladi.

Shu sababli sud-kompyuter-texnikaviy ekspertizasini o‘tkazish borasida bu ekspertizaning ham ixtisosligini qayta ko‘rib chiqish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida o‘tkaziladigan ekspertizalarning yagona ro‘yxatini ushbu sohaning o‘ziga xos xususiyatini inobatga olib ixtisoslashuvini amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Ushbu vazifani amalga oshirish uchun sohaning o‘ziga xos xususiyati va rivojlanish texnologiyasidan kelib chiqib, quyidagi turlarga bo‘lish orqali kiberjinoyatlar uchun ekspertiza tayinlash taklif qilinadi:

1) telekommunikatsiya tarmog‘i ekspertizasi;

2) telekommunikatsiya infratuzilmasi ekspertizasi;

3) axborot tizimi va kompyuter axboroti ekspertizasi;

4) dastur va dasturiy ta’minot ekspertizasi;

5) kriptografik ekspertiza;

6) aloqa qamrovi va sifati ekspertizasi;

7) sud-kiber ekspertiza.

Bunda, telekommunikatsiya tarmog‘i ekspertizasi Jinoyat kodeksining telekommunikatsiya yoki Internet tarmog‘ida yoki undan foydalanib sodir etiladigan kiberjinoyatlar uchun, axborot tizimi va kompyuter axboroti ekspertizasi axborot tizimiga, shu jumladan, foydalanuvchining server, ma’lumotlar bazasi va banki, qurilmalaridagi fayl, axborot va boshqa ma’lumotlar bo‘yicha, shu jumladan, ularni tiklash, vujudga kelgan vaqti, axborotning maqsad va vazifalari, funksiyasi, kriptografik ekspertiza kompyuter axboroti, dasturini shifrlash, aloqa qamrovi va sifati ekspertizasi simli yoki simsiz aloqaning qamrov hududi, sifatini aniqlash, dastur va dasturiy ta’minot ekspertizasi har xil dasturlar va dasturiy ta’minotlar haqida ma’lumot olish, zararli viruslarning vazifa va funksiyalari, sodir etilish xavf darajasini aniqlash, telekommunikatsiya infratuzilmasi ekspertizasi yuqoridagi barcha holatlarni kompleks o‘rganish, sud-kiber ekspertiza kompyuter axboroti va kiberjinoyatlarga daxldor boshqa dalillarning maqbullik holatini aniqlash bo‘yicha o‘tkaziladi.

Kompyuter-texnik (digital forensic) ekspertizasi, mobil qurilmalar ekspertizasi, tarmoq (network forensic) ekspertizasi, ma’lumot tiklash (data recovery) ekspertizasi, malvare tahlil ekspertizasi (malware analysis), elektron pochta va shaxsiy aloqa ekspertizasi esa, yuqoridagi ekspertizaning tarkibiy qismiga o‘tib ketadi.

Nima uchun, kiberjinoyatlarga nisbatan qo‘llaniladigan ekspertiza turlari yuqoridagi kabi tasniflanishi maqsadga muvofiq?! Sababi bu holat axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining texnik tomondan o‘ziga xos xususiyati bilan bog‘liq bo‘lib, telekommunikatsiya infratuzilmalarida yoki ular o‘rtasida bo‘layotgan salbiy jarayon kiberjinoyat sifatida bugungi kunda namoyon bo‘lmoqda. Telekommunikatsiyasiz kiberjinoyat sodir etilmaydi. Har bir kiberjinoyat sodir etilishi uchun albatta aloqa bo‘lishi talab qilinadi. Misol, uchun, foydalanuvchining qurilmasi bo‘lgan fleshka

orqali zararli dastur kompyuter tizimiga ulanishi oqibatida kompyuter tizimi yoki axboroti zararlanishi mumkin, biroq aynan ushbu fleshkadagi zararli dastur telekommunikatsiya orqali kompyuter tizimiga kirib borishi tufayli bu jinoyat sodir etiladi. Shunga ko‘ra, kiberjinoyat ham texnik jinoyat bo‘lganligi hamda telekommunikasiya sohasi axborot-kommunikatsiya sohasining fundamenti – asosi sanalgani uchun bu sohadan kelib chiqib, kiberjinoyatlarga oid ekspertiza turlarini tasniflash texnik tomondan maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Shu o‘rinda ta’kidlash kerakki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining har bir xususiyatidan kelib chiqib, yuqoridagi ekspertiza turlarini yana ko‘paytirish mumkin, biroq ularni o‘zaro ma’lum bir xususiyatiga ko‘ra, tasniflash muhim ahamiyat kasb etishi tufayli yuqoridagi kabi kiberjinoyatlarga oid ekspertiza turlarini tasniflash va sud-kompyuter-texnikaviy ekspertizasining nomini va uning mazmunini kengaytirish vaqti yetib keldi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Zero, kiberjinoyatlar axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivoji bilan bevosita bog‘liqdir.

KIBERMUHITDAN FOYDALANIB SODIR ETILAYOTGAN KORRUPSIYAVIY XATTI-HARAKATLARNING OLDINI OLISH, UNGA QARSHI KURASHISH VA UNI FOSH ETISH HAMDA OQIBATLARINI BARTARAF ETISHNING TASHKILIY VA JINOIY-HUQUQIY JIHATLARI

Anorboyev Amiriddin Ulug‘bek o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti bosh ilmiy xodimi, yu.f.b.f.d. (PhD)

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ayniqsa, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivoji barcha soha va tarmoqlarga o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda va bu texnologiyalar barcha soha va tarmoqlarga foyda keltirishi bilan bir qatorda zarar keltirayotganligi, olib borilayotgan islohotlarning keyingi rivojiga ta’sir etmoqda. *Ma’lumot uchun, kiberjinoyatlar dunyo davlatlariga 2023 yilda **8,27 trln. AQSh dollari**, 2024*

*yilda **9,5 trln. AQSh dollari** zarar keltirgan bo‘lsa, 2025 yilda bu ko‘rsatgich **10,5 trln. AQSh dollari**ga yetishi prognoz qilinmoqda.*

Shu sababli 2025 yil 5 mart kuni Korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha milliy kengash yig‘ilishida Davlat rahbari tomonidan Kiberkorrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha mustahkam huquqiy bazani yaratish bo‘yicha alohida topshiriq berilib, keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda[85].

Xususan, 29 nafar mutaxassisdan iborat ishchi guruh tashkil etildi, 17 ta eng muhim vazifalarni amalga oshirish bo‘yicha yo‘l-xaritasi tasdiqlandi[86]. Ushbu vazifani amalga oshirish ilmiy, amaliy, nazariy, huquqiy, tashkiliy, iqtisodiy va moliyaviy jihatdan qo‘yilgan vazifani to‘la-to‘kis keng ko‘lamli ishlarni bajarishni taqozo etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 8 avgustdagi PF–5505-son Farmoni bilan tasdiqlangan Norma ijodkorligi faoliyatini takomillashtirish konsepsiyasiga asosan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri amal qiluvchi qonunlarni qabul qilishning samarali mexanizmlarini joriy etish zarur[87].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 14 noyabrdagi PF–184-son Farmoni bilan tasdiqlangan Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini nazorat qilishga vakolatli organlar va ularning nazorat sohalari ro‘yxati[88]ga asosan, **axborot ustidan nazorat** Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi**, Kripto-aktivlar aylanmasini**, kapital bozori va sug‘urta bozorini, **elektron tijoratni**, lotereya hamda **internet tarmog‘ida tavakkalchilikka asoslangan o‘yinlarni tashkil etish va bukmekerlik faoliyatini tartibga solish sohasida nazorat** Istiqbolli loyihalar milliy agentligi, **aloqa, axborotlashtirish** va telekommunikatsiya **talablariga**

[85] https://president.uz/uz/lists/view/7924.

[86] Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Инновацион ривожланиш ва ахборот технологиялари масалалари қўмитаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Ёшлар, хотин-қизлар, маданият ва спорт масалалари қўмитасининг 2025 йил 25 мартдаги 04/4-03-01/17-сонли қўшма қарори.

[87] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 8 августдаги ПФ–5505-сон Фармони билан тасдиқланган Норма ижодкорлиги фаолиятини такомиллаштириш концепцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[88] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 14 ноябрдаги ПФ–184-сон Фармони билан тасдиқланган Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини назорат қилишга ваколатли органлар ва уларнинг назорат соҳалари рўйхати // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

rioya qilinishi ustidan nazorat Axborotlashtirish va telekommunikatsiyalar sohasida nazorat inspeksiyasi vakolatiga taalluqli.

Biroq, O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonunning 11-moddasiga asosan, **kiberxavfsizlik to‘g‘risidagi qonunchilik hujjatlarining ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish** va **kiberxavfsizlik hodisalari yuzasidan tezkor-qidiruv tadbirlarini, tergovga qadar tekshiruvlarni va tergov harakatlarini amalga oshirish Davlat xavfsizlik xizmatining vakolati hisoblanadi**.

Demak, Qonunga asosan, yuridik kuchi bo‘yicha Qonun, Prezident Farmonidan ustun hisoblanadi va Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksga asosan, kiberhuquqbuzarliklarni, shu jumladan, kiberkorrupsiyaga oid huquqbuzarlik uchun ma’muriy bayonnomani Davlat xavfsizlik xizmati mansabdor shaxslari tuzishi kerak.

***Ma’lumot uchun**, O‘zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida” 2021 yil 20 apreldagi O‘RQ–682-son Qonuniga asosan, normativ-huquqiy hujjat o‘ziga nisbatan yuqoriroq yuridik kuchga ega bo‘lgan normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiq bo‘lishi kerak*[89].

Biroq, MJtKda nomi qayd etilgan O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati Chegara qo‘shinlari va Davlat xavfsizlik xizmatining harbiy-tibbiy xizmat sanitariya-epidemiologiya stansiyasi mansabdor shaxslarida bunday vakolat mavjud emas, qolaversa, ularning ixtisosligi ham bu toifadagi qilmishlar yuzasidan ma’muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi bayonnomani tuzish imkonini bermaydi. Qolaversa, ichki va tashqi xurujlar bilan to‘liq mashg‘ul bo‘lgan tashkilotga qo‘shimcha yuklamaning berishligi uning keyingi faoliyatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

2-dan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarining joriy etilishini nazorat qilish, ularni himoya qilish tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2019 yil 14 sentabrdagi PQ–4452-son qaroriga asosan, **O‘zkomnazorat “Kiberxavfsizlik markazi” DUK** bilan birgalikda davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari,

[89] Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

boshqa tashkilotlar va idoralarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish hamda **axborot xavfsizligi holatini nazorat qilish, monitoring qilish, o‘rganish va tekshirishni amalga oshiradi**[90].

***Ma’lumot uchun**, **“Kiberxavfsizlik markazi” DUK** ning rasmiy sayti csec.uz orqali kiberhodisa haqida xabar berish tizimi yo‘lga qo‘yilgan va Markaz tomonidan 2024 yil 1 yarim yilligida .uz domeni hududida **63** ta, davlat organlari va tashkilotlarining veb-saytida **22** ta kiberhodisani aniqlagan bo‘lsa, O‘zkomnazorat shaxsga doir ma’lumotlarga oid qonunchilikni buzganligi uchun **64** ta holatda ma’muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi bayonnomani tuzgan.*

Biroq, bu norma ham “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonunning 11-moddasiga zid sanaladi.

3-dan, hozirda Markaziy bank “CERT-CBU” kiberxavfsizlik markazi, Ichki ishlar vazirligida Tezkor qidiruv departamenti tarkibida Kiberxavfsizlik markazi tashkil etilgan.

***Ma’lumot uchun**, **Markaziy bank “CERT-CBU” kiberxavfsizlik markazi** quyidagi vazifalarni bajaradi:*

to‘lov tizimi operatorlari, kredit va to‘lov tashkilotlari faoliyatida axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlikni ta’minlash, shuningdek, ularning axborot tizimlari va resurslarida hamda muhim axborot infratuzilmasi obyektlarida kiberxavfsizlikni ta’minlash;

axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik risklarining yuzaga kelish omillarini tekshirish, xatarlarini oldini olish tizimlarini tatbiq etish va qo‘llash choralarini ko‘rish;

bank va to‘lov tizimlarida raqamli texnologiyalar vositasida sodir etiladigan huquqbuzarliklarni monitoring va tahlil qilish va hududlarda raqamli texnologiyalar vositasida sodir etiladigan huquqbuzarliklarga qarshi kurashish.

[90] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ–4452-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

***Ichki ishlar vazirligi**ning Tezkor qidiruv departamenti tarkibidagi **Kiberxavfsizlik markazi** kiberjinoyatlarga oid tezkor-qidiruvga doir ishlarni amalga oshiradi.*

Biroq, uning faoliyati “Markaziy bank to‘g‘risida”gi Qonunga asosan, asosiy sohaviy qonunga zid tarzda, ya’ni axborot va kiberxavfsizlik ustidan nazorat DXX tomonidan emas, balki Markaziy bank tomonidan boshqarilishi nazarda tutilgan.

4-dan, **O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi** mayning va kriptovayutaga oid masalalarni tartibga soladi, litsenziya va ruxsatnoma beradi, **qonun buzilishi holatlari bo‘yicha vakolatli organlarga murojaat qiladi.**

Ta’kidlash kerakki, davlat organlarining bir-birini takrorlovchi vakolatlari va vazifalari mavjudligi O‘zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlarning va ular loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasi to‘g‘risida” 2023 yil 8 avgustdagi O‘RQ–860-son Qonuni[91]ga asosan **vakolatlar, huquq va majburiyatlar bilan bog‘liq bo‘lgan korrupsiyani keltirib chiqaruvchi omil sanaladi.**

5-dan, **O‘zkomnazorat** qonun hujjatlari talablariga rioya etilishini ta’minlash masalalari yuzasidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi bilan hamkorlik qiladi va Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi taqdimnomasiga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari talablarini buzgan axborot sohasi subyektlariga nisbatan belgilangan tartibda choralar ko‘radi.

Biroq, amalda bu bo‘yicha biron bir ta’sirchan choralarni ko‘rmayotganligi telekommunikatsiya tarmoqlari bilan bog‘liq huquqbuzarliklarning ko‘payib ketishiga sabab bo‘lmoqda.

*Ma’lumot uchun, **ushbu qoida** O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarining joriy etilishini nazorat qilish, ularni himoya qilish tizimini takomillashtirishga*

[91] Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси тўғрисида” 2023 йил 8 августдаги ЎРҚ–860-сон Қонун // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2019 yil 14 sentabrdagi ***PQ–4452-son qaroriga asosan belgilangan***[92]*.*

6-dan, shaxsga doir ma’lumotlar sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish hamda davlat organlari va tashkilotlarining **shaxsga doir ma’lumotlar bilan ishlash sohasidagi faoliyatini nazorat qilish** va muvofiqlashtirish Adliya vazirligining asosiy vazifasi sanaladi.

Biroq, “O‘zkomnazorat” davlat inspeksiyasi fuqarolarning shaxsga doir ma’lumotlariga axborot texnologiyalaridan foydalangan holda, shu jumladan Internet jahon axborot tarmog‘ida ishlov beruvchi mulkdor va (yoki) operatorlarga nisbatan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining shaxsga doir ma’lumotlariga ishlov berishning alohida shartlarini buzganliklari yuzasidan ma’muriy huquqbuzarlik to‘g‘risida bayonnomalarni tuzadi va ko‘rib chiqish uchun sudga yuboradi.

Ma’lumot uchun*, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2018 yil 13 apreldagi PQ–3666-son qarori*[93] *hamda Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 5 sentabrdagi 707-son qarori bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining shaxsga doir ma’lumotlariga ishlov berishning alohida shartlariga rioya etilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshirish tartibi to‘g‘risida”gi Nizom*[94] *talablari o‘zaro bir-biriga zid.*

7-dan, MJtKning 245-moddasiga asosan, **sud** korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni ko‘rib chiquvchi organ sifatida qonunchilikda yetarlicha belgilangan, biroq uning qonunchilik bo‘yicha **surishtiruv o‘tkazish vakolatining yo‘qligi** bu sohada vakolatli ixtisoslashtirilgan organni tashkil etishni taqozo etadi.

---

[92] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ–4452-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[93] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги фаолиятини янада такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида” 2018 йил 13 апрелдаги ПҚ–3666-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[94] Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг шахсга доир маълумотларига ишлов беришнинг алоҳида шартларига риоя этилиши устидан давлат назоратини амалга ошириш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

8-dan, AQSh[95], Germaniya[96], Fransiya[97], Hindiston[98], Kanada[99], Singapur[100], Janubiy Koreya[101]da kiberxavfsizlik bo‘yicha alohida davlat organi shug‘ullanadi.

***Misol uchun**, Singapur[102], J.Koreya[103]da kiberxavfsizlik agentligi faoliyat ko‘rsatadi.*

9-dan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini reyting baholash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2022 yil 12 yanvardagi PQ–81-son qaroriga asosan, davlat organlari va tashkilotlari, shu jumladan, mahalliy davlat hokimiyati organlarida korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha chora-tadbirlarning samaradorligini tahlil qilish, baholash va kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini reyting baholash tizimini joriy etish bilan birga, korrupsiya haqida murojaat yuborish tizimi yo‘lga qo‘yilgan[104].

*Ma’lumot uchun, “**e-anticor.uz**” **platformasi orqali** jami **686** ta murojaat fuqarolar tomonidan yo‘llanib, **562** tasi hal etilgan, **124** ta murojaat esa, ko‘rib chiqilmoqda[105].*

10-dan, Ichki ishlar vazirligi tomonidan jinoyat ishlarini ro‘yxatga olish va ularning bazasini yuritish uchun “Elektron jinoiy-huquqiy statistika” yagona axborot tizimi va ma’muriy huquqbuzarlik ishlarini ro‘yxatga olish va ularning bazasini yuritish uchun Ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risida yagona elektron ish yurituv tizimi yo‘lga qo‘yilgan.

***Ma’lumot uchun**, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jinoiy-huquqiy statistika tizimini tubdan takomillashtirish va jinoyatlarni tizimli*

---

[95] https://www.cisa.gov//
[96] https://www.bsi.bund.de/EN/Home/home_node.html.
[97] https://cyber.gouv.fr/en.
[98] https://www.bsc-icc.com/service/cert-in.
[99] https://www.cse-cst.gc.ca/en.
[100] https://www.csa.gov.sg/contact-us.
[101] https://www.kisa.or.kr/EN.
[102] https://www.csa.gov.sg/contact-us.
[103] https://www.kisa.or.kr/EN.
[104] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Коррупцияга қарши курашиш ишларининг самарадорлигини рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 12 январдаги ПҚ–81-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
[105] https://e-anticor.uz/oz.

tahlil qilish samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018 yil 31 oktabrdagi PF–5566-son Farmoni[106] *bilan “**Elektron jinoiy-huquqiy statistika” yagona axborot tizimi** hamda Vazirlar Mahkamasining “Ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni yuritishning elektron tizimini joriy etish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar haqida” 2021 yil 8 iyuldagi 431-son qarori bilan **Ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risida yagona elektron ish yurituv tizimi** amaliyotga joriy qilingan*[107].

Biroq, yuqoridagi axborot tizimlari o‘zaro integratsiya qilinmagan.

11-dan, “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunning 7-moddasida korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha faoliyatni bevosita amalga oshiruvchi 7 ta davlat organlari sanalgan.

Biroq, “Kiberxavsizlik to‘g‘risida”gi Qonunda kiberxavfsizlik sohasini nazorat qiluvchi, tartibga soluvchi vakolatli organ sifatida faqatgina **Davlat xavfsizlik xizmati** nazarda tutilgan.

Shu bilan birga, ushbu Qonunning 14-moddasida davlat organlari va tashkilotlarining kiberxavfsizlikni ta’minlash borasidagi huquq va majburiyatlari nazarda tutilgan.

Shunga ko‘ra, Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunning 8^1-13-moddalaridagi vakolatli organlar, shu jumladan, Davlat xavfsizlik xizmatining korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi vakolatlari qatoriga uning kiberkorrupsiyaga qarshi vakolatlarini aniq belgilash zarur.

12-dan, “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunning 15-moddasida ommaviy axborot vositalarining korrupsiyaga qarshi kurashishda ishtirok etishi nazarda tutilgan, biroq sun’iy intellekt texnologiyalarining korrupsiyaviy jinoyatlarga, ayniqsa, uyushgan jinoyatchilik bilan bog‘liq jinoyatlarga keng yo‘l ochib berishi nuqtai nazaridan sun’iy intellektning korrupsiyaga qarshi kurashishda ishtirok

[106] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жиноий-ҳуқуқий статистика тизимини тубдан такомиллаштириш ва жиноятларни тизимли таҳлил қилиш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 31 октябрдаги ПФ–5566-сон Фармони // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[107] Вазирлар Маҳкамасининг “Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни юритишнинг электрон тизимини жорий этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар ҳақида” 2021 йил 8 июлдаги 431-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

etishi “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunda o‘z aksini topishi maqsadga muvofiq.

Yuqoridagilardan kelib, Davlat xavfsizlik xizmati, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi, Bosh prokuratura, Ichki ishlar vazirligi, Adliya vazirligi, Istiqbolli loyihalar milliy agentligi, AOKA, Raqamli texnologiyalar vazirligi, Markaziy bank, Oliy sudga Senat va Qonunchilik palatasi bilan hamkorlikda quyidagi qonunchilik hujjatlari loyihasini ishlab chiqish va Prezident Administratsiyasiga kiritish bo‘yicha topshiriq berish maqsadga muvofiq:

1. Quyidagilarni nazarda tutuvchi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “**Kiberkorrupsiyaga qarshi kurashishning tashkiliy va jinoiy-huquqiy asoslarini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida**”gi qarori:

1) O‘zbekiston Respublikasining 2025-2030-yillarga mo‘ljallangan kiberxavfsizlik bo‘yicha milliy strategiyasini tasdiqlash;

2) strategiyada qo‘yilgan maqsadlarni amalga oshirish, shuningdek, sog‘liqni saqlash, ta’lim, davlat boshqaruvi, mahalla, ijtimoiy himoya, raqamlashtirish, shu jumladan, raqamli aktivlar, davlat xaridlari sohasida raqamlashtirish orqali korrupsiyaga qarshi kurashishni nazarda tutuvchi “yo‘l-xaritasi”ni tasdiqlash;

3) “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonun talabidan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi va Ichki ishlar vazirligining kiberjinoyatlarni tergov qilish vakolatini Davlat xavfsizlik xizmatiga o‘tkazish;

4) “Kiberxavfsizlik markazi” DUKni qayta tashkil etib, Davlat xavfsizlik xizmatining tarkibida O‘zbekiston Respublikasi Kiberxavfsizlik agentligini tashkil etish;

5) Agentlik faoliyatini 24/7 rejimga o‘tkazish orqali uning milliy va xalqaro maydonda kiberhuquqbuzarliklar va kiberjinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha aniq vakolatlarini belgilash;

6) Agentlik tarkibiga Ommaviy kommunikatsiyalar markazi va Telekommunikatsiya tarmoqlarini boshqarish Respublika markazini o‘tkazish;

7) Agentlikka Ichki ishlar vazirligi, Adliya vazirligi, Raqamli texnologiyalar vazirligi, Istiqbolli loyihalar milliy agentligi, Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi, Markaziy bank, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi, Axborotlashtirish va telekommunikatsiyalar sohasida nazorat inspeksiyasining axborotlashtirish, shaxsga doir ma'lumotlar, shu jumladan, axborot va kiberxavfsizlik sohasida nazorat qilish va tekshirish vazifa va funksiyalarini o'tkazish orqali bir-birini takrorlovchi va o'xshash vakolatlarni qisqartirish;

8) Agentlikka Ichki ishlar vazirligi hamda Axborotlashtirish va telekommunikatsiyalar sohasida nazorat inspeksiyasining axborotlashtirish, shaxsga doir ma'lumotlar, shu jumladan, axborot va kiberxavafsizlik sohasida ma'muriy huquqbuzarliklar ishini yuritish, shu jumladan, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnomani tuzish va sudga kiritish vazifa va funksiyalarini o'tkazish orqali bir-birini takrorlovchi va o'xshash vakolatlarni qisqartirish;

9) kiberjinoyatlarga nisbatan tezkor jinoyat-qidiruv, tergov harakatlari va sud protsessesini o'tkazishga mas'ul bo'lgan Davlat xavfsizlik xizmati tuzilmasida **kibermutaxassis** va **kibertergovchi** lavozimlarini joriy etish;

10) O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Jinoyat sudlov hay'ati, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyat va Toshkent shahar sudlari tarkibida alohida kiberma'muriy huquqbuzarliklar va kiberjinoyatlarni ko'rib chiqishga ixtisoslashtirilgan "**sudyalar korpusi**"ni shakllantirish;

11) Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risida yagona elektron ish yurituv tizimi, "Elektron jinoiy-huquqiy statistika" yagona axborot tizimi va "e-anticor.uz" platformasini yagona platformaga o'tkazish;

12) kiberhuquqbuzarliklar, shu jumladan, kiberkorrupsiyaga oid murojaatlarni tezkorlik bilan ko'rib chiqish va hal etishga doir "**Cybersecurity**" axborot tizimini ishlab chiqib, yagona platformadagi axborot tizimlari va respublikadagi barcha axborot tizimlari bilan uning o'zaro integratsiyasini amalga oshirish;

13) kiberhuquqbuzarliklar va kiberjinoyatlar bo'yicha murojaatlarni, shu jumladan, pm.gov.uz veb-sayti va "eanticor.uz" axborot tizimidagi kiberhuquqbuzarliklarga oid murojaatlarni avtomatik qabul qilish

va tahlil qilish, real vaqt rejimida murojaatni ko‘rib chiqish imkoniyatini beruvchi, tezkor avtomatlashtirilgan, sun’iy intellektga asoslangan “**CCA**” platformasini amaliyotga joriy qilish va uning Reglamentini tasdiqlash;

14) sun’iy intellekt texnologiyalari orqali kiberhuquqbuzarliklar va kiberjinoyatlarni bashorat qilish (prognoz qilish), surishtiruvchi, tergovchi, sud qarorlarini qayta ko‘rib chiqish, ularga kiberhuquqbuzarlik va kiberjinoyatlarni aniqlash, fosh etish, hukm tayinlash uchun maslahatchi, tahlil qilish, korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha amalga oshirilgan vazifalarni tahlil qilish va samaradorligini baholash imkoniyatini yo‘lga qo‘yish;

15) “Axborot texnologiyalari va axborot resurslarini rivojlantirish markazi” mas’uliyati cheklangan jamiyatining tashkiliy-huquqiy shaklini davlat muassasasiga aylantirib, “Raqamli texnologiyalar va texnik vositalar Respublika ekspertiza markazi” etib qayta tashkil etish;

16) kiberkorrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha yagona texnik jihatdan tartibga solishga doir normativ hujjat loyihasini ishlab chiqish;

17) kiberkorrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha xalqaro reyting va indekslarda yuqorilash bo‘yicha aniq vazifalarni belgilab olish;

18) ushbu qarordan kelib chiqib bir vaqtning o‘zida qonun osti hujjatlarini mazkur qarorga muvofiqlashtirish.

2. Quyidagilarni nazarda tutuvchi O‘zbekiston Respublikasining “**Kiberkorrupsiyaga oid huquqbuzarliklarga qarshi kurashish takomillashtirilishi munosabati bilan ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida**”gi Qonuni:

1) “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunda:

kiberkorrupsiya, korrupsiyaga oid huquqbuzarlik, korrupsiyaga oid jinoyat, kiberkorrupsiyaga oid huquqbuzarlik, kiberkorrupsiyaga oid jinoyat, kiberxavfsizlik hodisasi, kibermakon, kiberxavfsizlik obyekti tushunchalarini nazarda tutish;

kiberkorrupsiyadan kelib chiqib, vakolatli idoralarning vakolatlariga aniqlik kiritish;

sun’iy intellektning korrupsiyaga qarshi kurashishda ishtirok etish tartibini belgilash;

korrupsiya va kiberkorrupsiyaga oid huquqbuzarlik va jinoyatlar ro‘yxatini tasdiqlash;

2) “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida”gi Qonunga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritib, kiberkorrupsiyadan kelib chiqib kiberxavfsizlik obyektiga aniqlik kiritish;

3) Jinoyat kodeksiga kiberkorrupsiya bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajriba va ilmiy-huquqiy jihatdan ilova qilinayotgan axborot-tahliliy materialdan kelib chiqib, o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish hamda VIII bo‘limida kiberjinoyat, kibermakon, kiberkorrupsiya va korrupsiya tushunchalarni nazarda tutish;

4) Jinoyat-protsessual kodeksining 345-346-moddalarida kiber-jinoyatlarni tergov qilish va hududiylik masalasiga aniqlik kiritish;

5) Kiberxavfsizlik agentligiga MJtKning telekommunikatsiya va Internet tarmog‘ida yoki ushbu tarmoqdan foydalanib, shuningek, O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 46-46^{1}-, 56^{2} va 56^{4}-moddalari (telekommunikatsiya va Internet tarmog‘idan foydalanib sodir etilgan hollar), 61^{1}-moddasi (kiberkorrupsiyaga oid qismi), 151, 155-155^{3}-moddalari, 193^{1}-193^{2}-moddalari (kiberkorrupsiyaga oid qismi)ga oid huquqbuzarliklar va boshqa kiberma’muriy huquqbuzarliklarni bo‘yicha ma’muriy bayonnoma tuzish, surishtiruv o‘tkazish va uni MJtKning 282-moddasiga asosan, sudga taqdim etish vakolatini berish;

6) quyidagi qonunlarga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish:

“Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonunda “sun’iy intellekt”, “sun’iy intellekt texnologiyalari” tushunchalarini aks ettirib, sun’iy intellektning axborot va kiberxavfsizligini belgilash;

“Markaziy bank to‘g‘risida”gi, “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi, “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi, “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi, “Telekommunikatsiyalar to‘g‘risida”gi, “Shaxsga doir ma’lumotlar to‘g‘risida”gi, “Elektron raqamli imzo to‘g‘risida”gi, “Elektron hukumat to‘g‘risida”gi, “Elektron hujjat aylanishi to‘g‘risida”gi, “Banklardagi omonatlarni himoya qilish kafolatlari to‘g‘risida”gi, “Nobank

kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to‘g‘risida”gi, “Manfaatlar to‘qnashuvi to‘g‘risida”gi, “Prokuratura to‘g‘risida”gi, “Sudlar to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to‘g‘risida”gi, “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi deputatining va Senati a’zosining maqomi to‘g‘risida”gi, “Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashi deputatining maqomi to‘g‘risida”gi, “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida”gi qonunlarida kiberxavfsizlik subyekti sifatida axborot va kiberxavfsizlikni ta’minlash va kiberhuquqbuzarliklar, kiberjinoyatlar, shu jumladan, kiberkorrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha davlat organlari va tashkilotlarining aniq majburiyatlarini belgilash.

KISSAVURLIKKA QARSHI KURASHISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR O‘RNI

Faxriddinov Alovuddin Faxriddinovich
IIV Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

Raqamli texnologiyalar insoniyat tarixida raqam va hisob paydo bo‘lishi bilan rivojlana boshlangan deb aytsak hech mubolag‘a qilmagan bo‘lamiz. Qadimgi Shumerda eramizdan avvalgi 2700-2300 yillarda “abak” ishlatilgan bo‘lib, “abak” chiziqlar kesishmasidan iborat bo‘lgan taxta hisoblanib, hozirgi kalkulyator vazifasini o‘tagan.

Ushbu texnologiyalar rivojlanib, qadimgi yunonda “antikiter mexanizmi”, o‘rta asrlarda islom olimlari tomonidan ixtiro qilingan “usturlob”, XVII asrda Yevropadagi birinchi kalkulyatorlar ixtirosi, hisob-kitob mexanizmlarini rivojlanishi oqibatida kompyuterlarning birinchi, ikkinchi va uchinchi avlodlarini keltirishimiz mumkin.

Raqamli texnologiyalarni rivojlanishi hayotimizni yengillashtirish bilan bir qatorda o‘ziga xos, tezkorlik bilan hal etilishi lozim bo‘lgan savol va muammolarni ham keltirib chiqardi.

Hozirda raqamli texnologiyalarni yoki sun’iy intellektni jamiyatga jalb etishda Xitoy dunyoning old qatorida borayotgan deb aytsak hech mubolag‘a bo‘lmaydi. Amalda Xitoyda sun’iy intellektni keng joriy etish orqali fuqarolar ustidan to‘liq nazorat joriy etilgan. Fuqaro haqidagi ma’lumotlar birlashtirilgan bitta elektron hujjat (identifikator): uning pasport va biometrik ma’lumotlari, yashash, ish va o‘qish joyi to‘g‘risidagi ma’lumotlar, inson haqida iqtisodiy va ijtimoiy ma’lumotlar jamlangan. Yaqin kelajakda fuqarolarning kundalik hayoti, oilaviy va jamiyatdagi munosabatlari to‘g‘risida ma’lumotlarni to‘plash orqali ularning “ishonchlilik reytingi” tuzish rejalashtirilgan.[108]

Raqamli yoki axborot texnologiyalari jinoyatchilikka qarshi kurashishda huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan doimiy ishlatilib kelingan. Hodisa joylari, tergov harakatlari yoki tezkor tadbirlarni fotosuratga olish, turli kartotekalarni tartibga solinib to‘planishi, sud-kriminalistika fanida dalillarni tadqiqot qilish va boshqa sohalarda keng qo‘llanilgan.

Biroq, ushbu texnologiyalar afsuski jinoyatchilar tomonidan ham qurol qilib olingan. Ba’zi hollarda texnika yangiliklarni hayotga tatbiq etishda jinoyatchilar huquq-tartibot xodimlaridan oldinda bo‘lganlar.

Raqamli texnologiyalardan barcha turdagi jinoyatlarni fosh etish uchun qo‘llaniladi, ular qatorida kredit kartadan firibgarlik yoki o‘g‘rilik yo‘li bilan pul yechish, elektron to‘lovlar uchun bank tarmog‘idan noqonuniy foydalanish, kompyuter tizimidan, shuningdek telekommunikatsiya tarmoqlaridan qonunga xilof ravishda foydalanish, zarar keltiruvchi dasturlarni yaratish hamda boshqalarni keltirish mumkin. Bu jinoyatlarni barchasi soha mutaxassislariga alohida qiziqish uyg‘otadi.

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat Kodeksi axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarni XXI bobda jamlagan. 278^{1}-278^{9}-moddalar axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarning tavsifini berib, ularga jinoiy jazo choralari belgilagan.

[108] Е.Дубынин, Е.Космодемьянская / Возможности использования цифровых технологий в раскрытии и расследовании преступлений: практические аспекты / Теория и практика правоохранительной деятельности, УДК 343.985.7, электрон нашр.

Har qanday tergov yoki sud jarayoni bu ma’lumot va dalillar uchun kurashdir. Ma’lumot va dalillarning yetishmasligi yoki ularning ishonchsizligi jinoyat holatini, jinoyatchilarni, jinoyatni kelib chiqish sabablarini aniqlashni murakkablashtiradi. Shu sabab bugungi kunda kriminalistikaning yangi yo‘nalishi sifatida “raqamli kriminalistika” muhim o‘rin tutadi.

Ushbu sohaga e’tibor bergan holda 2024 yil 21 iyun kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli kriminalistika sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-229-son Qarori qabul qilindi. Unga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi zimmasiga raqamli kriminalistika sohasida innovatsion tadqiqotlar olib borish, raqamli ekspertizaning zamonaviy texnologiyalari va vositalarini joriy etish va boshqa bir qator qo‘shimcha vazifalar yuklanib, ularning ijrosini samarali tashkil etish maqsadida Akademiyaning Raqamli kriminalistika ilmiy-uslubiy markazi negizida Raqamli kriminalistika ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etildi.[109]

Raqamli dalillar tushunchasi JPKga kiritildi.[110]

Undan oldin qabul qilingan Qonun va Qarorlar asosida IIV va DXX tizimlarida Kiberxavfsizlik markazlari o‘z faoliyatini boshladi. IIV EKBM tomonidan bir qator raqamli ekspertizalar amalga oshiriladi.[111]

Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashning eng muhim va zarur vositasi bu raqamli kriminalistikadir. U kompyuter yoki boshqa raqamli qurilmalarda dalillarni topish, saqlash, tiklash, tahlil qilish, ishlatish va taqdim etishda keng foydalaniladi.

Raqamli kriminalistikaning bir necha yo‘nalishlari mavjud bo‘lib, ulardan quyidagilarni keltirish mumkin:

---

[109] Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Рақамли криминалистика соҳасида илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 21.06.2024 йилдаги ПҚ-229-сон Қарори.

[110] Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 204^2-моддаси.

[111] Ўзбекистон Республикасининг «Киберхавфсизлик тўғрисида»ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 15 июндаги ПФ-6007-сон «Ўзбекистон Республикаси ахборот тизимлари ва ресурсларини ҳимоя қилиш давлат тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 15 июндаги ПҚ-4751-сон «Ўзбекистон Республикасида киберхавфсизликни таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори

1) kompyuter (forenzika)[112] - uning asosiy maqsadi kompyuter tizimi, axborot tashuvchilar va elektron hujjatlarning hozirgi holatini talqin qilish, Kompyuterni talqin qilish yoki uning ekspertizasi keng ko‘lamli ma’lumotlarni, elektron jurnallar, internetdagi turli ma’lumotlardan tortib, disk yoki fleshkadagi (axborot tashish qurilmasidagi) fayllarni qamrab oladi;

2) mobil qurilmalar ekspertizasi - kompyuter ekspertizasidan uning farqi mobil qurilmalar integratsiyalashgan aloqa tizimiga ega. Tadqiqot qo‘ng‘iroqlar va xabarlarni (SMS, elektron pochta) o‘rganish va o‘chirilgan ma’lumotlarni to‘liq tiklashga asoslangan. Mobil qurilmalar o‘z harakatlanish nuqtalari to‘g‘risida ma’lumotlarini taqdim etishi bilan ham qiziqarlidir. Buni qo‘ng‘iroqlar jurnali orqali yoki GPS yordamida kuzatib borish mumkin.

3) tarmoq ekspertizasi – tarmoq trafikni, mahalliy va xalqaro internetni bog‘lanishlarini tahlil qiladi va kuzatib boradi, tizimga tajovuzlarni aniqlaydi va dalillar to‘playdi;

4) media (video, audio, tasvirlar) – DVR ma’lumotlar izlab olish, video va tasvir sifatini yaxshilash, videotahrir va montaj izlarini aniqlash, voqealar va obyektlarni avtomatlashtirilgan tadqiq etish va ishlov berish.[113]

Raqamli texnologiyalardan jinoyatlarni fosh etishda foydalanish masalasi yuqorida aytilgandek juda kengdir. Agar aynan kissavurlik yoki jamoat joylarida sodir etiladigan boshqa jinoyatlarni fosh etish masalasini ko‘rib chiqsak, bu jinoyatchilarni aniqlash, ularning harakatlanishi va qilmishlarini elektron hujjatlashtirish bilan bog‘liq.

Misol tariqasida Toshkent shahri va boshqa katta shaharlarda amalga kiritilib foydalanish darajasi rivojlanayotgan “Xavfsiz shahar” yagona apparat-dasturiy kompleksi[114] va uning bir tizimi tariqasida IIV amalga

[112] “Forensics” атамаси лотин тилидаги “foren science” (суд фани) сўзининг қисқартирилган шакли бўлиб, ўзбек тилига кириб келган “криминалистика” сўзи билан бир ҳил маънога эга.

[113] В.В. Пшава, В.В. Плетнев, А.Б. Соколов, Г.Г. Осипян / К вопросу об использовании цифровых технологий при расследовании и раскрытии преступлений / электрон нашр ПРАВО, УДК 343.98, DOI: 10.24412/2411-2275-2022-3-142-145.

[114] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 29.11.2021 йилдаги ПФ-27-сон Фармони / Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги Концепциясининг 14-моддаси.

kiritilgan Yagona tezkor boshqaruv markazining “Qalqon” tizimi imkoniyatlarini keltirish mumkin.

“Xavfsiz shahar” yagona apparat-dasturiy kompleksini tashkil etish va rivojlantirishning maqsadi, huquq tartibot va xavfsizlik uchun mas’ul bo‘lgan barcha kuch hamda vositalarning harakatlarini muvofiqlashtirishni yaxshilash, ularni faoliyatiga zamonaviy intellektual tizimlari joriy qilish, muayyan hududni monitoring qilish orqali yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tahdidlar va favqulodda holatlarni prognoz qilish, ularni oldini olish va bartaraf etishni nazorat qilish, navbatchi va dispetcher xizmatlarining harakatlarini yagona boshqaruvini amalga oshirishdir.

Jamoat joylari va jamoat transporti kissavurlik jinoyatlari sodir etidigan asosiy o‘choqlar hisoblanadi. Jamoat joylarida va jamoat transporti salonlariga o‘rnatilgan videokuzatuv vositalarini “Xavfsiz shahar” yagona apparat-dasturiy kompleksiga ulanishi va olingan videoyozuvlar bo‘yicha jinoyatchilarni aniqlash natijasida noayon holatda sodir etilgan jinoyatlar fosh etilmoqda, jinoyatchilar jinoyat ustida ushlanmoqda.

Misol tariqasida, o‘tkazilgan tadbirlar davomida Toshkent shahar IIBB yagona tezkor boshqaruv markazining “Qalqon” tizimi orqali 2024 yil 9 yanvar kuni firibgarlik, o‘g‘irlik va tovlamachilik jinoyatlarini sodir etganligi sababli qidiruvda bo‘lgan 6 nafar fuqaro aniqlangan va ushlangan.[115]

Raqamli kriminalistika qo‘llaniladigan yo‘nalishlardan biri bu mobil aloqa qurilmalar ekspertizasiga alohida e’tibor qaratish lozim. Jinoyatchilar tomonidan o‘g‘rilangan mobil qurilmalarni o‘tkazish uchun ularning IMEI raqamlarini o‘zgartirish, tarixini o‘chirish holatlari keng tarqalgan.

JQB tezkor-izlov bo‘linmalari xodimlari o‘rtasida kissavurlikning qaysi turlari ko‘proq sodir etilayotganligi bo‘yicha anketa so‘rovnomasi o‘tkazilganda respondentlarning 54,9 foizi telefon o‘g‘riligi sodir etilayotganligini ma’lum qilishgan.[116]

[115] Тошкент шаҳар ИИБнинг 2024 йил 10 январь кунидаги хабаридан / https://iibb.uz/uz/news/qalqon-tizimining-natijalari.

[116] Сўров Қорақалпоғистон Республикаси,Тошкент шаҳар, Андижон, Фарғона ва Наманган вилоятлари ИИВ-ИИББ-ИИБ ЖҚБ тезкор-излов бўлинмалари ходимлари ўртасида ўтказилган.

Ushbu so‘rov natijasi o‘zlashtirilgan mobil qurilmalarni aniqlashda raqamli ekspertiza naqadar zarurligini bildiradi.

Ilmiy-texnik taraqqiyotning rivojlanishi, yangi kommunikatsiya vositalarning paydo bo‘lishi, jamiyatdagi deyarli barcha sohalarini, shu jumladan jinoyatchilikka qarshi kurashishni raqamlashtirish, jinoyatlarni tergov qilish strategiyasi va taktikasida muhim o‘zgarishlarga olib keladi. Hozirda amaliyotda yuzaga kelayotgan muammolarning asosiy sababi bizning fikrimizcha huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarida zamonaviy sharoitlarda ishlash uchun tegishli kasbiy tayyorgarlik va ko‘nikmalarni etmayotgani hisoblanadi. Ushbu sababli xodimlari raqamli kriminalistika usullarini qo‘llashda yangi yondashuvlarini o‘z amaliyotlariga kiritishlari lozim.

Kissavurlikka qarshi kurashishda raqamli kriminalistika quyidagi holatlarda foydalanishi mumkin:

- noayon holatda sodir etilgan jinoyatlar bo‘yicha videokuzatuv vositalarida qayd etilgan shaxsni aynanligini aniqlash;

- jinoyatchiga tegishli yoki u tomonidan o‘g‘rilangan mobil yoki boshqa raqamli qurilmani tadqiq qilish orqali o‘chirilgan ma’lumotlarni va IMEI raqamini tiklash.

Shuningdek, raqamli texnologiyalarni hayotga tatbiq etish natijasida videokuzatuv va mobil aloqa vositalarining harakatlanish ma’lumotlari natijasida jinoyatchini harakat yo‘nalishini aniq aniqlash imkoniyatini kengaytiradi.

Yuqorida berilgan ma’lumotlarga xulosa etib shuni aytish joizki, bugungi kunda jinoyatni fosh etishda va jinoyatchini aniqlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari doimiy ravishda kengayib bormoqda. Ammo ushbu jarayoni jiddiy miqdorda moliyaviy mablag‘lar bilan bir qatorda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va jalb etish orqali jinoyatchilikka qarshi kurashish samaradorligini oshirishni talab etadi.

O‘ZBEKISTONDA MEHNAT MUNOSABATLARINI RAQAMLASHTIRISHNING NAZARIY-HUQUQIY MASALALARI

Hamdamov Shahzod Maqsud o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Davlat va huquq instituti tayanch doktoranti,
Begatov Jasurbek Numonjanovich
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Davlat va huquq instituti tayanch doktoranti
jasurbekbegatov@gmail.com

Bugungi globallashuv davrida jamiyat hayotida yangi sohalarning paydo bo‘lishi va ularning rivojlanishi natijasida turli texnologik tizimlar rivojlanib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar hayotning har bir jabhasiga kirib borishi natijasida insonlarning turmush tarzi, mehnat sharoiti, tashkilot, korxona va muassasalarning ish yuritish tartibi hamda hukumatlar faoliyatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. Xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi davlat boshqaruvida, shu jumladan mehnat munosabatlarida ham sezilarli o‘zgarishlarga olib keldi. Davlat tashkilotlari, muassasalari va korxonalari faoliyatida xizmatlarni tashkil etish, samaradorlikni oshirish, o‘zaro bog‘liqlik, shaffoflikni yuksaltirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o‘rni beqiyos.

Axborot-kommunikatsiya sohasida erishilgan yutuqlar jamiyatni modernizatsiya qilishga, davlat boshqaruvi institutlarining rivojlanishida ulkan turtki bo‘ldi. Fuqarolik jamiyati tamoyillaridan biri bo‘lgan ochiqlik va oshkoralik prinsiplarini to‘la-to‘kis ro‘yobga chiqarish maqsadida davlat boshqaruvini raqamlashtirish siyosati amalga oshirildi. Mazkur masalalar xalqaro huquq normalari, xorijiy tajribada, davlat siyosati hamda axborot huquqining rivojlanish dinamikasida o‘z ifodasini topmoqda.

O‘zbekiston mehnat bozori jamiyat taraqqiyotiga mos ravishda tadrijiy rivojlanib bormoqda. Zamonaviy fan texnologiyalarining ildam taraqqiyoti bu bozorga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmasdan qolmadi. O‘zbekiston mehnat bozori mavjud huquqiy tartib-qoidalar uchun noan’anaviy bo‘lgan ish bilan ta’minlashning yangi shakllarining paydo

bo‘lishi va faol tarqalishi bilan bog‘liq tarkibiy o‘zgarishlar bilan tavsiflanadi. Ularning paydo bo‘lishi, birinchi navbatda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, mehnat munosabatlaridagi tarkibiy o‘zgarishlar, innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishi, shuningdek, ish haqi va boshqa turli xarajatlarni kamaytirish nuqtai nazaridan tadbirkorlikning ehtiyoji bilan bog‘liq. Yuzaga kelgan va talab oshib borayotgan noan’anaviy bandlik shakllaridan biri bu masofaviy mehnat hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son farmoni bilan tartibga solingan “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da [1] masofaviy ishlash amaliyotini keng joriy etish masalasi ustuvor vazifalardan biri sifatida o‘rin oldi.

Bugungi kunda mehnat qonunchiligining rivojlanishi yangi sifat darajasiga ko‘tarilmoqda. XXI asr axborot jamiyati asri hisoblanganligi sababli zamonaviy sharoitlar yangi turdagi ishchilarni: “tarmoq ishchisi”, “mobil ishchi” va boshqalarni shakllantirmoqda. Kompyuterlashtirish, avtomatlashtirish, axborotlashtirish, moslashuvchan ishlab chiqarish tizimlarini joriy etish asosida texnik va texnologik bazaning global yangilanishi mehnatni tashkil etish sohasida tegishli noan’anaviy (moslashuvchan) shartnomalar vositasida bandlikning nostandart shakllari ko‘rinishida sezilarli o‘zgarishlarga olib keldi.

“Raqamli O‘zbekiston – 2030” Strategiyasiga muvofiq hamda sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo‘llash, raqamli ma’lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta’minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida ko‘plab amaliy harakatlar boshlab yuborilgan [2].

Davlat boshqaruvini raqamlashtirishda, asosan, elektron hukumat, turli ijtimoiy saytlar, mobil ilovalar, portallar orqali amalga oshiriladi. Ushbu tizimlar orqali mehnat munosabatlari soddalashadi va osonlashadi. Bundan tashqari, davlat boshqaruvi faoliyatini, xususan, mehnat faoliyati sohasini raqamlashtirishni amalga oshirish har bir manfaatdor tomon uchun bir qator qulayliklarni o‘z ichiga oladi. Birinchidan, elektron hukumat

tizimiga kirish oson, tez va qulay bo‘lib, ushbu tizim orqali fuqarolarga xizmat ko‘rsatish ochiqlik, shaffoflik ko‘rinishida namayon bo‘ladi. Loyihalarning to‘g‘ri va aniq tushuntirilishi ta’minlanadi. Ikkinchidan, davlat tashkilotlari, korxonalari va muassasalari o‘rtasida o‘zaro munosabatlar yanada samarali faoliyat yuritadi. Bundan tashqari, xizmatlar samaradorligi ortib, fuqarolar bilan tez va samarali munosabatlarni yo‘lga qo‘yuvchi jamoat tashkiloti bo‘ladi. Uchinchidan, raqamlashtirish orqali 7 kun davomida 24 soat davlat xizmati faoliyatidan foydalanish mumkin bo‘ladi. Ya’ni, fuqarolar kun davomida ish vaqtini kutmasdan (ertalab soat 09:00 dan kechki vaqt 18:00 gacha bo‘lgan vaqtni kutmasdan), o‘zlari xohlagan xizmatdan istalgan vaqtda va hududda cheklovlarsiz foydalanishlari mumkin. Bunda foydalanayotgan fuqarolar kompyuter va internet xizmatlaridan foydalana olishi lozim. To‘rtinchidan, xizmatlarga kechikib borish, noqulay navbat kutishlar bo‘lmasdan, xizmatlar ma’lum daqiqalarda amalga oshirilishi mumkin. Beshinchidan, tashkilot, muassasa va korxonalarni raqamlashtirish tizimidan foydalanish bugungi kunda muhim muammolardan biri bo‘layotgan korrupsiyaning ancha kamayishiga olib keladi. Chunki an’anaviy davlat boshqaruvida xizmat munosabatlari yuzma-yuz bajarilgan bo‘lsa, mehnat faoliyati raqamlashtirilgan tashkilotlarda bunday munosabatlar yuzma-yuz muloqot qilmasdan xizmatlarni elektron, ya’ni onlayn holatda amalga oshiriladi [3]. Mazkur tizim orqali davlat tashkilotlari, korxonalari, muassasalarining fuqarolarga xizmatlarining sifati yaxshilanadi, davlatning fuqarolarga ko‘rsatiladigan xizmatlari texnologiyalar tomonidan amalga oshiriladi. Boshqacha qilib aytganda, Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek, “Fuqarolar emas, hujjatlar harakatlanadi” [4] tamoyili amalda bo‘ladi. Buning natijasida fuqarolarning davlat tashkilotlari, muassasalariga ishonchi ortadi va ushbu jarayonga ishtirok etishni oshiradi. Shu bilan birga, mehnat faoliyatini raqamlashtirish hamda ushbu tizim orqali fuqarolarga davlat xizmatlarini ko‘rsatish ortiqcha xarajatlarni kamaytirib, xarajatlarni tejaydi.

Bundan tashqari, mehnat faoliyatini raqamlashtirish orqali an’anaviy ish rejimidan noan’anaviy ishlash usuliga o‘tishga zamin yaratadi. Jumladan bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib borayotgan masofaviy

mehnatdan foydalanish ham raqamlashtirish natijasida amalga oshirilmoqda. Xususan, Krayponing so‘zlariga ko‘ra, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi masofaviy mehnat rivojlanishiga muhim hissa qo‘shadi. Ular, odatda, biz ofis ishi deb qabul qiladigan holatni transformatsiya qilishga yo‘l qo‘yadi. Shaxsiy kompyuterlar va telefonlar an’anaviy ofis ishining bir qismini ish beruvchi hududidan uzoqroqqa va xodimlar uyiga yaqinroqqa o‘tkazishiga xizmat qiladi [5].

Xorijiy davlatlarda bu tendensiya ancha oldin boshlangan bo‘lsa-da koronavirus pandemiyasi natijasida mazkur davlatlarda ham masofaviy mehnat faoliyatiga bo‘lgan ehtiyoj yanada ortganligini ko‘rishimiz mumkin. Xususan, Shaxs va taraqqiyot tadqiqot instituti ma’lumotlariga ko‘ra, 2014-yilda masofaviy ishlovchi yevropaliklar soni 30 foizgacha va amerikaliklar 20 foizgacha o‘sgan [6] bo‘lsa, 2020-yil mart oyiga kelib masofaviy mehnat keskin o‘sishni boshdan kechirdi. Jumladan, masofaviy xodimlarning soni Qo‘shma Shtatlarda 42%, Yevropada o‘rtacha 40%, Avstraliyada 32%, Janubiy Koreyada 24,9% va Yaponiyada 10%ga oshdi [7]. Doimiy masofadan turib ishlovchi xodimlar soni bo‘yicha AQSH peshqadam hisoblanadi. Ushbu davlatda 2015-yilda 3,9 million amerikalik xodimlar masofadan turib ishlagan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2021-yilga kelib 4,7 million yoki aholining 3,4 foizini tashkil etganligini [8] ko‘rishimiz mumkin.

Ishni masofaviy usulda tashkil etish dunyo miqyosida ancha ommalashgan bo‘lishiga qaramasdan, O‘zbekistonda ishni tashkil etishning ushbu usuliga e’tibor koronavirus pandemiyasidan keyin ortganligini ko‘rish mumkin. Aynan pandemiya davrida O‘zbekiston Respublikasining mehnat to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida ishni masofaviy tashkil qilish va masofaviy xodimlar mehnatini tartibga solishga qaratilgan dastlabki normalar vujudga keldi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 19-martdagi PF–5969-son Farmonining 18-bandida karantinga oid choralar amal qilish davrida ish beruvchilar xodimlarni masofadan turib ishlash usuliga o‘tkazishlari mumkinligi [9] qayd etildi. Mazkur Farmonning 18-bandini amalga oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining 2020-yil

28-martdagi 3227 [10], 3228 [11]-sonli buyruqlarida masofaviy ish usulini joriy qilish bilan bog‘liq normalar birinchi marta huquqiy jihatdan belgilab qo‘yildi.

Ushbu munosabatlarni tartibga solish maqsadida yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 26-bobida “Masofadan ishlovchi xodimlarning mehnatini tartibga solish xususiyatlari” deb nomlangan paragraf kiritildi. Ushbu paragrafda masofaviy ish va masofadan turib ishlaydigan xodimlarning tushunchalari belgilab qo‘yildi, shuningdek, bunday xodim bilan mehnat shartnomasini tuzishning o‘ziga xos xususiyatlari bayon etildi [12].

Yangi Mehnat kodeksida “masofaviy mehnat” tushunchasiga ta’rif berib o‘tilgan. Unga ko‘ra, Masofaviy mehnat – bu ish beruvchi joylashgan erdan tashqarida, ish beruvchining bevosita yoki bilvosita nazoratida bo‘lgan doimiy ish joyi, hududi yoki obyektdan tashqarida, ushbu mehnat funksiyasini bajarishda foydalanadigan axborot va telekommunikatsiya tarmoqlari, shu jumladan internet orqali amalga oshirish bilan bog‘liq va ish beruvchi bilan xodim o‘rtasida o‘zaro munosabatda bo‘lgan mehnat shartnomasi bilan belgilangan xodim bajaradigan mehnat funksiyasidir [12].

Elektron hujjatlar almashinuvi bilan bog‘liq xususiyatlar mehnat shartnomasini tuzish tartibining boshqa elementlariga nisbatan ham qo‘llaniladi. Yangi tahrirdagi Mehnat kodeksining 456-moddasi uchinchi qismiga muvofiq, masofaviy ishlash uchun ariza beruvchi ish beruvchiga eski tahrirdagi Mehnat kodeksining 80-moddasida nazarda tutilgan hujjatlarni elektron shaklda (masalan, pasport, oliy yoki o‘rta maxsus, kasb-hunar o‘quv yurtini tamomlaganligi to‘g‘risidagi diplomni yoxud mazkur ishni bajarish huquqini beradigan guvohnomani yoki boshqa tegishli hujjatni elektron nusxada topshirish orqali) ish beruvchiga taqdim etishi mumkin bo‘ldi. Shuningdek, ish beruvchining talabiga ko‘ra, ushbu hujjatlarning ko‘chirma nusxalarini ma’lum qilinadigan buyurtma xat bilan qog‘ozda pochta orqali yuborishi shart, deb belgilab qo‘yildi [12].

Yuqorida bayon qilinganlarni inobatga olib shuni aytish mumkinki, davlat boshqaruvini, umuman olganda, mehnat sohasini raqamlashtirish mehnat jarayonlarini osonlashtiradi, tezlashtiradi va rivojlantiradi. Buni

zamonning o‘zi ham talab qilayotganini ko‘rishimiz mumkin. Mehnat munosabatlarini raqamlashtirishda, birinchi navbatda, tashkilot, muassasa va korxona xodimlarining kompyuter savodxonligini oshirish; davlat xizmatlari ko‘rsatish mexanizmini takomillashtirish, elektron xizmatlar sonini ko‘paytirish; davlat institutlari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik samaradorligini operativ takomillashtirish; fuqarolarga axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ta’lim berib elektron saytlar, ijtimoiy tarmoqlardan foydalana olish salohiyatini oshirish lozim. Shu o‘rinda mehnat qonunchiligiga masofaviy xodimlarning mehnatini muhofaza qilish, an’anaviy tarzda faoliyat olib boradigan xodimlar bilan noan’anaviy yoki masofaviy tarzda faoliyat olib boradigan xodimlarning oylik ish xaqi va qo‘shimcha imtiyozlarning bir xil bo‘lishi to‘g‘risidagi normalarni qo‘shish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Mamlakatimizda gender tengligini ta’minlash hamda ayollarga mehnat faoliyati bilan samarali shug‘ullanishi uchun teng imkoniyat yaratib berish maqsadida xotin-qizlarni ishga qabul qilish, ular bilan tuzilgan mehnat shartnomalarini o‘zgartirish va bekor qilishga oid qoidalarni yanada takomillashtirish lozim. Jumladan, homilador va uch yoshgacha farzandi bor ayollarga xususiy sektorda ishga qabul qilish, mehnat shartnomasini o‘zgartirish va bekor qilish bilan bog‘liq noqonuniy harakatlar uchun javobgarlik masalasini jinoyat kodeksida va ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodekslar normalariga kiritilishi lozim. Homilador va nogironligi bor ayollarga masofaviy hamda moslashuvchan ish muhitini yaratib bergan ish beruvchiga imtiyozlar ro‘yxatini kengaytirish lozim.

Bugungi kunda dunyoni ilg‘or davlatlari kamsitishni oldini olishda zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanmoqda. Mamlakatimizda ham mazkur texnologiyalarni qo‘llash orqali mehnat munosabatlarida tenglikka erishuvchi omillardan biri bo‘lishi mumkin. Jumladan, bandlik sohasida sun’iy intellektni (AI) joriy etish hamda mazkur texnologiyalardan foydalanish orqali mehnat munosabatlarida kamsitish masalasiga yo‘l qo‘ymaslikka ma’lum ma’noda erishish mumkin:

a) Rezyume skriningi: sun’iy intellektga asoslangan tizimlar ishga joylashishga kelib tushgan arizalarni tegishli ko‘nikmalar, tajriba va

malakalarni aniqlash uchun rezyumelarini tahlil qilishni orqali ish beruvchiga nomzodlarni tezda ko‘rib chiqish va qisqa muddatda ro‘yxatga olish tizimini yaratish;

b) AI tizimlari yoshi, jinsi, irqi, ijtimoiy kelib chiqishi kabi omillar orqali kamsitish holatlarni yo‘q qilish hamda ishga joylashishda inson ishtirokini kamaytirish orqali ishga joylashishda adolatli tizimni yaratishga ko‘maklashadi;

c) Ko‘nikmalarni baholash: AI nomzodning qobiliyatlari va bilimlarini onlayn testlar yoki so‘rovnomalar orqali xolis baholashi tizmini yaratish mumkin.

Shunday qilib, jamiyat hayoti sohalari shu jumladan, mehnat sohasini raqamlashtirish orqali ish beruvchi va xodim faoliyatini maqbullashtirish ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish, dam olish va mehnat qilish jarayonini uyg‘unlashtirishga imkon yaratadi. Turli omillar sababli uydan tashqarida mehnat qilish imkoniyatiga ega bo‘lmagan fuqarolarni ish bilan ta’minlashning yangi mexanizmlari shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni. https://lex.uz/uz/docs/-5841063
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son 05.10.2020. // https://lex.uz /docs/ 5031048
3. Mustafa Önen. Türkiye’de e-devlet uygulamalari:Sağlık Bakanlığı Örneği, 2010. – B.16-19.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aholiga davlat xizmatlari ko‘rsatishning milliy tizimini tubdan isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. 12.12.2017. PF-5278-son. // https://lex.uz /docs/ 3454458
5. Craipeau, S. (2010), ‘Télétravail: le travail fluide’ (‘Teleworking: fluid work’), Quaderni, 71 (winter), 107–20.

6. Chartered Institute of Personnel and Development. http://www.cipd.co.uk

7. 21+ Surprising Remote Work Statistics for 2022 — a Global Perspective. https://www.paymoapp.com/blog/remote-work-statistics/

8. Remote Work and Telecommuting Statistics for 2021. https://resumelab.com/job-search/remote-work-statistics

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 19-martdagi “Koronavirus pandemiyasi va global inqiroz holatlarining iqtisodiyot tarmoqlariga salbiy ta’sirini yumshatish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida” PF–5969-son Farmoni. https://lex.uz/docs/-4770761

10. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining 2020-yil 28-martdagi “Karantinga oid choralar amal qilishi davrida maktabgacha ta’lim tashkilotlari va umumta’lim muassasalarining faoliyati to‘xtatilganda maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari va umumta’lim muassasalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ota-onalariga yillik mehnat ta’tili berishning vaqtinchalik tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” 3227-son buyrug‘i. https://lex.uz/docs/-4776261

11. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining 2020-yil 28-martdagi “Karantinga oid choralar amal qilishi davrida xodimlarni masofaviy ish usulida, moslashuvchan ish grafigida yoki uyda ishlashga o‘tkazishning vaqtinchalik tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” 3228-son buyrug‘i. https://lex.uz/docs/-4776265

12. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi (yangi tahriri). Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. 30.04.2023.// https://lex.uz/docs/-6257288

TEMIR YO‘L TRANSPORTI OBYEKTLARIDA SODIR ETILADIGAN O‘G‘RILIK JINOYATLARIGA QARSHI KURASHISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Aliboyev Sayfiddin Sharofiddinovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Ichki ishlar vazirligi tizimida faoliyat ko‘rsatayotgan rahbar va xodimlar bilan Ichki ishlar organlari faoliyatining tizimida mavjud muammo va kamchiliklar, istiqboldagi vazifalarga bag‘ishlangan videoselektor yig‘ilishlarida: “Aholini tinch va osoyishta hayot kechirishini ta’minlashda ichki ishlar organlari shunday ishlashi kerakki, toki xalq davlatdan rozi bo‘lsin. Lekin ayrim joylarda ularning faoliyati odamlar e’tiroziga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, mol-mulkka jinoiy tajovuz kabi salbiy holatlarga to‘liq chek qo‘yilmaganligi, xususan, mulkiy turdagi jinoyatlarning har beshtadan bittasi fosh etilmagan. Jinoyat va huquqbuzarliklarning oqibati bilan kurashish emas, balki barvaqt oldini olish, sodir etishga imkon bergan sabablari va omillarni o‘z vaqtida bartaraf etish muhim vazifamiz bo‘lmog‘i kerak”[117] mazmunida bildirilgan tanqidiy fikrlari, IIV tizimida Transport va turizm obyektlarida xavfsizlikni ta’minlash departamenti (keyingi o‘rinlarda - Departament) tezkor xodimlarining, nafaqat ushbu xodimlar balki, barcha ichki ishlar organlarida xizmat qilayotgan xodimlarning ishini halol va adolat bilan tashkil etishini talab etmoqda.

Darhaqiqat har bir davlatning jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi muhim yo‘nalishlaridan biri, barcha turdagi jinoyatlarni oldini olishdir. Jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida eng muhim samarali, insonparvar tamoyil, jinoyatchilik profilaktikasini ta’minlash hisoblanadi. Shunday ekan metropoliten, temir yo‘l, havo-transport va turizm namoyishi obyektlarida

[117] Тартиб-интизом ва масъулиятни кучайтириш, жиноятчиликнинг олдини олиш муҳитини мустаҳкамлаш – ҳуқуқбузарлик профилактикаси самарадорлигининг асосий омилидир // Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2017 йил 15 ноябрь куни Ички ишлар органлари фаолияти, тизимда мавжуд муаммо ва камчиликлар, истиқболдаги вазифаларга бағишланган видеоселектор йиғилишидаги нутқи. // www.uza.uz. (электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 17.05.2024).

sodir etilayotgan o‘g‘irlikni fosh etish bilan bir qatorda ushbu qilmishlarni sodir etilishiga yo‘l qo‘ymaslik, eng asosiy va muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Departament tezkor bo‘linmalari xodimlari transport obyektlarida sodir etiladigan o‘g‘irlikni oldini olishning tashkiliy va taktik faoliyatini yaxshilashda, tezkor xodimlarning xizmatini samarali (faqat sohasiga oid funksiyani bajarishini) tashkil etish, ularning moddiy va texnik bazasini takomillashtirish bilan bog‘liqdir. Buning uchun mazkur jinoyatning oldini olishga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy muammolar (tashkiliy, subyektiv, obyektiv va boshq.)ni hal etish shart.

Respublikamizda temir yo‘l orqali tovar-moddiy boyliklarni tashilishini barqaror ta’minlash, o‘g‘rilik va oz miqdorda talon-toroj holatlarini oldini olish borasida bir qator manzilli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shunday bo‘lsada, ko‘mir, qora metall mahsulotlarini hamda boshqa tovar-moddiy boyliklarni temir yo‘l orqali tashishda o‘g‘rilik va oz miqdorda talon-toroj qilish faktlari hali-hanuz uchrab turibdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 26 iyuldagi “Ko‘mir sanoatini boshqarish tuzilmasini takomillashtirish va uning korxonalari faoliyatini samaradorligini oshirish chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-3147-sonli qarori[118] hamda 2019 yil 6 martdagi “Transport va turizm obyektlarida jamoat xavfsizligini ta’minlashning samarali tizimini joriy etishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4229-sonli qarori[119] talablari asosida IIV Transport va turizm obyektlarida xavfsizlikni ta’minlash departamenti xodimlari tomonidan usti ochiq vagonlarga ortilgan ko‘mir mahsulotlarini talon-taroj qilinishini oldini olish, yuk vagonlaridan ko‘mir mahsulotlarini talon-toroj qilinishini oldini olish yuzasidan bir qator chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda.

Tadqiqot ishimiz doirasida amaliyotdagi muammolarni o‘rganganimizda hozirgi kunda temir yo‘l transportida o‘g‘irlik jinoyatlari quyidagi mexanizmda sodir etilayotganligini ko‘rishimiz mumkin:

[118] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 26 июлдаги “Кўмир саноатини бошқариш тузилмасини такомиллаштириш ва унинг корхоналари фаолиятини самарадорлигини ошириш чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-3147-сонли қарори. https://lex.uz/docs/4901499. Мурожаат санаси:10.03.2025 йил.

[119] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 мартдаги “Транспорт ва туризм объектларида жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг самарали тизимини жорий этишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4229-сонли қарори. https://lex.uz/docs/4229310 Мурожаат санаси:10.03.2025 йил.

“Havo magistral kranini tortish” holatlariga chek qo‘yish maqsadida “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ Harbiylashtirilgan qo‘riqlash boshqarmasi xodimlari hamda tegishli tashkilotlar hamkorligida ishchi guruhlar tashkil etilib, tezkor-profilaktik tadbirlari amalga oshirilib kelinmoqda.

Ko‘mir mahsulotini o‘z vaqtida tashilishini va vagonlarning butligini ta’minlash hamda o‘g‘rilik va oz miqdorda talon-toroj holatlarini oldini olish maqsadida, tegishli vazirlik va idoralarning rahbar-xodimlaridan iborat “Respublika transport shtabi” hamda hududiy ishchi guruhlar tuzilib, vazifalari belgilangan. “O‘zbekko‘mir” AJga qarashli respublika bo‘yicha 89 ta hududiy omborlar va 13 ta mavsumiy shohobchalarga Departament, ichki ishlar organlari va temir yo‘l xodimlari biriktirilib, nazoratga olingan. Vagonlarda ko‘mir mahsulotini yuk hujjatiga nisbatan kamomad aniqlanganda, darhol respublika shtabini xabardor etib, qonuniy munosabat bildirish tartibi belgilanib, “Angren” ko‘mir konida ichki ishlar organlari xodimlari nazorati ostida vagonlarga ko‘mir ortish va nazorat o‘lchovini o‘tkazish yo‘lga qo‘yilgan. Departament, hududiy ichki ishlar organlari va mahalla ettiligi hamkorligida ko‘mir mahsulotlarini iste’molchiga yetkazish bo‘yicha “omborxona-iste’molchi” shaffof nazorat tizimi yo‘lga qo‘yilib, ko‘mir mahsulotini talon-toroj qilinishi ehtimoli yuqori bo‘lgan 39 ta temir yo‘l bekatlari aniqlanib, ko‘mirni manzilga va iste’molchilarga xavfsiz va to‘liq yetkazib berilishini ta’minlash uchun temir yo‘l transportida ko‘mir mahsuloti ortilgan yuk poyezdlari harakatlanadigan yo‘nalishda 29 ta post, 128 ta piyoda patrul, 10 ta avtopatrullik yo‘nalishlari tashkil etilib, tadbir davomida ularga har kuni IIV Transport va turizm obyektlarida xavfsizlikni ta’minlash departamenti va uning tarkibiy bo‘linmalaridan 380 nafar xodimlar jalb etiladi[120].

2024 yil mavsum boshidan ijtimoiy soha obyektlariga jami 615,3 ming tonna ko‘mir yetkazilib, rejaga *(617,7 ming tn.)* nisbatan 99,6 foizga, aholiga jami 1 276 mln tonna, rejaga *(1,2 mln. tonna)* nisbatan mahalliy ko‘mirga bo‘lgan ehtiyoji 102,1 foizga bajarilgan.

IIV TvaTOXTD hamda manfaatdor idoralar tomonidan 2024 yilning

1 sentabr kunidan 31 dekabr kuniga qadar o‘tkazilgan 399 ta maxsus reyd tadbirlarida 71 ta holatda 99 nafar shaxslar aniqlanib, 345 tonna 904 kg ko‘mirning talon-toroj holatiga chek qo‘yildi, 48 ta holatda tergovga qadar tekshiruv harakatlari o‘tkazilib O‘zbekiston Respublikasi JPKning 83-moddasi 2-qismiga ko‘ra jinoyat ishi qo‘zg‘atish rad qilinib, mazkur holatlarni sodir etgan 73 nafar shaxslarga nisbatan O‘zbekiston Respublikasi MJtKning 61-moddasiga asosan ma’muriy javobgarlik, 3 ta holat bo‘yicha 3 nafar shaxslarga nisbatan jinoyat ishi qo‘zg‘atilgan.

2024 yilda yuk vagonlarida tashilayotgan ko‘mir mahsulotlari talon-toroj qilinishini oldini olish borasida aholi, korxona, tashkilot va temiryo‘lchilar o‘rtasida 326 marotaba targ‘ibot-tashviqot ishlari o‘tkazilgan, 4 nafar shaxslar rasmiy ogoxlantirilgan[121].

Lekin, olib borilayotgan profilaktik ishlarga qaramay yo‘lovchi va yuk poyezdlarning xavfsizligiga tahdid solayotgan salbiy holatlar ya’ni, mahalliy aholi tomonidan usti ochiq vagonlarga ortilgan ko‘mir, qora metal hamda boshqa tovar-moddiy boyliklarni talon-taroj qilinishi, havo magistral kranini tortishish(stop kran) va buning natijasida o‘lim bilan yakunlanayotgan baxtsiz hodisalar ham sodir bo‘layotganligi davlatimiz rahbariyatining asosli e’tirozlariga sabab bo‘lmoqda**.**

Olib borilgan taxlillar shuni ko‘rsatadiki**,** kuz-qish mavsumlarida ko‘mir mahsulotlarini talon-taroj qilish**,** xususan takroriy huquqbuzarlik sodir etilishi oqibatida Respublika miqyosidada ko‘mir mahsulotiga bo‘lgan ehtiyojini ta’minlash va o‘z vaqtida etib borishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatayotganligi, ushbu huquqbuzarliklarni sodir etilishi vaqtida inson salomatligiga jiddiy xavf solishi mumkin bo‘lgan vagon ustidan o‘tgan 27000 volt yuqori kuchlanishli tok hamda yuk poyezdi harakati davomida o‘z ehtiyotsizligi oqibatida vagon ostida qolib ketishi holatlari kuzatilmoqda.

IIV TvaTOXTD bo‘linmalari tomonidan 2024 yilning 12 oyida o‘g‘rilik va oz miqdorda talon-taroj bilan bog‘liq 226 ta holatda 475 nafar shaxslar aniqlanib, temir yo‘l transporti obyektlaridan tovar-moddiy

[121] ИИВнинг маълумотномаси. Мурожаат санаси:25.03.2025 йил.

boyliklarning talon-toroj qilish holatlariga chek qo‘yildi, 213 ta holatda tergovga qadar tekshiruv harakatlari o‘tkazilib, O‘zbekiston Respublikasi JPKning 83-moddasi 2-qismiga ko‘ra jinoyat ishi qo‘zg‘atish rad qilinib, mazkur holatlarni sodir etgan 461 nafar shaxslarga nisbatan O‘zbekiston Respublikasi MJtKning 61-moddasiga asosan ma’muriy javobgarlik, 13 ta holat bo‘yicha jami 14 nafar shaxslarga nisbatan jinoyat ishi qo‘zg‘atilgan.[122]

Temir yo‘lda tovar-moddiy boyliklarni o‘g‘irlash va oz miqdorda talon-taroj qilish asosan kechki payt va tunda, mas’ul xodimlar tomonidan yuklarning xavfsizligi ustidan nazorat sezilarli darajada zaiflashganda sodir bo‘lmoqda.

Temir yo‘l transportida o‘g‘irlik va oz miqdorda talon-taroj sodir etgan shaxslarning kriminalistik xususiyatlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu toifadagi jinoyatlarning katta qismi (80% dan ortig‘i) temir yo‘l yaqinida joylashgan aholi punktlari (qishloqlar, shaharchalar) aholisi tomonidan qolgan qismi esa “gastrolyor” o‘g‘rilar tomonidan sodir etiladi. Ko‘pincha o‘g‘irlik sodir bo‘lgan joyning xususiyatlari jinoyatchilar tomonidan sinchkovlik bilan o‘rganiladi. Ular nafaqat ma’lum bir usul, vositalar, jinoyat qurollari va boshqalarni, balki bunday jinoyatlar sodir bo‘ladigan aniq joylarni ham afzal ko‘radilar.

Ba’zi jinoyatchilar, masalan, signalizatsiya bilan jihozlangan do‘konlar va kiosklar, aholi uy-joylaridan yoki temir yo‘l stansiyalarining yuk (tovar) hovlisidagi statsionar omborlardan o‘g‘irlik qilishdan ko‘ra, harakat tarkibidan qora metall parchalari, ko‘mir va boshqa tovar-moddiy boyliklarni o‘g‘irlash, oz miqdorda talon-taroj qilishni ham oson, ham xavfliligi kam deb hisoblashadi.

Ba’zida, o‘g‘rilar signalizatsiya va aloqa vositalarini yaroqsiz holga keltiradi yoki temir yo‘l izlariga begona jism (sim, toros va bosh.)larni tutashtiradi. Signalizatsiya tizimini qisqa tutashtirish natijasida, svetaforning qizil chirog‘i yonadi va harakatlanib kelayotgan yuk

[122] ИИВнинг маълумотномаси. Мурожаат санаси:26.03.2025 йил.

poyezdlari to‘xtatiladi. Shundan so‘ng yuk poyezdi tarkibidagi yuk vagonlardan tovar-moddiy boyliklar talon-taroj qilinadi.

Bundan tashqari o‘g‘rilar tomonidan harakat tarkibidagi yuk vagonlarining “havo magistral kranini tortish” (ochish) natijasida poyezdning havo bosimi tushib, yuk vagonlar g‘ildiraklari mustaqil tormozlanish holati yuzaga keladi va harakat tarkibi to‘xtaydi. O‘g‘rilik bilan shug‘ullanuvchi shaxslar yuk vagonlar to‘xtab turgan stansiyaga xar doim xam kira olmaganliklari uchun, ko‘pincha harakatlanib ketayotgan vaqtda poyezdga zinapoyalari orqali osilib chiqib havo magistral kranini tortib ochib, harakat tarkibini to‘xtatadi. Usti ochiq vagonlarni xar birida ikkitadan vagonga chiqish uchun zinapoyalar mavjud bo‘lib, usti ochiq vagonning tashqi tomonidagi temir zinalarini yig‘uluvchan qilish choralarini ko‘rish maqsadga muvofiq deb hissoblaymiz.

Yuqoridagi holatlarda mashinistlar yaqin atrofdagi temir yo‘l stansiyalariga xabar beradi, shikast yetkazilgan, begona jism qo‘yilgan, havo magistral krani ochilgan yoki to‘xtash sababini aniqlash uchun butun harakat tarkibini xamda yo‘lni ko‘zdan kechirib chiqadi. Shu bilan birga tegishli temir yo‘l korxonali xodimlari kelib to‘xtash sababi bartaraf etilganidan keyin harakat yurishga tayyorlanadi. Bu o‘rtacha 2-3 soat vaqtni oldadi, o‘z navbatida boshqa poyezdlar harakatlanish jadvaliga ta’sir qiladi.

Ko‘pincha bunday holatlarda o‘g‘rilar yuk poyezdi mashinisti, mashinist yordamchisi yoki yuk poyezddi tarkibidagi tovar-moddiy boyliklarni qo‘riqlash uchun mas’ul bo‘lgan shaxslarga sodir etilayotgan o‘g‘irlik haqida huquqni muhofaza qiluvchi organlarga xabar bermasligi uchun zo‘ravonlik bilan tahdid qilishadi.

Temir yo‘lning usti yarim ochiq yuk vagonlarida tashiladigan tovar-moddiy boyliklarni talon-taroj qilishini oldini olish uchun, usti yarim ochiq yuk vagonlarini ustini temir panjara(qopqoq) bilan berkitish yaxshi samara beradi. Talon-taroj bilan shug‘ullanuvchi shaxslar temir panjara(qopqoq)larni buzishga to‘xtab turgan vaqtda harakat qilishganda qo‘riqlashga mas’ul bo‘lgan xodimlar kelib qolishi mumkinligi, harakatlanib ketayotganda esa vagonga buzush qurollari bilan birga osilib

chiqishda yoki buzushda qiyinchiliklar bo‘lishi natijasida imkoniyatlari va vaqtlari etmaganligi sababli o‘g‘rilik qila olish samaradorligi kamayadi.

O‘g‘rilik va talon-tarojliklar asosan kunning muayyan vaqti bilan birga, ma’lum bir hududdagi yuk poyezdlarining harakatlanish va to‘xtash jadvallariga bog‘liq bo‘ladi.

To‘xtab turgan yuk vagonlaridan talon-taroj holatlarini oldini olishda bekat, stansiya, parkalar, shoxobcha yo‘llari yon atroflarni beton devor bilan to‘sish hamda yoritish moslamalari bilan jihozlash katta ahamiyatga ega. Atrofi o‘ralgan joyga kirib kelish birinchidan qiyinlashsa, ikkinchi tarafdan yuk vagonlaridagi tovar-moddiy boyliklar begona shaxslarning e’tiboridan chetda bo‘ladi. Yetarlicha yoritish moslamalari bilan jihozlangan to‘xtash punkitlarida tungi vaqtlarda qo‘riqlashga mas’ul shaxslar tomonidan nazorat qilish hududi ko‘proq bo‘ladi.

Xizmat hududida joylashgan barcha temir yo‘l bekatlari, to‘xtash punktlari xamda parklariga videokuzatuv kameralari o‘rnatilishi sodir etilgan jinoyat va huquqbuzarliklarni issiq izidan fosh etish hamda ro‘y berishi mumkin bo‘lgan baxtsiz xodisalarni barvaqt oldini olishda muxim ahamiyatga ega. Sababi harakatlanib kelayotgan tarkibdagi usti ochiq yuk vagonlardan tovar-moddiy boyliklarini o‘g‘irlash, talon-taroj qilish bilan shug‘ullanuvchi shaxslar temir yo‘lning belgilangan joyida xizmat olib borayotgan xodimlarni ko‘rgan zahoti vagon ichiga yashirinib oldi. Nazoratdagi joydan o‘tib olganidan so‘ng yana talon-taroj qilish holatlarini davom ettirib ketadi.

Xodimlar temir yo‘lda chiziqli xizmat olib borishi, temir yo‘l izlari aholi uylari, tomorqalari, dalalar, daryolar, kanallar, cho‘llar, tog‘li hududlar orqali o‘tganligi sababli temir yo‘l izi yonidan avtomashina orqali kuzatuv olib borish imkoniyati yo‘q. Shunday vaqtlarda “Mavik-2” hamda “DPO-MMSA6” rusumli uchuvchisiz uchish qurilmalari, ya’ni DRONlardan keng foydalanish yaxshi samara beradi.

O‘g‘rilik va oz miqdorda talon taroj holatlariga qarshi kurash uchun ularni sodir qilgan shaxslar ijtimoiy ahvolini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Yuridik adabiyotda, oxirgi yillarda, mulkka qarshi jinoyatlarni

sodir qilgan shaxslarning ijtimoiy tarkibida jiddiy o‘zgarishlar yuz bermoqda. Bu o‘zgarishlar, birinchi navbatda, ishlab chiqarishdagi inqiroz, iqtisodiyotning xususiy sektori rivojlanishi, ishchilarning katta qismi davlat muassasalaridan xususiylariga ko‘chishi, ishsizlik ortib ketishi, shuning barobarida, doimiy daromad manbaiga ega bo‘lmagan shaxslar qatori ko‘payishi kabi holatlar bilan bog‘liq. Fuqarolarning aynan shu toifasi hozirda jamiyat kriminallashuvida asosiy rolni o‘ynamoqda[123].

Shu bilan birgalikda O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining 61-moddasi, 113-moddasi, 114-moddasi hamda Jinoyat kodeksining 169-moddasiga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish zarurati tug‘ilmoqda.

Umuman olganda mulkni oz miqdorda talon-toroj qilish mulkka tajovuz qilishning keng tarqalgan turlaridan biridir. Bu kabi jinoyatlar asosan guruh bo‘lib, temir yo‘lning harakat tarkibidan tovar-moddiy boyliklarni o‘g‘irlash yoki oz miqdorda talon taroj qilishni kasb qilib olgan, “professional” o‘g‘rilar tomonidan sodir etiladi. Guruhdagi xar bir ishtirokchining vazifalari oldindan belgilanib olinadi. Bir guruh ishtirokchilar o‘g‘irlik va oz miqdorda talon-taroj qilinayotgan hududni kuzatib turishadi. Bir guruhi harakatlanib ketayotgan yoki to‘xtab turgan yuk vagondan tovar-moddiy boyliklarni o‘g‘irlab tushuradi. Guruhning qolgan a’zolari esa o‘g‘irlab tushurilgan tovar-moddiy boyliklarni ko‘zdan pana joylarga yashirish yoki tashish bilan shug‘ullanishadi. Shu bilan birgalikda ular o‘g‘irlagan tovar-moddiy boyliklarini taxminiy baxosini oldindan bilishib, jinoiy javobgarlik keltirib chiqaradigan miqdordan kam o‘g‘irlik yoki oz miqdorda talon-taroj qilishadi. Amaliyotda guruh a’zolari qo‘lga tushgan vaqtda xar biri o‘zi uchun o‘g‘irlik qilganligini ma’lum qilishadi. Shunday deyishganda ular ma’muriy javobgarlikka tortilishini yaxshi o‘zlashtirib olishgan. Ko‘pincha sodir etilgan jinoyatlarda nafaqat erkaklar, balki ayollar, shuningdek, voyaga etmaganlar ham qatnashadi.

Yuqorida keltirib o‘tganimizdek temir yo‘l obyektlaridan sodir etilgan o‘g‘irlik va talon-tarojlik holatlarining asosiy qismi bo‘yicha tergovga qadar

[123] Криминальная ситуация на рубеже веков в России / Под ред. Л. И. Долговой. – М., 1999. – С. 42.

tekshiruv harakatlari natijasida jinoyat ishi qo‘zg‘atish rad etilib, ma’muriy javobgarlikka tortilgan bo‘lsada huquqbuzarlik natijasida yetkazadigan moddiy zarar juda katta bo‘lib qolmoqda.

Shu munosabat bilan, oz miqdorda talon-toroj qilishga qarshi yanada samaraliroq kurashish maqsadida ma’muriy javobgarlikni kuchaytirish orqali mulkka tajovuzning takror sodir etilishi (takrorlanishi) uchun javobgarlikni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

Oz miqdorda talon-toroj qilish uchun ma’muriy javobgarlikka tortilgan huquqbuzarlik subyekti o‘z qilmishi jamiyat va davlat tomonidan ma’qullanmaganligini tushunadi. Agar subyekt bila turib xuddi shunday huquqbuzarlikni sodir etsa, bunday shaxsga nisbatan qattiqroq jazo qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

Amaliyotda harakatlanib ketayotgan sostav tarkibidagi usti yarim ochiq yuk vagonlari ustidan qora metall parchalari xamda boshqa og‘ir yoki katta xajmli tovar-moddiy boyliklarini o‘g‘irlab tashlash natijasida elektr ta’minoti qurilmalariga yoki temir yo‘lning xavfsizligini ta’minlash maqsadida qo‘yilgan temir panjaralari, beton devorlariga shikast yetkazish holatlari kuzatilmoqda. Shu sababli O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining 113-moddasi dispozitsiyasiga kengroq tushuncha berib, “boshqa yo‘l obyektlari” tushunchasini aniqlashtirish hamda “elektr ta’minoti” qurilmalarini kiritish lozim.

Ma’muriy ishlarni ko‘rib chiqishda subyektiv omillarni va mansab vakolatlarini suiiste’mol qilish holatlarini yo‘qotish maqsadida sud tomonidan tayinlanmaydigan mutlaq aniq sanksiyalar belgilash taklif etiladi.

IIV Transport va turizm obyektlarida XTDning xizmat ko‘rsatish hududida 2024 yilning 12 oy mobaynida “Zarurat bo‘lmay turib, o‘zboshimchalik bilan poyezdni to‘xtatish” holati 220 ta (2023 yilda 202 ta) holat qayd etilgan[124].

Yuqorida yuk vagonlaridan sodir etiladigan o‘g‘irlik hamda talon-taroj qilish bilan bog‘liq holatlarini tahlil qilganimizda, huquqbuzarlar xar doim usti yarim ochiq yuk vagonlariga chiqib tovar-moddiy boyliklarni talon-taroj

[124] ИИВнинг маълумотномаси.

qilishini ko‘rib chiqqan edik. Huquqbuzarlar talon-taroj qilish maqsadida usti yarim ochiq yuk vagonlariga chiqib maqsadini amalga oshirmoqchi bo‘lib turgan vaqtida yuk vagonlarni qo‘riqlashga mas’ul bo‘lgan xodimlar kelib qolishi yoki o‘zlariga bog‘liq bo‘lmagan xolda g‘arazli niyatlarini amalga oshira olmagan holatlari ko‘plab kuzatiladi. Shu vaqtda huquqbuzarlar yuk vagonlaridan tushib ketishadi yoki ushlangan taqdirda O‘zbekiston Respublikasining MJtKning 114-moddasi 2-qismi bilan ma’muriy javobgarlikka tortiladi. O‘zbekiston Respublikasining MJtKda ma’muriy huquqbuzarlikka suiqasd uchun javobgarlik mavjud emas.

Shu bilan birga huquqbuzarlar harakatlanib ketayotgan sostav tarkibidagi usti yarim ochiq yuk vagonlariga chiqib tovar-moddiy boyliklarni talon-taroj qilib, yuk vagondan pastga tashlab, o‘zlari tushib olish maqsadida harakat tarkibidagi yuk vagonlarining “havo magistral kranini tortish (ochish)” natijasida poyezdning havo bosimi tushib, yuk vagonlar g‘ildiraklari mustaqil tormozlanish holati yuzaga keladi va harakat tarkibi to‘xtaydi yoki havo magistral kranini kam-kam ochish natijasida harakatlanishini sekinlatib, o‘zlari tushib qolishadi.

Shuningdek, “havo magistral kranini tortish (ochish)” natijasida mazkur yuk poyezdlarining tuxtab turib qolishlari “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJga ma’lum miqdorda moddiy zarar yetkaziladi va keyingi kelayotgan yo‘lovchi va yuk poyezdlarining harakatlanish jadvallariga xam o‘z ta’sirini ko‘rsatadi.

Yuk vagonlaridan tovar-moddiy boyliklarni o‘g‘irlash yoki talon-taroj qilish bilan shug‘ullanuvchi shaxslar tahlil qilinganda jami aniqlangan shaxslarning yarmidan ko‘pi bu noqonuniy faoliyatni o‘zlariga kasb qilib olishgan. Ular o‘g‘irlik yoki talon-taroj qilish maqsadida yuk vagonlariga chiqishadi, ushlangan taqdirda ham necha marta takrorlanishidan qat’iy nazar O‘zbekiston Respublikasining MJtKning 114-moddasi “Temir yo‘l transporti vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish” 2- qismi “Yuk poyezdlarida o‘zboshimchalik bilan yurish, poyezd yurib ketayotganda poyezdga chiqish va poyezddan tushish, vagonlarning zinapoyalarida va tomlarida ketish”[125] bilan

[125] Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. https://www.lex.uz/acts/97664м. Мурожаат санаси:10.03.2025 йил.

bazaviy hisoblash miqdorining ikkidan bir qismidan ikki baravarigacha miqdorda jarima bilan cheklanishi oqibatida, yuk vagonlarga g‘arazli maqsadlarini amalga oshirish maqsadida chiqish holatlari kamaygani yo‘q. Bundan ko‘rinadiki mazkur moddaning sanksiyasini ta’sirchanligini oshirish lozim.

Shu o‘rinda, O‘zbekiston Respublikasining MJtKning 113-moddasidagi temir yo‘l izlariga poyezdlar qatnovining buzilishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan ashyolarni qo‘yish, shuningdek temir yo‘lni va qor to‘sish g‘ovlarini hamda boshqa yo‘l obyektlarini, signal berish va aloqa inshootlari va qurilmalarini shikastlantirish kabi ko‘rsatib o‘tilgan harakatlar ehtiyotsizlik orqasida sodir etilganda huquqbuzarlik kelib chiqishi nazarda tutilgan. Lekin, qasddan o‘g‘irlik yoki talon-taroj qilish ya’ni “g‘arazli” maqsadida poyezdlarni, harakat tarkibini to‘xtatish uchun ashyolarni temir yo‘l iziga qo‘yish nazarda tutilmagan.

114-moddasidagi zarurat bo‘lmay turib, o‘zboshimchalik bilan poyezdni to‘xtatish, yuk poyezdlarida o‘zboshimchalik bilan yurish, poyezd yurib ketayotganda poyezdga chiqish va poyezddan tushish, vagonlarning zinapoyalarida va tomlarida ketishda ham “g‘arazli” maqsad inobatga olinmagan.

Jinoyat qonuni g‘arazli yoki boshqa past niyatlarda jinoyat sodir etishni jazoni og‘irlashtiradigan mustaqil holat sifatida baholaydi. Qonunning u yoki bu qilmishni amalga oshirish sabablarini jazoni og‘irlashtiradigan shart-sharoit deb ko‘rsatishi aybdor shaxsining ma’naviy tubanligi, buning oqibatida - jamiyat uchun yuksak xavfliligi darajasi bilan tavsiflanib, bu nisbatan og‘irroq jazo belgilashni talab etadi.

G‘arazgo‘ylik - bu shaxsning jinoyat sodir etishga undaydigan, o‘zi va boshqa shaxslar uchun turli xil moddiy foyda (pul, buyum, mol-mulk, , uy-joy huquqi) yoki moddiy xarajatlardan qutulish maqsadida (qarz to‘lash, aliment to‘lamaslik) qo‘lga kiritishga qaratilgan undovi demakdir[126].

[126] Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарх. Умумий қисм**.** Юридик фанлар доктори, профессор М.Х.Рустамбаев. яна тўлдириш керак

O‘zbekiston Respublikasining MJtKning 32-moddasi Ma’muriy javobgarlikni og‘irlashtiruvchi holatlar[127]dagi 2-bandini ya’ni ma’muriy jazo chorasiga tortilgan shaxsning bir yil mobaynida yana o‘sha xildagi huquqbuzarlikni sodir etishi yoxud g‘arazli maqsadda sodir etishi, xuddi shuningdek huquqbuzarlikning ilgari sudlangan shaxs tomonidan sodir etilishi kabi to‘ldirish lozim.

Shuningdek, shu moddaga “G‘arazli maqsad deganda- bu shaxsning huquqbuzarlik sodir etishga undaydigan, o‘zi va boshqa shaxslar uchun turli xil moddiy foyda yoki moddiy xarajatlardan qutulish maqsadida qo‘lga kiritishga qaratilgan maqsad tushuniladi” kabi tushunchani kiritib o‘tish kerak.

Yuqoridagilarga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasining MJtKning 113-moddasi “Temir yo‘l transportida harakat xavfsizligi qoidalarini buzish”ni g‘arazli maqsadlarda sodir etilsa degan 2-qism bilan to‘ldirish hamda 114-moddasi “Temir yo‘l transporti vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish”ning 1- va 2- ikkinchi qismlarini 1-qism sifatida birlashtirish hamda xuddi shunday huquqbuzarlik ma’muriy jazo qo‘llanilganidan keyin bir yil davomida takroran yoki g‘arazli maqsadlarda sodir etilsa degan 2-qism bilan to‘ldirish va nisbatan og‘irroq jazo belgilash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, yuk vagonlaridan sodir etilgan o‘g‘rilik holatlarining aksariyat qismi bo‘yicha shuningdek, temir yo‘lning texnik mulkini buzish, shikast yetkazish va o‘g‘irlash, temir yo‘l liniyasi bo‘ylab poyezdlar harakatini ta’minlovchi qurilmalarga zarar yetkazish bilan bog‘liq huquqbuzarliklarning salmoqli qismi bo‘yicha tergovga qadar tekshiruv harakatlari natijalariga ko‘ra huquqbuzarliklar toifasiga kiritilib, jinoyat ishi qo‘zg‘atishni rad etish to‘g‘risida qarorlar qabul qilingan.

O‘tkazilayotgan tergovga qadar tekshiruv va jinoyat ishlari bo‘yicha huquqbuzarlik hamda jinoyat sodir etgan shaxslarning aksariyati o‘zlariga nisbatan ko‘rilayotgan ishlarni ijobiy tomonga xal qilish yo‘llari topilguniga qadar, shuningdek ishsiz, yoki nosog‘lom xulq-atvorga ega bo‘lgan shaxslar

[127] Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. https://www.lex.uz/acts/97664м. Мурожаат санаси:10.03.2025 йил.

bo‘lganligi, hamda yaqinlarining ruhiy bosimidan qo‘rqib tergovga qadar tekshiruv, tergov va sud organlaridan yashirinish maqsadida respublika hududidan temir yo‘l, aeroport va chegara o‘tkazish punktlari orqali chiqib ketish holatlari kuzatilmoqda. Ba’zi xollarda xodimlar tomonidan huquqbuzarlik hamda jinoyat sodir etgan shaxslarning chegaradan tashqariga chiqib ketishini oldini olish maqsadida noqonuniy ravishda chegaradan tashqariga chiqib ketish huquqini beruvchi pasportlari yoki ID kartasi olib qo‘yiladi. Shu kabi holatlarni oldini olish maqsadida ushbu toifadagi shaxslar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni “E-material” dasturidan yuklab olish orqali vaqtinchalik ta’qiq qo‘yish bo‘yicha mavjud qidiruv tizimiga qo‘shimchalar kiritishga zarurat tug‘ilmoqda.

Yuqoridagilarga asosan yuk vagonlarida tashilayotgan tovar-moddiy boyliklarini talon-toroj qilish holatlarini oldini olish choralari samaradorligini oshirish bo‘yicha quyidagi takliflarni berishni joiz topdik:

– Zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng jalb etgan holda Ichki ishlar vazirligi Situatsion-tahliliy markazini yagona platformasida “raqamli monitoring” tizimini joriy etish;

– tovar-moddiy boyliklarni tashish jarayonida vagonlarni kuzatish imkonini beruvchi kameralarni elektr tayanch ustunlari va obyektlarga o‘rnatish, shuningdek, lokomotivlarni jihozlash, ularni yagona videokuzatuv platformasiga integratsiya qilish;

– xizmat hududlarini tegishlicha 3 toifali hududlarga ya’ni, yashil, sariq, qizil hududlarga ajratib, talon-toroj qilish ehtimoli yuqori bo‘lgan qizil hududlarini “Mavik-2” hamda “DPO-MMSA6” rusumli uchuvchisiz uchish qurilmalari, ya’ni dronlar yordamida monitoring qilishni yo‘lga qo‘yish hamda masofaviy olinayotgan ma’lumotlarni o‘z vaqtida qayd etish maqsadida situatsion-tahliliy markazining bazasiga integratsiya qilish;

– talon-toroj qilish ehtimoli yuqori bo‘lgan tovar-moddiy boyliklar tashiladigan vagonlarning ustki qismini temir panjara yoki maxsus qopqoqlar bilan jihozlash;

– IIV TvaTOXTD tarkibidagi kuzatuv batalonlari hamda “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ harbiylashtirilgan qo‘riqlash boshqarmasi

xodimlarining yuklarni kuzatishda qo‘riqlash tartibini qayta ko‘rib chiqish, tovar-moddiy boyliklar ortilgan vagonlarni qo‘riqlovga olgan hududdan belgilangan manzilgacha uzluksiz kuzatuvni amalga oshirish, javobgarlik va KPI tartibini joriy etish;

– tergovga qadar tekshiruv va jinoyat ishlari bo‘yicha huquqbuzarlik hamda jinoyat sodir etgan shaxslarning tergovga qadar tekshiruv, tergov va sud organlaridan yashirinish maqsadida respublika hududidan temir yo‘l, aeroport va chegara o‘tkazish punktlari orqali chiqib ketish holatlari oldini olish maqsadida ushbu toifadagi shaxslar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni “E-material” dasturidan yuklab olish orqali vaqtinchalik ta’qiq qo‘yish bo‘yicha mavjud qidiruv tizimlariga qo‘shimchalar kiritish;

– talon-toroj qilish ehtimoli yuqori bo‘lgan tovar-moddiy boyliklar tashiladigan vagonlarning tashqi tomonidagi temir zinapoyalarini o‘g‘irlik hamda talon-taroj qilish bilan shug‘ullanuvchi shaxslar osilib chiqishiga imkon bermaydigan darajada yig‘iluvchan qilish;

– To‘xtab turgan yuk vagonlaridan talon-taroj holatlarini oldini olish maqsadida bekat, stansiya, parklar, shoxobcha yo‘llari yon atroflarni beton devor bilan to‘sish hamda yoritish moslamalari bilan jihozlash lozim.

EDTECH AS A TOOL FOR DEVELOPING DIGITAL EDUCATION

Popova Milana,
Tereshenko Darya,
Stulova Valeriya
2nd ear students of the Tashkent state pedagogical university named after Nizami.

In the context of active digitalization of education in Uzbekistan, EdTech technologies are becoming increasingly popular. “EdTech” (translated from English “Education Technologies”) are any digital tools and approaches that make learning more accessible, interesting and effective.

EdTech is aimed at creating a new technological platform for education that will become an alternative to traditional forms of education, allowing students to get a full educational experience based on massive open online courses - MOOCs (English "massive open online course"); a digital learning management system - LMS (English "Learning Management System"); production of new educational content, specialized social networks, systems for analyzing large amounts of data using Generative Artificial Intelligence (GAI); modern educational infrastructure and modernization of educational institutions.

MOOC is the creation and organization of the educational process simultaneously for many thousands of students anywhere in the world, being the core of a technological platform with free access for everyone who wants to learn. Such large-scale educational courses with the participation of famous scientists of the world become accessible to people regardless of their income level and experience.

MOOC plays a large communicative role among the participants of the training, creating conditions for their unification into communities in the online environment, into groups with offline meetings, with the purpose of educational assistance to each other. This type of mass interconnection of MOOC allows students to search for additional material, share emerging difficulties and discuss them on forums, offering solutions, developing software products with translation into their national languages using GII.

MOOC-based training is more complex than in the traditional format, as it requires deep immersion in each topic, independent study of the material and completion of assignments. Examples of MOOC products are EdX, Coursera, "Open Education", "Universarium" and others. LMS is the creation of an online platform for training, i.e. virtual school, which has courses (classes), teachers and tutors (teachers), students (pupils), resources (textbooks), forum (notice board), progress log with the dynamics of completing educational tasks. On the basis of LMS, educational trajectories (routes) of students are built, using the continuity and interrelation of offline and online learning formats. The LMS learning management system allows you to build a person's educational process at various stages of his life and

career, taking into account the needs of the labor market, acquired educational and professional experience. LMS organically designs education using modern multimedia and communication technologies, using computer and mobile applications, tools for developing a personalized educational program, programs for recording lectures and presentations with generative artificial intelligence (GAI), forming an electronic student portfolio and reports with infographics of the effectiveness of training. LMS products include Moodle, iDO, Blackboard, Canvas, Edmodo, Google Classroom, etc.

The ecosystem of digital education support and mechanisms for analyzing large amounts of data in the MOOC and LMS formats in EdTech allows you to create effective online courses, mobile applications, interactive simulators, educational platforms, etc. EdTech allows you to customize educational courses taking into account the needs of students, create productive training using Artificial Intelligence (AI) tools [2, p. 65]. And social educational networks create an interactive learning mode, creating a communicative environment using forums and chatbots [3, p. 119].

The main forms in EdTech technology are:

- online learning (Online Learning), which takes place entirely on the Internet through special platforms or websites (LMS);

- blended learning (Blended Learning), which combines online and offline learning formats (“flipped classroom”, rotation of stations, flex model, etc.); - Microlearning, based on learning in short chunks of information (Duolingo for learning languages, Quizlet for memorizing words and terms, etc.);

- Mobile Learning, which uses only mobile devices (smartphones, tablets) (Coursera for learning online courses, TED for studying short lectures, etc.).

Assessment methods in EdTech have broader capabilities than traditional tests and exams. EdTech allows you to assess not only knowledge, but also skills, competencies, engagement, interaction, etc. Formative assessment in EdTech tracks the progress and academic

performance of the student, allowing you to adjust the learning process through informal assignments, forum discussions, reflective questions, etc. Summative (final) assessment in EdTech allows you to assess the final learning outcome through final tests, projects, portfolios, exams, self-assessment and peer assessment, etc. At the same time, AI allows you to automatically provide an operational assessment according to clearly defined criteria, allowing you to cover a large-scale educational course with thousands of students. Accordingly, EdTech is used in the system of school and vocational education, additional and corporate training. Examples of EdTech products in the field of education are:

- interactive whiteboards that make the lesson visual and interesting;
- VR / AR applications that allow you to visualize the topic of the lesson, and VR / AR simulators that practice professional skills in a safe virtual environment;
- electronic diaries and journals for teachers, students and parents, allowing to track the level of academic performance, homework and schedule; - educational platforms, allowing students to receive course materials, access to tests and exercises, organize communication between the student and the teacher (YaKlass, Uchi.ru, Sferum, Moodle, iDO, etc.);
- webinars and online conferences, allowing to conduct classes in real time, regardless of the location of the participants;
- microlearning platforms, allowing to obtain new knowledge and skills using short videos (5-10 minutes), articles, texts in a convenient format;
- gamification of education, allowing to involve students in the learning process through game mechanics (points, levels, ratings, awards, achiyevements, quests, characters, etc.), increasing their motivation and productivity of the courses;
– the use of artificial intelligence (AI) in education as a smart (virtual) assistant for each participant in the educational process, allowing the use of chatbots, automating the checking of tasks, generating content based on large language models of LLM (ChatGPT, GigaChat, etc.) and neural networks (Midjourney, Kandinsky, etc.). Thus, modern technological

educational platforms with the use of EdTech help make learning more: effective (fast and lasting acquisition of knowledge); personalized (taking into account the individual characteristics, needs and interests of each student); engaging (interesting and motivating learning process); accessible and economical in time (receiving a quality education by each person, regardless of age, location and capabilities).

Reference:

1. Tokhirova Shokhsanam Farkhod qizi (2025) “Innovative technologies of increasing professional competence of english teachers in pre school organizations”. Zenodo. doi: 10.5281/zenodo.15287869.
2. Tokhirova Shokhsanam Farkhod qizi (2025) “Sports psychology in physical sciences”, imras, 8(4), pp. 157–162. Available at: https://journal.imras.org/index.php/sps/article/view/2232 (Accessed: 27 April 2025).
3. Tokhirova Shokhsanam. (2024). Steam technology as an innovative activity of a preschool educational organization [Data set]. Zenodo. https://doi.org/ 10.5281/zenodo. 14419195
4. Tokhirova Shokhsanam (2024) “Formation of ict competence among teachers of preschool educational institutions”, journal of science, research and teaching, 3(1), pp. 91–94. Available at: http://jsrt. innovascience.uz/index.php/jsrt/article/view/427 (Accessed: 8 April 2025).
5. Shokhsanam, T. (2024). Features of the communicative competence of a teacher of a preschool educational organization. journal of education, ethics and value, 3(1), 382–386. Retriyeved from https:// jeev. innovascience.uz/index.php/jeev/article/view/469
6. Tokhirova S. (2024). Advanced training as a development factor of preschool educators’ communicative competence. в international bulletin of applied science and technology (Т. 4, Выпуск 1, сс. 206–209). Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.10568460
7. Садикова, Шоиста, and Шохсанам Тохирова. “Развитие коммуникативной компетентности среди будущих дошкольных учителей.” Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali 1.1 (2023).

8. Tokhirova S. Model of Professional Competencies Preschool Education Teacher // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2023. – т. 1. – №. 1.

9. Shoista S., Shokhsanam T., Madrahimova N.Y. Development of communicative comprtrnce of teachers in the process of methodological work of a preschool educational organization //European International Journal of Pedagogics. – 2023. – Т. 3. – №. 05. – С. 80-85.

10. Volkova L.N. The Role of the EDTECH Market in the Traditional Education System / L.N. Volkova, V.A. Krakhina // Manager. - 2021. - No. 4 (98). - P. 133-137. DOI 10.5281/zenodo.5751271. EDN UEUMAD

11. Konanchuk D.S. EdTech: a New Technological Platform in Education / D.S. Konanchuk // University Management: Practice and Analysis. - 2013. - No. 5 (87). - P. 65-73.

KIBERMUHITDAN FOYDALANIB SODIR ETILAYOTGAN KORRUPSIYAVIY XATTI-HARAKATLARNING OLDINI OLISH, UNGA QARSHI KURASHISH VA UNI FOSH ETISH HAMDA OQIBATLARINI BARTARAF ETISHNING XALQARO-HUQUQIY JIHATLARI

Anorboyev Amiriddin Ulug‘bek o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti bosh ilmiy xodimi, yu.f.b.f.d. (PhD)

Bugungi globallashgan davrda raqamli texnologiyalarning rivoji undan yovuz maqsadlarda foydalanuvchi kuchlarning ham ancha faollashib qolishiga ta’sir ko‘rsatmoqda va bugungi kunda bu global muammo kiberjinoyatchilik nomi bilan atalmoqda. Ushbu jinoyatlar dunyo davlatlariga 2023 yilda **8,27 trln. AQSh dollari**, 2024 yilda **9,5 trln. AQSh dollari** zarar keltirgan bo‘lsa, 2025 yilda bu ko‘rsatgich **10,5 trln. AQSh dollari**ga etishi prognoz qilinmoqda. Ushbu jinoyatlarning ko‘payishi mazkur zarardan tashqari bir qator salbiy oqibatlarga ham olib kelmoqda va

bu borada kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish quyidagi zaruriyatlarni vujudga keltirmoqda, jumladan:

1) axborot va kiberxavfsizlikni ta’minlash;

misol uchun, *tibbiyot axborot tizimlari faoliyatida shaxsiy ma’lumotlar, tibbiy kartalar va kasallik tarixi kabi hassos ma’lumotlar saqlanadi. Kiberhujumlar natijasida ushbu ma’lumotlar o‘g‘irlanishi yoki o‘zgartirilishi mumkin, bu esa bemorlar va tibbiyot muassasalari uchun jiddiy xavf tug‘diradi. Ta’kidlash kerakki, O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolar sog‘lig‘ini saqlash to‘g‘risida”gi Qonunga asosan, fuqaroning tibbiy yordam so‘rab murojaat qilganligi, uning sog‘lig‘ining holati, kasalligiga qo‘yilgan tashxis xususidagi hamda uni tekshirish va davolash davomida olingan boshqa ma’lumotlar shifokor sirini tashkil etadi. Shifokor siri hisoblangan ma’lumotlardan o‘qish hamda kasb-korga, xizmatga doir va boshqa xil vazifalarni bajarish paytida xabardor bo‘lib qolgan shaxslarning bu ma’lumotlarni fuqaro yoki uning qonuniy vakilining roziligisiz oshkor qilishiga yo‘l qo‘yilmaydi hamda shifokor siri hisoblangan ma’lumotlar qonunda belgilangan tartibda berilgan shaxslar shifokor sirini oshkor qilganlik uchun qonunga muvofiq tibbiyot va farmasevtika xodimlari bilan bab-baravar javobgar bo‘ladilar*[128].

2) moliyaviy va iqtisodiy xavf-xatarlarni kamaytirish;

misol uchun*, kiberhujumlar davlat va xususiy sektor uchun katta iqtisodiy yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin. Ransomvar (ransomware) viruslari orqali ma’lumotlar qulflab qo‘yilishi va ularni qayta tiklash uchun tovon puli talab qilinishi ehtimoli bor.*

3) qonunchilik va xalqaro standartlarga rioya qilish;

misol uchun*, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO)*[129] *va Yevropa Ittifoqining GDPR (General Data Protection Regulation) qoidalariga*[130] *muvofiq, tibbiy ma’lumotlar himoyasi muhim talablardan biri hisoblanadi.*

4) axborot tizimlari barqarorligini saqlash;

[128] Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисида”ги 1996 йил 29 августдаги 265-I-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
[129] https://www.who.int/.
[130] https://gdpr-info.eu/.

***misol uchun**, kiberhujumlar natijasida axborot tizimlari ishdan chiqishi mumkin, bu esa tibbiy xizmat ko‘rsatish jarayonida uzilishlarga olib keladi.*

5) jamoat xavfsizligini ta’minlash

***misol uchun**, kiberjinoyatlar nafaqat tibbiyot, balki boshqa soha va davlat xizmatlariga ham tahdid soladi.*

Shunga ko‘ra. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan tizimlarning himoyasini mustahkamlash orqali umumiy davlat xavfsizligini ta’minlash mumkin bo‘ladi. Shu sababli bu sohada O‘zbekiston Respublikasi ham alohida ahamiyat bermoqda, xususan:

milliy qonunchiligimizda kiberjinoyatchilik va kiberxavfsizlik tushunchasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF–4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2017–2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturining 297-bandida ilk bora rasmiy normativ-huquqiy hujjatda ishlatildi[131];

tarmoqlar, dasturiy mahsulotlar, axborot tizimlari va resurslarining kiberxavfsizligini ta’minlash va ularni himoya qilishning zamonaviy texnologiyalarini joriy etish sohasida O‘zbekiston Respublikasi kiberxavfsizligini ta’minlash, bu borada yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, O‘zbekiston Respublikasi axborot makonidagi ruxsatsiz kirishga urinishlar va kompyuter virus hujumlari to‘g‘risida o‘z vaqtida xabardor qilish va javob qaytarish metodlari va vositalaridan foydalanib, butunjahon internet axborot tarmog‘ining milliy segmentidagi veb-saytlarning axborot xavfsizligini ta’minlash mexanizmini amalga oshirish, telekommunikatsiyalar, elektron hukumat, pochta aloqasi, axborotlashtirish va radiochastotalar spektri sohasidagi huquqbuzarliklarning monitoringini o‘tkazish, ularni aniqlash va to‘xtatish qismida huquqni muhofaza qilish organlari bilan o‘zaro ishlash, axborot

[131] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сонли Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид давлат дастури // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

xavfsizligi va kiberxavfsizligi tahdidlarini aniqlash va ularga qarshi kurashish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan jinoiy, razvedka va terroristik maqsadlarda foydalanish bilan kurashishning samarali mexanizmlarini shakllantirish va joriy qilish yo‘li bilan ushbu maqsadlarda foydalanish holatlarini to‘xtatish, axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik tahdidlari to‘g‘risidagi axborotlarni yig‘ish va tahlil qilish, axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlikni ta’minlash sohasida ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik, loyiha, qidiruv va texnologik ishlanmalarni tashkil qilish va o‘tkazish O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi (hozirgi Raqamli texnologiyalar vazirligi)ning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilab qo‘yildi[132];

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarining virtual makonda ishtirokini faollashtirish konsepsiyasi tasdiqlandi[133];

xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik bo‘yicha texnik va texnologik talablar bajarilishini nazorat qilish, o‘rganish va tekshirish vakolati O‘zbekiston Respublikasi Axborotlashtirish va telekommunikatsiyalar sohasida nazorat bo‘yicha davlat inspeksiyasiga berildi[134];

axborot texnologiyalari va kiberxavfsizlik yo‘nalishlarida yuqori malakali mutaxassislarni xalqaro standartlar darajasida tayyorlashni ta’minlovchi O‘zbekistonda Sharda universiteti tashkil etildi[135];

kiberxavfsizlikni tartibga solish sohasida vakolatli organ etib O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati belgilab qo‘yildi[136];

---

[132] Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 1 майдаги 318-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги тўғрисида”ги низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[133] Вазирлар Маҳкамасининг 2018-йил 7-августдаги 622-сон қарори билан тасдиқланган Давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг виртуал маконда иштирокини фаоллаштириш концепцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[134] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги ПҚ–4024-сон қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ахборотлаштириш ва телекоммуникациялар соҳасида назорат бўйича давлат инспекцияси тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[135] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда Шарда университетини ташкил этиш тўғрисида” 2019 йил 10 апрелдаги ПҚ–4278- сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[136] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi bilan tarqatilishi taqiqlangan axborot mavjud bo‘lgan internet tarmog‘i vebsaytidan va (yoki) veb-sayt sahifalaridan foydalanishni cheklash tartibi ishlab chiqildi[137];

jinoyat qonunchiligimizda esa 1994 yilda Jinoyat kodeksi qabul qilingan vaqtda axborotlashtirish qoidalarini buzish jinoyati, ya’ni axborot tarmog‘idan ruxsatsiz foydalanish yoki foydalanishga ruxsati bo‘lgani holda tegishli himoya choralarini ko‘rmaslik yoki axborotlar tarmog‘idan qonunga xilof ravishda axborotlar olish, shuningdek, axborotlashtirish tizimidan foydalanishga ruxsati bo‘lgan holda undagi ma’lumotlarni qasddan o‘zgartirish, yo‘qotish, olib tashlash yoki yo‘q qilib yuborish ancha miqdorda zarar yetkazilishiga sabab bo‘lgani uchun kompyuter tizimlarida saqlanayotgan ma’lumotlar yoki dasturlarni o‘zgartirish maqsadida tegishli ruxsatsiz kompyuter viruslari yoki dasturlarini ishlab chiqish va tarqatish, shuningdek, ruxsati bo‘lmagani holda axborot tizimidan foydalanish ma’lumotlarning buzilishi, olib tashlanishi, yo‘q qilib yuborilishi yoki bu tizimning ishdan chiqishiga sabab bo‘lgani uchun jinoiy javobgarlik JKning 174-moddasida belgilab qo‘yilgan edi, ammo axborotlashtirish va ma’lumotlar uzatish sohasida qonunga xilof harakatlar sodir etganlik uchun javobgarlik kuchaytirilganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining mazkur moddasi chiqarilib, “XX[1] bob. Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar” bobi Jinoyat kodeksiga kiritildi va ushbu bobda axborotlashtirish qoidalarini buzish, kompyuter axborotidan qonunga xilof ravishda (ruxsatsiz) foydalanish, kompyuter tizimidan qonunga xilof ravishda (ruxsatsiz) foydalanish uchun maxsus vositalarni o‘tkazish maqsadini ko‘zlab tayyorlash yoxud o‘tkazish va tarqatish, kompyuter axborotini modifikatsiyalashtirish, kompyuter sabotaji, zarar keltiruvchi dasturlarni yaratish, ishlatish yoki tarqatish uchun jinoiy javobgarlik kiritildi[138]. Biroq ushbu jinoyatlar umumiy nom ostida axborot

тўғрисида” 2019 йил 14 сентябрдаги ПҚ–4452-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[137] Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[138] Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон

texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar deb nomlangan holda, 2001-yilda kompyuter texnikasi vositalaridan foydalanib aybdorga ishonib topshirilgan yoki uning ixtiyorida bo‘lgan o‘zganing mulkini o‘zlashtirish yoki rastrata qilish yo‘li bilan talon-taroj qilganlik uchun JKning 167-moddasining 3-qismi “g”-bandi, firibgarlik, ya’ni aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish yo‘li bilan o‘zganing mulkini yoki o‘zganing mulkiga bo‘lgan huquqni qo‘lga kiritganlik uchun JKning 168-moddasi 2-qismi “g”-bandi, o‘g‘rilik, ya’ni o‘zganing mol-mulkini yashirin ravishda talon-taroj qilganlik uchun JKning 168-moddasi 3-qismi “b”-bandi[139], 2007-yilda qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o‘yinlarni tashkil etish yoki o‘tkazish uchun telekommunikatsiya tarmoqlarida, shu jumladan, internet jahon axborot tarmog‘i provayderlari tomonidan xizmatlar ko‘rsatish, tegishli dasturiy ta’minotdan nusxa ko‘paytirish, uni ko‘paytirish, tarqatish, shunday harakatlar uchun ma’muriy jazo qo‘llanilganidan keyin sodir etganlik uchun, ya’ni internet jahon axborot tarmog‘i provayderlari orqali qimor va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o‘yinlarni tashkil etish hamda o‘tkazganlik uchun JKning 278-moddasi 2-qismi[140], 2016 yilda mulkiy manfaat berish bo‘yicha zimmaga majburiyat olish yo‘li bilan jismoniy va yuridik shaxslarning pul mablag‘larini va (yoki) boshqa mol-mulkini jalb etishga doir noqonuniy faoliyatni amalga oshirish va bunda ilgari olingan majburiyatni jismoniy va yuridik shaxslarning yangi jalb etilgan pul mablag‘lari va (yoki) boshqa mol-mulki hisobidan bajarish, shuningdek bunday faoliyatga rahbarlik qilish hamda shunday faoliyat ko‘rsatilishini ta’minlash, xuddi shuningdek mazkur faoliyatda ishtirok etishga jalb qilish maqsadida ushbu faoliyatni reklama qilish, shu jumladan ommaviy axborot vositalaridan yoxud telekommunikatsiya tarmoqlaridan, shuningdek Internet jahon axborot tarmog‘idan foydalangan holda reklama qilish hamda

Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007 йил 25 декабрдаги ЎРҚ-137-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[139] Ўзбекистон Республикасининг “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида” 2001 йил 29 августдаги 254-II-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[140] Ўзбекистон Республикасининг “Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказишни тартибга солиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2007-йил 14-сентябрдаги ЎРҚ–109-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

mulkiy manfaat berish bo‘yicha zimmaga majburiyat olish yo‘li bilan jismoniy va yuridik shaxslarning pul mablag‘larini va (yoki) boshqa mol-mulkini jalb etishga doir noqonuniy faoliyatni amalga oshirish va bunda ilgari olingan majburiyatni jismoniy va yuridik shaxslarning yangi jalb etilgan pul mablag‘lari va (yoki) boshqa mol-mulki hisobidan bajarish, shuningdek, bunday faoliyatga rahbarlik qilish va shunday faoliyat ko‘rsatilishini ta’minlash pul mablag‘larini va (yoki) boshqa mol-mulkni jalb etishga doir noqonuniy faoliyat deb nomlangan holda, Jinoyat kodeksi 188^1-modda[141], telekommunikatsiya tarmoqlaridan, shuningdek Internet jahon axborot tarmog‘idan foydalanib diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlik g‘oyalari bilan yo‘g‘rilgan, qirg‘in solishga yoki fuqarolarni zo‘rlik bilan ko‘chirib yuborishga da’vat etadigan yoxud aholi orasida vahima chiqarishga qaratilgan materiallarni tayyorlash yoki ularni tarqatish maqsadida saqlash, shuningdek, diniy-ekstremistik, terrorchilik tashkilotlarining atributlarini yoki ramziy belgilarini tarqatish yoxud namoyish etish maqsadida tayyorlash, saqlash hamda diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlik g‘oyalari bilan yo‘g‘rilgan, qirg‘in solishga yoki fuqarolarni zo‘rlik bilan ko‘chirib yuborishga da’vat etadigan yoxud aholi orasida vahima chiqarishga qaratilgan ma’lumotlar va materiallarni har qanday shaklda tarqatish, xuddi shuningdek, fuqarolar totuvligini buzish, tuhmatona, vaziyatni beqarorlashtiruvchi uydirmalar tarqatish hamda jamiyatda qaror topgan xulq-atvor qoidalariga va jamoat xavfsizligiga qarshi qaratilgan boshqa qilmishlarni sodir etish maqsadida dindan foydalanish, shuningdek, diniy-ekstremistik, terrorchilik tashkilotlarining atributlarini yoki ramziy belgilarini tarqatish yoxud namoyish etish uchun, ya’ni jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga tahdid soladigan materiallarni tayyorlash, saqlash, tarqatish yoki namoyish etish uchun JKning 244^1-moddasi 3-qismi “g”-bandi[142], 2017-yilda telekommunikatsiya tarmoqlaridan, shuningdek, internet butunjahon

[141] Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 23 сентябрдаги ЎРҚ–411-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[142] Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2016 йил 25 апрелдаги ЎРҚ–405-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

axborot tarmog‘idan foydalanib, o‘zini o‘zi o‘ldirish darajasiga yetkazish uchun JKning 103-moddasi 2-qismi “g” bandi va o‘zini o‘zi o‘ldirishga undash uchun JKning 103[1]-modda 2-qismi “v”-bandi[143] bilan jinoiy javobgarlik belgilab qo‘yildi.

Shu bilan birga, kiberxavfsizlikni ta’minlash maqsadida axborot loyihalarni amalga oshirish natijasida ishlab chiqilgan axborot tizimlari va ma’lumotlar bazalarini “Raqamli hukumat”ning axborot tizimlari va resurslari yagona reestrida ro‘yxatdan o‘tkazish va amaliyotga joriy etishga ularning texnik topshiriq va axborot xavfsizligi talablariga muvofiqligi yuzasidan Raqamli texnologiyalar vazirligi hamda “Kiberxavfsizlik markazi” DUKning ijobiy xulosalari olinganidan so‘ng ruxsat berilishi haqidagi qoidalar belgilandi[144];

to‘lov tizimining qoidalariga axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik talablariga rioya etish tartibi qo‘shildi, To‘lov xizmatlaridan foydalanuvchi o‘z bank hisobvarag‘iga xizmat ko‘rsatadigan to‘lov xizmatlarini yetkazib beruvchining masofaviy xizmat ko‘rsatish tizimidan foydalanishga yoki boshqa to‘lov xizmatlarini yetkazib beruvchining xizmatlaridan foydalanishga, basharti to‘lov xizmatlarini yetkazib beruvchida bunday foydalanishning texnik imkoniyatlari mavjud bo‘lsa, axborot xavfsizligini va kiberxavfsizlikni hamda to‘lov xizmatlaridan barcha yetkazib beruvchilar teng foydalanishini ta’minlashga doir talablarga rioya etgan holda haqli bo‘lishi belgilandi, axborot xavfsizligini va kiberxavfsizlikni ta’minlashga ta’sir ko‘rsatuvchi qoidabuzarliklarni Markaziy bankning birinchi ko‘rsatmasi yuborilgan kundan e’tiboran uch oy ichida bartaraf etish To‘lov xizmatlarini yetkazib beruvchi to‘lov xizmatlarini ko‘rsatishda ushbu shartga rioya etilishini ta’minlashi, Markaziy bankning banklararo to‘lov va kliring tizimlari bilan hamkorlikni ta’minlovchi dasturiy vositalarga, shu jumladan avtomatlashtirilgan bank tizimlariga, shuningdek

[143] Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш, шунингдек айрим қонун ҳужжатларини ўз кучини йўқотган деб топиш тўғрисида”2017 йил 13 июндаги ЎРҚ-436-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[144] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Электрон ҳукумат” тизими доирасида ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш сифатини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида” 2019 йил 21 майдаги ПҚ–4328-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

to‘lov tizimlarida axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik choralarini ta’minlashga nisbatan qo‘yiladigan talablarni belgilashi, xavfsizlik siyosati haqidagi, shu jumladan tavakkalchiliklarni batafsil baholashni o‘z ichiga olgan hujjat, shuningdek axborot xavfsizligini va kiberxavfsizlikni hamda to‘lov xizmatidan foydalanuvchilarning himoya qilinishini ta’minlash uchun tavakkalchiliklarni, shu jumladan firibgarlik hamda konfidensial va shaxsga doir ma’lumotlardan qonunga zid ravishda foydalanish xavflarini kamaytirish bo‘yicha ko‘riladigan choralarning tavsifi bank hisoblanmaydigan yuridik shaxsning litsenziya berish to‘g‘risidagi arizasiga ilova qilinishi, to‘lov tizimining uzluksiz ishlashiga, shuningdek axborot xavfsizligini va kiberxavfsizlikni ta’minlashga ta’sir ko‘rsatuvchi qoidabuzarliklar Markaziy bankning birinchi ko‘rsatmasi yuborilgan kundan e’tiboran uch oy mobaynida to‘lov tizimining operatori tomonidan bartaraf etilmaganda Markaziy bank to‘lov tizimi operatori litsenziyasini chaqirib olish to‘g‘risida qaror qabul qilishga haqli ekanligi, axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik sohasida to‘lov tizimlari operatorlari va to‘lov xizmatlarini yetkazib beruvchilar ustidan nazorat Markaziy bank tomonidan amalga oshirilishi, axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik rejimi buzilgan taqdirda, to‘lov tizimlari operatorlari va to‘lov xizmatlarini yetkazib beruvchilar qoidabuzarlik aniqlanganidan keyin bu haqda hamda uning oqibatlarini kamaytirish uchun ko‘rilayotgan choralar to‘g‘risida Markaziy bankka tezkorlik bilan xabar berishi shart. Markaziy bank to‘lov tizimlarining axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik rejimi buzilganligi to‘g‘risidagi ma’lumotlar bazasini shakllantirishni hamda yuritishni amalga oshirishi, bank siri to‘g‘risidagi qonunchilik, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg‘in qurolining tarqatilishini moliyalashtirishga qarshi kurashish to‘g‘risidagi qonunchilik talablari buzilganligi, shuningdek bank axborot tizimlarida kibertahdid yoki kiberxavfsizlik hodisasi vujudga kelishiga olib keluvchi qonunchilik talablari buzilganligi qo‘pol qoidabuzarliklar jumlasiga kiritildi[145];

[145] Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизликни таъминлаш соҳасидаги қонунчилик такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш

video ekranli (elektron displeyli) tashqi reklama obyektlarini masofaviy boshqarish bo‘yicha tadbirkorlik subyektlarining maxsus platformalari elektron tizimga integratsiya qilinishi va mazkur maxsus platformalar “Kiberxavfsizlik markazi” DUKda kiberxavfsizlik talablariga muvofiq kompleks ekspertizadan o‘tkazilgan bo‘lishi lozimligi belgilandi[146];

birja savdolari elektron tizimi hamda hisob kitob-kliring tizimining Tovar-xom ashyo birjalarining elektron savdo tizimlariga qo‘yiladigan umumiy talablar to‘g‘risidagi nizomda nazarda tutilgan talablarga javob berishi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi va “Kiberxavfsizlik markazi” DUKning ijobiy xulosasi olinishi[147] nazarda tutildi;

kiberxavfsizlikka oid munosabatlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri qonun darajasida belgilash maqsadida O‘zbekiston Respublikasining “Kiberxavfsizlik to‘g‘risida” 2022 yil 15 apreldagi O‘RQ–764-son Qonuni qabul qilindi[148].

axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik bo‘yicha qonunchilik hujjatlari talablarining buzilishi mavjudligi yuzasidan vakolatli organlarning xulosasi Idoralararo integratsiyalashuv platformasiga ulanishni vaqtincha to‘xtatish yoki bekor qilishga asos bo‘lishi haqidagi qoidalar qonunchilikda belgilandi[149].

O‘zbekiston Respublikasining muhim axborot infratuzilmasi obyektlari kiberxavfsizligini ta’minlash tartibi to‘g‘risidagi nizom va

---

ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” 2024 йил 20 сентябрдаги ЎРҚ–964-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[146] Вазирлар Маҳкамасининг “Аҳоли муаммоларини ҳал қилишда давлат органлари ва ташкилотлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати тизими самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 24 октябрдаги 695-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[147] Вазирлар Маҳкамасининг “Биржа савдоларига илғор ахборот технологияларини кенг жорий этиш ҳамда соҳада рақамлаштириш жараёнларини изчил давом эттириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2024 йил 12 сентябрдаги 570-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[148] Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[149] Вазирлар Маҳкамасининг “Идоралараро электрон ҳамкорлик тизими ва маълумотларнинг ахборот алмашинувини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 20 сентябрдаги 516-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

O‘zbekiston Respublikasining muhim axborot infratuzilmasi obyektlarida kiberxavfsizlikning umumiy talablari tasdiqlandi[150];

Axborot-tahliliy materialda nazarda tutilgan kiberkorrupsiyaga oid xalqaro hujjatlarga qo‘shilishning ijobiy taraflari quyidagilar hisoblanadi:

1) Kiberxavfsizlik mustahkamlanadi va xalqaro standartlarga muvofiqlashish imkoniyat yaratiladi.

***Ma’lumot uchun**, ushbu holat:*

kiberjinoyatlar xalqaro transchegaraviy jinoyat hisoblanadi va axborot-tahliliy materialda nazarda tutilgan xalqaro hujjatlarga qo‘shilish (ratifikatsiya qilish) bu hujjatlarga qo‘shilgan davlatlardan turib O‘zbekiston Respublikasiga yoki O‘zbekiston Respublikasidan xalqaro hujjatga a’zo davlatga nisbatan amalga oshirilgan kiberhujumni aniqlash, fosh etish, kiberjinoyatchini ushlash, ekstraditsiya qilishga juda katta yordam beradi;

xalqaro maydonda yagona tushunchalar va atamalar vujudga keltiradi;

jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchilik o‘zaro o‘xshash yoki bir xil holatga o‘tkazilishi yagona huquqiy va texnologik amaliyotni vujudga keltiradi.

2) Kiberhuquqbuzarliklarning oldini olish v korrupsiyaga qarshi kurashishga yordam beradi:

***Ma’lumot uchun**, ushbu holat:*

kiberhuquqbuzarliklarning oldini olishga oid xalqaro maydonda chora-tadbirlarni belgilash;

korrupsiyaga qarshi kurashishning tizimli, yalpi imkoniyatni vujudga keltiradi.

3) Xalqaro maydonda kiberxavfsizlik bo‘yicha yagona yondashuv va xalqaro hamkorlik yo‘lga qo‘yiladi:

[150] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари киберхавфсизлигини таъминлаш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2023 йил 31 майдаги ПҚ–167-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

***Ma’lumot uchun**, ushbu holat:*

axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishiga xizmat qiladi;

kiberxavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha izchillik va mantiqiy ketma-ketlikka va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda yagona huquqiy va texnologik yechimlarni vujudga keltiradi;

O‘zbekistonning xalqaro maydonda nufuzini oshiradi.

Axborot-tahliliy materialda nazarda tutilgan kiberkorrupsiyaga oid xalqaro hujjatlarga qo‘shilishning salbiy taraflari quyidagilar hisoblanadi:

1) O‘zbekistonning mustaqilligi va suverenitetini cheklaydi;

***ma’lumot uchun**, xalqaro hujjatlarga ichki hujjatlarni doimo muvofiqlashtirish va hisobot berib borish orqali yashirin tobelik vujudga kelishi mumkin;*

2) iqtisodiy va inson resursi sarf-xarajatlarni vujudga keltiradi:

***ma’lumot uchun**, ushbu holat:*

xalqaro hujjatga qo‘shilganidan keyin xalqaro maydonda harakat qilish uchun O‘zbekiston nomidan kamida yagona bir organ ushbu masalada shug‘ullanishiga, davlat budjetidan ushbu organning moddiy-texnik bazasi, mehnat haqi va boshqa ta’minotini moliyalashtirish uchun ortiqcha sarf-xarajatlarni vujudga keltiradi;

yagona organ belgilangan taqdirda ham u kiberxavfsizlikni ta’minlash uchun zarur ma’lumotlarni boshqa idoralardan oladi va bu holat vaqt va inson resursi boshqa masalalarga yo‘nalishtirilishiga olib keladi;

kadrlar tayyorlash va ularga bilim berish uchun ortiqcha vaqt va moliyaviy resurslar talab qiladi;

3) madaniy va huquqiy tafovutlarni vujudga keltiradi:

***Ma’lumot uchun**, yagona huquqiy va texnologik kiberxavfsizlikka asoslangan xavfsiz kibermakonni vujudga keltirishgacha bo‘lgan davrda har bir davlatning qonunchiligi va madaniyati, amaliyotidan kelib chiqib, har bir davlat xalqaro hujjatlarni o‘z qonunchiligi va amaliyoti bilan*

birxillashtirish orqali boshqa davlatlarga ta’sir o‘tkazishga harakat qiladi. Shu sababli bu juda og‘ir va murakkab protsessni vujudga keltiradi, qonun chiqaruvchi, ijro va sud hokimiyatining mustaqilligiga ta’sir etadi.

4) kiberxavfsizlik sohasidagi xalqaro monitoring va nazoratning ichki xavfsizlikka ta’siri seziladi:

Ma’lumot uchun*, xalqaro standartlarga muvofiqlashish O‘zbekiston uchun tashqi monitoring va nazoratni vujudga keltiradi va bu holat O‘zbekistonning ichki siyosatini amalga oshirishiga xorijiy davlatlar tomonidan salbiy ta’sirni keltirib chiqarishi mumkin.*

Ushbu hujjatlar ichida BMTning kiberjinoyatchilikka qarshi Konvensiyasi o‘zining keng qamrovligi va dolzarb masalalarni qamrab olishi bilan alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Shu bilan birga, ushbu Konvensiya talablari haqida chuqurroq o‘rganish, xorijiy davlatlarda ushbu Konvensiyaning talablari bajarilishini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunga ko‘ra, yuqoridagilardan kelib chiqib:

1. Bosh prokuratura, Davlat xavfsizlik xizmati, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi, Raqamli texnologiyalar vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Adliya vazirligi, Tashqi ishlar vazirligi, Istiqbolli loyihalar milliy agentligi, AOKA, Markaziy bank, Oliy sud, Senat va Qonunchilik palatasi, Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti vakillaridan iborat quyidagilarni nazarda tutuvchi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “**Kiberkorrupsiyaga qarshi kurashishning tashkiliy va jinoiy-huquqiy asoslarini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida**”gi qarori loyihasini ishlab chiqish va Prezident Administratsiyasiga kiritish uchun maxsus ishchi guruhni tuzish;

1) O‘zbekiston Respublikasining 2025-2030-yillarga mo‘ljallangan kiberxavfsizlik bo‘yicha milliy strategiyasini tasdiqlash;

2) strategiyadan kelib chiqib Birlashgan Millatlar Tashkilotining kiberjinoyatchilikka qarshi Konvensiyasiga milliy qonunchiligimizning o‘ziga xos xususiyatini inobatga olib qo‘shilish va bunga oid tartib-taomillarni amalga oshirish;

3) O‘zbekiston Respublikasining Kiberxavfsizlik agentligi (keyingi o‘rinlarda Agentlik deb yuritiladi)ni tashkil etish;

4) Bosh prokuratura, Davlat xavfsizlik xizmati, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi, Raqamli texnologiyalar vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Adliya vazirligi, Tashqi ishlar vazirligi, Istiqbolli loyihalar milliy agentligi, AOKA, Markaziy bank, Oliy sudning vakolatlarini xatlovdan o‘tkazib, axborot va kiberxavfsizlikka oid o‘xshash va takroriy vakolatlarni Agentlikka o‘tkazish;

5) milliy va xalqaro maydonda kiberkorrupsiyaga qarshi kurashish bilan bog‘liq masalalalar bilan shug‘ullanuvchi va faoliyat olib boruvchi organ(lar)ni belgilash;

6) Agentlik va boshqa manfaatdor vazirlik va idoralarga quyidagi xalqaro hujjatlarga ham qo‘shilish masalasi bo‘yicha vazifalar belgilash:

a) Yevropa Kengashining korrupsiya uchun jinoiy javobgarlik to‘g‘risidagi Konvensiyasi (1999);

b) Yevropa Kengashining korrupsiya uchun fuqarolik-huquqiy javobgarlik to‘g‘risidagi Konvensiyasi (1999);

d) Amerika davlatlari tashkilotining Korrupsiyaga qarshi kurashish konvensiyasi (1996) (Inter-American Convention Against Corruption);

ye) Afrika Ittifoqi korrupsiya va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish bo‘yicha konvensiyasi (African Union Convention on Preventing and Combating Corruption) (2003);

f) Arab korrupsiyaga qarshi konvensiyasi (Arab Convention on Combating Corruption);

g) Makka Al-Mukarrama Konvensiyasi;

h) Budapesht konvensiyasi (Evropa Kengashining kiberjinoyatchilikka oid konvensiyasi);

i) Xalqaro darajadagi kiberxavfsizlik sohasidagi standartlar va texnik hujjatlar.

7) tezkor avtomatlashtirilgan va milliy sun’iy intellektga asoslangan “**CCA**” platformasini amaliyotga joriy qilish va uning Reglamentini tasdiqlash;

8) “**CCA**” platformasiga respublikadagi barcha axborot tizimlarini ulash va o‘zaro himoyalangan integratsiyalashgan, real vaqt rejimida

respublika va xalqaro maydonda bo‘layotgan holat haqida ma’lumot beruvchi kuchli tizim faoliyatini yo‘lga qo‘yish;

9) “**CCA**” platformasining egasi va operatorini belgilash;

10) O‘zbekiston Respublikasining qonunchiligini Birlashgan Millatlar Tashkilotining kiberjinoyatchilikka qarshi Konvensiyasiga va boshqa xalqaro hujjatlarga muvofiqlashtirish.

2. Maxsus ishchi guruhga:

Prezident qarorida nazarda tutish ko‘zda tutilayotgan holatlarni chuqurroq o‘rganish uchun AQSh, J. Koreya, Yaponiya, Vetnam, Xitoy, Singapur, Estoniya, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya, Italiya, Ruminiya, Ispaniya, Saudiya Arabistoni, BAA, Qatar, Misr, JAR, Malayziya, Indoneziya kabi davlatlarning tajribasini joyida o‘rganish uchun xizmat yoki o‘quv safarlarini yo‘lga qo‘yish;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “**Kiberkorrupsiyaga qarshi kurashishning tashkiliy va jinoiy-huquqiy asoslarini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida**”gi qarori loyihasining dastlabki tahririni Prezident Administratsiyasiga kiritish uchun topshiriq berish maqsadga muvofiq sanaladi.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЦИФРОВОЙ КРИМИНАЛИСТИКИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНСПЕКТОРОВ ПРОФИЛАКТИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАТСИИ ОБЩЕСТВА: АНАЛИЗ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ

Атажанов Уткир Маматсалаевич

Соискатель Университета общественной безопасности

Актуальность проблематики обеспечения общественной безопасности в махаллях с высоким уровнем криминогенности детерминирована[151] многоаспектностью современных угроз и вызовов. Транзитивный характер правовой системы и диверсификация преступных проявлений требуют переосмысления традиционных подходов к превентивной деятельности инспекторов профилактики.

[151] Детерминирована - определена причинно-следственными связями, возникшая под влиянием определенных факторов.

Именно в контексте этой необходимости глубокого анализа ситуации и трансформации методов работы особую важность приобретают слова Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева: «Профилактическая работа должна основываться на анализе. Каждый правоохранительный орган должен иметь глубокую информацию о месте и виде преступности, для этого необходимо, чтобы государственные органы, общественные организации постоянно работали вместе. Министерство внутренних дел, Министерство обороны, Служба государственной безопасности, Национальная гвардия, прокуратура – все должны служить народу. Наряду с этим, в обществе также должно быть сильным просвещение против невежества. Среда должна быть такой, чтобы никто не мог совершить преступление»[152]. Борьба с преступностью – это активное столкновение общества и преступности в целях обеспечения господства закона и охраняемых им интересов, ценностей, норм поведения, это – целенаправленная наступательная деятельность общества на причины, условия преступности и ее саму[153]. В условиях гетерогенности социальных процессов[154] и аксиологической трансформации[155] общества необходимо формирование новой парадигмы превентивной работы, учитывающей онтологические основания правоохранительной деятельности и современные технологические возможности. Государство и преступность – два сложных социальных явления, которые, казалось бы, обречены на противодействие. Государство ориентировано на борьбу с преступностью, преступность – на противостояние государственным механизмам, выведение системы государственного и социального управления из состояния правовой устойчивости. Однако анализ развития уголовного законодательства позволяет выделить общую тенденцию, состоящую в расширении начал сотрудничества и

[152] Новая система обеспечения общественной безопасности: все службы в одном месте. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://president.uz/uz/lists/view/2236

[153] Долгова А.И. Избранные труды /; Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации. – М., 2017. – 424 с. – (Научные труды ученых Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации). стр. 67

[154] Гетерогенность социальных процессов - разнородность и неоднородность общественных процессов.

[155] Аксиологическая трансформация - изменение системы ценностей.

взаимодействия сторон уголовно-правового конфликта, вызванного совершением преступления. Такое направление уголовной политики по-разному обозначается учеными и правоприменителями, мы же склонны рассматривать его в рамках уголовно-правового компромисса между государством и лицом, совершившим преступление[156]. Метафизика безопасности как концептуальная основа превентивной деятельности позволяет выйти за рамки узкопрагматического подхода и сформировать холистическое видение проблемы обеспечения общественного порядка. В данном контексте деятельность инспекторов профилактики приобретает характер онтологического императива, направленного на сохранение социального гомеостаза[157].

Теоретико-методологические основания превентивной деятельности.

Современная превентивная юриспруденция как научно-прикладное направление основывается на синтезе классических правовых доктрин и инновационных методологических конструктов. Парадигмальный сдвиг[158] в понимании превентивной деятельности связан с переходом от реактивных к проактивным моделям обеспечения безопасности. В данном контексте особую значимость приобретает концепция криминогенной диагностики как системы методов прогнозирования и раннего выявления факторов, способствующих совершению правонарушений.

Метафизический подход* к анализу превентивной деятельности позволяет рассматривать ее не только как функциональный элемент правоохранительной системы, но и как онтологический феномен, имеющий фундаментальное значение для сохранения социального порядка. Аксиологические основания данного подхода связаны с признанием безопасности в качестве базовой ценности и необходимого условия реализации прав и свобод граждан.

---

[156] Терских А. И. Компромисс в российском уголовном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2013. стр. 3.

[157] Социальный гомеостаз - способность общества поддерживать стабильное состояние и стремиться к равновесию.

[158] Парадигмальный сдвиг - фундаментальное изменение в основной модели понимания и решения проблем.

Когнитивное моделирование преступности как методологический инструмент превентивной деятельности основывается на анализе ментальных конструктов и поведенческих паттернов потенциальных правонарушителей. Данный подход позволяет выявлять латентные факторы криминогенности и разрабатывать таргетированные превентивные меры.

Цифровая трансформация превентивной деятельности.

Цифровая трансформация превентивной деятельности инспекторов профилактики представляет собой многоаспектный процесс интеграции информационно-коммуникационных технологий в систему обеспечения общественной безопасности. Цифровизация превентивных мер позволяет повысить эффективность мониторинга криминогенной ситуации, оптимизировать процессы принятия решений и расширить инструментарий профилактического воздействия.

Особую значимость в контексте цифровой трансформации приобретают системы предиктивной аналитики, позволяющие на основе больших данных прогнозировать вероятность совершения правонарушений в определенных локациях и временных интервалах. Пространственно-временная локализация правонарушений как методологический принцип превентивной деятельности основывается на выявлении корреляций между различными факторами среды и криминогенной активностью.

Согласно Постановлению Президента Республики Узбекистан от 03.01.2025 г. № ПП-1 «О мерах по созданию безопасной среды и дальнейшему повышению эффективности системы раннего предупреждения правонарушений в махаллях Республики в 2025 году», одним из приоритетных направлений является широкое внедрение в профилактику правонарушений современных цифровых технологий и технических средств в целях создания безопасной среды

в общественных местах и жилых домах махаллей, предупреждения любых посягательств на жизнь, здоровье и имущество граждан[159].

В контексте реализации данного Постановления и его задачи по цифровизации превентивной работы, особую актуальность приобретает внедрение технологий искусственного интеллекта. Именно искусственный интеллект в системе превентивной работы позволяет автоматизировать процессы анализа данных и формирования рекомендаций по применению профилактических мер. Используя алгоритмы искусственный интеллекта для обработки информации из различных источников (например, систем видеонаблюдения, баз данных правонарушений, обращений граждан), становится возможным более точно и своевременно выявлять потенциальные риски и уязвимости, что напрямую способствует повышению эффективности системы раннего предупреждения правонарушений, предусмотренной Постановлением, и, как следствие, укреплению безопасной среды в махаллях.

Современные цифровые технологии и технические средства, такие как интеллектуальные системы видеонаблюдения, аналитические платформы, системы сбора и обработки данных, позволяют применять сложные алгоритмы для анализа больших объемов информации, прогнозирования рисков и своевременного выявления потенциальных угроз. Это дает возможность перейти от реактивных мер к проактивной (упреждающей) профилактике, что полностью соответствует цели Постановления по повышению эффективности системы раннего предупреждения правонарушений и созданию по-настоящему безопасной среды в махаллях.

Стратегические приоритеты совершенствования превентивной деятельности.

В условиях трансформации криминогенной ситуации и диверсификации преступных проявлений необходимо определение

[159] Постановление Президента Республики Узбекистан от 03.01.2025 г. № ПП-1 «О мерах по созданию безопасной среды и дальнейшему повышению эффективности системы раннего предупреждения правонарушений в махаллях Республики в 2025 году» URL:. https://www.lex.uz/ru/docs/7330298

новых стратегических приоритетов совершенствования превентивной деятельности инспекторов профилактики. Э.А. Васильев указывает, что общественная опасность, являясь сложной, системной социально-правовой категорией, отражает особое качество противоправного деяния, угрожающего (либо нарушающего) условиям существования общества, определяя самую вредоносную разновидность правонарушений – преступления[160]. Исходя из этого стратегическая перспектива развития превентивной системы должна учитывать как текущие вызовы и угрозы, так и потенциальные риски, связанные с социальными, экономическими и технологическими изменениями. Ведь в основе характера общественной опасности преступления лежит не только характер тех социально-негативных последствий, которые оно способно повлечь; степень общественной опасности преступления обусловлена глубиной этих последствий, а также возможностью повторяемости преступления в будущем (степенью прецедентности) самого преступления, влекущего такие последствия[161].

К ключевым стратегическим приоритетам совершенствования превентивной деятельности можно отнести комплексную интеграцию технологий искусственного интеллекта и предиктивной аналитики в систему мониторинга криминогенной ситуации при одновременном формировании холистической модели[162] превентивной работы, учитывающей взаимосвязь различных факторов криминогенности. Важное значение приобретает развитие системы криминогенной диагностики как основы для разработки таргетированных превентивных мер, внедрение технологий дополненной реальности для визуализации криминогенных зон и оптимизации маршрутов патрулирования, а также формирование системы квантифицированной оценки[163] эффективности превентивных мер на основе интегральных

[160] Васильев Э.А. Административное правонарушение и преступление: общие черты и различия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2007. С. 10–11

[161] Фефелов П.А. Общественная опасность деяния состоит в его прецедентном характере // Практика применения уголовного законодательства России. Екатеринбург, 1998. С. 27.

[162] Холистическая модель - подход, рассматривающий проблему целостно, как систему.

[163] Квантифицированная оценка - метод оценки, основанный на количественных показателях.

показателей[164]. Не менее существенным является развитие превентивной юриспруденции как научно-прикладного направления, обеспечивающего теоретическую базу профилактической деятельности, и имплементация принципов цифрового суверенитета в систему обеспечения общественной безопасности.

Практические аспекты реализации инновационных подходов в превентивной деятельности.

Основоположник социологии права Рудольф Иеринг писал: «Цель права есть мир, а средство – борьба. Пока право будет подвергаться нападению со стороны неправа, – а это будет вечно, – до тех пор оно навсегда связано с борьбой»[165] . Он указывает на вечный характер этой борьбы, поскольку право всегда будет сталкиваться с нарушениями. Практическая реализация инновационных подходов в превентивной деятельности инспекторов профилактики как раз и является конкретным, современным проявлением этой «борьбы» за право. Превентивная работа направлена на упреждение преступности и правонарушений – то есть, на борьбу с проявлениями «неправа», угрожающими миру и порядку. Инновационные подходы и инструменты, требующие комплексного подхода с учетом организационных, технологических и правовых аспектов, а также специфики территории и криминогенной ситуации – это не что иное, как арсенал и тактика этой самой борьбы. Это средства для более эффективного ведения извечного противостояния между правом и его нарушителями, направленного на достижение главной цели права – мира и стабильности в обществе.

Таким образом, практическая имплементация инноваций в профилактической работе — это конкретный шаг в осуществляемой государством (в лице правоохранительных органов) «борьбе за право», о которой говорил Иеринг, необходимый для достижения цели права – обеспечения мирной и безопасной жизни граждан. Особое значение имеет развитие профессиональных компетенций инспекторов

[164] Интегральные показатели - обобщенный критерий оценки, объединяющий несколько показателей.
[165] Иеринг Р. Борьба за право. Спб, 1895. С. 13.

профилактики в области работы с цифровыми инструментами и аналитическими системами. Цифровая грамотность сотрудников превентивных служб становится необходимым условием эффективной реализации инновационных подходов.

Внедрение системы электронного документооборота и формирование единой информационной среды позволяет оптимизировать процессы взаимодействия различных субъектов превентивной деятельности и повысить эффективность координации их действий. Интероперабельность информационных систем как принцип организации цифровой инфраструктуры обеспечивает возможность интеграции различных данных и формирования комплексной картины криминогенной ситуации.

Развитие системы общественного участия в превентивной деятельности с использованием цифровых платформ создает дополнительные возможности для мониторинга криминогенной ситуации и реализации превентивных мер. Краудсорсинг безопасности[166] как новая форма организации взаимодействия с населением позволяет расширить информационную базу превентивной деятельности и повысить уровень доверия к правоохранительным органам.

Трансформация криминогенной ситуации и развитие цифровых технологий убедительно демонстрируют **необходимость переосмысления традиционных подходов** к превентивной деятельности инспекторов профилактики. В ответ на эти вызовы стоит задача **формирования новой парадигмы превентивной работы**. Эта современная парадигма видится основанной на метафизическом понимании безопасности, активном использовании цифровых инструментов и стратегическом видении, что позволит значительно повысить эффективность обеспечения общественного порядка в махаллях с высоким уровнем криминогенности. Инновационные подходы, такие как методы криминогенной диагностики, когнитивного моделирования преступности и пространственно-

[166] Краудсорсинг безопасности - метод обеспечения безопасности с участием населения, коллективный сбор информации.

временной локализации правонарушений, призваны стать основой для разработки новых действенных инструментов профилактической работы в рамках этой парадигмы. Параллельно с этим практическим осмыслением, важно учитывать более широкий идейный контекст. Как отмечает А.Э. Жалинский, **парадигма либерализма** на уровне высокой абстракции исходит из того, что человек своей деятельностью максимизирует пользу, ставя **личность выше общества**, реализуя принцип методологического индивидуализма и отдавая предпочтение подходу к личности как к субъекту перед подходом к личности как к гражданину[167]. Введение этой философской концепции рядом с описанием новой парадигмы превентивной деятельности подчеркивает, что разработка и реализация инновационных подходов к обеспечению безопасности должна происходить в рамках определенных общественных ценностей и принципов, возможно, требуя поиска баланса между интересами коллективной безопасности и либеральным пониманием приоритета личности и ее свобод.

Цифровая трансформация превентивной деятельности открывает дополнительные возможности для мониторинга криминогенной ситуации, прогнозирования рисков и оптимизации профилактических мероприятий. Реализация стратегических приоритетов совершенствования превентивной деятельности требует комплексного подхода, учитывающего взаимосвязь различных аспектов обеспечения общественной безопасности. Формирование холистической системы превентивной работы, интегрирующей традиционные и инновационные методы, позволит обеспечить устойчивое снижение уровня криминогенности и повышение качества жизни населения.

[167] Жалинский А.Э. Либерально-консервативная идея в уголовном законодательстве Российской Федерации / Вестн. Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации. 2007. №1. С. 5–6.

TEMIR YO‘L TRANSPORTI OBYEKTLARIDA SODIR ETILADIGAN O‘G‘RILIK JINOYATLARIGA QARSHI KURASHISHNING MEXANIZMLARI

Aliboyev Sayfiddin Sharofiddinovich
O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Huquqni muhofaza qilish faoliyatining mustaqil subyekti sifatida temir yo‘l transportida o‘g‘irlik bilan kurashish muammosi, 19-asr boshlarida G‘arbiy Yevropada sanoat inqilobiga hissa qo‘shgan ushbu transport turi paydo bo‘lgandan keyin paydo bo‘ldi. Biroq, bizning tadqiqotimiz nuqtai nazaridan shuni ta’kidlash kerakki, quruqlikdagi transportning ushbu turi o‘ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy va texnik xususiyatlarga ega bo‘lib, u o‘g‘irlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslarni e’tiborini darhol o‘ziga tortgan va shu miqyosda qonunchilikni o‘zgartirish, shuningdek, yuk, yo‘lovchilar va transport vositalarining xavfsizligini ta’minlash uchun ixtisoslashtirilgan idoralarni yaratish zarurati tug‘ildi. Bu jarayon temir yo‘l transporti takomillashgani sari sodir bo‘ldi.

Bizga ma’lumki, respublikamizda jinoyatchilikka qarshi kurashish borasida kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilishi natijasida, mamlakatimizda huquq-tartibot organlari tomonidan kriminogen vaziyat sezilarli darajada yaxshilangan bo‘lsa-da[168], o‘zgalar mulkini talon-toroj qilish bilan bog‘liq jinoyatlarning salmog‘i kundan kunga ko‘proq sodir etilmoqda.

Temir yo‘l transporti obyektlarida sodir etiladigan o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurash tizimli ravishda nazariy bilimlarni boyitib, amaldagi qonunchilikni takomillashtirib borishni taqozo etmoqda.

Temir yo‘l transporti obyektlarida sodir etiladigan o‘g‘riliklar o‘zgalar mol-mulkiga tahdid solayotganligi bois, unga qarshi kurashishning xalqaro va milliy mexanizmlarini “Xalq manfaatlariga xizmat qilish” oliyjanob

[168] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мартдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2833-сонли Қарори // http://www. lex.uz. (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 18.05.2024).

g‘oyasi asosida takomillashtirish obyektiv zaruriyatga aylandi.

O‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurashishning huquqiy tartibga solinganligini o‘rganishdan oldin, huquqiy tartibga solish tushunchasiga to‘xtalsak. Yuridik adabiyotlarga ko‘ra huquqiy tartibga solish deganda, jamiyat va davlatning huquqiy siyosatini, strategik maqsadini kishilarga, ommaga yetkazishga qaratilgan ma’rifiy va tarbiyaviy usullari tushuniladi[169]. Jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulkiga turli xil tajovvuzlarning oldini olish va qarshi kurashni ta’minlashda huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladigan xalqaro-huquqiy hamda milliy normativ-huquqiy hujjatlar o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurashishning huquqiy asosi hisoblanadi.

Demak, temir yo‘l transporti obyektlarida sodir etiladigan o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurashishning huquqiy asoslari deganda, xalqaro-huquqiy hamda milliy normativ-huquqiy hujjatlarga asoslangan holda temir yo‘l transporti obyektlarida o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurash faoliyati sohasida ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladigan normativ-huquqiy hujjatlar tushuniladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda shuni ta’kidlash joizki, mazkur faoliyatining huquqiy asoslari bo‘lib xizmat qiluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni yuridik kuchiga ko‘ra:

- xalqaro hujjatlar;
- milliy qonunlar;
- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va Qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, idoralararo va O‘zbekiston Respublikasi IIV idoraviy qonunosti normativ-huquqiy hujjatlarga ajratish mumkin.

Xalqaro huquqning bir qator, xususan, jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va erkinliklarini ta’minlashga, jinoyatchilikka qarshi kurashga oid bo‘lgan normalari o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurashish faoliyatining xam huquqiy asoslari bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda transport obyektlarida jinoyatchilikka qarshi kurashish, ma’lumotlar almashish, o‘zaro huquqiy yordam, shuningdek

[169] Ўзбекистон юридик энциклопедияси/ нашр учун масъул Р.А.Муҳитдинов ва бошқ.;Т.: Адолат, 2009.-704 б. https://drive.google.com/file/d/1PyDHqpZ1OmRt_Xd8bv4DVMoepaRNo1SM/view?pli=1

xalqaro hamkorlik masalalarini tartibga solish borasida O‘zbekiston Respublikasi bir qancha me’yoriy-hujjatlarga qo‘shilgan, jumladan:

– “Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi” (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1991 yil 30 sentabrdagi 366-XII-sonli Qarori bilan qo‘shilgan);

– “BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi Konvensiya” (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 2003 yil 30 avgustdagi 536-II-sonli Qarori bilan ratifikatsiya qilingan);

– “Fuqarolik, oilaviy va jinoiy ishlar bo‘yicha huquqiy yordam va huquqiy munosabatlar to‘g‘risidagi Konvensiyasi” (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1993 yil 6 maydagi 825-XII-sonli Qarori bilan ratifikatsiya qilingan);

– “Xalqaro temir yo‘l tashishlari to‘g‘risida”gi Bern konvensiyasi;

– “Xalqaro yo‘lovchi qatnovlari to‘g‘risida”gi Bitim;

– “Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risida xalqaro Pakt” (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1995 yil 31 avgustdagi 127-I-sonli Qarori bilan ratifikatsiya qilingan);

– “Jinoyatchilikka qarshi kurashishda hamkorlik qilish to‘g‘risida Birim” (O‘zbekiston Respublikasi hukumati bilan Rossiya federatsiyasi hukumati o‘rtasida bitim 1997 yil 27 iyul.)

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi jinoyatchilikka qarshi kurash borasida bir qancha xalqaro hujjatlarga qo‘shilgan, xorijiy davlatlar bilan shartnoma, kelishuvlarni imzolangan.

Xalqaro me’yoriy hujjatlardan eng asosiysi bu shubxasiz, “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi” bo‘lib, uning 7-11-moddalarida e’lon qilingan jinoyat ishlari bo‘yicha odil sudlov (aybsizlik prezumpsiyasi, urushni targ‘ib qilish, qiynoqqa solishning taqiqlanishi va h.k.) bilan bog‘liq hamda **17-moddasida** har bir inson yakka holda, shuningdek, boshqalar bilan birgalikda mulkka egalik qilish huquqiga egaligi, hech kim zo‘ravonlik bilan o‘z mulkidan mahrum etilishi mumkin emasligi kabi xalqaro tamoyillar belgilab berilgan[170].

[170] Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. https://constitution.uz/uz/pages/humanrights

“BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi Konvensiya”ning maqsadi 1-moddasida berilgan bo‘lib, unga ko‘ra transmilliy uyushgan jinoyatchilikni oldini olish va unga qarshi kurashni yanada samaraliroq qilish maqsadida hamkorlikni rivojlantirish ekanligi ahamiyatlidir. Shuningdek ushbu konvensiyada “uyushgan jinoiy guruh”, “og‘ir jinoyat”, “tuzilgan guruh”, “mulk” va boshqa bir qator jinoiy kriminogen muhitga oid tushunchalarga ta’riflar berilgan[171].

Shuningdek, “Fuqarolik, oilaviy va jinoiy ishlar bo‘yicha huquqiy yordam va huquqiy munosabatlar to‘g‘risidagi Konvensiya”ning 38-moddasida egalik huquqi, mulkka egalik qilishning paydo bo‘lishi yoki tugatilganligi, munosabatlar, 51-moddasida ahdlashuvchi tomonlarning har biri jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarning zararni qoplash to‘g‘risidagi qarorlari tan olish va ijroga qaratish, 56-80- moddalarida jinoyat ishlari bo‘yicha huquqiy yordam va huquqiy munosabatlar (ahdlashuvchi tomonlarning hududida bo‘lib turgan shaxslarni topshirish, topshirishni rad etish, shaxs qidiruvchi, hibsga olish, ushlab turish, tranzit o‘tkazish, jinoiy ta’qibni amalga oshirish, jinoyat ishlari bo‘yicha huquqiy yordam va huquqiy munosabatlarga oid maxsus qoidalar) belgilab berilgan[172].

“Xalqaro temir yo‘l tashishlari to‘g‘risida”gi Bern konvensiyasi (KOTIF) 1980 yil 09 may kuni Shveysariyaning poytaxti Bern shahrida a’zo davlatlar tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, mazkur konvensiya to‘g‘ridan-to‘g‘ri xalqaro tashishda yo‘lovchilar va yuklarni tashish, shu jumladan boshqa transport vositalaridan foydalangan holda va bitta shartnoma predmeti bo‘lgan qo‘shimcha tashish, xalqaro temir yo‘l harakatida vagonlardan transport vositasi sifatida foydalanish, xalqaro temir yo‘l qatnovida infratuzilmadan foydalanish, xalqaro temir yo‘l harakatida xavfli yuklarni tashish sohalarida yagona huquqiy qoidalar va tartiblarni ishlab chiqishga ko‘maklashishni nazarda tutadi[173].

[171] “БМТнинг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши Конвенция” https://lex.uz/docs/1304112

[172] Фуқаролик, оилавий ва жиноий ишлар бўйича ҳуқуқий ёрдам ва ҳуқуқий муносабатлар тўғрисидаги Конвенцияси. https://lex.uz/acts/2741647

[173] “Халқаро темир йўл ташишлари тўғрисида”ги Берн конвенцияси (КОТИФ). https://docs.cntd.ru/document/902302611

“Xalqaro yo‘lovchi qatnovlari to‘g‘risida”gi Bitim 1951 yil 1 noyabrdan kuchga kirgan. 20 dan ortiq davlatlar vakillari tomonidan tasdiqlangan bo‘lib, xalqaro yo‘lovchilarni tashishning huquqiy asosi bo‘lib xizmat qiladi[174].

“Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risida xalqaro Pakt”ning 6-15-moddalarida e’lon qilingan jinoyat ishlari bo‘yicha odil sudlov ya’ni o‘lim jazosi, qiynoqqa solishning taqiqlanishi, aybsizlik prezumpsiyasi, jinoyat uchun jazoning qo‘llanilishi va boshqa xalqaro tamoyillar belgilab berilgan.[175]

Shu o‘rinda, O‘zbekiston Respublikasi hukumati bilan Rossiya federatsiyasi hukumati o‘rtasida 1997 yil 27 iyul kuni Toshkent shahrida tuzilgan “Jinoyatchilikka qarshi kurashishda hamkorlik qilish to‘g‘risida Birim”ga to‘xtalib o‘tsak. Mazkur bitim 15 ta moddadan iborat bo‘lib, muqaddimasida keltirilgan bir qancha jinoyatchilik bilan bog‘liq tamoyillar bo‘yicha xamkorlik qilinishini, O‘zbekiston Respublikasi uchun -Davlat soliq qo‘mitasi, Ichki ishlar vazirligi, Prokuratura, Milliy xavfsizlik xizmatlari bitimning subyektlari hisoblanishi, eng ahamiyatlisi mazkur bitimda Tomonlar transportdagi jinoyatlarning oldini olish, ularni aniqlash, bartaraf etish va ochish bo‘yicha hamkorlik qilishi alohida band sifatida keltirilgan[176].

Bizning fikrimizcha, bugungi kunga kelib xalqaro huquq normalarining bevosita milliy qonunchilikka ta’sir doirasi kuchayib borishi sharoitida xalqaro huquq normalarining barchasi umummajburiy xarakter kasb etmoqda. Zero, yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, rezolyutsiya yoki deklaratsiyalar yo‘li bilan qabul qilingan xalqaro hujjatlarda ilgari surilgan g‘oya va normalar jahon hamjamiyati tomonidan umumiy norma sifatida e’tirof etilar ekan, o‘z o‘rnida ular xalqaro standart tusini oladi. Xalqaro

[174] “Халқаро йўловчи қатновлари тўғрисида”ги Битим https://nrm.uz/contentf?doc=78235_soglashenie_o_mejdunarodnom_passajirskom_soobshchenii_(smps)_(c_izmeneniyami_i_dopolneniyami_na_1_maya_2005_g_)&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana

[175] “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро Пакт” https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.

[176] “Жиноятчиликка қарши курашишда ҳамкорлик қилиш тўғрисида Бирим” Ўзбекистон Республикаси ҳукумати билан Россия федерацияси ҳукумати ўртасида битим 1997 йил 27 июль. https://lex.uz/docs/2469518

standartlarga rioya etmaslik esa, xalqaro majburiyatlarning bajarilmasligini keltirib chiqaradi.

Milliy qonunlar har bir davlatning ichki va mustaqil ravishda qabul qiladigan normativ-huquqiy hujjatlari hisoblanadi.

Xususan, transport obyektlaridan sodir etiladigan o‘g‘irlik jinoyatlariga qarshi kurashni tartibga soluvchi milliy qonunchilik tahlili haqida gapirar ekanmiz avvalo, bosh qomusimiz hisoblanmish O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi[177] ushbu turdagi jinoyatlarga qarshi kurashga doir qonunchiligimizni asosi hisoblanadi desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. Konstitutsiyamizga muvofiq har bir shaxs mulkdor bo‘lishga haqli. Iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etishi, barcha mulk shakllarining teng huquqliligi va huquqiy jihatdan himoya qilinishi ta’minlanishi, xususiy mulk daxlsizligi, mulkdor o‘z mol-mulkidan qonunda nazarda tutilgan hollardan va tartibdan tashqari hamda sudning qaroriga asoslanmagan holda mahrum etilishi mumkin emasligi, mulkdor o‘ziga tegishli bo‘lgan mol-mulkka o‘z xohishicha egalik qilishi, undan foydalanishi va uni tasarruf etish huquqiga egaligi belgilab qo‘yilgan. Shu bilan birga O‘zbekiston Respublikasi hududida jinoyatchilikka qarshi kurash bo‘yicha tezkor-qidiruv, tergov va boshqa maxsus vazifalarni mustaqil ravishda bajaruvchi xususiy tashkilotlar, jamoat birlashmalari va ularning bo‘linmalarini tuzish hamda ularning faoliyat ko‘rsatishi taqiqlanganligi, qonuniylik va huquqiy tartibotni, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilishda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga jamoat tashkilotlari va fuqarolar yordam ko‘rsatishlari mumkinligi belgilab berilgan.

Transport obyektlaridan sodir etiladigan o‘g‘irlik jinoyatlariga qarshi kurashni tartibga soluvchi qonunlar juda ham rang-barang. Birinchi navbatda Transportda xavfsizlikni ta’minlash bo‘linmalari faoliyatini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining normalari talablari asosida amalga oshiradi. Transportda xavfsizlikni ta’minlash bo‘linmalari tizimida tergovga qadar tekshiruv va surishtiruv faoliyati O‘zbekiston

[177] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 30.04.2023 йил. https://lex.uz/docs/-6445145.

Respublikasining JPK, ma’muriy huquqbuzarliklar bo‘yicha ishlarni yuritish O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi, shuningdek, Ma’muriy sud ishlarini yuritish to‘g‘risidagi kodekslar talablari asosida olib boriladi.

Ushbu turdagi jinoyatlarga qarshi kurashni tartibga soluvchi qonunchilik bazasida bir qancha normativ-huquqiy hujjatlarni ko‘rishimiz mumkin. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining 2016 yil 16 sentabrda “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”[178]gi qonun qabul qilindi. Mazkur qonun qabul qilinishi munosabati bilan ichki ishlar organlarining huquqiy maqomi, vakolatlari, majburiyatlari va huquqlari, ichki ishlar organlarida xizmatni o‘tash tartibi va shartlaring qonun darajasidagi huquqiy asosi vujudga keldi hamda huquqbuzarliklarning oldini olish, jinoyatchilikka qarshi kurashish, jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning haq-huquqlarini himoya qilish, jamoatchilik bilan aloqalarni yanada mustahkamlash borasidagi ishlar yangi bosqichga olib chiqishning mustahkam huquqiy zamini vujudga keldi.

Shu bilan birga qonunining qabul qilinishi ichki ishlar organlarining o‘ta mas’uliyatli, juda serqirra va rang-barang faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy maydondagi bo‘shliq, noaniqlik va ziddiyatlarni bartaraf etish, shuningdek alohida qonun doirasidagi ichki ishlar organlari faoliyatiga oid asosiy qoidalarni yagona tizimga solishni ta’minlash orqali ichki ishlar organlari tizimidagi islohotlarning mazmunan yangi bosqichni boshlab berdi[179].

Bu boradagi ishlarga to‘xtalar ekan, davlatimiz rahbari Murojaatnomada “Biz qanchalik qiyin bo‘lmasin, chekka-chekka hududlarda ham “Jinoyat haqiqati va adolati” tamoyilini albatta joriy etishimiz kerak. Ya’ni, jinoyat so‘zsiz fosh etilishi va aybdor jazolanishi shart. Bu masalaga faqat huquq-tartibot organlarining vazifasi, deb qaramasdan, butun jamiyatimiz birlashib, qattiq kurash olib borishi zarur[180]”, deb ta’kidladi.

[178] Ўзбекистон Республикасининг «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги ЎРҚ-407-сонли 16.09.2016 йилдаги қонуни. https://lex.uz/docs/3027843.

[179] Исмаилов И. Ўзбекистон Республикасининг «Ички ишларорганлари тўғрисида»ги қонуни – тинчлик ва осойишталикни таъминлаш гарови // Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси. – 2016. – № 4. – Б. 21

[180] Президент Ш.Мирзиёевнинг 2018 йил 10 январь куни Тошкент шаҳри Юнусобод туманидаги 7-сон ички ишлар бўлимига ташрифи чоғидаги нутқи//www.president.uz

Mazkur qonunning 2-moddasida transportda xavfsizlikni ta’minlash bo‘linmalarining vazifalari, 11-moddasida boshqa organlar va tashkilotlar bilan hamkorligi, 16-moddasida majburiyatlari berilgan bo‘lsa, 17-moddasida bu boradagi huquqlari belgilangan. Jumladan, mazkur qonunning 2-moddasida fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, jismoniy va yuridik shaxslarning mulkini, konstitutsiyaviy tuzumni himoya qilishdan, qonun ustuvorligini, shaxs, jamiyat va davlatning xavfsizligini ta’minlashdan, shuningdek huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktikasidan iborat asosiy vazifalari keltirilgan. 11-moddasida o‘z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish maqsadida, qonunchilikda belgilangan tartibda davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlik qilishi hamda aniqlangan jinoyatlar va boshqa huquqbuzarliklarga oid mavjud materiallar to‘g‘risidagi axborotni almashishni, shu jumladan elektron shaklda almashishni, shuningdek boshqa axborotni almashishni amalga oshirishi, davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va boshqa tashkilotlar fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda, jamoat tartibini saqlash, jamoat xavfsizligini ta’minlashda, jinoyatlar va ma’muriy huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni aniqlash, ularga chek qo‘yish, ularni fosh etishda, jinoyat ishlarini tergov qilishda, jinoyatchilarni qidirishda, bedarak yo‘qolganlarning turgan joyini aniqlashda, shuningdek huquqbuzarliklar profilaktikasida ichki ishlar organlariga o‘z vakolatlari doirasida ko‘maklashishi shartligi, 16-moddasida esa, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, yuridik va jismoniy shaxslarning mulkini, shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini himoya qilish bo‘yicha o‘z vakolatlari doirasida barcha zarur choralarni ko‘rishi, jinoyatlarning oldini olish, ularni aniqlash, ularga chek qo‘yish va ularni fosh etish, shuningdek ularni tayyorlash va sodir etishga aloqador bo‘lgan shaxslarni aniqlash hamda topish choralarini ko‘rishdagi va boshqa bir qancha majburiyatlari belgilangan bo‘lsa, 17-moddasida esa, sodir etilayotgan jinoyatlarga chek qo‘yish, shuningdek ularni sodir etayotgan shaxslarni ta’qib qilish hamda ushlash uchun, agar buning kechiktirilishi fuqarolarning hayoti va sog‘lig‘ini, jamiyat va davlat

xavfsizligini tahdid ostiga qo‘yishi mumkin bo‘lsa, tashkilotlar va fuqarolarning hududiga, turar joylariga va boshqa binolariga, er uchastkalariga, transport vositalariga sutkaning istalgan vaqtida to‘sqinliksiz kirish (oshib tushish), jinoyat ishlarini tergov qilish va ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqish, jinoyatlar, boshqa huquqbuzarliklar va hodisalar haqidagi arizalar hamda xabarlarni ko‘rib chiqish doirasida davlat organlariga va boshqa tashkilotlarga kirish, zarur hujjatlar va materiallar bilan tanishish, shuningdek davlat organlaridan, boshqa tashkilotlardan hamda fuqarolardan ma’lumotlarni va boshqa zarur hujjatlar hamda materiallarni so‘rash va olish, ichki ishlar organlari yurituvidagi ishlar va materiallar bo‘yicha fuqarolarni, mansabdor shaxslarni ichki ishlar organlariga chaqirtirish, ulardan zarur tushuntirishlar, ma’lumotlar, hujjatlar, ma’lumotnomalarni va ularning ko‘chirma nusxalarini olish va boshqa bir qancha vazifalari belgilangan.

O‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurashda 2012 yil 25 dekabr kuni qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunining ahamiyati katta. O‘g‘rilik jinoyatlarni asosan yashirin tarzda sodir etilishi sababli, ularni tezkor-qidiruv tadbirlari orqali fosh etish, ularga qarshi kurash hamda tezkor-profilaktikasini olib borishda mazkur qonun muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Mustaqillikka erishgan dastlabki yillarda tezkor-qidiruv tadbirlari ichki ishlar organlarining idoraviy huquqiy hujjatlarga asosan tartibga solingan. Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risidagi qonun qabul qilinguniga qadar tezkor-qidiruv tadbirlari turlari va mazmuni hech bir normativ hujjatda aniq ko‘rsatilmagan edi. Mazkur qonunining qabul qilinishi, ushbu yo‘nalishdagi bir qator muammolarga yechim bo‘lib xizmat qildi. Hozirgi kunda unga muvofiq tezkor-qidiruv tadbirlari o‘tkazilmoqda. Tezkor-qidiruv tadbirlarining ro‘yxati va mazmuni, ularni o‘tkazish uchun asoslar va shartlari, natijalaridan foydalanish ushbu qonunda birinchi marotaba batafsil ochib berildi.

Bundan tashqari, yangi tahrirdagi 2024 yil 27 noyabr kunidagi O‘zbekiston Respublikasining “Temir yo‘l transporti to‘g‘risida”[181]gi qonunni ko‘rib chiqsak, uning maqsadi bir qancha bo‘lib, biz uchun ahamiyatlisi temir yo‘l transporti sohasidagi munosabatlarni tartibga solish orqali yuridik va jismoniy shaxslarning mulklari himoya qilinishini ta’minlashdan iboratdir.

Qonun 8 bobdan 44 moddadan iborat bo‘lib, unda “Temir yo‘l transporti to‘g‘risida”gi qonunning tushunchalar qismiga qo‘shimchalar va o‘zgartirishlar kiritilgan, ya’ni “temir yo‘l transporti tashuvchisi”, “umumiy foydalanishda bo‘lmagan temir yo‘l transporti”, “temir yo‘l infratuzilmasi”, “umumiy foydalanishda bo‘lmagan temir yo‘llar” va boshqalar.

Eski tahrirdagi qonunda “temir yo‘l transporti (temir yo‘l)” tushunchasida faqat umumiy foydalanishdagi temir yo‘l transporti nazarda tutilgan edi. Yuridik va jismoniy shaxslarga tegishli umumiy foydalanishda bo‘lmagan temir yo‘l transporti qamrab olinmagan. Shu munosabat bilan, “temir yo‘l transporti” tushunchasi qayta ko‘rib chiqilib, yangi tahrirda berilgan, bunda respublikaning temir yo‘l transporti belgilangan maqsadlar bo‘yicha umumiy foydalanishdagi va umumiy foydalanishda bo‘lmagan temir yo‘l transportiga ajratilgan.

Mazkur qonunning temir yo‘lda tashish xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan davlat nazorati va boshqa choralarga bag‘ishlangan normasida Temir yo‘lda tashish xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan davlat nazorati va boshqa choralar ichki ishlar organlari, Davlat xavfsizlik xizmati hamda davlat nazorati organi tomonidan ularning vakolatlari doirasida amalga oshirilishi belgilangan. Ushbu qonunning temir yo‘l transportida yuklar va obyektlarni qo‘riqlashga doir normasida belgilanganidek, temir yo‘l transportining eng muhim obyektlari va maxsus yuklarni qo‘riqlash va kuzatib borish O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining bo‘linmalari va davlat boshqaruv organlarining boshqa vakolatli bo‘linmalari tomonidan amalga oshiriladi.

[181] Ўзбекистон Республикасининг «Темир йўл транспорти тўғрисида»ги 27.11.2024 йил кунидаги ЎРҚ-1006-сон қонуни. https://lex.uz/uz/docs/7239390.

Bundan tashqari, temir yo‘l transporti obyektlarida sodir etiladigan o‘g‘irlik jinoyatlariga qarshi kurash, huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha faoliyat, xususan, umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktikasi chora-tadbirlari qonun hujjatlarida belgilangan vakolat doirasida 2014 yil 14 may kunidagi O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”[182]gi qonuni talablari asosida amalga oshiradi.

Bundan tashqari, maqsadi xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari sohasidagi munosabatlarni tartibga solish bo‘lgan 2012 yil 24 sentabr kunidagi O‘zbekiston Respublikasining “Xususiy mulkni himoya qilish va mulkdorlar huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”[183]gi qonunda, xususiy mulk daxlsiz va davlat himoyasidaligi, davlat xususiy mulkning but saqlanishini ta’minlashi va uning ko‘paytirilishi uchun barcha zarur sharoitlarni yaratishi, xususiy mulk huquqi munosabatlarini tartibga solishda qonunchilik barqarorligini ta’minlashi, xususiy mulkka tajovuz qilishga yo‘l qo‘yilmasligi, xususiy mulkka tajovuz qilish qonunga binoan ta’qib qilinishi belgilab qo‘yilgan.

O‘g‘rilik bilan bog‘liq jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlashda 2017 yil 11 sentabr kunidagi O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”[184]gi qonuni talablariga amal qilishi shart.

Ta’kidlash joizki, so‘ngi yillarda temir yo‘l transporti obyektlarida sodir etiladigan o‘g‘irlik jinoyatlariga qarshi kurash faoliyatini bevosita amalga oshiruvchi transportda xavfsizlikni ta’minlash xizmatlari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan.

Davlat va jamiyat boshqaruvi, xususan, ichki ishlar organlari tizimini tubdan isloh qilish hamda transportda xavfsizlikni ta’minlash xizmatlari faoliyatini takomillashtirishga oid O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va

[182] Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги 14.05.2014 йил кунидаги ЎРҚ-371-сонли қонуни. https://www.lex.uz/acts/2387357

[183] Ўзбекистон Республикасининг «Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги 24.09.2012 йил кунидаги ЎРҚ-336-сон қонуни. https://lex.uz/docs/2055680.

[184] Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»[184]ги 11.09.2017 йилдаги ЎРҚ-445-сонли қонуни. https://lex.uz/docs/3336169.

Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar mazmun-mohiyatini yoritishga harakat qilamiz.

Davlatimiz rahbarining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi - to‘g‘risida”gi farmoni ichki ishlar organlari tizimida tub islohotlarni amalga oshirish, shu jumladan Transportda xavfsizlikni ta’minlash xizmatlari tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha asosiy talablar hamda yo‘nalishlarni belgilab berdi.

Mazkur Farmon bilan tasdiqlangan “2017 - 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”ning ikkinchi ustuvor yo‘nalishi jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish tizimini takomillashtirish, xususan jamiyat rivojlanishining bugungi talablaridan kelib chiqqan holda hamda huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurash sohasidagi mavjud muammo va kamchiliklarni bartaraf etish, tizim faoliyati samaradorligini yanada oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 14 martdagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2833-sonli qarori qabul qilindi.

Qarorda ko‘rsatilgan huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimida mavjud bo‘lgan kamchiliklar hamda muammolar to‘liq ichki ishlar organlari, xususan Transportda xavfsizlikni ta’minlash xizmatlariga ham taalluqlidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 10 apreldagi “Ichki ishlar organlarining faoliyati samaradorligini tubdan oshirish, jamoat tartibini, fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishni ta’minlashda ularning mas’uliyatini kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5005-sonli farmonida ichki ishlar organlari tizimida islohotlarni amalga oshirish bo‘yicha belgilangan kompleks chora-tadbirlar chuqur ilmiy va tanqidiy tahlillarga asoslangan. Ayniqsa, ichki ishlar organlarining jamiyatda barqarorlik, tinchlik va osoyishtalikni qaror toptirish, inson huquq va erkinliklariga so‘zsiz rioya

etilishini ta’minlash shuningdek, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, jamoat tartibini saqlash, shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktikasi bo‘yicha respublikada shakllangan yaxlit huquqiy tizimdagi o‘rni, tizimda amalga oshirilgan islohotlar, sohadagi jiddiy kamchilik va muammolar haqidagi xulosa va fikrlar, shuningdek, tizimni isloh qilishning eng muhim yo‘nalishlari bevosita Transportda xavfsizlikni ta’minlash xizmatlariga ham taalluqlidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 16 avgustdagi “Ichki ishlar organlari xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3216-sonli hamda 2017 yil 29 noyabrdagi “Ichki ishlar organlari kadrlari bilan ishlash va ularning xizmatini tashkil etish tartibini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3413-sonli qarorlari ham Transportda xavfsizlikni ta’minlash xizmatlarining faoliyatini kadrlar bilan ta’minlashda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Jamoat xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurashishning yaxlit tizimini shakllantirish, ichki ishlar organlarining eng quyi bo‘g‘inidan respublika darajasigacha samarali faoliyatini yo‘lga qo‘yish va zamonaviy ish uslublarini joriy etish orqali mamlakatimizda huquq-tartibot va qonuniylikni mustahkamlash, aholining tinchligi va osoyishtaligini ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 26 martdagi “Jamoat xavfsizligini ta’minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6196-son farmoni[185] qabul qilindi.

Ushbu Farmonda ichki ishlar organlari xodimlarining zamonaviy qiyofasini yaratish, ularning mas’uliyati va kasbiy salohiyatini oshirish, jinoyatchilikning yangi ko‘rinishlariga qarshi kurashish uchun zarur

[185] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сон Фармони. https://lex.uz/docs/5344118. Мурожаат санаси:10.04.2025 йил.

ko‘nikmalarni shakllantirish hamda sohani to‘liq raqamlashtirishga erishish vazifasi belgilangan.

Ichki ishlar organlari faoliyatini tashkil etishning mutlaqo yangi mexanizmlari etib quyidagilar belgilangan:

-har bir mahalla, oila va shaxs kesimida jinoyatchilikning sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish orqali huquqbuzarliklarning oldini olish va jinoyatchilikka qarshi kurashishga oid muammolarni bevosita joylarning o‘zida hal etish;

-hududlarda jinoyatchilik ahvolidan kelib chiqib, har bir tuman, shahar va mahallalarni toifalarga ajratish hamda hokimliklar, sektorlar va jamoatchilik bilan hamkorlikda “jinoyat o‘choqlari”ni bartaraf etish uchun barcha zarur kuch va vositalarni jalb qilish;

-“respublika — viloyat — tuman — mahalla” tizimi asosida yaxlit boshqaruv va uzluksiz nazorat qilish mexanizmlarini joriy etish, ichki ishlar va boshqa davlat organlarining jamoat xavfsizligini ta’minlash borasidagi faoliyatini samarali muvofiqlashtirish orqali mamlakatimizda tinchlik va barqarorlikni ta’minlash;

-ichki ishlar organlari xodimlarining zamonaviy qiyofasini yaratish, ularning mas’uliyati va kasbiy salohiyatini oshirish, jinoyatchilikning yangi ko‘rinishlariga qarshi kurashish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish hamda sohani to‘liq raqamlashtirishga erishish.

Ushbu farmon bilan Transportda xavfsizlikni ta’minlash bosh boshqarmasi, Xavfsiz turizmni ta’minlashni muvofiqlashtirish boshqarmasi hamda Metropolitenda xavfsizlikni ta’minlash boshqarmasini o‘z ichiga oladigan O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tuzilmasida Transport va turizm obyektlarida xavfsizlikni ta’minlash departamenti tashkil etildi.

Departamentning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilandi:

-metropoliten, temir yo‘l, havo-transport va turizm namoyishi obyektlari va infratuzilmasi hududlarida (keyingi o‘rinlarda — transport va turizm obyektlari) jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish borasidagi faoliyatni muvofiqlashtirish;

-transport va turizm obyektlari hududlarida kriminogen vaziyatni tizimli tahlil qilish, yo‘lovchi va turistlarga nisbatan sodir etiladigan huquqbuzarliklar sabablari va sharoitlarini aniqlash hamda ularni bartaraf etish yuzasidan manzilli chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- yo‘lovchilarning harakatlanish xavfsizligini, temir yo‘l va havo transportida tashiladigan tovar-moddiy boyliklarning butligi va qo‘riqlanishini samarali ta’minlash;

- transport va turizm obyektlarida terroristik tahdidlarni, giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop moddalar va ularning prekursorlari, o‘qotar qurol, o‘q-dorilar, portlovchi, radiaktiv, zaharli, kuchli ta’sir qiluvchi va zaharlovchi moddalarning noqonuniy aylanmasi bilan bog‘liq holatlarni o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etishni tashkil qilish;

- zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda transport va turizm obyektlari va ularga tutash hududlarda jamoat xavfsizligini ta’minlashning markazlashgan muvofiqlashtirilgan boshqaruvini amalga oshirish vazifalari yuklatildi.

2019 yil 1 apreldan boshlab quyidagi tartib joriy etilgan, unga ko‘ra:

- transport obyektlarida, birinchi navbatda turizm yo‘nalishdagi poyezdlarda xavfsiz turizmni ta’minlash bo‘yicha funksiyalar transportda xavfsizlikni ta’minlash bo‘linmalari tomonidan amalga oshiriladi;

- transport obyektlarida sodir etilgan jinoyat va hodisalar haqidagi xabar va arizalarni hisobga olish va qayd etish markazlashgan tartibda transportda xavfsizlikni ta’minlash bo‘linmalarining navbatchilik qismlari tomonidan amalga oshiriladi;

- transport obyektlari va ularga tutash hududlarda sodir etilgan jinoyatlar bilan bog‘liq bahsli materiallarni ko‘rib chiqishga doir qaror qabul qilish O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar vazirining sohaviy va mintaqaviy nazoratni ta’minlash yuzasidan biriktirilgan o‘rinbosari tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Transport prokuraturasi bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi;

- turizm yo‘nalishidagi temir yo‘l transportida harakatlanish davomida sodir etilgan, tegishliligi bo‘yicha ichki ishlar organlariga taalluqli bo‘lgan ma’muriy huquqbuzarliklarni ko‘rib chiqish va qaror qabul qilish ularda

jamoat tartibini samarali ta’minlash uchun kuzatuvchi profilaktika inspektorlari lavozimlarini bosqichma-bosqich joriy etish orqali bevosita poyezdlarning o‘zida amalga oshiriladi;

Transportda xavfsizlikni ta’minlash bo‘linmalarining faoliyati yo‘lga qo‘yilgan dastlabki davrlarda uning mohiyatini tushunish, maqsadi va vazifalarini belgilab olishda, tabiiyki, turlicha yondashuvlar va o‘ziga hos qiyinchiliklar kuzatildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining ilgari qabul qilingan, so‘ngra yangisiga almashgan va amaldagi buyruqlarida hamda olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlarida “transportdagi ichki ishlar organlari”, “transportda jamoat xavfsizligini ta’minlash bo‘linmalari” kabi tushunchalariga turlicha ta’rif berish, uning mohiyatini turlicha talqin qilish xollari kuzatildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 06 mart kunidagi “Transport va turizm obyektlarida jamoat xavfsizligini ta’minlashning samarali tizimini joriy etishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”[186]gi PQ-4229-son qarorining qabul qilinishi bu boradagi bahs-munozaralarga barham berdi.

Mazkur hujjatlar o‘z navbatida temir yo‘l transporti obyektlaridan sodir etiladigan o‘g‘irlik jinoyatlariga qarshi kurash faoliyatini huquqiy tartibga solishni takomillashtirishning navbatdagi bosqichini boshlab berdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 20 yanvardagi PQ-10-son Qarori ijrosini ta’minlash maqsadida, ichki ishlar organlari xodimlarini “Inson qadri uchun” tamoyili asosida davlatning yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega, o‘z burchiga sodiq, vatanparvar va xalqparvar vakili etib tarbiyalash orqali aholining chinakam roziligiga erishish, ichki ishlar organlari xodimlarida xizmat vazifalariga halol, vijdonan, Vatan va xalq oldidagi burchini chin dildan his etgan holda, yuksak mas’uliyat bilan yondashish, jamiyatda umume’tirof etilgan odob-axloq normalariga so‘zsiz amal qilish tuyg‘usini shakllantirish, huquqni muhofaza qiluvchi

[186] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Транспорт ва туризм объектларида жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг самарали тизимини жорий этишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ–4229-сон қарори. https://lex.uz/docs/4229310

organlarning yangi qiyofasini shakllantirish va ularning faoliyatini xalq manfaatlari, qadr-qimmati, huquq va erkinliklarini samarali himoya qilishga yo‘naltirilgan.

O‘zbekiston Respublikasining 2022 yil 25 iyuldagi “Ichki ishlar organlarining tezkor-qidiruv faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–333m-son qaroriga asosan, O‘zbekiston Respublikasi IIV tizimida tarkibiy o‘zgarishlar amalga oshirildi, jinoyatchilikka qarshi kurash natijasi tezkor bo‘linmalarning jinoyatlarning oldini olish, aniqlash va ularni fosh etish faoliyatining samaradorligi bilan uzviy bog‘langan me’yoriy hujjatlar chiqarildi.

Shuningdek, o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurashda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 avgustdagi PF-6041-son “Sud-tergov faoliyatida shaxsning huquq va erkinliklarini himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2021 yil 29 noyabrdagi PF-27-son “O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2023 yil 11 sentabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi, 2024 yil 10 iyundagi PF-89-son “Tezkor-qidiruv hamda tergov faoliyatida shaxsning huquqi va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonlari, 2020 yil 3 sentabrdagi PQ-4818-son “Sud hokimiyati organlari faoliyatini raqamlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori talablariga qat’iy amal qilish lozim.

Mamlakatimizda ichki ishlar organlari tizimini takomillashtirish, ularning quyi bo‘g‘inlarini aholiga yanada yaqinlashtirgan holda mustahkamlash, barcha darajadagi tuzilmalarning vazifalari va funksiyalarini aniq belgilash, zamonaviy xavf-xatarlarni hisobga olgan holda kuch va vositalarni oqilona taqsimlashga qaratilgan keng qamrovli ishlar amalga oshirildi.

Xalqimiz tinchligi va xavfsizligini ta’minlash jinoyatchilikning barvaqt oldini olishga bog‘liq. Shu jihatdan ham mamlakatda kriminogen vaziyatni yaxshilash ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka xizmat qiladi.

Qolaversa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 fevraldagi “Toshkent shahrida jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar

profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish to‘g‘risida”[187]gi PQ-3528-sonli qaroriga muvofiq, Toshkent shahrida jamoat tartibini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning sifat jihatidan yangi tizimi joriy etildi.

Ichki ishlar organlari xodimlarining 65 foizi mahallalarda faoliyat ko‘rsatadigan bo‘ldi. Shuningdek, “Xavfsiz shahar”, “Xavfsiz turizm”, “Xavfsiz xonadon” tizimlari joriy etilgani, 24 soat patrullik xizmati yo‘lga qo‘yilgani natijasida odamlarda “adolat va qonun ustuvorligi”ga ishonch tobora mustahkamlanmoqda.

O‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurash borasidagi ichki ishlar organlarida boshqaruvni tashkil etish va uni samarali amalga oshirish yuzasidan huquqiy asoslardan biri bu O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ichki ishlar organlari boshqaruv, nazorat va shaxsiy tarkib bilan ishlashning samarali tizimini joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2018 yil 23 avgustdagi PQ–3919-son qarori[188] hisoblanadi.

Ushbu qarorda ichki ishlar organlarining kundalik faoliyatini tashkil etish tizimini yanada takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari sifatida vujudga kelayotgan real tezkor va kriminogen vaziyatni hisobga olgan holda ichki ishlar organlarining kuch va vositalarini muvofiqlashtirgan tarzda taqsimlash va boshqarishning samarali mexanizmini joriy etish hamda jamoat tartibi va jamoat xavfsizligini saqlash, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida tahliliy ishlarni aniqlanayotgan amaliy muammolarni tizimli tahlil qilish va kriminogen vaziyatni prognozlashga yo‘naltirish maqsadida tubdan qayta ko‘rib chiqish yana bir bor ko‘rsatib o‘tildi.

Shuni qayd etish kerakki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamoat xavfsizligini ta’minlash samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”[189]gi 2018 yil 24 dekabrdagi PQ–4075-

[187] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тошкент шаҳрида жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш тўғрисида”[187]ги 14.02.2018 йилдаги ПҚ-3528-сонли қарори. https://lex.uz/uz/docs/3556832

[188] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органлари бошқарув, назорат ва шахсий таркиб билан ишлашнинг самарали тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2018 йил 23 августдаги ПҚ–3919-сон қарори. https://lex.uz/docs/3877315

[189] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2018 йил 24 декабрдаги ПҚ–4075-сон қарори. https://lex.uz/docs/4124831

son qarori bilan prokuratura organlari tomonidan ichki ishlar organlari bilan birgalikda mahallalar kesimida jinoyatlar aks ettirilgan tuman (shahar)larning elektron geoinformatsion xaritalari tuzilishi belgilangan. Bizningcha, transport obyektlarida sodir etiladigan o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurash faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirishda tegishli xizmat hududlari kesimida elektron geoinformatsion xaritalari tuzilishi maqsadga muvofiq.

Temir yo‘l transporti obyektlarida sodir etiladigan o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurash faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirishda ichki ishlar organlari faoliyatiga raqamli va zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtai nazardan ham O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 17 dekabrdagi “Transport va turizm obyektlarida xavfsizlikni ta’minlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”[190]gi 1010-son qarorida zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda transport va turizm obyektlari hamda ularga tutash hududlarda jamoat xavfsizligini ta’minlashning markazlashgan muvofiqlashtirilgan boshqaruvini tashkil etish maqsadida Situatsion-tahliliy markaz amalga oshirishi belgilangan.

Bugungi kunda mazkur Situatsion-tahliliy markaz zamonaviy texnologiyalardan va innovatsion dasturlardan unumli foydalangan holda huquqbuzarliklarni oldini olish, jinoyatchilikka qarshi kurashish va jamoat tartibini saqlash, yurtimizga tashrif buyuruvchi xorijiy va mahalliy fuqarolardan iborat mehmonlarning xavfsizligini ta’minlashda qo‘llanilmoqda.

Yuk vagonlar orqali tashiladigan qora metall parchalari bilan bog‘liq o‘g‘riliklarga qarshi kurash zarurati tufayli O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 06 iyundagi “Rangli va qora metallar parchalari, chiqindilari bilan ishlash tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”[191]gi 425-sonli qarorini o‘rganib chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Mazkur qaror bilan “Rangli va qora metall parchalari,

[190] Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Транспорт ва туризм объектларида хавфсизликни таъминлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 17.12.2019 йилдаги 1010-сон қарори. https://lex.uz/ru/docs/4651276

[191] Ўзбекистон Республикаси ВМнинг «Рангли ва қора металлар парчалари, чиқиндилари билан ишлаш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 06.06.2018 йилдаги 425-сонли қарори. https://lex.uz/docs/3769620

chiqindilari bilan ishlash tartibi to‘g‘risidagi nizom” (1-ilova) hamda “Jismoniy shaxslardan qabul qilishga ruxsat etilgan maishiy maqsaddagi rangli metall parchalari va chiqindilarining ro‘yxati” (2-ilova) tasdiqlandi. Ularga qo‘ra metall parchalari temir yo‘l transportida yetkazib berilganda har bir temir yo‘l vagoniga (konteynerga), vagon (konteyner) kelgan kunni hisobga olmagan holda vagon (konteyner) tayyorlovchiga kelgan paytdan boshlab ikki sutkadan ko‘p bo‘lmagan muddatda uch nusxada qabul qilish-topshirish dalolatnomasi tuzilishi belgilab qo‘yildi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 1999 yil 30 apreldagi 6-sonli “O‘zgalar mulkini o‘g‘rilik, talonchilik va bosqinchilik bilan talon-toroj qilish jinoyat ishlari bo‘yicha sud amalièti to‘g‘risida”gi, 2018 yil 24 avgustdagi 24-sonli “Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risida”gi, 2012 yil 25 may kunidagi 6-sonli “Fuqarolik va jinoyat ishlari bo‘yicha sud ishlarini yuritish sohasida xalqaro hamkorlikning ayrim masalalari to‘g‘risida”gi qarorlari temir yo‘l transporti obyektlaridan sodir etiladigan o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurashning muhim huquqiy asoslari bo‘lib xizmat qilmoqda.

Ichki ishlar vazirligi Transport va turizm obyektlarida xavfsizlikni ta’minlash Departamenti hamda “O‘zbekiston temir yo‘llari” aksiyadorlik jamiyati qo‘shma rejasiga asosan, temir yo‘l infratuzilmalarida xavfsizlikni ta’minlash, jinoyat va huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish maqsadida haftaning har chorshanba kuni “O‘zbekiston temir yo‘llari” aksiyadorlik jamiyati tizimida “Xavfsiz kun” profilaktik tadbirlari o‘tkazilib kelmoqda.

Umuman olganda, amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlar o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurashish va uning oldini olish barobarida mulk huquqining daxlsizligini ta’minlash va ularni har tomonlama himoya qilishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ushbu borada huquqni muhofaza qiluvchi idoralar tomonidan olib borilayotgan faoliyatga albatta o‘zining ijobiy samarasini berib, jinoyatchilikni jilovlashga hamda uning oqibatlarini kamaytirishga xizmat qilmoqda.

EKSTREMIZMGA OID HUQUQBUZARLIKLAR UCHUN MA’MURIY JAVOBGARLIKNI TAKOMILLASHTIRISH MUAMMOLARI

Muhammedov Faxriddin Nasritdinovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Ekstremizmga qarshi kurashishda davlatning mazkur sohadagi qonunchiligini puxta ishlab chiqish va amaliyotda samarali qo‘llash ustuvor vazifalardan biri etib belgilandi. Mazkur sohadagi normativ-huquqiy bazaning mustahkam emasligi, ekstremizm bilan bog‘liq ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir etgan shaxslarning harakatlarini huquqiy baholashda tushunmovchiliklarni, fuqarolar huquqlarining buzilishi, aholi o‘rtasida davlatga nisbatan ishonchsizligini kelib chiqishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Diniy ekstremizm zamonaviy jamiyatdagi eng katta xavf xatarlardan biri bo‘lib, uning jamiyatga ta’siri ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Hozirgi kunda diniy ekstremizmga qarshi kurashish maqsadida turli ilmiy, amaliyot va siyosiy yondashuvlar ishlab chiqilgan[192].

Dog‘istonlik olimlar B.Magomedov va A. Abdulatipovlar “antiekstremistik kontentning normativ-huquqiy bazasi har qanday shakldagi ekstremizmga samarali qarshi kurashish uchun yetarlicha katta imkoniyatlarga ega. Ular orasida ma’muriy qonunchilik alohida o‘rin tutadi”[193] deya ta’kidlaydi.

Shu sababli, ushbu turdagi xatti-harakatlarga nisbatan normativ-huquqiy hujjatlarda kiritilgan normalar va amaliyotdagi muammolar o‘rganib chiqildi.

[192] Murodov B.B., Karimov I.I. “Diniy ekstremizmning nazariy-huquqiy tahlili va unga doir ilmiy qarashlar”. Jinoyatchilikka qarshi kurashishda hudud metodikalarining samaradorligini oshirish muammolari mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.– Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, 2024 y. – 612 b

[193] Магомедов Ш.Б., Абдулатипов А.М. Современные проблемы противодействия политическому и этнонациональному экстремизму // Юридический вестник ДГУ. 2022. Т. 43, № 3. – С. 143. DOI: 10.21779/2224-0241-2022-43-3-139-146

Qayd etish lozimki, mamlakatimiz jamoat xavfsizligiga tahdid soluvchi huquqbuzarliklarga qarshi kurashish borasida maqsadli siyosatni shakllantirdi hamda xavf va tahdidlar rivoji asosida bir qator islohotlarni amalga oshirdi. Xususan, ekstremizmga qarshi kurashishning huquqiy asoslari yaratilib, takomillashtirib borildi va amaliyotga izchil qo‘llanildi.

1994-yilda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksida ekstremizm uchun alohida modda kiritilmagan bo‘lsada, ekstremizmga oid huquqbuzarlik va jinoyatlar uchun javobgarlik belgilandi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksda 184-modda bilan jamoat tartibiga va fuqarolarning xavfsizligiga tahdid soladigan materiallarni tayyorlaganlik yoki tarqatganlik, 240-modda bilan diniy tashkilotlar to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzganlik va 241-modda bilan diniy ta’limotdan saboq berish tartibini buzganlik uchun ma’muriy javobgarlik belgilandi.

O‘zbekiston Respublikasining 1998-yil 1-maydagi 621-I-son “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilinib, unga asosan O‘zbekiston Respublikasi MJtKning 184-moddasi, 240-moddasi, 241-moddasi yangi tahrirda bayon etilib, ushbu o‘zgarishlarda diniy ekstremizm, separatizm va aqidaparastlik g‘oyalari bilan yo‘g‘rilgan materiallarni tayyorlash yoki ularni tarqatish maqsadida saqlaganlik va nolegal diniy faoliyat bilan shug‘ullanganlik uchun ma’muriy javobgarlik belgilandi. Shuningdek, 184^1-modda (Fuqarolarning jamoat joylarida ibodat liboslarida yurishi), 201-moddasi ikkinchi qism “Diniy yig‘ilishlar, ko‘cha yurishlari va boshqa diniy marosimlar o‘tkazish qoidalarini buzish” hamda 202^1-modda (Faoliyati taqiqlangan jamoat birlashmalari va diniy tashkilotlarning faoliyatida qatnashishga undash) bilan to‘ldirildi.

O‘zbekiston Respublikasining 2006-yil 22-iyundagi O‘RQ-37-son Qonuniga asosan, MJtKning 184^2-moddasi bilan diniy mazmundagi materiallarni qonunga xilof ravishda tayyorlash, saqlash, olib kirish yoki tarqatish hamda 184^3-moddasi bilan milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovatni targ‘ib qiluvchi materiallarni tayyorlash, saqlash yoki tarqatganlik uchun ma’muriy javobgarlik belgilandi.

2025-yilning 20-fevral kuni O‘zbekistonning ayrim qonun hujjatlariga bola huquqlari himoyasini yanada mustahkamlashga qaratilgan qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritildi. Xususan, “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida” gi qonunga kiritilgan qo‘shimchaga ko‘ra, ota-onalar yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar o‘z bolasini shaxsiy e’tiqodlariga muvofiq diniy va axloqiy jihatdan tarbiyalash huquqiga egaligi, ular tomonidan o‘z bolasini qonunga xilof ravishda diniy ta’lim olishga jalb etishga, ya’ni bolani ro‘yxatdan o‘tkazilmagan yoki litsenziyaga ega bo‘lmagan tashkilotlarga yoxud maxsus diniy ma’lumotga ega bo‘lmagan va diniy tashkilotlarning O‘zbekiston bo‘yicha markaziy boshqaruv organining ruxsatisiz diniy ta’limni amalga oshirayotgan shaxslarga diniy ta’lim olish uchun topshirishga yo‘l qo‘yilmasligi belgilandi.

Unga ko‘ra, Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksga kiritilgan qo‘shimchaga ko‘ra, ota-onalar yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar tomonidan o‘z bolasini qonunga xilof ravishda diniy ta’lim olishga jalb etish BHMning 5 baravaridan 10 baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘lishi belgilandi. Shuningdek, mazkur huquqbuzarlik ma’muriy jazo chorasi qo‘llanilganidan keyin bir yil davomida takror sodir etilsa BHMning 10 baravaridan 15 baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki 15 sutkagacha muddatga ma’muriy qamoqqa olishga sabab bo‘lishi belgilandi.

Fikrimizcha, bugungi kunda ekstremizmga oid huquqbuzarliklarni oldini olish va ularga qarshi kurashishda ayrim muammolar saqlanib qolmoqda.

Birinchidan, O‘zbekiston Respublikasining “Ekstremizmga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunga muvofiq ekstremizm va ekstremistik faoliyatning barcha shakllari taqiqlangan va javobgarlikning muqarrarligi ekstremizmga qarshi kurashishning asosiy prinsiplaridan biri sifatida belgilangan bo‘lsada, Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksda ko‘proq diniy ekstremizm uchun javobgarlik belgilanganligini ko‘rish mumkin.

Bu esa ekstremizmning boshqa turlari uchun javobgarlik belgilanmagan, jumladan siyosiy, millatchilik, radikalizm, zo‘ravonlik mafkurasiga asoslangan shakllari bo‘yicha yetarli darajada va munosib jazo

choralarini qo‘llashga imkon bermayapti. Shu sababli, qonunchilikda ekstremizmning barcha shakllari uchun javobgarlik belgilashga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish zaruriyati mavjud.

Ikkinchidan, hozirgi kunda amaliyotda har qanday ekstremistik materiallarni saqlaganlik uchun fuqarolar Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 184^2-moddasi bilan javobgarlikka tortilmoqda.

Biroq, O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 184^2-moddasi o‘z mohiyatiga ko‘ra mazkur modda Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-apreldagi 180-son “Diniy mazmundagi materiallarni tayyorlash, olib kirish va tarqatish hamda dinshunoslik ekspertizasini o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori talablariga zid bo‘lgan materiallarni tayyorlash, saqlash, olib kirish yoki tarqatish uchun javobgarlik belgilaydi. Biroq, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-apreldagi 180-son qarori talablariga zid bo‘lgan axborot uchun, ham ekstremistik axborot uchun ayni modda bilan javobgarlikka tortish bo‘yicha noto‘g‘ri amaliyot shakllanishiga olib kelgan.

Uchinchidan, bugungi kunda qonunchilikda ekstremizmga oid huquqbuzarliklarga aniqlik kiritilmagan. Ya’ni, qaysi turdagi huquqbuzarliklarga ekstremizmga oid jinoyat yoki huquqbuzarlik sifatida qarash belgilanmagan. Bu esa, ekstremizmga qarshi kurashish yo‘nalishidagi tendensiyalarni aniqlash, ko‘rsatkichlarni tahlil qilish va samarali choralarni ishlab chiqishga salbiy ta’sir etayotganligini kuzatish mumkin.

Shuningdek, moskvalik olimlar G.Xadisov va G.Vasilenkolar Rossiya Federatsiyasining “Ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risida”gi kodeksi ekstremistik xarakterdagi huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi normalar bilan to‘ldirilayotganligini qayd etib, “Rossiya Federatsiyasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining 4.3-moddasini ma’muriy javobgarlikni og‘irlashtiradigan holat – “siyosiy, mafkuraviy, irqiy, milliy yoki diniy adovat yoki har qanday ijtimoiy guruhga nisbatan nafrat yoki adovat asoslar bo‘yicha ma’muriy

huquqbuzarlik sodir etish” bilan to‘ldirish maqsadga muvofiqdir”[194] deya taklif bergan.

Xulosa qilish mumkinki, ekstremizmning obyekti va maqsadi o‘zgarishi bilan birgalikda ekstremizmga qarshi kurash borasidagi yondashuvlar zamonaviy tahdidlarga nisbatan moslashtirilib bormoqda. Bugungi kunda jinoyat qonunchiligida ekstremizmga oid huquqbuzarlik va jinoyatlarga aniqlik kiritilmaganligi, qonunchilikni qo‘llashda muayyan muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Yuqoridagilar bilan birgalikda, bugungi kunda ekstremizmga oid huquqbuzarliklarning sodir etilish tahlili, O‘zbekiston Respublikasi MJtKlarida ushbu turdagi huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni kuchaytirishni hamda takomillashtirishni talab etadi.

Shu sababli, ekstremizmga oid huquqbuzarliklarga aniqlik kiritish maqsadida, Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining 184^2-modda (Diniy mazmundagi materiallarni qonunga xilof ravishda tayyorlash, saqlash, olib kirish yoki tarqatish), 184^3-modda (Milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovatni targ‘ib qiluvchi materiallarni tayyorlash, saqlash yoki tarqatish), 202^1-modda (Faoliyati taqiqlangan jamoat birlashmalari va diniy tashkilotlarning faoliyatida qatnashishga undash)larida nazarda tutilgan huquqbuzarliklarni **ekstremizmga oid huquqbuzarlik** sifatida belgilash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi MJtKning alohida moddasida jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga tahdid soladigan ma’lumotlar yoki materiallarni tayyorlash, saqlash, tarqatish yoki namoyish etish uchun javobgarlik belgilash.

Bunda, “ekstremizm, separatizm yoki aqidaparastlik g‘oyalari bilan yo‘g‘rilgan, qirg‘in solishga yoki fuqarolarni zo‘rlik bilan ko‘chirib yuborishga da’vat etadigan yoxud aholi orasida vahima chiqarishga qaratilgan ma’lumotlar yoki materiallarni tayyorlash yoki ularni tarqatish maqsadida saqlash, shuningdek ekstremistik, terrorchilik tashkilotlarining

[194] Хадисов Г.Х., Василенко Г.Н. Актуалные проблемы противодействия правонарушениям экстремистской направленности // Вестник Московского университета МВД России. 2022. № 6. – С. 232. https://doi.org/10.24412/2073-0454-2022-6-231-234.

materiallari, atributlarini yoki ramziy belgilarini tarqatish yoxud namoyish etish maqsadida tayyorlash, saqlash, –

materiallarni va ularni tayyorlash hamda tarqatish uchun tegishli vositalarni musodara qilib, fuqarolarga bazaviy hisoblash miqdorining ellik baravaridan yuz baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa – yuz baravaridan yuz ellik baravarigacha miqdorda jarima solishga yoki o‘n besh sutkagacha muddatga ma’muriy qamoqqa olishga sabab bo‘ladi.

Ommaviy axborot vositalarida, telekommunikatsiya tarmoqlarida yoki Internet jahon axborot tarmog‘ida Ekstremistik faoliyatga aloqador tashkilotlar, shaxslar va materiallar elektron ro‘yxatiga kiritilgan tashkilot yoki jismoniy shaxs, shuningdek terrorchilik tashkiloti to‘g‘risida ular O‘zbekiston Respublikasi hududida tegishincha ekstremistik yoki terrorchilik tashkiloti yoxud ekstremistik faoliyatga aloqador tashkilot yoki jismoniy shaxs deb topilgani haqida izoh ko‘rsatmasdan axborot tarqatish, fuqarolarga bazaviy hisoblash miqdorining bir baravaridan uch baravarigacha, mansabdor shaxslarga esa – uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi” normasini kiritish.

Bundan tashqari, ekstremizmga qarshi kurashishda pereventiv huquqiy choralarni kuchaytirish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 32-moddasida ma’muriy javobgarlikni og‘irlashtiruvchi holatlarning 7-bandi sifatida “siyosiy, mafkuraviy, irqiy, milliy yoki diniy adovat yoki har qanday ijtimoiy guruhga nisbatan nafrat yoki adovat asoslar bo‘yicha ma’muriy huquqbuzarlik sodir etish”ni kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARI TOMONIDAN SODIR ETILADIGAN KORRUPSIYAVIY JINOYATLARGA QARSHI KURASHISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Davranov Xusniddin Baxranovich
O‘zbekiston Respublikasi Kriminologiya tadqiqot instituti bosh yuriskonsulti, podpolkovnik

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev joriy yilning 5 mart kuni Korrupsiyaga qarshi kurashish milliy kengashi yig‘ilishida

ishtirok etdi. Yig‘ilishda yurtimizda korrupsiyadan xoli muhit yaratish bo‘yicha qilingan ishlarga baho berilib, kelgusi vazifalar belgilandi. Davlatimiz rahbari o‘z nutqida korrupsiya islohotlar yo‘lidagi eng katta to‘siq va g‘ov ekanini ta’kidladi [1].

Korrupsiya – bu yagona tarkibga ega bo‘lgan alohida jinoyat emas. Jinoyat qonunchiligi korrupsiya uchun emas, balki korrupsiyaga oid jinoyatlar uchun javobgarlikni nazarda tutadi. Bu esa, korrupsiyaning bir qancha jinoyatlar yig‘indisi ekanligini anglatadi [2.; 23-b].

V.E.Melnikova, korrupsiya jinoyatlarining obyekti sifatida “davlat va jamoat apparatini tartibga soluvchi ijtimoiy munosabatlar”ni ko‘rsatadi [3.; 6-b].

A.X.Sattarov esa, davlat yoki jamoat apparati faoliyatini tashkil etuvchi va jamiyat talablariga mos keluvchi bir toifali ijtimoiy munosabatlar guruhi tushuniladi [4.; 10-b], deb ta’kidlaydi.

Mazkur jinoyatlarning umumiy obyektini jinoyat qonuni bilan qo‘riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar tashkil qiladi. Ushbu jinoyatlarning maxsus obyektini hokimiyat, boshqaruv va jamoat birlashmalari organlari faoliyatini tartibga soluvchi ijtimoiy munosabatlar tashkil qiladi.

Transperency International tashkilotining asoschisi Piter Aygenning fikricha xalqaro amaliyotda korrupsiya, poraxo‘rlik hayotning ajralmas qismi bo‘lib qolganligini, lekin mazkur hodisaga qarshi kurashish lozimligini aytib, shu maqsadda koalitsiya tuzishga chaqiradi [5.; 3-b].

Korrupsiyaga qarshi kurashda xalqaro miqyosda davlat xizmati sifatini ko‘tarish, davlat xizmatchilarining fuqarolar oldidagi mas’uliyatini oshirish va axloqiy madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan hujjatlarga qo‘shilish, ularga amal qilish har qanday davlat uchun muhim ahamiyatga ega.

Ushbu asoslar nafaqat ilmiy tushunchalar, toifalar va tamoyillar tizimini, balki korrupsiyaning oldini olish va unga qarshi kurashish masalalari bo‘yicha huquqni amalga oshirishni faollashtirish va huquqni qo‘llash amaliyotini rag‘batlantirish usullarini, amaldagi qonunchilikda korrupsiyaga qarshi qoidalar doirasini kengaytirish, korrupsiyaviy xatti-harakatlar ko‘rsatkichlari tizimini ishlab chiqishni qamrab olishi kerak”

[6.; 34-39-b].

XX asr oxirlarida davlatlar siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan tobora murakkablashib borishi natijasida korrupsiya ham o‘z ko‘rinishini murakkablashtirib bordi. Shu sababli, BMT tomonidan korrupsiyaga qarshi kurashish borasida quyidagi hujjatlar qabul qilindi:

1) “Davlat mansabdor shaxslarining xulq-atvor Kodeksi” [7] (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 1996 yil 12 dekabrda qabul qilingan);

2) Huquqiy tartibotni saqlash bo‘yicha mansabdor shaxslarning xulq-atvor Kodeksini samarali amalga oshirilishi uchun rahbariy prinsiplar (BMTning Iqtisodiy va ijtimoiy kengashi rezolyutsiyasi bilan 1989 yil 24 mayda qabul qilingan);

3) BMTning Xalqaro tijorat operatsiyalarida korrupsiya va poraxo‘rlikka qarshi kurash to‘g‘risidagi Deklaratsiyasi (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 1996 yil 16 dekabrda tasdiqlangan);

4) Terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurash to‘g‘risidagi xalqaro konvensiya (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 1999 yil 9 dekabrda qabul qilingan);

5) BMTning Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash to‘g‘risidagi Konvensiyasi (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 2000 yil 15 noyabrda qabul qilingan);

6) BMT Forumining ofshorlar bo‘yicha Kommyunikesi (Kayman orollari, 2000 yil 30-31 mart);

7) Korrupsiyaga qarshi kurashish choralari. Pulni tozalashga qarshi kurash choralari. Jinoyatchilik va odil sudlov: XXI asr chorloviga javoblar to‘g‘risidagi Vena deklaratsiyasini amalga oshirish harakat Rejasi (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 2002 yil 15 aprelda qabul qilingan);

8) BMTning Korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risidagi Konvensiyasi (BMT Bosh assambleyasining Rezolyutsiyasi bilan 2003 yil 31 oktabrda qabul qilingan) [8].

O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashish jarayoni rivojlanishini dastlabki va zamonaviy bosqichlarga ajratish mumkin.

Dastlabki bosqich korrupsiyaga qarshi kurashishning huquqiy asoslarini yaratilishi bilan xarakterlanadi. Ushbu bosqichda quyidagi ishlar amalga oshirildi:

Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 11 maydagi “Xususiy mulk va tadbirkorlikni korrupsiya, reket va uyushgan jinoyatchilikning boshqa turlaridan himoya qilishning tashkiliy chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 247-sonli qarori;

1994 yil 22 sentabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi;

O‘zbekiston Respublikasining 2008 yil 27 iyundagi “Birlashgan millatlar tashkilotining korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risidagi konvensiyasiga (Nyu-York, 2003 yil 31 oktabr) O‘zbekiston Respublikasining qo‘shilishi to‘g‘risida”gi qonuni [9];

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirining 2015 yil 25 dekabrdagi “Normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarini korrupsiyaga qarshi ekspertizasini o‘tkazish uslubiyotini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2745-sonli buyrug‘i. [10]

2016 yilda Sh.Mirziyoyev mamlakat rahbarligiga kelganidan so‘ng barcha sohalarda keng ko‘lamli islohotlar boshlandi. Natijada korrupsiyaga qarshi kurashish sohasini ***zamonaviy bosqichga*** ko‘tarish maqsadida quyidagi tashkiliy-huquqiy va institutsional asoslar yaratildi:

O‘zbekiston Respublikasining 2017 yil 3 yanvardagi “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 fevraldagi “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunining qoidalarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2752-son Qarori;

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirining 2018 yil 1 iyundagi “Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasini o‘tkazish uslubiyotini tasdiqlash to‘g‘risida”gi buyruqqa o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi 307-mh-son Buyrug‘i;

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining 2019 yil 14 martdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik

palatasining korrupsiyaga qarshi kurashish va sud-huquq masalalari qo‘mitasini tashkil etish to‘g‘risida”gi 2412-III-son Qarori;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may kungi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-sonli Farmoni;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 iyundagi “O‘zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-4761-son Qarori;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 iyundagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-6013-son Farmoni;

2020 yil 31 dekabrdagi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Korrupsiyaga oid huquqbuzarlik haqida xabar bergan yoki korrupsiyaga qarshi kurashishga boshqa tarzda ko‘maklashgan shaxslarni rag‘batlantirish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 829-son qarori;

2021 yil 24 fevraldagi O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirining “Normativ-huquqiy hujjatlar va ular loyihalarining korrupsiyaga qarshi ekspertizasini o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 2-mh-son buyrug‘i va boshqalar.

Korrupsiya turlari orasida davlat amaldorlari tomonidan rasmiy lavozimni suiiste’mol qilish ko‘proq latent holida qoladi. Buning sababi yuqorida ta’kidlanganidek, yuqori rasmiy lavozimni egallagan mansabdor shaxs huquqni muhofaza qilish idoralari uchun korrupsiya jinoyatlarini aniqlashda katta qiyinchiliklar tug‘diradi va bu jinoyatlar bir-biriga rasmiy lavozimidan foydalangan holda yordam beradigan uyushgan guruhlar tomonidan sodir etiladi.

Korrupsiyaning eng keng tarqalgan latent turlaridan biri ariza beruvchi (iltimoschi) tomonidan boshlangan poraxo‘rlik deb hisoblanishi mumkin. Qayd etilganidek, ushbu jinoyatda mansabdor shaxslar bilan “bitimlar” mavjud, bunday jinoyat uning kelishuv xususiyatiga bog‘liq,

bunday jinoyatlarning asosiy qismi vakolatli organlarga xabar bera oladigan bevosita jabrlangan tomon yo‘qligi sababli ochilmay qoladi.

Korrupsiyaviy holatlarni shakliga ko‘ra ikkiga ajratishimiz mumkin. Xususan, vertikal korrupsiya bu - bir organ tizimida yuqori mansabdor shaxsga bo‘ysunadigan shaxslarning korrupsiyaviy faoliyatini rag‘batlantiradigan korrupsiya; gorizontal korrupsiya bu - bo‘ysunishga ega bo‘lmagan shaxslar o‘rtasida sodir etiladigan korrupsiyaviy munosabatlar.

Korrupsiya yuqori darajada uyushganligi, jinoiy harakatlar izini juda ham ustalik bilan yopib keta olishi bilan o‘ziga xosdir. Chunki, u aynan shunday jinoiy harakatlarning oldini olishi kerak bo‘lgan, uni nazorat etuvchi amaldorlar va huquq-tartibot organlarining mansabdor xodimlarini turli yo‘llar bilan o‘z safiga jalb etadi, bunday tuzilmalar o‘z a’zolarini har tomonlama qo‘llab- quvvatlaydi.

Korrupsiya rivojlangan davlatlarning bozor munosabatlariga o‘tish davrida bir necha o‘nlab yillar hukmronlik qilganligi tarixdan ma’lum. Lekin hozirgi kunga kelib, rivojlanish sur’atining keskin o‘sishiga qaramay, davlat idoralari tomonidan korrupsiya jinoyatining sodir etilishini quyida keltirilgan ko‘rsatkich bilan nisbiy izohlash mumkin.

Korrupsiya bilan shug‘ullanish, ya’ni jinoyatchilar bilan mansabdor shaxslarning jinoiy til biriktirishi, aloqada bo‘lishi tufayli ayrim jinoyatlar sodir etiladi. Mansabdor shaxslar o‘z harakatlari bilan jinoyatchi shaxslarga jinoiy faoliyat olib borishi uchun sharoit yaratib beradilar.

Shunday ekan, mansabdor shaxslarning jinoyatchilar bilan til biriktirib, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish bilan bog‘liq qilmishlari ham alohida e’tiborni talab qiladi. Ushbu jinoyat davlatning iqtisodiyoti uchun xavfli hisoblanadi. Chunki u “xufiya” iqtisodiyotni, jinoiy biznesni rag‘batlantirib, davlatning iqtisodiy salohiyatiga putur y e t k a z adi, mamlakatda vujudga kelayotgan barqaror ijtimoiy-siyosiy vaziyatni izdan chiqaradi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, pora berish, olish va vositachilik qilish kabi korrupsiyaviy jinoyatlar juda katta latentlikka ega, ko‘pincha, ikkala tomon ham taklif qiluvchi, oluvchi yoki vositachi

korrupsiyaviy harakatlarni sodir etishdan manfaatdor bo‘ladi va bu erda qoida tariqasida jabrlanuvchi, ya’ni davlat va jamiyat manfaatlari katta zarar yetkazadi.

Ichki ishlar organlari tizimida korrupsiyaviy jinoyatlar sodir etilishi bir qator omillarga bog‘liq bo‘lib, ular asosan iqtisodiy, mafkuraviy va ma’naviy-axloqiy xususiyatga ega ekanligi, shuningdek, ichki ishlar organlari xodimlarning ish haqi ularning mehnatidagi og‘irliklari va murakkabligiga mos kelmasligi va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan solishtirganda moddiy ta’minotining pastligi kabilarni kiritish mumkin.

Shuningdek, ichki ishlar organlari tizimidagi tashkiliy-boshqaruv omillari o‘ziga xos ahamiyatga ega bo‘lib, kadrlarni to‘g‘ri tanlash va joylashtirish hamda xodimlar bilan tarbiyaviy ishlarni olib borish sifatiga bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://sudyalaroliymaktabi.uz/uz/news/korrupцijaga-arshi-kurashishning-ahloij-asoslari
2. Shamsutdinov B.S. Korrupsiyaviy jinoyatlar uchun javobgarlik. Monografiya // Mas’ul muharrir: D.B.Bazarova, yu.f.n., professor v.b. – T.: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2020.
3. Melnikova K.E. Должностные преступления. Вопросы уголовно-правовой квалификации. – М.: ВЮЗИ, 1985.
4. Саттаров А.Х. Борба с должностными злоупотреблениями в подсобных селских хозяйствах предприятий и организации: Автореф. ... канд. юрид. наук. – Т., 1990.
5. Питер Айген. К обществу без коррупции. – 2004. – №2.
6. Ноздрачев А.Ф. Коррупция как правовая проблема в вопросах и ответах // Адвокат. 2007. № 10.
7. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_code_of_conduct.shtml.
8. BMTning Korrupsiyaga qarshi kurashish konvensiyasi. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/convention 27.03.2021.
9. O‘zbekiston Respublikasining 2008 yil 27 iyundagi “Birlashgan millatlar tashkilotining korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risidagi

konvensiyasiga (Nyu-York, 2003 yil 31 oktabr) O‘zbekiston Respublikasining qo‘shilishi to‘g‘risida”gi qonuni https://lex.uz /docs/ 1369505

10. O‘zbekiston Respublikasi adliya vazirining 2015 yil 25 dekabrdagi “Normativ-huquqiy hujjatlar va ularning loyihalarini korrupsiyaga qarshi ekspertizasini o‘tkazish uslubiyotini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2745-sonli buyrug‘i https://lex.uz/docs/2848243

JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDA DEMOKRATIK YONDASHUV VA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA OMILI

Xo‘jamberdiyev Farrux Komilovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi dotsenti yu.f.b.f.d.(PhD)

O‘zbekistonda xavfsizlik siyosati qonun ustuvorligiga tayangan holda amalga oshirilishi zarur bo‘lib, ayni vaqtda zamonaviy xavf-xatarlarning murakkabligi va tez o‘zgaruvchanligidan kelib chiqib, xavfsizlik tahdidlariga nisbatan tezkor va moslashuvchan javob berish mexanizmlarini ishlab chiqish ham dolzarb vazifadir. Bugungi davrda transmilliy jinoyatchilik, terrorizm, diniy ekstremizm, kiberxavfsizlik tahdidlari, axborot muhitidagi beqarorlik va ijtimoiy mojarolar xavfsizlik siyosatining kompleks va ko‘p darajali yondashuvini talab qilmoqda. Shu boisdan ham O‘zbekiston Respublikasida xavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha amaliy choralar institutsional islohotlar, huquqiy me’yorlarning takomillashtirilishi, kuch ishlatuvchi va xavfsizlik idoralari o‘rtasida samarali muvofiqlashtirish mexanizmlarining joriy etilishi hamda raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash orqali amalga oshirilishi lozim.

Xalqaro tajriba esa shuni ko‘rsatadiki, xavfsizlik sohasida samaradorlikni ta’minlash uchun davlat faoliyatining barcha bosqichlarida texnologik innovatsiyalar, huquqiy infratuzilma va boshqaruv tizimlarini o‘zaro uyg‘unlashtirish talab etiladi. Shu asosda, O‘zbekiston uchun optimal xavfsizlik modeli – bu huquqiy davlat asosida shakllantirilgan, inson

huquqlariga sodiq, lekin zamonaviy tahdidlarga nisbatan operativ va moslashuvchan javob bera oladigan tizimdir.

Ta’kidlash joizki, jamoat xavfsizligini ta’minlashga doir siyosat zamonaviy demokratik jamiyatda yakkama-yakka faqat davlat idoralari zimmasidagi vazifa sifatida emas, balki fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy hamkorlik subyektlarining faol ishtiroki bilan amalga oshirilishi lozim bo‘lgan murakkab ijtimoiy jarayon sifatida talqin qilinmoqda. Bu holat xavfsizlik masalasiga keng qamrovli, multidissiplinar yondashuvni talab qiladi. Xususan, turli nazariy maktablar va olimlar xavfsizlik siyosati va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni turlicha talqin etganlar.

Aleksis de Tokvil fuqarolik jamiyatini jamoat xavfsizligining ajralmas qismi deb biladi[195]. Uning fikricha, jamoat xavfsizligining asosiy omillaridan biri fuqarolarning o‘zaro mas’uliyati va hamkorligi bo‘lib, bu jarayonda jamoatchilik nazorati muhim rol o‘ynaydi. Aleksis de Tokvil jamoat xavfsizligini saqlash faqat davlat organlariga bog‘liq emasligini, balki jamiyatning o‘zi ham jamoat xavfsizligini ta’minlashda faol ishtirok etishi kerakligini ta’kidlaydi.

Ushbu yondashuvga ko‘ra, xavfsizlikni faqat markazlashgan davlat mexanizmlari orqali ta’minlash yetarli emas; buning uchun jamiyatda ijtimoiy birdamlik, fuqarolarning o‘zaro ishonchi va ijtimoiy nazorat tizimi shakllangan bo‘lishi lozim. Aleksis de Tokvil aynan shunday o‘zini o‘zi boshqaruvchi jamoalarning mavjudligi orqali fuqarolar davlatga bo‘lgan to‘liq qaramlikdan chiqib, xavfsizlikni ta’minlash jarayonida mas’ul va faollik bilan ishtirok eta olishlarini ta’kidlaydi.

Shu tarzda, Aleksis de Tokvil konsepsiyasi zamonaviy xavfsizlik siyosatida fuqarolik jamiyati institutlarini kuchaytirish, ularning xavfsizlikni ta’minlashdagi o‘rnini oshirish hamda davlat va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmlarini rivojlantirish zaruratiga e’tibor qaratadi.

[195] Montesquieu C. The Spirit of the Laws. – Paris: Gallimard, 1748. - 550 b. https://press.uchicago.edu /ucp/ books/book/chicago/S/bo13182525.html

Robert Putnamning ijtimoiy kapitalga oid nazariyasi jamoat xavfsizligini ta’minlashda fuqarolik jamiyati va davlat idoralari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikka asoslangan yondashuvning metodologik poydevorini shakllantiradi. Putnam xavfsizlikni mustahkamlashda eng muhim omillardan biri sifatida davlat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ishonch munosabatlarini ko‘rsatadi[196]. Uning fikricha, ishonch darajasi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda jamoat tartibi va xavfsizlikka oid siyosatlar nafaqat samarali, balki barqaror va ijtimoiy qamrovli tus oladi.

Putnam modeli jamoat xavfsizligi tizimining faoliyatini, ayniqsa mahalla va mikrohududlar darajasida ijtimoiy kapitalning mavjudligi, ya’ni ijtimoiy aloqalar, o‘zaro yordam va fuqarolik faolligi asosida kuchaytirishni ilgari suradi. U mahalla institutlari, fuqarolik birlashmalari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar o‘rtasidagi hamkorlikni jamoat xavfsizligining ijtimoiy-iqtisodiy va institutsional tayanchi sifatida talqin qiladi. Aynan ushbu nuqtai nazar jamiyatdagi ishonch muhitining kuchayishi orqali xavfsizlikni saqlash mexanizmlarini demokratik tamoyillar bilan uyg‘unlashtirishga imkon yaratadi.

Putnam konsepsiyasida xavfsizlik siyosati “yuqoridan pastga” emas, balki “pastdan yuqoriga” qarab shakllanadigan interaktiv jarayon sifatida qaraladi, bunda davlat fuqarolik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashi, jamiyat esa o‘zini xavfsizlik siyosatining faol subyekti sifatida his qilishi lozim. Shu ma’noda, Putnam modeli xavfsizlikni faqat repressiv vositalar bilan emas, balki ijtimoiy birdamlik, hamkorlik va fuqarolik ishtiroki orqali ta’minlash zarurligini asoslab beradi.

Bizning nuqtai nazarimizga ko‘ra, Robert Putnam modeli O‘zbekiston sharoitida ham dolzarb bo‘lib, ayniqsa mahallabay ishlash tizimi doirasida jamoat xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin. Yurtimizda fuqarolik jamiyatining mustahkamlanib borayotgani va mahallaning ijtimoiy boshqaruvdagi o‘rni kuchayib borayotganini inobatga olgan holda, xavfsizlik siyosatini fuqarolik faolligini rag‘batlantirish orqali chuqurlashtirish imkoniyati mavjud, deb hisoblaymiz.

[196] Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – New York: Simon & Schuster, 2000. - 500 b. https://www.simonandschuster.com/books/Bowling-Alone/Robert-D-Putnam/9780743203043

Shuningdek, xavfsizlikni faqat markaziy idoralarning funksiyasi sifatida emas, balki jamoaning o‘z xavfsizligi uchun mas’uliyatini his qiladigan ijtimoiy mexanizm sifatida shakllantirish zarur. Bu esa Putnam ilgari surganidek, ijtimoiy kapitalni – ya’ni ishonch, norma va tarmoqlarning o‘zaro aloqasini – xavfsizlik siyosatining markaziga qo‘yishni talab etadi. Fuqarolarning xavfsizlikni ta’minlashdagi bevosita ishtiroki nafaqat institutsional barqarorlikni, balki ijtimoiy birdamlik va mas’uliyat hissini mustahkamlashi mumkin, deb hisoblaymiz.

Jurgen Habermasning ijtimoiy nazariyasi, xususan, “kommunikativ harakatlar nazariyasi” va “ommaviylik (publitistik) makoni” konsepsiyasi xavfsizlik siyosatiga demokratik yondashuvni joriy etishda muhim nazariy asos hisoblanadi. Habermas xavfsizlik masalalarini muhokama qilish jarayonida fuqarolarning faol ishtirokini zarur deb hisoblaydi. Uning fikricha, xavfsizlik siyosati yopiq idoraviy qarorlar orqali emas, balki ochiq, omma bilan muloqotga asoslangan jarayon sifatida shakllanishi lozim[197]. Aynan shu jihat xavfsizlik sohasidagi qarorlarning ijtimoiy legitimligi va fuqarolik nazoratini ta’minlaydi.

Bizning nuqtai nazarimizga ko‘ra, Habermas ilgari surgan g‘oyalar O‘zbekiston sharoitida jamoat xavfsizligi siyosatini demokratlashtirish va fuqarolik nazoratini kuchaytirishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ayni paytda, mamlakatimizda xavfsizlik masalalari ko‘pincha davlat organlari doirasida yopiq muhokama qilinishi va ommaning ushbu siyosatga ta’siri cheklangani inobatga olinsa, Habermasning ochiqlik, shaffoflik va ommaviy muhokama tamoyillarini joriy etish orqali xavfsizlik siyosatining legitimligi va jamoaviy ishtirok darajasini oshirish mumkin, deb hisoblaymiz.

Shuningdek, ommaviy axborot vositalarining xavfsizlik sohasidagi axborot siyosatida professional va faktlarga asoslangan yondashuvni qo‘llashi, ayni vaqtda OAV ustidan axloqiy va huquqiy monitoring tizimining mavjud bo‘lishi zarur deb hisoblaymiz. Chunki xavfsizlik siyosatining ochiqligi fuqarolarni xabardor qilish vositasidir, biroq bu

[197] Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere. – Cambridge: MIT Press, 1962. – 280 b. https://mitpress.mit.edu/9780262581080/the-structural-transformation-of-the-public-sphere/

jarayon noto‘g‘ri boshqarilgan taqdirda ijtimoiy vahima va noto‘g‘ri talqinlarga olib kelishi mumkin. Demak, Habermasning nazariyasi xavfsizlik siyosatini ochiqlik orqali fuqarolik ishtiroki bilan uyg‘unlashtirish zarurligini asoslab beradi, biroq bu jarayon professional axborot madaniyati va muvozanatli siyosiy kommunikatsiyani ham talab qiladi.

Manuel Kastells zamonaviy axborot jamiyatida xavfsizlik siyosatini shakllantirishda davlat nazorati bilan fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi muvozanatning muhimligini alohida ta’kidlaydi. Uning fikricha, xavfsizlik masalalarini faqat markazlashgan davlat institutsiyalari orqali hal qilish zamonaviy jamiyatlar uchun yetarli emas; aksincha, bu yondashuv demokratiya prinsiplarini zaiflashtirishi mumkin. Kastells axborot va kommunikatsiya texnologiyalari tobora murakkablashib borayotgan hozirgi davrda davlatning xavfsizlikni ta’minlash borasidagi sa’y-harakatlari fuqarolik nazorati va axborot madaniyati bilan muvozanatli bo‘lishi lozimligini asoslaydi[198].

Bizning nuqtai nazarimizga ko‘ra, Kastells tomonidan ilgari surilgan fikrlar O‘zbekiston sharoitida xavfsizlik siyosatini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa, raqamli transformatsiya jarayonida jamoat xavfsizligini ta’minlashda keng ko‘lamli monitoring mexanizmlarini joriy qilayotgan bir paytda, Kastells ilgari surganidek, bu nazorat mexanizmlarining demokratiya va fuqarolik ishtiroki bilan uyg‘unlashgan bo‘lishi eng maqbul yondashuv hisoblanadi, deb hisoblaymiz.

Shuningdek, xavfsizlik siyosatining muvaffaqiyati faqat texnologik vositalarga emas, balki fuqarolarning raqamli madaniyatga ega bo‘lishi, axborotdan ongli ravishda foydalanishi va shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish borasida hushyorlikka asoslanganligi muhim ahamiyatga ega. Kastells yondashuvi bizga xavfsizlikni faqatgina “nazorat qilish” funktsiyasi sifatida emas, balki jamiyatning raqamli savodxonligini

[198] Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Wiley-Blackwell, 1996. – 350 b. https://www.wiley.com/en-us/The+Rise+of+the+Network+Society,+2nd+Edition-p-9781444319515

oshirish, fuqarolarni axborot muhitida ongli ishtirok etishga tayyorlash jarayoni sifatida ko‘rish zarurligini eslatadi.

O‘zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta’minlash zamonaviy xavf-xatarlar fonida yanada murakkablashib, an’anaviy davlat markazlashuvi yondashuvlaridan tashqari, keng qamrovli fuqarolik ishtiroki va demokratik tamoyillar asosida yangicha konseptual qarashlarni talab qilmoqda. Maqolada tahlil etilgan Aleksis de Tokvil, Robert Putnam, Yurgen Habermas va Manuel Kastells nazariyalari asosida aniqlanishicha, jamoat xavfsizligi faqat davlat idoralari faoliyatining natijasi emas, balki fuqarolar, jamoatchilik tashkilotlari va ommaviy axborot vositalarining faol ishtiroki, o‘zaro ishonch va ijtimoiy birdamlik asosida shakllanuvchi kompleks ijtimoiy jarayondir.

Tokvil konsepsiyasiga ko‘ra, jamoat xavfsizligini saqlash davlatga qaram bo‘lmagan, o‘zini o‘zi boshqaruvchi jamoalarning mas’uliyatli ishtirokiga asoslanadi. Putnam esa xavfsizlik siyosatini kuchaytirishda ijtimoiy kapital – ya’ni fuqarolarning o‘zaro aloqalari, ishonch va birgalikdagi harakatlari – hal qiluvchi omil ekanligini asoslab beradi. Habermas yondashuvi jamoat xavfsizligiga oid siyosatni ochiqlik, shaffoflik va ijtimoiy legitimlik bilan boyitish zarurligini ta’kidlab, fuqarolarning qarorlar qabul qilishdagi faol ishtirokini asoslaydi. Kastells esa raqamli jamiyat sharoitida xavfsizlik siyosatini texnologik nazorat va axborot madaniyati bilan muvozanatlash zarurligini ilgari suradi.

Mazkur yondashuvlar asosida xulosa qilish mumkinki, O‘zbekistonda jamoat xavfsizligini ta’minlashning zamonaviy modeli quyidagilarga asoslanmog‘i lozim: birinchidan, fuqarolik jamiyati institutlarini kuchaytirish va ularni xavfsizlik tizimiga faol jalb etish; ikkinchidan, mahalla darajasida ijtimoiy kapitalni mustahkamlash va ijtimoiy nazorat mexanizmlarini shakllantirish; uchinchidan, xavfsizlik siyosatini ochiq muloqotga asoslangan tarzda olib borish; to‘rtinchidan, raqamli transformatsiya sharoitida fuqarolarning axborot madaniyatini oshirish va raqamli vositalardan foydalanish orqali jamoat xavfsizligini ta’minlashni yanada takomillashtirish.

FIRIBGARLIK JINOYATLARI NATIJASIDA YETKAZILGAN ZARARNI QOPLASHGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR

Usmonov Bekzod Absalomovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

O‘zbekiston mustaqil, suveren davlat sifatida shakllanib, rivojlanib borar ekan, bunda yuksak natijalarga erishishimizda qonun ustuvorligini ta’minlash, qonuniylikni mustahkamlash, sud-huquq tizimini izchil demokratlashtirish va liberallashtirish fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, huquq va erkinliklarining poymol bo‘lishining oldini olish kabi vazifalar bugungi kundagi davlat dasturining asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Konstitutsiyamizning 54-moddasiga muvofiq mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqi faqat shu mulkning egasiga taalluqli. Shuning uchun mulkiy huquqni amalga oshirishga har qanday noqonuniy aralashish ushbu huquqning jiddiy buzilishiga sabab bo‘ladi va jinoiy javobgarlikni taqozo etadi.

Qabul qilingan qonunlar bilan firibgarlik jinoyatlari uchun jazoning sodir qilingan jinoyatga mutanosibligini ta’minlashga, bunday qilmishlarning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarning samaradorligi oshirildi. Jumladan, firibgarlik jinoyatini sodir qilganlik uchun maksimal jazo muddati kuchaytirildi.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 168-moddasiga muvofiq, Firibgarlik, ya’ni aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish yo‘li bilan o‘zganing mulkini yoki o‘zganing mulkiga bo‘lgan huquqni qo‘lga kiritish uch yilgacha, ancha miqdorda, bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib sodir etilgan bo‘lsa uch yildan besh yilgacha, ko‘p miqdorda, takroran yoki xavfli retsidivist tomonidan sodir etilgan bo‘lsa besh yildan sakkiz yilgacha, juda ko‘p miqdorda, o‘ta xavfli retsidivist tomonidan, uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko‘zlab sodir etilgan bo‘lsa sakkiz yildan o‘n yilgacha ozodlikdan mahrum qilish

bilan jazolanadi[199] Jinoyatning bevosita obyekti — o‘zganing mulki yoki mulkiy huquqlarini muhofaza qilishga qaratilgan ijtimoiy munosabatlardir.

Firibgarlikning predmeti mulkdan tashqari yuridik kategoriya sifatida o‘zganing mulkiga bo‘lgan huquq, mulkka bo‘lgan alohida vakolatlar (masalan, aybdor uyda yashash huquqini qo‘lga kiritishi mumkin) hisoblanadi. Bu huquqlar turli xil hujjatlarda, masalan, vasiyatnoma, sug‘urta polisi, muayyan boyliklarni olish uchun ishonchnoma, turli xil qimmatli qog‘ozlarda mustahkamlangan bo‘lishi mumkin.

Obyektiv tomondan firibgarlik aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish yo‘li bilan o‘zganing mulkini yoki o‘zganing mulkiy huquqini egallashdan iborat. Ushbu jinoyatning o‘ziga xosligi shundaki, tashqi tarafdan mulkdor tomonidan mulkni “ixtiyoriy” ravishda berish yoki begonalashtirish va jinoyatchiga o‘tkazish kuzatiladi. Aynan aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish mulkdorda yoki mulkning boshqa qonuniy egasida mulkni yohud mulkiy huquqlarni jinoyatchiga o‘tkazish fikrini tug‘diradi. Shu usulda jabrlanuvchining ongi va ixtiyoriga tasir etish yoki uning ishonchini suiiste’mol qilish orqali firibgar mulkni o‘z foydasiga yoki boshqa shaxslar foydasiga o‘tkazish maqsadiga erishadi. Bu yerda aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish talon-toroj qilishning zaruriy usuli sifatida gavdalanadi.

Aldash deganda, mol-mulk egasi yoki mol-mulk ishonib topshirilgan shaxsning o‘zi uni firibgarga ixtiyoriy ravishda, o‘z xohishi bilan berishiga erishish maqsadida, jabrlanuvchini chalg‘itish uchun aybdor shaxs tomonidan har qanday faktni buzib ko‘rsatish yoki haqiqatni yashirish yoxud bila turib yolg‘on malumotlarni xabar qilish tushuniladi.

Aldash birinchi navbatda shaxsning ongli ravishda o‘zgaga noto‘g‘ri malumotlarni tarqatishida ifodalanadi. Aldash firibgarlik bilan talon-toroj qilish usuli sifatida aybdorning haqiqiy maqsadlariga (masalan, mulkni qaytarib bermaslik maqsadida qarzga olish); predmetga, uning narxi, miqdori va sifatiga (rangli metallardan foydalangan holda tilla buyumlar sifatida har xil narsalar ishlab chiqarish, to‘liq bo‘lmagan tovarni to‘liq

[199] Ўзбекистон Республикаси жиноят кодекси 168-моддаси. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. (www.lex.uz)

narxida sotish) taalluqli bo‘lishi mumkin. Aldash, shuningdek, firibgarning shaxsi, uning mansabi va ijtimoiy mavqei, kasbiga ham bog‘liq bo‘lishi mumkin (masalan, shaxs o‘zini soliq inspeksiyasi xodimi sifatida tanishtiradi va soliq to‘lovlari sifatida pul mablag‘larini oladi).

Aybdor firibgarlikni sodir etishda soxta hujjatlardan foydalansa, uning qilmishi firibgarlik tarkibi bilan qamrab olinadi va u JK 209-moddasi (Mansab soxtakorligi) yoki 228-moddasi bilan qo‘shimcha kvalifikatsiya qilishni talab qilmaydi. Biroq, firibgarlik harakatlarini sodir etish maqsadida aybdor shaxsning o‘zi hujjatlar, shtamplar, muhrlar, blankalar tayyorlasa, ularni qalbakilashtirsa, uning qilmishlari jinoyatlar jami bo‘yicha Jinoyat kodeksining 168 va 228-moddalari (Hujjatlar, shtamplar, muhrlar, blankalar tayyorlash, ularni qalbakilashtirish, sotish yoki ulardan foydalanish) bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim. Shunga e’tibor berish lozimki, agar soxta hujjat (kasallik varaqasi, haydovchilik guvohnomasi, ma’lumotnoma va hokazo) firibgar tomonidan tayyorlanmagan bo‘lib, u boshqa shaxs tomonidan tayyorlanib, ushbu shaxs hujjatdan talon-toroj qilishda foydalanishini bilgan bo‘lsa, unda bu shaxs nafaqat hujjatlarni qalbakilashtirganlik uchun, balki firibgarlik orqali talon-toroj qilishda yordamchi sifatida javobgarlikka tortiladi.

Firibgarlik harakatlarini sodir etishda aybdor o‘zini boshqa shaxs sifatida (davlat hokimiyat organi rasmiy vakili kiyimini kiyish yoki hokimiyat vakilining guvohnomasini qalbakilashtirish) namoyon qilish orqali o‘zganing mulkini qo‘lga kiritishi mumkin.

Ishonchni suiiste’mol qilish deganda aybdor shaxs tomonidan o‘zganing mulkini qonunga xilof ravishda o‘z foydasiga olish uchun o‘zi va mulk egasi yoxud mulk egaligi ixtiyorida turgan shaxs o‘rtasidagi alohida, o‘zaro ishonchga asoslangan munosabatlardan qonunga xilof ravishda mulkni o‘z foydasiga olish uchun foydalanishi tushunilishi lozim. Odatda, ishonchga asoslangan munosabatlar firibgar va jabrlanuvchi shaxs o‘rtasida prokat, ijara, oldi-sotdi, topshiriq shartnomasi va h.k.larda vujudga kelishi mumkin. Firibgar niyatiga erishish uchun xizmat, qarindoshchilik, do‘stlik munosabatlaridan ham foydalanishi mumkin.

Firibgarlik o‘zganing mulki qo‘lga kiritilgan va aybdorda o‘z ixtiyoriga ko‘ra talon-toroj qilingan mulkni tasarruf etish imkoniyati paydo bo‘lgan paytdan boshlab tugallangan jinoyat hisoblanadi.

Agar shaxs aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish yo‘li bilan aqli noraso shaxsning yoxud o‘ziga nisbatan sodir etilgan harakatlarning xususiyatini tushunmaydigan yosh bolaning mulkini qo‘lga kiritib olsa, aybdor firibgarlik uchun emas, balki o‘g‘rilik uchun jinoiy javobgarlikka tortilishi kerak.

Subyektiv tomondan firibgarlik to‘g‘ri qasddan g‘araz maqsadda sodir etiladi, g‘araz maqsadning mavjudligi firibgarlikning zaruriy belgisi hisoblanadi.

Oliy sud Plenumining “O‘zgalar mulkini o‘g‘irlik, talonchilik va bosqinchilik bilan talon-toroj qilish jinoyat ishlari bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi qarorida “aybdor tomonidan sodir etilayotgan voqeani tushunib etish qobiliyatiga ega bo‘lmagan (masalan, yoshi juda kichiklar, ruhiy jihatdan aqli norasolar, alkogoldan yoki narkotik moddalardan kuchli mastlik darajasida bo‘lgan yoki uxlab qolgan) shaxslarning mulkini o‘g‘irlash o‘zganing mol-mulkini yashirin ravishda talon-toroj qilish deb tavsiflanishi kerak”[200]]

Aybdor o‘zganing mulkini qo‘lga kiritish maqsadida jabrlanuvchini chalg‘itayotganligini yoki bila turib ishonchini suiiste’mol qilayotganligini anglab etadi va buning sodir etilishini xohlaydi. Shuningdek, ushbu jinoiy qilmishni aybdor mulkiy foyda olish va boyib ketish maqsadida sodir etadi, g‘araz maqsadning mavjudligi firibgarlikning zaruriy alomati hisoblanadi, shu bilan birga, agar mulkni aldash yo‘li bilan g‘arazli maqsadlarsiz egallagan bo‘lsa (masalan, boshqa shaxsning nomidan oylik ish haqini unga berib qo‘yish maqsadida olish), qilmishni firibgarlik sifatida kvalifikatsiya qilib bo‘lmaydi.

[200] Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 30 апрелдаги «Ўзгалар мулкини ўғирлик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 6-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991—2006, 1-жилд. — Т.: «ўқитувчи» НМИУ, 2007. – Б. 221.

“Bu o‘rinda o‘zganing mulkini qo‘lga kiritish maqsadi nafaqat mulkiy bitimlarni amalga oshirishdan oldin, balki ularni bajarish jarayonida ham paydo bo‘lishi mumkinligi e’tiborga olinishi lozim. Bayon qilinganlardan kelib chiqib, uzrli sabablarga ko‘ra qarzni o‘z vaqtida qaytarmagan va o‘zganing mulkini tekinga qo‘lga kiritish maqsadi bo‘lmagan shaxsning harakatini firibgarlik deb baholab bo‘lmaydi”[201] .

Firibgarlik jinoyatining subyekti 16 yoshga to‘lgan, har qanday aqli raso jismoniy shaxs bo‘la oladi.

Sud-tergov amaliyotida firibgarlikni o‘g‘irlikdan farqlashda ayrim qiyinchiliklar mavjud. Firibgarlikni sodir etishda aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish o‘zganing mulkini qo‘lga kiritish usuli bo‘lib xizmat qiladi, o‘g‘irlik sodir etishda aldashni qo‘llash o‘g‘irlanadigan narsani qo‘lga tushirishni yengillashtirish vositasi hisoblanadi. Firibgarlik sodir etilganda jabrlanuvchi shaxs mulkni yoki mulkiy huquqni firibgarga o‘z ixtiyori bilan topshiradi, o‘g‘irlikda esa aybdor shaxs uni mulk egasining yoki mulk kimning ixtiyorida turgan bo‘lsa, o‘sha shaxsning ruxsatisiz yashirin ravishda talon-toroj qiladi. Faqat o‘zganing mulkigina o‘g‘irlik predmeti bo‘lishi mumkin, firibgarlik predmeti esa o‘zganing mulki yoki mulkka bo‘lgan huquqi ham bo‘lishi mumkin.

Jinoyat kodeksining 168-moddasi 2-qismida firibgarlik sodir etganlik uchun javobgarlik belgilangan:

a) ancha miqdorda;

b) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib;

v) kompyuter texnikasi vositalaridan foydalanib sodir etilgan bo‘lsa.

Sharhlanayotgan moddaning 3-qismida firibgarlik sodir etganlik uchun javobgarlik belgilangan:

a) ko‘p miqdorda;

b) takroran yoki xavfli retsidivist tomonidan;

v) xizmat mavqeidan foydalanib sodir etilgan bo‘lsa.

[201] Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги «Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида»ги 11-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли, 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – Б. 119.

Sharhlanayotgan moddaning 4-qismida firibgarlik sodir etganlik uchun javobgarlik belgilangan:

a) juda ko‘p miqdorda;

b) o‘ta xavfli retsidivist tomonidan;

v) uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko‘zlab sodir etilgan bo‘lsa.

Jinoyat kodeksining 168-moddasi 5-qismida rag‘batlantiruvchi norma nazarda tutilgan bo‘lib, unga ko‘ra, agar ayblanuvchi yetkazilgan moddiy zararning o‘rnini qoplagan taqdirda, ozodlikni cheklash hamda ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolar qo‘llanilmaydi. Jinoyat kodeksida moddiy zarar qancha miqdorda qoplanishi lozimligi ko‘rsatilmagan, biroq mohiyatidan moddiy zarar to‘la hajmda qoplanishi kelib chiqadi.

Keyingi paytlarda aholi o‘rtasida turli firibgarlik holatlari ko‘p uchramoqda. Bunday firibgarliklar nafaqat shaxs moddiy qimmatliklariga, balki fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlari hamda erkinliklarining poymol bo‘lishiga olib kelmoqda.

Firibgarlikka qarshi kurashda barchamiz ega bo‘lgan eng katta qurol bu bilimdir.

Har qanday jinoyatchilikka qarshi kurashning eng samarali uslubi bu jinoyatning oldini olish hisoblanadi. Oxirgi yillarda firibgarlik jinoyatining ortib, turli ko‘rinishga ega bo‘layotganligi ko‘plab salbiy oqibatlarni keltirib chiqarmoqda. Ma’lumki firibgarlik jinoyatlarini sodir etish sabablarini aniqlab, unga imkon bergan shart-sharoitlarni o‘rganib, jinoyatning oldini olishda ichki ishlar organlari bilan birga barcha jamoatchilik tashkilotlari ham birdek mas’uldir.

Kelgusida ushbu turdagi jinoyatni oldini olish maqsadida barcha davlat organlari vakillari bilan birgalikda mahalla fuqarolar yig‘ini va hududlardagi profilaktika inspektorlari tomonidan, ma’muriy hududda joylashgan korxona, tashkilot va muassasalar, ta’lim muassasalarida, aholi va keng jamoatchilik o‘rtasida firibgarlik jinoyatlarining oldini olish bo‘yicha targ‘ibot – tashviqot ishlarni jadallashtirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat kodeksi;

2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 1999 yil 30 apreldagi “O‘zgalar mulkini o‘g‘irlik, talonchilik va bosqinchilik bilan talon-toroj qilish jinoyat ishlari bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi 6-sonli qarori (O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2002 yil 14 iyundagi 10-sonli qaroriga asosan kiritilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan)// O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari to‘plami. 1991—2006, 1-jild. — T.: “Qqituvchi” NMIU, 2007. — 221-b.

3. “Firibgarlik jinoyatlarini barvaqt oldini olish hudud metodikasi” metodik va amaliy qo‘llanma 2019 yil.

4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sud Plenumining ““Jinoyat natijasida yetkazilgan mulkiy ziyonni qoplashga oid qonunchilikni qo‘llash bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi 2016 yil 27 dekabr, 26-son qaror.

ISHNI SUDGA QADAR YURITISHDA DALILLARNI QAYD ETISHNING AYRIM MASALALARI

Nuraliyev Murod Ma’rufovich

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Jinoyat-protsessual qonunchiligi normalariga qat’iy amal qilgan holda dalillarni to‘plash, tekshirish, baholash va ularni belgilangan talablar asosida protsessual qayd etish orqali jinoyatlarni tez va to‘la ochish, jinoyat sodir etgan har bir shaxsga adolatli jazo tayinlash hamda aybi bo‘lmagan hech bir shaxs hukm qilinmasligi va javobgarlikka tortilmasligi uchun aybdorlarni fosh etish, qonunning to‘g‘ri tatbiq etilishini ta’minlashni taqozo etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi JPKning 90-moddasi[1]da, ma’lumotlar va narsalardan, ular tergov harakati bayonnomasi yoki sud majlisi bayonnomasida qayd etilganidan keyingina dalil sifatida foydalanish mumkin. Bayonnomalar yuritish uchun mas’uliyat surishtiruv va dastlabki

tergov bosqichida surishtiruvchi va tergovchi, sudda esa, raislik qiluvchi va sud majlisi kotibi zimmasiga yuklatiladi.

Bayonnomalarga: tergov yoki sud harakatining ishtirokchilari to‘g‘risidagi ma’lumotlar, bu shaxslarga ularning huquq va majburiyatlari tushuntirilgani; tergov yoki sud harakatining o‘tkazilish joyi va vaqti, shart-sharoitlari, jarayoni va natijalari, bunda topilgan moddiy obyektlar tavsifi va ularning ish uchun ahamiyatli bo‘lgan belgilari; tergov harakatlari yoki sud muhokamasi ishtirokchilari tasdiqlashni so‘ragan faktlar; ularning yuz berayotgan hodisa sabablari xususidagi ko‘rsatuvlari, tushuntirishlari, mulohazalari; ular tomonidan berilgan iltimosnomalar, shikoyatlar, rad etishlar; tergov harakatini olib borish yoki sud muhokamasi jarayonidagi tartibbuzarlik hollari, shuningdek bu tartibbuzarliklarni bartaraf etish va oldini olish uchun ko‘rilgan chora-tadbirlar kiritilishi belgilab qo‘yilgan.

Bizning fikrimizcha, dalillarni qayd etish deganda ularni mustahkamlash, ya’ni qonunda ko‘rsatilgan tartibda ish bo‘yicha bu kabi harakatdan keyin ularni dalil deb e’tirof etish uchun aniq ma’lumotlarni aks ettirish tushuniladi.

Boshqa bir adabiyotlarda, protsessual qayd etishni ko‘p hollarda “dalillarni mustahkamlash” tarzida ifodalagan. Bunda dalillarni mustahkamlash “tergovchi tomonidan aniqlangan faktik ma’lumotlarni protsessual hujjatlarda aks ettirish”, “to‘plangan dalillarni hujjatlashtirish va protsessual tasdiqlash” kabi shakllarda talqin qilinadi.[2] Kriminalistik adabiyotlarda qayd etish obyekti sifatida asosan qayd etishning usuli, vositasi va moddiy vujudga kelishiga urg‘u beriladi.[3]

N.N.Lisov yozishicha, daliliy ma’lumotlarning qayd etish tushunchasi asosini quyidagi muhim belgilar tashkil etadi: qayd etishning bevosita vazifasi (turli manbalarda mavjud daliliy ma’lumotlarning saqlanishi); qayd etishning predmeti (voqea-hodisa haqidagi ma’lumotlar: narsalar, harakatsiz obyekt va subyektlarning sur’atlari, jinoiy faoliyat rivojlanish jarayoni dinamikasi, harakatlar va boshqalar); qayd etish usullari (jinoyatlarni aniqlash va ochish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi subyektlar tomonidan qo‘llaniladigan taktik usul va ilmiy-texnikaviy vositalari); qayd

etishning yakuniy maqsadi (ish hujjatlarini ko‘rib chiqish va hal etish uchun zarur bo‘lgan protsessual qayd etilgan faktik ma’lumotlarni olish).[4]

N.Egorov va boshqalarni ta’kidlashicha, dalillarni qayd etishning mohiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi: a) moddiy ifodalovchisida mavjud daliliy ma’lumotlarni sharhlash va isbotlash vositasiga o‘tkazish; b) isbotlash jarayonida bir necha marotaba foydalanish maqsadida daliliy ma’lumotlarni saqlanishini ta’minlash; v) qayd etilgan daliliy ma’lumotlarning saqlanishi natijasida ularning ishga taalluqli bo‘lganlarini to‘plab borish va isbotlashni to‘liq amalga oshirishida foydalanish; g) isbotlashni amalga oshiruvchi subyektga qonuniy tartibga solingan va isbotlash predmeti nuqtai nazaridan kelib tushgan ma’lumotlar to‘liq rasmiylashtirilmasdan, balki ishga taalluqli bo‘lgan holatlargina saralab olinib, isbotlash jarayonida foydalanishi; d) isbotlovchi ma’lumotlar nafaqat qayd etiladi, balki ma’lumot olishning yo‘llari, usul va vositalari ham uning ishga taalluqliligining zaruriy sharti sifatida qayd etiladi.[5]

Qayd etish lozimki, isbotlash davrida daliliy ma’lumotlarning taalluqliligi va maqbulligi birlamchi xarakterga ega bo‘ladi. Protsessual nuqtai nazardan daliliy ma’lumotlarni qayd etish o‘z navbatida isbotlash subyekti faoliyatini tasdiqlaydi. Isbotlash subyekti faoliyatining tasdig‘i deganda ma’lumotlarning daliliy kuchga ega bo‘lishini ta’minlash maqsadida qonunda belgilangan tartibda ularni qayd etilishi nazarda tutiladi.

Dalillarni qayd etish ish bo‘yicha ma’lum bir faktlarni tasdiqlash bilan birga faktik ma’lumotlarni qayd etish maqsadi ham ko‘zlanadi. Protsessual jihatdan qaraganda, dalillarni qayd etish protsessual shaklda tasdiqlanishi va qayd qilinishi natijasida kelib chiqqan holda rasmiy jihatdan to‘g‘ri ekanligini e’tirof etish lozim.[6]

Bu o‘rinda shu narsa ayon bo‘ladiki, daliliy ma’lumotlar qonunda belgilangan tartibda va usulda qayd etilishi bilan qonuniy shaklga ega bo‘ladi. “Daliliy ma’lumotlarni qayd etish” tushunchasi, protsessual jihatdan farqli o‘laroq, kriminalistik jihatdan kengroq mazmunga ega. Bunda asosan daliliy ma’lumotlarni qayd etish bilan bog‘liq harakatlar va ushbu harakatlarni amalga oshirish vositalariga tayaniladi.

Shu o‘rinda A.R.Belkinning quyidagi fikrini ham keltirib o‘tish mumkin: “Dalillarni qayd etish tushunchasining mazmunan tahlili jinoyat ishlarini yuritish jarayonida ushbu tushunchaning quyidagi ko‘rinishda tavsiflanishini taqozo etadi: dalillarni qayd etish - bu jinoyat ishlarini to‘g‘ri hal etish uchun haqiqiy ma’lumotlarni qonunda belgilangan shakllar, shartlar, usullar va vositalar yordamida aniqlash hamda mustahkamlash bilan bog‘liq harakatlar majmuidir.[7]

Bizningcha, yuqoridagi fikrni qo‘llab-quvvatlagan holda quyidagicha xulosa qilish mumkin: 1) dalillarni qayd etish ham fikrlash bilan bajariladigan, ham tom ma’nodagi jismoniy harakatlar majmuidir; 2) qayd etishning obyekti barcha haqiqiy ma’lumotlar emas, balki isbotlashni amalga oshiruvchi subyektlar tomonidan amaldagi JPKning 85-moddasida ko‘rsatilgan tartibda uni qonuniy, asoslangan va adolatli xal qilish uchun ahamiyatga ega bo‘lgan holatlar to‘g‘risidagi haqiqatni aniqlash maqsadida to‘plangan ma’lumotlardir; 3) ushbu faoliyat qayd etish obyektini protsessual shaklda aks ettirishga yo‘naltirilgan, tegishli talablarga javob berishi bilan birga protsessual qonun talablariga rioya qilingan faoliyatdir; 4) dalillarni qayd etishda nafaqat ma’lumotlarni protsessual shaklga keltirgan holda qayd etish, balki ushbu dalillarni aniqlanishi, olinishi, qayd etilishi va saqlanishi bilan bog‘liq jarayonlar ham ko‘rsatgan holda aks ettirish lozim.

Yuqorida ko‘rsatganlardan dalillarni qayd etishning obyekti quyidagicha bo‘lishi haqida xulosa qilish mumkin: a) haqiqiy ma’lumotlarning aynan o‘zi; b) ularni aniqlash va qayd etish bilan bog‘liq maqsad va usullar; v) haqiqiy ma’lumotlarni aniqlash hamda qayd etish usul va vositalari.

Bundan tashqari, dalillarni protsessual shakllarda qayd etish, o‘z navbatida, qayd etishning subyektlariga ham yo‘l-yo‘riq talab qilishini qayd etish lozim.

Daliliy axborot, ularni olish va qayd etish bilan bog‘liq ma’lumotlar - bu isbotlash jarayonidagi qayd etishning asosiy obyektidir. Isbotlash jarayonida asosiy ma’lumotlar bilan bir qatorda ish bo‘yicha haqiqatni aniqlash maqsadida qo‘shimcha ma’lumotlardan ham foydalaniladi.

Mazkur qo‘shimcha ma’lumotlarga: 1) surishtiruv organlari tomonidan tezkor-qidiruv faoliyati natijasida olingan, shuningdek, tergovchining tashkiliy-texnik va izlash faoliyati bilan bog‘liq harakatlari yoki mutaxassis bilan maslaxatlashuvi natijasidagi taxminiy ma’lumotlar[8];

2) kriminalistik tadqiq etish, qiyoslash va tekshirish uchun taqqoslash hamda izlash faoliyatiga xizmat qiladigan yordamchi ma’lumotlar.[9]

Bugungi kunda daliliy ma’lumotlarni kuyidagi shakllarda qayd etish amaliyotda keng qo‘llanilib kelinmoqda: 1) og‘zaki (verbal) shaklda; 2) grafik shaklda; 3) ko‘rgazmali shaklda; 4) yaqqol ko‘rish shaklda.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan og‘zaki (verbal), grafikli, ko‘rgazmali va yaqqol ko‘rish shakllarni turli o‘zaro uyg‘un birikmalari ham bo‘lishi mumkin. Misol uchun, og‘zaki va grafikli, yaqqol ko‘rish va og‘zaki kabilar. Shu bilan birga, dalillarni qayd etishda o‘lchash, tavsiflash, modellashtirish, kuzatish, qiyoslash, eksperiment, fizikaviy, kimyoviy va kriminalistik usullardan foydalanib kelinmoqda.[10]

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan metodlarni amalga oshirishga quyidagilar ko‘rsatish mumkin a) verbal shaklda qayd etish - bayonnoma tuzish, tovushni (ovozni) yozib olish; b) grafik shaklda qayd etish - grafik shaklda aks ettirish (sxematik va masshtabli chizmalar, tasvir, xomaki chizmalar, rasmlar, shuningdek, chizilgan suratlar); v) ko‘rgazmali shaklda qayd etish - narsalarni tabiiy holdagi ko‘rinishida olinishi (qoliplar tayyorlash, nusxalar olish, rejalar, sxemalar tayyorlash); g) yaqqol obrazli shaklda qayd etish - videoyozuv, kinotasvir, fotosuratga tushirish.[11]

Ayrim hollarda qayd etishning texnik shakl va usullaridan foydalangan holda kompleks tarzda yondashish ham mumkin[12]. Misol uchun, bayonnoma tuzish, videotasvir yoki fotosuratga tushirish, nusxa olish va boshq. Har qanday qayd etish shakllaridan foydalanishda, uning uslub va texnik usullarini qo‘llash uchun protsessual talablar qo‘yilgan, chunki gap aynan protsessual isbotlash haqida ketmoqda.

Jinoyat-protsessual huquqida dalillarni qayd etish shakllarining uch turi mavjud: bayonnoma tuzish, ashyoviy dalillarni ishga qo‘shib qo‘yish to‘g‘risida qaror qabul qilish, boshqa hujjatlarni ishga qo‘shib qo‘yish

to‘g‘risida qaror qabul qilish. Ushbu shakllarga nisbatan asosiy va ko‘pincha, ixtiyoriy va majburiy qayd etish usullari mavjud.[13] Dalillarni qayd etishning asosiy usuli sifatida bayonnoma tuzish, yordamchi usullari sifatida esa videoyozuv, kinotasvir, fotosuratga tushirish, qoliplar tayyorlash va izlardan nusxalar olish tushuniladi. Bunday bo‘linish bayonnoma tuzishdan tashqari boshqa qayd etish shakllarining natijalari dalil manbalarining qiymatiga ega bo‘lmasligidan kelib chiqqan.

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida dalil vositalari sifatida ilmiy-texnika vositalaridan foydalanish emas, balki guvohning ko‘rsatuvlari, ekspertning xulosasi, ashyoviy dalillar, ko‘zdan kechirish bayonnomalari va boshqa yozma hujjatlar hamda ayblanuvchining shaxsiy tushuntirishlaridan foydalanish ko‘rsatib o‘tilgan, lekin ilmiy-texnika vositalari (videoyozuv, kinotasvir, fotosuratga tushirish, qoliplar tayyorlash va izlardan nusxalar olish)dan foydalanish taqiqlanmagan. Bu masala bo‘yicha keng munozaralar bunday qarashlarning nomutanosibligini ko‘rsatib, qonunda mavjud kamchiliklarni bartaraf etish masalasini kun tartibiga qo‘ydi va ushbu kamchiliklar amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksida bartaraf etildi. Lekin JPKning 87-moddasi birinchi qismida dalillar tergov va sud harakatlarini yuritish yo‘li bilan to‘planishi, shuningdek, mazkur kodeksning 91-moddasining birinchi qismida dalillarni qayd etish uchun bayonnoma tuzish bilan bir qatorda ovoz yozish, videoyozuv, kinotasvir, fotosuratga tushirish, qoliplar tayyorlash, nusxalar olish, rejalar, sxemalar tayyorlash va axborotni aks ettirishning boshqa usullari qo‘llanilishi mumkinligi ko‘rsatib o‘tilgan xolos.

Nazarimizda, protsessual dalillarni qayd etish usullarini asosiy va qo‘shimcha usullarga emas, balki majburiy (qonundagi qat’iy tartibga muvofiq) va majburiy bo‘lmagan (ixtiyoriy), ya’ni qayd etishni amalga oshiruvchi subyektning ixtiyori bilan qo‘llaniladigan usullarga taqsimlash maqsadga muvofiq. Xususan, dalillarni qayd etishning majburiy usullariga bayonnomada qayd etishni kiritib o‘tish mumkin; dalillarni qayd etishning majburiy bo‘lmagan usullariga audio-videoyozuv vositalar yordamida qayd etish, kinotasvir, fotosuratga tushirish, qoliplar tayyorlash, nusxalar olish,

rejalar, sxemalar tayyorlash va axborotni aks ettirishning boshqa qayd etish usullarini kiritish maqsadga muvofiq.

JPKning 91-moddasi to‘rtinchi qismida o‘ta og‘ir jinoyatlar bo‘yicha hodisa sodir bo‘lgan joyni ko‘zdan kechirish tarzidagi tintuv, ko‘rsatuvlarni hodisa sodir bo‘lgan joyda tekshirish, tergov eksperimenti tarzidagi protsessual harakatlar videoyozuv vositalaridan foydalangan holda qayd etilishi shartligi belgilab qo‘yilgan. Nega aynan o‘ta og‘ir jinoyatlar bo‘yicha videoyozuv vositalaridan foydalanish shartli belgilab qo‘yilgan xolos?

JPKning 95^{1}-moddasida ko‘rsatib o‘tilgan dalillarning maqbul emas deb topilishiga asos bo‘ladigan holatlarning kelib chiqishini oldini olish, ish bo‘yicha haqiqatni aniqlash hamda isbotlanishi lozim bo‘lgan barcha holatlar sinchkovlik bilan, har tomonlama, to‘la va xolisona tekshirib chiqilishini ta’minlash maqsadida ayrim tergov va protsessual harakatlar videoyozuv vositalaridan foydalangan holda qayd etilishi yuzasidan majburiy qoida kiritilishi maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, dalillarni qayd etishning texnik vositalarini tavsiflab, ularni kuyidagi guruhlarga bo‘lish mumkin: 1) og‘zaki ma’lumotlarni qayd etish vositalari (bayonnomalarni tuzish vositasi, ovoz yozish qurilmalari); 2) modellar yaratish vositalari - rejalar, chizmalar, rasmlar, sxemalar; 3) moddiy modellarni yaratish vositalari (qoliplar miqdori, foto va kino qurilmalar, video yozuvchi vositalar, sintetik portret tayyorlash uchun rasmlar to‘plami va h. k.).[14]

Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, dalillarni qayd etishning eng ko‘p qo‘llaniladigan verbal shaklining keng tarqalganligini bir necha sabablari mavjud. Jumladan:

1)bu qonun chiqaruvchining talabi sifatida tergov va boshqa bir necha protsessual harakatlarni amalga oshirish majburiyatini yuklaydi;

2)verbal qayd etishning keng tarqalganligi verbal ta’rifning kiritilishi mumkin bo‘lgan qayd etish obyektlarining xilma-xilligi bilan bog‘liq. Bular:

a) arizalar, ko‘rsatmalar va shikoyatlar; b) harakat va jarayonlar; v) moddiy shakllar, ularning sifati, holati va tuzilishi - odamlar, murdalar,

hayvonlar, narsalar, hujjatlar, tevarak-atrof, transport vositalari va boshqalar.[15] Ushbu dalillarni qayd etish shakli tarixiy jihatdan eng qadimiy va nisbatan soddaligi bois umumruxsat berilgan shakl hisoblanadi. Yuqorida aytib o‘tilganidek ushbu shaklni amalga oshirishning texnik usuli bu bayonnoma tuzish va ovoz yozishda ifodalandi.

Dalillarni qayd etish amaldagi JPKda ko‘rsatilgan talablar asosida bajarilmasa dalil nomaqbul deb topiladi. Bizning jamiyatimizda insonning qadr-qimmati, uning qonuniy huquq va manfaatlari eng yuqori o‘rinda turadi. JPKning 17-moddasida[16] inson sha’ni va qadr-qimmatini kamsitadigan, uning shaxsiy hayotiga taalluqli ma’lumotlar tarqalib ketishiga olib keladigan, sog‘lig‘ini xavf ostiga qo‘yadigan, asossiz ravishda o‘nta jismoniy va ma’naviy azob-uqubat yetkazadigan harakatlar qilish yoki qarorlar chiqarish ta’qiqlanishi ta’kidlangan. Isbotlash jarayonining maqsadi haqiqatni aniqlash bo‘lgani tufayli, unga erishishda shaxsning huquq va qonuniy manfaatlari muhofazasiga katta e’tibor berish lozim. Dalillar nafaqat tegishli protsessual bo‘lmagan manbalardan olinganida, balki fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlari jiddiy ravishda buzilgan hollarda ham nomaqbul deb topiladi.[17]

Shaxsning konstitutsiyaviy huquqlarini buzish bilan bog‘liq bo‘lmagan dalillarni mustahkamlash nuqsonlari hamda haqiqiy ma’lumotlar noqonuniyligiga nisbatan boshqacha yondashuv zarur.[18] Axborotlarni olish va ularni qayd etish qoidalari dalillar ishonchliligini ta’minlashga qaratilgan, shuning uchun ham ularni baholash ushbu umumiy vazifani hal qilishning tarkibiy qismidir.[19] Agar yo‘l qo‘yilgan qoida buzilishlarini boshqa protsessual harakatlar o‘tkazish orqali bartaraf etish mumkin bo‘lsa, ular jiddiy emas deb hisoblanishi, ya’ni har tomonlama, to‘la va xolisona tergov qilishga ta’sir etmagan deb e’tirof etilishi, ushbu dalillar esa kelgusida tekshirilishi va baholanishi mumkin. Ko‘pincha bu amaliyot qonunda belgilangan dalillarni qayd etishning protsessual shakliga tegishlidir. Masalan, guvoh so‘roq qilish bayonnomasiga tergovchining aybi bilan imzo chekmagan bo‘lsa, tergovda bergan ko‘rsatuvlarining to‘g‘ri yozilganligini sudda tasdiqlashi, xolis esa ko‘zdan kechirish o‘tkazilganda ishdagi o‘z ishtirokini tergov harakatini o‘tkazishda ishtirok etgan boshqa

shaxslarni so‘roq qilish orqali tasdiqlanishi mumkin. Mazkur amaliyot dalillarni mustahkamlashda protsessual shaklga rioya etmaslik yoki ularni mensimaslik deb baholanishi kerak emas. Protsessual shaklga rioya etmaslik oqibatlari xususida qo‘shimcha qilib aytish mumkinki, bunday hollarda prokuror JPKning 385-moddasi talablariga binoan qo‘shimcha tergov o‘tkazish uchun ishni o‘z ko‘rsatmalari bilan surishtiruvchi yoki tergovchiga qaytarish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi JPKning 95-moddasi uchinchi qismida dalillarning maqbulligi sharti sifatida protsessual shaklga, ya’ni JPKning 92-94-moddalariga rioya etish ko‘rsatilgan.[20] Shuning uchun protsessual qaror va bayonnomalar morfologik, stilistik va qonun tili jihatidan aniq, ravshan yozilgan, tegishli hujjatda bayon etilgan bo‘lishi kerak. Ular huquqiy me’yorlarni qo‘llashning shaxsiy-huquqiy hujjatlari bo‘lgani uchun hamma vaqt qonuniy, asoslangan, sabablari ko‘rsatilgan, ishonchli, mantiqiy, savodli va madaniyatli, shuningdek yaxlit holda yuqori saviyada qayd etilgan bo‘lishi shart.

Dastlabki tergov protsessual hujjatlariga qo‘yiladigan talablar nafaqat bunday hujjatlarning tasdiqlovchi, rasmiy tomoniga, balki ularning mazmuniga (protsessual harakatning o‘zini haqiqatda bajarish shart-sharoitlari va tartibiga) xam bir xilda taalluqlidir. Bunday talablarga protsessual hujjatning qonuniyligi, asoslanganligi, o‘z vaqtidaligi, har tomonlamaligi, to‘liqligi va aniqligi hamda ularni tuzishning yuqori saviyadaligi va hujjat sifatida qayd etishning savodliligi kiradi. Ushbu talablarga protsessual harakatlar ham, protsessual hujjatlar ham javob berishi kerak. Biroq ayrim talablar o‘z yo‘nalishiga qarab jinoyat-protsessual hujjatning mazmuni yoki shakli uchun katta ahamiyatga ega bo‘ladi. [21]

Dalillarni to‘plashda ularning protsessual jihatdan to‘g‘ri qayd etilishi isbotlash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Ish uchun ahamiyatli bo‘lgan haqiqiy ma’lumotlarni har bir dalil turining o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda qayd etish jinoyat-protsessual qonunida faqatgina so‘roq qilish tergov harakatida tartibga solingan xolos, xususan, qayd etish natijalari mujassamlashtirilgan protsessual shakl,

barcha rekvizitlar, ketma-ketlik, qayd etish natijalarini ishga qo‘shish usullari, ularni tasdiqlash usullari, ulardan isbotlash jarayonida foydalanish tartibi nazarda tutilgan.

Dalillarni qayd etishning bu kabi qoidalari joriy etilishi ish hujjatlarida dalillarning aniq aks etishi, ishonchli dalillar olinishi va dalillarni qayd etishning yagona yondashuviga erishish hamda olingan ma’lumotlarni saqlash sharoitlarini ta’minlashga xizmat qiladi. Bu kabi qoidalar, avvalambor, shaxslarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta’minlaydi. Dalillarni to‘plash jarayonida qonunni buzilishi esa olingan ma’lumotlarning yuridik kuchi yo‘qolishiga olib keladi.

Bizning fikrimizcha, dalillarni qayd etish – jinoyat-protsessual faoliyat jarayonida protsessual va tergov harakatlarini o‘tkazish natijasida ish uchun ahamiyatli bo‘lgan biror-bir xodisa to‘g‘risidagi muayyan ma’lumotlarni hamda shunday ma’lumotlarga ega narsa va hujjatlarni qonunda belgilangan tartibda to‘plash, tekshirish, baholashga qaratilgan protsessual harakatlarni yozma va elektron hujjatlarda, shuningdek boshqa qayd etish vositalari yordamida aks ettirishdir.

Yuridik adabiyotlarda, jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining vazifalariga doir quyidagi asosli fikr mavjuddir, ya’ni “jinoyat hodisalarini o‘z vaqtida ochish surishtiruv, tergov va prokuratura organlari faoliyatini darhol, izlar bosilmasdan turib, ya’ni “issiq izlar” asosida tashkil etishni talab qiladi.[22] Bu tergov qilish ishlarini aniq maqsadga yo‘naltirish hamda faol ravishda olib borishga, sodir etilishi mumkin bo‘lgan boshqa jinoyatlarning oldini olish, ularning sabablari va sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish vazifalarini bajarishga ko‘maklashadi. Jinoyatlarni ochish jarayonining o‘zi ish bo‘yicha to‘plangan dalillarni to‘la-to‘kis tahlil etishdan, isbotlash predmetiga daxldor holatlarni har tomonlama tekshirishdan, barcha aybdorlarni aniqlash va fosh etishdan iborat.

Bugungi kunga kelib zamonaviy axborot texnologiyalari jamiyatimizning har bir jabhasiga, xususan, sud-tergov organlari faoliyatiga kirib kelishi jinoyat-protsessual qonun hujjatlarini takomillashtirishni taqozo etmoqda. Jumladan, raqamli texnika vositalari yordamida tergov va

protsessual harakatlarning foto va video tasvirga qayd etilishi, raqamli ma’lumot hamda hujjatlar aylanmasining keng joriy etilayotganligi va boshqalar.

Jinoyat ishlarini yuritish, tergov va protsessual harakatlarini amalga oshirishda raqamli ma’lumotlar va elektron dalillarni aniqlash, olish va qayd etish bilan bog‘liq munosabatlarni huquqiy tartibga solish bilan bog‘liq masalalar keng muhokamalarga sabab bo‘lmoqda.[23]

Sud-tergov organlariga qiyinchilik to‘g‘dirayotgan asosiy masalalardan biri dalillarning yangi turi – “elektron dalillar” hamda ushbu elektron dalillarni aniklash, ularni olish va qayd etish bilan bog‘liq muammolarga duch kelinayotganligidir. Amaldagi qonun hujjatlarida “elektron dalillar” atamasining keng qo‘llanilishiga qaramay, mutaxassislar bunday dalillarni alohida dalil turi sifatida ajratib ko‘rsatish va jinoyat-protsessual qonunchiligida mustahkamlash zarurligi yuzasidan ilmiy qarashlar mavjud.

B.A.Rajabov fikricha, “elektron axborot” yoki “elektron dalil” tushunchalarining o‘ziga xos xususiyatlarini keltirib, jinoyat-protsessual qonunchilikda “elektron jinoyat ishi”, “elektron dalil”, “raqamli axborot tashuvchisi”, “elektron ma’lumot”, “elektron axborotdan nusxa ko‘chirish” va “elektron hujjat” kabi atamalarga aniqlik kiritilishi hamda mavjud bo‘shliqlarning bartaraf etilishi dalillarni to‘plash tartibini takomillashtirishga xizmat qiladi.[24]

R.I.Okonenko esa, “elektron ma’lumot”, “elektron axborotdan nusxa ko‘chirish”, “elektron hujjat” va “elektron dalillar” bilan bog‘liq boshqa tushunchalarni kirib kelishiga oid qarashlarini bayon etgan.[25]

P.S.Pastuxovning yozishicha, jinoyat-protsessual qonunchilikda dalillarning yangi turi (elektron dalillar) yoki yangi dalil manbalarini (raqamli axborot tashuvchi) kiritilishi shart emasligini, aksincha “ma’lumotlar” elektron ma’lumotlar shaklida bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatuvchi an’anaviy dalillardan biri, ya’ni ashyoviy yoki hujjat shaklidagi dalillar sifatida qabul qilinishi mumkin. [26]

Ye.I.Galyapshna fikricha, binar shaklda keltirilgan raqamli ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan fayllarni qidirish, aniqlash, olish, qayd etish,

o‘rganish va saqlashda Xalqaro standartlashtirish tashkiloti (YuSE) tomonidan belgilangan tamoyillarga amal qilish zarur.[27]

Albatta, jinoyat protsessida elektron dalillarni joriy etish ushbu turdagi dalillarning mazmunini, shuningdek ularni aniqlash, olish, to‘g‘ri qayd etish va baholash bilan bog‘liq faoliyatni to‘liq tartibini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Bizningcha, mazkur yo‘nalishda tadqiqot o‘tkazib o‘zining takliflarini ilgari surgan olimlarning ilmiy qarashlari, amaliyotdagi mavjud muammolarni o‘rganish va ularning yechimini topish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi JPKning 81-moddasi ikkinchi qismini quyidagi tahrirda bayon etish o‘rinli bo‘lardi:

“Bu ma’lumotlar guvohning, jabrlanuvchining, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining ko‘rsatuvlari, ekspertning xulosasi, ashyoviy dalillar, ovozli yozuvlar, videoyozuvlar, kinotasvir va fotosuratlardan iborat materiallar, elektron ma’lumotlar, tergov va sud harakatlarining bayonnomalari va boshqa hujjatlar bilan aniqlanadi”.

Xulosa o‘rnida aytish kerakki, bunday ta’rifdagi norma tergovga qadar tekshiruv, surishtiruv yoki dastlabki tergov va sud muhokamasida dalil va dalil manbalari bilan ishlashda ijobiy ta’sirini ko‘rsatib, ko‘pgina muammoli holatlarni hal etishga yordam beradi. Qolaversa, ularning o‘z vaqtida jinoyat-protsessual qonuniga joriy etilishi bevosita amaliyot hamda nazariya uchun katta foyda keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. (www.lex.uz)

2. Савельева Н.В. Проблемы доказательств и доказывания в уголовном процессе: Учебние пособие / Н.В.Савельева. - Краснодар: КубГАУ, 2019. - С. 56; Колесов О.М. Письменные доказательства в уголовном процессе России: Автореф. канд. юрид. наук. - Нижний Новгород, 2006. - С. 12; Битокова М.Ж. Право собирания доказательств защитником и его осуществление в уголовном судопроизводстве: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - М., 2008. - С. 15; Белоусов Н.В. Предмет доказывания по делам о преступлениях,

совершенных в соучастии: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Воронеж, 2003. - С. 22.

3. Попова Т.В. Криминалистические и процессуальные вопросы использования микроследов в доказывании: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Челябинск, 2005. - С. 15; Новик В.В. Криминалистическое обеспечение доказывания по уголовным делам: Проблемы теории и практики: Автореф. дис... д-ра. юр. наук. - М., 2009. - С. 28; Дементьев А.Ю. Криминалистическое прогнозирование в процессе собирания и фиксации доказательств по уголовному делу: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Екатеринбург, 2003. - С. 16.

4. Лысов Н.Н. Фиксация доказательств в уголовном процессе. Ч. I: Методологические проблемы. - Н.Новгород: ЮИ МВД России, 1998. - С. 70.

5. Егоров Н.Н. Теоретические и прикладные проблемы учения о вещественных доказательствах: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук. - Иркутск, 2005. - С. 16; Сморгунова М.Е. Теоретические основы и практика проверки досудебных доказательств в уголовном процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Нижний Новгород, 2004. - С. 12.

6. Татаров Л.А. Методические и методологические проблемы доказывания обстоятельств преступления: Автореферат дисс... канд. юрид. наук. - Ростов-на-Дону, 2006. - С. 19.

7. Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. - М.: Норма, 2005. - С. 192.

8. Котухов М.П. Перевод результатов оперативно-розыскной деятельности в доказательства: Автореф. дне... канд. юрид. наук. - М., 2002. — С. 20.

9. Ялышев С.А. Криминалистическая регистрация: проблемы, тенденции, перспективы. - М., 1999. -С. 59.

10. Лопаткин Д.А. Вещественные доказательства: Процессуальные и криминалистические аспекты: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Краснодар, 2003. - С. 21.

11. Белкин Р.С. Криминалистика. 2001, [Электронный ресурс] URL: https://be5.biz/pravo/k023/ll.html; Винберг А.И. Криминалистика. Вып. 1. введение в криминалистику. - М., 1950. - С. 168.

12. Российский С.Б. Концептуальные основы формирования результатов «невербальных» следственных и судебных действий в доказывании по уголовному делу: Автореф. дис... д-ра. юрид. наук. - М., 2015. - С. 31.

13. Попова Н.А. Вещественные доказательства: Собирание, представление и использование их в доказывании: Автореферат дисс... канд. юрид. наук. - Саратов, 2007. - С. 14.

14. Миленин Ю.Н. Аудио - и видеодокументы как доказательства в уголовном процессе: Автореф. дис... кайд. юрид. наук. — М., 2009. — С. 24; Короткий С.А. Аудио — и видеозаписи как средства доказывания в гражданском процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - М., 2010. - С. 18.

15. Веселова Ю.А. Протоколирование и дополнительные методы фиксации доказательств в уголовном процессе: Дис... канд. юрид. наук. - СПб, 2005. - С. 21;

16. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. (www.lex.uz)

17. Лупинская П.А. Основания и порядок принятия решений о недопустимости доказательств // Российская юстиция, — 1994. - № 11. - С. 2-5; Лупинская П.А. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации / отв. ред. 2-е изд., перераб. и доп. - М., 2011. - С. 32

18. Саидов Б.А. Ишни судга қадар юритишда шахснинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш: Монография. - Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. - Б. 34; Умарханов А.Ш. Одил судловга кўмаклашувчи шахслар хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий чоралари: Ўқув қўлланма. - Т., 2005. - Б.76; Булатов В.А. Обеспечение следователем прав и законных интересов и безопасности потерпевших и свидетелей: Автореф. дис... канд. юрид. наук. - Волгоград, 1999. - С. 22.

19. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳ / М.Ю.Абдусаломов, Б.Т.Акрамходжаев, Х.Р.Алимов ва бошқ. - Т., 2001. - Б. 476-477.

20. Иноғомжонова З.Ф., Тўлаганова Г.З. Жиноят процесси муаммолари: Ўқув қўлланма - Т., 2006. – Б. 98.

21. Рахмонқулов А.Х., Миразов Д.М. Дастлабки тергов: Дарслик (тўлдирилган ва ўзгартирилган иккинчи нашри). – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2012. - Б. 150.

22. Петрухин И.Л. Теоретические основы реформы уголовного процесса в России. - М.: Проспект, 2008. Ч. 2. - С. 84.

23. Овсянников Д.В. Копирование электронной информации как средство уголовно-процессуального доказывания: Автореф дне... канд. юрид. наук. - Екатеринбург, 2015. - С. 16.

24. Ражабов Б.А. Жиноят процессида далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолаш: Монография. - Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. - Б. 246.

25. Оконенко Р.И. «Электронные доказательства» и проблемы обеспечения прав граждан на защиту тайны личной жизни в уголовном процессе: сравнительный анализ законодательства Соединенных Штатов Америки и Российской Федерации: Дне. ... канд. юрид. наук. - М., 2016. - С. 14-15; Калитин С.В. Доказательства электронные и цифровые. [Элекронный ресурс]. Режим доступа: https://e-koncept.ru/2014/54981 .htm

26. Пастухов П.С. О развитии уголовно-процессуального доказывания с использованием электронных доказательств // СПС «КонсультантПлюс», 2016. - С. 6.

27. Галяшина Е.И. Оценка достоверности цифровых фонограмм в уголовном процессе // Доказывание и принятие решений в современном уголовном судопроизводстве: материалы Междунар. науч.-практ. конференции, посвящ. памяти д-ра юрид. наук, проф. Полины Абрамовны Лупинской: сборник науч. трудов. - М.: Элит, 2011. - С. 140.

JINOYAT ISH YURITUVINI RAQAMLASHTIRISH MASALALARI

Xayriyev Nodirjon Isroilovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi professori yu.f.d., professor,

Achilov Alisher Temirovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti Jinoiy-huquqiy fanlar kafedrasi dotsenti yu.f.b.f.d. (PhD), dotsent

Hozirgi kunda dunyoda jinoyat ishlari yurituvini jadallashtirish, tergov harakatlarini o‘tkazish tezkorligini ta’minlash, jinoyat ishini oqilona muddatlarda ko‘rib chiqish mexanizmlarini joriy etish tendensiyasi kuchayib bormoqda. Ma’lumotlarga qaraganda, jinoyat ishi yurituviga eng zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish hisobiga tergov va tezkor-qidiruv harakatlarini o‘tkazish, jinoyat ishini sudda ko‘rib chiqish muddatini o‘rtacha 1,5–2 baravargacha qisqartirish imkonini beradi. Jinoyat ishi yurituvi tartibining tahlili mazkur sohani jadallashtirish, shu jumladan, yuqori texnologiyalarni (hi-tech) keng joriy etish, soddalashtirilgan tizim va mexanizmlarni kengroq qo‘llashni talab etadi.

Jahonda jinoyat ish yurituvining soddalashgan tartiblarini joriy etish, jinoyat ishlari yurituvini differensiatsiyalash orqali optimallashtirish, jinoyat ishlarini yuritishning oqilona muddatlarini belgilash, jinoyat-sudlov ishlari yurituviga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishga bo‘lgan zarurat bu borada ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilishini taqozo etmoqda. Jinoyat ishlari yurituvini jadallashtirishning protsessual asoslarini belgilash, jinoyat sodir etganlikda ayblanib jinoyat protsessiga jalb qilingan shaxsning taqdirini jadallikda amalga oshiriladigan ixcham, soddalashgan va aybni isbot qilish nuqtai nazaridan samarali bo‘lgan sudlov yurituvini shakllantirish, jinoyat ishlarini yuritishning tezkorligi va oqilona muddatlarda amalga oshirilishini ta’minlash, bu borada milliy qonun hujjatlari va huquqni qo‘llash amaliyotida uchraydigan protsessual

muammolarning ilmiy-nazariy va amaliy yechimini topish muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda jinoyat protsessida inson huquq va erkinliklarini ishonchli kafolatlash, jinoyatlarni tez va sifatli tergov qilish, barcha aybdor shaxslarni fosh etish hamda javobgarlikning muqarrarligini ta’minlash maqsadida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. “O‘zbekiston–2030” strategiyasiga muvofiq, sudlar faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish; sud va huquqni muhofaza qiluvchi idoralar faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta’minlash; odil sudlovni amalga oshirish samaradorligi va sifatini oshirish; sudda ishlarini ko‘rib chiqish tartibini takomillashtirish; elektron tartibda sud ishini yuritishning zamonaviy shakl va usullarini joriy etish[202] bo‘yicha tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu esa, jinoyat ishlari yurituvini jadallashtirish, jinoyat protsessiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali ayrim protsessual harakatlarni amalga oshirish muddatlarini qisqartirish hamda jinoyat ishlarini oqilona muddatlarda ko‘rib chiqish va hal etishni o‘zida aks ettirgan xalqaro-huquqiy hujjatlar, rivojlangan mamlakatlar qonunchiligining ijobiy jihatlarini milliy qonunchilikka implementatsiya qilishni taqozo etadi. Ayniqsa, sudga qadar va sud bosqichida jinoyat ishlarini yuritishning differensiatsiyalangan tizimini joriy etish orqali jinoyat ishlari yurituvi muddatlarini qisqartirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Dunyoda jinoyat sud ish yurituvini jadallashtirish bilan bog‘liq muammolar yechimini topishga qaratilgan qator, jumladan, quyidagi ustuvor yo‘nalishlarda tadqiqot ishlari olib borilmoqda: jinoyat-protsessual munosabatlarda shaxs huquqlarini ta’minlashning samaradorligini tezkor va muqobil sudlov yurituvi tartibini joriy etish orqali oshirish; jinoyat-sudlov ishlarini yuritish jarayonini jinoyatlarning jinoyat-huquqiy, protsessual-huquqiy belgilariga ko‘ra differensiatsiyalash; murakkab jinoyat-

[202] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

protsessual shakllarni optimallashtirish (takrorlanuvchi protsessual harakatlar va bosqichlarni uyg‘unlashtirish) orqali soddalashtirish; jinoyat-sudlov ishlarini yuritishda sudning tezkor protsessual harakatlarni amalga oshirish vakolatlarini kuchaytirish; jinoyat ishlari yurituvchi subyektlarning o‘z protsessual vakolatlarini amalga oshirishda ma’naviy axloqiy me’yorlarga amal qilishni kuchaytirish; jinoyat ishlari yuritishda axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan kengroq foydalanish; jinoyat ishlarini yuritishning xalqaro standartlarini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish va boshqalar.

Bugungi kunda mamlakatimizda jinoyat ishlarini yurituvini raqamlashtirish orqali jadallashtirish quyidagi sabab va asoslarga ko‘ra dolzarb sanaladi:

Birinchidan, ma’lumki jinoyat protsessi har bir bosqichi qat’iy belgilangan qoidalar va muddatlarda amalga oshirilishini talab etadi va bu o‘z navbatida jinoyat protsessi ishtirokchilarini manfaatlariga bevosita ta’sir o‘tkazadi;

Ikkinchidan, jinoyat ishini har bir bosqichi ayniqsa sudga qadar ish yurituvi bosqichida isbotlash bilan bog‘liq jarayonlarda ortiqcha byurokratik to‘siqlarni ish yurituvini raqamlashtirish orqali protsess ishtirokchilarini sezilarli vaqtini tejash imkoniyati mavjudligi;

Uchinchidan, jinoyat ishlarini raqamlashtirish orqali jinoyat protsessining ayblov funksiyasini amalga oshiruvchi mansabdor shaxslari har bir protsessual harakatlarini nazorat qilish imkoniyati mavjudligi;

To‘rtinchidan, sudga qadar ish yurituvida o‘tkazilayotgan tergov harakatlarini natijasida olinayotgan dalillarni maqbulligini ta’minlashda, ish yurituvini raqamlashtirish orqali erishi mumkinligi va boshqalar.

Shuningdek mamlakatimizda bugungi kunda amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlar va davlat dasturlari eng avvalo fuqarolarimizning shaxsiy huquq va erkinliklari, shu bilan birga ularning odil sudlovga bo‘lgan huquq hamda ishonchlarini ta’minlashga qaratilganligini alohida e’tirof etishimiz lozim bo‘ladi.

Bu jarayonlarda fuqarolarimizning qonun bilan qo‘riqlanadigan huquq va manfaatlarini ta’minlashda jinoyat protsessi bilan bog‘liq huquqiy

islohotlar muhim o‘rin egallaydi. Shunday ekan har bir sohada raqamlashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etilayotgan bir davrda jinoyat ishini raqamlashtirish orqali ularni jadallashtirish dolzarb hisoblanadi.

Hozirda jinoyat ishi bo‘yicha ayrim dasturlar, xususan, “Elektron surishtiruv va dastlabki tergov” yagona axborot tizimi sudga qadar ish yurituvi bosqichida jinoyat protsessi mansabdor shaxslariga qator qulayliklar sharoitlarni yaratmoqda va bu o‘z navbatida protsessning boshqa ishtirokchilarini manfaatlariga ijobiy ta’sir etmoqda. Xususan, axborot tizimining quyidagi imkoniyatlari alohida e’tirofga sazovor:

Yagona tergov axborot tizimi bir nechta axborot tizimlaridan iborat:

- So‘rovlar
- Taqiqlar
- Elektron hujjat almashinuvi
- Sud-tibbiyot ekspertizasi

So‘rov turlari asosida quyidagi davlat organlarida mavjud ma’lumotlar bilan ishlash va ularni olish imkoniyati mavjud:

– Davlat personallashtirish markazi (Pasport seriya va raqami orqali ma’lumot olish (rasm bilan); PINFL orqali ma’lumot olish (rasm bilan); Yaqin qarindosh ma’lumotlarini olish; Chegarani kesib o‘tish ma’lumotlarini olish va boshqalar);

– Davlat xizmatlari agentligi (Shaxsning tug‘ilganlik haqida ma’lumot olish; Shaxsning nikohi haqida ma’lumot olish; Shaxsning ajralganligi haqida ma’lumot olish; Shaxsning vafoti haqida ma’lumot olish);

– Davlat soliq qo‘mitasi (Soliq qarzdorligini aniqlash; Yuridik shaxs ma’lumotlarini olish; Oylik ish haqi ma’lumotini olish (Oylik ish haqi ma’lumotini olishda davr kiritiladi); YaTT ma’lumotlarini olish);

– Davlat statistika qo‘mitasi (O‘rtacha oylik ish haqi ma’lumoti va boshqalar);

– Kadastr agentligi (Kadastr raqami bo‘yicha ma’lumot olish; STIR bo‘yicha kadastr raqamlarini olish; PINFL bo‘yicha ma’lumot olish);

– Budjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi;

– Yo‘l harakati xavfsizligi boshqarmasi;

– Xalq banki;
– Intellektual mulk agentligi;
– Mehnat vazirligi;
– Hududgazta’minot;
– O‘zsuvta’minot;
– Issiqlik quvvati;
– Davlat aktivlarini boshqarish agentligi va yana 25 ga yaqin tashkilot va muassasalar bilan ishlash va ulardagi mavjud ma’lumotlarni olish imkoniyati mavjud;

Shuningdek quyidagi taqiqlar bilan ishlash imkoniyati mavjud:
– Intellektual mulk agentligi taqiqlari;
– Notarius taqiqlari;

Shu bilan birga Elektron hujjat almashinuvi va Sud-tibbiyot ekspertizasini masofadan turib tayinlash imkoniyatini bermoqda.

Shunday bo‘lsa-da mamlakatimizda bugungi kunda jinoyat ishlarini yurituvin raqamlashtirish orqali jadallashtirishda quyidagi muammo va kamchiliklar mavjud:

1. Jinoyat ishlari to‘liq elektronlashib, ish yurituvida sudga qadar va sud bosiqchi uchun maxsus dasturlar orqali amalga oshirilmasligi natijasida ish yurituvining ham qog‘oz ko‘rinishi, ham elektron ko‘rinishi bazalar orqali yuklanishi va hujjatlarni ham ikki ko‘rinishi aylanishi orqali mansabdor shaxslarni ortiqcha vaqt sarfiga olib kelmoqda;

2. Jinoyat ishi bo‘yicha ayblov tomoni mansabdor shaxslar (tergovga qadar tekshriuv organing mansabdor shaxsi, surishtiruvchi, tergovchi) tergov va protsessual harakatlarni jinoyat protsessining talablariga zid ravishda o‘tkazib, rasmiylashtirilgan ish hujjatlarini qayta o‘zgartirish orqali jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilari huquq va manfaatlariga putur yetkazish imkoniyatining mavjudligi;

3. Jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilari amalga oshirilgan so‘roq, yuzlashtirish va shunga o‘xshash ko‘rsatma berish bilan bog‘liq tergov harakatlari davomida o‘z ko‘rsatmalarini noto‘g‘ri rasmiylashtirilganligi, biroq shu jarayonda qattiq hayajonda bo‘lishganligi sababli bayonnomaga qo‘l qo‘yib yuborishganligini yoki imzo ularniki

emasligini bildirishadi. Mazkur jarayonlarda har bir protsess ishtirokchilarini barmoq izi orqali identifikatsiya qilish imkoniyatini beruvchi ish yurituvini raqamlashtirish istiqbollari qo‘l keladi.

4. Shuningdek ish yurituvini to‘liq raqamlashtirish davr talabi bo‘lib, qilmish uchun javobgarlik muqarrarligi ta’minlanganligi va jamoatchilik nazorati bilan bog‘liq ijobiy yutuqlarga erishish imkoniyatini taqdim etadi.

ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР ЗА РАССЛЕДОВАНИЕМ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШЕННЫХ НА ОБЪЕКТАХ АВИАЦИОННОГО ТРАНСПОРТА

Мамажонов Шерзод Таирович
Соискатель Университет общественной безопасности Республики Узбекистан

Авиационный транспорт является одним из самых безопасных и регулируемых видов транспорта в мире, однако преступления, совершаемые на объектах авиационной инфраструктуры, представляют особую угрозу для общественной безопасности. Эти преступления могут варьироваться от актов незаконного вмешательства в деятельность гражданской авиации до террористических актов, угонов воздушных судов, контрабанды и других серьезных правонарушений.

Особенность авиационных преступлений заключается в их потенциальной способности причинить масштабный ущерб, затронуть международные интересы и создать угрозу для большого числа людей. В связи с этим расследование таких преступлений требует высокого уровня профессионализма, координации между различными правоохранительными органами и строгого прокурорского надзора.

Прокурорский надзор за расследованием авиационных преступлений приобретает особую актуальность в современных условиях глобализации авиационного сообщения, когда воздушные суда пересекают границы государств, а преступления могут иметь транснациональный характер. Эффективный надзор обеспечивает не

только соблюдение законности в ходе расследования, но и способствует повышению общего уровня авиационной безопасности.

Правовое регулирование расследования преступлений на объектах авиационного транспорта основывается на многоуровневой системе нормативных актов, включающей международные конвенции, национальное законодательство и ведомственные нормативные документы.

Основу международного правового регулирования составляют конвенции, принятые под эгидой Международной организации гражданской авиации (ИКАО):

Чикагская конвенция о международной гражданской авиации 1944 года устанавливает общие принципы международного воздушного права и определяет основы государственного суверенитета в воздушном пространстве.

Токийская конвенция о правонарушениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных судов 1963 года регулирует вопросы юрисдикции и полномочий командира воздушного судна при совершении правонарушений в полете.

Гаагская конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов 1970 года и Монреальская конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации 1971 года устанавливают международные стандарты борьбы с актами незаконного вмешательства в деятельность гражданской авиации.

Протокол о борьбе с незаконными актами насилия в аэропортах 1988 года расширяет действие Монреальской конвенции на аэропорты и авиационные объекты наземной инфраструктуры.

В рамках национальной правовой системы регулирование осуществляется комплексом нормативных актов. Уголовный кодекс содержит составы преступлений, связанных с авиационным транспортом, включая угон или захват воздушного судна, нарушение правил безопасности движения и эксплуатации транспорта, террористические акты.

Уголовно-процессуальный кодекс устанавливает процедуры расследования преступлений, определяет полномочия следственных органов и прокуратуры, регламентирует особенности расследования преступлений с международным элементом.

Воздушный кодекс регулирует отношения в области авиации, устанавливает требования к авиационной безопасности, определяет статус аэропортов и других объектов авиационной инфраструктуры.

Специальные федеральные законы, такие как закон «О транспортной безопасности», устанавливают дополнительные требования к обеспечению безопасности на транспорте и определяют полномочия соответствующих органов.

Прокурорский надзор за расследованием преступлений на объектах авиационного транспорта представляет собой систему мер процессуального контроля, направленных на обеспечение законности, полноты и объективности расследования. Роль прокуратуры в данной сфере многогранна и включает несколько ключевых аспектов.

Прокурор осуществляет процессуальное руководство расследованием, что означает его право давать следователю обязательные для исполнения письменные указания о направлении расследования, производстве процессуальных действий, привлечении лица в качестве обвиняемого, квалификации преступления и объеме обвинения.

В контексте авиационных преступлений это особенно важно, поскольку такие дела часто требуют координации действий различных ведомств, проведения сложных экспертиз и учета международно-правовых аспектов. Прокурор обеспечивает единство подходов в расследовании и предотвращает возможные процессуальные нарушения.

Основная функция прокурорского надзора заключается в контроле за соблюдением требований закона всеми участниками уголовного процесса. Прокурор проверяет законность возбуждения уголовного дела, обоснованность применения мер процессуального принуждения, соблюдение прав участников процесса.

Особое внимание уделяется соблюдению процессуальных сроков, что критически важно при расследовании авиационных преступлений, где промедление может привести к утрате доказательств или усложнить международное сотрудничество.

Прокурор выступает координатором взаимодействия между различными правоохранительными органами, участвующими в расследовании. При расследовании авиационных преступлений могут быть задействованы следственные органы, оперативные подразделения, экспертные службы, службы авиационной безопасности.

Координация особенно важна на начальном этапе расследования, когда необходимо быстро организовать осмотр места происшествия, обеспечить сохранность доказательств, провести неотложные следственные действия.

Многие авиационные преступления имеют международный характер, что требует взаимодействия с правоохранительными органами других государств. Прокурор играет ключевую роль в организации международного сотрудничества, направлении запросов о правовой помощи, экстрадиции преступников.

Расследование преступлений на объектах авиационного транспорта сопряжено с рядом специфических проблем, которые существенно усложняют работу следственных органов и требуют особого внимания со стороны прокурорского надзора.

Одной из наиболее сложных проблем является определение юрисдикции при расследовании авиационных преступлений. Воздушное судно в международном полете может находиться в воздушном пространстве различных государств, над открытым морем или международными водами.

Согласно международному праву, юрисдикция может определяться по принципу флага (государство регистрации воздушного судна), по месту совершения преступления, по гражданству потерпевших или обвиняемых. Нередко возникают

коллизии между различными принципами определения юрисдикции, что требует дипломатического урегулирования.

Прокурор должен четко определить основания для осуществления национальной юрисдикции и при необходимости координировать действия с прокурорскими органами других государств для избежания конфликта юрисдикций.

Специфика авиационных объектов создает особые сложности в сборе и сохранении доказательств. Аэропорты представляют собой сложные технические комплексы с множеством систем безопасности, видеонаблюдения, контроля доступа.

Воздушные суда оснащены бортовыми регистраторами (черными ящиками), системами связи, навигационным оборудованием, данные которых могут содержать важную доказательственную информацию. Однако извлечение и анализ такой информации требует специальных знаний и оборудования.

Проблема усугубляется тем, что многие доказательства могут быть уничтожены в результате аварии или катастрофы, а оставшиеся фрагменты требуют сложной экспертной оценки. Прокурор должен обеспечить своевременное привлечение соответствующих экспертов и технических специалистов.

Эффективное расследование авиационных преступлений часто невозможно без международного сотрудничества. Однако получение доказательств из-за рубежа, допрос свидетелей, находящихся в других государствах, экстрадиция подозреваемых сопряжены со значительными временными и процедурными сложностями.

Различия в правовых системах, языковые барьеры, необходимость соблюдения процедур дипломатических каналов замедляют расследование. Прокурор должен обладать знаниями в области международного права и опытом организации международного сотрудничества.

Авиационные преступления часто связаны со сложными техническими аспектами функционирования авиационной техники, систем безопасности, навигационного оборудования. Расследование

требует привлечения экспертов в области авиационной техники, программного обеспечения, систем связи.

Недостаток специализированных знаний у следователей может привести к неполному или некачественному расследованию. Прокурор должен контролировать привлечение необходимых экспертов и качество проводимых экспертиз.

Прокурорский надзор за расследованием авиационных преступлений осуществляется через систему специальных механизмов, обеспечивающих эффективный контроль на всех этапах расследования. Систематический мониторинг включает регулярное получение информации о ходе расследования, анализ принимаемых решений, контроль за соблюдением процессуальных сроков. Прокурор устанавливает график отчетности следователя, определяет ключевые контрольные точки расследования. Особое внимание уделяется мониторингу качества проводимых следственных действий, полноты собранных доказательств, обоснованности принимаемых процессуальных решений. При необходимости прокурор требует предоставления дополнительной информации или разъяснений по спорным вопросам.

Прокурор имеет право давать следователю обязательные для исполнения письменные указания по вопросам расследования. В контексте авиационных преступлений такие указания могут касаться:

Направления расследования и приоритетных версий. Прокурор может указать на необходимость более детальной проверки определенных обстоятельств или версий, особенно связанных с техническими аспектами авиационной безопасности.

Производства конкретных следственных действий. Это может включать назначение специализированных экспертиз, допрос определенных свидетелей, проведение следственного эксперимента с использованием авиационной техники.

Квалификации деяния и объема обвинения. Учитывая сложность правовой квалификации авиационных преступлений, прокурор обеспечивает правильное применение уголовного закона.

Ряд следственных действий и мер процессуального принуждения требует санкции прокурора. При расследовании авиационных преступлений это особенно важно в отношении обыска и выемки на объектах авиационной инфраструктуры, которые могут потребовать временного ограничения их функционирования. Прокурор должен обеспечить баланс между потребностями расследования и необходимостью поддержания авиационного сообщения. Такие меры могут иметь значительные экономические последствия и требуют тщательного обоснования. Применения мер пресечения к подозреваемым и обвиняемым, особенно в случаях международного розыска и экстрадиции.

Прокурор имеет право лично участвовать в производстве следственных действий, что особенно важно при расследовании сложных авиационных преступлений. Такое участие может потребоваться при:

Осмотре места происшествия на авиационных объектах, когда необходимо принимать решения о привлечении дополнительных экспертов или проведении сложных технических мероприятий.

Допросе свидетелей и потерпевших, особенно если они являются иностранными гражданами или лицами, обладающими специальными знаниями в области авиации.

Проведении следственного эксперимента с использованием авиационной техники, когда необходимо обеспечить безопасность и соблюдение технических требований.

В случаях, когда расследование имеет международный характер, прокурор организует взаимодействие с прокурорскими органами других государств, Интерполом, специализированными международными организациями.

Это включает направление запросов о правовой помощи, координацию параллельных расследований в различных юрисдикциях, организацию международных следственных групп.

Эффективный прокурорский надзор за расследованием авиационных преступлений оказывает многостороннее

положительное влияние на общий уровень авиационной безопасности. Качественное расследование и неотвратимость наказания создают мощный превентивный эффект, отпугивая потенциальных правонарушителей от совершения преступлений на авиационных объектах. Знание того, что любое преступление будет тщательно расследовано, а виновные понесут справедливое наказание, снижает вероятность противоправных действий.

В ходе расследования часто выявляются системные недостатки в организации авиационной безопасности, функционировании систем контроля и предотвращения преступлений. Прокурор, анализируя материалы расследования, может выявить эти проблемы и инициировать их устранение. Это может включать недостатки в технических системах безопасности, пробелы в процедурах контроля, недостаточную подготовку персонала, слабости в межведомственном взаимодействии. Устранение таких недостатков способствует повышению общего уровня защищенности авиационных объектов.

например, длительное время в грузовом терминале международного аэропорта одного из городов нашей страны происходили систематические кражи ценных грузов. Несмотря на принимаемые меры безопасности, преступления продолжались, что создавало угрозу репутации аэропорта и снижало доверие грузоотправителей.

Прокурорский надзор способствовал выявлению системных недостатков в организации расследования. Анализ материалов дел показал, что расследования проводились изолированно, без учета возможной связи между отдельными преступлениями.

По указанию прокурора было организовано комплексное расследование всех случаев краж с анализом их взаимосвязи. Это позволило установить существование организованной преступной группы, включавшей сотрудников служб безопасности аэропорта, грузовых компаний, таможенных органов.

Прокурор лично контролировал проведение оперативно-розыскных мероприятий, обеспечивал соблюдение конспирации и

безопасности участников расследования. Была организована комплексная операция по задержанию всех участников преступной группы.

Расследование привело не только к раскрытию преступлений, но и к кардинальному пересмотру системы безопасности грузового терминала, внедрению новых технических средств контроля, изменению процедур допуска персонала к работе с ценными грузами.

Прокурорский надзор за расследованием преступлений, совершенных на объектах авиационного транспорта, представляет собой критически важный элемент системы обеспечения авиационной безопасности и правопорядка. Специфика авиационных преступлений, их потенциальная опасность для большого числа людей, сложность технических и правовых аспектов требуют особого подхода к организации и осуществлению прокурорского надзора.

Эффективность прокурорского надзора в данной сфере определяется несколькими ключевыми факторами. Профессиональная компетентность прокуроров должна включать не только глубокие знания уголовного и уголовно-процессуального права, но и понимание технических особенностей авиационной отрасли, международно-правовых аспектов авиационной деятельности, современных угроз авиационной безопасности.

Системный подход к надзору предполагает рассмотрение каждого конкретного расследования в контексте общих проблем авиационной безопасности, выявление системных недостатков и инициирование их устранения. Это выходит за рамки традиционного процессуального контроля и требует от прокурора стратегического мышления.

Координационная функция прокурора приобретает особое значение при расследовании авиационных преступлений, часто требующих взаимодействия множества ведомств, экспертных организаций, международных партнеров. Способность организовать эффективное взаимодействие всех участников расследования во многом определяет его успех.

Практический опыт показывает, что качественный прокурорский надзор способен не только обеспечить раскрытие конкретных преступлений, но и оказать системное влияние на повышение уровня авиационной безопасности. Это достигается через выявление и устранение недостатков в системах безопасности, совершенствование нормативного регулирования, повышение профессионального уровня всех участников обеспечения авиационной безопасности.

Перспективы развития прокурорского надзора в данной сфере связаны с необходимостью адаптации к новым видам угроз, включая кибератаки на авиационную инфраструктуру, использование беспилотных летательных аппаратов в преступных целях, террористические угрозы с применением новых технологий. Это требует постоянного совершенствования методов работы, внедрения новых технологий расследования, развития международного сотрудничества.

Таким образом, прокурорский надзор за расследованием авиационных преступлений является не просто формальным процессуальным контролем, а важнейшим инструментом обеспечения безопасности авиационного сообщения, защиты прав и законных интересов граждан, поддержания правопорядка в одной из наиболее значимых сфер современной транспортной системы. Его роль будет только возрастать по мере развития авиационной отрасли и усложнения угроз авиационной безопасности.

XORIJIY MAMLAKATLARNING AHOLI PUNKTLARINI JINOIY VAZIYATGA KO‘RA TASNIF QILISH ASOSIDA JINOYALARNI OLDINI OLISH TAJRIBASI

Sharipov Jasur Sattor o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Jinoyalarni oldini olish butun dunyo miqyosida shahar quruvchilari, siyosatchilar va huquqni muhofaza qilish organlari uchun muhim vazifa

hisoblanadi. Aholi punktining jinoiy vaziyati, ya’ni turli ijtimoiy-iqtisodiy, demografik va ekologik omillarga asoslangan jinoiy faoliyat potensiali jinoyalarni oldini olishning eng samarali strategiyalarini belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Kriminogen vaziyat aholi punktlarining xususiyatlariga qarab o‘zgarib turadi va bu har bir joyning o‘ziga xos muammolarini yechish uchun moslashgan yondashuvlarni talab qiladi.

Zamonaviy huquqbuzarliklar profilaktikasi ilmi va amaliyoti ko‘rsatishicha, yagona yondashuv barcha aholi punktlari uchun samarali bo‘lmaydi. Shaharlar, qishloqlar va shaharcha tipidagi aholi punktlari turli xil jinoiy tavakallar va xavflarga duch keladi. Shuning uchun ularni jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilish va har bir toifa uchun maxsus profilaktika choralarini ishlab chiqish zarur. Bu yerda xalqaro tajriba o‘rganish alohida ahamiyat kasb etadi, chunki turli mamlakatlar o‘z sharoitlarida turli xil yechimlarni sinab ko‘rgan va muvaffaqiyatli natijalarga erishgan.

Xorijiy mamlakatlarning aholi punktlarini jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilish asosida jinoyalarni oldini olish sohasidagi tajribasini ko‘rib chiqish va tahlil qilish xalqaro amaliyotning eng samarali va noan’anaviy yondashuvlarini qamrab oladi. Mazkur tadqiqot uchun kriminologiya, shahar qurilishi va jamoat xavfsizligi sohalaridagi asosiy ma’lumotlar bazalaridan foydalangan holda keng qamrovli adabiyotlar tahlili o‘tkazildi. Qidiruv jarayonida retsenziyalangan jurnallar, ilmiy kitoblar va nufuzli xalqaro tashkilotlar nashrlari o‘rganildi. Asosiy qidiruv kalitlari sifatida “jinoyatlarni oldini olish”, “kriminogen vaziyat”, “aholi punktlari”, “shahar qurilishi” va “xalqaro ilg‘or tajriba” atamalari ishlatildi.

Ma’lumotlarni to‘plash jarayonida Yevropa Ittifoqi, AQSh, Kanada, Avstraliya, Yaponiya, Janubiy Koreya va bir qator rivojlangan mamlakatlarning tajribasi o‘rganildi. Tahlil metodi sifatida salmoqli tahlil, qiyosiy tahlil va sintez metodlaridan foydalanildi. Xalqaro tajriba tahlili natijasida turli mamlakatlarning aholi punktlarini jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilish va jinoyalarni oldini olish sohasidagi ko‘plab noan’anaviy yondashuvlari aniqlandi. Bu tajribalarni uch asosiy guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruh - texnologiyalarga asoslangan yondashuv. AQShning bir qator shaharlarida “aqlli shahar” konsepsiyasiga asoslangan huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimi joriy etilgan. Masalan, Nyu-Yorkda CompStat tizimi orqali turli mahallalarning jinoiy vaziyati real vaqtda kuzatiladi va tavakalli hududlar aniqlanadi. Chikagoda esa “Array of Things” loyihasi doirasida aqlli sensorlar yordamida aholi punktlarining turli xil ko‘rsatkichlari - ovoz balandligi, harakat intensivligi, havo sifati kabi omillar kuzatiladi va ularning jinoiy vaziyat bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi.

Ikkinchi guruh - jamoa asosidagi yondashuv. Kanadaning Toronto shahrida “Neighbourhood Watch” dasturi doirasida aholi punktlari jinoiy tavakalga ko‘ra tasnif qilinadi va har bir toifa uchun maxsus jamoa dasturlari ishlab chiqiladi. Yuqori tavakalli hududlarda ijtimoiy xizmatlar kuchaytiriladi, yoshlar uchun sport va madaniy dasturlar tashkil etiladi. Kanadaning Vankuver shahridagi “Integrated Community Safety” dasturi oilaviy zo‘ravonlik, giyohvandlik va boshqa ijtimoiy muammolarni kompleks ravishda hal qilishga qaratilgan.

Uchinchi guruh - shaharsozlik va arxitektura orqali profilaktika. Britaniyaning bir qator shaharlarida “Crime Prevention Through Environmental Design” (CPTED) prinsiplari amalga oshirilmoqda. Bu yondashuv bo‘yicha aholi punktlari arxitektura va shaharsozlik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Qorong‘i joylar, kuzatilmaydigan burchaklar, noqonuniy to‘planish uchun qulay joylar aniqlanadi va ularni qayta loyihalash orqali jinoiy faoliyat imkoniyatlari cheklanadi.

Skandinaviya mamlakatlari o‘zlarining o‘ziga xos yondashuvlarini ishlab chiqgan. Finlyandiyada “Ennaltaehkaisy” (oldini olish) konsepsiyasi doirasida aholi punktlari ijtimoiy va iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ko‘ra tasnif qilinadi. Kambag‘al hududlarda bepul ta’lim, kasb-hunar o‘rgatish, ish joylari yaratish dasturlari amalga oshiriladi. Shvesiyaning “Folkhälsa” (xalq salomatligi) dasturi esa jinoya profilaktikasini salomatlikni saqlash dasturlari bilan integratsiya qiladi.

Yaponiya tajribasi “Koban” tizimi orqali ajralib turadi. Bu tizim bo‘yicha shahar kichik uchastkalarga bo‘linadi va har biridagi politsiya

uchastkasi atrofdagi jamoa bilan uzviy aloqador bo‘ladi. Politsiya xodimlari aholi bilan kundalik aloqada bo‘lib, muammolarni dastlabki bosqichdayoq aniqlab, yechimlar topadi.

Avstraliya tajribasida “Safer by Design” prinsipi qo‘llaniladi. Yangi turar-joy komplekslari loyihalashtirish bosqichidayoq huquqbuzarliklar profilaktikasi prinsiplari asosida rejalashtiriladi. Shuningdek “Neighbourhood Renewal” dasturi orqali muammoli hududlar kompleks ravishda qayta tiklanadi.

Olib borilgan tahlil natijalari huquqbuzarliklar profilaktikasi siyosati va amaliyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, yagona universal yondashuv yo‘qligi va har bir aholi punktining o‘ziga xos jinoiy vaziyatini hisobga olgan holda differensiallashgan yondashuvlar zarurligi tasdiqlandi. Ikkinchidan, samarali huquqbuzarliklar profilaktikasi kompleks xarakterga ega bo‘lishi va turli sohalar - huquqni muhofaza qilish, ta’lim, salomatlikni saqlash, ijtimoiy ximoya, shaharsozlik va iqtisodiy rivojlantirish orasida uzviy aloqani ta’minlashi kerak.

Texnologiyalarga asoslangan yondashuvlarning samaradorligi yuqori bo‘lsa-da, ular qimmatga tushadi va yetarlicha texnik va kadr ta’minotini talab qiladi. Bundan tashqari, xususiylik va shaxsiy erkinlikka oid masalalar paydo bo‘ladi. Jamoa asosidagi yondashuvlar arzonroq va maqbulroq bo‘lsa-da, ularning samaradorligi aholi faolligiga bog‘liq.

Shaharsozlik va arxitektura orqali profilaktika uzoq muddatli samaradorlik beradi, lekin katta kapital sarmoyalarni talab qiladi. Biroq bu yondashuv kelgusida davomiy natijalar beradi va boshqa metodlar bilan birlashtirilganda maksimal samaraga erishish mumkin.

Skandinaviya tajribasi ko‘rsatishicha, ijtimoiy adolat va tenglikni ta’minlash jinoya profilaktikasining eng samarali usullaridan biri. Lekin bu yondashuv yuqori iqtisodiy rivojlanish darajasi va kuchli ijtimoiy institutlarni talab qiladi.

Yapon tajribasi madaniy xususiyatlar ahamiyatini ko‘rsatadi. Kollektivizm, ijtimoiy hamjihatlik va qonunlarga hurmat kabi madaniy qadriyatlar jinoya profilaktikasida muhim rol o‘ynaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aholi punktlarini jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilishda kuyidagi omillarni hisobga olish zarur: demografik tuzilish, iqtisodiy holat, ta’lim darajasi, ishsizlik ko‘rsatkichi, ijtimoiy infratuzilma darajasi, shaharsozlik xususiyatlari, transport aloqalari, madaniy va sport imkoniyatlari.

Kelgusi tadqiqotlar uchun quyidagi yo‘nalishlar tavsiya etiladi: turli xalqaro kontekstlarda turli huquqbuzarliklar profilaktikasi strategiyalarining samaradorligini qiyosiy tadqiq qilish, texnologik yondashuvlarning iqtisodiy samaradorligi tahlili, madaniy omillarning profilaktika dasturlari samaradorligiga ta’siri o‘rganishi, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun rivojlangan mamlakatlar tajribasini moslashtirish imkoniyatlari tahlili.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy mamlakatlarning aholi punktlarini jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilish asosida jinoyalarni oldini olish sohasidagi tajribasi ko‘p qirrali va boy. Eng samarali yondashuvlar maxalliy sharoitlarni hisobga olgan holda turli metodlarni kombinatsiya qilishga asoslangan. Barcha mamlakatlar uchun yagona retsept yo‘q, lekin umumiy prinsiplar va samarali amaliyotlarni o‘rganish va moslashtirish orqali har bir mamlakat o‘z sharoitiga mos keladigan tizimni ishlab chiqishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Allen M. (2020). Police-reported crime statistics in Canada, 2019. Statistics Canada.
2. Archbold C.A. (2015). Policing and security in practice: challenges and achiyevements. Springer.
3. Babacan A. (2012). Crime prevention through community engagement: Rural communities. Australian Institute of Criminology.
4. Ceccato V. (2016). Rural crime and community safety. Routledge.
5. Ceccato V., & Uittenbogaard, A. (2019). Crime and safety in rural areas: International perspectives. Springer.
6. Choi K.S., & Lee J.R. (2016). Theoretical analysis of cyber-interpersonal violence victimization and offending using cyber-routine activities theory. Computers in Human Behavior, 73, 394-402.

OMMAVIY TADBIRLAR TUSHUNCHASI ULARNING TURLARI VA ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI QO‘RIQLASH XIZMATINING JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH FAOLIYATINING XUSUSIYATLARI

Qodirov Mirolim Murodullo o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

So‘z yuritilayotgan Qo‘riqlash xizmatining ommaviy tadbirlarda jamoat xavfsizligini ta’minlash faoliyatiga to‘xtaladigan bo‘lsak, Qo‘riqlash xizmati dastlab 1952 yilning 29 oktabr kunida O‘zbekiston SSRda tashkil etilgan bo‘lib, u vaqtlarda ushbu xizmat turi juda sayoz va tashkiliy tuzilishiga ko‘ra sodda tuzilma bo‘lib vaqtlar o‘tishi natijasida shakllanib, jamiyat hayotida o‘zining tashkilish va huquqiy o‘rniga ega bo‘lib hozirgi kunga qadar juda ko‘p rivojlanish bosqichlaridan o‘tgan, bugunki kunga kelib Qo‘riqlash xizmati nafaqat jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulklarini turli xil jinoiy va g‘ayriqonuniy tajovuzlardan himoya qilish, yirik savdo majmualari hamda davlat ahamiyatiga molik obyektlarning ishonchli qo‘riqlovini ta’minlabgina qolmay yurtimizda mavjud bo‘lgan aholi gavjum joylar, istirohat bog‘lari va bayram munosabati bilan o‘tkaziladigan keng miqyosli ommaviy tadbirlarda jamoat xavfsizligini saqlash faoliyati bilan ham chambarchas bog‘liq ekanligi alohida taqsinga loyiq. Muhtaram yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan aholining tinch va osoyishta hayot kechirishi, shaxs daxlsizligi hamda barqaror fuqarolik jamiyatini barpo etish yo‘lida amalga oshirayotgan say-harakatlari natijasida ushbu sohani qat’iy me’yoriy hujjatlar bilan qonuniylashtirib mutasaddi tashkilotlar zimmasiga amaliyotga joriy etish borasida vazifalar yuklanayotgan bir vaqtda respublikamizda faoliyat olib borayotgan huquqni muhofaza qiluvchi barcha tashkilotlari kabi Qo‘riqlash xizmati ham o‘zining ijobiy natijalarini ko‘rsatib kelmoqda. Shu o‘rinda davlatimiz rahbari tomonidan jamoat xavfsizligini ta’minlash bu ustuvor yo‘nalishni ishonchli tarzda tashkil etish va sifatli darajada ijroga qaratilishi yuzasidan ko‘plab ustuvor konsepsiya, strategiya va yo‘l xaritalar amaliyotga joriy

qilingan bo‘lib, so‘zimiz isboti tariqasida “O‘zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasi”, “2022-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta’minlash tizimini rivojlantirish strategiyasi” hamda “2022-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta’minlash tizimini rivojlantirish strategiyasi”ni 2022 yilda amalga oshirish bo‘yicha “yo‘l xaritasi” ishlab chiqilgan bo‘lib yuqorida keltirib o‘tilgan barcha me’yoriy hujjatlar tub mohiyati zamirida erkin va ozod, xavfsiz yurtda istiqomat qilayotgan barcha yurtdoshlarimizning tinch va osuda hayoti yotadi desak mubolag‘a qilmaymiz.

Shuningdek Qo‘riqlash xizmati tomonidan ommaviy tadbirlarda jamoat xavfsizligini ta’minlashda ishtirok etish, aholi gavjum joylarda jamoat tartibini saqlashda huquq-tartibot organlariga ko‘maklashish[203] vazifasi qonun bilan mustahkamlangan bo‘lib ushbu vazifa ijrosini ta’minlash maqsadida Qo‘riqlash xizmati tomonidan respublikada o‘tkaziladigan barcha turdagi ommaviy tadbirlarda ularning ishtiroki orqali jamoat xavfsizligini ta’minlanilishida ijobiy natijalar berib kelmoqda.

Ommaviy tadbir – 100 va undan ko‘p kishilarning ishtirokida ijtimoiy-siyosiy, madaniy, ommaviy-ma’rifiy va ko‘ngilochar tomosha dasturlari shuningdek, umumxalq, diniy, kasb bayramlarini o‘tkazish maqsadida ommaviy tadbirlarni o‘tkazish obyektida tashkil qilinadigan fuqarolarning birgalikda qatnashishlaridir. Bunda o‘z-o‘zidan ko‘rinib turibdiki kishilar jamoasi ishtirokida bo‘lib o‘tadigan, barcha turdagi ommaviy yig‘inlar ommaviy tadbirlar sirasiga kirib bunda birinchi navbatda ularning xavfsizliklari muhim ahamiyat kasb etadi. Ommaviy tadbirlar tashkiliy tuzilishiga ko‘ra uch toifaga bo‘linadi: Alohida toifadagi, birinchi toifadagi hamda ikkinchi toifadagi ommaviy tadbirlarga bo‘linadi.

Alohida toifadagi ommaviy tadbir - “Yangi yil”, “Navruz” bayrami, “Mustaqillik kuni”, “Xotira va qadrlash kuni”, “Xalqaro bolalarni ximoya qilish kuni”, “Ro‘za hayit”, “Qurbon hayit” va “Pasxa” bayramlarini nishonlashga doir tadbirlar, ta’lim muassasalariga o‘qishga qabul qilish

[203] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 20.02.2021 йилдаги №4997-сонли қарори “Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Қўриқлаш бош бошқармасининг фаолиятини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори кўчирма қисми, 12-ҳатбоши. https://lex.uz/docs/-5300150 - мурожаат санаси 28.04.2025 йил

bo‘yicha test sinovlarini o‘tkazish, umumta’lim maktablarida o‘quv yilining boshlanishi va tugashiga bag‘ishlangan, saylov va referendumlarni o‘tkazish bilan bog‘liq, shuningdek xalqaro hamkorlik tashkilotiga a’zo davlat rahbarlari ishtirokida o‘tkaziladigan tadbirlar hamda fudbol bo‘yicha xalqaro miqyosdagi uchrashuvlar;

Birinchi toifadagi ommaviy tadbir – Toshkent, Nukus shaharlari va viloyat markazlari hududida o‘tkaziladigan alohida toifadagi ommaviy tadbir toifalariga kirmaydigan ommaviy tadbir;

Ikkinchi toifadagi ommaviy tadbir – alohida va birinchi toifadagi ommaviy tadbirlar toifasiga kirmaydigan ommaviy tadbir.

Birinchi toifadagi ommaviy tadbirlarni o‘tkazish obyektlarining ro‘yxati Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarining takliflari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Ikkinchi toifadagi ommaviy tadbirlarni o‘tkazish obyektlarining ro‘yxati tumanlar (shaharlar) hokimliklarining takliflari bo‘yicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari tomonidan tasdiqlanadi.

Ayrim ommaviy tadbirlar O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarining harorlari asosida, birinchi va ikkinchi toifadagi ommaviy tadbirlarni o‘tkazish obyektlarining ro‘yxatlariga kiritilmagan joylarda o‘tkazilishi mumkin. Ommaviy tadbirlarni o‘tkazish uchun ruxsatnomalar Vazirlar Mahkamasi qarori bilan belgilangan tartibda maxsus elektron axborot tizimi orqali beriladi.

Ruxsatnomalarni berish yoki ruxsatnomalarni berishni rad etish, ularning amal qilish muddatini uzaytirish, to‘xtatib turish, amal qilishini to‘xtatish yoxud ruxsatnomalarni bekor qilish to‘g‘risidagi takliflarni tayyorlash va vakolatli organlar tomonidan ko‘rib chiqishga kiritish, shuningdek, ommaviy tadbirlarni tashkil qilish va o‘tkazish tartibiga rioya etilishini nazorat qilish vakolatli organ huzurida tashkil qilinadigan ommaviy tadbirlar o‘tkazilishini nazorat qilish komissiyalari (keyingi o‘rinlarda - komissiyalar) tomonidan amalga oshiriladi.

Komissiya tarkibiga O‘zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi, sog‘liqni saqlash vazirligi, Madaniyat vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati, omaviy tadbirlarning turiga ko‘ra boshqa manfaatdor vazirlik va idoralarning hududiy bo‘linmalari vakillari hamda ommaviy tadbirlarni o‘tkazish obyekti ma’muriyati tarkibiga (kelishuv asosida) kiradi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Toshkent shahar va Toshkent viloyati ichki ishlar bosh boshqarmasi, viloyatlar ichki ishlar boshqarmalari huzuridagi komissiyalar tarkibiga O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining hududiy bo‘linmalari kiradi.

Ichki ishlar vazirligi, Milliy gvardiya va Favqulodda vaziyatlar vazirligi organlari ko‘chma sirklar (shapito, dorbozlar guruhlari) tomonidan o‘tkaziladigan tomosha tadbirlarida jamoat tartibi va yong‘in xavfsizligini to‘lov undirilmagan holda ta’minlaydi.

Ommaviy tadbirni o‘tkazishda uning ishtirokchilari fuqarolarning xavfsizligini va jamoat tartibini ta’minlashga qo‘yiladigan talablarga rioya qilishga, ommaviy tadbir tashkilotchisining va fuqarolar xavfsizligi hamda jamoat tartibini ta’minlash bo‘yicha majburiyatlarni bajaruvchi ichki ishlar organlari va O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi harbiy xizmatchilari va xodimlarining qonuniy talablarini bajarishlari shart.[204]

Yuqorida keltirib o‘tilgan ommaviy tadbirlarni tashkil etilishi va ularga tegishli tartibda ruxsatnomalar berish hamda ommaviy tadbirlar vaqtida jamoat tartibini ta’minlashda boshqa mas’ul tashkilotlar kabi Milliy gvardiya harbiy xizmatchilari hamda xodimlari ham birdek javobgar ekanligi keltirib o‘tilgan bo‘lsada, aynan Qo‘riqlash xizmati xodimlarining ommaviy tadbirlarda jamoat tartibini saqlash borasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ko‘ngilsiz yoki favqulodda holatlarni bartaraf etilishi bo‘yicha yakdil yechim keltirib o‘tilmagan. Shu maqsadda ommaviy tadbirlar o‘tkaziladigan joylarni tadbir o‘tkazilish kuni va vaqti aniq belgilangan kundan bir necha kun avval tadbir o‘tkazilishiga mas’ul qilib belgilangan barcha mutasaddi tashkilotlar singari Qo‘riqlash xizmatining

[204] Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 29.07.2014 йилдаги №205-сонли “Оммавий тадбирларни ташкил этиш ва ўтказиш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Ҳужжат 29.03.2021 санаси ҳолатига. https://lex.uz/mact/-2438871-мурожаат санаси 28.05.2025 йил

mas’ul vakil va xodimlari ishtirokida hududni ko‘zdan kechirish, u yerda tadbir o‘tkazilishi uchun barcha vositalar xavfsizlik talablariga javob berishini tekshirish, sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan salbiy holatlarni oldini olish maqsadida texnik mustahkamlik holatlarini bir qator ko‘zdan kechirish, bu borada aniqlangan kamchiliklar bo‘yicha xulosa va takliflar berish, qidiruvda bo‘lgan yoki turli g‘arazli niyatlarni qasd qilgan shubhali shaxslarning yuzini tanish imkonini beradigan yuzni tanish kameralari bilan jihozlash, ommaviy tadbir o‘tkaziladigan obyekt yoki maydonning ichki va yon atrof hududlarini to‘liq yoritilish holatlarini tekshiruvdan o‘tkazish hamda Qo‘riqlash xizmatining shahar va tuman Qo‘riqlash bo‘limlarida mavjud xizmat itlari yordamida maxsus tekshiruvlarni o‘tkazish, ommaviy tadbirlarda Qo‘riqlash xizmati tomonidan jamoat xavfsizligini ta’minlash faoliyatinig xususiyatidan kelib chiiqib tadbir o‘tkaziladigan kundan bir kun avval ommaviy tadbir o‘tkaziladigan hududni tegishli idora vakillari bilan hamkorlikda qo‘riqlovga olish hamda ushbu obyektga kirib-chiqish rejimini nazoratga olish bilan bir qatorda omaviy tadbir o‘tkaziladigan hudud yoki obyektga kirish eshiklarining har birida yuzni tanish imkonini beruvchi kameralar hamda xizmat itlari xizmatini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Qo‘riqlash xizmati tomonidan ommaviy tadbirlar vaqtida jamoat xavfsizligini ta’minlashning o‘ziga xis xususiyatlariga alohida to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, avvalambor tadbir ishtirokchilari (tadbir a’zolari, tomoshabinlar) soniga mutanosib ravishda jamoat tartibini saqlashga jonli kuch va vositalarni safarbar etilishi bo‘lib, bunda har qanday holatda fuqaro muhofazasi hamda oldindan belgilangan rejaga muvofiq favqulodda holatlarni oldini olish uchun zaruriy choralarning ko‘rilganligidir, ya’ni xizmatga jalb etilgan qo‘riqlash xizmati xodimlarining zaruriy maxsus himoya vositalari bilan ta’minlanganlik holati bo‘lib, ommaviy tadbir davomida tartibbuzar shaxs tomonidan sodir etilgan yoki sodir etilishi mumkin bo‘lgan salbiy holatlarda qanday oqilona to‘g‘ri harakat qilish va xizmat mobaynida o‘ziga biriktirilgan maxsus vositalarni to‘g‘ri qo‘llay bilishdir. Qo‘riqlash xizmati tomonidan ommaviy tadbirlarda jamoat xavfsizligini ta’minlashning yana bir o‘ziga xos xususiyati shundaki,

Qo‘riqlash xizmati tomonidan ommaviy tadbirlarda fuqarolar xavfsizligini ta’minlashda keng qamrovli chora-tadbirlarni o‘z ichiga olishidir, bunda xizmatga jalb etilgan xodimlar tomonidan tadbir o‘tkaziladigan hudud yoki obyektning barcha hududlarida Qo‘riqlash xizmati xodimlari tomonidan nazorat ishlarini olib borishlari, tegishli tartibda tartibbuzar shaxsni harakatini cheklash va qo‘lga olishlari uchun maxsus vositalar bilan ta’minlanganligi holatlari shular jumlasidandir.

Qo‘riqlash xizmati xodimlari tomonidan ommaviy tartibbuzarlarga nisbatan vaziyatdan kelib chiqqan holda jismoniy kuch hamda maxsus vositalar yordamida ham qarshilik ko‘rsatilib uning hatti-harakatlariga chek qo‘yilishi mumkin, xususan fuqarolarning hayoti va sog‘ligiga, jamoat xavfsizligiga tahdid soluvchi ommaviy tartibsizliklarga hamda boshqa g‘ayrihuquqiy xatti-harakatlarga chek qo‘yishda, shuningdek Qo‘riqlash xizmati xodimlari tomonidan vaziyatdan kelib chiqqan holda tartibbuzar shaxs yoki shaxslarga qarshi elektroshoker qurilmasidan ham foydalanish mumkin bunday holatlarga elektroshoker qurilmasini qo‘llash uchun kuch ishlatilmaydigan usullar va jismoniy kuch ishlatilishi Milliy gvardiya harbiy xizmatchilarining (xodimlarning) zimmasiga fuqarolarning hayoti, sog‘ligi, huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, jamoat tartibini saqlash, jamoat xavfsizligini ta’minlash, jinoyatlar va ma’muriy huquqbuzarliklarga chek qo‘yish hamda ularni fosh etish bo‘yicha yuklatilgan majburiyatlarning bajarilishini ta’minlamagan sharoitlar asos hisoblanadi.[205]

Qo‘shni Qozog‘iston Respublikasining 2000 yil 19 oktabr kunida qabul qilingan “Qo‘riqlash qaoliyati to‘g‘risida”gi qonunining “Ichki ishlar organlarining ixtisoslashtirilgan qo‘riqlash bo‘linmalari tomonidan qo‘riqlash faoliyatini amalga oshirish xususiyatlari” – deb, nomlangan 9-moddasida Ichki ishlar organlarining ixtisoslashtirilgan qo‘riqlash bo‘linmalari Qozog‘iston Respublikasi Hukumati tomonidan

[205] Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Қўмондонининг 16.06.2021 йилдаги №150-сонли “Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси ҳарбий хизматчилари (ходимлари) томонидан жисмоний куч ишлатиш, махсус воситаларни, ўқотар қуролларни қўллаш ҳамда ташкилотлар ва фуқароларнинг транспорт воситаларидан фойдаланиш тартиби тўғрисида”ги буйруғи (3-боб, 2-қисм, 8-ҳатбоши ҳамда Йўриқнома 2-боб,6-банди). мурожаат санаси 28.05.2025 йил.

belgilanadigan ro‘yxatga kiritilgan jismoniy shaxslarga shartnoma asosida qo‘riqlash xizmatlarini ko‘rsatadi hamda Ichki ishlar organlarining ixtisoslashtirilgan qo‘riqlash bo‘linmalari tomonidan ko‘rsatilagan xizmat narxlari vakolatli organ tomonidan tasdiqlanishi keltirib o‘tilgan.

Qozog‘iston Respublikasining amaldagi qo‘riqlash xizmati to‘g‘risidagi qonunchiligi hamda ko‘rsatilgan xizmat narxlari qat’iy tartibga solingan bo‘lib, o‘z mohiyatiga ko‘ra qo‘riqlash faoliyatining davlat tomonidan huquqiy tartibga solinganligini ko‘rishimish mumkin

Ommaviy tadbirlarning yanada tinch va xavfsiz o‘tkazilishi uchun bir qator talablar mavjud bo‘lib, bunda aynan amaldagi qonunchiligimizga ommaviy tadbirlarni tashkil etish hamda jamoat xavfsizligini ta’minlash masalalari bo‘yicha Qo‘riqlash xizmati xodimlariga ommaviy tadbirlarda jamoat xavfsizligini ta’minlash faoliyati bilan bog‘liq ayrim vakolatlarni berish nazarda tutiladi. Bunda Qo‘riqlash xizmati xodimlarining ommaviy tadbirlarda tartibbuzar shaxsga nisbatan jismoniy kuch ishlatish va maxsus vositalarni qo‘llash bo‘yicha huquq va vakolatlarini zamon talabiga mos ravishda kengaytirilib qonun bilan tartibga solinishi Qo‘riqlash xizmati xodimlarining ommaviy tadbirlarda jamoat xavfsizligini ta’minlash faoliyatining xususiyati va afzalliklari ortgan hamda keng qamrovli xavfsizlikning ta’minlanishiga erishilgan bo‘ladi. Ommaviy tadbirlarga jamoat xavfsizligini ta’minlash uchun jalb etilgan xodimlarga tezkor vaziyat bo‘yicha qisqa vaqt orasida aloqa almashinuvini ta’minlash imkonini yaratish maqsadida qo‘lda olib yuriluvchi radioaloqa vositalari bilan xodimlarning to‘liq ta’minlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlarimiz natijasida shuni ko‘rishimiz mumkinki, qo‘riqlash xizmati xodimlari tomonidan ommaviy tadbirlarda jamoat tartibini saqlash bilan bog‘liq vakolatlari xususiyatiga ko‘ra puxta ishlab chiqilgan bo‘lib, xodimlarning o‘z vaqtida to‘g‘ri hatti-harakatlarni amalga oshirishlari, tezkor aloqa almashinuvi, sodir etilgan yoki sodir etilishi ehtimoli mavjud bo‘lgan salbiy holatlarga sergaklik bilan munosabat bildirishlari natijasida ommaviy tadbir ishtirokchilarining shaxsiy dahlsizliklari ta’minlanishida hamda tadbirning tinch o‘tishida o‘rni katta.

XORIJIY DAVLATLAR QONUNCHILIGIDA QO‘RIQLASH XIZMATI VA ULARNING JAMOAT TARTIBINI SAQLASH FAOLIYATI TAHLILI

Qodirov Mirolim Murodullo o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Bugunki kunda mintaqada va dunyoda sodir bo‘layotgan turli ko‘rinishdagi notinchliklar, mulkiy huquqbuzarliklar va jinoyatlar hamda shaxslarnig hayoti va mol-mulkiga nisbatan tajovvuzlarni guvohi bo‘lib turibmiz. Shu boisdan insoniyat daxlsizligiga va mol-mulkning ishonchli qo‘riqlovini ta’minlash borasida o‘z mohiyatiga ko‘ra Qo‘riqlash xizmatining barcha davlatlarda mavjud bo‘lishi va ular tomonidan har bir davlatning amaldagi qonunchiligiga ko‘ra deyarli bir-birlaridan farq qilmaydigan tizimlarning yaratilganligini ko‘rib chiqishimiz lozim.

Dunyoning ko‘pgina davlatlarida bo‘lgani kabi Qo‘riqlash xizmati o‘z mazmun va mohiyatidan kelib chiqib turli davlat ahamiyatiga ega vazifalar bilan shug‘ullanishadi, Belarussiya Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Qo‘riqlash boshqarmasining Belinichi bo‘limi shular jumlasidandir. Belarussiya Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Qo‘riqlash boshqarmasining Belinichi bo‘limi o‘z xizmat faoliyati davomida quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

- Qo‘riqlash faoliyatini amalga oshiradi (fuqarolarning shaxsiy mulki bo‘lgan obyektlarni, fuqaro xonadonlarini va boshqa binolarni muhofaza qilish);
- Signalizatsiya signallarini qabul qilish va ularga javob berish;
- Tovarlar va transport vositalarini kuzatib borish;
- Jamoat tartibini saqlash va fuqarolarning shaxsiy xavfsizligini ta’minlash kabi vazifalarni amalga oshiradi.

Bugungi kunda Belarussiya Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Qo‘riqlash boshqarmasining Belinichi bo‘limi yuqori darajada tashkil

etilgan va texnik jihatdan jihozlangan bo‘linma bo‘lib, mintaqada xavfsizlikni ta’minlashga salmoqli hissa qo‘shmoqda.[206]

Bundan tashqari Rossiya Federatsiyasida Idoraviy bo‘lmagan xavfsizlik xizmati mavjud bo‘lib bu Rossiya Milliy gvardiyasi tarkibidagi Ichki ishlar vazirligining bo‘linmasi bo‘lib, muayyan vazifalarni hal qilish uchun mo‘ljallangan. Idoraviy bo‘lmagan qo‘riqlash bo‘limi tarkibi harbiylashtirilgan bo‘linmalardan iborat, ularning asosiy vazifasi jismoniy shaxslar, kompaniyalar yoki davlat tashkilotlariga tegishli bo‘lishi mumkin bo‘lgan tashiladigan mol-mulk yoki statsionar obyektlarni pullik himoya qilishdan iborat. Idoraviy bo‘lmagan xavfsizlik xodimlari tomonidan amalga oshiriladigan vazifalar doirasi 2016 yilda qabul qilingan №226-sonli federal qonun bilan tartibga solinadi. U quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Jismoniy va yuridik shaxslarga tegishli obyektlarni shartnoma asosida qo‘riqlash;
- Rossiya hukumati raisi tomonidan tasdiqlangan ro‘yxatda belgilangan aloqalar, muhim yuklar va harbiy texnika xavfsizligini ta’minlash;
- Jismoniy shaxslar, yakka tartibdagi tadbirkorlar va tashkilotlarga tegishli bo‘lgan mulkni muhofaza qilish bilan bog‘liq chora-tadbirlar samaradorligini oshirish;
- Markaziy kuzatuv markazlarining tezkor signallariga tezkor javob berish;
- Jamoat tartibini saqlash, qonun buzilishining oldini olish kabi vazifalarni amalga oshiradi. [207]

Tadqiqotlarimiz natijasida ko‘rishimiz mumkinki, Belarussiya Respublikasining amaldagi qonunchiligida bo‘lgani kabi bizda ham fuqaro xonadonlari, jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulkini turli tajovuzlardan himoya qilish hamda ommaviy tadbirlarda jamoat tartibini ta’minlash faoliyati bilan shug‘ullanuvchi qo‘riqlash xizmati mavjud, Belarussiya Respublikasi IIV tarkibida Belinichi qo‘riqlash bo‘limi mavjud

[206] Белынечский районный исполнительный комитет/ https://belynichi.gov.by/sluzby/otdmvd/ - мурожаат санаси 28.05.2025 йил

[207] https://www.delta.ru/blog/chem-zanimaetsia-vnevedomstvennaia-okhrana-zadachi-funktsii-i-polnomochiia-sotrudnikov/ - мурожаат санаси 28.05.2025 йил

bo‘lib, uning xizmat vazifalari o‘z xususiyatiga ko‘ra, bizninkidan deyarli farq qilmaydi, asosiysi ular tomonidan ham jamoat tartibini saqlash vazifasi Qo‘riqlash xizmatining zimmasiga yuklatilgan bo‘lib o‘z xizmat vazifasini bajarishda jamoat tartibini saqlash alohida xususiyat kasb etadi huddi shuningdek Rossiya Federatsiyasida mavjud bo‘lgan Idoraviy bo‘lmagan Qo‘riqlash bo‘limi jismoniy va yuridik shaxslarning mol-mulklarini himoya qilish, monitoring markazi orqali qo‘riqlanadigan obyektlardan kelib tushadigan tashvish signallarini qabul qilish va mavjud muammoni bartaraf qilish, signallarni tahlil qilish va qayta uzatish va jamoat joylarida va ommaviy tadbirlarda jamoat tartibini saqlash faoliyati mavjud ekanligi mavzuning dolzarbligi nafaqat bizda balki xorij tajribasida ham o‘z xususiyatiga ko‘ra muhim amaliyot ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Shuningdek Rossiya Federatsiyasi Federal qo‘riqlash xizmatining (FSO) ommaviy tadbirlarni o‘tkazishda jamoat tartibini muhofaza qilish va jamoat xavfsizligini ta’minlashning o‘ziga hos xususiyatlari mavjud bo‘lib bular:

- Ommaviy tadbirni o‘tkazish joyi, vaqti va tartibini, ishtirokchilarning ehtimoliy soni va tarkibini, shuningdek ommaviy tadbirni o‘tkazishni ta’qiqlashni talab qiluvchi omillarning mavjudligi yoki yo‘qligini aniqlashtirish;
- Tashkilotchilar va manfaatdor idoralar vakillari bilan birgalikda ommaviy tadbir o‘tkaziladigan joyda komissiya tekshiruvini o‘tkazish, uning jamoat tartibi zarur muhofaza qilishni tashkil etishga yaroqliligini aniqlash va kamchiliklarni bartaraf etish choralarini ko‘rish;
- Hududning xususiyatlari, transport vositalari va piyodalarning harakatlanish yo‘nalishlarini, yig‘ilish manzillari, odamlarning harakatlanish va joylashish tartibi, transport vositalarining to‘xtash joylari, transport vositalari va piyodalar harakatini tashkil etishda o‘zgarishlar kiritish zarurati hamda hududlar chegaralari, kuchlar va zaxiralarning zaruriy joylashuvi, zarur zaxiralar soni va o‘rganiladigan hududni ko‘zdan kechirish kabi xususiyatlari mavjud.

Yuqorida keltirib o‘tilgan holatlarga qo‘shimcha ravishda ommaviy tadbirlarda jamoat tartibini saqlashga jalb qilingan barcha kuch va

vositalarning 20 foizigacha tezkor shtab boshlig‘i ixtiyorida zaxira kuch ajratilishi mumkin. Tarmoq, yo‘nalish va hudud boshliqlari ixtiyoridagi zaxiralar ma’lum bir tarmoq, yo‘nalish va hudud bo‘ylab xizmat ko‘rsatishda foydalaniladigan kuch va vositalarning 10-15 foizini tashkil qiladi. Faollashtirilgan zaxiralar unchalik muhim bo‘lmagan hududlar va yo‘nalishlardan kuch va vositalarni yangi hududga xizmatga safarbar etish orqali shakllantiriladi.

Ommaviy tadbirlarda jamoat xavfsizligini ta’minlashda Qo‘riqlash xizmati va boshqa hamkorlik tashkilotlarining xodimlari ishtirokida patrullik guruhi ham tashkil qilinib, ularning vazifalari quyidagilardan iborat:

- O‘ziga yuklatilgan vazifalarni anglab yetish va bajarish;
- Xizmat vazifasini bajarayotganda alohida ehtiyotkorlik va vazminlik ko‘rsatish, har qanday sharoitda ham jamoat tartibini buzish holatlarining oldini olishda hotirjam va ishonchli harakat qilish, bu orqali vahima va guruh bo‘lib jamoat tartibini buzish holatlarining oldini olish;
- Belgilab berilgan xizmat joyida bo‘lish va maxsus ruxsatnomasiz belgilab berilgan xizmat joyini tark etmaslik;
- Mast holda bo‘lgan fuqarolarni va jamoat tartibini buzgan boshqa shaxslarni ommaviy tadbir o‘tkaziladigan joydan olib chiqish;
- Ommaviy tadbirni o‘tkazish, jamoat tartibini hamda tomoshabinlar va ishtirokchilar xavfsizligini ta’minlashni qiyinlashtiradigan holatlar aniqlansa, darhol obyektda tartibni saqlash uchun mas’ul shaxsga xabar beriladi.[208]

Ko‘rib turibmizki, Rossiya Federatsiyasida faoliyat olib borayotgan huquqni muhofaza qiluvchi xizmat turlaridan biri bo‘lgan Qo‘riqlash xizmati bizda bo‘lgani kabi fuqarolar va yuridik shaxslarning mol-mulkini jinoiy tajovuzlardan himoya qilish bilangina cheklanib qolmay, ommaviy tadbirlarda turli xil vaziyatlarda qanday qilib jamoat xavfsizligini ta’minlash faoliyati va xususiyatlari aniq belgilab berilgan. Milliy qonunchiligimizda

208 “Устав патрульно-постовой службы милиции общественной безопасности Российской Федерации”, Глава VIII. “Охрана общественного порядка и обеспечение общественной безопасности при проведении массовых мероприятий и чрезвычайных ситуациях”/https://www.democracy.ru/library/laws/ministry/ustav_pps/page8.html - мурожаат санаси 28.05.2025 йил

aynan Qo‘riqlash xizmatining jamoat tartibini saqlashda boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ko‘maklashishi kerakligi ko‘rsatib o‘tilgan bo‘lsada, aniq normativ huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinmagan, shu nuqtai nazardan Qo‘riqlash xizmatining nafaqat ommaviy tadbirlarda balki jamoat joylarida, istirohat bog‘lari, ko‘ngilochar maskanlar hamda qo‘riqlovda bo‘lgan jamoat obyektlarida (Supermarket, Choyxonalar, tungi klub v.k) sodir bo‘ladigan jamoat tartibi buzilishi holatlari kuzatilgan vaqtda ularni xatti-harakatlarini keng qamrovli bo‘lishi uchun bir qator qo‘shimcha vakolatlarni berish Qo‘riqlash xizmatining jamoat tartibini saqlash faoliyati bilan bog‘liq samarali ish ko‘rsatgichlarini oshiradi. Bu borada Rossiya qonunchiligida keltirib o‘tilgan ayrim vakolatlarni milliy qonunchiligimizda qo‘riqlash xizmatining jamoat tartibini ta’minlash bilan bog‘liq vakolatlarini kengaytirishda qo‘llashimiz orqali qanday ijobiy natijalarga erishilishini ko‘rib chiqamiz. Ommaviy tadbir o‘tkaziladigan joyni mustaqil ravishda ko‘zdan kechirish, ya’ni joyning xususiyatidan kelib chiqib texnik xavfsizlik holati jihatidan ommaviy tadbir o‘tkazishga mosligini ko‘rib chiqib o‘z xulosasini berish, ushbu amaliy tadbirni o‘tkazishdan ko‘zlangan asosiy maqsad tadbir ishtirokchilarining xavfsizligi qay darajada ta’minlanganligi bo‘lib, ommaviy tadbir o‘tkaziladigan hududni to‘liq himoya devori bilan o‘rab olinganligi hamda tadbir davomida ijozat etilgan kirish eshiklaridan boshqa joylardan tadbir o‘tkaziladigan hududga turli shaxslarni kirish imkonini cheklash, shu bilan birga ommaviy tadbir o‘tkaziladigan hududning yon atrofida patrullik xizmatini joriy etish, bundan ko‘zlangan maqsad tadbir ishtirokchilari orasidan tadbir vaqtida tartibsizlik keltirib chiqargan shaxsni tartibbuzarlik sodir etib qochishga uringan vaqtida uning harakatini cheklash va shaxsiga oydinlik kiritish maqsadida hamda ommaviy tadbirlar vaqtida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan turli xil ko‘ngilsiz hodisalar yoki tartibbuzarliklarni o‘z vaqtida oldini olib tartibsizlikning ommaviy tus olishini oldini olish maqsadida qo‘shimcha zaxira guruhlarini tashkil etish va bir vaqtning o‘zida ommaviy tadbir o‘tkazilayotgan hudud bilan bog‘liq tartibbuzarlik sodir etilganda tezkorlik bilan zaxira guruhlarini jalb etish orqali tartibbuzar(lar)ni hududdan olib chiqib ketish. Ommaviy tadbirlar vaqtida ayniqsa zaxira

guruhlarining roli katta chunki ommaviy tadbirga jamoat xavfsizligini ta’minlashga jalb etilgan xodimlarning soni tadbir ishtirokchilarining sonidan tabiiyki sezilarli darajada oz bo‘lishi bu esa tartibbuzar yoki tartibbuzar shaxslarga nisbatan jismoniy kuch ishlatishni taqozo etgan taqdirda zaxira guruh xodimlari tomonidan qo‘lga olish guruhlarini tashkil etishda hamda tomoshabin sifatida ishtirok etuvchi shaxslarning bilib bilmasdan huquqni muhofaza etuvchi xodimlarning xatti-harakatlariga aralashishlarini cheklashda va tartibbuzarlarni voqea joyidan olib chiqib ketilishida jonli devor rolini bajarishlarida samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Shu o‘rinda Ommaviy tartibbuzarliklar vaqtida jamoat tartibini ta’minlash borasida bir qator dunyo davlatlari olimlari ham o‘zlarining ilmiy yondoshuvlarini keltirib o‘tishgan bo‘lib, Rus olimlari Anton Ivanovich Maltsev hamda Olga Vladimirovich Tolstixlar ommaviy tadbirlarda jamoat tartibini saqlashda ommaviy tadbir yakunlangach ommaviy tadbir vaqtida jamoat tartibini saqlashga jalb etilgan xodimlardan tuzilgan tezkor shtab tomonidan ommaviy tadbir o‘tkazilgan hududdan tadbir ishtirokchilarini chiqib ketishi vaqtida ham jamoat tartibini saqlashga jalb etilgan xodimlarni chiqish joylariga jamoat tartibini saqlashga jalb etilishi to‘g‘risida fikr bildirishgan.[209]

Anton Ivanovich Maltsev hamda Olga Vladimirovich Tolstixlarning ommaviy tadbirlar vaqtida tadbir tugagach jamoat tartibini ta’minlashga jalb etilgan xodimlarni ommaviy tadbir o‘tkazilgan obyektning fuqarolar chiqishi uchun mo‘ljallangan chiqish joylarida xizmatni davom ettirishlari va u yerda fuqarolar to‘liq chiqib bo‘lgunlariga qadar xizmat faoliyatlarini olib borishlari bo‘yicha bildirgan fikrlariga qo‘shilgan holda bu amaliyot ommaviy tadbirni nafaqat tadbir davom etayotgan vaqtda balki ommaviy tadbir tugaganidan keyin ham tadbir ishtirokchilari va tomoshabinlar obyektni to‘liq tark etgunlariga qadar davom etishini unutmasligimiz lozim.

[209] Антон Иванович Мальцев, Ольга Владимировна Толстых. “Особенности обеспечения общественной безопасности при проведении мероприятий, связанных с массовым пребыванием людей” // Образование. Наука. Научные кадры. 2022. № 2 С. 96-98. Doi: 10.24412/2073-3305-2022-2-96-98// Воронежской институт МВД России, Воронеж, Россия.// https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-obespecheniya-obschestvennoy-bezopasnosti-pri-provedenii-meropriyatiy-svyazannyh-s-massovym-prebyvaniem-lyudey - мурожаат санаси 28.05.2025 йил

Chunki misol tariqasida ommaviy tadbir qaysidur sport musobaqasi uchun tashkil etilgan bo‘lsa, tomoshabinlar ham tabiiy ravishda o‘zlari xohlagan jamoaga muhlislik qilishadi va o‘yin yakuniy natijalariga ko‘ra ular tomonidan o‘zaro bahs munozaralar ommaviy tadbir vaqtida boshlanib, davomi esa tadbir yakunida davom etishi natijada fuqarolar tomonidan ommaviy tartibbuzurliklar va huquqbuzarliklarni keltirib chiqaradi. Shu boisdan aynan ommaviy tadbir yakunlangach tadbirga jalb etilgan xodimlar xotirjamlikka berilmasdan ommaviy tadbir o‘tkazilgan obyektdan fuqarolarning to‘liq chiqib ketishlar va bu vaqtda ular tomonidan jamoat tartibi buzilishi holatlarini oldini olishlari ommaviy tadbir vaqtida jamoat tartibini saqlash faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Xorij davlatlarida faoliyat olib borayotgan qo‘riqlash xizmatlari yoki ularni vazifasini bajaruvchi organlar faoliyati va ommaviy tadbirlar vaqtida jamoat xavfsizligini ta’minlash faoliyatlarini tahlil qilish orqali ularning ijobiy ish faoliyatlari tajriba almashish va ilmiy yangiliklarni amaliyotga tatbiq etish orqali jamoat tartibini saqlash faoliyatida Qo‘riqlash xizmatining rolini va ahamiyatini oshirishimiz mumkin ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

JAMOAT XAVFSIZLIGI VA JAMOAT TARTIBIGA TAHDID SOLADIGAN MATERIALLARNI TAYYORLASH, SAQLASH, TARQATISH YOKI NAMOYISH ETISH JINOYATLARINI KVALIFIKATSIYA QILISH MUAMMOLARI

Siddiqjonov Muxtorjon Alisher o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Zamonaviy xavfsizlik muhitida jamiyat barqarorligiga tahdid soluvchi jinoyatlar, ayniqsa, ekstremistik, terroristik yoki nafratni targ‘ib qiluvchi materiallar bilan bog‘liq jinoyatlar global xavf-xatarlar sirasiga kiradi. Bunday materiallarni tayyorlash, saqlash, tarqatish yoki namoyish etish jamoat xavfsizligi va tartibiga bevosita tahdid soladi. Shu bois bu turdagi

harakatlarni jinoyat deb topish va to‘g‘ri kvalifikatsiya qilish zamonaviy huquqiy tizimlar uchun dolzarb masalalardan biridir.

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida bu turdagi jinoyatlar, xususan, **Jinoyat kodeksining 244-1-moddasi** (Ekstremistik materiallarni tayyorlash, saqlash, tarqatish yoki namoyish etish) asosida jinoyat deb baholanadi. Mazkur modda ekstremistik materiallar tushunchasini o‘z ichiga olgan bo‘lib, ularni tayyorlash, saqlash va tarqatish jamoat xavfsizligiga tahdid soluvchi jinoyat deb belgilanadi.

Xalqaro tajribada ham bu turdagi jinoyatlar terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashish doirasida tartibga solinadi. Jumladan, Buyuk Britaniyada “Terrorism Act 2000” va AQShda “USA PATRIOT Act” qonunlari orqali ekstremistik materiallar bilan muomalada bo‘lish qat’iy tartibga solinadi (Choudhury, 2016; Walker, 2006).

O‘zbekistonda “ekstremistik material” tushunchasi qonunchilikda to‘liq va aniq belgilab berilmagan. Bu esa amaliyotda muayyan materialni jinoyat obyekti sifatida e’tirof etishda murakkablik tug‘diradi (Karimov, 2022).

Jinoyat tarkibini aniqlashda shaxsning bu materiallarni qanday maqsadda tayyorlagani yoki tarqatgani muhim ahamiyatga ega. Ammo bu holatni aniqlash ko‘pincha subyektiv baholarga asoslanadi (International Centre for Counter-Terrorism, 2020).

Axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan ekstremistik materiallarni tarqatish ko‘proq onlayn platformalarda amalga oshirilmoqda. Ammo mavjud qonunchilik internet muhitidagi jinoyatlarni aniqlash va kvalifikatsiya qilishda samarasiz bo‘lishi mumkin (Weimann, 2015).

Germaniyada “Verfassungsschutz” (Konstitutsiyani himoya qilish boshqarmasi) ekstremistik mazmundagi kontentni aniqlash va jinoyat sifatida kvalifikatsiya qilishda asosiy rol o‘ynaydi. AQShda esa biror material ekstremistik deb topilishi uchun u ochiq zo‘ravonlikni qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Fransiyada ekstremistik kontentni targ‘ib qilganlik uchun jinoyat javobgarligi bilan bir qatorda ma’muriy jazolar ham qo‘llaniladi (Bigo & Tsoukala, 2008).

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksidagi 244-1-moddasini to‘g‘ri qo‘llash uchun jinoyat tarkibining barcha elementlari aniqlanishi lozim. Bu elementlar quyidagilardan iborat:

1. Jinoyat obyekti

Mazkur jinoyatning bevosita obyekti — bu jamoat xavfsizligi va ijtimoiy barqarorlikdir. Ekstremistik materiallar jamoada vahima, nifoq, adovatni targ‘ib qilish orqali tinchlikni buzadi.

2. Obyektiv tomoni

Jinoyat harakatlari quyidagilardan iborat bo‘lishi mumkin: materiallarni **tayyorlash**, **saqlash**, **tarqatish** yoki **namoyish etish**. Ushbu harakatlarning bittasi amalga oshirilgan bo‘lsa ham, jinoyat tarkibi yuzaga kelgan hisoblanadi.

Misol uchun, Telegram, Facebook yoki YouTube kabi platformalarda ekstremistik g‘oyalarni ifodalovchi video yoki matnlarni repost qilish — “tarqatish” elementi sifatida talqin etilishi mumkin.

3. Subyekt

Mazkur jinoyatning subyekti — bu 16 yoshga to‘lgan jismoniy shaxsdir. Biroq jinoyatni tashkilotli guruh, diniy sektalar yoki boshqa tuzilmalar tomonidan sodir etilishi og‘irlashtiruvchi holat hisoblanadi.

4. Subyektiv tomoni

Jinoyat faqat **qasd** bilan sodir etiladi. Ya’ni, shaxs materialning mazmunidan xabardor bo‘lishi va uni ataylab saqlashi, tarqatishi yoki namoyish qilishi kerak.

Sud-amaliyotidan namunalar

So‘nggi yillarda O‘zbekiston sudlari tomonidan ko‘rilgan ayrim jinoyat ishlari mazkur moddaning qo‘llanishidagi muammolarni ochib beradi. Masalan:

2021-yilda Toshkent shahar sudida Telegram messenjeri orqali diniy-ekstremistik materiallarni tarqatganlikda ayblangan fuqaro J.A.ga nisbatan 5 yil ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlangan. Biroq himoya tomoni ushbu materiallarni shaxs “bilmagan holda” qabul qilgani va “tasodifan” boshqalarga yuborganini ta’kidlagan (Toshkent shahar jinoyat ishlari bo‘yicha sudi arxivi, 2021).

Bu holat shuni ko‘rsatadiki, jinoyatni subyektiv tomonini aniqlash (ya’ni niyat, ongli harakat) eng murakkab jihat hisoblanadi. Sud amaliyoti esa ko‘p hollarda dalillarning zaifligi yoki noto‘g‘ri baholanishi tufayli adolatsizlikka olib kelishi mumkin.

Jamoat xavfsizligi va tartibiga tahdid soluvchi materiallar bilan bog‘liq jinoyatlarni to‘g‘ri va asosli kvalifikatsiya qilish davlat xavfsizligi va huquqiy barqarorlik uchun muhim ahamiyatga ega. Amaldagi qonunchilikda mavjud bo‘lgan bo‘shliqlar va amaliy muammolarni bartaraf etish orqali ushbu jinoyatlarning oldini olish va ularga nisbatan adolatli jazo choralarini qo‘llash mumkin bo‘ladi.

Yuqoridagi tahlildan kelib chiqib, shuni ta’kidlash joizki, jamoat xavfsizligi va tartibiga tahdid soluvchi materiallar bilan bog‘liq jinoyatlar faqat repressiv choralar orqali emas, balki aniq va izchil huquqiy mexanizmlar orqali tartibga solinishi kerak. Jinoyatlarni to‘g‘ri kvalifikatsiya qilish orqali fuqarolarning asosli huquqlarini himoya qilish, adolatni ta’minlash va davlat xavfsizligini mustahkamlash mumkin bo‘ladi.

IDORAVIY NAZORAT – TERGOVGA QADAR TEKSHIRUVDA DALILLARNI YO‘QOTISH VA SOXTALASHTIRISHNING OLDINI OLISH VOSITASI SIFATIDA

Qo‘shayev Nurali Mahmudovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti kafedra boshlig‘ining o‘rinbosari, yu.f.n., dos.

Yurtimizda inson huquqlarini ta’minlash, davlat organlari faoliyatida inosn huquqlariga rioya qilishning dasturul amalga aylantirish maqsadida ko‘plab islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda. Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining muhim bo‘lgan inson huquqlari masalasi O‘zbekistonda qabul qilingan davlat dasturlarining asosiy yo‘nalishi va masalasi sifatida har doim diqqat markazdan joy olib kelgan. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’birlari bilan aytganda “Mamlakatimiz “Inson qadri va manfaatlari uchun” degan ezgu g‘oya asosida demokratiya va adolat tamoyillarini mustahkamlashga qaratilgan tub

islohotlar yo‘lidan dadil ilgari bormoqda”[210]. Tergovga qadar tekshiruv bosqichida dalillarni yo‘qotish va soxtalashtirish holatlarining oldini olish, unga imkon bergan omillarni bartaraf etish masalasi mazkur islohotlar yo‘liga mos kelishini inobatga olib, tanlangan mavzuni, siyosiy jihatdan, dolzarb deyish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi qabul qilingan vaqtdan buyon 125 ta qonunlar bilan o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritildi. Jumladan, ularning ko‘pchiligi aynan dalillar va isbot qilish, jinoyat ishini sudga qadar yuritish bosqichlari masalalariga aloqadordir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 maydagi PQ-3723-son qarori bilan O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish Konsepsiyasi qabul qilindi[211]. Ushbu konsepsiyadagi ko‘plab g‘oyalar amalga qonunchilik mazmuniga singdirildi. Biroq, Konsepsiyadagi Jinoyat-protsessual qonunchilikdagi fuqarolarning huquq hamda erkinliklari, jamiyat va davlatning manfaatlarini samarali himoya qilishga to‘sqinlik qiluvchi huquqiy bo‘shliqlar va qarama-qarshiliklarni bartaraf etish, “Xabeas korpus” institutini qo‘llash ko‘lamini, jumladan sudgacha bo‘lgan bosqichda amalga oshiriladigan protsessual qarorlar va harakatlar ustidan sudga shikoyat qilish institutini joriy etish orqali kengaytirish, . tergovga qadar tekshiruv jarayonida jinoyat alomatlari bor yoki yo‘qligini aniqlash maqsadida ayrim protsessual va tergov harakatlarini amalga oshirishning optimal mexanizmlarini yaratish kabi vazifalar hali o‘zining ijobatini topgan emas.

Lug‘aviy ma’nosi “boshqarish, idora qilish” bo‘lgan “nazorat”[212] nomini olgan faoliyat muayyan jarayonni ko‘zdan kechirish, kuzatishni ifoda qiladi. Nazorat qilinuvchining normal faoliyati uchun sharoit yaratish, nazorat qilish imkoniyatlaridan unumli foydalanish uchun nazorat qilishga qaratilgan tekshirish harakatlarini cheklanishi tabiiy hol. Huquq sohasida nazoratning yaxlit butun namoyon bo‘lishi ya’ni to‘liq ko‘rinishi - uning

[210] Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 78-сессиясидаги нуқтидан// https://president.uz/uz/lists/view/6679
[211] https://lex.uz/docs/3735818
[212] Ўзбек тилининг изоҳли луғати 5 жилд. 3-жилд. -Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 11-б.

istalgan paytda, cheklanmagan darajada amalga oshirilishi bilan xarakterlanadi.

Davlat organlari va muassasalari faoliyatini nazorat qilishda nazoratning to‘liq ko‘rinishi amalda bo‘lishi mumkin. Taqqoslash o‘rnida aytish mumkinki, bunda xususiy sektorda fuqarolik muomalasi subyektlari faoliyatining davlat tomonidan nazorat qilinishidagi muddatlar va tekshirishlar soni bilan cheklanganligi kabi mezonlar mavjud bo‘lmasligi mumkin. Ya’ni, tergovga qadar tekshiruv faoliyati idoraviy yuqori rahbarlar va prokuror tomonidan istalganda tekshirilishi normal holat hisoblanadi. Biroq, ochiqcha tan olish lozimki, davlat organlarining va davlatga tegishli muassasalarning faoliyati, xususan tergovga qadar tekshiruv ustidan to‘liq nazorat qilishning imkoni yo‘q. Shuning uchun ham bir vaqtlar mavjud bo‘lgan prokuror nazoratning bir yo‘nalishi bo‘lgan “umumiy nazorat” atamasidan voz kechildi.

Aslida, umumiy nazorat hattoki, bir organ doirasida rahbarning o‘z qo‘l ostidagi xodimi faoliyati ustidan amalga oshirilishi imkonsiz. Shundan kelib chiqqan holda, nazoratni to‘g‘ri tashkil etish, adolatni ta’minlash va boshqa ijobiy natijalarga erishish maqsadida nazorat qilish tadbiri bo‘lgan tekshiruvlarni o‘tkazishni biror hodisa yoki davriy muddatlarga bog‘lashadi. Shunday tekshirishga asos bo‘ladigan biror hodisalardan biri shikoyat (ariza berilishi) hisoblanadi.

Davlat hokimiyati organlari, mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlari va mansabdor shaxslarning qarorlari va harakatlari (harakatsizligi) ustidan shikoyat qilish instituti huquqning turli sohalarida o‘rganiladi. Shikoyat qilish huquqi – bir vaqtning o‘zida protsessual kafolat ham hisoblanadi.

Jinoyat protsessi nazariyasida protsessual kafolatlar jinoyat protsessi ishtirokchilariga majburiyatlarni bajarish va berilgan huquqlardan foydalanish imkoniyatini ta’minlovchi jinoyat-protsessual vositalar sifatida namoyon bo‘ladi, degan nuqtai nazar mavjud[213]. Xususan, tergovga qadar tekshiruv davomida dalillarni yo‘q qilish va soxtalashtirish albatta qabul

[213] Уголовный процесс: Учеб. для вузов. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Под ред. В.Н. Григорьева и Г.П. Химичевой. М., 2001. С. 21.

qilinadigan qarorga va uning ustidan shikoyat qilish mumkinligiga bevosita ta’sir qiladi.

Umuman, dalillarni soxtalashtirish yoki yo‘q qilish albatta salbiy oqibatlarga sabab bo‘lishini dissertatsiyaning birinchi bobida bayon qilgan edik. Shu bilan birga, tergovga qadar tekshiruv bosqichida dalillarni soxtalashtirish yoki yo‘q qilish, katta ehtimol bilan, asossiz ravishda jinoyat ishini qo‘zg‘atish yoki qo‘zg‘atishni rad qilish haqidagi qarorlarni qabul qilishga olib kelishi mumkinligiga; inson va fuqaroning huquq va erkinliklarini asossiz ravishda cheklash; huquqni muhofaza qiluvchi organlar va mansabdor shaxslarning vaqtini, mablag‘larini, kuchlarini behuda sarflash; shaxsning keyinchalik oqlanishi yoki unga nisbatan jinoyat ishining tugatilishi reabilitatsiya qilinishi munosabati bilan davlatning xarajatlarining vujudga kelishiga olib kelishini ta’kidlash lozim.

Jinoyat ishini qo‘zg‘atishni asossiz rad etish, tergovga qadar tekshiruvni sifatsiz o‘tkazish yoki bunday tekshiruvni o‘tkazishdan bosh tortish davlat manfaatlariga kuchli zarar yetkazadi, bu esa jabrlanuvchilar huquqlarning buzilishi va jinoyatlar sonining ko‘payishiga ham olib keladi. Chunki jinoyat sodir etgan shaxslarda jazosiz qolishga, sodir etilgan qilmishlar uchun jazo muqarrar emasligiga ishonch paydo bo‘ladi.

Bunday salbiy holatlarning oldini olish qonuniy bilan bog‘liq. Qonuniylik dalillarni soxtalashtirish yoki ularni qasddan yo‘qotishni ta’minlovchi asosiy ko‘rsatgichlardan biridir. Bu borada Yu.N.Belozerov qonunlarga qat’iy rioya qilishgina asosli, mazmunan to‘g‘ri qarorga olib kelishi mumkinligini, huquq normalarini qo‘llash asossiz bo‘lsa, u qonuniy bo‘lishi mumkin emasligi ta’qiqlangan[214].

Milliy qonunchiligimiz jinoyat protsessining sudga qadar bosqichida protsessual qarorlar va harakatlar (harakatsizliklar) ning qonuniyligi va asosliligini ta’minlash bo‘yicha uchta asosiy nazorat faoliyat turlari amalga oshiriladi:

1) idoraviy nazorat;

2) prokuror nazorati;

[214] Белозеров Ю.Н. Возбуждение уголовного дела. М.: МВД СССР, 1976. С. 8.

3) sud nazorati.

Jinoyat to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘z vaqtida ro‘yxatga olish, tergovga qadar tekshiruv o‘tkazish ko‘p jihatdan ichki ishlar organlarida jinoyat protsessining dastlabki bosqichi ustidan idoraviy nazoratni tashkil etish darajasiga bog‘liq. Sababi, nazoratning qolgan ikki turi tergovga qadar tekshiruv faoliyatiga hamma vaqt ham yaqin bo‘lavermaydi. To‘g‘ri prokuratura tizimidagi tergovchi, surishtiruvchi va prokurorlarning ariza va xabarlarni o‘rganishlari jarayonida ehtimol prokuror nazorati yaqin bo‘lar. Qolgan vaziyatlarda tergovga qadar tekshiruv faoliyatiga eng yaqin nazorat turi idoraviy nazorat hisoblanadi va uning to‘g‘ri tashkil qilinganligi dalil sifatida foydalanishi mumkin bo‘lgan ma’lumotlarni soxtalashtirish va yo‘q qilishning oldini olishning eng ta’sirchan yo‘llaridan biri hisoblanadi.

Tergovga qadar tekshiruv ustidan idoraviy nazoratning huquqiy tartiboti haqida so‘z yuritilganda eng avvalo JPKning 39^2-moddasidagi “Boshliqning topshirig‘iga binoan va uning rahbarligida ishlayotgan mansabdor shaxs jinoyatning oldini olish yoki uning sodir etilishiga yo‘l qo‘ymaslik, dalillarni to‘plash va saqlash, jinoyat sodir etishda gumon qilinganlarni ushlash va yashiringan gumon qilinuvchilarni qidirib topish hamda jinoyat tufayli yetkazilgan mulkiy zararning o‘rni qoplanishini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan, kechiktirib bo‘lmaydigan barcha harakatlarni amalga oshirishi shart” va “Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ mansabdor shaxsining qarorlari mazkur organ boshlig‘i tomonidan tasdiqlanishi lozim. Boshliqning yozma ko‘rsatmalari ularni bajarishni to‘xtatmay turib, ushbu ko‘rsatmalar ustidan prokurorga shikoyat qilishga haqli bo‘lgan unga bo‘ysunuvchi mansabdor shaxs uchun majburiydir” deyilgan qoidalarni eslab o‘tish lozim.

Bundan tashqari, Jinoyat va hodisalarga oid ariza, xabar va boshqa ma’lumotlarni qabul qilish, ro‘yxatga olish va ko‘rib chiqish tartibi to‘g‘risidagi Nizomning “Jinoyat va hodisalarga oid ariza, xabar va boshqa ma’lumotlarni qabul qilish, ro‘yxatdan o‘tkazish va ko‘rib chiqish tartibiga rioya qilinishi ustidan nazorat” deb nomlangan 8-bobida “Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ tuzilmasi rahbari o‘zi rahbarlik qilayotgan idorada jinoyat va hodisalarga oid ariza, xabar va boshqa

ma’lumotlarni qabul qilinishi, tegishli kitoblarda ro‘yxatga olinishi, ular bo‘yicha tergovga qadar tekshiruv o‘tkazilishi, belgilangan muddatlarda qonuniy qaror qabul qilinishi hamda ro‘yxatga olish obyektlarining “Ye-material” tizimiga to‘liq va to‘g‘ri kiritilishi yuzasidan shaxsan javobgardir.

Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ tuzilmasi rahbari tomonidan, shuningdek ushbu idoraning yuqori turuvchi tuzilmasida nazoratni olib boruvchi mas’ul xodimi tomonidan soha bo‘yicha belgilangan tartiblarga rioya etilishi ustidan nazorat “Ye-material” tizimi orqali kundalik davriylikda amalga oshirilishi shart” deyilgan (137-band).

Bundan tashqari, Nizomda “Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ mansabdor shaxsining qarorlari mazkur organ (tuzilma, muassasa, qism) boshlig‘i tomonidan tasdiqlanishi lozim, surishtiruvchi, tergovchi va prokurorlar tomonidan qabul qilingan qarorlar bundan mustasno. Qarorni tasdiqlash vaqtida tegishli rahbar mavjud hujjatlarni mukammal o‘rganishi, qaror asosli va protsessual qonunchilikka muvofiq qabul qilganligiga shaxsan ishonch hosil qilishi lozim” deyilgan (138-band).

Shuni ta’kidlash kerakki, jinoyat-protsessual adabiyotlarda ba’zan idoraviy nazoratning xususiyati va mazmuni to‘g‘risida yagona fikr mavjud emas. Jumladan, V.A.Mixaylov idoraviy nazoratning fakt sifatida mavjud bo‘lishi mumkinligini inkor etadi. Uning fikricha, jinoyat protsessida tergov organi rahbarining nazoratini idoraviy nazoratga kiritish noto‘g‘ri, chunki bu jinoyat protsessi ishtirokchisining vakolatlarini belgilovchi qonunchilik qoidalariga javob bermaydi, tergov apparatlari va tergov bo‘linmalari rahbarlarini uni amalga oshirish shakllarini tanlash va qo‘llashga noto‘g‘ri yo‘naltiradi. V.A. Mixaylovning fikricha, jinoyat protsessida faqat protsessual nazorat mavjud bo‘lib, u turli shakllarda - protsessual va tashkiliy shakllarda amalga oshiriladi. Bundan tashqari, idoraviy nazorat normativ hujjatlarda tergov bo‘limi boshlig‘i nazoratining tashkiliy shakllari belgilangan[215]. Boshqa bir qator olimlar tergov organi rahbarining

[215] Курс уголовного судопроизводства: Учеб: В 3 т. Т. 1 / Под ред. В.А. Михайлова. М.: Изд-во Моск. Психолого-соцмальн. Ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «Модэк», 2006. С. 429-432, 434.

nazoratini idoraviy yoki idoraviy protsessual nazorat sifatida belgilaydilar.[216]

Yu.N.Belozerov jinoyat protsessida nazoratning ikki turi mavjud: tergovchi ishini tashkil etish ustidan nazorat va uning protsessual faoliyati ustidan nazorat. Tergovchi ishini tashkil etish ustidan nazoratni idoraviy ko‘rsatmalar bilan zimmasiga yuklatilgan shaxs amalga oshirishi mumkinligini va boshliq tergovchiga protsessual masalalar bo‘yicha ko‘rsatmalar berishga haqli emasligini ta’kidlaydi[217]. Bu borada boshqacha nuqtai nazar ham mavjud, xususan, T.A.Suleymanovning fikricha, tergov organi rahbari nazorat va boshqaruv qarorlarini amalga oshiradi[218]. Uning fikriga idoraviy nazorat quyidagilarni o‘z ichiga oladi: tashkiliy nazorat va protsessual nazorat.

Tashkiliy nazorat deganda jinoyat alomatlari mavjud bo‘lgan qilmish to‘g‘risidagi xabarni hal qilishda tergovchining boshqa xizmatlarning mansabdor shaxslari bilan ularning vakolatlarini belgilash asosida o‘zaro munosabatlarini, xabarlarni ro‘yxatdan o‘tkazishni nazorat qilishni va hokazolarni tushuniladi. Protsessual nazorat esa, tergov tekshiruvni amalga oshiruvchi davlat organi rahbarining O‘zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual qonunchiligida nazarda tutilgan vakolatlarini

M.G. Kovaleva protsessual nazoratning prokuror nazorati va sud nazoratidan farqli jihatlarini ajratib ko‘rsatadi, xususan:

1. Rahbar tomonidan faoliyatni uzluksiz nazorat qilish.

2. Aniqlangan qonun buzilishlariga tezkor munosabat bildirish va ularni bartaraf etish imkoniyati.

3. Qonunning jiddiy bo‘lmagan buzilishiga yo‘l qo‘ygan shaxslarga nisbatan intizomiy ta’sir choralarini qo‘llash imkoniyati.

4. Nazorat faoliyati obyektiga yaqinlik.

---

[216] Статкус В.Ф.., Чувилев А.А. Прокурорский надзор и ведомственный контроль на предварительном следствии // Сов. Гос-во и право. 1975. № 3. С. 73-78; Кальницкий В.В. Ведомственный процессуальный контроль за деятельностью следователей органов внутренних дел: Дис. ... канд. юрид. наук. М.: МВД СССР, 1982;

[217] Белозеров Ю.Н. Возбуждение уголовного дела. М.: МВД СССР, 1976. С. 12.

[218] Уголовно-процессуальный кодекс РФ: научно-практический комментарий (извлечение) / Под общ. Ред. О.А. Малышевой. М.: Изд. Группа «Юрист», 2008. С. 35.

5. Nazorat faoliyati sifatini oshirish zaruratini keltirib chiqaruvchi yo‘l qo‘yilgan qonun buzilishlari uchun rahbarning shaxsiy javobgarligi[219].

Ushbu mavzuni O‘zbekistonda o‘rgangan olim D.M.Mirazov o‘zining tadqiqot ishida idoraviy nazoratni kuchaytirish, idoraviy nazoratni amalga oshiruvchi tergov idoralariga rahbarlariga protsessual vakolat ya’ni JPKning 37-moddasiga “...tergovga qadar tekshiruv o‘tkazish yo‘nalishi, jinoyatning kvalifikatsiyasi, shaxsni gumon qilinuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilish to‘g‘risida ko‘rsatmalar berishi mumkinligi va jinoyat ishini qo‘zg‘atish yoki uni qo‘zg‘atishni rad etish to‘g‘risidagi, materiallarni tergovga tegishliligi bo‘yicha yuborilishi to‘g‘risidagi qarorlariga rozilik beradi”, degan o‘zgartirishni taklif qilgan[220]. Bu fikrga qo‘shilgan holda uning to‘g‘riligini yana bir necha omillar bilan asoslash mumkin.

Birinchidan, tergovga qadar tekshiruv faoliyatida dalillar ehtiyotsizlik bilan yuz beradigan omillar ta’sirida dalillar yo‘q qilinishini oldini olish uchun ham xodim puxta bilim va amaliy ko‘nikmalar talab qilinadi.oralarida yurist (huquqshunos) mutaxassisligi bo‘lmagan tizimning ayrim organlarida qabul qilingan qarorlar albatta rahbarning roziligi bilan amalga oshirilsa, xato va kamchiliklardan xoli bo‘ladi.

Ikkinchidan, faqat tergovga qadar tekshiruv faoliyatini amalga oshiradigan davlat organlari tizimida rahbarlarning mas’uliyati va javobgarligini oshirish uchun ushbu taklif o‘rinli hisoblanadi.

Mazkur qoidani, ya’ni rahbarning rozilik berish qoidasini bir oz tahrir qilgan holda dissertatsiyaning xulosa qismida keltirib o‘tamiz.

O‘tkazilgan tahlillar shundan dalolat beradiki, tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ (mansabdor shaxsi), surishtiruvchi va tergovchilarning jinoyat to‘g‘risidagi xabarlarni hal qilishdagi protsessual faoliyatini bevosita, yanada ta’sirchan nazorat qilish ushbu organlari

[219] Ковалева М.Г. Возбуждение уголовного дела и обеспечение его законности и обоснованности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб.: С.-Петербург юрид. ин-т Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2005. С. 25.

[220] Миразов Д.М. Дастлабки тергов идоралари фаолияти устидан контроль ва назоратни такомиллаштиришнинг назарий, ташкилий ва процессуал жиҳатлари // юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун ДИССЕРТАЦИЯ. –Т., 2015. – 236 б

rahbarlari tomonidan jinoyat-protsessual qonun bilan batafsil tartibda samarali amalga oshirilishiga zamin yaratadigan holatlardan biridir.

Jinoyatlarni jinoiy-huquqiy ro‘yxatga olish sohasidagi qonunlar ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirar ekan, prokuror idoraviy nazoratni amalga oshiruvchi vakolatli mansabdor shaxslarga qaraganda ancha katta hajmdagi vakolatlarga, shu jumladan tergov organlari rahbarlari va surishtiruv organlari boshliqlarining o‘zlariga nisbatan nazorat vakolatlariga ega. Bundan tashqari, prokuror nazorati idora usti xususiyatiga ega bo‘lib, bu uning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bunda prokuror tergov organi rahbarini, surishtiruv organi boshlig‘ini protsessual rahbarlikni amalga oshirish jihatidan almashtirmasligi kerak. Oxirgisi zarurligi aniqlanganda prokuror bevosita ko‘rsatilgan idora rahbarlari tomonidan zarur choralar ko‘rilishini talab qiladi. Prokurorning bu boradagi aralashuvi faqat alohida hollardagina ularning harakatsizligi tufayli oqlanishi mumkin.

Garchand nazorat qiluvchilar tergov qadar tekshiruv faoliyati ustidan cheklanmagan imkoniyatlari belgilangan bo‘lsada, buning aslida imkoni yo‘q. Aslida kamchiliklarni aniqlab, bartaraf qilishga sabab bo‘ladigan ko‘p holatlarda shikoyatlar sabab bo‘ladi.

Hozirgi vaqtda O‘zbekiston Respublikasida jismoniy va yuridik shaxslarning jinoyat ehtimoli xususidagi shikoyat va arizalarini hal etish vakolatiga ega bo‘lgan davlat hokimiyati organlarining barqaror tizimi mavjud.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 40-moddasida “Har kim bevosita o‘zi va boshqalar bilan birgalikda davlat organlariga hamda tashkilotlariga, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga, mansabdor shaxslarga yoki xalq vakillariga arizalar, takliflar va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega” deyilgan.

Qolaversa, O‘zbekiston respublikasining jinoyat-protsessual kodeksining 27-moddasida “Protsessual harakatlar va qarorlar ustidan shikoyat qilish huquqi” prinsipi tarkibida “Protsess ishtirokchilari va boshqa shaxslar, shuningdek jinoyat ishini yuritishdan manfaatdor bo‘lgan korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning vakillari ushbu Kodeksda belgilab qo‘yilgan tartibda va muddatda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror,

sudya va sudning protsessual harakati yoki qarori ustidan shikoyat berishga haqlidir". Surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning harakatlari va qarorlari ustidan shikoyat qilish instituti jinoyat protsessida juda muhim ahamiyatga egadir. "Ushbu institutni afzalligi shundaki, u jinoyat protsessining barcha ishtirokchilariga taalluqli, qolaversa, sudga shikoyat qilish bilan buzilgan huquq va manfaatlarni tiklashga erishish mumkin"[221].

Yana bir o'zbek tadqiqotchisi A.A.Shamsiyev esa, aynan tergovga qadar tekshiruvga tatbiqan idoraviy-protsessual kontrolni tashkiliy va protsessual kontrolga ajratgan holda tahlil qilishga harakat qiladi. Tadqiqotchining yozishicha, tashkiliy kontrol ma'muriy-huquqiy shaklda amalga oshiriladi va idoraviy-normativ hujjatlar bilan tartibga solingan. Jinoyatga oid xabarlarni ko'rib chiqish ustidan idoraviy-tashkiliy kontrol jinoyatga oid xabarlarni qabul qilish, ro'yxatga olish, hisobga olish va hal etish tartibiga rioya etishni tekshirishga qaratilgan. Ichki ishlar organining boshlig'i har kuni hodisalar to'g'risidagi xabarlarning o'z vaqtida va to'liq ro'yxatga olinishi hamda hal etish muddatlariga rioya etilishi, jinoyatlarni hisobga olish kitobi hamda hodisalar to'g'risidagi xabarlarni hisobga olish jurnalining to'g'ri yuritilishi ustidan kontrolni amalga oshiradi, jinoyatga oid xabarlarning ichki ishlar organida ro'yxatga olinishining to'liqligini solishtirib chiqadi. Xuddi shunday kontrol vakolatlari jinoyatga oid xabarlar qabul qilinadigan, ro'yxatga olinadigan va tekshiriladigan boshqa idoralarning rahbarlari tomonidan ham amalga oshiriladi. Tashkiliy kontroldan farqli o'laroq, idoraviy-protsessual kontrol protsessual shaklda qo'llaniladi hamda tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi shaxsning protsessual faoliyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi, ya'ni, jinoyat-protsessual xususiyatga ega bo'ladi. Tergovchining harakatlari ustidan protsessual kontrol qilish huquqi tergov bo'linmalarining boshliqlariga berilgan. Bunday kontrolni amalga oshirish uchun jinoyat ishini qo'zg'atish bosqichiga muvofiq ravishda yuqorida ko'rsatilgan shaxslarning o'zaro vakolatlarini qonuniy tartibga solish zarur[222].

[221] Иноғомжонова З.Ф. Дастлабки тергов ва жиноят ишини судда кўриш учун тайинлаш босқичларида суд назорати. - Т.: ТДЮИ, 2006. - Б. 73

[222] Шамсиев А.А. Терговга қадар текширув устидан прокурор назоратининг хусусиятлари, муаммолари ва уларнинг ечимлари // Ҳуқуқий тадқиқотлар журнали. – Тошкент, 2019. – №9. – Б. 43-44.

Amaldagi qonunchilik har qanday protsessual qarorning majburiy ijro etilishiga yo‘l qo‘ygan holda, dastlabki tergov ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini muhofaza qiluvchi ma’lum kafolatlarni ham nazarda tutadi. Jinoyat protsessida ishni yuritishga mas’ul bo‘lgan davlat organlarning (mansabdor shaxslarining) harakatlari (harakatsizligi) va qarorlari ustidan shikoyat qilish bunday kafolatlar orasida muhim o‘rin egallaydi. Boisi, shikoyat nafaqat o‘z huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzilgan deb hisoblagan shaxsning huquqlari va manfaatlarini himoya qilishga, balki ularni ta’minlashga yordam beruvchi vosita sifatida amal qiladi. Fuqarolar shikoyat qilish yo‘li bilan o‘zlariga berilgan huquqlarni amalga oshiradilar yoki buzilgan huquqning tiklanishini talab qiladilar[223].

Shu o‘rinda, garchand JPK 27-moddasida moddada tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi davlat organining mansabdor shaxs keltirilmagan bo‘lsada, uning qarorlari ustidan aynan dalillarni soxtalashtirish yoki yo‘q qilish ehtimoli ustidan shikoyat qilish mumkinligi istisno etilmaydi. Biroq, qonunlarda aniq yozilgan qoidalar tushunmovchiliklarning oldini olishini nazarda tutadigan bo‘lsak, JPK 27-moddasida tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi davlat organining rahbari va mansabdor shaxsini kiritish maqsadga muvofiq.

Shikoyat bu xatolarni to‘g‘rilash imkoni hisoblanadi. Bejizga emaski, bu borada monografik tadqiqotlar o‘tkazgan S.N.Mamadiyev shikoyatga..... “amalda yoxud ehtimol tutilgan qonun normasining buzilishini bartaraf etish haqidagi ..... yozma murojaat” deb ta’rif bermagan[224]. Shundan kelib chiqib, JPK 39[1]-moddasida keltirilgan Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi davlat organining mansabdor shaxslarining jinoyat to‘g‘risidagi ariza va xabarlarni ro‘yxat olish va ko‘rib chiqish faoliyati shuningdek, ularning ma’muriy faoliyati erkin “shikoyat” qilish va ularni eng avvalo xolisona, o‘z vaqtida, har tomonlama ko‘rib chiqish ishlariga alohida e’tibor qaratishlari lozim.

[223] Хаманева Н.Ю. Защита прав граждан в сфере исполнительное власти. –М., 1997. 13 с

[224] Мамадиев С.Н. Суриштирувчи, терговчи, прокурорнинг ҳаракатлари ва қарорлари устидан судга шикоят қилиш // Юридик фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т., 2010. 54-бет

JAMOAT TARTIBINI SAQLASHNI TAKOMILLASHTIRISH ORQALI MAHALLALARDA XAVFSIZ MUHITNI YARATISH

Boliyev U.
Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar doirasida mahalla institutini rivojlantirish, uning jamiyat hayotidagi o‘rni va ahamiyatini oshirish, xususan, mahallalarda xavfsiz muhitni yaratish masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi PF-5938-son “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni bu boradagi ishlarni yangi bosqichga ko‘tardi.

Mahallalarda xavfsiz muhitni ta’minlash va huquqbuzarliklarning oldini olish masalasi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etib, bu borada tizimli va ilmiy asoslangan yondashuvni talab etmoqda. Ushbu holat mazkur mavzuni chuqur o‘rganish zaruratini belgilab beradi.

Mahallalarda xavfsiz muhitni yaratish va huquqbuzarliklarning oldini olish masalasini tadqiq etish natijasida quyidagi holat aniqlandi.

Birinchidan, mahalla institutining huquqiy asoslari takomillashtirildi. O‘zbekiston Respublikasining “Mahalla to‘g‘risida”gi qonuni yangi tahrirda qabul qilinib, mahalla institutining vakolatlari kengaytirildi. Mahalla fuqarolar yig‘inlariga jamoat tartibini saqlash va huquqbuzarliklarning oldini olish borasida qo‘shimcha vakolatlar berildi. Xususan, mahalla posboni instituti joriy etilib, uning faoliyati yo‘lga qo‘yildi.

Ikkinchidan, profilaktika inspektorlari faoliyati takomillashtirildi. Har bir mahallada profilaktika inspektorining faoliyati yo‘lga qo‘yilib, ularning moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi. Profilaktika inspektorlarining aholi bilan bevosita muloqoti kuchaytirilib, ularning faoliyati samaradorligini baholash mezonlari ishlab chiqildi.

Uchinchidan, mahallalarda jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning

oldini olish borasida kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. “Xavfsiz mahalla” konsepsiyasi doirasida videokuzatuv tizimlari o‘rnatilmoqda, xavf guruhidagi shaxslar bilan manzilli ishlar olib borilmoqda, jamoatchilik nazorati kuchaytirilmoqda.

To‘rtinchidan, mahallalarda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Aholi, ayniqsa yoshlar o‘rtasida huquqiy targ‘ibot ishlari olib borilmoqda, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘tkazilmoqda, sport va madaniy tadbirlar tashkil etilmoqda.

Beshinchidan, mahalla-oila-ta’lim muassasasi hamkorligi kuchaytirilmoqda. Mahalla fuqarolar yig‘inlari huzurida yarashtirish komissiyalari, ota-onalar universitetlari faoliyati yo‘lga qo‘yilgan. Oilaviy ajrimlarning oldini olish, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash borasida tizimli ishlar olib borilmoqda.

Oltinchidan, raqamli texnologiyalar joriy etilmoqda. Mahallalarda elektron hisobot tizimi, onlayn murojaat qilish imkoniyati yaratilgan. Mahalla fuqarolar yig‘inlari faoliyatini raqamlashtirish borasida dastlabki qadamlar qo‘yilmoqda.

Biroq, mavjud yutuqlarga qaramasdan, bu borada qator muammo va kamchiliklar saqlanib qolmoqda:

mahalla institutining vakolatlari amaliyotda to‘liq ro‘yobga chiqarilmayapti;

profilaktika inspektorlari faoliyatini baholash mezonlari takomillashtirilmagan;

mahalla posboni institutining huquqiy maqomi etarli darajada aniq belgilanmagan;

profilaktika tadbirlari ko‘pincha rasmiy xarakter kasb etmoqda;

xavf guruhidagi shaxslar bilan ishlash samaradorligi past;

jinoyatchilikning sabab va sharoitlarini o‘rganish etarli darajada emas;

aholining huquqiy ongi va madaniyati etarli darajada emas;

yoshlar o‘rtasida g‘oyaviy bo‘shliq mavjud;

oila institutining ta’siri sustlashgan.

Mavjud muammolarni hal etish va mahallalarda xavfsiz muhitni

yaratish borasidagi ishlar samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarda ish olib borish maqsadga muvofiq:

Huquqiy bazani takomillashtirish maqsadida “Mahallada jamoat tartibini saqlash to‘g‘risida”gi qonun loyihasini ishlab chiqish; mahalla posboni institutini qayta tiklash va uning huquqiy maqomini aniq belgilash, profilaktika inspektorlarining vakolatlarini kengaytirish lozim.

ShU bilan birga, mahalla fuqarolar yig‘inlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, profilaktika inspektorlari faoliyatini rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy etish, mahalla posboni institutini rivojlantirish, “Xavfsiz mahalla” loyihasini keng joriy etish, xavf guruhidagi shaxslar bilan ishlash tizimini takomillashtirish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga alohida e’tibor qaratish kerak.

Mahallalarda xavfsiz muhitni yaratish va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi ishlar samaradorligini oshirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

“Mahallada jamoat tartibini saqlash to‘g‘risida”gi qonun loyihasini ishlab chiqish va qabul qilish.

Mahalla posboni institutini qayta tiklash va uning huquqiy maqomini aniq belgilash va uni rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish.

Profilaktika inspektorlari faoliyatini baholash mezonlarini takomillashtirish va ularni rag‘batlantirish tizimini joriy etish.

“Xavfsiz mahalla” loyihasini keng joriy etish va uning samaradorligini baholash mexanizmlarini ishlab chiqish.

Aholining huquqiy madaniyatini oshirish bo‘yicha kompleks dastur ishlab chiqish va amalga oshirish.

Yoshlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish mexanizmlarini ishlab chiqish.

Oila institutini mustahkamlash va oilaviy qadriyatlarni targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni amalga oshirish.

Mahalla faoliyatiga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va elektron hisobot tizimini takomillashtirish.

Mazkur tavsiyalarning amalga oshirilishi mahallalarda xavfsiz muhitni yaratish va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi ishlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

KIBERJINOYATLARNI TERGOV QILISHDA KO‘ZDAN KECHIRISH O‘TKAZISH XUSUSIYATLARI

Butunbayev T.N.
O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

Axborot texnologiyalarining hayotimizni turli sohalariga shiddat bilan kirib kelishi surishtiruvchi va tergovchilarning kompyuter jinoyatchiligi bilan yuzma-yuz kelishlariga sabab bo‘lmoqda. Darhaqiqat, hisoblash texnika vositalari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan tergov harakatlariga amaliyot xodimlari avvalgidan ko‘proq duch kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining 2007 yil 25 dekabrdagi Qonuni bilan milliy jinoyat qonunchiligimizda ilk bor Jinoyat kodeksi Maxsus qismi XX[1] bobida axborot texnologiyalari sohasidagi ijtimoiy xavfli qilmishlar uchun jinoiy javobgarlikni nazarda tutuvchi jinoiy-huquqiy normalar belgilandi[225].

Ushbu jinoyatlarni tergov qilishda ko‘zdan kechirish tergov harakati muhim ahamiyatga egadir. Axborot sohasidagi jinoyatlar yangi kriminalistik ob’ektligini va ushbu yo‘nalishda tergov qilish metodikasi va amaliy ko‘nikmalar shakllanmaganligini inobatga olgan holda xozirgi kunda ushbu tergov harakatlarini to‘g‘ri va batafsil o‘tkazish masalasi dolzarb muammolardan biri bo‘lib turibdi.

Fikrimizcha, axborot sohasidagi jinoyatlarni tergov qilishda uchraydigan ko‘zdan kechirish tergov harakati 4 turga bo‘linadi, bular: xodisa sodir bo‘lgan joyini ko‘zdan kechirish, hisoblash texnika vositasini ko‘zdan kechirish, raqamli axborot tashuvchilarni ko‘zdan kechirish va raqamli axborotni ko‘zdan kechirishdir.

Kriminalistik metodikaga doir adabiyotlar tahlili hamda axborot sohasidagi jinoyatlarning o‘ziga hosligini inobatga olgan holda, jinoyatga aloqador bo‘lgan hisoblash texnika vositasini ko‘zdan kechirish **maqsadlar**ini quyidagicha ifodalash mumkin:

1) jinoyatni kim, qanday maqsadda va qanday sharoitda sodir etganligini aniqlash uchun jinoyat natijasida yuzaga kelgan izlarni topish;

[225] Қаранг: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2007. – 52-сон. – 532-м.

2) jinoyatni sodir etish mexanizmini tiklash maqsadida qilmish sharoitlarini aniqlash;

3) hisoblash texnika vositasining texnik ahvolini aniqlash.

Hisoblash texnika vositasini dastlabki ko‘zdan kechirilishi amalga oshirilganida, raqamli axborot tashuvchilar va kompyuter ehtiyot qismlari bilan ishlash qoidalarini bilgan kriminalist-mutaxassisning yordami kerak bo‘ladi.

Hisoblash texnika vositalarini dastlabki ko‘zdan kechirishda qo‘shimcha dalillarni qayd qilish jarayoni sifatida rangli rasm yoki videoga olishni qo‘llash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz va quyidagilarga e’tibor berishni taklif qilamiz:

HTV va qo‘shimcha qurilmalarni[226] atrofdagi jihozlarga nisbatan joylashishiga (orientirli rasmga olish maqsadga muvofiqdir);

HTV va qo‘shimcha qurilmalarning ulanishlariga (uzelli rasm to‘g‘ri keladi degan fikrdamiz);

ko‘zdan kechirish tergov harakatining boshida EHMni monitoridagi tasvir va printerdan chiqarilayotgan xujjatlar, elektron hujjatlarning izlari va boshqa ashyoviy dalillarga (detalli rasm to‘liq yoritib berishi mumkin).

Rossiyalik olimlar V.B. Vexov va D.A. Ilyushinlar o‘z ilmiy tadqiqotlarida HTVlarni ko‘zdan kechirishda bayonnoma tuzishning o‘ziga xos tomonlariga e’tibor beradilar[227], uning ayrim tomonlariga qo‘shilgan holda **HTVni ko‘zdan kechirish bayonnomasi**da quyidagi ma’lumotlarni aks ettirish lozim deb hisoblaymiz:

- HTVning turi, rusumi, shakli (konfigurasiyasi), rangi, raqami (inventar, zavod yoki hisobga olish raqami) va hokazo;

- ulovchi va elektr energiyasi bilan ta’minlovchi simlarning turi (ishlatilish maqsadi), rangi va o‘ziga xos alomatlari;

- tergov harakatini o‘tkazish vaqtida HTVning holati (ish holatida, o‘chirilgan);

[226] Қўшимча қурилмалар – марказий процессорнинг бевосита бошқарувида бўлмаган ЭҲМнинг ташқи асбоб-ускуналар комплекси (сканер, принтер ва хоказо). Баъзи ҳолларда “периферик техника” деб номланади.

[227] Қаранг: Вехов В.Б., Илюшин Д.А. Особенности осмотра ЭВМ как вещественного доказательства по делам о преступлениях в сфере предоставления услуг «Интернет» // Вопросы борьбы с преступностью: Сборник научных трудов / Волгоградская академия МВД России. – Волгоград, 2004. – С. 159 – 166.

- HTVning texnik ahvoli – tashqi ko‘rinishi, korpusining butunligi, qo‘shimcha qurilmalarning to‘g‘ri ulanganligi, chiqimga oid materiallarning (toner, qog‘oz va xokazo) mavjudligi, raqamli axborot tashuvchining turi va hokazo. Bunda tekshirish uchun mutaxassisni jalb qilish maqsadga muvofiqdir;

- elektr toki manbaining turi, uning taktik-texnik tavsifi va texnik holati (ishchi kuchlanishi, chastotasi, ish yuklamasi, saqlagichlarning mavjudligi, unga ulangan texnik vositalar soni, rozetkalar soni va hokazo;

- HTVga qo‘shimcha qurilmalarni ulashga yoki HTVni elektr aloqa kanaliga ulanishi uchun mavjud sharoitlar (mutaxassis tomonidan tegishli raz’yomlar mavjudligiga qarab aniqlanadi);

- standartga to‘g‘ri kelmaydigan HTVning konstruksiyasidagi o‘zgarishlar yoki buzilishlar, ayniqsa jinoyat jarayonida vujudga kelish ehtimoli bo‘lsa;

- jinoyat faoliyati izlari (buzish qurollarining izlari, korpus ichiga kirish izlari, barmoq izlari, qirqindi sim va ajratish materiallari (izolyatsiya), qon, teri, soch, gazlama tolalari va hokazo);

- HTVning atrofdagi texnika vositalariga nisbatan joylashishi;

- HTVning boshqa texnika vositalari bilan aniq ulanish tartibi;

- HTVdagi mavjud axborot turi (ochiq yoki yopiq ma’lumotlar);

- ko‘zdan kechirilayotgan HTVda ruxsatsiz kirishga yoki ma’lumotlarning tarqalib ketishiga qarshi, ayniqsa ma’lumotlarni butunlay yo‘q qilib yuboradigan xususiy himoya vositalarining mavjudligi (mutaxassis tomonidan aniqlanadi);

- HTV ish mexanizmlarining joylashishi va monitordagi tasvir (yoqilgan holatda bo‘lganda);

- HTVni ko‘zdan kechirish jarayonida mutaxassis tomonidan amalga oshirilgan barcha harakatlar: tugmalarni bosish, dasturlarni to‘xtatish, HTVni o‘chirish, qo‘shimcha qurilmalar va elektr tokidan ajratish tartiblari, o‘lchash asboblarining ko‘rsatgichlari va hokazo).

HTVni va unga ulangan periferik texnikani batafsil ko‘zdan kechirishdan oldin, ularni o‘zaro ulanishlari sxemasini chizish maqsadga

muvofiq bo‘lar edi. Ushbu sxema fotojadvalga qo‘shib ko‘zdan kechirish bayonnomasiga ilova qilinadi.

Chizilgan sxema, kelgusida, bo‘lib o‘tgan voqea tafsilotlarini to‘liq yoritib berish, dalillarni batafsil o‘rganish, sabab-oqibat bog‘lanishini aniqlash hamda tergov qilish rejasini tuzishda samarali yordam beradi. Shuningdek, qo‘zg‘atilgan jinoyat ishi materiallari tergovni tegishliligi bo‘yicha o‘zga tergov organiga tergov harakatlarini amalga oshirish uchun o‘tkaziladigan taqdirda, ushbu hujjatlar voqea joyiga chiqmagan tergovchida tegishli taassurot paydo bo‘lishida muhim rol o‘ynaydi.

EHMni buzilishiga va raqamli axborot tashuvchilarda axborotning o‘chib ketishiga sabab bo‘lishi mumkin bo‘lgan ekspert-kriminalist tomonidan ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalarning ishlatilishiga alohida urg‘u berish lozim. Bularga quyidagilarni kiritsa bo‘ladi:

- magnitli materiallar (magnit poroshogi);
- magnitli asboblar (magnit moyqalami);
- magnitli uskunalar (elektromagnit, metallodetektor);
- elektr-magnitning yo‘naltirilgan tarqatuvchi uskunalari (kuchli yoritgich lampalari, kuchli infraqizil va ultrabinafsha tarqatuvilari);
- isitgich uskunalari;
- ishkorli-kislota materiallari va hokazo.

Ko‘zdan kechirish va boshqa tergov harakatlarini amalga oshirishda yuqorida aytib o‘tilganlarni ehtiyotkorlik bilan hisoblash texnika vositalari, raqamli axborot tashuvchilar va ulagich simlardan kamida 1 metr masofada ishlatish lozim.

Hozirgi kunda axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarni ochish va tergov qilish bilan bog‘liq ishlarida surishtiruvchi va tergovchilar kompyuter va shu kabi boshqa texnika vositalaridan etarli darajada xabardor emas va shu kabi jinoyatlarni tergov qilishda ular amaliy ko‘nikmalarining shakllanishi bilan bog‘liq qiyinchiliklarning mavjudligi sir emas. Fikrimizcha, bu sohada ularning malakasini oshirish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarni tergov qilish metodikasining shakllanishida va mavjud amaliy ko‘nikmalarni yuqori

darajaga ko‘tarishda, tergov harakatlariga tegishli mutaxassislarni jalb qilish, qolaversa, bu sohada tergovchi va surishtiruvchilarning malakasini oshirib, kompyuter tizimi va texnika turlarini, shuningdek ular bilan ishlash va dalillarni yig‘ish jarayonida qo‘llaniladigan usullar bilan batafsil tanishishlari, shubhasiz, o‘z samarasini beradi.

Davlatimizda o‘tkazilayotgan sud-huquq islohotlarida jinoyatlarni tergov qilish va ochishda bu faoliyatning samaradorligini oshirish bilan bog‘liq muammolar ham nazarda tutilgan. Bu o‘ziga xos soha bo‘lmish axborot texnologiyalariga ham tegishlidir.

Davlatimiz rahbari haqli e’tirof etganidek, bugun “… zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalari, raqamli va keng formatli telekommunikasiyalar, internetni nafaqat maktab, lisey, kollej va oliy o‘quv yurtlarida, balki har bir oilaga joriy qilish harakatlari bugungi kunda tobora kuchayib bormoqda. Aynan zamonaviy aloqa va axborot texnologiyalari tizimini keng ko‘lamda rivojlantirish mamlakatimiz va jamiyatimizning taraqqiyot darajasini ko‘rsatgan mezonlardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Joriy yilda bu borada amalga oshirilgan ishlar natijasida bugungi kunda yurtimizda 6 million kishi internetdan foydalanmoqda, ularning yarimi mobil aloqa orqali internetdan foydalanuvchilar tashkil etadi.”[228]

Axborot texnologiyalari sohasidagi munosabatlar xozirgi kunda keng miqyosda tarqalganligi, shuningdek zamonaviy texnika va undan foydalanuvchilar sonining tinimsiz o‘sib borishini kuzatar ekanmiz, bu sohadagi jinoyatchilikka qarshi o‘z vaqtida samarali kurash olib bormasa, bu jinoyat ko‘rsatkichlarining ham o‘zgarishi mumkinligini esdan chiqarmaslik lozim. HTVni ko‘zdan kechirish tergov harakati bilan bog‘liq holatlar, kelgusida axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatchilikka qarshi kurashda o‘z ijobiy natijasini namoyon qiladi degan umiddamiz.

[228] Қаранг: Каримов И.А. Демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятни шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. - Т. 19. - Т., – 2011., б. 124

VIRTUAL EKSTREMIZMGA QARSHI KURASHISH YO‘LLARI: HUQUQIY VA AMALIY JIHATLAR TAHLILI

Murodov O‘ktam Subxonovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universitetining mustaqil izlanuvchisi

Bugungi kunda virtual ekstremizm global xavfsizlikka tahdid soluvchi eng jiddiy muammolardan biriga aylanib bormoqda. O‘zbekistonda ekstremistik internet-materiallar soni tobora oshib bormoqda, 2025 yil boshiga kelib bunday manbalar soni 1400 ga etgan. Ushbu raqam 2024 yil yanvarida qayd etilgan 800 dan ortiq manbaga nisbatan sezilarli darajada oshganligini ko‘rsatmoqda[229]. Bu esa virtual ekstremizmga qarshi kurashish bo‘yicha tizimli va samarali yondashuvlar zarurligini ko‘rsatadi. Mazkur masala milliy xavfsizlik, jamiyat barqarorligi va fuqarolar xavfsizligini ta’minlash nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga egaligi sababli virtual ekstremizmga qarshi kurashish sohasidagi mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal qilish yo‘llarini taklif etish uchun virtual ekstremizmga qarshi kurashishning huquqiy asoslari, xalqaro tajriba va O‘zbekiston qonunchiligi doirasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tahlil qilinishi maqsadga muvofiq.

O‘zbekiston Respublikasida virtual ekstremizm bilan bog‘liq tahdidlarga qarshi kurashish bo‘yicha so‘nggi yillarda bir qator muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Oliy sudi tomonidan ekstremistik va terroristik g‘oyalarni o‘z ichiga olgan internet-materiallar ro‘yxati muntazam ravishda yangilanib, to‘ldirilib borilmoqda. 2025 yil yanvar oyi holatiga ko‘ra, ushbu ro‘yxatga 1389 ta turli xil materiallar kiritilgan bo‘lib, ular orasida 203 ta Facebook sahifasi, 713 ta Telegram kanali, 226 ta Instagram akkaunti, 135 ta YouTube kanali, 35 ta “Odnoklassniki” sahifasi, 44 ta TikTok akkaunti, 13 ta veb-sayt va 20 ta boshqa manbalar mavjud[230]. Taqqoslash uchun, 2024 yil yanvar oyida

[229] В Узбекистане в список "экстремистских" интернет-материалов за год внесли еще 600 источников // Current Time.tv [Электрон ресурс]. – 2025. – URL: https://www.currenttime.tv/a/v-uzbekistane-spisok-ekstremistskih-internet-materialov-za-god-1400/33269558.html
[230] шу манба

ro‘yxatda 800 dan ortiq manba bo‘lgan bo‘lsa, 2023 yil may oyida esa bu raqam 500 gacha qisqargan edi.

O‘zbekistonda ekstremistik kontentni aniqlash bilan Din ishlari qo‘mitasi, Davlat xavfsizlik xizmati, Ichki ishlar vazirligi va Axborot va ommaviy kommunikasiyalar agentligi kabi davlat organlari shug‘ullanadi. Ekstremizmga qarshi kurashish to‘g‘risidagi qonunga muvofiq, bunday materiallarni namoyish qilish, tarqatish va saqlash taqiqlangan bo‘lib, ularga kirish cheklanishi kerak. “Jamoat xavfsizligi va tartibiga tahdid soluvchi kontentni” tayyorlash, saqlash, tarqatish yoki namoyish qilish uchun O‘zbekistonda jinoiy javobgarlik belgilangan[231].

O‘zbekistonning virtual ekstremizmga qarshi kurashish sohasidagi qonunchiligi xalqaro huquqiy me’yorlarga mos keladi va bu mamlakatda ekstremistik kontentning tarqalishini oldini olish bo‘yicha kompleks yondashuvni ta’minlaydi. Qonunchilikda ekstremistik materiallarni aniqlash, ularni taqiqlash va bunday materiallarni tarqatganlik uchun jazolar belgilash mexanizmlari aniq ko‘rsatilgan.

Virtual ekstremizmga qarshi kurashish bo‘yicha xalqaro-huquqiy baza BMT Xavfsizlik Kengashining bir qator rezolyusiyalariga, shuningdek mintaqaviy tashkilotlar doirasida qabul qilingan hujjatlarga asoslanadi. BMT Xavfsizlik Kengashining 1373, 1624, 2178, 2199, 2253, 2354, 2396, 2462, 2482-sonli rezolyusiyalari terroristik tashkilotlarni moliyalashtirish kanallarini aniqlash va to‘xtatish bo‘yicha choralarni kuchaytirishga, shuningdek IShID, “Al-Qoida” va Tolibon harakatiga nisbatan sanksiyalar rejimini o‘rnatishga qaratilgan[232].

Xalqaro miqyosda terrorizmga qarshi kurashishning eng muhim vositalaridan biri Xalqaro terrorizmga qarshi kurash bo‘yicha umumiy konvensiya loyihasini kelishib olish hisoblanadi. Ushbu hujjat terrorizmning umume’tirof etilgan ta’rifini o‘z ichiga olib, barcha BMT a’zo davlatlari uchun maqbul bo‘lgan echimni topish zarurligiga asoslanadi.

[231] Киберправо – CyberLaw Department // Cyber-law.uz [Электрон ресурс]. – 2024

[232] Противодействие терроризму и экстремизму // [Электрон ресурс]. – 2023. – URL: https://www. mid.ru /ru/foreign_policy/international_safety/crime/1848368/

2017 yilda Rossiya, Xitoy, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, O‘zbekiston va Tojikiston qo‘shma sa’y-harakatlari bilan ishlab chiqilgan ShHTning ekstremizmga qarshi kurashish bo‘yicha konvensiyasi xalqaro hamkorlikning muhim standarti hisoblanadi[233]. Ushbu hujjat samarali va innovasion xalqaro-huquqiy mexanizmlarni mustahkamlashga qaratilgan bo‘lib, unga yangi davlatlarning tashabbuskorlik bilan qo‘shilish imkoniyatini nazarda tutadi.

Bundan tashqari, jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo‘yicha Evroosiyo guruhi (EAG) doirasida hamkorlikni rivojlantirishga ham e’tibor qaratilmoqda. Rossiya mutaxassislarining etakchi roli bilan EAG pullarni yuvish va terrorizmni moliyalashtirish bilan bog‘liq mintaqaviy xavflarni o‘rganish bilan faol shug‘ullanmoqda[3].

Internet ekstremistik va terroristik oqimlarning amaliy namoyon bo‘lishi va tarqalishi uchun qulay muhit yaratib bermoqda. A.Yu. Atajanov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda internetning ekstremistik va terroristik oqimlarning tarqalishidagi roli tahlil qilingan[4]. Muallif ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va videoxostinglar ekstremistik guruhlar uchun o‘z g‘oyalarini tarqatish, tarafdorlarni jalb qilish va o‘z faoliyatini muvofiqlashtirish vositasi bo‘lib xizmat qilayotganini ta’kidlaydi.

Raqamli kriminalistika tahlili orqali to‘plangan dalillarni tizimli o‘rganish virtual ekstremizmga qarshi kurashishning muhim qismi hisoblanadi. Fayl tizimini tahlil qilish, ma’lumotlarni qazib olish, kontent-tahlil kabi usullar virtual makonda ekstremistik faoliyatni aniqlash va oldini olish imkonini beradi[2341].

Ekstremistik g‘oyalarning tarqalishiga qarshi kurashishning huquqiy va amaliy jihatlarini tahlil qilib, bu borada kompleks yondashuvning zarur deb hisoblaymiz.

Virtual ekstremizmga qarshi kurashish bo‘yicha mavjud yondashuvlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, bu borada qonunchilik

[233] Шанхайская Конвенция «О борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом» Шанхай, 15 июня 2001 г.// Ратифицирована Постановлением Олий Мажлиса Республики Узбекистан от 30 августа 2001 года N 274-II. В настоящую Конвенцию внесены изменения в соответствии с Протоколом от 5 сентября 2003 г.
[234] Киберправо – CyberLaw Department // Cyber-law.uz [Электрон ресурс]. – 2024

bazasi mavjud bo‘lsa ham, uning samaradorligini oshirish uchun qo‘shimcha chora-tadbirlar zarur. O‘zbekistonda ekstremistik materiallar ro‘yxatining muntazam ravishda yangilanib borilishi ijobiy holat bo‘lsa-da, bu muammoni to‘liq hal qilish uchun etarli emas. Ekstremistik kontentni bloklash va uni tarqatganlik uchun javobgarlikni belgilash bilan birga, aholining media savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, yoshlarni ekstremistik g‘oyalar ta’siridan himoya qilish bo‘yicha profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Virtual ekstremizmga qarshi kurashish uchun xalqaro hamkorlikni yanada kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. ShHTning ekstremizmga qarshi kurashish bo‘yicha konvensiyasi kabi hujjatlar asosida mintaqaviy va xalqaro darajada hamkorlikni rivojlantirish, tajriba almashish, qo‘shma tadbirlarni amalga oshirish zarur[3]. Shuningdek, terrorizmga qarshi kurashish bo‘yicha umumiy konvensiya loyihasini kelishib olish, terrorizmning umume’tirof etilgan ta’rifini ishlab chiqish ham muhim vazifalardan biridir.

Ekstremistik kontentni aniqlash va unga qarshi kurashish uchun zamonaviy texnologiyalardan, jumladan sun’iy intellekt va mashina o‘rganishi texnologiyalaridan foydalanish samaradorlikni oshirishga yordam beradi[235]. Raqamli kriminalistika tahlili, fayl tizimini tahlil qilish, ma’lumotlarni qazib olish kabi usullar virtual makonda ekstremistik faoliyatni aniqlash va oldini olish imkonini beradi.

Virtual ekstremizmga qarshi kurashish jarayonida huquqiy va axloqiy dilemmalar yuzaga keladi. Bir tomondan, ekstremistik kontentga qarshi kurashish zarur bo‘lsa, ikkinchi tomondan, bu so‘z erkinligi, shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi kabi asosiy huquqlarga ta’sir qilishi mumkin. Shuning uchun ekstremistik kontentga qarshi kurashish choralarini amalga oshirishda inso n huquqlariga rioya qilish, so‘z erkinligini ta’minlash va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish o‘rtasida muvozanatni topish muhim.

[235] Атажанов А.Ю. Роль сети Интернет в пути практического проявления и распространения экстремистских и террористических течений // ORIENSS. – 2024. – №3. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-seti-internet-v-puti-prakticheskogo-proyavleniya-i-rasprostraneniya-ekstremistskih-i-terroristicheskih-techeniy

Virtual ekstremizmni aniqlash va unga qarshi kurashish uchun qo‘llaniladigan texnologiyalar ham etik jihatdan muammoli bo‘lishi mumkin. Masalan, kontentni monitoring qilish, ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish uchun foydalaniladigan texnologiyalar fuqarolarning shaxsiy hayotiga aralashish, shaxsiy ma’lumotlarga noqonuniy kirish xavfini tug‘dirishi mumkin. Shuning uchun bu texnologiyalardan foydalanishda shaffoflik, hisobdorlik va qonuniylik prinsiplariga rioya qilish zarur.

Virtual ekstremizmga qarshi kurashish strategiyasini takomillashtirish uchun quyidagi takliflarni amalga oshirish mumkin:

Birinchidan, virtual ekstremizmga qarshi kurashish bo‘yicha qonunchilikni takomillashtirish, jumladan ekstremistik kontentni aniqlash, uni bloklash va javobgarlikka tortish mexanizmlarini yanada aniqlashtirish zarur. Bunda xalqaro huquqiy standartlarga mos keladigan, ammo mahalliy sharoitlarni ham hisobga oladigan yondashuvni ishlab chiqish muhim.

Ikkinchidan, virtual ekstremizmga qarshi kurashish uchun davlat organlari, internet-provayderlar, ijtimoiy tarmoqlar va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur. Bu hamkorlik doirasida ekstremistik kontentni aniqlash va bloklash bo‘yicha tezkor ma’lumot almashish, qo‘shma tadbirlarni amalga oshirish imkoniyatlari yaratiladi.

Uchinchidan, virtual ekstremizmga qarshi kurashish uchun zamonaviy texnologiyalardan, jumladan sun’iy intellekt, katta ma’lumotlarni tahlil qilish, mashina o‘rganishi texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish zarur. Bu texnologiyalar ekstremistik kontentni avtomatik ravishda aniqlash va bloklash imkonini beradi.

To‘rtinchidan, aholining media savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, ekstremistik g‘oyalarga qarshi immunitetni shakllantirish bo‘yicha ta’lim dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish zarur. Bu ayniqsa yoshlar uchun muhim, chunki ular ekstremistik g‘oyalarning ta’siriga ko‘proq moyil bo‘lishi mumkin.

Beshinchidan, virtual ekstremizmga qarshi kurashish bo‘yicha xalqaro hamkorlikni yanada rivojlantirish, tajriba almashish, qo‘shma tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bu hamkorlik doirasida ekstremistik

kontentni aniqlash va bloklash bo‘yicha ma’lumot almashish tizimini yaratish, xalqaro huquqiy bazani takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Virtual ekstremizm bugungi kunda global xavfsizlikka tahdid soluvchi eng jiddiy muammolardan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda ekstremistik internet-materiallar sonining oshib borishi, 2025 yil boshiga kelib bunday manbalar sonining 1400 ga etgani bu muammoga qarshi kurashish bo‘yicha tizimli va samarali yondashuvlar zarurligini ko‘rsatadi. Virtual ekstremizmga qarshi kurashish uchun qonunchilik bazasini takomillashtirish, davlat organlari, internet-provayderlar va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, aholining media savodxonligini oshirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

ShHTning ekstremizmga qarshi kurashish bo‘yicha konvensiyasi kabi hujjatlar asosida mintaqaviy va xalqaro darajada hamkorlikni rivojlantirish, BMT Xavfsizlik Kengashining tegishli rezolyusiyalarini amalga oshirish virtual ekstremizmga qarshi kurashishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, terrorizmga qarshi kurashish bo‘yicha umumiy konvensiya loyihasini kelishib olish, terrorizmning umume’tirof etilgan ta’rifini ishlab chiqish ham muhim vazifalardan biridir.

Raqamli kriminalistika tahlili, fayl tizimini tahlil qilish, ma’lumotlarni qazib olish kabi usullar virtual makonda ekstremistik faoliyatni aniqlash va oldini olish imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalardan, jumladan sun’iy intellekt va mashina o‘rganishi texnologiyalaridan foydalanish virtual ekstremizmga qarshi kurashish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Virtual ekstremizmga qarshi kurashish strategiyasini takomillashtirish uchun qonunchilikni takomillashtirish, davlat organlari, internet-provayderlar va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, aholining media savodxonligini oshirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bo‘yicha takliflar amalga oshirilishi zarur. Bu takliflarning amalga oshirilishi virtual ekstremizmga qarshi kurashish samaradorligini oshirishga, milliy xavfsizlik, jamiyat barqarorligi va fuqarolar xavfsizligini ta’minlashga xizmat qiladi.

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФИЛАКТИЧЕСКОМ УЧЕТЕ ЛИЦ, РАНЕЕ СОВЕРШИВШИХ ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Наимов Рахимжон Хафизович
Самостоятельный соискатель Университета общественной безопасности Республики Узбекистан

В условиях стремительной цифровизации общественных отношений и беспрецедентного роста преступности, связанной с использованием информационно-коммуникационных технологий, традиционные методы профилактической работы с лицами, имеющими историю правонарушений, требуют кардинального переосмысления. Эта тенденция актуализирует необходимость модернизации системы превентивного учета и контроля за лицами, склонными к совершению повторных правонарушений.

Профилактический учет, представляющий собой комплекс мероприятий, осуществляемых государственными органами в отношении лиц, склонных к совершению правонарушений, с целью их исправления и предупреждения рецидива, является одним из ключевых институтов предупреждения преступности. Однако существующая система учета сталкивается с множественными проблемами, связанными с ограниченностью аналитических возможностей, недостаточной персонализацией подходов и низкой эффективностью прогнозирования риска рецидива.

Комплексный обзор научной литературы показывает, что вопросы применения цифровых технологий в криминологии и правоохранительной деятельности активно разрабатываются как отечественными[236], так и зарубежными[237] исследователями. В работах ученых особое внимание уделяется проблемам обеспечения

[236] Расулев, А. Противодействие преступления в сфере информационных технологий и безопасности в Республике Узбекистан на современном этапе. in Library, 21(1), 46–53. https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/9514
[237] Кабанов П.А. Обеспечение криминологической безопасности в условиях цифровой трансформации // Вестник КЮИ МВД России. 2023. № 3; Бедеров И. Цифровизация как фактор роста инновационной преступности // RUБЕЖ. 2020

криминологической безопасности в условиях цифровой трансформации. Исследователи отмечают, что современное состояние криминальных угроз характеризуется беспрецедентным ростом преступлений, совершаемых с использованием цифровых технологий, что требует создания новых условий для повышения эффективности обеспечения безопасности личности, общества и государства.

Зарубежные исследования в области предиктивной полицейской деятельности (predictive policing) демонстрируют значительный потенциал применения математических методов, предиктивной аналитики и других аналитических техник для идентификации потенциальной преступной активности (RAND Corporation, 2013). Согласно классификации корпорации RAND, методы предиктивной полицейской деятельности подразделяются на четыре основные категории: методы прогнозирования преступлений, методы прогнозирования правонарушителей, методы прогнозирования личности преступников и методы прогнозирования жертв преступлений.

Европейская практика регулирования использования искусственного интеллекта в судебной и правоохранительной системах основывается на Европейской этической хартии, которая подчеркивает необходимость соблюдения прав личности при использовании больших данных и алгоритмов машинного обучения[238].

Анализ существующей практики профилактического учета выявляет ряд системных недостатков, которые снижают эффективность превентивных мер:

Во-первых, ограниченность аналитического инструментария не позволяет осуществлять комплексную оценку факторов риска рецидива. Традиционные методы базируются преимущественно на статических данных о характере совершенных правонарушений и формальных критериях постановки на учет, что не учитывает

[238] Европейская этическая хартия использования искусственного интеллекта в судебной и правоохранительной системах /European Commission for the Efficiency of Justice, 2018

динамику изменения социально-психологических характеристик личности правонарушителя.

Во-вторых, отсутствие персонализированного подхода к выбору профилактических мер приводит к применению универсальных, часто малоэффективных методов воздействия. Существующая система не предусматривает дифференциации подходов в зависимости от психологических особенностей личности, социального окружения и специфики криминогенных факторов.

В-третьих, фрагментарность информационного обеспечения препятствует формированию целостного представления о личности подучетного лица и динамике его социальной адаптации. Отсутствие интеграции данных различных ведомств (образование, здравоохранение, социальная защита, занятость) не позволяет своевременно выявлять изменения в жизненной ситуации лица, состоящего на учете.

В-четвертых, низкая эффективность прогнозирования риска рецидива обусловлена отсутствием научно обоснованных методик оценки вероятности совершения повторных правонарушений. Решения о продлении или прекращении профилактических мер принимаются на основе субъективных оценок сотрудников правоохранительных органов без использования объективных предиктивных моделей.

Внедрение цифровых технологий в систему профилактического учета открывает принципиально новые возможности для повышения эффективности превентивной работы:

Использование методов больших данных (Big Data) и машинного обучения позволяет анализировать множественные факторы риска в их взаимосвязи и динамике. Предиктивные модели, основанные на анализе исторических данных о рецидивах, социально-демографических характеристиках, образовательном и трудовом статусе, семейном положении и других параметрах, способны с

высокой точностью прогнозировать вероятность совершения повторных правонарушений[239].

Технологии обработки естественного языка (Natural Language Processing) могут применяться для анализа текстов характеристик, заключений психологов, отчетов участковых уполномоченных, что позволит выявлять скрытые закономерности и латентные факторы риска.

Цифровые системы оценки рисков (Risk Assessment Tools) обеспечивают объективизацию процесса принятия решений о необходимости и интенсивности профилактических мер. Алгоритмы машинного обучения позволяют выявлять нелинейные зависимости между различными факторами и создавать многофакторные модели риска, превосходящие по точности традиционные экспертные оценки.

Динамические модели риска, обновляющиеся в режиме реального времени на основе поступающей информации о поведении подучетного лица, его социальном окружении и жизненных обстоятельствах, позволяют своевременно корректировать профилактические стратегии.

Системы поддержки принятия решений (Decision Support Systems) могут предоставлять сотрудникам правоохранительных органов научно обоснованные рекомендации по выбору оптимальных методов профилактической работы с учетом индивидуальных особенностей каждого подучетного лица.

Внедрение цифровых платформ управления профилактическим учетом позволяет автоматизировать рутинные операции, повысить качество документооборота и обеспечить оперативный мониторинг эффективности профилактических мер. Интеграция с внешними информационными системами (реестры населения, образовательные учреждения, медицинские организации) обеспечивает актуализацию данных в режиме реального времени.

[239] RAND Corporation, Predictive Policing: The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations. 2013

Анализ зарубежного опыта показывает различные подходы к внедрению цифровых технологий в правоохранительную деятельность:

В США системы предиктивной полицейской деятельности активно используются в крупных городах для прогнозирования мест и времени вероятного совершения преступлений. Однако их применение вызывает критику правозащитных организаций в связи с потенциальной дискриминацией расовых меньшинств.

Европейский союз разработал этические принципы использования искусственного интеллекта в судебных и правоохранительных системах, подчеркивающие необходимость соблюдения принципов человеческого достоинства, прозрачности и подотчетности алгоритмов.

Германия и Нидерланды внедряют системы оценки рисков рецидива с обязательным человеческим контролем над алгоритмическими решениями и правом граждан на объяснение логики автоматизированных решений.

Для обеспечения эффективной и этически приемлемой интеграции цифровых технологий в систему профилактического учета необходимо:

1. **Разработка правовых гарантий**: принятие специального законодательства, регулирующего использование цифровых технологий в профилактической деятельности, с четким определением пределов и условий их применения.
2. **Обеспечение прозрачности**: разработка понятных и доступных для граждан алгоритмов принятия решений с правом на получение объяснений.
3. **Человеческий контроль**: сохранение за человеком окончательного решения по ключевым вопросам профилактического воздействия с использованием цифровых технологий только в качестве инструмента поддержки принятия решений.

4. **Регулярный аудит алгоритмов**: проведение систематических проверок на предмет выявления дискриминационных эффектов и корректировка моделей.

5. **Защита персональных данных**: применение принципов минимизации данных, целевого использования и обеспечения безопасности обработки персональной информации.

Цифровые технологии представляют собой мощный инструмент модернизации системы профилактического учета, способный существенно повысить эффективность предупреждения рецидивной преступности. Однако их внедрение должно осуществляться с учетом фундаментальных принципов защиты прав человека и при обеспечении надлежащих правовых гарантий. Только сбалансированный подход, гармонизирующий интересы общественной безопасности и защиты личных свобод, может обеспечить успешную трансформацию системы превентивного контроля в цифровую эпоху.

Дальнейшие исследования должны сосредоточиться на разработке этически обоснованных алгоритмов оценки рисков, создании эффективных механизмов защиты прав граждан и изучении долгосрочных социальных последствий цифровизации профилактической деятельности.

O‘TGAN YILLARDA FOSH ETILMAGAN JINOYATLAR BO‘YICHA ISBOTLASH XUSUSIYATLARI

Nurmatov Zoirjon Poziljonovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

O‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlar tergovchilarning asosiy e’tiborini talab qiladigan murakkab va ko‘pincha uzoq muddatli jarayonlarni tashkil etadi. Bunday jinoyatlar bo‘yicha isbotlashning xususiyatlari va usullari, zamonaviy texnologiyalar va ilmiy yutuqlar yordamida sezilarli darajada o‘zgargan. Ushbu maqolada o‘tgan yillarda

fosh etilmagan jinoyatlar bo‘yicha isbotlashning asosiy usullari, mavjud muammolar va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022 yil 20 dekabrda Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi da jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida islohotlarni amalga oshirishda, ayniqsa sud-huquq sohasida va huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatining barcha jabhalarida inson huquq va erkinliklarini samarali ta’minlash zarurligiga alohida e’tibor qaratgan edi.

Bu esa mamlakatimizda shaxs manfaatlarining davlat manfaatlaridan ustunligi, inson, uning huquq va erkinliklari, manfaatlari oliy qadriyat hisoblanishini amalda ro‘yobga chiqarilishi yo‘lida bajarilayotgan barcha chora-tadbirlarning asosi bo‘lib xizmat qilmoqda.

Ta’kidlash joizki, o‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlarni ochish va tergov qilish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Chunki ochilmay qolgan jinoyatlar sonining ko‘payishi umumiy kriminogen vaziyatga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, jazoning muqarrarligi prinsipining ta’minlanmasligiga olib keladi, shuningdek jinoyatchilarning o‘z jinoiy faoliyatini davom ettirishiga, ular tomonidan yanada og‘irroq va xavfliroq jinoyatlar sodir etilishiga imkon yaratadigan omil bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikka rahna solinishiga, fuqarolarning huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faoliyatiga salbiy baho berishiga, davlatning hayoti, sog‘lig‘i va shaxs huquq va erkinliklarini himoya qilish funksiyasini bajarishiga ishonchsizlik kelib chiqishiga sabab bo‘ladi.

O‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlar bo‘yicha isbotlashda ekspert-kimyo va genetik ekspertiza muhim ahamiyatga ega. Bu usullar yordamida jinoyat joyidan olingan namunalar, masalan, qon, soch, teri hujayralari va boshqa biologik materiallar tahlil qilinadi. Dastlabki tahlillar o‘tkazilganidan so‘ng, yangi ilmiy yutuqlar va texnologiyalar yordamida qo‘shimcha tahlillar o‘tkazilishi mumkin. Masalan, DNT tahlili yordamida shaxsni aniqlash va jinoyatni ochish imkoniyati mavjud.

Kriminalistika hisoblari va arxivlarida saqlanayotgan ma’lumotlar, masalan, o‘tkazilgan ekspertizalar, guvohlarning ko‘rsatmalari, jinoyat

joyidan olingan namunalar va boshqa hujjatlar, o‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlarni tergov qilishda muhim manba hisoblanadi. Bu ma’lumotlar yordamida yangi dalillar topilishi yoki eski dalillarni qayta tahlil qilish imkoniyati mavjud.

Zamonaviy texnologiyalar, masalan, mobil qurilmalardan ma’lumotlarni olish va tahlil qilish, raqamli izlarni aniqlash, georadar yordamida jinoyat joyini tekshirish va boshqa usullar, o‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlarni tergov qilishda samarali qo‘llanilishi mumkin. Bu texnologiyalar yordamida yangi dalillar topilishi yoki eski dalillarni qayta tahlil qilish imkoniyati mavjud.

Vaqt o‘tishi bilan jinoyat joyidan olingan namunalar yaroqsiz holga kelishi mumkin. Masalan, DNT namunalarining degradatsiyasi yoki boshqa biologik materiallarning yo‘qolishi, dalillarning ishonchliligini kamaytiradi. Bu esa tergovning muvaffaqiyatli bo‘lishiga to‘sqinlik qiladi.

Vaqt o‘tishi bilan guvohlarning xotirasi zaiflashadi, bu esa ularning ko‘rsatmalarining ishonchliligini kamaytiradi. Shuningdek, guvohlarning yashirinishi yoki o‘limi, tergovning davom etishiga to‘sqinlik qiladi.

Zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashda, masalan, DNT tahlili yoki raqamli ma’lumotlarni olishda, maxsus bilim va tajriba talab etiladi. Bu esa tergovchilarning malakasi va resurslarining cheklanganligi bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqaradi.

Yangi ilmiy yutuqlar va texnologiyalar, masalan, DNT tahlilining yangi usullari, raqamli ma’lumotlarni olish va tahlil qilishning yangi metodlari, o‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlarni tergov qilishda samarali qo‘llanilishi mumkin. Bu esa tergovning muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi.

Tergovchilarning malakasini oshirish, masalan, yangi ilmiy yutuqlar va texnologiyalarni o‘rganish, ularni qo‘llashda tajriba orttirish, o‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlarni tergov qilishda samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

Yuridik va ijtimoiy muhitni yaxshilash, masalan, qonunchilikni takomillashtirish, jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirish, o‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlarni tergov qilishda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasi jinoyat qonunchiligida jinoyat sodir etgan shaxs jazodan qochib yurgan taqdirda, u jazoga tortilmaguncha, jinoyat ishi yopilmaydi. Bu esa jinoyat ishlari ustida izchil tergov harakatlarini davom ettirishni talab qiladi. Shu jihatdan olib qaralganda, o‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlarni tergov qilish faqat adolatni tiklash emas, balki jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirish va jinoyatchilikning oldini olishda ham muhim omil hisoblanadi.

Jinoyat sodir etilgan vaqt orqali uning ijtimoiy xavflilik darajasi kamaymaydi. Aksincha, bu jinoyat fosh etilmasdan qolgan sari jinoyatchilikka nisbatan jazosizlik muhitini shakllantirishi mumkin. Shu sababli tergov organlari va sud-huquq tizimi vakillari zimmasiga o‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlarni aniqlash va isbotlash bo‘yicha jiddiy vazifalar yuklatiladi.

Shuningdek, ayrim holatlarda, o‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlarni tergov qilish inson huquqlarini tiklashda ham beqiyos ahamiyat kasb etadi. Masalan, qotillik, zo‘ravonlik, g‘ayriqonuniy ushlash kabi og‘ir jinoyatlarda jabrlanuvchilar yoki ularning yaqinlari adolat tiklanishini kutib yashaydi. Bunday holatlarda jinoyatni aniqlash va isbotlash faqat jinoyatchini jazolash bilan cheklanmay, balki jabrlanuvchilarning jamiyatga bo‘lgan ishonchini tiklashga xizmat qiladi.

Qolaversa, xalqaro tajriba ham shuni ko‘rsatadiki, jinoyat ishlari bo‘yicha arxiv materiallarini chuqur o‘rganish, zamonaviy kriminalistik usullar bilan qayta ko‘rib chiqish orqali ko‘plab ilgari fosh etilmagan jinoyatlar ochilishi mumkin. AQSh, Germaniya, Rossiya kabi mamlakatlarda “sovuq jinoyat” bo‘yicha tergov qilish maxsus bo‘linmalar tomonidan amalga oshiriladi va natijalar samarali bo‘layotganini ko‘rish mumkin.

Demak, o‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlarni tergov qilish zarurati quyidagi asosiy jihatlarda o‘z aksini topadi:

jinoyatchilikka qarshi murosasiz kurash;

jazosizlik muhitini yo‘qotish;

jabrlanuvchilarning huquqlarini tiklash;

jamiyatda adolatga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash;

xalqaro standartlarga muvofiq tergov amaliyotini shakllantirish.

Ushbu omillar jinoyatlar qanday davrda sodir etilganidan qat'i nazar, ularni fosh etish va huquqiy baho berish bo‘yicha tergov harakatlarini davom ettirish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlar bo‘yicha isbotlash, zamonaviy ilmiy yutuqlar va texnologiyalar yordamida samarali amalga oshirilishi mumkin. Biroq, dalillarning yaroqsizligi, guvohlarning xotira zaifligi va yangi texnologiyalarni qo‘llashdagi qiyinchiliklar kabi muammolar mavjud. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun yangi ilmiy yutuqlar va texnologiyalarni qo‘llash, tergovchilarning malakasini oshirish va yuridik va ijtimoiy muhitni yaxshilash zarur.

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАССЛЕДОВАНИИ ДЕЛ О ВЗЯТОЧНИЧЕСТВЕ

Раджабов Улуғбек Абдурахмонович
Самостоятельный соискатель Правоохранительной Академии Республики Узбекистан

Современные цифровые технологии становятся ключевым инструментом в борьбе с коррупцией, предлагая инновационные методы для выявления, документирования и анализа случаев взяточничества. Их внедрение позволяет преодолеть традиционные проблемы, такие как недостаток доказательств, низкая скорость расследований и отсутствие прозрачности. В частности, технологии больших данных и искусственного интеллекта (ИИ) позволяют автоматизировать анализ финансовых операций, выявляя подозрительные схемы и связи между участниками коррупционных сделок[240]. Машинное обучение способно обрабатывать огромные массивы информации, включая банковские транзакции, электронную переписку и данные госзакупок, что значительно ускоряет выявление преступных действий[241].

[240] Смирнов А.В. Большие данные в антикоррупционной политике. М.: Юрист, 2022
[241] Kroll Report on AI in Fraud Detection, 2023

Еще одним критически важным аспектом является использование блокчейна для обеспечения неизменности доказательств. Технология распределенного реестра позволяет фиксировать все этапы расследования, исключая возможность фальсификации или утери данных[242]. Это особенно актуально в случаях, когда коррупционные схемы затрагивают высокопоставленных чиновников, а давление на следствие оказывается значительным. Кроме того, цифровые платформы для анонимного сообщения о коррупции, такие как специализированные мобильные приложения и веб-порталы, расширяют возможности гражданского общества в противодействии взяточничеству[243].

Одной из наиболее острых проблем в расследованиях коррупционных преступлений остается доказательство факта передачи взятки. Здесь на помощь приходят цифровые методы наблюдения, включая анализ метаданных телефонных звонков, геолокации и записи камер видеонаблюдения. Современные алгоритмы компьютерного зрения способны идентифицировать подозрительные встречи и перемещения, что ранее требовало длительного ручного мониторинга[244]. Также важную роль играет цифровая криминалистика, позволяющая восстанавливать удаленные файлы и извлекать данные с электронных устройств, которые часто содержат критически важные улики[245].

Современные методы цифровой криминалистики стали незаменимым инструментом в раскрытии коррупционных преступлений, особенно в делах, связанных с получением взяток. В отличие от традиционных следственных подходов, цифровые технологии позволяют находить, фиксировать и анализировать доказательства, которые ранее оставались незамеченными или могли быть уничтожены.

[242] Nakamoto S. Blockchain: A Peer-to-Peer Electronic Cash System, 2008.
[243] World Bank. Digital Platforms for Corruption Reporting, 2021
[244] Digital Surveillance in Anti-Corruption Investigations, 2020
[245] Casey E. Digital Forensics and Cyber Crime, Springer, 2022.

Одним из ключевых направлений является анализ электронной переписки и сообщений в мессенджерах. Практика показывает, что значительная часть переговоров о передаче взятки сегодня ведется через цифровые каналы связи – электронную почту, Telegram, WhatsApp и другие платформы. Специальное программное обеспечение, такое как Cellebrite или Oxygen Forensics, позволяет извлекать даже удаленные сообщения, восстанавливать хронологию переписки и выявлять закодированные фразы, которые могут указывать на преступный сговор. Не менее важны метаданные – информация о времени отправки сообщений, IP-адресах и геолокации, которые помогают установить факт общения между участниками коррупционной схемы. Например, в одном из резонансных дел о коррупции в сфере госзакупок именно анализ переписки в Telegram помог следствию доказать факт передачи денег через посредников[246].

Финансовая составляющая взяточничества также эффективно исследуется с помощью цифровых методов. Современные технологии позволяют анализировать банковские транзакции, выявлять подозрительные денежные потоки и отслеживать перемещения средств через подставные счета. Особое значение имеет работа с криптовалютами, которые нередко используются для анонимных расчетов. Специалисты по цифровой криминалистике применяют блокчейн-анализ, чтобы установить связь между кошельками и идентифицировать конечных получателей средств.

Не менее важным направлением является экспертиза мобильных устройств и компьютеров подозреваемых. Современные смартфоны хранят огромное количество информации, включая удаленные файлы, историю браузера, переписку и мультимедийные данные. С помощью специального программного обеспечения криминалисты могут восстановить удаленные документы, фотографии и даже аудиозаписи, которые нередко становятся ключевыми доказательствами.

[246] https://nova24.uz/incidents/na-uzbekneftegaz-zaveli-ugolovnoe-delo/

Геолокационные данные и видеоаналитика также играют важную роль в расследованиях. Информация с GPS-трекеров, камер наблюдения и сотовых вышек помогает установить факт встречи между взяткодателем и взяткополучателем. Современные системы распознавания лиц и автомобильных номеров позволяют идентифицировать участников преступления даже при отсутствии прямых доказательств. В одном из дел о коррупции в правоохранительных органах именно данные геолокации подтвердили, что подозреваемые находились в одном месте в момент предполагаемой передачи денег.

Отдельного внимания заслуживает борьба с шифрованием и скрытыми методами коммуникации. Коррупционеры все чаще используют зашифрованные мессенджеры, такие как Signal или Wickr, а также методы стеганографии – скрытия информации в изображениях или других файлах. Однако современные криминалистические методы позволяют преодолевать эти барьеры, расшифровывая переписку и извлекая скрытые данные. В европейской практике уже есть прецеденты, когда следствию удалось доказать факт взятки благодаря расшифровке переговоров в защищенных чатах.

Таким образом, цифровая криминалистика предоставляет следственным органам мощный арсенал инструментов для борьбы с коррупцией. Однако ее эффективность во многом зависит от технического оснащения правоохранительных органов и уровня подготовки специалистов. Дальнейшее развитие этих технологий и их интеграция в повседневную практику расследований должны стать приоритетом для государств, стремящихся к искоренению коррупции.

Однако внедрение цифровых технологий требует решения ряда задач, включая вопросы защиты персональных данных, необходимость обучения специалистов и риски кибератак. Несмотря на это, их потенциал в повышении эффективности антикоррупционных расследований невозможно переоценить. Цифровизация следственных процессов не только ускоряет раскрытие

преступлений, но и способствует восстановлению доверия к государственным институтам за счет прозрачности и объективности.

Таким образом, цифровые технологии трансформируют традиционные методы расследования взяточничества, предлагая более точные, быстрые и надежные механизмы борьбы с коррупцией. Их дальнейшее развитие и интеграция в правоохранительную практику должны стать приоритетом для государств, стремящихся к построению эффективной системы противодействия коррупции.

ПРИМЕНЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОКУРОРСКОМ НАДЗОРЕ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Раззоков Самандар Эгамбердиевич
Самостоятельный соискатель Университета общественной безопасности Республики Узбекистан

В условиях глобальной цифровизации органы прокуратуры сталкиваются с необходимостью трансформации традиционных подходов к осуществлению надзорной деятельности. Внедрение цифровых технологий в прокурорский надзор в уголовном процессе представляет собой стратегически важное направление модернизации правоохранительной системы, направленное на повышение эффективности, прозрачности и качества деятельности органов прокуратуры. Современные реалии требуют от правоохранительных органов адаптации к новым технологическим возможностям и вызовам, что обуславливает актуальность комплексного исследования данной проблематики.

На сегодняшний день в системе прокуратуры Республики Узбекистан реализуется несколько ключевых направлений цифровизации. Первое направление - высокотехнологичный надзор, предполагающий формирование на основе комплексной оптимизации выполнения надзорных функций единой безопасной цифровой

платформы для обеспечения электронного взаимодействия органов прокуратуры всех уровней между собой и с другими государственными органами. Второе направление связано с созданием цифровой инфраструктуры как технологической основы для электронного документооборота и межведомственного взаимодействия. Третье направление касается формирования среды доверия, обеспечивающей информационную безопасность и защиту данных.

Основные направления применения ИИ включают прогнозирование преступности и анализ криминологических данных, автоматизированную оценку качества деятельности правоохранительных органов, обработку больших массивов данных в рамках надзорной деятельности, а также подготовку проектов ответов на обращения граждан.

Международный опыт демонстрирует еще более продвинутые решения. Наиболее значимым является опыт Китая, где искусственный интеллект в одной из районных народных прокуратур в Шанхае впервые стал составителем текста обвинительного заключения, которое будет предъявлено преступнику в суде. ИИ получил прокурорские навыки после изучения более 17 тыс. дел, рассмотренных в судах Шанхая с 2015 по 2020 год. Обвинения “цифровой прокурор” выносит с точностью в 97%. Данный пример показывает потенциал технологий искусственного интеллекта для автоматизации процессуальных решений, хотя и вызывает серьезные этические вопросы о роли человека в правосудии.

Системы управления цифровыми доказательствами представляют собой другую критически важную технологию для современного прокурорского надзора. Цифровые доказательства - это вся существенная информация, которую можно использовать в судебных процедурах, и которая хранится или передается в электронном виде. К таким доказательствам относятся переписка в мессенджерах и электронной почте, журналы событий операционных систем, цифровые фотографии, журналы транзакций банкоматов,

текстовые файлы, истории посещения веб-браузеров. Однако существует серьезная проблема правового регулирования этой сферы.

Уголовно-процессуальный кодекс практически не содержит особых правил обращения с электронной информацией. Между тем основной массив правил доказывания сформулирован более полувека назад и сориентирован на получение аналоговой информации. Это создает значительные трудности для правоприменителей и требует неотложного законодательного реагирования. Цифровые доказательства по своей природе неустойчивы и могут быть изменены, повреждены или уничтожены при неправильном обращении и изучении. Для сохранения, сбора, документирования, анализа и хранения цифровых доказательств необходимо принимать особые меры предосторожности.

Автоматизированные системы мониторинга и анализа также играют важную роль в современной прокурорской деятельности. Разработанное программное обеспечение используется как для финансового мониторинга, так и для расследования уголовных дел, что позволяет эффективно раскрывать схемы операций и цепочки вовлеченных пользователей.

Важным направлением является развитие платформ межведомственного взаимодействия. Предусматривается интеграция ведомственных систем в том числе с внешними государственными информационными системами, содержащими данные оперативно-справочных, розыскных и иных учетов, реестры физических и юридических лиц, единой информационной системой в сфере закупок. Это обеспечивает прокурорам доступ к актуальной и достоверной информации, необходимой для эффективного осуществления надзорных функций.

Цифровизация прокурорского надзора обладает рядом существенных преимуществ. Прежде всего, это повышение эффективности деятельности. Цифровизация обеспечивает повышение оперативности прокурорского реагирования на нарушения закона, устранение причин и условий, им способствующих;

сокращение времени реагирования на поступающие обращения. Автоматизация рутинных процессов освобождает прокуроров от технической работы, позволяя сосредоточиться на сложных правовых вопросах. Кроме того, реализуется возможность дистанционных прокурорских проверок, что особенно актуально в условиях больших территорий и ограниченных ресурсов.

Повышение точности и объективности является еще одним важным преимуществом цифровых технологий. Минимизация человеческого фактора при обработке больших объемов данных способствует более точным и обоснованным решениям. Презюмируемая непредвзятость искусственного интеллекта, как и кумулятивный эффект от его внедрения, предполагает не просто сокращение юридических ошибок, но и выраженный комплаенс-эффект. Цифровизация также способствует повышению прозрачности и подотчетности деятельности органов прокуратуры за счет создания электронных следов всех процессуальных действий, возможности аудита и контроля качества надзорной деятельности, упрощения отчетности и статистического учета.

Однако цифровизация прокурорского надзора сталкивается с серьезными вызовами и проблемами. Одной из наиболее острых является проблема информационной безопасности. Защита персональных данных – нерешенный вопрос в цифровом мире. Чем активнее мы уходим в сеть, тем большему риску подвергаются персональные данные, потому что тех, кто их отдает, собирает и обрабатывает, становится слишком много. Ключевые риски включают утечки конфиденциальной информации по уголовным делам, несанкционированный доступ к персональным данным участников процесса, кибератаки на информационные системы прокуратуры.

Правовые пробелы представляют собой системную проблему, требующую законодательного решения. Действующее уголовно-процессуальное законодательство не содержит достаточно положений о цифровых и электронных источниках информации, что делает их изучение объектом уголовно-процессуального права. Это создает

неопределенность в правоприменительной практике и может приводить к нарушениям процессуальных прав участников уголовного судопроизводства.

Для эффективного внедрения цифровых технологий в прокурорский надзор необходимы комплексные законодательные изменения. Неотложные меры должны включать введение понятия “электронные доказательства” в статью 82 УПК, детализацию порядка собирания, проверки и оценки цифровых доказательств, регламентацию дистанционных следственных действий, установление требований к техническим средствам фиксации процессуальных действий. Долгосрочные изменения предполагают создание специальных процедур для трансграничного получения электронных доказательств, регулирование использования ИИ в процессе доказывания, установление стандартов цифровой подписи и электронного документооборота в уголовном процессе.

Развитие подзаконного регулирования должно включать разработку методических рекомендаций по работе с цифровыми доказательствами, создание технических регламентов для информационных систем прокуратуры, утверждение стандартов информационной безопасности. Техническое оснащение требует создания единой защищенной сети органов прокуратуры, развертывания облачной инфраструктуры для хранения и обработки данных, внедрения систем резервного копирования и восстановления данных, модернизации рабочих мест прокуроров.

Программное обеспечение должно включать разработку специализированных программных комплексов для прокурорского надзора, интеграцию с внешними информационными системами, создание мобильных приложений для работы прокуроров в полевых условиях, внедрение систем электронного документооборота.

Подготовка и обучение кадров представляют собой критически важное направление успешной цифровизации. Концепция предусматривает организацию переподготовки сотрудников органов прокуратуры, в том числе с использованием дистанционных

образовательных технологий и электронного обучения, по вопросам рациональной организации исполнения своих полномочий в условиях современных реалий цифровой экономики. Система непрерывного образования должна включать базовую цифровую грамотность, специализированные компетенции по работе с электронными доказательствами и специализированным ПО, а также правовые знания в области актуального законодательства по цифровизации.

Введение для государственных служащих органов прокуратуры механизма обязательного наличия базовых цифровых компетенций должно сопровождаться практическими мерами: созданием центров цифровых компетенций в образовательных организациях прокуратуры, организацией стажировок в IT-компаниях и технологических центрах, привлечением внешних экспертов для обучения сотрудников, созданием системы наставничества между опытными и начинающими специалистами.

Обеспечение информационной безопасности должно включать как технические, так и организационные меры. Технические меры предполагают внедрение систем многофакторной аутентификации, шифрование данных при передаче и хранении, регулярное обновление программного обеспечения, мониторинг информационной безопасности в режиме реального времени. Организационные меры включают разработку политик информационной безопасности, проведение регулярных аудитов безопасности, обучение сотрудников основам кибербезопасности, создание планов реагирования на инциденты.

Этические принципы и стандарты должны стать неотъемлемой частью цифровой трансформации прокуратуры. Консалтинговая компания Accenture рекомендует дата-аналитикам и всем, кто работает с данными, общие принципы дата-этики, в том числе: Высшим приоритетом следует считать уважение к людям, стоящим за данными. Следует стремиться обеспечить гарантии приватности и безопасности на том уровне, на котором их ожидают увидеть субъекты данных. Ключевые принципы для прокуратуры должны включать

пропорциональность сбора и обработки данных целям расследования, минимизацию использования персональных данных, прозрачность алгоритмов принятия решений, подотчетность за результаты автоматизированных решений.

Международный опыт предоставляет ценные уроки для практики. В Европейском союзе активно развивается концепция “цифрового правосудия” с акцентом на защите персональных данных и соблюдении принципов GDPR при внедрении цифровых технологий в правовую сферу. Американская система юстиции интегрирует предиктивную аналитику и big data для прогнозирования преступности и оптимизации распределения ресурсов правоохранительных органов. Китай первым в мире начал применять технологии искусственного интеллекта в работе прокуратуры. В 2016 году началось использование технологии, которая способна оценить силу доказательств, условия ареста и то, насколько подозреваемый считается опасным для общества.

Цифровая трансформация прокурорского надзора в уголовном процессе представляет собой неизбежный и стратегически важный процесс модернизации правоохранительной системы. Успешное внедрение цифровых технологий требует комплексного подхода, включающего законодательные изменения, развитие технической инфраструктуры, подготовку кадров и обеспечение этических стандартов. Ключевыми условиями успеха являются поэтапное внедрение технологий с учетом готовности персонала и инфраструктуры, баланс между эффективностью и защитой прав человека, постоянное обучение и адаптация к новым технологическим решениям, международное сотрудничество и обмен лучшими практиками. Цифровизация прокурорского надзора должна служить укреплению законности, защите прав и свобод граждан, повышению качества и доступности правосудия. При правильной реализации она способна значительно повысить эффективность борьбы с преступностью и обеспечить более справедливое и быстрое отправление правосудия в цифровую эпоху.

ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ ПОЛУЧЕНИЯ ВЗЯТКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Раджабов Улуғбек Абдурахмонович
Самостоятельный соискатель Правоохранительной Академии Республики Узбекистан

В современных условиях расследование получения взятки остается одной из наиболее сложных задач для правоохранительных органов. Это связано с высокой латентностью данного преступления, использованием коррупционерами новых технологий для сокрытия следов, а также с трудностями доказывания вины должностных лиц. Взяткодатели и взяткополучатели часто действуют скрытно, применяя изощренные схемы передачи денежных средств или иных материальных благ, что требует от следственных органов применения современных методик раскрытия преступлений.

Коррупция, и, в частности, получение взятки, остается одной из наиболее острых проблем современного общества. Это преступление подрывает основы государственного управления, снижает доверие граждан к власти и наносит значительный экономический ущерб. В условиях цифровизации и глобализации методы взяточничества становятся все более изощренными, что требует постоянного совершенствования методик расследования. В данной статье рассматриваются ключевые особенности расследования получения взятки в современных условиях, включая новые вызовы, технологические аспекты и правовые механизмы противодействия коррупции.

Одной из ключевых особенностей расследования взяточничества является необходимость оперативного взаимодействия между правоохранительными структурами, финансовыми мониторинговыми органами и IT-специалистами. В условиях цифровизации экономики коррупционеры активно используют криптовалюты, офшорные счета и электронные платежные системы, что усложняет процесс отслеживания денежных потоков. В этой связи важное значение

приобретает проведение финансового анализа, а также использование возможностей искусственного интеллекта для выявления подозрительных транзакций.

Получение взятки относится к категории высоколатентных преступлений. В отличие от многих других видов противоправной деятельности, факт взятки редко становится достоянием общественности без целенаправленного расследования. Основная сложность заключается в том, что обе стороны – взяткодатель и взяткополучатель – заинтересованы в сохранении тайны.

Доказательная база по таким делам часто ограничивается показаниями участников, которые могут меняться под давлением или в результате сговора. Кроме того, передача взятки нередко маскируется под законные финансовые операции – “благодарности”, “подарки”, “консультационные услуги”. Это требует от следственных органов тщательного анализа финансовых потоков, документов и поведения подозреваемых.

С развитием финансовых технологий коррупционеры активно используют новые способы передачи незаконных вознаграждений:

- Криптовалюты и анонимные платежи (Bitcoin, Monero и др.) затрудняют отслеживание транзакций.

- Офшорные счета и подставные компании позволяют легализовать незаконные доходы.

- Электронные кошельки и мобильные платежи (Qiwi, WebMoney, PayPal) используются для быстрой передачи средств.

В этой связи возрастает роль киберкриминалистики – изъятия и анализа данных с электронных устройств, изучения метаданных переписки, восстановления удаленных файлов.

Еще одной проблемой является противодействие расследованию со стороны высокопоставленных должностных лиц, которые могут оказывать давление на следствие или использовать административный ресурс для сокрытия преступления. В таких условиях особую роль играет обеспечение независимости следственных органов, а также применение мер защиты свидетелей и потерпевших. Кроме того,

важным аспектом является международное сотрудничество, поскольку часть доказательств может находиться за рубежом, особенно в случаях, когда взятки связаны с транснациональными корпорациями или иностранными инвестиционными проектами.

Коррумпированные должностные лица нередко обладают значительными административными ресурсами, позволяющими им:

- влиять на ход расследования через подконтрольные структуры;
- запугивать или подкупать свидетелей;
- уничтожать компрометирующие документы.

Для нейтрализации этих угроз необходимо:

- обеспечение независимости следственных органов;
- применение мер защиты участников процесса (свидетелей, whistleblowers);
- оперативное блокирование активов подозреваемых.

Современные методики расследования взяточничества также включают активное использование оперативно-розыскных мероприятий, таких как контрольные закупки, прослушивание телефонных переговоров и скрытое видеонаблюдение. Однако применение этих методов требует строгого соблюдения законности, чтобы исключить возможность оспаривания доказательств в суде. Кроме того, важное значение имеет цифровая криминалистика, позволяющая извлекать и анализировать данные из электронных устройств, которые могут содержать переписку, аудио- и видеозаписи, подтверждающие факт передачи взятки.

Многие схемы взяточничества имеют транснациональный характер, особенно в сфере госзакупок и крупного бизнеса. В таких случаях критически важно взаимодействие с иностранными правоохранительными органами для:

- получения банковских выписок из офшоров;
- экстрадиции подозреваемых;
- совместных оперативных мероприятий (например, в рамках Интерпола).

Следственные органы применяют комплексный подход, включающий:

- Контрольные закупки – имитация передачи взятки под контролем правоохранителей.

- Прослушивание и видеонаблюдение (с соблюдением законных ограничений).

- Финансовый аудит – выявление несоответствий в доходах и расходах.

- Анализ больших данных (Big Data) для выявления подозрительных транзакций.

Таким образом, расследование получения взятки в современных условиях требует комплексного подхода, сочетающего традиционные следственные методы с новейшими технологиями. Повышение эффективности борьбы с коррупцией возможно только при условии постоянного совершенствования законодательной базы, укрепления международного сотрудничества и внедрения цифровых инструментов в работу правоохранительных органов. Только в этом случае можно добиться значительных результатов в противодействии одному из самых опасных видов преступлений, подрывающих основы государственности.

Расследование получения взятки в современных условиях требует адаптации традиционных методов к новым реалиям – цифровизации, глобализации и усилению противодействия со стороны коррумпированных элит. Ключевыми направлениями развития должны стать:

1. Внедрение передовых технологий (искусственный интеллект, блокчейн-анализ).

2. Укрепление международного сотрудничества.

3. Повышение прозрачности государственных институтов.

Только комплексный подход позволит эффективно противодействовать коррупции, которая остается одной из главных угроз национальной безопасности.

ОТГРАНИЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОГО РАСКАЯНИЯ ОТ ДРУГИХ ВИДОВ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Саитбеков А.М.

Самостоятельный соискатель Университета общественной безопасности Республики Узбекистан

В действующем уголовном законодательстве Республики Казахстан 2014 года институт освобождения от уголовной ответственности представлен достаточно широким спектром оснований освобождения от уголовной ответственности, что, в целом, согласуется с положением Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года о смягчении ответственности в отношении лиц, впервые совершивших преступления небольшой и средней тяжести, а также социально уязвимых групп населения – беременных и одиноких женщин, имеющих на иждивении несовершеннолетних детей, несовершеннолетних, людей преклонного возраста наряду с усилением ответственности лиц, виновных в совершении тяжких и особо тяжких преступлений, скрывающихся от уголовного преследования, а также при рецидиве преступлений[247].

Действительно, необходимо признать, что среди всех видов освобождения от уголовной ответственности деятельное раскаяние занимает центральное место. Вместе с тем, уголовное законодательство содержит и другие виды освобождения от уголовной ответственности. Причем, следует отметить, что УК РК 2014 года по сравнению с УК РК 1997 года расширил перечень оснований освобождения от уголовной ответственности. В этой связи, полагаем, целесообразно рассмотреть вопрос, связанный с разграничением деятельного раскаяния от других видов освобождения от уголовной ответственности.

Так, Уголовным кодексом 2014 года предусматриваются следующие виды освобождения от уголовной ответственности:

[247] Электронный ресурс [режим доступа]: http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_.

– в связи с деятельным раскаянием (ст. 65 УК);

– при превышении пределов необходимой обороны (ст. 66 УК);

– при выполнении условий процессуального соглашения (ст. 67 УК);

– в связи с примирением (ст. 68 УК);

– с установлением поручительства (ст. 69 УК);

– в связи с изменением обстановки (ст. 70 УК);

– в связи с истечением срока давности (ст. 71 УК);

– на основании акта амнистии (ст. 78 УК).

Для того чтобы определить правовую сущность и содержание института освобождения от уголовной ответственности, целесообразно провести некую классификацию всех видов освобождения от уголовной ответственности, которая, как показывает проведенный анализ уголовно-правовой литературы, в науке представлена неоднозначно.

Полагаем, что рассматривать все предложенные в науке уголовного права основания классификации нет необходимости. В рамках исследования акцент будет сделан лишь на наиболее важных из них, которые определяют правовую природу освобождения от уголовной ответственности.

На наш взгляд, одним из наиболее очевидных вариантов классификации видов освобождения от уголовной ответственности является их деление на общие и специальные виды. Критерием в данном случае выступает сама структура Уголовного кодекса.

Так, Общая часть УК 2014 года содержит восемь видов освобождения от уголовной ответственности, предусмотренных в ст.ст. 65-71 УК, ст. 78 УК. Соответственно, указанные уголовно-правовые нормы можно отнести к числу общих оснований.

К числу специальных оснований освобождения от уголовной ответственности следует отнести те, которые закреплены в Особенной части УК. Таковые закреплены в примечаниях к ст.ст. 118, 125, 175, 182, 214, 217, 218, 219, 221, 222, 233, 236, 244, 245, 253, 254, 255, 258,

260, 261, 262, 266, 267, 287, 288, 296, 347, 367, 387, 405, 426, 441, 442, 444, 445, 446, 447, 448, 453 УК.

Примечательно то, что из указанного перечня специальных видов освобождения от уголовной ответственности подавляющая их часть содержит отдельные признаки деятельного раскаяния: примечания к ст.ст. 125, 175, 182, 214, 217, 218, 219, 221, 222, 233, 236, 244, 245, 253, 255, 258, 260, 261, 262, 266, 267, 287, 288, 296, 347, 367, 387, 405, 426, 444 УК. Данные специальные виды освобождения от уголовной ответственности в теории уголовного права именуются специальными видами деятельного раскаяния[248].

Следует отметить, что одни авторы относили такие примечания к видам освобождения от уголовной ответственности[249], а некоторые предлагали рассматривать их как самостоятельный уголовно-правовой институт[250].

Полагаем, что на сегодняшний день законодатель относит примечания к статьям Особенной части УК, предусматривающие условия освобождения от ответственности, к разновидностям освобождения от уголовной ответственности. Об этом, в частности, свидетельствует формулировка ч. 2 ст. 65 УК “за исключением случаев, специально предусмотренных соответствующими статьями Особенной части настоящего Кодекса”.

Также, практически значимым является деление всех видов освобождения от уголовной ответственности на обязательные, когда уголовно-правовая норма обязывает правоприменителя принять соответствующее решение, и факультативные, когда освобождение от уголовной ответственности представляет собой право государственных органов и должностных лиц. Так, обязательными являются освобождение от уголовной ответственности в связи с

[248] Тенчов Э.С. Специальные виды освобождения от уголовной ответственности. Текст лекций. Иваново, 1982. – С. 16-17;

[249] Тенчов Э.С. Специальные виды освобождения от уголовной ответственности. Текст лекций. Иваново, 1982. – С. 17; Мацнев Н.И. Виды освобождения от уголовной ответственности. – В сб.: Проблемы совершения борьбы с преступностью. Иркутск, 1995. – С. 103.

[250] Барков А.В. Уголовный закон и раскрытие преступлений. Минск, 1980. – с.9-14; Аликперов Х.Д. Уголовно-правовые нормы, допускающие компромисс в борьбе с преступностью // Государство и право. 1992. № 9. – с.74.

примирением (ч.1 ст.68 УК РК), в связи с изменением обстановки (ст.70 УК РК), в связи и истечением срока давности (ст.71 УК РК), кроме случаев совершения преступлений, за совершение которых возможно назначение наказания в виде смертной казни или пожизненного лишения свободы. К этой категории обязательного освобождения от ответственности относятся почти все специальные виды освобождения, предусмотренные в статьях Особенной части УК (исключение составляют лишь ст.ст. 441, ст.442, 444, 445, 446, 447, 448, 453 УК).

В частности, к обязательным видам освобождения от уголовной ответственности нами предложено относить и освобождение в связи с деятельным раскаянием. Обоснование данной позиции изложено в подразделе 2.1 настоящей диссертации.

Особого внимания требуют вопросы, связанные с разграничением смежных видов освобождения от уголовной ответственности. Проведенный анализ юридической литературы и правоприменительной практики показал, что относительно института деятельного раскаяния, смежными видами освобождения от уголовной ответственности являются освобождение на основании выполнения условий процессуального соглашения (ст. 67 УК), в связи с примирением (ст. 68 УК) и в связи с изменением обстановки (ст. 69 УК).

Важным обстоятельством, свидетельствующим об актуальности четкого разграничения данных видов освобождения от уголовной ответственности, является сопоставимое количество фактов освобождения от уголовной ответственности по каждому из указанных оснований в правоприменительной практике[251].

На наш взгляд, наибольшие сложности в части разграничения с институтом деятельного раскаяния представляет институт освобождения от уголовной ответственности в с выполнением условий процессуального соглашения. Обусловлено это, прежде всего,

[251] Электронный ресурс [режим доступа]: http://service.pravstat.kz.

достаточно сложной правовой конструкцией института процессуального соглашения.

С учетом данных обстоятельств, вопросам сравнения деятельного раскаяния и выполнения условий процессуального соглашения, как самостоятельных оснований освобождения от уголовной ответственности, уделено особое внимание.

Сравнительный анализ данных институтов позволил выявить следующие важные факты и закономерности, связанные с определением характера и степени их конкуренции, а также определить оптимальные способы их более четкой дифференциации.

Прежде всего, необходимо отметить, что институт процессуального соглашения в национальном праве и законодательстве Республики Казахстан является новым. Его постепенное закрепление на законодательном уровне началось с 2004 года и только в 2014 году, с принятием новых Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов Республики Казахстан (далее – УПК), правовые положения, связанные с процессуальным соглашением, получили целостное институциональное закрепление в законе [252].

Отдельные элементы деятельного раскаяния как института освобождения от уголовной ответственности в уголовном законодательстве Казахстана были закреплены еще в УК Казахской ССР 1959 года.

Различие в длительности существования рассматриваемых уголовно-правовых институтов, очевидно, не имеет столь важного значения в объяснении правовой природы сходств, отличий или противоречий между ними. Вместе с тем, именно данное основание при более углубленном, ретроспективном его изучении способно дать понимание причин возникновения отдельных сходств и противоречий.

[252] Нургалиев Б. Б. Институт сделки о признании вины в казахстанском законодательстве и за рубежом // Современные тенденции развития юридической науки: Мат-лы международ. Науч. – теорет. конф. Молодых ученых. – Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, 2017. – С. 179.

Перейдем к сравнению содержательных положений институтов деятельного раскаяния и выполнения условий процессуального соглашения[253].

Учитывая достаточно сложную структуру каждого из рассматриваемых институтов, их отличительные признаки, на наш взгляд, следует изучать с использованием метода групповой классификации, объединив их в соответствующие классификационные группы. Данный подход позволит провести более системный анализ сходств и отличий, лучше понять юридическую природу рассматриваемых институтов с позиции уголовного права.

Так, нами выделено три классификационные группы признаков, позволяющих определить сходства и различия институтов деятельного раскаяния и выполнения условий процессуального соглашения как оснований освобождения от уголовной ответственности:

– признаки, указывающие на наличность деятельного раскаяния и оснований, необходимых для заключения процессуального соглашения;

– признаки, указывающие на порядок процессуального оформления деятельного раскаяния и процессуального соглашения;

– признаки, указывающие на момент реализации и субъектов реализации полномочий по освобождению лица от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием и в связи с выполнением условий процессуального соглашения.

Рассмотрим каждую из указанных классификационных групп в отдельности.

Деятельное раскаяние характеризуется следующими признаками (ч. 1 ст. 65 УК):

– совершение преступления впервые или совершение уголовного проступка;

[253] A. M. Saitbekov. Comparative analysis of remorse and the fulfillment of the conditions of the procedural agreement as the basis of exemption from criminal liability / International scientific and practical journal "Science and Life of Kazakhstan", 2/1 (56). – Astana, 2018. – P. 142.

– личность виновного (характеристика личности до и после совершения уголовного правонарушения);

– явка с повинной;

– способствование раскрытию, расследованию уголовного правонарушения;

– заглаживание (возмещение) причиненного уголовным правонарушением вреда.

Наиболее спорным вопросом относительно признаков деятельного раскаяния, является их количественно-качественное соотношение, необходимое и достаточное для освобождения лица от уголовной ответственности.

Проведенный анализ правоприменительной практики свидетельствует о высоком уровне неопределенности и отсутствии единообразия в подходах к решению данного вопроса.

В этой связи выше нами обоснована позиция о необходимости перехода к концепции полной совокупности всех пяти признаков деятельного раскаяния как обязательного условия освобождения от уголовной ответственности по ст. 65 УК, а также установления обязанности суда применять ст. 65 УК при наличии всей совокупности признаков деятельного раскаяния.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHDA ELEKTRON MUROJAAT QILISH HUQUQINING O‘RNI

Yuldashov Sodiq Oqbaevich

Jamoat xavfsizligi universiteti “Dunyoviy huquqiy fanlar va inson huquqlari” kafedrasi professori v.v.b., yu.f.f.d. (PhD)

Dunyoda sodir bo‘layotgan globallashuv jarayoni, ayniqsa, axborot-kommunikasiya texnologiyalarining keskin tarzda rivojlanishi “Elektron murojaat” tushunchasi mazmunini yanada kengaytirdi. Shundan kelib chiqib, yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 11-sentyabrdagi “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari

to‘g‘risida”gi Qonunning 3-moddasida elektron murojaatga asosiy tushuncha berilgan.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 40-moddasiga “fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga” degan norma kiritilganligini inobatga olgan holda Konstitutsiyaning to‘g‘ridan-to‘g‘ri amal qilishi tamoyilidan kelib chiqib, «Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida»gi Qonunning 3-moddasida belgilangan elektron murojaatga oid asosiy tushunchani quyidagi tahrirda bayon etish tavsiya etiladi «Elektron murojaat – belgilangan tartibda axborot-kommunikasiya texnologiyalari vositasida berilgan, shu jumladan davlat organining, tashkilotning, fuqarolarning *o‘zini o‘zi boshqarish organlarining* rasmiy veb-saytiga joylashtirilgan murojaat, real vaqt rejimida axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalangan holda berilgan og‘zaki murojaatlar bundan mustasno».

Raqamli texnologiyalarni amalda qo‘llanilishi murojaatlar instituti doirasini yanada takomillashishiga shart-sharoit yaratdi. Endilikda, mazkur vositalar yordamida xalqimiz mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar, ular natijalaridan o‘z vaqtida xabardor bo‘lishmoqda, huquq va erkinliklarini to‘liq anglab, uni talab qilish va o‘zini qiynab kelayotgan muammolarini hal etishda foydalanmoqda, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda faollashmoqda.

Bugungi kunda internet jahon axborot tarmog‘i, Prezident Virtual qabulxonasi, «Elektron murojaat», «Elektron parlament», «Raqamli hukumat» («Elektron hukumat»), davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining rasmiy elektron saytlari, Davlat xizmatlari agentligi, videokonferensaloqa, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali, «ishonch telefonlar», «Temir daftar», «Ayollar daftari», «Yoshlar daftari», «Ijtimoiy himoya yagona reestri», «Open byudjet» (tashabbusli byudjet), tezkor aloqa telefonlari kabi raqamlashtirish texnologiyalarining amaliyotga keng joriy etilayotganligi, bu borada amalga oshirilgan ishlarning samarali kechayotganligini ko‘rsatadi.

Aynan, 2016-yil 25-sentyabrda O‘zbekiston hukumati portalida joriy etilgan Bosh vazirning virtual qabulxonasi bu sohada sezilarli ravishda erishilgan progress siljishlarning drayveri sifatida xizmat qildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimidagi ma’ruzasida: «Xabaringiz bor, shu yil 25-sentyabrda Bosh vazirning internet tarmog‘ida elektron qabulxonasi tashkil etilgan edi. O‘tgan davrda ushbu qabulxonaga fuqarolarimizdan 218 mingdan ortiq murojaat kelib tushdi. Murojaatlarning qariyb 59 foizi echimini topgan bo‘lsa, 41 foizi ko‘rib chiqilmoqda.

Ochig‘ini aytishim kerak, bu murojaatlar tahlilidan ko‘p narsa ayon bo‘ldi. Ta’bir joiz bo‘lsa, ular hayotimizda mavjud bo‘lgan o‘tkir muammolarga ko‘zimizni ochib berdi.

Mana, odamlar nimalar haqida murojaat qilmoqda. Avvalo, ular turli sohalardagi byurokratik to‘siqlarni olib tashlash, qonunga zid bo‘lgan ko‘plab idoraviy yo‘riqnomalarni bekor qilish, stavkasi optimal bo‘lgan bank kreditlari ajratish, tadbirkorlik bo‘yicha noqonuniy tekshirishlarga barham berish haqida, huquq – tartibot idoralarining faoliyati haqida murojaat qilmoqda.

Shu bilan birga, aholimizdan uy – joy qurilishi, kommunal, transport va savdo xizmati, energiya ta’minotini, yo‘llarning holatini yaxshilash bo‘yicha ham ko‘plab murojaatlar kelib tushmoqda»[1;8] deya ta’kidlagan.

Bosh vazirning virtual qabulxonasi 2016-yil 23-dekabrdan boshlab O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining virtual qabulxonasiga aylantirilishi, tom ma’noda, raqamli texnologiyalarda jismoniy shaxslarning murojaatlari institutining xalqaro huquqda qayd etilmagan mutlaqo yangi mexanizmiga asos bo‘ldi.

Bu, *bir tomondan*, mamlakatimiz siyosatining ochiq, oshkora va shaffof ekanidan, *ikkinchi tomondan*, jismoniy shaxslarning murojaatlari bundan keyin shaxsan davlat rahbari nazoratida bo‘lishidan, *uchinchi tomondan*, xalqimizning davlat hokimiyatiga va qonun ustuvorligiga bo‘lgan ishonchi tobora oshib borayotganidan, *to‘rtinchi tomondan*, virtual qabulxonaga murojaat qilish o‘ta qulay va oson, zamonaviy hamda ortiqcha rasmiyatchiliklardan xoli, *beshinchi tomondan*, murojaatlarni ko‘rib chiqish muddatlari juda qisqa, *oltinchi tomondan*, murojaatlarda ko‘tarilgan muammolarni ijobiy hal etish ko‘rsatkichi nihoyatda yuqori, *ettinchi*

tomondan, jamiyatimizda zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalari samarali tatbiq etilayotgani, xalqimizning ulardan foydalanish darajasi yuksalib borayotgani, odamlar yaratilgan imkoniyat va qulayliklardan o‘z kundalik hayotida to‘g‘ri va maqsadli foydalana olayotganidan dalolat beradi [2].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevralda qabul qilingan «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF – 4947-son Farmoni va ushbu hujjat bilan tasdiqlangan «2017 – 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi» murojaatlar institutining raqamli texnologiyalardan foydalanishining yangi bosqichini boshlab berdi.

Xususan, Harakatlar strategiyasining 1.2-bandida «Elektron hukumat» tizimini takomillashtirish, davlat xizmatlari ko‘rsatishning samarasi, sifatini yuksaltirish va bu xizmatdan aholi hamda tadbirkorlik sub’ektlari tomonidan foydalanish imkoniyatini oshirish, 2 va 3-bandlarida elektron tartibda sud va ijro ishini yuritishning zamonaviy shakl va usullarini joriy etish belgilangan [3].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF – 6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan «Raqamli O‘zbekiston – 2030» Strategiyasining 2.2-bandida aholi va tadbirkorlik sub’ektlarining davlat organlari va tashkilotlarga murojaatlarini ko‘rib chiqish holatini onlayn rejimida kuzatish samarali tizimlarini («treking») joriy etish; davlat organlarining faoliyatiga raqamli texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish samaradorligini baholash tizimini joriy etish; aholining takliflari va mulohazalarini, shuningdek, aholi fikri asosida amalga oshirilayotgan loyihalar ulushini oshirishni hisobga olgan holda qonun hujjatlari loyihalarini onlayn tarzda muhokama qilishda fuqarolar va tadbirkorlar ishtirok etishi mexanizmini yanada takomillashtirish [4] nazarda tutilgan.

Keng jamoatchilik muhokamasi natijasida «Harakatlar strategiyasidan –Taraqqiyot strategiyasi sari» tamoyiliga asosan qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF – 60-son Farmonining 23-bandida Taraqqiyot strategiyasi va Davlat dasturining

joylardagi ijrosi natijadorligini aholiga etkazish bo‘yicha onlayn portalni ishga tushirish, bunda, chora-tadbirlar ijrosi bo‘yicha aholining fikrlari, taklif va e’tirozlarini qabul qilgan holda ilgari surilgan tashabbuslar tizimlashtirilishi belgilab qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-dekabrdagi «Yangi O‘zbekiston ma’muriy islohotlari doirasida Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 447-son Qarorining 9-bandida hududlarga xizmat safarlarini qisqartirgan holda joylardagi muammolarni aniqlash uchun “onlayn qabul”, “virtual tashrif” kabi hududlar bilan ishlashning zamonaviy texnologiyalarga asoslangan masofaviy usullarini qo‘llash tizimi joriy etilishi [5], chin ma’noda, bu soha hukumatning kundalik vazifasiga aylanganligining yorqin ifodasidir.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarni barcha sohalarga joriy etish davlatning ustuvor vazifa va istiqbolli rejalaridan biriga aylandi. Bu texnologiyadan samarali foydalanish inson huquqlari sifatida e’tirof etilmoqda. Hattoki, bu huquq Konstitutsiya darajasiga ko‘tarilib, 2023-yil 30-aprelda qabul qilingan Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 33-moddasida «Davlat Internet jahon axborot tarmog‘idan foydalanishni ta’minlash uchun shart-sharoitlar yaratadi» [6], degan norma belgilab qo‘yilgan bo‘lib, bu inson huquqlarini, ya’ni so‘z erkinligi va axborot olish huquqini ta’minlashga huquqiy zamin yaratadi.

Bu normaning Konstitutsiyada mustahkamlanishi, *birinchidan*, bu boradagi qonunchiligimiz va amaliyotimizni tizimli asosda takomillashtirishga xizmat qiladi, *ikkinchidan*, huquqlarimizni onlayn makonda samarali amalga oshirishga hamda internetdan foydalanish xavfsizligini kuchaytirishga xizmat qiladi, *uchinchidan*, davlat organlari faoliyatining yanada shaffofligini va ochiqligini ta’minlaydi [7].

Davlat tomonidan Internet tarmog‘ining doimiy ravishda rivojlantirilishi zamonaviy dunyoda qo‘yilayotgan talab – inson huquqlarini nafaqat an’anaviy shaklda (oflaynda) ta’minlash, balki ushbu huquqlarni virtual makonda, onlayn shaklda ham amalga oshirishga imkoniyat yaratadi. Masalan, elektron davlat xizmatlarini ko‘rsatishga, murojaatlarni elektron

tarzda taqdim etishga va boshqa shu kabi imkoniyatlarga shart-sharoit yaratilmoqda.

Jumladan, davlat boshlig‘i Shavkat Mirziyoev O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi kuni munosabati bilan yo‘llagan 2023 yil 7 dekabrdagi tabrigida: «So‘nggi yillarda 300 ga yaqin davlat xizmatlari to‘liq raqamlashtirildi va aholiga 50 milliondan ortiq xizmatlar ko‘rsatildi» [8;137], deya ta’kidlaydi.

Bunday normaning Konstitutsiyaga kiritilishi raqamli texnologiyalar asrida Internetga oid qonunchilikni takomillashtirishga, aholining, ayniqsa, olis va chekka hududlarda yashovchilarning ham Internet tarmog‘iga ulanishiga, pirovardida har bir shaxsning Internetdan foydalanish huquqini, jamiyat va davlatning esa ochiqligini ta’minlashga xizmat qiladi [9;206].

Davlat rahbarining 2023-yil 24-maydagi «Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformasiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ – 162-son Qarori bilan ma’lumotlar almashishda qog‘ozdan voz kechish va elektron hujjat almashish bo‘yicha «Ijro intizomi» idoralararo yagona elektron tizimi joriy etilgan hamda viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarining raqamlashtirish bo‘yicha maslahatchisi lavozimlari ta’sis qilindi [10;67-68].

Raqamli texnologiyalarni amaliyotga to‘la ravishda joriy etish O‘zbekistonning uzoq yillik Davlat dasturlarida ham o‘z aksini topgan. Binobarin, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi «O‘zbekiston — 2030» strategiyasini 2023-yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-300-son qarori bilan tasdiqlangan amaliy tadbirlar rejasining 82-maqsadida:

barcha davlat organlarida murojaatlarni qabul qilish, ro‘yxatga olish, ko‘rib chiqish va ko‘rib chiqish natijalarini nazorat qilish bilan bog‘liq jarayonlarni bir platformada birlashtirish imkoniyatini beruvchi Murojaatlar bilan ishlash yagona onlayn platformasini ishga tushirish;

davlat organlari va tashkilotlariga Murojaatlar bilan ishlash yagona onlayn platformasi veb-sayti va «Xalq bilan muloqot» mobil ilovasi orqali murojaatlarni tunu kun elektron shaklda yuborish imkoniyatini ta’minlash;

davlat organlari va tashkilotlarida Murojaatlar bilan ishlash yagona onlayn platformasi orqali murojaatlar bilan ishlash tartibini belgilash;

davlat organlari va tashkilotlarida murojaatlarni qog‘oz shaklida ro‘yxatga olish amaliyotini tugatish;

davlat organlari va tashkilotlari mansabdor shaxslarining fuqarolarni qabul qilish jadvallarini Murojaatlar bilan ishlash yagona onlayn platformasida yuritilishini ta’minlash, mansabdor shaxslar qabuliga elektron navbatga yozilish tartibini joriy etish;

davlat organlari va tashkilotlarining rasmiy veb-saytlari orqali kelib tushgan murojaatlarning Murojaatlar bilan ishlash yagona onlayn platformasida avtomatik ro‘yxatdan o‘tkazilishini ta’minlash [11] nazarda tutilgan bo‘lib, bugungi kunda har bir davlat xizmatchisi xizmat vazifalarini astoydil bajarishlari va aholidan tushgan murojaatlarni mazmunan hal etishlari uchun zamonaviy axborot tizimlaridan yaxshi xabardor bo‘lishi, raqamli, onlayn hamda xalqaro riteyl kommunikativ tarmoqlarida ishlay olishi talab etiladi.

Mahallabay ishlash va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligining hisobotiga ko‘ra, Strategiya talabidan kelib chiqib, aholi murojaatlarini tizimli hal etish, ularni nazoratga olish va doimiy monitoring qilish «Mahalla ettiligi»ning kundalik va eng ustuvor vazifasi etib belgilangan. Ushbu vazifalardan kelib chiqib, mahallada yashovchi aholining muammolarini o‘rganish maqsadida respublikaning barcha mahallalarida «Onlayn mahalla» elektron platformasi o‘rnatilgan.

Fuqarolarning axborot sohasidagi konstitutsiyaviy huquqini yanada kengroq amalga oshishida «Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida»gi Qonunining o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu qonun davlat hokimiyati organlari faoliyati haqida jamoatchilikni xabardor qilib borish tartiblarini aniq belgilab berish, aholining, jamoat birlashmalarining davlat hokimiyati organlari tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar, shu jumladan, fuqarolarning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlari bilan bog‘liq qarorlar haqidagi axborotlardan keng xabardor bo‘lib borishi hamda qarorlar sifatini oshirish borasidagi mas’uliyatini ko‘p jihatdan kuchaytirishga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalarning videokonferensaloqa vositasi orqali murojaat qilish usuli bugungi kunda qonunni qo‘llash amaliyotida keng ommalashgan vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki,

videokonferensaloqa — uzoqda joylashgan bir nechta abonentlarning real vaqt rejimida audio- va videoaxborot almashish imkoniyati bilan axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalangan holda interaktiv hamkorlik qilishini ta’minlaydi [12].

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar orqali jismoniy shaxslarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish hamda qonuniy manfaatlarini ta’minlash o‘z samarasini berayotganligini bir qancha manzarada ko‘rishimiz mumkin. Masalan, Biznes-ombudsman tomonidan «Tadbirkor virtual ofisi» orqali berilgan murojaatlar o‘rganilishi natijasida birgina Qoraqalpog‘iston Respublikasida 2024-yil davomida tadbirkorlarning murojaatlarini qonunda belgilangan muddatlarda hal qilmagan 88 nafar mansabdor shaxsga nisbatan ma’muriy javobgarlik to‘g‘risida bayonnoma tuzilgan.

Shuni ta’kidlash lozimki, raqamli texnologiyalar, ya’ni internet jahon axborot tarmog‘i, Prezident Virtual qabulxonasi, «Elektron parlament», «Raqamli hukumat» («Elektron hukumat»), davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining rasmiy elektron saytlari, videokonferensaloqa, «ishonch telefonlar», «Temir daftar», «Ayollar daftari», «Yoshlar daftari», «Ijtimoiy himoya yagona reestri», tezkor aloqa telefonlari kabi texnologiyalarning qisqa davrdagi faoliyati davomida aholining eng dolzarb muammolarini hal etish imkonini beruvchi, davlat hokimiyati va boshqaruvi, xo‘jalik boshqaruvi organlari, barcha darajadagi hokimiyatlar bilan fuqarolar o‘rtasidagi hamkorlikning samarali natijasidir.

Bu, *bir tomondan*, xalqimizning davlat hokimiyatiga va qonun ustuvorligiga bo‘lgan ishonchi tobora oshib borayotganidan dalolat bo‘lsa, *ikkinchi tomondan*, jamiyatimizda zamonaviy axborot—kommunikasiya texnologiyalari samarali tatbiq etilayotgani, xalqimizning ulardan foydalanish darajasi yuksalib borayotgani, odamlar yaratilgan imkoniyat va qulayliklardan o‘z kundalik hayotida to‘g‘ri va maqsadli foydalana olayotganini ko‘rsatmoqda.

Muxtasar aytganda, raqamli texnologiyalar vositasida murojaat qilish huquqini ta’minlashning o‘ziga xos jihatlari shundaki, *birinchidan*, uy, o‘qish, ish joyidan yoki xohlagan joydan turib, murojaat qilish huquqidan foydalanish imkoniyatini beradi; *ikkinchidan*, murojaat natijalari to‘g‘risida

qisqa muddatlarda javob olishni ta’minlaydi; *uchinchidan*, sarsongarchilik va behudaga vaqt sarflashni oldini oladi; *to‘rtinchidan*, fuqarolarda davlatga nisbatan ishonchini oshiradi. *beshinchidan*, korrupsiyani oldini oladi; *oltinchidan*, davlat organlari faoliyatining ochiq va shaffofligini ta’minlaydi; *ettinchidan*, murojaatlarni ko‘rib chiquvchi vakolatli organlarda qog‘ozbozlikka chek qo‘yadi; *sakkizinchidan*, vakolatli davlat organlari va tashkilotlarida moddiy jihatdan mablag‘ tejaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Huquq va burch” jurnali.№12(132)/2016.-8 b.

2. Inson huquqlari va erkinliklari —oliy qadriyat. Akmal Saidov. https://old.xs.uz/index.php/homepage/zhamiyat/item/8638-inson-u-u-lari-va-erkinliklari-olij-adriyat

3. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son, 70-modda.

4. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020 y., 06/20/6079/1349-son.

5. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 24.12.2022 y., 07/22/447/1118-son.

6. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –Toshkent: «Adolat» nashriyoti, 2023.

7. Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. O‘quv qo‘llanma. –T.:«Yuridik adabiyotlar publish» nashriyoti, 2024. –B.137.

8. Mirziyoev Sh.M. Bir bo‘lsak – yagona xalqmiz, birlashsak – vatanmiz. – T.:«O‘zbekiston», 2024. – B.206.

9. Yangilanayotgan Konstitutsiya 100 savolga 100 javob. –T.: «Adolat» nashriyoti, 2023. –B.67-68.

10. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 25.05.2023 y., 07/23/162/0295-son.

11. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023 y., 07/23/300/0693-son.

12. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 37-son, 977-modda.

RAQAMLASHTIRISH TEZKOR-QIDIRUV FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING YO‘NALISHI

Sultanov Mirkobil Mirvaliyevich
Toshkent Davlat yuridik universitetining mustaqil izlanuvchisi

Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo‘shma majlisidagi ma’ruzasida ”Davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga baho berishda qonuniylikni ta’minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklari qanday himoya qilinayotgani biz uchun eng asosiy mezon bo‘lishi shart. Xalq davlat organlariga emas, balki davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak” - deya ta’kidlagan edi.

Shu maqsadda jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash, qonuniylik va huquq-tartibotni mustahkamlash davlatning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Jinoyat alomatlarini va jinoyat sodir etgan shaxslarni topish, jinoyat ishi yuzasidan dalil tariqasida foydalanish mumkin bo‘lgan ma’lumotlarni aniqlash maqsadida ilmiy-texnika vositalaridan foydalangan holda, zarur choralar ko‘rish yuzasidan tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organlar tomonidan amalga oshirilgan tezkor-qidiruv faoliyati natijalari muhim o‘rin tutadi.

Jinoyatchilikka qarshi kurashish tarixi guvohlik berishicha, og‘ir va o‘ta og‘ir jinoyatlarni o‘z vaqtida aniqlash, oldini olish, bartaraf etish va fosh etish, yashiringan jinoyatchilarni qidirib topish uchun faqat oshkora jinoyat-prosessual va boshqa vositalar etarli bo‘lmasdan, boshqa samarador vositalarni qo‘llash taqozo etiladi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar uchun nafaqat sodir etilgan jinoyatlarni fosh etish, balki jinoiy hodisa va jarayonlar rivojlanishi ustidan nazorat o‘rnatish muhim vazifa hisoblanadi.

Shu bilan birga, amaldagi Jinoyat-prosessual Kodeksi muntazam takomillashtirib borilayotganiga qaramasdan, sud-tergov amaliyotini tahlil qilish va fuqarolar murojaatlarini o‘rganish natijalari tizimda ba’zi bir kamchiliklar mavjudligidan dalolat bermoqda. Xususan, qonunchilikda tezkor-qidiruv faoliyati, uning natijalaridan foydalanishga oid normalarning mukammal emasligi, tezkor-qidiruv faoliyati davomida shaxsning huquq va

erkinliklarini himoya qilish kafolatlarini ta’minlash bo‘yicha mexanizmlar to‘liq ishga solinmaganligi, qonunchilikda bo‘shliqlar mavjudligi, bir qator muammo, kamchiliklar va bahsli holatlar borligini ko‘rsatdi.

Bundan tashqari, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar tomonidan jinoyatchilikni oldini olish, sodir etilayotgan jinoyatlarni tezkorlik bilan ochish, mamlakatimizda tinchlikni mustahkamlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini amalda ta’minlash yuzasidan amalga oshirayotgan salmoqli ishlarini qayd etish barobarida, mazkur faoliyatini amalga oshiruvchi ayrim xodimlari tomonidan faoliyat natijasida ushlangan shaxslarning himoyaga bo‘lgan huquqlarini ta’minlamaslik, tezkor-qidiruv tadbirida ishtirok etgan boshqa shaxslarning qo‘shtirnoq ichidagi “sa’y harakatlari” natijasida shaxsni jinoyat sodir etishga undash orqali go‘yoki tezkor ma’lumotlar asosida tezkor tadbir o‘tkazish, buning natijasida bir shaxsni jinoyatchiga aylantirish bilan o‘zlari oldiga qo‘yilgan rejani bajarish, jinoyatchilikka qarshi kurashda samarali faoliyat yuritayotgandek ko‘rsatish hollari yuzasidan fuqarolarning haqli e’tirozlari uchrab turibdi.

Mazkur holatlar jinoyatlarni tez va to‘la ochish, jinoyat sodir etgan har bir shaxsga adolatli jazo berilishi hamda aybi bo‘lmagan hech bir shaxs javobgarlikka tortilmasligi va hukm qilinmasligi uchun aybdorlarni fosh etish, jinoyat ishini qonuniy, asosli va adolatli yakun topishi, fuqarolarning huquqni muhofaza qiluvchi organlarga va sudga nisbatan ishonchi susayishi bilan bog‘liq muammolarni yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda hamda ushbu institut takomillashtirishga muhtoj ekanligini ko‘rsatmoqda.

Tezkor-qidiruv faoliyatida qonunchilikka rioya etish, ma’lumotlar olish jarayonlari ancha yopiq tarzda tashkil etilgani sababli uning qonuniyligi, amalga oshirish jarayonida qonunchilikka rioya etilishi, ma’lumotlarning haqiqiyligi yuzasidan juda ko‘p savollar tug‘ilishiga sababchi bo‘lmoqda.

Aynan shu muammolarni bartaraf qilish maqsadida, “Xabeas Korpus” institutini yanada kengaytirish, surishtiruv va dastlabki tergov bosqichida sud nazoratini kuchaytirish muhim sanaladi.

Xalqaro huquq va xorijiy amaliyotda o‘zining ijobiy natijasini berayotgan amaliyotni milliy mentalitetimizdan kelib chiqqan holda qonunchiligimizga implementasiya qilish o‘zining ijobiy natijasini beradi.

Jinoyat va jinoyat-prosessual qonunchiligini takomillashtirish sohasidagi davlat siyosatining eng muhim yo‘nalishlarini belgilab bergan «2021—2026 yillarda Yangi O‘zbekistonni taraqqiyot strategiyasi”ning qabul qilinishi islohotlarning tarixiy ahamiyatga ega bo‘lgan bosqichi bo‘ldi.

Shaxsning huquq va erkinliklariga so‘zsiz rioya etilishini ta’minlash, prosessual harakatlarning sifatini oshirish, jinoyat prosessida dalillarni to‘plash va mustahkamlash, ularga baho berish tizimini ilg‘or xorijiy tajribada keng qo‘llaniladigan isbotlash standartlarini inobatga olgan holda qayta ko‘rib chiqilmoqda.

Tizimda mavjud muammolarni bartaraf etish maqsadida Prezidentimizning 2020 yil 10 avgustdagi “Sud-tergov faoliyatida shaxsning huquq va erkinliklarini himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonida amaliyotda saqlanib qolayotgan inson huquqlari buzish holatlari, ayniqsa huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari tomonidan fuqarolarga nisbatan g‘ayriqonuniy xatti-harakatlar sodir etilishining oldini olishga qaratilgan huquqiy mexanizmlar nazarda tutilgan edi.

Farmondan kelib chiqqan holda 2021 yil 18 fevral kuni imzolangan Qonunga asosan Jinoyat-prosessual Kodeksiga ayrim o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritildi. Unga ko‘ra agar tezkor-qidiruv tadbirlarining natijalari faqat qonun talablariga muvofiq olingan bo‘lsa, ushbu Kodeks normalariga muvofiq tekshirilgan va baholanganidan keyin hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining yoki tezkor-qidiruv tadbirida ishtirok etgan boshqa shaxslarning harakatlariga bog‘liq bo‘lmagan holda shaxsda jinoyat sodir etish uchun shakllangan qasd mavjud bo‘lganligidan dalolat bersa, ushbu natijalar dalil sifatida tan olinishi mumkinligi alohida belgilab qo‘yildi.

Tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarning mansabdor shaxslari tomonidan ayrim holatlarda gumon qilinuvchidan,

ayblanuvchidan yoki sudlanuvchidan arizalar, tushuntirishlar yoki ko‘rsatuvlar o‘zi istagan vaqtda, xech qanday ruxsatsiz olinib kelingan bo‘lsa, endilikda jinoyat ishi o‘z yurituvida bo‘lgan surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning yoki sudyaning yozma ruxsatiga asosan va faqat himoyachi ishtirokida amalga oshirilishi, bundan belgilangan tartibda himoyachidan voz kechilgan hollar mustasno etib belgilandi.

Qonunga o‘zgartish kiritilgunga qadar gumon qilinuvchi ushlangan yoki gumon qilinuvchi deb e’tirof etilganligi to‘g‘risidagi qaror unga ma’lum qilingan paytdan boshlab himoyachiga ega bo‘lish huquqi mavjud edi. Yangi o‘zgartishga ko‘ra esa u amalda ushlangan yoki jinoyat joyida ushlash bilan bog‘liq tezkor-qidiruv tadbiri amalda yakunlangan yoxud uning gumon qilinuvchi deb e’tirof etilganligi to‘g‘risidagi qaror unga ma’lum qilingan paytdan boshlab himoyachiga ega bo‘lish huquqi ta’minlanishi aniq va lo‘nda qilib belgilanib, shaxslarning huquqlari cheklanish holatlariga barham berish, ish sifatini va tezqor-qidiruv tadbirlarini amalga oshirayotgan xodimlar mas’uliyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, isbot qilishda quyidagilar taqiqlanadi:

- shaxsni g‘ayriqonuniy harakatlar sodir etishga undash va bunday undash oqibatida sodir etilgan jinoyat uchun uni ayblash;

- shaxsni jinoyat ishiga gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi sifatida jalb qilish uchun asoslar mavjud bo‘lgan taqdirda, uni guvoh tariqasida so‘roq qilish, bundan ekspertiza yoki taftish o‘tkazish talab etiladigan hollar mustasno;

- shaxsga uning prosessual huquqlari tushuntirilguniga qadar undan biron-bir yozma yoki og‘zaki ko‘rsatuvlar olish;

- ushlangan gumon qilinuvchining yoki ayblanuvchining yaqin qarindoshlarini prosess ishtirokchisi sifatida jalb qilish uchun asoslar mavjud bo‘lmagan taqdirda, ularni huquqni muhofaza qiluvchi organlarga chaqirish va so‘roq qilish;

- mazmunan ko‘rib chiqish uchun sudga yuborilgan jinoyat ishi doirasida prosess ishtirokchilarini surishtiruv va dastlabki tergov organlari xodimlari tomonidan huquqni muhofaza qiluvchi organlarga chaqirish va

(yoki) so‘roq qilish, bundan ular bilan bog‘liq bo‘lgan alohida ish yurituvga ajratilgan jinoyat ishi yoki sudning yozma topshirig‘i mavjud bo‘lgan hollar mustasno ekanligi belgilandi.

Qonunchilikka kiritilgan mazkur o‘zgartishlarni keng targ‘ib qilish, uning ijrosini amalda ta’minlash, huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari tomonidan qonun talablariga qat’iy amal qilish, qonunbuzilish holatlariga yo‘l qo‘ygan xodimlarga nisbatan keskin choralar ko‘rish orqali fuqarolarning davlat organlariga nisbatan ishonchini oshirish, mamlakatimizda qonuniylikni mustahkamlashda muhim omil sanaladi.

Muhtaram Prezidentimizning talablaridan kelib chiqqan holda, jamiyatda “Odillik mezoni” hisoblangan sudlar chinakam mustaqillikni namoyon etib, ishlarni ko‘rishda tergovga qadar tekshiruv, surishtiruv, dastlabki tergovni amalga oshiruvchi organlar tomonidan moddiy va prosessual qonun normalariga og‘ishmay amal qilishlari ustidan talabchanlikni kuchaytirish, Jinoyat-prosessual Kodeksi talablari asosida olingan, dalillar maqbulligi shartlariga to‘la mos keladigan dalillarni sud qarorlariga asos qilib olish, qonun talablari buzilgan holda olingan dalillarni esa nomaqbul deb topish, fuqarolarning asossiz ravishda ma’muriy yoki jinoiy javobgarlikka tortilishi, ularni huquqlari cheklanish hollariga jiddiy munosabat bildirib borish, har bir qonun buzilishi yuzasidan mansabdor shaxslarning javobgarligi to‘g‘risidagi masala hal etish, ularga imkon bergan sabab va sharoitlar sinchiklab o‘rganish, xususiy ajrim chiqarish yo‘li bilan ularni bartaraf etish choralari ko‘rib borish lozim bo‘ladi.

Zero, buyuk Bobokalonimiz Amir Temur aytganlaridek «Yuz kunlik toat-ibodatdan bir kunlik adolat yaxshiroqdir».

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MA’MURIY JAVOBGARLIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Tallibayev Umidjon Shergaziyevich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, “Jamoat xavfsizligini ta’minlash” kafedrasi dotsenti, yu.f.f.d. (PhD)

Ma’muriy javobgarlik davlat tomonidan tartibga solishning muhim vositasi bo‘lib, huquq-tartibotni ta’minlash va jamiyat manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. O‘zbekiston Respublikasi huquqiy tizimini modernizatsiyalash sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy talablariga moslashtirish maqsadida ma’muriy javobgarlikka tortish mexanizmlarini takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy javobgarlik tizimi bir qator muammolarga duch kelmoqda:

• **Ma’muriy va jinoiy huquqbuzarliklar o‘rtasida aniq chegaraning yo‘qligi.** Ijtimoiy xavfi yuqori bo‘lmagan ayrim huquqbuzarliklar hamon jinoiy javobgarlikka tortiladigan deb tasniflanmoqda. Bu esa tasniflash yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Ushbu muammoning yaqqol misoli sifatida yaqinda Yakkasaroy tuman jinoyat ishlari sudida ko‘rilgan ish keltirilishi mumkin. 2024-yil 3-mart kuni sud 25 yoshli tasviriy san’at o‘qituvchisiga to‘qqiz yoshli o‘quvchi qiziga nisbatan jinsiy tazyiq o‘tkazgani uchun hukm chiqardi. Erkak O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining 41-1-moddasi 1-qismi –“Shahvoniy shilqimlik” bo‘yicha javobgarlikka tortildi. Ammo 4-mart kuni prokuratura e’tirozidan so‘ng apellyatsiya sudi mazkur qarorni bekor qilib, ishni qo‘shimcha tergov o‘tkazish uchun qaytardi.

Mazkur ishdagi turlicha talqinlarning asosiy sababi shundaki, Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning shahvoniy shilqimlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi 41-1-moddasi bilan O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining o‘n olti yoshga to‘lmagan shaxslarga nisbatan uyatsiz-buzuq harakatlarni sodir etishni tavsiflovchi 129-moddasi o‘rtasida aniq chegara belgilanmagan. Ushbu moddalar jinoyat tarkibini

tavsiflashda kesishadi, ammo jabrlanuvchilarning yosh chegaralari farq qiladi, bu esa huquqni qo‘llash kolliziyalariga olib keladi. Bunday holatlar huquqbuzarlik tarkiblarini aniq farqlash, huquqiy noaniqlik ehtimolini istisno etadigan qilmishlarni kvalifikatsiya qilishning yagona standartlarini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

• **Sanksiyalar siyosatini unifikatsiya qilish zarurati.** Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida jarimalar miqdori va ma’muriy ta’sir choralari o‘rtasida katta tafovutlar mavjud bo‘lib, huquqni qo‘llashda nomutanosibliklar yuzaga kelmoqda. Xususan, ijtimoiy xavfliligi bo‘yicha bir xil bo‘lgan huquqbuzarliklar mutanosib bo‘lmagan qattiq yoki, aksincha, haddan tashqari yumshoq sanksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari, amaldagi jarima tizimi ko‘pincha huquqbuzarlarning daromadlari darajasini hisobga olmaydi, bu esa ma’muriy jazo choralarini ayrim toifadagi fuqarolar uchun haddan tashqari og‘ir, boshqalar uchun esa samarasiz qilib qo‘yadi.

Ushbu muammoning mumkin bo‘lgan yechimlaridan biri huquqbuzarning iqtisodiy ahvolini hisobga olgan holda progressiv jarima tizimini joriy etishdir. Bunday yondashuv bir qator mamlakatlarda allaqachon qo‘llanilmoqda va ma’muriy sanksiyalarning adolatliligi va samaradorligini ta’minlash imkonini beradi. Shuningdek, ma’muriy jazo turlarini qayta ko‘rib chiqib, jamoat ishlari va ogohlantirish kabi muqobil choralarni qo‘llashni kengaytirish orqali sud tizimiga yuklamani kamaytirish va har bir holatga individual yondashuvni ta’minlash maqsadga muvofiqdir. Shunday qilib, sanksiyalar siyosatini unifikatsiyalash jarimalar miqdorini uyg‘unlashtirishga, jazolarni differensiatsiyalash tamoyilini joriy etishga va ehtimol tutilgan ma’muriy javobgarlik choralari doirasini kengaytirishga qaratilishi lozim.

• **Ma’muriy ish yuritishning yetarli darajada shaffof emasligi.** Asosiy muammolardan biri fuqarolarning ma’muriy javobgarlikka tortish, qarorlar ustidan shikoyat qilish va o‘z huquqlarini amalga oshirish tartibi to‘g‘risidagi ma’lumotlardan foydalanishning murakkabligidir. Hozirgi vaqtda fuqarolar ko‘pincha byurokratik to‘siqlarga, tartib-qoidalardan

yetarlicha xabardor emaslikka va shikoyat qilishning murakkabligiga duch kelishadi.

Masalan, davlat organlarining ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi qarorlarining katta qismi tegishli asoslarsiz qabul qilinadi, qarorlarning matnlari esa har doim ham manfaatdor shaxslar uchun ochiq bo‘lmaydi. Bundan tashqari, shikoyat qilish va uning ko‘rib chiqilishini nazorat qilish bo‘yicha yagona elektron platformaning mavjud emasligi shikoyat qilish jarayonini qiyinlashtirmoqda.

Ushbu muammoni hal qilish uchun avtomatlashtirilgan shikoyat qilish mexanizmlarini joriy etish, ma’muriy tartib-taomillarning ochiqlik darajasini oshirish, shuningdek, sud qarorlari va davlat organlarining tushuntirishlarini ochiq manbalarda majburiy e’lon qilish zarur.

• **Ma’muriy jazolarni ijro etish samaradorligining pastligi.** Hozirgi vaqtda O‘zbekiston Respublikasida ma’muriy jazolarni ijro etishda jiddiy muammolar kuzatilmoqda, bu esa ularning profilaktik va tarbiyaviy rolini pasaytirmoqda. Jarimalarni undirish kechiktirib amalga oshiriladi, bir qator hollarda esa qarzdorlar nazorat mexanizmlarining nomukammalligidan foydalanib, ularni to‘lashdan bosh tortadilar.

Ijro samaradorligi pastligining asosiy sabablaridan biri ma’muriy jazolarni nazorat qilishning markazlashtirilgan tizimi mavjud emasligi va jazolarni ijro etishni nazorat qilish uchun mas’ul bo‘lgan davlat organlari o‘rtasida muvofiqlashtirishning zaifligidir. Shuningdek, huquqbuzarlarning bank hisobvaraqlaridan jarimalarni avtomatik ravishda hisobdan chiqarish yoki ijtimoiy foydali ishlarga jalb qilish kabi muqobil jazo choralari ham yetarli darajada rivojlanmagan.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun jazo ijrosini nazorat qilishning raqamli mexanizmlarini joriy etish, jarima to‘lashdan bo‘yin tovlaganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish, shuningdek, majburiy jamoat ishlarini o‘z ichiga olgan muqobil jazolar tizimini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, idoralararo hamkorlikni kuchaytirish, huquqni muhofaza qiluvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlari uchun ochiq bo‘lgan ma’muriy huquqbuzarliklarning yagona ma’lumotlar bazasini ishlab chiqish lozim.

Isloh qilishning asosiy yo‘nalishlari

Ma’muriy javobgarlik tizimi samaradorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

- **Zamonaviy voqelikka mos kelmaydigan eskirgan me’yorlarni qayta ko‘rib chiqish va chiqarib tashlash**

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining bir qator qoidalari o‘z dolzarbligini yo‘qotgan yoki zamonaviy huquqiy standartlarga javob bermaydi. Masalan, mayda bezorilik uchun javobgarlikni tartibga soluvchi normalar kiberhujum yoki zararli kontent tarqatish kabi raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq ijtimoiy huquqbuzarliklarning yangi shakllarini hisobga olmaydigan eskirgan iboralarni o‘z ichiga oladi.

Ushbu muammoni hal qilish uchun huquqni qo‘llash amaliyotini kompleks tahlil qilish va tegishli huquqiy tartibga solishni ta’minlamaydigan normalarni chiqarib tashlash yoki modernizatsiya qilish zarur. Xususan, ma’muriy javobgarlik tobora ko‘proq raqamli muhitdagi huquqbuzarliklarni, jumladan, shaxsiy ma’lumotlarni buzish, internetdagi firibgarlik va yolg‘on ma’lumotlarni tarqatishni qamrab olayotgan xalqaro tajribani hisobga olish lozim. Shunday qilib, eskirgan normalarni qayta ko‘rib chiqish ma’muriy tartibga solish samaradorligini oshirish va qonunchilikni zamonaviy jamiyat voqeligiga moslashtirish imkonini beradi.

- **Kam ahamiyatli huquqbuzarliklarga nisbatan sanksiyalarni insonparvarlashtirish.**

Ma’muriy jarimalar miqdorini belgilash mexanizmlarining mavjud emasligi sodir etilgan huquqbuzarlikka nomutanosib jarimalar belgilanishiga sabab bo‘lmoqda.

Masalan, ruxsatnomasiz oynalarni qoraytirish uchun jarima miqdori 8,5 mln so‘mni tashkil etadi, ruxsatnoma narxi 11-13 mln so‘m bo‘lganda belgilangan. Bugungi kunda oynalarni qoraytirishga ruxsat berish uchun atigi 2,7 mln so‘m to‘lanmoqda, jarima miqdori esa o‘zgarishsiz qoldi.

Qozog‘istonda tonirovka uchun 468 ming so‘m, Rossiyada 60 ming so‘m, Belarusda 138 ming so‘m jarima belgilangan.

Shuni ta’kidlash kerakki, fuqarolarning sog‘lig‘i va hayoti xavfsizligini buzganlik uchun jarimalar ruxsatsiz oynalarni qoraytirganlik uchun jarimalardan ko‘ra ustuvor ahamiyatga ega.

- **Ma’muriy huquqbuzarliklar bo‘yicha ma’lumotlarni hisobga olish va qayta ishlashning avtomatlashtirilgan tizimlarini joriy etish.**

Yagona raqamli platformaning yaratilishi ma’muriy ish yuritishning shaffofligini ta’minlash, ishlarni ko‘rib chiqish jarayonini tezlashtirish va qaror qabul qilishda inson omilini minimallashtirish imkonini beradi. Avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etish ma’lumotlarning takrorlanishini bartaraf etishga, idoralararo hamkorlik samaradorligini oshirishga va fuqarolarga o‘z ishlarini ko‘rib chiqish jarayoni to‘g‘risidagi ma’lumotlardan foydalanish imkoniyatini ta’minlashga yordam beradi.

Masalan, bir qator mamlakatlarda to‘lov tizimlari bilan integratsiyalashgan ma’muriy huquqbuzarliklarning elektron bazalari muvaffaqiyatli ishlamoqda, bu esa jarimalarni avtomatik ravishda qayd etish va ularning ijrosini nazorat qilish imkonini beradi. Xuddi shunday yondashuvni O‘zbekiston Respublikasida ham joriy etish maqsadga muvofiq bo‘lib, bu byurokratik yuklamani kamaytirish va fuqarolarning huquqni qo‘llash tizimiga bo‘lgan ishonchini oshirish imkonini beradi.

- **Huquqni qo‘llash amaliyotining shaffofligini oshirish uchun ma’muriy huquqbuzarliklarning yagona elektron reestrini yaratish.**

"E-ma’muriy ish" va "E-jarima"ni bir tizimga birlashtirish va keyinchalik uni ijro etish.

Masalan, Yevropaning bir qator mamlakatlarida shunga o‘xshash tizimlarning joriy etilishi korrupsiya darajasini pasaytirish va jarimalarni undirish samaradorligini oshirish imkonini berdi. O‘zbekistonda bunday tizim ma’muriy huquqbuzarliklarni ko‘rib chiqishning tezkorligi va shaffofligini ta’minlagan holda, hokimiyat organlari va fuqarolarning ishlarning holati to‘g‘risidagi dolzarb ma’lumotlardan foydalanishini ta’minlaydi.

Sanksiyalar siyosatini takomillashtirish:

- Aholi daromadlari darajasini hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan jarima tizimini o‘rnatish.
- Jamoat ishlari va ogohlantirishlar kabi muqobil jazo choralarini ishlab chiqish.

Ma’muriy jazolarni ijro etish samaradorligini oshirish:

- Ma’muriy jazolarning o‘z vaqtida ijro etilishi ustidan nazorat mexanizmlarini yaratish.
- Ma’muriy sanksiyalarni ijro etishdan bo‘yin tovlaganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish.

Xulosa

O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy javobgarlik tizimini takomillashtirish huquqni qo‘llash amaliyoti samaradorligini oshirish, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, huquq-tartibotni mustahkamlashga qaratilgan muhim vazifadir. Ma’muriy qonunchilikni isloh qilishga kompleks yondashuv javobgarlikka tortishning adolatliligi, shaffofligi va tezkorligini ta’minlaydi, bu esa mamlakat huquqiy tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.
2. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi (2024-yil uchun tahrir).
3. O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy huquq sohasidagi qonun va me’yoriy hujjatlari.
4. Ma’muriy huquq va huquqni qo‘llash amaliyotiga oid ilmiy ishlar.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA JAMOAT XAVFSIZLIGI TIZIMINI HUQUQIY TARTIBGA SOLINISHI

Ummatov Muxammadrasul Tursunovich
O‘zbeksiton Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

O‘zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligini ta’minlash tizimi turli xil tahdidlardan jamiyatni himoya qilish va huquqiy tartibni saqlashga qaratilgan davlat organlari, huquqiy me’yorlar va tashkiliy tadbirlarning murakkab tuzilmasini ifodalaydi. Ushbu sohani huquqiy tartibga solish konstitutsiyaviy prinsiplarga asoslangan bo‘lib, ixtisoslashgan qonunlar va qonunosti hujjatlar tizimi orqali amalga oshiriladi.

Jamoat xavfsizligini ta’minlashning zamonaviy tizimini belgilaydigan asosiy hujjat 2021 yil 29 noyabrdagi PF-27-son Prezident Farmoni bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasining jamoat xavfsizligi konsepsiyasidir. Ushbu konsepsiya jamoat xavfsizligini qonunga xilof ta’sirlar, ijtimoiy va millatlararo nizolar, favqulotda vaziyatlar va boshqa tahdidlardan jamiyatning himoyalanganlik holati sifatida belgilaydi, bu jamiyatning barqaror rivojlanishiga yordam beradi va insonning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini amalga oshirishni ta’minlaydi.

Jamoat xavfsizligini ta’minlash jamiyatni tahdidlardan himoya qilish uchun davlat tomonidan belgilangan va doimiy asosda takomillashtirilayotgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy va boshqa tashkiliy tadbirlar majmuasini o‘z ichiga olgan yagona tizim sifatida ko‘riladi. Konsepsiya jamoat xavfsizligini ta’minlash faoliyatining asosiy prinsiplarini belgilaydi: qonuniylik, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish va hurmat qilish, ochiqlik va shaffoflik, jamoat xavfsizligiga tahdidlarni oldini olish va to‘xtatish bo‘yicha choralarning ustuvorligi, barcha vakolatli tuzilmalar harakatlarining birligi va izchilligi.

2022-2025 yillarga mo‘ljallangan jamoat xavfsizligini ta’minlash tizimini rivojlantirish strategiyasi jamoat xavfsizligini ta’minlashning huquqiy asoslarini takomillashtirish, metodik asoslarni rivojlantirish va

vakolatli davlat organlari faoliyatining samaradorligini oshirish yo‘nalishlarini belgilaydi.

Huquqiy tartibga solish jamoat xavfsizligini ta’minlovchi sub’ektlar doirasini aniq belgilaydi. Asosiy sub’ektlarga Vazirlar Mahkamasi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy gvardiya, Favqulotda vaziyatlar vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati, Bosh prokuratura, Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi, Axborot texnologiyalari va kommunikasiyalarini rivojlantirish vazirligi, Sog‘liqni saqlash vazirligi hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari kiradi.

Boshqa davlat organlari va tashkilotlar, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, nodavlat notijorat tashkilotlar va fuqarolar jamoat xavfsizligini ta’minlashda ishtirok etuvchi sub’ektlar hisoblanadi. Sub’ektlarning bunday keng tizimi jamoat xavfsizligini ta’minlash vazifalarini hal qilishda kompleks yondashuvni ta’minlaydi va vedomostlararo hamkorlik uchun huquqiy asos yaratadi.

Jamoat xavfsizligini ta’minlash tizimida ichki ishlar organlari hal qiluvchi rol o‘ynaydi, ularning faoliyati 2016 yil 16 sentyabrdagi O‘RQ-407-son "Ichki ishlar organlari to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni bilan tartibga solinadi.

Ichki ishlar vazirligi ichki ishlar sohasida, jamoat tartibini va jamoat xavfsizligini saqlashda, jinoyatlarni ochish va ularning profilaktikasida, giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar va ularning prekursorlari aylanishini nazorat qilish sohasida, shuningdek migrasiya sohasida davlat siyosatini amalga oshirish va me’yoriy-huquqiy tartibga solish funksiyalarini bajaruvchi markaziy ijroiya hokimiyati organidir.

Ichki ishlar organlarining asosiy vazifalari jamoat xavfsizligini ta’minlash va jamoat tartibini saqlash, jinoyatchilik bilan kurash bo‘yicha ishlarni tashkil qilish, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishdir. Ichki ishlar organlari fuqarolar va mansabdor shaxslarni tushuntirish berish uchun chaqirish, fuqarolarni hamkorlikka jalb qilish, tashkilotlar va fuqarolardan zarur ma’lumotlarni bepul olish, qonun buzilishlarini bartaraf etish bo‘yicha majburiy

ko‘rsatmalar berish huquqini o‘z ichiga olgan keng vakolatlar bilan ta’minlangan.

Qonunchilik ichki ishlar organlari xodimlarining tuzilishi, shtatlari, moddiy-texnikaviy va ijtimoiy-maishiy ta’minotini aniq belgilaydi. Vazirlikning markaziy apparati va ichki ishlar organlari o‘zlariga qo‘yilgan vazifalarni bajarish uchun shaxsiy, axloqiy va kasbiy fazilatlari bo‘yicha loyiq bo‘lgan boshliq tarkab va xizmatchilar bilan ukomplektoviladi.

Jamoat xavfsizligini huquqiy tartibga solish tizimida 2020 yil 18 noyabrdagi O‘RQ-647-son "O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni muhim o‘rin egallaydi. Milliy gvardiya jamoat xavfsizligini ta’minlash va huquqbuzarliklarning profilaktikasi sohasida alohida huquqni muhofaza qilish funksiyalari bilan ta’minlangan O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining maxsus qo‘shin turi sifatida belgilangan.

Milliy gvardiyaning asosiy vazifalari jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonun bilan himoyalangan manfaatlarini himoya qilish, terrorizm bilan kurashda ishtirok etish, shuningdek terroristik hujumlar va tabiiy hamda texnogen xarakterdagi favqulotda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda ishtirok etish, sudgacha tekshiruv o‘tkazish, tergov qilish, jinoiy ishlarni qo‘zg‘atish va ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlar bo‘yicha ish yuritishdir.

Milliy gvardiya shuningdek davlat, alohida muhim, kategoriyalangan va boshqa ob’ektlarni, jismoniy va yuridik shaxslarning mulkini muhofaza qiladi, borliq faoliyati sohasida davlat siyosatini amalga oshiradi, huquqbuzarliklarning profilaktikasini amalga oshiradi va ommaviy tadbirlar o‘tkazilganda jamoat tartibini saqlaydi.

Milliy gvardiya faoliyatining asosiy prinsiplari qonuniylik, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini saqlash va hurmat qilish, birlik va mustaqillikdir. Milliy gvardiya O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga bevosita bo‘ysunadigan qo‘mondon tomonidan boshqariluvchi yagona markazlashgan tizimni tashkil etadi.

Davlat xavfsizlik xizmatining faoliyati 2018 yil 5 apreldagi O‘RQ-471-son "O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati to‘g‘risida"gi

O‘zbekiston Respublikasi Qonuni bilan tartibga solinadi. Davlat xavfsizlik xizmati konstitutsiyaviy tuzum, suverenitet, hududiy yaxlitlik va boshqa davlat manfaatlarining tashqi va ichki tahdidlardan himoyalanganlik holati sifatida belgilangan davlat xavfsizligini ta’minlash funksiyalarini bajaradi.

Jamoat xavfsizligini ta’minlash sohasida Davlat xavfsizlik xizmati milliy, etnik va diniy adovat targ‘ibotiga, terroristik, buzg‘unchilik va jamiyatga tahdid soluvchi boshqa qonunga xilof faoliyatga qaratilgan salbiy harakatlar to‘g‘risida operativ ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish, shuningdek bunday harakatlarni oldini olish va to‘xtatish choralarini ko‘radi.

Davlat xavfsizlik xizmati davlat chegarasi orqali o‘tish punktlarida va qonunchilik bilan belgilangan boshqa joylarda jamoat xavfsizligini ta’minlaydi, jamoat xavfsizligiga tahdid soluvchi shaxslarning davlat chegarasi orqali noqonuniy o‘tishini oldini olish, aniqlash va to‘xtatish choralarini ko‘radi.

Huquqiy tartibga solish jamoat xavfsizligini ta’minlashning turli sub’ektlari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik mexanizmlarini nazarda tutadi. Ichki ishlar organlari, Milliy gvardiya, Davlat xavfsizlik xizmati va boshqa vakolatli tuzilmalar aniqlangan jinoyatlar va boshqa huquqbuzarliklar bo‘yicha imkon qadar elektron shaklda ma’lumot almashishni amalga oshiradilar.

Davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va boshqa tashkilotlar o‘z vakolatlari doirasida huquqni muhofaza qiluvchi organlarga fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, jamoat tartibini saqlash, jamoat xavfsizligini ta’minlash, jinoyatlar va ma’muriy huquqbuzarliklarni oldini olish, aniqlash, to‘xtatish, ochishda yordam ko‘rsatishga majburdirlar.

Hamkorlikning huquqiy asosi jamoat xavfsizligini ta’minlash sohasiga raqamli texnologiyalarni joriy etish va mavjud vositalarni yagona axborot platformasiga integrasiya qilishni o‘z ichiga oladi. Bu jamoat xavfsizligini ta’minlash tizimining turli sub’ektlari harakatlarini muvofiqlashtirish samaradorligini oshirish imkon beradi.

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining huquqiy kafolatlari va ijtimoiy himoyasiga alohida e’tibor beradi. "Ichki ishlar organlari to‘g‘risida"gi qonun ichki ishlar organlari xodimlarining huquqiy va ijtimoiy himoyasiga bag‘ishlangan maxsus bobni o‘z ichiga oladi: huquqiy himoya kafolatlari, tergov bo‘linmalari xodimlarining daxlsizligi, ijtimoiy himoya va sog‘liqni saqlash.

Xuddi shunday kafolatlar Davlat xavfsizlik xizmati va Milliy gvardiya harbiy xizmatchilari uchun ham nazarda tutilgan. Huquqiy tartibga solish xodimlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tartibini belgilaydi, xizmat o‘tash va ishdan bo‘shatish shartlarini belgilaydi, ijtimoiy himoya choralarini nazarda tutadi.

Jamoat xavfsizligini ta’minlashda ishtirok etuvchi vakolatli davlat organlarining kuch va vositalarining doimiy tayyorligini ta’minlash, tezkorligini oshirish va moddiy-texnikaviy bazasini mustahkamlashga alohida e’tibor qaratiladi.

O‘zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligi tizimini huquqiy tartibga solishning rivojlanishi bir nechta asosiy tendensiyalar bilan xarakterlanadi. Birinchidan, zamonaviy xavfsizlik chaqiriqlari va tahdidlarini hisobga olgan holda me’yoriy-huquqiy baza doimiy takomillashtirilmoqda. Ikkinchidan, jamoat xavfsizligini ta’minlashda raqamli texnologiyalar va zamonaviy axborot tizimlarining roli kuchaymoqda.

Ichki ishlar organlarining jamoat xavfsizligini ta’minlash, huquqbuzarliklarning profilaktikasi va jinoyatchilik bilan kurash faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyalari faol joriy etilmoqda. Bu huquqbuzarliklarni aniqlash, oldini olish va to‘xtatish samaradorligini oshirish imkon beradi.

Uchinchi muhim tendensiya jamoat xavfsizligini ta’minlashning ayrim sub’ektlari, xususan, jamoat tartibini saqlash sohasidagi ma’muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rish bo‘yicha qo‘shimcha vakolatlar olgan Milliy gvardiyaning vakolatlarini kengaytirishdir.

O‘zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligi tizimini huquqiy tartibga solish xalqaro standartlar va ilg‘or xorijiy tajribani hisobga oladi.

Jamoat xavfsizligi konsepsiyasi jamoat xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha ilg‘or xorijiy va milliy tajriba asosida ishlab chiqilgan.

Qonunchilik huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jamoat xavfsizligini ta’minlash sohasidagi xalqaro hamkorligi, transchegaraviy tahdidlar to‘g‘risida ma’lumot almashish va xalqaro jinoyatchilik hamda terrorizmga birgalikda qarshi turish imkoniyatini nazarda tutadi.

2022-2025 yillarga mo‘ljallangan jamoat xavfsizligini ta’minlash tizimini rivojlantirish strategiyasi huquqiy tartibga solishni takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi. Jamoat xavfsizligini ta’minlashning huquqiy asoslarini yanada rivojlantirish, vakolatli organlar faoliyatining metodik asoslarini takomillashtirish, ularning o‘zaro hamkorligining samaradorligini oshirish rejalashtirilgan.

Huquqbuzarliklarning oldini olish va ularni sodir etishga yordam beruvchi sabab va shartlarni bartaraf etishga qaratilgan preventiv choralarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shuningdek videokuzatuv tizimlari, tahliliy tizimlar va jamoat xavfsizligini ta’minlashning boshqa texnik vositalarini qo‘llash doirasini kengaytirish rejalashtirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligi tizimini huquqiy tartibga solish konstitutsiyaviy prinsiplar va xalqaro standartlarga asoslangan kompleks va dinamik rivojlanayotgan tizimni ifodalaydi. Me’yoriy-huquqiy baza tahlili jamoat xavfsizligini ta’minlashga davlatning tizimli yondashuvi va vakolatli organlar faoliyati uchun samarali huquqiy asos yaratish haqida guvohlik beradi.

Huquqiy tartibga solishning zamonaviy bosqichi rivojlanishining asosiy yutuqlari jamoat xavfsizligi konsepsiyasini qabul qilish, xavfsizlikni ta’minlashning turli sub’ektlari o‘rtasida vakolatlarni aniq taqsimlash, huquqni muhofaza qilish faoliyatiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish uchun huquqiy asos yaratish va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining ijtimoiy-huquqiy himoyasini kuchaytirishdir.

Turli davlat organlari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikning yagona tizimini yaratish alohida ahamiyatga ega bo‘lib, bu sa’y-harakatlarni muvofiqlashtirishni ta’minlaydi va jamoat xavfsizligiga tahdidlarga qarshi kurashish samaradorligini oshirishi. Ochiqlik, shaffoflik va preventiv

choralarning ustuvorligi prinsiplarini huquqiy mustahkamlash xavfsizlikni ta’minlashga zamonaviy yondashuvlarni aks ettiradi.

Shu bilan birga, jamoat xavfsizligini huquqiy tartibga solish tizimining rivojlanishi o‘zgaruvchan chaqiriqlar va tahdidlarni hisobga olgan holda doimiy takomillashtirishni talab etadi. Jinoyatchilikning yangi shakllariga, jumladan kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish huquqiy mexanizmlarini yanada rivojlantirish, shuningdek sun’iy intellekt va boshqa zamonaviy texnologiyalarni huquqni muhofaza qilish faoliyatida qo‘llash uchun huquqiy asosni kuchaytirish zarur.

Umuman olganda, O‘zbekiston Respublikasida jamoat xavfsizligi tizimini huquqiy tartibga solish fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini samarali himoya qilish, huquqiy tartibni saqlash va jamoat xavfsizligiga turli tahdidlarga qarshi turishni ta’minlaydi. Yaratilgan huquqiy baza jamiyat va davlatning barqaror rivojlanishi uchun mustahkam asos bo‘lib, fuqarolar xavfsizligi va ijtimoiy munosabatlar barqarorligini kafolatlaydi. Ushbu tizimni yanada takomillashtirish huquqiy davlatni mustahkamlash va O‘zbekiston Respublikasi aholisining hayot sifatini oshirishga hissa qo‘shadi.

ICHKI ISHLAR ORGANLARI TOMONIDAN DASTLABKI TERGOV O‘TKAZISH JARAYONIDA TERGOV HARAKATLARINI O‘TKAZISH USTIDAN PROKUROR NAZORATINING XUSUSIYATLARI

Shamsiyev A.A.
O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi
Boshqarma katta prokurori

O‘zbekistonda huquqiy demokratik davlatni qurish vazifasi jamiyat hayotining barcha jabhalarida inson huquq va erkinliklarini ta’minlashning samarali mexanizmini yaratilishini taqozo etadi.

Dastlabki tergov organlari tomonidan tergov harakatlarini o‘tkazish jarayonida qonuniylikka rioya etish ustidan nazoratning predmetini aniqlab olishimiz darkor. Bizningcha tergov harakatlarini o‘tkazishda *prokurorlik*

nazoratining predmeti bo‘lib, dastlabki tergov organlarining dalillarni aniqlash, qayd etish, to‘plash, tekshirish va baholash maqsadida tergov harakatlarini o‘tkazish jarayonida qonuniylikka to‘la rioya etishdan iborat. Bunda tergovchi tomonidan tergov harakatlarini o‘tkazishda nafaqat prosessual qonunchilikda belgilangan barcha prosessual tartib qoidalarga rioya etilishi, balki uni o‘tkazishga jalb qilingan barcha prosess ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarining muhofazasi ta’minlanishi tushunilishi kerak.

JPKning 382-moddasi uchinchi qismining ettinchi xatboshisiga muvofiq, “...prokuror surishtiruvda, dastlabki tergovda ishtirok etadi hamda zarur hollarda, ushbu Kodeksga muvofiq har qanday ish bo‘yicha ayrim tergov harakatlarini shaxsan bajaradi yoki tergovni to‘liq amalga oshiradi”.

Bu surishtiruv va dastlabki tergov organlarining faoliyati ustidan prokuror nazoratining shakli bo‘lib, u prokuror vakolatlari doirasida alohida o‘rin egallaydi. Ushbu vakolat prokurorning qonun buzilishlarini oldini olish, ularga yo‘l qo‘yilgan hollarda esa, bunday holatlar bo‘yicha qonunda belgilangan choralarni ko‘rish va aybdorlarni belgilangan tartibda javobgarlikka tortilishini ta’minlash majburiyatidan kelib chiqadi. Prokurorga yuqorida keltirilgan majburiyatning yuklatilishi, deydi V.F.Kryukov, - bu nafaqat qonun buzilishi holati yuzasidan, balki jinoyat bo‘yicha qabul qilinadigan choralarning kompleksini tashkil qiladi[254]. Aynan shunga yaqin fikr V.M.Saviskiy tomonidan ham bildiriladi[255]. Bunda prokuror jinoyat ishining to‘la va xolisona tergov qilinish uchun javobgar ekan, u dastlabki tergov jarayonida amalga oshirilayotgan barcha prosessual harakatlar jarayonida qonuniylikka rioya etilishini ta’minlashi kerak. Aynan shu holat prokurorga dastlabki tergovda ishtirok etish majburiyati yuklatilganligini asoslaydi.

Dastlabki tergovda shaxsan ishtirok etish huquqi prokurorning tergovchi tomonidan o‘tkazilayotgan turli tergov va prosessual harakatlarda ishtirok etishi, hamda shaxsan tergov harakatlarni o‘tkazishi orqali ham

[254] Актуальные вопросы организации прокурорского надзора за исполнением закона при производстве следственных действий // Адвокат. 2017. - №3. –С.30-33.
[255] Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора. –М., 2020. – С.201-203.

ro‘yobga chiqariladi. N.V.Jogin bu haqda fikr yuritib, dastlabki tergovda tergov harakatlarini o‘tkazish jarayonida prokurorning hozir bo‘lishi surishtiruv va dastlabki tergov organlarining qonuniylikka rioya etishining shaklidir deb ta’kidlaydi[256]. Shu bilan birga biz N.V.Jogin tomonidan ta’kidlangan “prokurorning hozir bo‘lishi” jumlasini bir tomonlama tushunilishi noto‘g‘ri ekanligini ta’kidlamoqchimiz. Chunki hozir bo‘lish jumlasi prokurorni tergov harakatining faol bo‘lmagan qatnashchisiga, tomoshabinga aylantirib qo‘yadi va JPK, “Prokuratura to‘g‘risida”gi qonunda belgilangan dastlabki tergov organlari faoliyati ustidan nazoratni olib borayotgan prokurorning nazorat funksiyasi bilan qarama-qarshilikni yuzaga keltiradi, hamda prokuror tomonidan dastlabki tergov organlari faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish vaqtida faol ravishda ishtirok etishini, tergovchiga tegishli qonun talablarini to‘la bajarilishini talab qilishi kabi vakolatlarini cheklanishiga olib keladi. Prokurorning tergov harakatida ishtirok eta turib, faollik bilan harakat qilmasligi uning zimmasiga qonun bilan yuklatilgan ishning barcha holatlarini har tomonlama, to‘liq va xolisona o‘rganilishini ta’minlash majburiyatining bajarilmasligiga olib keladi. Bu esa prokuror qonunning ushbu talabini bajarish uchun faqat faol harakat qilishi zarurligini taqozo etadi.

Dastlabki tergovda tergov harakatlarini o‘tkazishda ishtirok etish huquqini amalga oshirayotgan prokuror o‘zining faol harakatlari bilan, eng avvalo, u yoki bu tergov harakatini o‘tkazishda qonuniylikka rioya etilishini ta’minlaydi, ikkinchi tomondan esa tergov harakatining samarali ravishda o‘tkazilishiga ko‘maklashishi orqali uning natijasida ishning holatlarini yoritishga qaratilgan daliliy ma’lumotlar olinishi va qayd qilinishini ta’minlaydi.

Bu esa JPKning 26-moddasida tartibga solingan dalillarni bevosita va og‘zaki usulda tekshirish prinsipining ro‘yobga chiqarilishining shakli sifatida ham xizmat qiladi. Ushbu prinsipga muvofiq, jinoyat ishini yuritishni amalga oshirishda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud dalillarni bevosita tekshirishlari: gumon qilinuvchi, ayblanuvchi,

[256] Жогин Н.В. Прокурорский надзор за предварительным расследованием уголовных дел. –М.,1968. –с. 71.

sudlanuvchi, jabrlanuvchi va guvohlarni so‘roq qilishlari, ekspert xulosalarini eshitishlari, ashyoviy dalillarni ko‘zdan kechirishlari, bayonnoma va boshqa hujjatlarni o‘qib eshittirishlari shart. Bundan kelib chiqqan holda prokuror nafaqat tergov harakatini shaxsan o‘zi o‘tkazishi orqali, balki ish bo‘yicha o‘tkazilayotgan tergov harakatlarida ishtirok etishi orqali ham ro‘yobga chiqariladi. Bunda prokuror tergov harakatida ishtirok eta turib, prosess ishtirokchilarining ko‘rsatmalarini, ularning hatti-harakatlarini bevosita o‘zi, shaxsan kuzatish imkoniga ega bo‘ladi va ular bilan bevosita muloqotga kirishadi, hamda tergov harakatini o‘tkazish jarayonida yuzaga kelgan turli masalalar yuzasidan tegishli ko‘rsatmalar beradi va qarorlar qabul qiladi.

Dastlabki tergov organlarining qonuniylikka rioya etishi ustidan nazoratning yana bir shakli bu prokuror tomonidan tergov harakatlarining shaxsan o‘tkazishi hisoblanadi. Prokuror nazoratining ushbu shaklini ro‘yobga chiqarayotgan prokuror ish bo‘yicha to‘plangan dalillar va prosess ishtirokchilarini o‘zi bevosita idrok qiladi, bu esa unga ish bo‘yicha to‘plangan boshqa dalillarni to‘g‘ri baholashga, tergov tomonidan o‘tkazilgan boshqa tergov harakatlarining xolisligi va to‘laligini, qonuniyligini tekshirishga imkon beradi.

Tergovchi tomonidan o‘tkazilayotgan tergov harakatlarida prokurorning ishtiroki shaklidagi prokuror nazoratini dastlabki tergovda qonuniylikni ta’minlashga ta’sir o‘tkazishi katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Bunday hollarda prokuror quyidagilarga erishadi:

Birinchidan, dalillarni, ularning manbalarini bevosita idrok etadi, hamda ularni ishdagi boshqa ma’lumotlar bilan solishtiradi;

Ikkinchidan, tergovchining, tergov harakatida ishtirok etayotgan shaxslarning hatti-harakatlarini bevosita kuzatadi va shu joyning o‘zida harakatlarning qonuniyligini baholaydi;

Uchinchidan, bevosita idrok etilgan daliliy ma’lumotlar va tergovchining, tergov harakatida ishtirok etayotgan boshqa shaxslarning harakatlarini baholash negizida qonun buzilishlari yoki xatoliklar aniqlanganidan kelib chiqqan holda tergov harakatining o‘tkazishda

qonuniylikni ta’minlashga qaratilgan qarorlarni qabul qiladi va chora-tadbirlarni amalga oshiradi.

Tergov harakatlarining o‘tkazish jarayonida prokurorning ishtiroki o‘z mohiyatiga ko‘ra faqat prokuror ishtirok etgan tergov harakatining chegaralaridan chetga chiqadi. Chunki jinoyat ishi bo‘yicha tergovning qonuniy va sifatli amalga oshirilishini tashkillashtirish va nazorat qilish uchun prokurorga etarli bilimlarga ega bo‘lish kamlik qiladi, chunki u ish materiallarini ham chuqur bilishi zarur. Bu esa jinoyat ishining materiallarini to‘la bilmasdan turib, ishning mohiyatini tushunmasdan turib, hatto tajribali prokuror ham tergovchiga aniq va lo‘nda, tushunarli ko‘rsatmalar bera olmaydi.

Aynan shu sababli ham prokurorning tergov harakatlarida ishtirok etishi, surishtiruv va dastlabki tergov organlarining faoliyatini qonuniylikka rioya etish ustidan nazoratning shakllari orasida muhim o‘rinni egallaydi va prokuror tomonidan o‘tkazilgan dastlabki tergovning materiallarini chuqur o‘rganilishiga, sodir bo‘lgan hodisaning mohiyatini to‘laroq tushunilishiga xizmat qiladi. Bunga tergov harakatida ishtirok etishga tayyorgarlik ko‘rishda jinoyat ishining materiallarini prokuror tomonidan o‘rganilishi, paydo bo‘lgan muammolar yuzasidan tergovchi bilan suhbatlashishi, hamda tergov harakatida bevosita ishtirok etishi imkon beradi. Tergov harakatini o‘tkazishda prokuror bevosita ishtirok eta turib, tergovchining ba’zi hollarda nazaridan chetda qoladigan ish uchun ahamiyatga ega bo‘lgan holatlarni shaxsan o‘zi aniqlaydi, faktik ma’lumotlarning to‘la, har tomonlama va xolis ravishda o‘rganilishiga qaratilgan choralarni qabul qiladi.

Biz tomonimizdan o‘rganilgan va tergov harakatlarini o‘tkazishda prokuror ishtirok etgan 210ta jinoyat ishi materiallarini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, ularning 106tasida prokurorlar jinoyat sodir etilishi sharoitlarini aniqlashga, 48tasida jinoyat sodir etgan shaxsning shaxsiyatiga oid ma’lumotlarni aniqlashga, 31tasida jinoiy faoliyatning boshqa epizodlarini aniqlashga, 25tasida jinoyat sodir etilishi sabablari va ularning sodir bo‘lishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlashga faol harakat qilganlar.

Tergov harakatini o‘tkazish jarayonida dalillarni bevosita idrok etish va ularni jinoyat ishidagi to‘plangan boshqa ma’lumotlar bilan solishtirish prokurorga ish materiallarini chuqurroq bilishga, dastlabki tergovda shakllanayotgan vaziyatning mohiyatini tushunishga va dastlabki tergovning keyingi bosqichlarida nazoratni samaraliroq amalga oshirishga imkon beradi. U ish bo‘yicha nazoratni amalga oshirishni rejalashtirishga, yangi tergov tusmollarini ishlab chiqishga, tergovchiga beriladigan ko‘rsatmalarining aniq va lo‘nda bo‘lishini ta’minlashga, ularni bajarilishining nazorat etilishini osonlashtirilishiga xizmat qiladi.

Prokuror tergov harakatida ishtirok etish orqali jinoyat ishi yuzasidan prosessual harakatni amalga oshirishga jalb qilingan prosess ishtirokchilari – ayblanuvchi, gumon qilinuvchi, jabrlanuvchi, guvohlarning fe’l-atvorini, tashqi ko‘rinishini, o‘zini tutishini, savollarga javoblarini, o‘ziga ishonchi komilligi yoki yo‘qligini va tergov harakatining bayonnomasida aks ettirilmaydigan boshqa holatlarni bevosita kuzatadi. Bu holatlar, albatta daliliy kuchga ega emas bo‘lsada, prokurorga ushbu shaxslarning ko‘rsatuvlarini to‘g‘ri baholashga, ichki ishonchini shakllanilishiga, qaror qabul qilinishidagi ikkilanishlarga barham berilishiga yordam beradi. Shu bilan birga jinoyat ishi yuzasidan prokuror tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning negizini ushbu his-tuyg‘ular emas, balki tekshirilgan va aniqlangan holatlar tashkil etishini yoddan chiqarmasligimiz zarur.

Dastlabki tergov jarayonidan qonuniylikka rioya etish ustidan nazoratni amalga oshirish ustidan prokuror nazoratini faqat rejali tarzda jinoyat ishlarini tekshirishga qaratilgan harakatlarni amalga oshiruvchi prokurorlarning harakatlarini tanqid qilgan B.X.Po‘latov asosli ravishda, “...tekshiruvlar natijasida faqat jinoyat ishi bo‘yicha yo‘l qo‘yib bo‘lingan qonunbuzarliklar aniqlanadi. Aslida prokuror nazoratining asosi bu jinoyat ishlarini tergov qilishda qonun buzilishini oldini olish, unga yo‘l qo‘ymaslik va uni bartaraf etishdan iboratdir, u esa aksariyat hollarda ... muntazam ravishda prokuror tomonidan tergov harakatlarini o‘tkazishda bevosita ishtirok etish orqali ro‘yobga chiqariladi”[257], deb fikr yuritadi. Bunda tergov

[257] Пўлатов Б.Х. Прокурор назорати. Дарслик. – Т., 2009. – Б.256-257.

harakatini o‘tkazishda prokurorning ishtiroki shuningdek tergovchilar tomonidan ba’zan yo‘l qo‘yiladigan tashkiliy va taktik xatolarni oldini olishga ham xizmat qiladi.

Tergov harakatini o‘tkazishda bevosita ishtirok etayotgan prokuror shaxsan holatni idrok etishi, ishdagi mavjud materiallarni tahlili va tergov harakati ishtirokchilarining hulq-atvoridan kelib chiqqan holda tergovchining noto‘g‘ri harakatlariga yo‘l qo‘ymaslik imkoniyatiga ham ega bo‘ladi. Masalan, so‘roq qilish tergov harakati davomida tergovchi tomonidan noto‘g‘ri savol berilgan bo‘lsa uni berilishi shaklini to‘g‘rilashi mumkin. Aniq tergov harakatlari jarayonida yo‘l qo‘yilayotgan xatolarning o‘z vaqtida bartaraf etilishi jinoyat ishini to‘la, har tomonlama va xolisona tergov qilinishiga yordam beradi.

Tergov harakatini o‘tkazishdagi muhit, tergovchining o‘zini tutishi, hatti-harakatlari, tergov harakati ishtirokchilariga murojaat qilishi uslubi, yuzaga kelayotgan holatlarni hal etishi tergovchining xolisligi, uning dastlabki tergovni qonun talablari asosida amalga oshirishga qodirligi haqida xulosalarning shakllanishiga, hamda tergovning qay bosqichida tergovchiga qanday yordam berilishi lozimligi haqidagi fikrlarning shakllanishiga ko‘maklashadi va dastlabki tergov jarayonidan qonuniylikni ta’minlash uchun prokuror nazoratining qaysi shaklini qo‘llash kerakligini aniq yoritib beradi.

Tergov harakatlarini amalga oshirishda prokurorning ishtiroki prosessual qonunchilikning ish bo‘yicha haqiqatni aniqlashga qaratilgan barcha talablarini bajarilishining qo‘shimcha kafolati bo‘lib ham xizmat qiladi.

Prokuror nazoratning tahlil qilinayotgan shakllaridan har biri turli asoslarga – qo‘llanilishi maqsadi, qo‘llash sohasi, qo‘llovchi sub’ektdan kelib chiqqan holda tasniflanishi mumkin.

Prokuror nazoratining har bir shaklining o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, ular jinoyat-prosessual qonunchilikda aniq tartibga solingan va nazoratning har bir shakli faqat jinoyat ishi doirasidagina ro‘yobga chiqariladi.

Prokuror tomonidan tergov harakatlarining shaxsan o‘tkazilishida jinoyat ishini uning ish yurituviga qabul qilinishi lozim emas. Lekin jinoyat ishi yuzasidan tergov harakatini o‘tkazishda rioya etilishi shart bo‘lgan barcha qoidalar – tergov harakatini o‘tkazish uchun asoslar, dalillarni to‘plash, tekshirish va baholash tartibi, prosess ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi kabi holatlarning barchasi prokuror uchun ham majburiydir.

Shu bilan birga prosessual qonunchilikda prokurorga tergov harakatlarini o‘tkazishda ishtirok etish huquqi tartibga solinganligi bilan birga uning tergov harakatini o‘tkazishdagi ishtirokining barcha jihatlari to‘liq tartibga solinmagan. Bu esa prokurorning dastlabki tergov jarayonida u yoki bu tergov harakatini o‘tkazishda ishtirokining huquqiy va prosessual, tashkiliy jihatlarini o‘rganilishi va ishlab chiqilishi lozimligini taqozo etadi. Bu esa, o‘z navbatida, bir tomondan prokurorga u yoki bu tergov harakatida shaxsan ishtirok etish haqida qaror qabul qilishga imkon bersa, ikkinchi tomondan tergov harakatlarini o‘tkazishda ishtirok etish jarayonida o‘zining rolini aniqlashga yordam beradi. Bunda albatta, qonunning barcha talablari, jinoyat ishining aniq holatlari, dastlabki tergovni o‘tkazish rejasi va tergovchining taktik uslublari ham hisobga olinishi kerak.

Shundan kelib chiqqan holda prokurorning tergov harakatida ishtirok etishining mexanizmi elementlarini tahlil qilishi maqsadga muvofiq. Bizningcha, ularga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- prokurorning jinoyat ishi bo‘yicha tergov harakatini o‘tkazishda ishtirok etishini taqozo etadigan holatlar;
- prokurorning tergov harakatida ishtirokini rejalashtirish;
- tergov harakatidan prokurorning ishtirok etishga tayyorgarlik ko‘rish;
- tergovchi tomonidan o‘tkaziladigan tergov harakatida prokurorning harakatlari.

Tergov harakatlarini o‘tkazishda prokuror ishtirok etishi dastlabki tergov organlarining jinoyat ishlarini tergov qilish bo‘yicha faoliyati ustidan prokuror nazoratining bir shakli xolos. Shundan kelib chiqqan holda, hamda nazorat ostidagi tergov organlarining ish yurituvida katta miqdordagi va

murakkablik darajasi bo‘yicha turli jinoyat ishlarining tergov qilinishini hisobga oladigan bo‘lsa prokurorning barcha jinoyat ishlarini tergov qilishda, ular yuzasidan hamma tergov harakatlarida ishtirok etishda imkoni yo‘qligiga amin bo‘lamiz. Shuning uchun prokuror nazoratni amalga oshirish jarayonida qo‘zg‘atilgan va ish yurituvga olingan jinoyat ishlarining og‘irligi, murakkabligi va ishni tergov qilishda yuzaga kelgan vaziyatdan kelib chiqqan holda prokuror qaysi jinoyat ishi bo‘yicha, qanday tergov harakatini o‘tkazishda ishtirok etishi zarurligini o‘zi shaxsan aniqlashi kerak.

Shu bilan amaldagi JPKda prokuror u yoki bu tergov harakatida ishtirok etishi majburligini ifodalovchi modda yo‘q. Prokurorning u yoki bu turdagi jinoyat ishlari bo‘yicha o‘tkaziladigan tergov harakatlarida ishtiroki Bosh prokurorning buyruqlarida va ko‘rsatmalarida belgilangan bo‘lishi mumkin. Masalan, prokurorlar og‘irlashtiruvchi holatlarda odam o‘ldirish, terrorizm, jinoiy uyushmalar tuzish kabi o‘ta og‘ir jinoyatlarni tergov qilishda o‘tkaziladigan asosiy tergov harakatlarida ishtirok etishlari lozim.

Ko‘rsatilgan holatlardan tashqari barcha boshqa hollarda qanday toifadagi jinoyat ishlari bo‘yicha qaysi tergov harakatlarini o‘tkazishda ishtirok etishni qonunshunos prokurorning ixtiyorida qoldirgan. Tergov harakatida ishtirok etish haqidagi qaror asosan prokuror tomonidan jinoyat ishining materiallari bilan tanishish natijalari, ishning tergov qilinishi holati va boshqa axborotlarni tahlil qilishi natijalariga asoslanib qabul qilinadi. Shu sababli prokuror jinoyat ishi qo‘zg‘atilishi bilan darhol yoki kechiktirib bo‘lmas tergov harakatlari o‘tkazilganidan so‘ng har bir jinoyat ishining materiallari bilan tanishishi maqsadga muvofiqdir. Aynan shunda u qaysi toifadagi jinoyat ishlari bo‘yicha qanday tergov harakatlarini o‘tkazishda u shaxsan ishtirok etishini ani belgilab olishi mumkin bo‘ladi.

Prokuror tomonidan dastlabki tergovning boshlang‘ich bosqichida tergov harakatlarida ishtirok etish tergov organlarining faoliyati ustidan nazoratning samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Chunki aynan shu bosqichda tergovchi jinoyatga oid bo‘lgan asosiy axborotlarni oladi, keyingi tergov harakatlari jarayonida ular to‘ldirilib, tekshirilib boriladi. Bu davrda asosan gumon qilinuvchi ushlanadi va unga ayb e’lon qilish va ehtiyot

chorasini qo‘llash masalalari hal etiladi. Shu davrda tergovchi tomonidan amalga oshiriladigan harakatlarning qonuniyligini ta’minlash prokurorning asosiy vazifalaridan biri bo‘lib hisoblanadi.

Prokurorning tergov harakatida ishtirok etishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar qatorida bizningcha, quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

1. Qonun va idoraviy-normativ hujjatlarning ko‘rsatmalari. Biz tomonimizdan o‘rganilgan 210 ta jinoyat ishlarining 49tasida prokuror gumon qilinuvchi (ayblanuvchilarni) so‘roq qilganlar;

2. Tergovning noxolis olib borilayotganligi to‘g‘risidagi axborotlarni, fuqarolarning ariza va shikoyatlarida keltirilgan ma’lumotlarni tekshirish. O‘rganilgan 210 ta jinoyat ishining 55 tasida prokuror tomonidan tergov harakatlari shaxsan o‘tkazilgan bo‘lib, ulardan 6 tasida ariza va shikoyatlarni tekshirish maqsadlari bo‘lgan.

3. Tergovchi tomonidan qabul qilingan prosessual qarorning qonuniyligini tekshirish (dastlabki tergovni to‘xtatish, jinoyat ishini tugatish haqidagi qaror);

4. O‘tkazilgan tergovning sifatiga shubhalar bo‘lganligi va tergovchi ushbu tergov harakatini malakali tarzda o‘tkaza olishiga ishonch bo‘lmagan hollarda. Bunga misol tariqasida o‘tkazilgan hodisa sodir bo‘lgan joyni ko‘zdan kechirish harakati natijasida jinoyatning izlari topilmaganligi to‘g‘risidagi axborotni olgan prokuror hodisa joyini qayta ko‘zdan kechirishni shaxsan o‘tkazishi va tegishli izlarni topishi holatini keltirishimiz mumkin.

5. Ayblanuvchi (gumon qilinuvchining) ko‘rsatuvlar berishdan bosh tortgan hollarda;

6. Ayblanuvchi, gumon qilinuvchi, jabrlanuvchi va boshqa shaxslarning tergov harakatini prokuror tomonidan o‘tkazilishi yoki prokuror ishtirokida o‘tkazilish haqidagi iltimosnomasi

Agarda prokuror tergov harakatini o‘tkazish jarayonida ishtirok eta turib, tergovchi noto‘g‘ri harakat qilayotganligini ko‘rsa, tergov harakatini to‘xtatish mumkin bo‘lmagan hollarda ushbu tergov harakatini o‘zi davom ettirishi maqsadga muvofiq.

Boshqa hollarda – sodir etilgan jinoyatning og‘irligi, ishning murakkabligi, tergovchiga amaliy yordam ko‘rsatish zarurligi, uning malakasini oshirish kerakligi, hamda ayblanuvchining shaxsiyatini har tomonlama o‘rganish, jinoyatning sabablari va uni sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash va hokazo holatlarda prokurorning tergovchi tomonidan o‘tkaziladigan tergov harakatlarida ishtirok etishi maqsadga muvofiqdir.

Qaysi tergov harakatini o‘tkazishda ishtirok etishi maqsadga muvofiqligini belgilayotgan prokuror, uning ishni tergov qilinishi uchun ahamiyatini, uni o‘tkazish yo‘li bilan olinadigan dalillarning ahamiyatini, tergovchining kasbiy tayyorgarligi darajasini, shuningdek dastlabki tergovni olib borishda yo‘l qo‘yilgan xatolar, kamchiliklar va qonun buzilishlarini hisobga olishi lozim. Shuning uchun prokuror aynan shu tergov harakatini o‘tkazish uchun nima asos bo‘lib xizmat qilganligini bilish juda muhim. Masalan, jinoyachi sodir etilishi haqidagi axborotga egaligi haqida taxminlar bor bo‘lgan shaxsni so‘roq qilishda prokurorning ishtiroki katta ahamiyat kasb etmaydi. Aksincha, jinoyat sodir etilishini o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan shohidni so‘roq qilishda prokurorning ishtiroki zarur, chunki ularning ko‘rsatuvlari orqali birlamchi ma’lumotlar to‘planadi va ushbu ko‘rsatuvlarni tekshirish orqali jinoyatni ochish va aybdorlarni javobgarlikki tortish vazifalari bajarilishiga erishiladi.

Shunday qilib prokuror muayyan jinoyat ishi bo‘yicha tergov harakatida ishtirokini belgilashda quyidagilarga e’tibor qaratishi kerak:

a) jinoyat ishining materiallarini va jinoyat sodir etilishiga aloqador boshqa ma’lumotlarni o‘rganadi;

b) tergov harakati jarayonida aniqlanishi lozim bo‘lgan holatlarning doirasini belgilaydi va o‘zining tergov harakatidagi vaziflarini aniqlab oladi;

v) tergovchi bilan tergov harakatini o‘tkazish rejasi va taktikasini aniqlashtirib oladi;

g) tergov harakatini tashkillashtirish va o‘tkazishga tayyorgarlik ko‘rishda yo‘l qo‘yilgan xatoliklar va qonun buzilishlarini aniqlaydi va bartaraf etadi;

d) tergov harakatida ishtirok etish natijalarini tahlil qiladi. tuzadi.

Yuqoridagilarga xulosa qilgan holda tergov harakatlarini o‘tkazishda prokurorning ishtiroki deganda prokurorning dastlabki tergov organlarining qonunlarni ijro etishi ustidan nazoratining tarkibiy qismi bo‘lgan, qonun normalariga asoslangan, amaliy tajribaga tayangan, dastlabki tergovni va tergov harakatlarini o‘tkazish rejasiga muvofiq tarzda amalga oshiriladigan faoliyat tushunilishi kerak.

XORIJIY MAMLAKATLARNING AHOLI PUNKTLARINI JINOIY VAZIYATGA KO‘RA TASNIF QILISH ASOSIDA JINOYALARNI OLDINI OLISH TAJRIBASI

Sharipov Jasur Sattor o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Jinoyatlarni oldini olish butun dunyo miqyosida shahar quruvchilari, siyosatchilar va huquqni muhofaza qilish organlari uchun muhim vazifa hisoblanadi. Aholi punktining jinoiy vaziyati, ya’ni turli ijtimoiy-iqtisodiy, demografik va ekologik omillarga asoslangan jinoiy faoliyat potensiali jinoyalarni oldini olishning eng samarali strategiyalarini belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Kriminogen vaziyat aholi punktlarining xususiyatlariga qarab o‘zgarib turadi va bu har bir joyning o‘ziga xos muammolarini echish uchun moslashgan yondashuvlarni talab qiladi.

Zamonaviy huquqbuzarliklar profilaktikasi ilmi va amaliyoti ko‘rsatishicha, yagona yondashuv barcha aholi punktlari uchun samarali bo‘lmaydi. Shaharlar, qishloqlar va shaharcha tipidagi aholi punktlari turli xil jinoiy tavakallar va xavflarga duch keladi. Shuning uchun ularni jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilish va har bir toifa uchun maxsus profilaktika choralarini ishlab chiqish zarur. Bu erda xalqaro tajriba o‘rganish alohida ahamiyat kasb etadi, chunki turli mamlakatlar o‘z sharoitlarida turli xil echimlarni sinab ko‘rgan va muvaffaqiyatli natijalarga erishgan.

Xorijiy mamlakatlarning aholi punktlarini jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilish asosida jinoyatlarni oldini olish sohasidagi tajribasini ko‘rib chiqish va tahlil qilish xalqaro amaliyotning eng samarali va noan’anaviy

yondashuvlarini qamrab oladi. Mazkur tadqiqot uchun kriminologiya, shahar qurilishi va jamoat xavfsizligi sohalaridagi asosiy ma’lumotlar bazalaridan foydalangan holda keng qamrovli adabiyotlar tahlili o‘tkazildi. Qidiruv jarayonida resenziyalangan jurnallar, ilmiy kitoblar va nufuzli xalqaro tashkilotlar nashrlari o‘rganildi. Asosiy qidiruv kalitlari sifatida «jinoyatlarni oldini olish», «kriminogen vaziyat», «aholi punktlari», «shahar qurilishi» va «xalqaro ilg‘or tajriba» atamalari ishlatildi.

Ma’lumotlarni to‘plash jarayonida Evropa Ittifoqi, AQSh, Kanada, Avstraliya, Yaponiya, Janubiy Koreya va bir qator rivojlangan mamlakatlarning tajribasi o‘rganildi. Tahlil metodi sifatida salmoqli tahlil, qiyosiy tahlil va sintez metodlaridan foydalanildi. Xalqaro tajriba tahlili natijasida turli mamlakatlarning aholi punktlarini jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilish va jinoyatlarni oldini olish sohasidagi ko‘plab noan’anaviy yondashuvlari aniqlandi. Bu tajribalarni uch asosiy guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruh - texnologiyalarga asoslangan yondashuv. AQShning bir qator shaharlarida «aqlli shahar» konsepsiyasiga asoslangan huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimi joriy etilgan. Masalan, Nyu-Yorkda CompStat tizimi orqali turli mahallalarning jinoiy vaziyati real vaqtda kuzatiladi va tavakalli hududlar aniqlanadi. Chikagoda esa «Array of Things» loyihasi doirasida aqlli sensorlar yordamida aholi punktlarining turli xil ko‘rsatkichlari - ovoz balandligi, harakat intensivligi, havo sifati kabi omillar kuzatiladi va ularning jinoiy vaziyat bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi.

Ikkinchi guruh - jamoa asosidagi yondashuv. Kanadaning Toronto shahrida «Neighbourhood Watch» dasturi doirasida aholi punktlari jinoiy tavakkalga ko‘ra tasnif qilinadi va har bir toifa uchun maxsus jamoa dasturlari ishlab chiqiladi. Yuqori tavakkalli hududlarda ijtimoiy xizmatlar kuchaytiriladi, yoshlar uchun sport va madaniy dasturlar tashkil etiladi. Kanadaning Vankuver shahridagi «Integrated Community Safety» dasturi oilaviy zo‘ravonlik, giyohvandlik va boshqa ijtimoiy muammolarni kompleks ravishda hal qilishga qaratilgan.

Uchinchi guruh - shaharsozlik va arxitektura orqali profilaktika. Britaniyaning bir qator shaharlarida «Crime Prevention Through Environmental Design» (CPTED) prinsiplari amalga oshirilmoqda. Bu yondashuv bo‘yicha aholi punktlari arxitektura va shaharsozlik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Qorong‘i joylar, kuzatilmaydigan burchaklar, noqonuniy to‘planish uchun qulay joylar aniqlanadi va ularni qayta loyihalash orqali jinoiy faoliyat imkoniyatlari cheklanadi.

Skandinaviya mamlakatlari o‘zlarining o‘ziga xos yondashuvlarini ishlab chiqgan. Finlyandiyada «Ennaltaehkaisy» (oldini olish) konsepsiyasi doirasida aholi punktlari ijtimoiy va iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ko‘ra tasnif qilinadi. Kambag‘al hududlarda bepul ta’lim, kasb-hunar o‘rgatish, ish joylari yaratish dasturlari amalga oshiriladi. Shvesiyaning «Folkhälsa» (xalq salomatligi) dasturi esa jinoyat profilaktikasini salomatlikni saqlash dasturlari bilan integrasiya qiladi.

Yaponiya tajribasi «Koban» tizimi orqali ajralib turadi. Bu tizim bo‘yicha shahar kichik uchastkalarga bo‘linadi va har biridagi politsiya uchastkasi atrofdagi jamoa bilan uzviy aloqador bo‘ladi. Politsiya xodimlari aholi bilan kundalik aloqada bo‘lib, muammolarni dastlabki bosqichdayoq aniqlab, echimlar topadi.

Avstraliya tajribasida «Safer by Design» prinsipi qo‘llaniladi. Yangi turar-joy komplekslari loyihalashtirish bosqichidayoq huquqbuzarliklar profilaktikasi prinsiplari asosida rejalashtiriladi. Shuningdek «Neighbourhood Renewal» dasturi orqali muammoli hududlar kompleks ravishda qayta tiklanadi.

Olib borilgan tahlil natijalari huquqbuzarliklar profilaktikasi siyosati va amaliyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, yagona universal yondashuv yo‘qligi va har bir aholi punktining o‘ziga xos jinoiy vaziyatini hisobga olgan holda differensiallashgan yondashuvlar zarurligi tasdiqlandi. Ikkinchidan, samarali huquqbuzarliklar profilaktikasi kompleks xarakterga ega bo‘lishi va turli sohalar - huquqni muhofaza qilish, ta’lim, salomatlikni saqlash, ijtimoiy ximoya, shaharsozlik va iqtisodiy rivojlantirish orasida uzviy aloqani ta’minlashi kerak.

Texnologiyalarga asoslangan yondashuvlarning samaradorligi yuqori bo‘lsa-da, ular qimmatga tushadi va etarlicha texnik va kadr ta’minotini

talab qiladi. Bundan tashqari, xususiylik va shaxsiy erkinlikka oid masalalar paydo bo‘ladi. Jamoa asosidagi yondashuvlar arzonroq va maqbulroq bo‘lsa-da, ularning samaradorligi aholi faolligiga bog‘liq.

Shaharsozlik va arxitektura orqali profilaktika uzoq muddatli samaradorlik beradi, lekin katta kapital sarmoyalarni talab qiladi. Biroq bu yondashuv kelgusida davomiy natijalar beradi va boshqa metodlar bilan birlashtirilganda maksimal samaraga erishish mumkin.

Skandinaviya tajribasi ko‘rsatishicha, ijtimoiy adolat va tenglikni ta’minlash jinoyat profilaktikasining eng samarali usullaridan biri. Lekin bu yondashuv yuqori iqtisodiy rivojlanish darajasi va kuchli ijtimoiy institutlarni talab qiladi.

Yapon tajribasi madaniy xususiyatlar ahamiyatini ko‘rsatadi. Kollektivizm, ijtimoiy hamjihatlik va qonunlarga hurmat kabi madaniy qadriyatlar jinoya profilaktikasida muhim rol o‘ynaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aholi punktlarini jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilishda kuyidagi omillarni hisobga olish zarur: demografik tuzilish, iqtisodiy holat, ta’lim darajasi, ishsizlik ko‘rsatkichi, ijtimoiy infratuzilma darajasi, shaharsozlik xususiyatlari, transport aloqalari, madaniy va sport imkoniyatlari.

Kelgusi tadqiqotlar uchun quyidagi yo‘nalishlar tavsiya etiladi: turli xalqaro kontekstlarda turli huquqbuzarliklar profilaktikasi strategiyalarining samaradorligini qiyosiy tadqiq qilish, texnologik yondashuvlarning iqtisodiy samaradorligi tahlili, madaniy omillarning profilaktika dasturlari samaradorligiga ta’siri o‘rganishi, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun rivojlangan mamlakatlar tajribasini moslashtirish imkoniyatlari tahlili.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy mamlakatlarning aholi punktlarini jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilish asosida jinoyatlarni oldini olish sohasidagi tajribasi ko‘p qirrali va boy. Eng samarali yondashuvlar mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda turli metodlarni kombinasiya qilishga asoslangan. Barcha mamlakatlar uchun yagona resept yo‘q, lekin umumiy prinsiplar va samarali amaliyotlarni o‘rganish va moslashtirish orqali har bir mamlakat o‘z sharoitiga mos keladigan tizimni ishlab chiqishi mumkin.

Foyadalanilgan adabiyotlar:

1. Allen M. (2020). Police-reported crime statistics in Canada, 2019. Statistics Canada.

2. Archbold C.A. (2015). Policing and security in practice: challenges and achiyevements. Springer.

3. Babacan A. (2012). Crime prevention through community engagement: Rural communities. Australian Institute of Criminology.

4. Ceccato V. (2016). Rural crime and community safety. Routledge.

5. Ceccato V., & Uittenbogaard A. (2019). Crime and safety in rural areas: International perspectives. Springer.

6. Choi K.S., & Lee J.R. (2016). Theoretical analysis of cyber-interpersonal violence victimization and offending using cyber-routine activities theory. Computers in Human Behavior, 73, 394-402.

SUD BOSQICHIDA SUD TERGOVINING AHAMIYATI

Turgunov Alisher Abror o‘g‘li

Jinoyat ishlari bo‘yicha Olmazor tumani sudi sudyasi, O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev “Konstitutsiyada inson huquqlari kafolatlariga oid normalar ham 3 barobar ko‘paytirildi. Bundan buyon, qonunlardagi noaniqliklar inson foydasiga hal bo‘ladi.

Eng muhimi, “Qonun – muqaddas, har qanday holatda ham adolatni qaror toptirish shart!” degan qarash jamiyatning har bir a’zosi, ayniqsa, mansabdorlar uchun hayot qoidasiga aylanishi kerak.”, deya ta’kidlaydi[1].

Mazkur islohotlar zamirida alohida e’tirof va e’tiborga sazovor jihat bu – jinoyat protsessual qonunchiligidagi ayrim normalar xalqaro huquqning umume’tirof etilgan qoidalari asosida qayta shakllanganligi bo‘lib hisoblanadi.

Xususan, sudga qadar ish yurituvida sud nazoratini amalga oshirish bo‘yicha kompleks choralar ko‘rilgani, bu islohotlarning o‘zgarmas ko‘rinish aks etishi uchun dastlab yuqorida keltirilgan konstitutsion islohotlarda amalga oshirilgani ham bejiz emas. Biroq Jinoyat protsessual qoidalar doimiy takomillashib borishni, ijtimoiy munosabatlarda vujudga

kelayotgan yangiliklarni huquqiy qamrab olishi hamda zamon talablariga mos bo‘lishni taqozo etadi.

Jinoyat protsessi – shaxs, jamiyat va davlatning adolatga, adolatli sud tizimiga bo‘lgan muhim ehtiyojini qanoatlantirishda asosiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois, bu boradagi tadqiqotlar alohida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni aprobatsiyasi huquqiy davlatning rivojida alohida ahamiyatga ega hisoblanadi.

Jinoyat protsessida ko‘pincha sudga qadar ish yurituvida protsessual mexanizmni takomillashtirishga oid tahlillar va tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, ishni mazmunan hal etadigan sud bosqichi va mexanizmlari yuzasidan tadqiqotlar nisbatan kamchilikni tashkil etadi. Shu bois, sud bosqichi va unga qadar to‘plangan va taqdim etilgan ayblovga oid dalillarni tekshirish va baholash bo‘yicha sudning vakolatlari hamda jarayon mexanizmlari bo‘yicha tadqiqotlar alohida ahamiyatga ega.

Respublikamizda birinchi instansiya sudlari tomonidan so‘nggi besh yilda mazmunan ko‘rib chiqilgan ishlar dinamikasiga e’tibor qaratsak, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlarga ko‘ra, 2020-yilda 30 282 ta ish birinchi instansiya sudlari tomonidan ko‘rib chiqilgan bo‘lsa, 2021-yilda 47 657 ta ish, 2022-yilda 58 697 ta ish, 2023-yilda 58 418 ta ish va 2024-yilda 61 481 ta jinoyat ishlari mazmunan ko‘rib chiqilgan[2].

Yuqoridagi statistik ma’lumotlar tahlilidan ma’lum bo‘lmoqdaki, birinchi instansiya sudlari tomonidan yildan-yilga mazmunan ko‘rilayotgan ishlar soni ortib borayotganligi, jinoyat ishlari bo‘yicha sudlanayotgan shaxslarning ham soni mos ravishda ortib borayotganligi, bu esa o‘z navbatida sud jarayonida fuqarolarning qonun bilan qo‘riqlanadigan huquq va manfaatlarini ta’minlagan holda ularga nisbatan to‘plangan dalillarni tekshirishning ob’ektiv, shaffof, xolis hamda zamonaviy usullarini sud jarayoniga joriy etish orqali takomillashtirib borishni talab qiladi. Zero, mazkur davr oralig‘ida sud tizimida sud’yalarning shtat birligi yoki qo‘shimcha ish kuchi bilan bog‘liq jiddiy o‘zgarishlar yuz bermadi va sud’yalar sonini ko‘paytirish bilan yuqoridagi o‘sish tendensiyasiga jiddiy ta’sir etib bo‘lmaydi, deb hisoblaymiz.

Jinoyat protsessining sud bosqichida alohida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan qismi bu – sud tergovi bo‘lib hisoblanadi. Chunki mazkur bosqichda sud dastlabki tergov yoki surishtiruv organi taqdim etgan jinoyat ishidagi dalillarni o‘rganadi, tekshiradi va ularning maqbulligi bo‘yicha baho beradi. Ushbu bosqichning qanchalik ob’ektiv va shaffof hamda taraflarning tortishuvi prinsipiga asoslanishi, jinoyat ishini mazmunan hal etishda sudga shunchalik ta’sir etadi.

Tan olish lozimki, mamlakatimizda sud tizimi 2017-yilda keyin alohida isloh etildi va bunda Prezidentimiz Sh.Mirziyoevning oqilona siyosati sababli amalga oshdi. Buni quyidagi statistik ma’lumotlar ham tasdiqlaydi, xususan, 2017-yilga qadar oqlangan jinoyat ishlari soni statistikasi mavjud bo‘lmagan bo‘lsa, 2017-yilning o‘zida 263 ta jinoyat ishi bo‘yicha oqlov hukmi e’lon qilindi, 2018-yilda 867 ta, 2019-yilda 859 ta, 2020-yilda 781 ta, 2021-yilda 932 ta, 2022-yilda 1 010 ta, 2023-yilda 1 244 ta jinoyat ishi bo‘yicha shaxslar oqlangan bo‘lsa, 2024-yilda 723 ta jinoyat ishi bo‘yicha sudlar oqlov hukmini chiqarganlar[2].

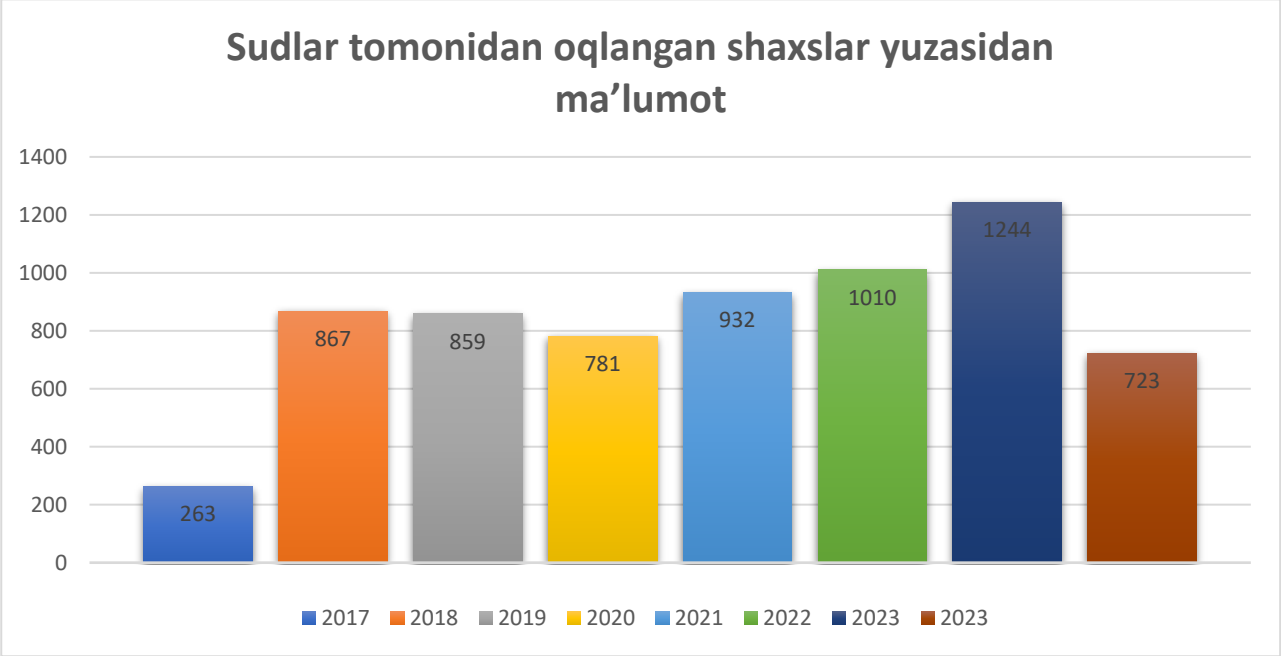

Yuqoridagi raqamlar tahlili shuni asoslaydiki, sudlarning jinoyat ishlari bo‘yicha dalillarni tekshirish yoki tasdiqlash bo‘yicha faoliyati juda muhim. Bu borada sud tergovi jarayonida aniqlangan holatlar, dalillarning nomaqbulligi yoki tergov harakati natijalarining sohtalashtirilganiligi,

shuningdek boshqa ko‘plab faktlarga aynan sud tergovi jarayonida aniqlanadi va baho beriladi.

Yuqoridagi jinoyat ishlarida ham aynan oqlov, sud tergovi bosqichida ko‘rib chiqilgan holatlari natijasiga asoslanganligini e’tiborga olsak, sudlarning surishtiruv va dastlabki tergov natijalari ustidan baho berishda eng muhim bosqich ekanligini anglaymiz. Shu bois, sud tergovi bosqichiga ob’ektiv, shaffof, xolis hamda zamonaviy mexanizmlarni joriy etish bo‘yicha tadqiqotlar olib borish muhim sanaladi.

M.I.Muhtorovning fikriga ko‘ra, “Sud tergovi bosqichi tomonlarning tortishuvi prinsiga asoslangan bo‘lishi, bunda himoya va ayblov tomon o‘zaro mutanosib kuchga ega bo‘lishi lozim”[3, 21-95-b]. Mazkur fikrlar juda o‘rinli, sababi butun dunyoda sud taraflarning tortishuviga asoslanishi bunda o‘zaro muvozanat ham imkoniyatlarning tengligiga qarab belgilanishi qabul qilinganligini unutmasligimiz lozim. Biroq mazkur tadqiqotda M.I.Muhtorov sud tergovida prokurorning o‘rni va roli haqida tahlillar olib borib, bunda “prokurorning protsessual maqomi nafaqat uning davlat aybovchisi ekanligi balki davlat ayblovidan voz kechishi mumkin bo‘lgan subekt ekanligi”ni keltiradi[3, 21-95-b].

Haqiqattan ham bu bosqichda prokurorning davlat ayblovini qo‘llab-quvvatlashda chegaralar va vakolatlar aniq belgilanishi, ayblov xulosasi yoki dalolatnomasini tasdiqlash orqali mazmunan oqlanishi lozim bo‘lgan ishda ayblovni protsessning oxiriga qadar quvvatlashi bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etishda xizmat qiladi, deb o‘ylaymiz.

Darhaqiqat, Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish Konsepsiyasining “Jinoyat protsessining yangi shakl va tartib-taomilini joriy etish”[6] bo‘limida prokurorning ayblovdan voz kechish protsessual mexanizmini yaratish lozimligi haqida ta’kidlab o‘tilganligi yuqoridagi fikrimizni yana bir dalili desak yanglishmagan bo‘lamiz. Prokurorning ayblovdan voz kechishi xususida xorijiy davlatlarda bir qator amaliyot shakllangan. Xususan, Rossiya Federatsiyasi amaldagi jinoyat-protsessual kodeksining 246-moddasining 7-qismiga binoan prokuror ayblovdan voz kechishga haqli va sudga ayblovdan voz kechish asoslarini bildirishi lozim[8]. Xuddi bizning qonunchiligimizda mavjud

bo‘lgani kabi Rossiya Federatsiyasida ham prokurorning davlat ayblovidan voz kechishi sudda jinoyat ishining tugatilishiga asos bo‘ladi.

Qozog‘iston jinoyat-protsessual kodeksida esa prokurorning ayblovdan voz kechishi va unga bog‘liq keyingi jarayonlar kengroq yoritilgan. Ya’ni, Qozog‘iston JPKning 337-moddasiga ko‘ra, prokuror amaldagi qonunlar va o‘zining ichki ishonchiga asoslanib, sudda ko‘rilgan va isbotlangan holatlardan kelib chiqib, davlat ayblovini quvvatlaydi. Shuningdek, prokuror ayblovni o‘zgartirishi ham mumkin. Agarda sud muhokamasi davomida sudlanuvchining aybi yo‘qligi isbotlansa, prokuror davlat ayblovidan qisman yoki to‘laligicha voz kechishi lozim. Prokurorning ayblovdan voz kechishiga sud tergovi yoki sud muhokamasi bosqichida yo‘l qo‘yiladi. Shuningdek, agar prokuror ayblovdan to‘laligicha voz kechsa va bunga sudlanuvchi rozi bo‘lsa, ishni ko‘rishni sud tugatadi. Sudlanuvchi rozi bo‘lmagan taqdirda esa, ish umumiy tartibda davom ettiriladi va prokuror sud jarayonining keying bosqichlariga qatnashishdan ozod etiladi. Bunday holatda ayblovni qo‘llab-quvvatlash sudlanuvchining shaxsan o‘zi yoki vakili orqali davom ettiriladi. Agar prokuror ayblovdan qisman voz kechsa, sud aynan ayblovning rad etilgan qismi bo‘yicha ishni tugatib, qolgani bo‘yicha ish yuritishni umumiy tartibda davom ettiradi[9].

D.S.Dovudovaning fikricha “prokuror nutqi, prokuror fikri – bu sud tergovi natijalari bo‘yicha muzokara qismda bayon etiladigan, sudlanuvchini jinoyat sodir etishda aybdorligini isbotlovchi yoki rad etuvchi asoslantirilgan holda ichki ishonchga tayangan nutqidir” [7, 9-b]

Albatta, biz ham yuqoridagi fikrlarga qo‘shilgan holda aytishimiz mumkunki, prokuror muzokara nutqiga kirishar ekan jinoyat ishi bo‘yicha har bir holatga alohida e’tibor qaratgan bo‘lishi, o‘z fikrini amaldagi qonun hujjatlari bilan dalillashi, shuningdek, himoyachi tomonidan bildirilishi mumkin bo‘lgan e’tiroz va mulohazaga tayyor holda bildirishi kerak.

Ma’lumki, JPKning 449-moddasida taraflar muzokarasining mazmuni va tartibi keltirilgan. Unga ko‘ra, sud taraflarning takliflarini inobatga olgan holda so‘zga chiqish navbatini birinchi bo‘lib himoyachi yoki jamoat himoyachisiga ham berishi mumkin. Taraflar nutq so‘zlab bo‘lganlaridan keyin ulardan har biri boshqa tarafning nutqlarida aytilgan masalalar

yuzasidan yana bir marta so‘zga chiqishlari mumkin va so‘nggi e’tiroz bildirish hamisha himoyachi va sudlanuvchiga beriladi. Ushbu huquqiy normadan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, agar himoyachi muzokara nutqiga tayyorligini bildirsayu, keyingi bir marta e’tiroz bildirish huquqidan prokurorning muzokara nutqidan so‘ng foydalansa va prokuror ham o‘z navbatida yana e’tiroz bilan murojaat qilsa, JPKda qayd etilgan so‘nggi e’tiroz bildirish huquqi buziladi. Ya’ni, JPK talabi bo‘yicha so‘nggi e’tiroz prokurorga berilmagan holda prokuror so‘nggi e’tiroz va mulohazani bildirgan bo‘ladi. Shu sababdan ham ushbu huquqiy normani qayta ko‘rib chiqish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalar, sud va ijro etuvchi hokimiyat organlari rahbarlari hamda jamoatchilik faollari bilan referendum yakunlariga bag‘ishlangan uchrashuvidan nutqi // https://t.me/Press_Secretary_Uz/3095
2. Jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarning 2024 yil asosiy ko‘rsatkichlari https://stat.sud.uz/criminal murojaat sanasi 27.06.2025 yil
3. Muxtorov M.I. Jinoiy sud ishlarini ko‘rilishida prokuror ishtiriki: qiyosiy –huquqiy tahlil // magistrlik dissertasiya ishi – T – 2022, 21-95-betlar
4. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi https://www.lex.uz/acts/111460
5. O‘zbekiston Respublikasi Bosh Prokurorining “Jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarda ishlar ko‘rilishida prokuror ishtirokining samaradorligini yanada oshirish to‘g‘risida”gi 126-sonli buyrug‘ining 7.4-bandi.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PQ-3723-son Qarori https://lex.uz/docs/3735818
7. Dovudova S. Birinchi instansiya sudlarida jinoyat ishlarini yuritishda prokurorning ayblov nutqi va unga qo‘yilgan talablar // O‘quv-amaliy qo‘llanma. – T. – 2022 9-bet.
8. «Уголовно-протсессуалный кодекс Российской Федерасии» от 18.12.2001 Н 174-ФЗ (ред. от 07.06.2025)

9. Уголовно-протсессуалный кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-В ЗРК. ҳттпс://адилет.зан.кз/рус/досс/К1400000231

10. Калиновский К.Б. Уголовный протсесс современных зарубежных государств // Учебное пособие Издателство Петрозаводского государственного университета – Петрозаводск – 2000

PIROTEXNIKA BUYUMLARI JINOYAT SODIR ETISH QUROLLARI VA VOSITALARI SIFATIDA

Zakurlayev Abdumutal Karimovich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti “Jinoiy-huquqiy fanlar” kafedrasi professori yu.f.d., professor

Bababekov Nodir Djurabayevich
O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi

Hozirgi kunda pirotexnika vositalaridan foydalanib turli huquqbuzarliklar sodir etish holatlari ortib bormoqda. Jumladan, “Pirotexnika buyumlarining qonunga xilof muomalasi bilan bog‘liq jinoyat ishlari bo‘yicha 2020 yilda 25 ta, 2021 yilda 67 hamda 2022 yilda 24 ta holat bo‘yicha tergovga qadar tekshiruv materiallari yuritilgan” [1]. V.I.Medvedevning ta’kidlashicha “90-yillarning boshidan beri Rossiyada ishlab chiqarilgan, shuningdek boshqa mamlakatlardan olib kelingan pirotexnika mahsulotlari soni tobora o‘sib bormoqda, ushbu vositalarning umumiy savdosi bo‘yicha mablag‘lar hozirda 100 million dollardan oshmoqda [2, S.100].

Shu sababli, pirotexnika buyumlaridan noqonuniy foydalanish va ishlab chiqarish bilan bog‘liq baxtsiz hodisalar soni ham ko‘paymoqda. Achinarlisi shundaki, ular ba’zi hollarda ijtimoiy xavfli oqibatlarga olib keladigan jinoyatlar predmeti va vositasi hisoblanadi. Pirotexnika buyumlari va tarkiblarining yonishi, yorug‘lik, tutun va qattiq tovush chiqarish bilan bog‘liq o‘ziga xos xususiyatlari, sotib olishning osonligi va

o‘q-dorilar, portlovchi moddalar va portlatish qurilmalariga xos bo‘lgan o‘ziga jihatlarining mavjudligi – ularni jinoyat sodir etish quroli sifatida ishlatish uchun sharoit yaratadi.

Sir emaski, yangi yil bayrami arafasida pirotexnika buyumlarining savdosi ortib ketadi. Shu bilan birgalikda “ishlab chiqaruvchisi noma’lum va sifat sertifikatiga ega bo‘lmagan, turli aylanma yo‘llar bilan mamlakatimizga qonunga xilof ravishda olib kirilgan pirotexnika buyumlaridan foydalanish vaqtida ko‘plab yurtdoshlarimiz turli darajada jarohatlanayotgani ham barchaga ma’lum” [3].

Portlash texnik ekspertizasining keng tarqalgan tadqiqot ob’ektlaridan biri pirotexnika mahsulotlari va tarkiblaridir. Statistikaga to‘xtaladigan bo‘lsak, “Toshkent shahridagi jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarda 2022 yil davomida 248 nafar shaxsga nisbatan 218 ta ma’muriy huquqbuzarlikka oid ishlar ko‘rib tamomlangan. Shundan, 210 ta ma’muriy huquqbuzarlikka oid ishlar bo‘yicha 238 nafar shaxsga jarima jazosi tayinlangan. Ushbu ishlar bo‘yicha ashyoviy dalil sifatida olingan 2245 qutidagi 296 081 dona bahosi 145 693 054 so‘mlik pirotexnika vositalari yo‘q qilinishi belgilangan. Xuddi shu davr mobaynida 17 nafar shaxsga nisbatan 8 ta jinoyat ishlari ko‘rib tamomlangan va ularning barchasiga ayblov hukmlari chiqarilgan. Sudlanganlarning 1 nafariga jarima, 1 nafariga axloq tuzatish ishlari, 5 nafariga ozodlikni cheklash, 9 nafariga ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlangan, 1 nafariga esa boshqa asosga ko‘ra hukm chiqarilgan. Ushbu ishlar bo‘yicha ashyoviy dalil sifatida olingan 4510 qutidagi 39 742 638 dona bahosi 156 424 940 so‘mlik pirotexnika vositalari yo‘q qilinishi belgilangan” [4].

Pirotexnika mahsulotlarining qonunga xilof muomalasi holatlarining ko‘payishi – huquqshunoslik fani sohasida tegishli ilmiy tadqiqotlar olib borilishini talab qiladi.

Pirotexnika buyumlarini qonunga xilof ravishda muomalaga kiritishdan iborat harakatlar uchun O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 185^1-moddasi va Jinoyat kodeksining 250^1-moddasiga ko‘ra javobgarlik belgilangan.

Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 185^1-moddasiga

ko‘ra, pirotexnika buyumlarini qonunga xilof ravishda ishlab chiqarish, tayyorlash, saqlash, tashish, jo‘natish, ulardan foydalanish, xuddi shuningdek ularni qonunga xilof ravishda O‘zbekiston Respublikasiga olib kirish (O‘zbekiston Respublikasidan olib chiqish) yoki o‘tkazish – huquqbuzarlik ashyolarini musodara qilib, bazaviy hisoblash miqdorining besh baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo‘ladi.

Bundan tashqari pirotexnika buyumlarini qonunga xilof ravishda muomalasi bo‘yicha ma’muriy javobgarlikka tortilgandan keyin yoki ancha miqdorda huquqbuzarlik sodir etilsa jinoiy javobgarlikka tortilishi nazarda tutilgan.

Agar yuqoridagi harakatlar ma’muriy jazo qo‘llanilganidan keyin sodir etilgan bo‘lsa, aniqrog‘i, pirotexnika buyumlarini qonunga xilof ravishda ishlab chiqarish, tayyorlash, saqlash, tashish, jo‘natish, ulardan foydalanish, xuddi shuningdek ularni qonunga xilof ravishda O‘zbekiston Respublikasiga olib kirish (O‘zbekiston Respublikasidan olib chiqish) yoki o‘tkazish ancha miqdorda yoxud shunday harakatlar uchun ma’muriy jazo qo‘llanilganidan keyin sodir etilgan bo‘lsa, bazaviy hisoblash miqdorining 50 baravaridan 100 baravarigacha miqdorda jarima yoki 360 soatgacha majburiy jamoat ishlari yoki 2 yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki 1 yildan 3 yilgacha ozodlikni cheklash yoxud uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Pirotexnika buyumlarini qonunga xilof ravishda ishlab chiqarish, tayyorlash, saqlash, tashish, jo‘natish, ulardan foydalanish, xuddi shuningdek ularni qonunga xilof ravishda O‘zbekiston Respublikasiga olib kirish (O‘zbekiston Respublikasidan olib chiqish) yoki o‘tkazish – ko‘p miqdorda; bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirib; takroran yoki xavfli residivist tomonidan; mansab mavqeini suiiste’mol qilish yo‘li bilan sodir etilgan bo‘lsa; badanga o‘rtacha og‘ir yoki og‘ir shikast yetkazilishiga sabab bo‘lsa, bazaviy hisoblash miqdorining 100 baravaridan 200 baravarigacha miqdorda jarima yoki 2 yildan 3 yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki 3 yildan 5 yilgacha ozodlikni cheklash yoxud 3 yildan 5 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Pirotexnika buyumlarini qonunga xilof ravishda ishlab chiqarish,

tayyorlash, saqlash, tashish, jo‘natish, ulardan foydalanish, xuddi shuningdek ularni qonunga xilof ravishda O‘zbekiston Respublikasiga olib kirish (O‘zbekiston Respublikasidan olib chiqish) yoki o‘tkazish juda ko‘p miqdorda; uyushgan guruh tomonidan yoki uning manfaatlarini ko‘zlab sodir etilgan bo‘lsa; odam o‘lishiga sabab bo‘lganida esa 5 yildan 8 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Pirotexnika buyumlarini qonunga xilof ravishda ishlab chiqarish, tayyorlash, saqlash, tashish, jo‘natish, ulardan foydalanish, xuddi shuningdek ularni qonunga xilof ravishda O‘zbekiston Respublikasiga olib kirish (O‘zbekiston Respublikasidan olib chiqish) yoki o‘tkazish - odamlar o‘limiga; boshqacha og‘ir oqibatlarning kelib chiqishiga sabab bo‘lsa, 8 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, yuqorida aytilganlarga asoslanib, pirotexnika vositalari yuqori xavfli ob’ekt hisoblanadi, huquqbuzarliklarni sodir etish uchun ob’ektlar va vositalar sifatida qo‘llanilishi mumkin. Shu sababli, pirotexnika buyumlarini qonunga xilof ravishda ishlab chiqarish, tayyorlash, saqlash, tashish, jo‘natish, ulardan foydalanish, xuddi shuningdek ularni qonunga xilof ravishda O‘zbekiston Respublikasiga olib kirish (O‘zbekiston Respublikasidan olib chiqish) yoki o‘tkazish qoidalarini tartibga soluvchi Qonunchilik bazasi doimiy ravishda takomillashtirilishi lozim.

Pirotexnika vositalarining muomalasi bo‘yicha samarali davlat nazorati o‘rnatilishi eng avvalo fuqarolar manfaatlarini himoya qilishda, ularning salomatligi va jamoat xavfsizligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Surishtiruvni muvofiqlashtirish boshqarmasining ma’lumotlari.

2. Медведев В.И. Пиротехнические средства как предметы и орудия совершения преступлений. / Угловно-правовые и криминалистические проблемы расследования и раскрытия преступлений. 2009. – Минск. С.100-104.

3. Pirotexnika buyumlarining qonunga xilof muomalasiga qarshi murosasiz kurash davom etadi / https://iiv.uz/oz/news/pirotexnika-

buyumlarining-qonunga-xilof-muomalasiga-qarshi-murosasiz-kurash-davom-etadi.

4. Pirotexnika buyumlarini qonunga xilof muomalasi uchun qanday javobgarlik bor? / https://aniq.uz/yangiliklar/pirotexnika-buyumlarini-qonunga-xilof-muomalasi-uchun-qanday-javobgarlik-bor.

TERGOVGA QADAR TEKSHIRUV BOSQICHIDA HIMOYACHI ISHTIROKINING PROTSESSUAL JIHATLARI

Xaitbayev Otabek Ganiyjon o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi
e-mail: xayitboyevotabek11@gmail.com

Barchamizga ma’lumki, hozirgi kunda shaxs huquqlarini e’tirof etish, ularni cheklashga bo‘lgan har qanday harakat yoki harakatsizlikni javobsiz qoldirmaslik, ayniqsa insonning shaxsiy daxlsizlikka bo‘lgan huquqlarini amalda ta’minlash, noqonuniy ta’qib qilishni batamom tugatishga qaratilgan amaliy chora-tadbirlar izchillik bilan olib borilmoqda. Jinoyat protsessida shunday bosqich borki, unda shaxs huquqlari bevosita davlat organlarining huquqlari bilan tutashadi. Bu bosqich tergovga qadar tekshiruv bosqichi deb ataladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29-moddasida har kimga malakali yuridik yordam olish huquqi kafolatlanishi, qonunda nazarda tutilgan hollarda yuridik yordam davlat hisobidan ko‘rsatilishi qayd qilingan. Jinoyat-protsessual kodeksining 320^1-moddasiga ko‘ra, ishni sudga qadar yuritishning eng dastlabki bosqichi bu tergovga qadar tekshiruv bosqichidir. Tergovga qadar tekshiruv jinoyatga oid arizalar, xabarlar va boshqa ma’lumotlarni tekshirish, ularni ko‘rib chiqish natijasi yuzasidan qaror qabul qilishga dori tadbirlarni, shuningdek ish uchun ahamiyatli bo‘lishi mumkin bo‘lgan jinoyat izlari, narsalar va hujjatlarni mustahkamlash va saqlashga doir choralarni o‘z ichiga oladi.

Tergovga qadar tekshiruvning boshlanishiga huquqni muhofaza qiluvchi organga jinoyatga oid ariza, xabar va boshqa ma’lumotlarning kelib tushishi asos bo‘lib xizmat qiladi va ularning haqqoniyligi hamda jinoyat tarkibi bor yoki yo‘qligi tergovga qadar tekshiruv harakatlari orqali

tekshiriladi. Bunda huquqni muhofaza qiluvchi organlardan mazkur xabarning haqiqatdan ham jinoyat ekanligini aniqlash talab etiladi. Ya’ni, bu bosqichda muayyan shaxslarga nisbatan gumon paydo bo‘ladi. Natijada esa, ushbu shaxslarning konstitutsiyaviy huquqlari, ya’ni erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi sezilarli tarzda cheklanadi. Masalan, tushuntirish olish uchun shaxsni huquqni muhofaza qiluvchi organga olib kelish va ushlab turish harakatlari orqali shaxs huquqlariga ta’sir o‘tkaziladi.

Statistik ma’lumotlarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, mamlakatimizda, xususan 2020 yilda 17 ta, 2021 yilda 10 ta, 2022 yilda 16 ta, 2023 yilda 17 ta, 2024 yilning 4 oyida 5 ta huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari tomonidan qiynoqqa solish jinoyati, ya’ni Jinoyat kodeksining 234, 235-moddalarida nazarda tutilgan jinoyat (qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala hamda jazo turlarini qo‘llash) qayd qilingan bo‘lib, natijasi bo‘yicha aybdor shaxslarning barchasiga nisbatan sud hukmi asosida javobgarlik masalasi hal etilgan. So‘nggi 3 yilda huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari tomonidan qiynash, qo‘rqitish va boshqa tazyiqlar qilinganligi yuzasidan kelib tushgan 757 ta ariza va xabarlarning 4,4 foiziga nisbatan jinoyat ishi qo‘zg‘atilgan. Bundan ko‘rinadiki, bugungi kunda tergovga qadar tekshiruv harakatlari olib borilayotgan shaxslar protsessual huquqlarining qonuniy mustahkamlanganligi, jumladan ularning himoya huquqi ta’minlan-mayotganligi huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlariga ushbu shaxslarga nisbatan ularning himoya huquqini ta’minlanmasliklariga yo‘l ochib bermoqda. Shu bilan birga, tergov xatolari sudda o‘z aksini topayotganligi, ya’ni Prezidentimiz ta’biri bilan aytganda, “O‘zbekistonda afv qilish to‘g‘risidagi qarorlar “noqonuniy qamalganlar ko‘pligi”, “tergovlar aqlsiz” ravishda o‘tkazilayotganligi sababli qabul qilinayotganligi ham e’tiborga loyiq jihatlardan biridir. Agar tergov qonuniy, sifatli, bilimli, pirovardida adolatli bo‘lganda edi, afv talab qilinmas edi”[1].

O‘zbekiston Respublikasi Advokatlar Palatasining statistik ma’lumotlariga ko‘ra, shaxs huquqni muhofaza qiluvchi organlarga chaqirtirilishi munosabati bilan himoyachini ishda ishtirok etish uchun jalb etish Respublika miqyosida 2024 yilda 22688 ta holatda kuzatilsa, shaxs gumon qilinuvchi deb e’tirof etilganligi to‘g‘risidagi qaror unga ma’lum

qilingan vaqtdan boshlab himoyachining ishda ishtirok etish uchun jalb etilishi 2024 yilda 57618 ta holatda kuzatiladi[2]. Bu esa tergovga qadar tekshiruvda himoyachi ishtiroki naqadar kam holatlarda ta’minlanishini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, yuqorida ta’kidlaganimizdek, jinoyat-protsessual qonunchilik nafaqat amalda yoki jinoyat ustida ushlangan shaxslarning, balki gumon ostiga olingan va huquqni muhofaza qiluvchi organga chaqirilgan, kelgusida gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi maqomi ostida namoyon bo‘lishi mumkin bo‘lgan shaxslarning ham himoya huquqini ta’minlash zarurligi nuqtai nazaridan, himoyachining ishda ishtirok etishiga tergovga qadar tekshiruv harakatlari boshlangan vaqtdan boshlab ruxsat etilishining qonunchilikda o‘z ifodasini topishi maqsadga muvofiqdir.

Bu haqda G.Z.To‘laganova ham o‘z fikrini quyidagicha ifodalab o‘tgan: “himoyachining ishni sudga qadar yuritishdagi ishtiroki maksimal tarzda erta davrlardan boshlanishi nafaqat himoya, balki ayblov tomonning ham manfaatlariga mos keladi”[3].

Shu sababli, JPKning 49-moddasiga o‘zgartirish kiritib, himoyachining ishda ishtirok etishiga tergovga qadar tekshiruv harakatlari boshlangan vaqtdan boshlab ruxsat etilishini belgilashni taklif etamiz.

Aytish mumkinki, tergovga qadar tekshiruv bosqichidayoq shaxs harakatlarida jinoyat tarkibi mavjud emasligini isbotlab berish – himoyaning bu bosqichdagi muhim vazifasi hisoblanadi. Negaki, tergovga qadar tekshiruv bosqichida hal etilishi lozim bo‘lgan eng asosiy vazifa ayblov uchun asosning mavjudligi yoki yo‘qligini aniqlashdir. Kelgusida agar jinoyat ishi qo‘zg‘atiladigan bo‘lsa, shaxsning o‘z aybsizligini isbotlashi ancha qiyin bo‘ladi. Shuning uchun jinoyat ishini qo‘zg‘atish to‘g‘risidagi huquqni muhofaza qiluvchi organ qarori chiqarilgunga qadar shaxsga nisbatan bo‘lgan gumonni bartaraf etishda himoyachi ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu ko‘rsatkichlar tergovga qadar tekshiruv jarayonida himoyachi ishtiroki cheklanganligidan, uning protsessual huquqlari va imkoniyatlari yetarli darajada ta’minlanmayotganligidan, natijada esa ayblov tarafi harakatlaridagi muvozanatni ushlab turuvchi kuchning amalda mavjud emasligidan dalolat beradi. Keltirilgan ushbu holatlar bu boradagi jinoyat-protsessual qonunchilik va sud-tergov amaliyotidagi mavjud muammolarni

zudlik bilan bartaraf etish, shaxslarning himoyaga bo‘lgan huquqini ishni sudga qadar yuritishning eng dastlabki bosqichidanoq ta’minlashga erishishni talab etmoqda.

Shu o‘rinda ta’kidlash lozimki, shaxsni ushlash jinoyat ishi qo‘zg‘atilgunga qadar ham, ish qo‘zg‘atilgandan keyin ham amalga oshirilishi mumkin[4]. Bu esa himoyachining ishga kirishish vaqtiga aniqlik kiritishni talab etadi. Zero, JPKning 49-moddasi mazmuniga ko‘ra, himoyachining ishda ishtirok etishiga jinoyat protsessining har qanday bosqichida, shaxs ushlanganida esa uning harakatlanish erkinligiga bo‘lgan huquqi amalda cheklangan paytdan boshlab ruxsat etiladi deyilgan hamda himoyachining faqatgina gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini qonunda belgilangan tartibda himoya qilishi nazarda tutilgan[5]. Demak, ushbu modda mazmunidan tushunilishicha, himoyachining o‘z protsessual faoliyatini boshlashiga shaxsni gumon qilinuvchi deb e’tirof etish to‘g‘risidagi qaror chiqqanidan keyingina, ya’ni jinoyat ishi qo‘zg‘atilgandan keyingina ruxsat etilishi belgilanmoqda. Bu bilan qonunchilik jinoyat ishi qo‘zg‘atilmasdan oldin ushlangan shaxsning himoya huquqini e’tibordan chetda qoldirmoqda.

Shu o‘rinda aytish mumkinki, tergovga qadar tekshiruv – kichik tergov hisoblanib, tergovga qadar tekshiruv harakatlari natijasida to‘plangan dalillar kelgusida jinoyat ishi yuzasidan ayblovni e’lon qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, amaldagi qonunchiligimizda tergovga qadar tekshiruv ishtirokchilarining protsessual maqomi belgilanmagan. Aytish mumkinki, qonunchilik nuqtai nazaridan olganda, tekshiruv qaysidir bir shaxsga nisbatan emas, balki jinoyatga oid xabar holati yuzasidan olib boriladi. Ya’ni, bunda jinoyat hodisasi va uning belgilari mavjudligi tekshiriladi. O‘tkaziladigan barcha tergovga qadar tekshiruv harakatlari aybdorni aniqlashga, shuningdek, jinoyat sodir etilganligini tasdiqlovchi dalillar bazasini mustahkamlashga qaratiladi. Huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari tomonidan gumon ostiga olingan shaxs gumon rasman e’lon qilinmasdan turib tergovga qadar tekshiruv harakatlariga chaqiriladi va hali o‘ziga nisbatan gumon yoki ayblov e’lon qilinmagan holatda bo‘ladi (guvoh jinoiy ishga jalb etiladi, shu sababli bu shaxsning huquqiy maqomini guvohniki bilan adashtirish kerak emas).

Ta’kidlash joizki, JPKda tergovga qadar tekshiruv bosqichini tartibga soluvchi 320[2]-modda mavjudligiga hamda mazkur moddada tergovga qadar tekshiruv ushbu Kodeksning 41-bobida belgilangan qoidalarga muvofiq amalga oshirilishi nazarda tutilganligiga qaramasdan, 41-bobda tergovga qadar tekshiruv ishtirokchilari, ularning protsessual maqomi, huquq va qonuniy manfaatlari nazarda tutilmagan. Bu esa hali protsessual maqomga ega bo‘lmagan shaxslarning huquqlari haqida gapirib ham bo‘lmasligini anglatadi. Vaholanki, shaxslarning himoyaga bo‘lgan Konstitutsiyaviy huquqlarining ta’minlanishiga bo‘lgan eng katta ehtiyoji aynan shu bosqichga taalluqlidir. Shu bilan birga, tergovga qadar tekshiruv ishni sudga qadar yuritishning mustaqil bosqichi sifatida protsessual maqomga ega bo‘lgan ishtirokchilar doirasiga ega bo‘lishi jinoyat-protsessual huquq nazariyasi talablaridan biri hisoblanadi[6].

Ushbu holatlar huquqni qo‘llash nazariyasi va amaliyotida tergovga qadar tekshiruv ishtirokchilarining protsessual maqomini belgilash muhim ahamiyat kasb etayotganligini ko‘rsatmoqda. Shu sababli bugungi kun protsessualistlari jinoyat protsessida ishtirok etuvchi muayyan shaxslar huquq va qonuniy manfaatlarining ta’minlanishi ular protsessual holatining aniq belgilanganligi bilan bog‘liq ekanligiga o‘z e’tiborlarini qaratmoqdalar. Zero, tergovga qadar tekshiruv harakatlarini amalga oshirishning protsessual tartibi, mazkur jarayon ishtirokchilarining himoya huquqi bilan ta’minlanishi – ularning protsessual maqomi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir.

A.A.Davletov bu borada o‘ziga nisbatan tekshiruv harakatlari olib borilayotgan shaxs o‘zini jinoyatni sodir etishda gumon qilinayotganligini his qilishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, jinoyat “jamoa” ichida sodir etilgan bo‘lsa, ya’ni jinoyatchidan tashqari yana boshqa bir qator sodir etilgan jinoyatga aloqasi bo‘lmagan shaxslar ham mavjud bo‘lsa, bunday holatda, jinoyat sodir etgan shaxsni aniqlash uchun huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari hodisa sodir bo‘lgan joyda hozir bo‘lgan har bir shaxsning ishga aloqadorligini tekshirib ko‘radi[7].

Shaxsga qarshi og‘ir jinoyatlar sodir etilganda, qoida tariqasida, qisqa muddatlarda tushuntirish olish maqsadida ko‘zdan kechirish, guvohlantirish, tekshirib ko‘rish uchun namunalar olish harakatlari nafaqat jinoyatchiga nisbatan, balki u yoki bu sabab tufayli tergovga qadar tekshiruv xodimlari

e’tiborini tortgan boshqa shaxslarga nisbatan ham o‘tkaziladi. Bu esa tergovga qadar tekshiruv harakatlari nafaqat amalda yoki jinoyat ustida ushlangan shaxslarga nisbatan, balki huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari e’tiborini tortgan shaxslar, ya’ni gumon ostiga olinganlar, shuningdek aniqlashtirilishi talab etiladigan holatlar unga ma’lum bo‘lgan shaxslarga nisbatan ham olib borilishi zarurligini ko‘rsatadi.

Shundan kelib chiqib, tergovga qadar tekshiruvda ishtirok etuvchi, tergovga qadar tekshiruv harakatlari bevosita ularga nisbatan olib borilayotgan va himoya huquqi bilan ta’minlanishi zarur bo‘lgan barcha shaxslarni umumiy nom ostida birlashtirib, o‘ziga nisbatan tergovga qadar tekshiruv harakatlari olib borilayotgan shaxs maqomini o‘rnatish hamda ularning himoya huquqi bilan ta’minlanishini qonunchilikda belgilash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 15 yanvar kuni bo‘lib o‘tgan poytaxt tumanlari hokimlari, Yunusobod tumanidagi mahallalar raislari va yoshlar bilan uchrashuvidagi ma’ruzasidan //https://www.gazeta.uz/uz/2021/01/26/exam-for-lawyers/

2. https://paruz.uz/uploads/2025/01/statistika-2025.pdf

3. Pulatov Yu.S., Tulaganova G.Z. Tergov harakatlarida himoyachi ishtirokining huquqiy va tashkiliy taktik muammolari. O‘quv qo‘llanma. – T.:2018. 13-b.

4. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi, 49-modda, Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi 31.03.2025 yil, 03/24/915/0160-son

5. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi, 220-modda, Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi 31.03.2025 yil, 03/24/915/0160-son

6. Jinoyat-prosessual huquqi. Darslik. Umumiy qism. Mualliflar jamoasi. – T.: TDYuU nashriyoti, 2017.15-b.

7. Davletov A.A. Problema statusa za podozrennogo lisa v stadii vozbujdeniya ugolovnogo dela //Rossiyskiy yuridicheskiy jurnal. 2015. № 4. C. 61–67.

РЕКОМЕНДАЦИИ

По итогам Международной научно-практической конференции «Цифровая криминалистика: состояние, тенденции и перспективы»

Учитывая современные вызовы, обусловленные стремительной цифровизацией общественных процессов и трансформацией природы преступности, участники конференции, опираяс на представленные научные доклады, экспертные заключения и результаты дискуссий, выработали следующие научно обоснованные рекомендации, направленные на совершенствование государственной политики, научных исследований и правоприменительной практики в сфере цифровой криминалистики:

1. В целях совершенствования нормативно-правового регулирования цифровой криминалистики необходимо разработат специализированные правовые акты, обеспечивающие юридическую определённост процедур извлечения, фиксации, хранения, анализа и представления цифровых доказателств, признание их допустимости и достоверности, а также гармонизацию националного законодателства с международными стандартами, включая Будапештскую конвенцию и нормы ENFSI.

2. Для институционалного закрепления цифровой криминалистики в системе уголовного судопроизводства необходимо придание ей статуса самостоятелного направления судебной экспертизы, установление профессионалных и этических стандартов для цифровых экспертов, а также развитие экспертных учреждений, оснащённых высокотехнологичными цифровыми лабораториями.

3. С целю усиления межгосударственного и межведомственного сотрудничества необходимо расширит участие в международных инициативах по противодействию киберпреступности, разработат единые протоколы трансграничного обмена цифровыми доказателствами, а также активизироват участие в международных обучающих программах и сетевых научных проектах.

4. Для интеграции технологий искусственного интеллекта в криминалистическую практику следует разработат алгоритмические модели распознавания, классификации и прогнозирования цифровых преступлений, апробироват ИИ-решения в сфере предиктивной аналитики и криминалистического моделирования, а также обеспечит всестороннюю юридическую и методологическую проработку применения автоматизированных аналитических систем.

5. Для повышения уровня профессионалной подготовки и развития научных исследований в сфере цифровой криминалистики предлагается внедрит магистерские и аспирантские образователные программы в юридических и технических вузах, организоват межведомственные курсы повышения квалификации для сотрудников правоохранителных и судебных органов, а также расширит грантовую поддержку прикладных и теоретических исследований в данной области.

6. Для формирования единой цифровой инфраструктуры судебной экспертизы следует разработат и внедрит интегрированную платформу для работы с цифровыми доказателствами с учётом требований безопасности, верификации и цепочки хранения, установит стандарты обмена цифровыми доказателствами между органами досудебного следствия и судом, а также обеспечит аудит цифровых следственных действий на предмет соблюдения процессуалных гарантий.

7. Для развития цифровой криминалистики как науки необходимо обеспечит её институционалное признание в качестве междисциплинарной научной отрасли, способствоват регулярному изданию специализированных журналов, проведению симпозиумов и консолидации исследователских усилий, а также развиват международные научные партнёрства и академическую кооперацию в рамках глобалных исследователских сетей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Международная научно-практическая конференция «Цифровая криминалистика: состояние, тенденции и перспективы» стала важным этапом в научном осмыслении и институционалном укреплении новой, стремительно развивающейся области криминалистической науки. Она продемонстрировала возрастающее внимание научного сообщества, практиков, представителей государственных органов к вопросам, связанным с формированием концептуалных, нормативных и технологических основ цифровой криминалистики — науки, находящейся на стыке классической криминалистики, информационной безопасности, права и высоких технологий. Проведённые в рамках конференции доклады, дискуссии и анализы отразили масштабност задач, стоящих перед современной юриспруденцией в условиях цифровой трансформации преступности, доказателственного процесса и правосудия в целом.

Современная цифровая среда, охватывающая киберпространство, системы хранения болших данных, облачные вычисления, технологии блокчейна, искусственный интеллект, создаёт одновременно как новые возможности, так и уникалные вызовы для системы уголовного правосудия. Представленные на конференции научные работы выявили целый спектр проблем, требующих научного переосмысления, законодателного реагирования и технологического сопровождения. Среди них – правовой статус электронных доказателств, обеспечение их допустимости и подлинности в суде, процессуалные стандарты работы с цифровыми носителями информации, методология извлечения, анализа и интерпретации данных, защита конфиденциалности, соблюдение этических норм и сохранение цепочки хранения.

Важной вехой конференции стало обсуждение современного состояния цифровой криминалистики как научной дисциплины. Было подчёркнуто, что на текущем этапе она ещё не получила полноценного институционалного признания во многих странах, однако уже

существует острая необходимост в формализации её предмета, метода, системы категорий, а также в создании специализированных кафедр, исследовательских центров и научных журналов. Участники особо отметили, что цифровая криминалистика не может рассматриватся лиш как техническое направление, – она является самостоятелной областю, обладающей своим понятийным аппаратом, нормативной основой и функцией в уголовном процессе.

Значителное внимание было уделено вопросам подготовки кадров нового поколения, обладающих одновременно юридическими, криминалистическими и IT-компетенциями. Были высказаны предложения о необходимости разработки магистерских и аспирантских программ, повышения квалификации действующих сотрудников следственных, экспертных и оперативных подразделений, создания специализированных лабораторий и методических комплексов.

Особый интерес вызвали вопросы международного сотрудничества. Конференция показала, что преступност в цифровом пространстве не знает государственных границ, а потому борба с ней требует гармонизации националных законодателств, заключения международных соглашений, обмена цифровыми доказателствами, унификации стандартов экспертизы и сертификации специалистов. Научное осмысление зарубежного опыта (США, ЕС, Южная Корея, Китай, Сингапур) позволило выявит как удачные организационные модели, так и риски, связанные с чрезмерной автоматизацией или недостаточной нормативной базой.

Также на конференции были предложены конкретные шаги по совершенствованию нормативного регулирования в области цифровой криминалистики, включая разработку специалных процессуалных норм об обращении с цифровыми доказателствами, утверждение технических стандартов работы с данными, создание реестров экспертов и аттестационных требований. Прозвучали идеи по внедрению блокчейн-систем для фиксации подлинности доказателств, исползованию цифровых двойников в расследовании, разработке

алгоритмов на базе ИИ для поддержки следствия и судебной экспертизы. Подчёркнуто, что инновации должны быт внедрены при соблюдении принципов процессуалной законности, состязателности сторон, соблюдения прав личности и конфиденциалности информации.

Конференция также обозначила перспективные научные направления в рамках цифровой криминалистики: криминалистика интернета вещей (IoT forensics), облачная криминалистика, мобилная криминалистика, криминалистика социалных сетей, цифровая визуализация места происшествия и реконструкция событий, исползование AR/VR-технологий в суде, интеллектуалный анализ болших массивов данных. Отделно поднималас тема борбы с интеллектуалным пиратством и кражей интеллектуалной собственности, где цифровая криминалистика становится ключевым инструментом защиты авторских прав, патентов, конфиденциалной и коммерческой информации.

Научная и практическая значимост конференции заключается не толко в глубоком анализе текущих проблем, но и в стратегическом видении будущего. Цифровая криминалистика как отрасл должна стат важнейшим инструментом противодействия высокотехнологичной преступности, обеспечения цифровой справедливости и укрепления доверия к институтам правосудия. Представленные материалы станут теоретической и методической основой для модернизации националной системы уголовного судопроизводства, повышения эффективности расследований, подготовки высококвалифицированных экспертов и повышения международного авторитета научной школы Узбекистана в области криминалистики.

Итоги конференции свидетелствуют о том, что на пороге цифровой эпохи право не может оставатся неизменным. Оно должно активно адаптироватся к новым условиям, а цифровая криминалистика — стат ядром этого трансформационного процесса. Толко так можно обеспечит баланс между инновациями, правами человека, правосудием и эффективной защитой от преступных посягателств в цифровом измерении.

MUNDARIJA

Вводное слово 3
Адилов С.А. Правовые основы укрепления международного сотрудничества по уголовным делам между Республикой Казахстан и Республикой Узбекистан в условиях поиска оптимальной модели судопроизводства……..……..6
Toshqulov J., Hamdamov Sh.M. Ijtimoiy hayotning turli sohalarini raqamlashtirishning davlat-huquqiy muammolari va ularning yechimi……..14
Mirazov D.M. Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar va ularga qarshi kurashish bo‘yicha zamonaviy yondashuvlar…….……20
Намысов Е.Д. Меры борьбы и профилактики интернет-мошенничеством……..26
Usmanova M.A. Raqamlashtirish davrida mehnat huquqi normalarini modernizatsiya qilishning nazariy-huquqiy asoslari……...37
Баратов М.Х., Хакимов Р.Т., Акрамходжаев Б.Т. Что такое цифровая криминалистика?.....44
Mirazov D.M., Olimjonov X.M. Harbiy xizmatchilarning huquqiy himoyasini nazariy asoslari……...65
Людмила Ю.Ю. Современные тенденции противодействия киберпреступности: национальный и зарубежный опыт……..72
Мусаев Г.Ф. О деятельности нии цифровой криминалистики правоохранительной академии республики узбекистана по противодействию киберпреступности……....79
Axrarov B.D., Narimov I.Sh. Korrupsiyaga qarshi kurashda singapur tajribasi……...85
Olimjonov X.M., Harbiy xizmatchilarning huquqiy himoyasini huquqiy tartibga solinishini rivojlantirish……..94
Achilov A.T., Mamatov Sh.X. Jinoyat protsessida elektron dalillarning o‘rni..99
Ашурова Н.У. Уголовно-правовая защита несовершеннолетних в зарубежной правовой практике…….106
Ibragimov X.B. Jinoyat, jinoyat-protsessual va ma’muriy qonunchilikni zamonaviy talablar bilan uyg‘unlashtirishda videokuzatuv kameralarining ahamiyati…….....….113
Raxmanova M.E. Raqamli kriminalistikada ochiq kodli dasturlar, ularning imkoniyatlari, afzalliklari va kamchiliklari……...118

Muhammadjonov A.A. Prokuratura organlari faoliyatini raqamlashtirishni lmiy-nazariy asoslari……122
Saitova N.S. Raqamli kriminalistikada odam dnksi sud biologik ekspertizaning holati va istiqbollari……..…127
To‘ychiyev S.U. Huquqbuzarliklar profilaktikasi jinoyatchilikka qarshi kurashish va oldini olishning ustuvor yo‘nalishlari……..132
Xayrulla Z.K. Jinoyat protsessida taftish tartibida ish ko‘rishning protsessual tartibi…….....…...137
Alimov M.I. Harbiy jinoyat protsessida axborot xavfsizligining o‘rni…….....144
Xujamqulov S.S. Jinoyatchilikka qarshi kurash va fosh etishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati……..155
Sarabekov X.D. Ichki ishlar organlarida axborot-tahlil faoliyatini takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir…….159
Ataniyazov J.K. Ish yuritishni istisno qiluvchi holatlarga baho berishda sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish…….....174
Kudratov B.B. Axborot tizimi (texnologiyalari)dan foydalanib sodir etilayotgan firibgarlik jinoyatlarining bugungi kunda keng tarqalgan turlari va jinoyat protsessida mazkur jinoyatlarni to‘g‘ri malakalash (kvalifikatsiya) masalalari……..……179
Anorboyev A.U. Kiberjinoyat ishlari bo‘yicha ekspertiza: ahamiyati va uni takomillashtirish masalalari……...…...186
Anorboyev A.U. Kibermuhitdan foydalanib sodir etilayotgan korrupsiyaviy xatti-harakatlarning oldini olish, unga qarshi kurashish va uni fosh etish hamda oqibatlarini bartaraf etishning tashkiliy va jinoiy-huquqiy jihatlari…….....196
Faxriddinov A.F. Kissavurlikka qarshi kurashishda raqamli texnologiyalar o‘rni…….….208
Hamdamov Sh.M., Begatov J.N. O‘zbekistonda mehnat munosabatlarini raqamlashtirishning nazariy-huquqiy masalalari……..214
Aliboyev S.Sh. Temir yo‘l transporti obyektlarida sodir etiladigan o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurashish samaradorligini oshirish……222
Popova M., Tereshenko D., Stulova V. Edtech as a tool for developing digital education……..235
Anorboyev A.U. Kibermuhitdan foydalanib sodir etilayotgan korrupsiyaviy xatti-harakatlarning oldini olish, unga qarshi kurashish va uni fosh etish hamda oqibatlarini bartaraf etishning xalqaro-huquqiy jihatlari……..240

Атажанов У.М. Взаимосвязь цифровой криминалистики и деятельности инспекторов профилактики в условиях цифровизатсии общества: анализ теоретических аспектов 254
Aliboyev S.Sh. Temir yo‘l transporti obyektlarida sodir etiladigan o‘g‘rilik jinoyatlariga qarshi kurashishning mexanizmlari…….263
Muhammedov F.N. Ekstremizmga oid huquqbuzarliklar uchun ma’muriy javobgarlikni takomillashtirish muammolari……283
Davranov X.B. Ichki ishlar organlari xodimlari tomonidan sodir etiladigan korrupsiyaviy jinoyatlarga qarshi kurashishning huquqiy asoslari.....288
Xo‘jamberdiyev F.K. Jamoat xavfsizligini ta’minlashda demokratik yondashuv va raqamli transformatsiya omili……..295
Usmonov B.A. Firibgarlik jinoyatlari natijasida yetkazilgan zararni qoplashga doir ayrim mulohazalar…….301
Nuraliyev M.M. Ishni sudga qadar yuritishda dalillarni qayd etishning ayrim masalalari.....307
Xayriyev N.I., Achilov A.T. Jinoyat ish yurituvini raqamlashtirish masalalari……..322
Мамажонов Ш.Т. Прокурорский надзор за расследованием преступлений, совершенных на объектах авиационного транспорта…….327
Sharipov J.S. Xorijiy mamlakatlarning aholi punktlarini jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilish asosida jinoyalarni oldini olish tajribasi……336
Qodirov M.M. Ommaviy tadbirlar tushunchasi ularning turlari va ichki ishlar vazirligi qo‘riqlash xizmatining jamoat xavfsizligini ta’minlash faoliyatining xususiyatlari……..341
Qodirov M.M. Xorijiy davlatlar qonunchiligida qo‘riqlash xizmati va ularning jamoat tartibini saqlash faoliyati tahlili……348
Siddiqjonov M.A. Jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga tahdid soladigan materiallarni tayyorlash, saqlash, tarqatish yoki namoyish etish jinoyatlarini kvalifikatsiya qilish muammolari…….354
Qo‘shayev N.M. Idoraviy nazorat – tergovga qadar tekshiruvda dalillarni yo‘qotish va soxtalashtirishning oldini olish vositasi sifatida……...357
Boliyev U. Jamoat tartibini saqlashni takomillashtirish orqali mahallalarda xavfsiz muhitni yaratish……368
Butunbayev T.N. Kiberjinoyatlarni tergov qilishda ko‘zdan kechirish o‘tkazish xususiyatlari……..371

Murodov O‘.S. Virtual ekstremizmga qarshi kurashish yo‘llari: huquqiy va amaliy jihatlar tahlili…….376
Наимов Р.Х. Применение цифровых технологий в профилактическом учете лиц, ранее совершивших правонарушения……382
Nurmatov Z.P. O‘tgan yillarda fosh etilmagan jinoyatlar bo‘yicha isbotlash xususiyatlari……..387
Раджабов У.А. Применение цифровых технологий в расследовании дел о взяточничестве……391
Раззоков С.Э. Применение цифровых технологий в прокурорском надзоре в уголовном процессе: современное состояние, проблемы и перспективы……395
Раджабов У.А. Особенности расследования получения взятки в современных условиях……...402
Саитбеков А.М. Отграничение деятельного раскаяния от других видов освобождения от уголовной ответственности……..406
Yuldashov S.O. Raqamli texnologiyalarni joriy etishda elektron murojaat qilish huquqining o‘rni……...412
Sultanov M.M. Raqamlashtirish tezkor-qidiruv faoliyatini takomillashtirishning yo‘nalishi……..421
Tallibayev U.Sh. O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik tizimini takomillashtirish……...426
Ummatov M.T. O‘zbekiston Respublikasida Jamoat xavfsizligi tizimini huquqiy tartibga solinishi……...432
Shamsiyev A.A. Ichki ishlar organlari tomonidan dastlabki tergov o‘tkazish jarayonida tergov harakatlarini o‘tkazish ustidan prokuror nazoratining xususiyatlari……..438
Sharipov J.S. Xorijiy mamlakatlarning aholi punktlarini jinoiy vaziyatga ko‘ra tasnif qilish asosida jinoyalarni oldini olish tajribasi……449
Turgunov A.A. Sud bosqichida sud tergovining ahamiyati…….453
Zakurlayev A.K., Bababekov N.D. Pirotexnika buyumlari jinoyat sodir etish qurollari va vositalari sifatida……459
Xaitbayev O.G. Tergovga qadar tekshiruv bosqichida himoyachi ishtirokining protsessual jihatlari……...463
Рекомендации 469
Заключение 471

RAQAMLI KRIMINALISTIKA: HOLATI, TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

2025-yil 29-may

ЦИФРОВАЯ КРИМИНАЛИСТИКА: СОСТОЯНИЕ, ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Материалы международной научно-практической конференции

29 мая 2025 года

DIGITAL FORENSICS: STATE, TRENDS, AND PROSPECTS

Materials of the international scientific and practical conference

May 29, 2025

Muharrir: Alimov M.I.
Texnik muharrir: Boboxonov S.R.
Korrektorlar: Odilova F.K..

Bosishga ruxsat etildi: 27.05.25 y. Buyurtma: № 522. Format 60x90/16.
Times New Roman garniturasi bilan raqamli bosma usulida bosildi.
Hajmi: 29,8 sh.b.t., 24,10 t.-h.t. Adadi: 5 nusxa.

O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti bosmaxonasi